

46. ÉVFOLYAM. 1.-2. SZ. 1917. JAN.-FEBR.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR
FOLYÓIRATA

SZERKESZTI ÉS KIADJA:
SIMONYI ZSIGMOND
A MAGYAR TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA RENDES TAGJA

SZERKESZTŐ- ÉS KIADÓ-
HIVATAL: BUDAPEST, IV.
FERENC JÓZSEF PART 27.

Szarvas Gábor

TARTALOM

Nyelvek és népek. <i>Setälü Emil</i>	1
Koronáz vagy koronáztat? <i>Simonyi Zsigmond</i>	8
Régi magyar női nevek. <i>Werlner Mór</i>	10
A szófejtő szótárhoz. <i>Kovács Márton, Mariánovics Milán, Pálfi Márton, Spitzer Leó, Simonyi Zsigmond, Réthelyi Prikkel Marián</i>	18
Egy mondatszerkezet változása. <i>Simonyi Zsigmond</i> ...	29
Egy szónak két ellentétes jelentése. <i>Spitzer Leó</i> ...	30
Arany nyelvének gazdagsága. <i>Trencsény Károly</i> ...	33
Ismertetések	39
Új német-magyar szótár (Balassa József). <i>Rubinyi Mózes</i> . — A budai basák magyar levelei. <i>Erdélyi Lajos</i> . — A Halotti Beszéd nyelvjárásáról (Erdélyi Lajos munkája). <i>Losonczy Zoltán</i> .	
Nyelvművelés	44
A bír ige. <i>Böngérfi János</i> . <i>A szerkesztőség</i> . — A székesfővárosi vendéglői rendelet. <i>Zolnai Gyula</i> . — Államiratok stílusa. <i>Budapesti Hírlap</i> . <i>A Nyr szerk.</i> — A helyes magyarság érdekében. — Föl kell írni a kéménybe. <i>Szinnyei József</i> . — Átvesz. <i>Zolnai Gyula</i> . — Felvesz. <i>Dénes Szilárd</i> . — Ki nem elégítő. <i>Kemenes Péter</i> . — Terjedő hibák. <i>Kertész Kálmán</i> . — Nem Wien, hanem Bécs. <i>A szerkesztőség</i> .	
Magyarázatok	53
Kazinczy újításai? <i>Simonyi Zsigmond</i> . — Képviselőfélek. <i>Zolnai Gyula</i> . — Párhuzamok. <i>Spitzer Leó</i> . — Chiasmus. <i>Kemenes Péter</i> . — Versközi hangképletek. <i>Vihár Béla</i> . — Személyes és személytelen szerkezetek. <i>Simonyi Zsigmond</i> . — Rákos. <i>Keszthelyi Miklós</i> . — Slamasztika. <i>Schuchardt Hugó</i> . — Magánhangzó. <i>Szily Kálmán</i> . — Helyneveinkhez. <i>Parászka Gábor</i> . — Egy új szó. <i>Rozsondai Győző</i> .	
Egyveleg	61
Calepinus. <i>Werlner Mór</i> . — A böcstelen szavak. <i>Gárdonyi Géza</i> . — Népetimológia. <i>Oltyán Sándor, Parászka Gábor</i> . — A nyelv és a háború. <i>Parászka Gábor</i> . — Tud-e a király magyarul? <i>Budapesti Hírlap</i> .	
Népnyelv	64
Szólások. <i>Máté Lajos</i> . — Közmondások. <i>Konsza Samu</i> . — Beszélgetések. <i>B. H., M. H.</i> — Tájszók. <i>Szendrei Zsigmond, Oltyán Sándor, Parászka Gábor</i> . — Helynevek. <i>Csefkó Gyula</i> . — Szójátékok. <i>Szöllősi Imre</i> . — Apró megfigyelések. <i>Id. R. Vozári Gyula, Gellért Pál</i> .	
Üzenetek	70

Legközelebbi kettős füzetünk április 1-én jelenik meg.

**Előfizetés a Magyar Nyelvőr 46-ik évfolyamára:
Egész évre (január-december) 12 korona.**

**Tanárok, tanítók, tanulók, lelkészek, falusi iskolák
féláron kapják.**

**☞ Az önképzőkörök kedvezményét meg kellett
szüntetnünk. ☞**

MAGYAR NYELVÖR

SZARVAS GÁBOR FOLYÓIRATA

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND

XLVI. ÉVFOLYAM

BUDAPEST, 1917.

A MAGYAR NYELVÖR KIADÓHIVATALA.

R

NYELVTUDOMÁNYI INTÉZET
 Növedék naplója
 19. ~~49~~ Sz. 2064

F 4240 / 75

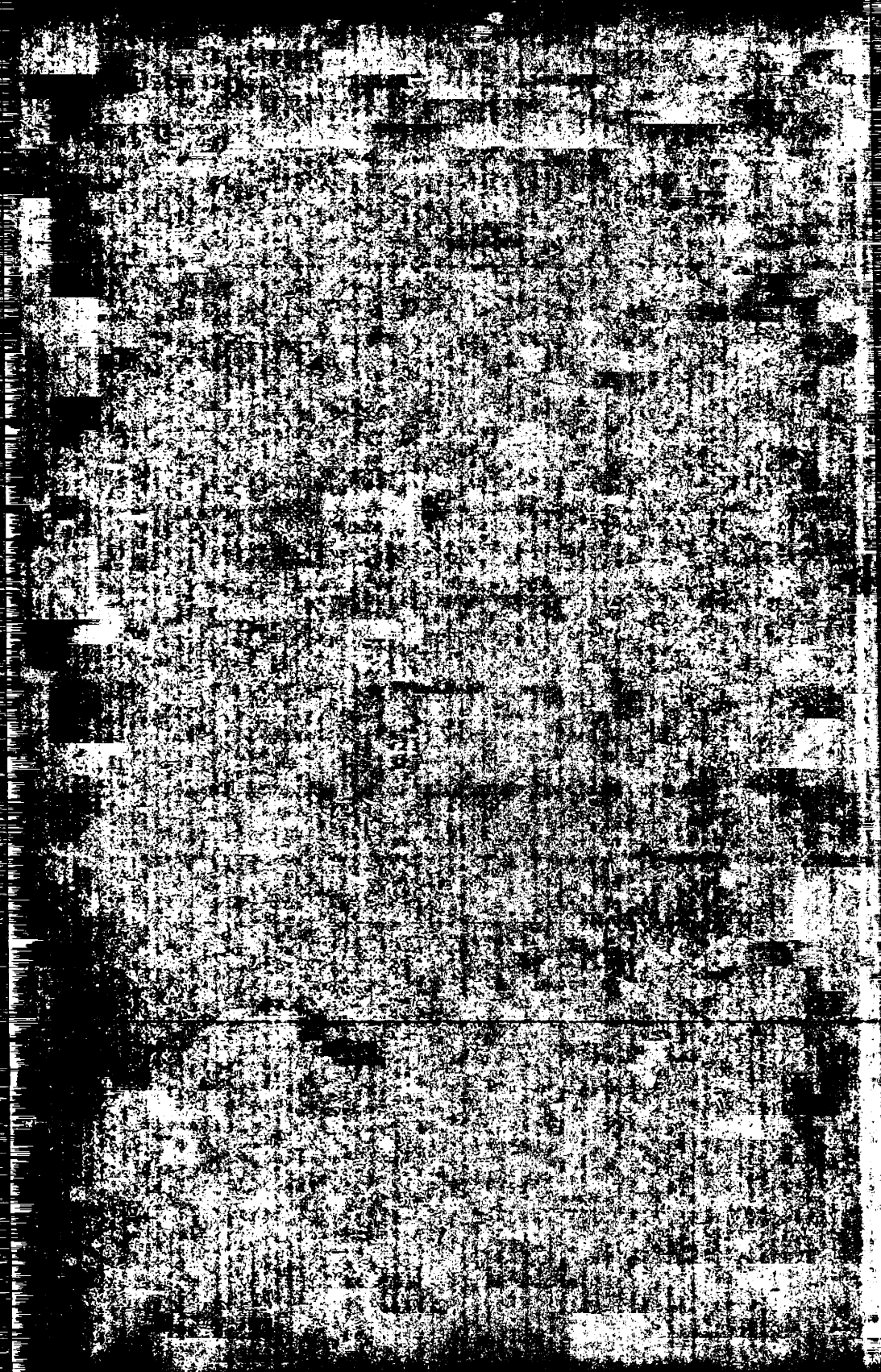
Hungaria könyvnyomda Budapest.

1965
 1965

Lett. rev.
 1965

A Magyar Nyelvőr 1917. évi dolgozótársai és gyűjtői.

Antibarbarus	Hőke Lajos	70 Parászka Gábor
Arany Miklós	Huhn Gyula	Réthei Prikkel Márián
Archisynagogus	Ilondai László	Radó Antal
Balassa József	† Jenő Sándor	Romanista
5 Balázs Ferencné	40 P. Juhász László	† Rokonföldi
Balázs Lajos	Kallós Ede	75 Rozsondai Győző
Bálint Károly	Ketskés Győző Zsigmond	Rubinyi Mózes
Barabás Zoltán	Kemenes Péter	Schuchardt Hugó
Bartha M. Eszter	Kertész Kálmán	Sebestyén Irén
10 Benkő Gyula	45 Keszthelyi Miklós	Setälä Emil
Bérczi Fülöp	Kimmach Ödön	80 Simai Ödön
Böngérfi János	M. Kiss Lajos	Simonyi Zsigmond
Busák Béla	Klaniczay Sándor	Somkúti
Buzás Dezső	Kollmann Vilmos	Somogyi Géza
15 Csanády Sándor	50 Komjáthy Sándor	Spitzer Leó
Csefkó Gyula	Konsza Samu	85 Stumme János
Csomár István	Kovács Asztrik	Szarvas Arnold
Csonka György	Kovács Márton	Szendrey Zsigmond
Dénes Szilárd	Kőrösi Sándor	Szepessy István
20 Dóczi Lajos	55 Kövér Ilona	Szily Kálmán
Egri Anna	† Kriza János	90 Szinyeyi József
Erdélyi Lajos	Kun Kálmán Árpád	Szőllősi Imre
Erdős János	Lakatos Jusztin	Trencsényi Károly
Einyei József	Losonczi Zoltán	Váró Gedeon
25 Fekete Ignác	60 Löw Immanuel	Verő Leó
Fodor Ignác	Mariánovics Milán	95 Vikár Béla
Gál János	Márkus Jenő	Viski Károly
Galambos Dezső	Márton Imre	Vízy Ferenc
Gárdonyi Géza	Máté Lajos	Volák Lajos
30 Gellért Pál	65 Mihályfi József	Id. R. Vozáry Gyula
Germanista	Nagy Zsigmond	100 Wertner Mór
Gulácsy Sándor	Nászai Erzsébet	Wohlmuth István
Györfly István	Oltyán Sándor	Zilahy József
Hamvai Lenke	Papp Antal	Zolnai Gyula
35 Hefty Gyula Andor		

Középiskolák segédkönyvéül engedélyezve 1908/94079. szám.

Helyes magyarság

a névelőszóhasználat, a kifejezések, a kerülendő idegen szók és a helyesírás szótárával.

Irta **Simonyi Zsigmond**, a „Magyar Nyelvőr“ szerkesztője.

Tartalma: Bevezetés. — Helyes mondat szerkesztés. Az egyszerű mondat fajtái. A mondatrészek szerkesztése. A szórend. Az összetett mondat. — A szók, szólások és szóalakok használata. A szók megválasztása. Idegen szók, nyelvújítási szók, tájszók. Rokonérzelmű szók. Szólások. A beszédrészek használata. Igeragozás, névragozás. — A helyes kiejtés és a helyesírás. — Szótár. (A szótári rész 111 lapra terjed.)

8-adrét alak, 212 lappal. = Ára egész vászonkötésben 3 kor.

Magyar nyelvészet.

Irta **Simonyi Zsigmond**. — Középiskolák legfelső osztályainak és tanítóképző intézeteknek engedélyezve. — Ára 1 korona.

Középiskolákban engedélyezve 1905/1129. szám alatt. — Tanítóképzőkben engedélyezve 1905/2463. szám alatt.

Az új helyesírás.

A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter 1903. március 14-én 86. szám alatt kelt rendeletével kiadott magyar iskolai helyesírás szövege és magyarázata, bővített szójegyzékkel.

Irta **Simonyi Zsigmond**.

(Egyetlen magyarázatos kiadás, mely a helyesírási szabályoknak hiteles, hivatalos szövegét teljesen magában foglalja. Bő magyarázatával egyszersmind vezérkönyvül szolgál az Iskolai helyesírás című füzethez.)

Ára vászon borítékban . . . . . 1 korona 50 fillér.

Segédkönyvül engedélyezve 2956/903. szám alatt.

Iskolai helyesírás.

Az 1903. március 14-én kelt rendelettel kiadott iskolai helyesírás szövege és rövid magyarázata bővített szójegyzékkel.

Közép- és polgári iskolák és tanítóképzők használatára írta

SIMONYI ZSIGMOND.

Ára 50 fillér.

A „HERMES“ magyar általános váltóüzlet részvénytársaság

igazgatósága *Ullmann* Adolf főrendiházi tag elnöklete alatt tartott ülésében megállapította az 1916—17. évre szóló *mérleget* és elhatározta, hogy a november 30-ára összehívandó közgyűlésnek indítványozni fogja, hogy a mult évről áthozott 39,380·87 korona elővitel beszámítása mellett kimutatott 779,036·06 korona nyereségből a tartalékalap gyarapítására 100,000 korona fordíttassék és hogy szemben a tavalyi 7⁰/₀-os osztalékkal ezúttal 10⁰/₀-os osztalék, vagyis *részvényenként 20 korona* kerüljön kifizetésre. — Az igazgatóság továbbá, tekintettel az összes üzletágak tartós fejlődésére, valamint a betétek és künlévőségek folytonos szaporodására, azon indítványt fogja a közgyűlés elé terjeszteni, hogy *az alaplöke 25,000 darab 200 korona névértékű részvennyel 5 millió koronáról 10 millió koronára emeltesék*. Az új részvények kibocsátási árfolyamát a közgyűlés fogja megállapítani.

Turáni Könyvtár.

Ily címen a Keleti Kulturközpont (Turáni Társaság) egy új vállalatot indít meg, amelynek első füzeté most van előttünk. Ebben dr. Pósta Béla kolozsvári egyetemi tanár „Moszlim művészeti hatások példái Erdélyben” címmel azon békés hódítás nyomairól számol be, amely Erdélynek évszázadokon át folyt barátságos érintkezése útján a Kelettel, annak mohamedán világával, gazdagította műveltségünket. A tudós professzor gyönyörű illusztrációk kapcsán mutatja ki, hogy ez a hatás nem volt csekély, s különösen Erdély ipari életét a formáknak bámulatos szépségével gyarapította. Művészettörténetünk kutatóinak és a művészetkedvelő közönségnek, mely e szép illusztrációkban gyönyörködni fog, melegen ajánljuk ez értékes füzet elolvasását. Kapható minden könyvkereskedésben **2 koronáért**. A kiállítás minden dicséretre méltó.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Bpest, Ferenc József part 27.

NYELVEK ÉS NÉPEK.¹

Irta Setälä Emil.

(Fordította Sebestyén Irén dr.)

I.

Az emberiség történelme az emberiség multjának, a mult eseményeinek, viszonyainak és életének, a műveltség fejlődésének időrendi egymásutánja; ugyancsak történelemnek nevezzük a mult életére és eseményeire vonatkozó kutatást és elbeszélést. A mult eseményei közül tulajdonképpen csak azok jelentősek az emberiség története szempontjából, amelyek előbbre vitték az emberi műveltséget.

A művelődés az a munka, mely a természetet a fejlődés magasabb fokára akarja juttatni, s a műveltség ennek a munkának az eredménye. A munka eredményén nem tisztán a munkának szemmel látható termékeit értjük, hanem egyszerűen a munkára való képességet. Az anyagi műveltség eredményei is belső tevékenységnek külső megnyilvánulásai, ez a belső tevékenység pedig alakítja és fejleszti magát az embert.

A műveltség kölcsönhatásokon alapszik és egyik nemzedékről örökölni száll a másikra. Abban van éppen a műveltség gyökere, hogy az egyik nemzedék munkájának eredményeit, tapasztalatait átveszi egy másik, amely ezen az alapon tovább épít. A műveltség tehát az emberi társadalom gyümölcse. Az ember csupán társas közösségben fejlődhetik, — az egyén magára hagyva nem juthat előbbre és kárba veszne életének minden tapasztalata, ha az, amit elért, nem szolgálna alapul más emberek, más nemzedékek számára, akik a megkezdett munkát folytatják és tökéletesítik. Eszerint az emberiség történelme egyúttal az emberi társadalom történelme.

Az egyén — ebből a szempontból nézve — csupán egy tagja a környezetnek, a társadalomnak. Másrészt azonban tudjuk, hogy a társadalom egyénekből áll és az egyes emberek munkájából tevődik össze a társadalom munkája: minden egyén hat a környezetére. A történelem nagy tanulmányai arról győznek meg,

¹ A jeles nyelvésznek ezt a népszerű cikkét nagy finn nyelvű világtörténetből vesszük át.

hogy egyes kiváltképpen erős egyéniségű, tehetséges vagy kiváltságos helyzetbe emelkedett személyiségek alakító hatással voltak a történet folyására. Az emberiség történelme tehát tetemes részében nagyhatású egyének működésének története.

A beszéd. A nyelv eredete. Az emberi kultúra legnevezetesebb eredményeinek és egyuttal a művelődés legfontosabb közvetítő eszközeinek egyike a nyelv. A nyelv — vagyis a beszélőszervek ismert működésével létrehozott hangok, az úgynevezett artikulált hangok, melyekkel gondolatainkat, képzeleteinket fejezzük ki — kizárólag az emberi nem sajátja. Igaz ugyan, hogy az állatoknak is vannak olyanféle megnyilatkozásaik, melyek bizonyos tekintetben a beszédhez hasonlítanak, de ezek az emberi nyelvnél összehasonlíthatatlanul kezdetlegesebbek. A nyelv talán a legfontosabb azok közül a tényezők közül, amelyek segítségével az emberiség a művelődés magasabb fokára emelkedett. Egyedül a nyelv segítségével adhatta át az egyik egyén, az egyik embercsoport, az egyik nemzedék munkájának eredményeit a másik egyének, embercsoportnak, nemzedéknek, lehetővé téve ezzel a folytonos fejlődést. A nyelv által és a nyelvvel együtt fejlődött és világosodott az emberi gondolkodás: a gondolkodás jobbára nem más, mint hangtalan beszéd és tudvalevő dolog, hogy a művelődésnek tulajdonképpeni irányítója a gondolkodás. Emellett igen nagy része van a nyelvnek abban, hogy az emberek olyan nagyobb egységekbe csoportosultak, amelyeket nemzetteknek nevezünk.

A nyelv eredetét azokban a hangokban, hangsorokban kell látnunk, melyeket az ember teljesen ösztönszerűleg hoz létre különböző érzeteinek és hangulatainak hatására. Ezeket a hangokat, hangsorokat tudatosan megismételte az ember, mihelyt észrevette, hogy általuk el tudja képzelteni azt az állapotot, melynek hatására az illető hangot, hangsort első alkalommal létrehozta. „Az emberiség a maga egészében úgy viselkedett, mintahogyan a kis gyermek tett és tesz minden időben: kezdetben a gyermek is akaratlanul sír, minden célzat nélkül és bizonyos tekintetben öntudatlanul, de később készakarva (tudatosan és célzatosan), hogy magára vonja a figyelmet — tapasztalata szerint a sírás különösen alkalmas erre — és hogy környezetével elhitesse, hogy szenved, továbbá hogy a valószínűleg felébredő szánalom által arra indítsa környezetét, hogy valódi vagy tettetett szenvedésén segítsen; vagyis ekkor a gyermek beszél, ámbár még nagyon kezdetlegesen.“ Ezekből az ösztönszerű hangokból alakult mintegy a beszéd alapkészlete; ebből a készletből keletkeztek aztán az úgynevezett gyökerek, vagyis a nyelv legegyszerűbb alkotó elemei. A „gyökerek“ kezdetben természetesen kizárólag mondatok voltak és nem szavak; a mondatoknak szavakra való tagolódása már meglehetősen magasfokú fejlődés eredménye. A hangok, hangsorok megerősítésének, nyomatékosításának első módja az ismétlés volt, az úgynevezett

reduplikáció; ez a jelenség ma is kimutatható a gyermeknyelvből. Később a különféle „gyökerek“ egyesültek és sokféleképpen előmozdították a hangkapcsolatok szaporodását, úgy hogy a beszéd egyre alkalmasabbá vált a legkülömbözőbb képzetek és képzetviszonyok kifejezésére.

Abból, amit eddig elmondtunk, már is kitűnik, hogy teljesen hiábavaló azt kérdezni, mikor keletkezett a nyelv. Hogy a fejlődésnek melyik fokán lehet az emberszerű lényt embernek tekinteni, arra nézve többféle feleletet adhatunk; akárhogy vélekedünk azonban erről a kérdéstről, az bizonyos, hogy az embert megelőző lény már birtokában volt annak az alapkészletnek, amelyből a nyelv kialakult. A kialakulás természetesen fokozatosan történt és hosszú idő lefolyása alatt; teljes lehetetlenség azonban eldönteni, hogy az emberi beszéd melyik fokon vált tulajdonképpen szavakból álló nyelvvé.

A beszéd és a kifejező mozgások. Kétségtől kivül mindjárt kezdetben és főképpen ekkor — a beszélő szerveken kivül más testrészek működésének, különösen a kéz, fej és az arcizmok különféle mozdulatának és helyzetének, a tágabb értelemben vett *mimikának*, figyelmet érdemlő szerepe volt a gondolatoknak minél tökéletesebb módon való kifejezésében. Ezekből a mozdulatokból bizonyára jelbeszéd fejlődött volna; a hangbeszédnek azonban sok előnye volt a kifejező mozgásokkal szemben, különösen az, hogy a beszélőszervek (tüdő, hangszalagok, inyitorla, ajkak és elsősorban a nyelv) nagyon csekély erőpazarlással és a többi testrész munkájának akadályozása nélkül, sokkal, de sokkal könnyebben képesek létrehozni a különböző hangokat, melyek a megértés legalkalmasabb eszközei, minthogy nem függnek a fényviszonyoktól, a sötétségtől és a világosságtól. Éppen ezért a hangbeszéd teljes győzelemre jutott, és a kifejező mozgások ezután csupán a beszéd kisebb-nagyobb mértékű nyomatékosítására és világosabbá tételére szolgáltak. (A világosság szempontjából különösen fontosak az olyan mutató mozdulatok, melyek a helyi viszonyokat kifejező szavakat kísérik, pl. *ez* vagy *az*.)

A nyelvek osztályozása. Eszerint az összes kifejező módok a beszéd — a tulajdonképpeni értelemben vett nyelv — köré csoportosultak. Az elmondottakból következik az is, hogy a hangsorok és az általuk jelölt képzetek közti viszony kezdettől fogva — és a nyelv fejlettebb fokán még inkább — képzettársuláson alapszanak. A szavak sem képletesen, sem közvetlenül nem jelentik a képzetet; a szavak és az illető képzetek összefüggése csupán abból ered, hogy környezetünk hatására megszoktuk állandóan egymáshoz fűzni őket. Ez az oka annak, hogy ugyanazon képzetet (a különböző nyelvekben) a legkülönfélébb hangsorral lehet jelölni.

A nyelv kifejlődése emberi közösséget tételez fel: legalább is két embernek kell lennie, akik lényegben azonos képzetekhez

lényegben azonos szavakat, hangsorokat fűznek, akik tehát ugyanazon nyelven beszélnek. A valóságban a nyelvközösségek nagyobbak, de az egyes csoportok nagysága rendkívül változó: van olyan nyelv, nyelvtörődék, melyet alig száz ember beszél, és van olyan, mint pl. az angol, amely jelenleg majdnem másfél-százmillió ember nyelve.

A nyelvközösség tagjai megértik egymás beszédét, ez azonban nem azt jelenti, hogy a közösség minden egyes tagja tökéletesen azonos nyelvet beszél. Itt is eltéréseket találunk: minden egyénnek úgyszólván saját külön nyelve van. Az egyéni nyelvek igen közel állanak egymáshoz, ellenben észrevehetően különböznek egy másik csoportba tartozó egyén nyelvétől; a nyelv tehát nem egységes, hanem vidékek szerint *nyelvjárásokra* oszlik, ezeknek határai azonban nagyon ingadozók. A nyelvekben társadalmi osztályok szerint is vannak árnyalatok. Megtörténhet, hogy az egyes nyelvjárások között oly nagy a különbség, hogy tagjaik meg sem értik egymást: ekkor már új nyelvről beszélhetünk. Pontosan nem tudjuk meghatározni, hogy valamely „nyelvjárás“ mikor önállósul külön „nyelvvé“: bizonyos esetekben, midőn a különböző nyelvjárásokat összetartja a közös állami, társadalmi élet és műveltség, ugyanazon nyelv változatainak tekintünk olyan nyelvjárásokat, melyeknek beszélői nehezen vagy egyáltalán nem tudnak egymással értekezni, míg viszont aránylag közel álló nyelveket önállóknak tekintünk, ha az illető nyelvközösségek önálló állami életet élnek és önálló műveltséget fejlesztettek (pl. a svéd, norvég, dán).

Ha nem is vesszük figyelembe mind azokat a nyelvközösségeket, melyeket egy nagyobb közösség nyelvjárásainak tekinthetünk, a különböző nyelvek száma igen nagy: a földön körülbelül kétezer nyelvet beszélnek. A nyelvek között a tudományos kutatás *rokonynyelveket* fedezett föl, vagyis olyanokat, melyeknek bizonyos lényeges megegyező sajátságait csak olyan feltevés alapján lehet megmagyarázni, hogy az illető nyelvek közös alapnyelvekből fejlődtek, azaz egykor valóban azonosak voltak. A rokonyelvek között közelebbi és távolabbi rokonyelveket különböztetünk meg aszerint, hogy rövidebb vagy hosszabb idő telt el azóta, amióta a szóban levő nyelvek közti összetartozás megszakadt.

Ezeket a szempontokat figyelembe véve a legtöbb nyelvet valamely nyelvcsaládba sorozhatjuk; a nyelvcsaládok ismét magasabb egységbe, a nyelvtörzshez tartoznak bele. Ámde egyrészt nem ismerjük kellően az összes nyelveket, másrészt bizonyos nyelveket sehova sem sorozhatunk, minthogy nem ismeretes más nyelvekhez való viszonyuk.

Európa legnagyobb részének és Ázsia bizonyos részének lakossága, sőt — későbbi bevándorlás folytán Amerika — nagy részének és Afrika egy vidékének lakossága ahhoz a hatalmas nyelvtörzshöz tartozik, melyet *indogermán*, *indoeurópai* vagy

árja névvel neveznek. Az indogermán nyelvtörzshöz a következő nyelvcsaládok és nyelvek tartoznak:

1. *A hindu nyelvcsalád.* Legrégibb képviselője az ó-ind nyelv, a Védák, a legrégebb indogermán nyelvm emlékek nyelve (Védák, szent könyvek, kb. 2000-ből Kr. e.) — és az ó-ind nyelvnek későbbi alakja, a szanszkrit. Ide tartoznak továbbá a közép-ind nyelvjárások: a páli (a déli buddhisták irodalmi nyelve) és a prákrit nyelvjárások (*prákritam* 'természetes, egyszerű nyelv'); végül az új-ind nyelvjárások, úgymint a bengál, szindi és hindi (a hindi nyelvjárásokhoz tartozik a nagyon elterjedt, sok arab és perzsa elemet tartalmazó hindosztáni nyelv, amely úgyszólván egész India nyelve). Az új-ind nyelvekhez tartozik még a cigány, mely a cigányok folytonos vándorlása alatt sok idegen elemet fogadott magába.

2. *Iráni nyelvcsalád.* Legrégibb képviselője az ó-perzsa nyelv, a Dareios Hystaspes király és utódjai idejéből való ékírásos emlékek nyelve (522—338 Kr. e.); az Aveszta nyelve; Zarathusztra és a párszik szent nyelve (ezt a nyelvet ó-baktriai vagy zend nyelvnek mondják). Az ó-perzsa nyelv utódja a közép-perzsa vagy pehlevi (emlékei Kr. u. 250—650-ből valók) és az új-perzsa, amely arab betűvel írva irodalmi nyelvként használatos 900-tól kezdve. Elő iráni nyelvek még a kurd nyelv, az oszét, a pamir nyelvjárások, a balúcsi és az afgán nyelv. Az utóbbit, melyre erős hatással volt a hindu nyelv, az Aveszta nyelvének egyenes utódjául tekintik. Az oszét nyelvről, melyet Közép-Kaukaszban beszélnek, azt tartják, hogy a népvándorlás korában szereplő alánok nyelvének töredéke. Iráni nyelvet beszéltek állítólag azok a népek is, melyeket az ókori történetírók skythák (szittyák) néven említenek és amelyek Kr. e. az 1000—500. évek táján az Aral-tó keleti partvidékétől a Duna folyam torkolatáig terjedő síkságon laktak. (Több törzsről emlékeznek: a szák és szkolot törzsek voltak a tulajdonképpeni skythák; hozzájuk tartoztak még a szarmaták és szauromátok.) A régi forrásokban említett kimmerek is valószínűleg iráni nyelvűek voltak. A hajdani skytha nyelv maradványául a mai pamir nyelvjárásokat tekintik.

A hindu és az iráni nyelvcsalád olyan közel áll egymáshoz, hogy gyakran összefoglalva indo-iráni nyelvcsaládnak nevezik.

3. *Az örmény nyelvcsalád.* Ide tartozik az ó-örmény irodalmi nyelv, — melynek legrégebb emlékei Kr. e. 400-ból valók — és a sok perzsa elemet tartalmazó új-örmény nyelv. Ehhez a nyelvcsaládhoz tartozott — vagy legalább is közeli rokonságban volt vele — a hajdani fríg és trák nyelv, ezeket azonban nagyon kevésbé ismerjük.

4. *Az albán nyelvcsalád.* Egyetlen élő képviselője az albán nyelv, melyet a Balkán félszigeten beszélnek. Dél-Olaszországban és Kis-Ázsiában is vannak albán telepek. Az albán nyelvben rendkívül sok idegen, főként latin, görög, szláv és török

elem van. Ide tartozónak vélik a messzap nyelvet, mely hajdan Itália délkeleti részén élt

5. *A görög nyelvcsaládot* egyetlen egy nyelv, a sok nyelvjárásra szakadt görög alkotja. A görög nyelv legrégebb emlékei, Homeros költeményei, állítólag Kr. e. 800-as évekből valók, de csak jóval későbbi kéziratokban maradtak fenn. A homerosi eposzok ó-ión nyelvjárásban vannak írva; legközelebbi rokona az attikai, ebből fejlődött ki Kr. e. 400 körül az ó-görög irodalmi nyelv, melytől a mai új-görög irodalmi nyelv sem tér el lényegesen, bár a kiejtés tökéletesen megváltozott. Az attikai nyelvjáráson alapszik, de igen sok más elemet fogadott magába a köznyelv „*koiné*“. Ez lassanként minden más görög nyelvjárást háttérbe szorított, és így egyenes leszármazottja majdnem valamennyi új-görög nyelvjárás.

6. *Az itáliai vagy román nyelvcsalád.* A hajdani Itáliában beszélt indogermán nyelvek két csoportra oszlottak: keleti és nyugati csoportra. A keleti csoportba tartozott az umber és az oszk nyelv; az umbernek közel rokona volt a volszk (ezt csak egy felirásból ismerjük); az oszk nyelvnek pedig, mely a Dél-Itáliában lakó szamnit törzsek nyelve volt, rokonai az úgynevezett szabell nyelvek (a pelignusok és szabinok stb. nyelvjárása). A nyugati csoporthoz tartozott a latin nyelv és néhány közel rokon nyelvjárás (falerii, praenestei, lanuviumi nyj.). Ezeket a nyelvjárásokat a kelet-itáliai nyelvekkel együtt hamar háttérbe szorította a latin; legtovább élt az oszk nyelv, melyet a hegyvidékeken még az első császárok korában is beszéltek. A latin nyelvet kezdetben csak Róma városában és legközelebbi vidékén használták, de később vezérszerephez jutott a római birodalomban, sőt a nép is latinul beszélt a nagy birodalomnak egész nyugati részében. A latin irodalmi nyelv Róma városa magasabb társadalmi osztályainak nyelvéből keletkezett, az ó-kor folyamán aránylag kevés változást szenvedett; a középkorban az egyház és a műveltség nyelveként csaknem egész Európában elterjedt s az egyház és tudomány nyelve volt, sőt Magyarországon egészen 1848-ig a közigazgatás nyelvéül szolgált. A latin irodalmi nyelv mellett mindjárt kezdetben kialakult a köznyelv, az úgynevezett vulgáris latin, mely a római hatalommal együtt elterjedt a síkságokon és abban az alakjában, amilyenné eközben fejlődött, az összes *román* nyelvek őse volt. — A román nyelvcsaládhoz a következő élő nyelvek tartoznak: az olasz (több egymástól nagyon különböző nyelvjárásra oszlik, a köznyelv a toscanai nyelvjárásból fejlődött); a szárd nyelv Sardinia szigetén; a spanyol (Spanyolországon kívül Közép- és Dél-Amerika legnagyobb részében és a Filippini szigeteken); a portugál nyelv, amely Portugália, az Azori szigetek, Madeira sziget és Brazília nyelve (a spanyolországi Galícia nyelve is csak kevésbé különbözik a portugáltól); a katalon nyelv, melyet Kataloniában, Valenciában, a Balear-szigeteken, valamint Roussillonban (Dél-

Franciaország) beszélnek; a Dél-Franciaország legnagyobb részében használatos provanszál nyelv; a délkeleti francia vagy franko-provanszál nyelv, melyet a régi Lyon és Vienne püspökségekben beszélnek; a francia nyelv Észak-Franciaországban; a rétoromán (Graubünden Svájcban, Tirol egy része és Friaul); a dalmát nyelv, melyet az Adriai tenger keleti partvidékein, valamint Veglia szigetén használtak s amely csak a mult század végén halt ki; végül az oláh nyelv, melynek különböző nyelvjárásai élnek Romániában, Magyarország némely vidékén, Makedoniában és Görögországban.

7. A *kelta* nyelvcsaládhoz három nyelvcsoporthoz tartozik. A galliai vagy szárazföldi kelta azokat a nyelvjárásokat foglalja magába, melyeket a Nyugat-Európában — a hajdani Galliától keletre a Duna középfolyásának vidékéig — lakott kelta törzsek beszéltek. A britanniai csoporthoz tartozik a kymri nyelv (Wales), a XVIII. sz.-ban kihalt korn nyelv (Cornwall) és a breton (Bretagne); ezt britanniai kivándorlók hozták át a szárazföldre a IV. sz.-ban Kr. u. A gael csoportba tartozik az ír nyelv Irlandban, a skót vagy gael Skóciában és a manxi Man szigetén.

8. A *germán* nyelvcsalád szintén három csoportra oszlik: az északi, keleti és nyugati germánra; az északi germánt skandináv, a keleti germánt gót csoportnak is nevezik. A Skandináv félszigeten körülbelül 800-ig Kr. u. egységes nyelvet beszéltek, az úgynevezett ó-skandináv nyelvet, melynek rúnákkal írott emlékei vannak Kr. u. 250-től kezdve. A Viking korszak végén (1050 körül) ennek az egységes nyelvnek már két alcsoportja van: a nyugati skandináv, melyhez az izlandi és a norvég nyelv tartozik, — és a keleti skandináv, melyhez viszont a svéd és dán nyelv tartozik. — A keleti germán vagy gót csoportot az úgynevezett gót nyelvek alkotják: a nyugati és keleti gót, a gepida, vandál, burgund stb. A nyugati gót nyelvnek legfontosabb emlékei Vulfilas püspök bibliafordításának töredékei. A keleti gótok őshazája a Visztula folyó torkolatvidéke volt, egy töredékük még a XVIII. sz.-ban is élt a Krim félszigeten, nyelvükből azonban csak személynevek maradtak fenn, valamint a gepidák nyelvéből is. Ugyanílyen sorsra jutott több más keleti-germán nyelv: a 200 körül Brandenburgból és Sziléziából kivándorolt vandálok, a valószínűleg Bornholm szigetről elindult burgundok. — A nyugati germán csoportba a következő nyelvek tartoznak: az angolszász, a fríz, a holland, az alnémet és a felnémet; ezek közül egyrészt a két első, másrészt a három utolsó alkotnak egy-egy alcsoportot. Az angolszász nyelv 400 körül került át a szárazföldről Britanniába; utódja a román (francia) elemekkel keveredett mai angol nyelv, mely csaknem az egész földön ismeretes. A mai német nyelv az ó-felnémet utódja. Az alnémet köz- és irodalmi nyelvet mind jobban háttérbe szorította a felnémet. A nyugati csoportba tartozik még az 500 körül Itáliába költözött longobárdok nyelve.

9. A *balti* nyelvekhez két ma is élő nyelv tartozik: a lit-

ván, melyet Nyugat-Oroszország és Kelet-Poroszország némely vidékén beszélnek, és a lett nyelv, melyet főként Kurlandban és déli Livlandban használnak. Ide tartozott az ó-porosz nyelv is, melyet a Keleti-tenger partvidékein a mai Kelet-Poroszország lakossága beszélt, de az már 1700 előtt kihalt.

10. A *szláv* nyelvcsaládban három csoportot különböztetünk meg: déli, keleti vagy orosz — és nyugati csoportot. A déli csoportba tartozó nyelvek közül első sorban az ó-szláv egyházi nyelv érdemel említést (egyházi szlávnak, ó-bolgárnak is nevezik); Cirill és Method erre a nyelvre fordítottak le egyházi műveket 800 körül. Valószínűleg Makedonia délnyugati részében beszélték az ó-szláv nyelvet, később pedig irodalmi nyelvvül használták — többé-kevésbé eltérő színezettel — az oroszok, bolgárok és a szerbek. Ugyancsak a déli csoportba tartozik a bolgár nyelv, a szerb-horvát nyelv (a szerbek és horvátok nyelve tulajdonképpen azonos) és a szlovén nyelv. A keleti csoporthoz tartozik a széles körben elterjedt nagyorosz és a kisorosz vagy ukrán (rutén) nyelv, melyet Oroszország délnyugati vidékén és Galiciában beszélnek.¹ A nyugati csoportba tartozik a cseh és a hozzá közelálló tót nyelv, a szorb (Lausitzban), a lengyel (a nyugat-poroszországi kasub nyelvjárással), továbbá a poláb vagy elbei szláv nyelv, mely 1700 körül kihalt. Az utóbbi meg a Hátsó-Pomeránia északkeleti sarkában ma is élő szlovinc nyelvjárás a Keleti-tenger partvidékein letelepült vendek hajdan nagyon elterjedt nyelvének töredéke.

A szláv nyelvcsalád olyan közeli rokona a baltinak, hogy a kettőt összefoglalva balti-szláv család néven is emlegetik.

Végül említést érdemel az is, hogy a turfáni német expedíció (kinai Turkesztánban) addig ismeretlen indogermán nyelv emlékeit fedezte fel. Az így megismert tokhar nyelv fontos egyezéseket mutat a nyugati nyelvekkel [l. erről Nyr. 37: 385].

Némely — már az indogermán ősnyelvben kimutatható — nyelvjárási sajátság és e sajátságoknak a mai nyelvekben való tükröződése alapján az indogermán nyelveket két nagy csoportba szokás osztani: keleti és nyugati indogermán nyelvekre vagy mint általában nevezik, *kentum* és *szatem* nyelvekre, aszerint amint a százas szám neve hangzik az illető csoport főbb nyelveiben.

(Vége következik.)

KORONÁZ VAGY KORONÁZTAT?

Irta Simonyi Zsigmond.

Koronáz-e az országgyűlés vagy koronáztat? Erről sokat vitáztak az országgyűlésén s a sajtóban. A hivatalos tervezet azt mondta, hogy az országgyűlés *megkoronáztatja* a királyt és a királynét (t. i. a primás és a nádorhelyettes által), némelyek viszont azt vitatták, hogy az országgyűlés *megkoronázza* a ki-

¹ [És Magyarország északkeleti részén.]

rályi párt, s még közjogi különbséget is bele akartak magyarázni. Ezt ugyan nem lehetett meggyőzően bebizonyítani s azért még is maradt a hivatalos fogalmazás, de fönnmaradt még az a kérdés, tudtomra nem is feszegették: nyelvi szempontból melyik a jobb fogalmazás s vajjon koronáz-e az országgyűlés vagy pedig koronáztat?

Tegyük föl egy pár hasonló kérdést: Fraknoi emlékkövet *állított* Rómernek, Pulszkynak, Hampelnek, — vagy *állítattott* (a szobrásszal)? Zichy gróf már júniusban *aratott*, — vagy *arattatott* (az aratókkal)? A szomszéd birtokos jókor *szántott*, *vetett*, *szüretelt* stb. — vagy *szántatott*, *vettetett* (a béresekkel)? A német hadvezér *megtámadta* *ostromolta*, *bevette* Antwerpent, — vagy *megtámadtatta*, *ostromoltatta*, *bevétette* (katonáival)? Weisz Manfréd lövedékeket *gyárt*, — vagy *gyártat*? A kormány pályázatot *hirdet* a hivatalos lapban, — vagy *hirdetteti* a hivatalos lappal? Barátom már két feleséget *eltemetett*, — vagy *eltemettett*? A biztosító társaság palotát *épít*, — vagy *épített*?

Mindezekben az esetekben lehetne ugyan, de nem szükséges és nem szoktuk a műveltető igét alkalmazni, hanem megelégszünk az egyszerű cselekvő igével, míg más esetekben eszünkbe se jut, hogy így egyszerűsítsük a kifejezést, mert pl. kabátot *varratok*, nem *varrok* (hacsak szabó nem vagyok); *le-nyiratom* a szakállam, nem *nyirom*; *beiratom* a fiamat, nem *irrom* s így tovább. Mi hát a különbség a két eset közt? Erre a kérdésre már egy jeles német nyelvész is megfelelt (Hildebrandt Rudolf: Beiträge zum deutschen Unterricht 1897. 238 s. köv. l.).

Társaságban beszél valaki: Kovács szomszédunk megunta a bérelt lakást és *házat épít*. Pedig hát ő maga hozzá se nyúl a kőhöz, a gerendához, s a közönséges nyelvtani logikának, a tiszta valóságra törekvő észnek tiltakoznia kellene a kifejezés ellen: nem Kovács úr épít, ő csak épített. Hát ugyan ki építi a házat? Az építómester. Ugyan úgy-e? Hiszen az sem építi „sajátkezűleg“, hanem építetteti a kőművesekkel, ácsokkal (ő talán nem is építómester, hanem *építettő mester*). Végtére hát a munkások, a kőművesek, ácsok építik a házat. Ámde az építés, ha jól fölgyondoljuk, nem az ő építésük, hanem egy lélek, egy gondolat épít általuk, annak ők mintegy kezei, csak eszközei, ámbar ők is lélekkel és meggondoltan dolgoznak. De az a húsz-harminc munkás egy gondolattal dolgozik, s az a gondolat nem öbennük terem és terem, hanem az építómesterben, aki a tervet gondolta ki, s a tulajdonosban, akinek akarata és kívánságai szerint tervezte az építómester. Ime azért mondjuk, hogy ezek *építik* a házat, míg ha azt mondanánk, hogy *építettik*, ebben az a lényeges gondolat nem fejeződne ki („nem nyerne kifejezést“, mint mostanában írják) olyan szemléletesen, annyi erővel.

Hasonlóképpen ha a sereg megtámadja és üldözi az ellen-séget, ha ostromolja és beveszi a várost, tulajdonképp a hadve-

zér támad, üldöz és ostromol, mert mindezekben az ő akarata és gondolata dolgozik, a hadtestnek ő a lelke. Nem mondjuk tehát, hogy ő csak *meztámadtatja* vagy *ostromollatja* az ellenséget vagy a várost.

Ime ennyi lélek, ennyi tartalom, ennyi gondolat van a mi közönséges, mindennapi beszédünkben: a műveltető vonatkozást, noha a szőrszálhasogató grammatizálás megkövetelné, nem fejezzük ki olyankor, mikor maga a cselekvő alany a cselekvésnek lelke, irányítója. Mivel pedig a koronázásnak törvényes elhatározója, elrendelője és irányítója az országgyűlés: elég azt mondanunk, hogy *koronáz*, sőt többet mondunk evvel és több erőt öntünk a szóba, mint ha azt mondanánk, hogy *koronáztat*. Valamint az építőmester nem építettő mester: a koronázó országgyűlés sem koronáztató országgyűlés.

RÉGI MAGYAR NŐI NEVEK.

Irta Wertner Mór dr.

V.

Nuog. 1308. HO. 4:115. Veszprém megyéből. Atyja: Boldi (ma Bódé) Pózsa. Férje: Ajka nb. Ajkai Lukács.

Nuz(o). 1229. F. VII. 1:219. Békés megyéből. Chenke nevű úr fiainak nőcselédje. — 1275. HOkl. 140. *Nuzo*. Nógrád megyéből. Témai Sándor úr nőcselédje. — 1344. A. 4:462. Somogy megyéből. Néhai férje: Peszeji (ma Pösze pusztá) András fia Dezső. — Az Oklsz. (704) is ismer egy Nuz nevű úrnőt 1344-ből és egy Nuuz nevűt 1346-ból, az utóbbi valószínűleg a Peszejivel azonos. Az Oklsz. e női nevet a nyusztal, nyusz-szal (Marder, Zobel) kapcsolatosnak veszi (v. ö. MNy. 11:386).

Nychyr. 1282. W. 12:363. Zemplén megyéből. Bogátradván nb. Pál comes (a Rákócziak egyik őse) nőcselédje.

Ohudalov. 1238. Z. 1:2—3. Ung megyéből. Atyja: Tomaj nb. Pál. Férje: Gutkeled nb. Privárt, Ung megye főispánja. Valószínű, hogy a. m. az alábbi Vtalo.

Oleyt. 1325. A. 2:208. Benedek szolgabíró tanúsítja, hogy Piudi Illés fia Pál saját és gyermekei örökségét öt részre felosztotta. Egyik leánya Oleyt. Már fentebb említettem, hogy Piud helyett Pyuk (a mai Pikóc, szepesmegyei helység) értendő. — 1341. Uo. 4:120. Szepes megyéből. Atyja: Piukfalvi (=Pikóci) Ján. Az illető okiratban Erzsébetnek hívják; a szöveg folytatásában azonban *Olleyt*. — 1346. Uo. 556. Szintén Szepes megyéből. Neve: *Oleyth*. Atyja: Arnold fia Hermann; birtoka: Kistamási, másként Arnótfalva. A. m. a német *Adelheid*.

Olus. 1351. F. IX. 2:104. Atyja: Arnoldus magnus, valószínűleg szepesmegyei ember.

Olympias. 1259. W. 7:514. Borsod megyéből. Atyja: Poki Marceus (másutt Matheus). Férje: Bábonyai Gergely. — 1276. MV. 1:216. *Olympiades és Olympias.* Margitszigeti apáca. Árpádházi ifj. Margit nevelőnője. Néhai férje: Tamás.

Onnath. 1276. MV. 1:308. Egy Laurentia nevű úrnő szolgálója, ki szintén Árpádházi Margit szentté avatása ügyében tanuskodott.

Onnus. 1270. F. V. 1:85. Biharmegyéből. Atyja: Geregyed nb. Pál országbíró. Férje: Turul nb. Turul comes. Birtokai: Roff, Mihály és Sol. Kétségkívül a. m. *Annus.*

Orsik. 1579. TT. 1897:363. Oláh Ilona végrendelete. Oláh Miklós esztergomi érsek családjának tagja: Császár Orsik. A. m. Orsolya. (V. ö. Oklsz. 716. Orsika).

Orus. 1427. Cs. 5:931. Orws. Kisküküllő megyéből. Atyja: Megyesi János.

Osanca. 1422. Pal. 1:254. Hont megyéből. Férje: Oroszi Miklós fia Pál. Ozsánka az Ozsannának tótos alakja; a. m. *Zsuzsanna.*

Osanna. 1276. MV. 1:372. Esztergomi beguina. — 1277. F. IV. 2:418. Gotthard comes északkeletvidéki birtokosnak nőcselédje. — 1282. W. 12:368. Zemplén megyéből. Bogátradván nb. Pál comes nőcselédje. — 1296. HO. 6:418. Hont megyéből. Fivére Varsányi Guge bán. Férje: Borfői Péter. — 1306. Kn 2:566. A pozsonymegyei Csallóközből. Néhai férje: Jányoki Péter. — 1436. Kár. 2:182. Szatmár megyéből. *Vsona.* Férje: Berei Farkas János (l. bővebbet a Nyr. 1914:257). — 1500. Huny. rég. és tört. társ. évk. 1893:49. Pál brassói csizmadia neje. A. m. Zsuzsanna. Osanna a németeknél is divott. A sziléziai heinrichsai kolostor halottaskönyvében olvassuk: „Ob(iit) Osanna soror fratris Jeschonis“.

Ossa. 1227. F. III. 2:107. Zala s Veszprém megyéből. Sol (Saul) comes egyik nőcselédje.

Otilia. 1438. F. 11:494. Atya: Bogáti Imre. Férje: Katyisz nb. vingárti Gréb Miklós. — 1465. Cs. 5:925. 951. Küküllő megyéből. Férje: eperjesi Patóczy Albert. — A név eredeti, illetve kezdő alakjára vonatkozólag érdekes tudni, hogy a régebbi külföldi forrásokban mint *Odilia* szerepel. A francia Champagneban fekvő Réthel tartomány urai sorában volt a 10. században I. Manasse, kinek *Odilia* a neje. — Strassburgban találjuk a következőket: 1335: Zoller (= Telonarius) Rudolf leánya *Odilia*. — 1349: Offweiler Albert leánya *Odilia*. — 1355: Schwarber Péter leánya *Odilia*, ki *Delia* néven is szerepel; férje: Molsheim János (Adler 1885:4. 15. 79). — A névnek ezen d-hangu változata bizonyítja, hogy Ottilia — amint ezt sokan hiszik — nem az Otto férfinév származottja. *Szent Odilo*, ki 994-ben a francia Clugny apátja, Franciaországban született. Az Agilolfingi családból származó Odilo 737-től 748-ig Bajorország uralkodója stb. Legkisebb nyomát sem találjuk

annak, hogy Odilo azonos volna Ottóval, és mivel régebben a d-hangot számtalanszor felcserélték t-vel, határozottan állíthatjuk, hogy Otilia = Odilia csak Odilo női alakja.

Panga. 1370 *el.* Temesm. Okltr. 116. Temes megyéből. 1370-ben már csak leányairól van szó. Atyja: Partasi Vadon Péter. Birtokrésze a temesmegyei Partas és Péterlaka. Előbbi a. m. a Torontál megyében még most is létező Partos.

Panna. 1588. TT. 1900:315. Abauj megyéből. Gecsei Pál végrendelete. „Kérem ő kegyelmét, hogy jövendőben ne feledkezzék el Panna leányomról.“ A. m. *Anna* becézője. Az Oklsz. (744) csak 1615-ből ismeri.

Páska. 1328. Theiner: Mon. Vatic. Hung. 1:520. Pascha. Zemplén megyéből. Férje: homonnai Druget János nádor. — 1414. Szt. 2:142. Atyja: homonnai Druget János († 1414). Pasca, Paschasius stb. előfordul mint férfinév is és a. m. a Paschalis és az olasz Pasquale változata.

Peccha. 1276. MV. 1:360. Gayai Guniga (l. f.) társnője.

Peech. 1283. W. 4:260. A pozsonym. Csallóközből. Férje: Bodó fivére Márton csallóközi birtokos. Péc különben ismert nemzetségi név is. — Kérdés: mi a helyes kiejtése, mert Peech a régi okiratokban egyszer a baranyam. Pécs, máskor a győrm. Péc, harmadszor az eléggé ismert Péc nemzetség. Valószínű, hogy a női név is *Péc* volt.

Pejka. 1508. Cs. 5:205. Hunyad m. Atyja: Macesdi Nén (Neen); férje: Macesdi László.

Pena. 1199. HO. 5:3. Zala m. Iwachin lovag és nejének nőcselédje. — 1212. HO. 6:10. Fejér m. Bárán fia Hippolit úrnak Baracskán tartózkodó nőcselédje.

Pendyth. 1306. A. 1:108. Veszprém és Komárom m. Atyja: a komáromm Némai Pál; férje: a veszprémm. Gici István.

Penthek. 1461. Z. 10:137. Szabolcs m. Szokoly nevű helységben birtokol. — 1479. Z. 11:251. Szabolcs m. Nobilis domina *Penthek* a szabolcsm. Ártánháza részbirtokosa. Kétségtelenül a. m. a következő Pentuca. Péntek különben elég gyakran előforduló férfinév is (v. ö. Oklsz. 764).

Pentuca. 1199. HO. 5:2. Zala m. Iwachin lovag és nejének nőcselédje (*Pentheca*). — 1229. F. VII. 1:219. *Penteka*. Békés m. Chenke nevű úr fiainak nőcselédje. — 1231. Kn. 1:280. *Penteca*. Miskóc nb. Bars comes nejének nőtölgája. — 1260. HOkl. 39 (vö. MNY. 11:424). Vas m. Zsédeni Patasz-nénak nőcselédje.

Perpetua. 1457. HO. 4:386. Somogy m. Atyja: Dédi s Lábatlani Farkas László. — 1488. *el.* HO. 5:366. Atyja: Csanád nb. Tempesi Detre fia Jakab. — 1495. Cs. 5:547. Kolozs m. Férje: Krasznai Kis Porkoláb (később Vajda) Péter. — 1538. Kár. 3:207. Kőrös m. A Batthyáni-család sarja. Néhai férje: Győr nb. szerdahelyi Dersfi Miklós. — 1542 *előtt.* Pal. 2:33. Hont m. Atyja: Mychynafalvai Myssinszky; néhai férje: Tótrprónai György

Szerafin. — Nálunk kedvelt női név, melyet a német, illetve osztrák főrangú családokban is kedveltek. 1632-ben pl. Perpetua Frl. (Fräulein) von Par (= Paar) szerepel (Adler 1892:79).

Perslinna. 1313. A. 1:329. Pozsonyból. Atyja: Seifried volt pozsonyi polgár. Férje: Institoris Miklós pozsonyi polgár. — Ugy tudom, hogy e név egyes vidékeken még most is Perzika vagy Perzina alakjában ismeretes. Valószínűleg a. m. a következő Persul. Említésre méltó azonban, hogy a franciában több Pers-összetételű név van. A Champagnei uralkodó grófok egyik oldalágából származó II. Archimbaut, Sully urának (1234) harmadik neje *Perseon*, kit közelebbről nem ismerünk. — A de la Tremouille családnak egyik oldalágából származó Amiel (vagy Aime), Fontmorand urának leánya *Persuye* kétszer ment férjhez; első férje: Brillar János; második: Hybles de la Roche (1411).

Persul. 1260. HOkl. 39. Vas m. Zsédeni Patasz nejének nőcselédje. Ugylátszik német név; valószínűleg a. m. az előbbi.

Perta. 1276. MV. 1:303. Fivére: budai Hévízi Károly lovag. A. m. *Berta*.

Petinea. A 13. század végén. Turul 1891:147. Abauj megyéből. Atyja: Bárcai Moyta. Férje: Jakab.

Petka. 1276. W. 9:165. A vácsi káptalan kiadványa. Szolnok nb. Lesták kijelenti, hogy Bágyon és Szabolcs nevű nógrádmegyei birtokokhoz Petka nevű nővérének is joga van. A Péter név leszármazottja.

Petra. 1276. MV. 1:351. Veszprém megyéből. Férje: Fajsi Bogdán. A. m. az előbbi.

Petrona. 1543 kör. Nagy Iván című folyóirat. Szabolcs megyéből. Férje: Gutkeled nb. Kisvárdai Ambrus. — A poroszországi Bilstein urának családjában volt 1360 tól 1369-ig egy *Peronette* nevű nő, kinek Steinfurti Ludolf a férje (Hopf: Atlas 1:277). A név francia hangzású, s onnan ered, hogy a franciák a Petronne-ből a t-hangot kilökték; így maradt náluk a nem ritkán előforduló *Peronne*. — Jellemző adat a következő: A 14. század első felében él az előkelő Rogier-család sarja, Péter, Rosiére ura, kinek leánya **Pierronne** Péter de la Vigerie úrnak a neje.

Petronella. 1135. W. 1:52. *Petronilla* nevű magyar nő (mulier ungarica) Jeruzsálemben magyar szállóházat alapít. — 1231. W. 11:223. A bácsmegyei Széplak táján van Petronella nevű urnő háza. — 1249. Szt. 1:4. Ung megyéből. Atyja: Szoboszló fia Péter; férje: Fülöp comes. — 1274. W. 9:90. Komárom megyéből. Atyja: Tomaj nb. Sámód comes. Birtoka: a komárommegyei Ócsa. — 1276. MV. 1:191. Petronilla. Margitszigeti apáca. — 1276. Uo. 355. Veszprém megyéből. Atyja: Keszői Bedő. — 1301. Kn. 2:492. A pozsonymegyei Csallóközből. Atyja: Urach. Férje: Vöki Ivánc — 1389. Szt. 1:487. Zemplén megyéből Atyja: Kaplyon nb. Nagymihályi András.

Peturka. 1273. W. 9:46. Az egri káptalan összeírja

Panyit bán szolganépét. Közte van Peturka nevű nő is. Peturka (= Péterke) előfordul mint férfinév is.

Picur. 1198. F. 2:345. Sopron megyéből. Csák nb. Ugron (győri) püspöknek a sopronmegyei Mihályin tartózkodó nőcselédje.

Pikud. 1262. W. 3:21. Veszprém megyéből. A székesfejérvári káptalan tanúsítja, hogy Szák nb. Péter fia leánya Pikud (Pykud), Gug fia Kozma özvegye Péterdi s Tamási nevű veszprémmegyei birtokait a pannonhalmi apátságnak adományozza.

Pinte. 1464. HO. 3:414. Zala megyéből. Néhai férje: Hosszutóti Ambrus.

Pita. 1181. W. 1:76. Veszprém megyéből. Folkmár comes Polyán és Meréte nevű veszprémmegyei birtokait a pannonhalmi apátságnak adományozza. Egyikökön van Pita nevű nőcselédje. Valószínűleg a. m. a fenti Bith.

Plandly. 1579. TT. 1897:370. Oláh Ilonának már fent említett végrendelete. „*Apollóniának, kit Plandly-nak hínak, hagyok 300 forintot.*“ Még többször tesz róla említést és akkor mindig csak Plandly-nak nevezi a leányt. Kétségkívül Apollónia becézője. Vö. ném. Ploni.

Poholya. 1415 *előtt.* Pal. 1:230. Hont megyéből. Anyja: Keche. Férje: Palásti Péter.

Polka. 1435. F. X. 7:680. Egy Sennyei nevű úr özvegye, ki a faddi (Tolna m.) sz. Jánosrendiek ellen hatalmaskodott.

Pona. 1326. Zal. 1:197. Zala megyéből. Atyja: a Vas megyében törzsökös Nádasd nb. Domonkos. Férje: Szörcsöki Elek fia Lőrinc. Birtokai: a zalamegyei Dyruske (talán Dvorscse) s Teskánd.

Pota. 1424. Cs. 5:596. Kolozs megyéből. Atyja: Szentkirályi István kolozs megyei birtokos.

Potentia(na). 1421. Kár. 2:64. Bihar megyéből. Atyja Kaplyon nb. Károlyi András. Férje: Toldi György fia László. — 1428. Z. 8:345. Szabolcs m. Néhai atyja: Gutkeled nb. Bátori Antal. — 1436. Uo. 595. Szatmár m. Néhai férje: Vajai Gergely fia János. — 1446. Z. 9:103. Szabolcs megyéből. Atyja: Gutkeled nb. Várdai Pelbárd. [1454-ben (uo. 445) már Gutkeled nb. Szokolyi Péternek a neje. — 1453. Cs. 5:970. Kisküküllő megyéből. Atyja: Vizaknai Miklós. — 1461 *kör.* Ab. 467. Abauj megyéből. Atyja: Radványi Sztaniszló abauj megyei birtokos. — 1467. HO. 5:288. Zemplén megyéből. Fivére: polyáni Lengyel János. — 1467. TT. 1899:270. Erdélyből. Atyja: Drági Zsigmond. Férje: Borsa nb. Iklódi Márton (vö. F. 11:499). — 1467. TT. 1899:257. Ung megyéből. Néhai férje: Pálóci Simon. — 1467. TT. 1899:259. Potentia. Férje: Antonius de Galw (vagy Salw); váci úrinő. — 1468. TT. 1899:264. Potentia. Erdélyből. Atyja: Ákos nb. Toroszkai Antal fia Antal. — 1468 *előtt.* Z. 10:466. Középszolnok m. Néhai atyja: Csögi Igaz Tamás. — 1480. Uo. 11:273. Zemplén m. Hajadon. Atyja: Cékei János. — 1482. TT 1907:99. 100. Erdélyből. A kolozs-

vári konvent kiadványa. Atyja: Papfalvi Sebestyén. Néhai férje: Szamosfalvi Gyerőfi Antal. Birtoka: a dobokamegyei Száva. — 1483. Z. 11:369. Somogy megyéből. Atyja: Zichy Benedek. — 1528. Jedlicska: Kiskárpáti emlékek 126. Pozsony m. Első férje: Spácás István; másodikika: Kisujlaki Tót Imre. Birtoka: a pozsony megyei Korompa. — 1568. TT. 1900:311. Sáros megyéből. *Potincza*.¹ Férje: Bajori Lénárd. — 1575. Szt. 1:76. Zemplén megyéből. Férje: Füzesséri Mátyás. — 1576. Uo. 313. Sáros megyéből. Bernáth Lászlóné (szül. Bajori Kalalin) végrendelete. „Ezeket hagyom az én két öcsémnek (igy!) *Potinczának* és Klárának. — Mindezekből látni, hogy itt egy úri körökben igen kedvelt névvel van dolgunk. Érdekes a következő is. Kevendi Székely Jakab van dolgunk. Friedau (= Ormosd) ura, egy Erdélyben törzsökös család tagja, mely a Hunyadiakkal sógorságba jutott, I. Mátyás utolsó éveiben Styriának kormányzója lett, ennek következtében ő s összes utódai teljesen elosztrákosodtak; 1504-ben kiállított végrendeletében (TT. 1905:267) mondja: „Nohmals setz ich... meinem Bruedern... und lieben Schwester, Frau Ursulla vnd *Padentziana* von Khewendt“; egynéhány sorral alább pedig *Patenciana*. — Tiszta osztrák, illetve német főrangú családokban is kedvelték e nevet; 1601-ben élt *Potenziana* von Zinzendorff. 1617-ben Potenziana von Greisen (= Greyss, Greyssen zu Woldt, Greusz); 1635. Clara Potenziana Maria F(reiin) Deiflin (= Teufel zu Gundersdorf. Adler 1892:64. 96. 104).

Potouk. 1325. Zal. 1:185. Zala megyéből. Geregye nb. Egervári Mihálynak nőcselédje.

Powa. 1290. HO. 6:372. Pozsega megyéből. Keled fia Gergelynek (a Kórógyiak egyik ősenek) nőcselédje.

Priacha. 1141 és 1161 között. F. 2:93. Márton comes, a zalamegyei csatári bencés apátság alapítójának neje Magdolna Altmann nevű fiát ajándékozta meg. A neki ajándékozott nőszolgálok között van *Priacha* nevű is. Valószínűleg a. m.:

Pricha. 1258. W. 11:453. Pozsega megyéből. Borics bán nb. Ditmár comes özvegyének Golgován vagy Szapolyán tartózkodó nőcselédje. Valószínűleg a. m. az előbbi.

Priska. 1448. Kár. 2:268. Hont megyéből. Férje: Hontpázmán nb. Kóvári Miklós. — 1465. HO. 5:274. Veszprém megyéből. Hajadon. Atyja: Szentkirályszabadjai Nyulas Tamás. — 1469. Kár. 2:392. Szabolcs megyéből. Néhai férjei: 1. Bezdédi Dávid; 2. (uo. 402) Jáközi Tamás. — 1485 előtt. Uo. 523. Bereg megyéből; van neki háza Nagymuzsajon; leánya: Anna; ennek férje Bakó István. A. m. a későbbi *Piroska*. — 1508. Ab. 247. Abauj megyéből. Atyja: Hangácsai Pál (1472) abauj megyei birtokos. — 1542. Uo. 303. Abauj megyéből; a Koromzai-család sarja. Férje: Karácsondi Benedek abauj megyei

¹ Vö. Nyr 45:261.

birtokos. — *A 16. század második felében.* Ab. 331. Abauj megyéből. Atyja: Kinizsi Ferenc; férje: Szobonya László. — 1574. Ab. 605. Abauj megyéből. A Tomori-család ivadéka. Férje: Fáy László abaujmegyei birtokos. — E név különben a németeknél is divott. Meissenben előfordul 1531-ben Eisenbergi Prisca a Meissen melletti szentkeresztii klostrom fejedelemasszonya („Herold“ 1889 : 298).

Proxya. 1277. W. 12 : 214. Szatmár megyéből. Az egri káptalan tanúsítja, hogy Kaplyon nb. Dézs fia Dénes comes végrendelkezik. Birtoka a szatmármegyei Saul (= Sóly). Dénes nővére: Proxya; ennek néhai férje: Miskóc nb. Miklós fia Sándor (v. ö. MNy. 11 : 425). Talán *Praxedis* változata. Ez utóbbi név Erdélyben fordult elő: Altenberger Tamás nagyszombeni polgármester († 1491) első neje Praxedis volt (Cs. 5 : 596).

Pucha. 1273. W. 9 : 46. Az egri káptalan összeírja Panyit bán szolganépét, ennek sorában Pucha nevű nőcseléd is van.

Puchk. 1308. Kn. 2 : 584. A pozsonymegyei Csallóközből. Budafalvai Beter fia Péternek nőcselédje.

Puchurka. 1293. HO. 6 : 402. Vas megyéből. Nádasdi Andrásnak egyik nőcselédje.

Punchur. 1270 és 1277 között. HO. 8 : 122. Pest megye vidékéből. Nána-Bösztrö nb. Demeter nejének nőcselédje.

Pura. 1315. Kn. 2 : 701. Baranya megyéből. Férje: Füzessmelléki Boch fia Sándor.

Puynne. 1282. HO. 8 : 226. Gömör megyéből. Zágráb nb. Máténak egyik nőcselédje, ki Recskén tartózkodik. Az okirat folytatásában *Pevnyne* a neve (l. mindezekről alább).

Pynne. 1254. Z. 1 : 17. Baranya megyéből. Atyja: Bövény nb. Vid fia Jánosi Miklós. Férje: Kemény nb. Chuda. 1256-ban (uo. 9) szintén Pynne a neve. — 1289. HO. 8 : 269. Nyitra megyéből. Köröskényi Tiborcének egyik nőcselédje. — A név esetleges magyarázataira szolgáljon a következő: Mindenekelőtt több mint valószínű, hogy Puynne, Pevnyne és Pynne egymással azonos. Továbbá meg kell jegyeznünk, hogy hasonló hangzású földrajzi neveket is ismerünk. Pozsony megyében volt 1138-ban a Holtvág táján egy *Pinna* nevű folyó (Pann. 1 : 629). Baranya megyében van 1261-ben (Kn. 1 : 460) Izsép táján egy *Pynna* nevű földtér. Kérdés már most, hogy kellene mindezeket kiejteni. Igaz ugyan, hogy Baranya megyében 1308-ban (A. 1 : 144) egy Penna nevű földtér van, de ez fekvésénél fogva Pynna-tól megkülönböztetendő. Kérdésünk megoldására jobb támasztékunk van. Sopron megyében egy község van, mely régibb okiratainkban következőleg szerepel: 1326 : Puneu; 1331 : Pune; 1355 : *Pynne* (S. 1 : 249); 1409 : *Pynnye*; 1410 : Pune; 1423 : Punie; 1463 : Pynye. Mai neve *Pinnye* (németül: Frei(n)dorf). Biztosra vehető, hogy a fenti Pynne is a. m. Pynne. — Német forrásban csak *Pinnosa* ismeretes, ki 1265-től 1276-ig a poroszországi herfordi zárda fejedelemasszonya.

Pyrotha. 1271. W. 8:363. Nyitra megyéből. Babindál Kozma özvegyének nőcselédje. 1437-ben találjuk (Zal. 2:492), hogy egy *Pyrotho* Ferenc Hahóti Mihálynak Söjtör nevű birtokán „per modum seler“, vagyis zsellér módjára tartózkodott.

Pytho. 1289. W. 4:345. A pozsony megyei Csallóközből. Atyja: Karcasai Suge. Valószínűleg a. m. a fenti Bichow = Bitó.

Raguel. 1209. M. V. 1:18. III. Ince pápa mondja, hogy Raguel asszony a veszprémi (vagy zalai) sz. János-plebánia kegyuraságát a veszprémi püspöknek adományozta. A. m. *Rachel*.

Raxonia. 1446 *el.* Z. 9:101. Férje: Gutkeled nb. Szokolvi Bálint. — A Sogdianából való Roxane († 311. Kr. e.) volt Nagy Sándor macedóniai király második neje. Lehet hogy Raxonia is a. m. Roxane.

Rebeka. 1272. Zal. 1:69. Zala megyéből. Jegyese: Péter. Birtoka: egy őrsi szőlő.

Rehilt. 1274. HO. 8:162. Vas megyéből. Néhai férje: Márton káldi várjobbágy. A. m. a német *Richilde*.

Reksemes. 1285. HO. 8:243. Bars és Nyitra megyéből. Atyja: a bars megyei Rendveji-család ivadéka, bán; néhai férje: a nyitramegyei Elefánti István.

Resa. 1390. F. X. 8:319. A császmái káptalan kiadványa. Hajadon. Atyja: Aya fia Orgován. Valószínűleg a *Theresa* becézője.

Retá. 1276. MV. 1:288. A közlés hiányos. Hivatkozik e nőre János szerzetes. Lehet hogy Margareta rövidítése.

Rosa. 1253. Pann. 2:290. Komárom megyéből. Atyja: Igmándi Háb. Birtoka: Pázmán. — 1260. HO. 5:33. Zala s Veszprém megyéből. Atyja: a zalamegyei Bácsi Keled. Férje: Vázsonyi Jákó fia János. — 1276 *előtt.* HO. 5:54. Veszprém megyéből. Férje: Miska úr. — 1310. Kn. 2:623. A pozsony megyei Csallóközből. Jányoki Jakab özvegyének nőcselédje. — 1310. Uo. 632. Pozsony megyéből Atyja: Béli (ma Magyar- és Németbél) Puch fia Miklós. Néhai férje: Sárközi Hesze fia Péter. — A. m. az alábbi Rusa = Rózsa = Rozália.

Ruchsin. 1398. Urk. 3:208. 220. Erdélyből. Néhai férje: Rudolf brassói polgár. Birtoka: egy neustadt (=keresztényfalvai) malom.

Rusa. 1293. HO. 8:323. Bars megyéből. Atyja: Aladár barsi nemes várjobbágy. Birtoka: a barsm. Győred. A. m. *Rózsa*.

Rusina. 1293. HO. 6:402. Vas megyéből. Nádasdi András nőcselédje. A. m. Rozina.

Rusín(ch). 1277. F. V. 2:418. Gotthard comes észak-keletvidéki birtokos nőcselédje. — 1289. HO. 8:269. Nyitra megyéből. Férje: Köröskényi Tiborc; neve: Rusynth. — 1300. W. 10:400. Rusinch. Veszprém megyéből. Bána nb. Szomornak a veszprémmegyei Réde helységben tartózkodó nőcselédje. — 1314. Kn. 2:693. Budából. Atyja: Nyitrai Lőrinc; néhai férje: Jób fia Domonkos (V. ö. MNy. 11:425). — 1320. Kn. 2:772.

Rusint. Pozsony megyéből. Atyja: Mike, Csandal egy részének birtokosa. — 1329. Z 1 : 319. Középszolnok m. Rusynth. Atyja: Kőrösi Gál. Férje: Jureni (talán Irinyi) Byd. — 1357 előtt. Kár. 1 : 235. Pozsony megyéből. Atyja: Thege. Birtoka: Körtvélyes. — 1373. F. IX. 4 : 496. Rusinth. A veszprémvölgyi apácák fejedelmasszonya. — 1480 táján. Cs. 5 : 822. Torda megyéből. Rusin. Atyja: Bolyai Pongrác. Anyja: Szentpáli Mihály leánya Anna.

Salome. A 16. század második felében. Ab. 483. Abauj megyéből. Férje: Rakovszki Miklós, abaujmegyei birtokos.

(Vége következik.)

A SZÓFEJTŐ SZÓTÁRHOZ.¹

(Az a, b, c betűkhöz.)

I.

Az *a!* indulatszónál említi a Nyr szerkesztője (43:182), hogy az ilyen fölkiáltásokban: *így é! itt van é!* az ó tapasztalata szerint, legalább Dunán túl, zárt *ë* van. Ezt megerősíti Arany János, mikor azt írja (Hátr. pr. 343): „Hazánk némely vidékén a *ni* . . . helyett . . . rövid *a* és *e* hangzik (az utóbbi úgynevezett középsé-vel). E h. . . Ott megy ni! Itt fekszik ni! . . . így ejtik: Ott mén-*a!* Itt fekszik-*e!*“

Abázol: pazarol, veszteget. Vö. „leabázú: leszed“ (Fehér m. Nyr. 45 : 141). A Balatonnál is ilyen értelemben mondják: „Fél-érett korába leabázóják a szőlőt.“

Abigél (Kund A., Arany : Tetemre-h., Abigail 18. száz.), *Adél* (vö. Adelgunda Csok. Dorottya 3. könyv) — hiányzanak az EtSz-ből, mint több más tulajdonnév is; vö. most Wertner Mór gazdag adattárát. — *Apalín*-hoz vö. Apollónka Csok. Dor. 4. k.

Ácsorog (EtSz az ásít cikkben). Kazinczy báméskodik, bámul jelentéssel használja: „Az ellent ácsorogták“ (Sall. 178).

Ág-hoz s különösen az ÉrdyK-ből idézett *ágacs* alakhoz meg lehetett volna említeni a már Vámbéry említette török *agadz* 'ág, galy' szót, l. Thúry J. Phil. Közl. 9 : 276.

Ágál 3. jelentéséhez vö. „*ágáz* : ócsárol“ Nyr 44 : 287.

Agy alatt nem említi az EtSz a fontos *agyafurta*t, ennek magyarázatával legújában Pais D. és Simonyi Zs. foglalkoztak (l. Nyr 44 : 230), de l. már Term. Közlöny 20 : 349, 390.

Al, alá, aláz mellett meg lehet említeni az *alázatos*-nak összevont alakját, *alás* ebben: *alás[sz]olgája*; *alásan* már Csokonainál: „erről aláson követem“ (Dor. 4. könyv).

Alap. Ennek a tulajdonnévnek török voltára legelőször

¹ Magyar Etymologiai Szótár. Szerk. Gombocz Z. és Melich J. I.—V.

Budenz József mutatott rá MNyszet. 6:53: „Alap-Tolma, . . . Olup-tulma . . . első része ugyanaz, ami török *Alp* . . . *álep*, hős“ stb.

Allegál: idéz, felhoz vmit, hivatkozik vmire (lat. *allegare*, l. Bartal). Régente, ha nem csalódom, a törvénykezés körében meghonosult szó volt s különben is használták. Ennek szinte fölismerhetetlen változata lehet: *le-aledál*: leszid (Nyr 45:240).

Az *agglant* szóhoz vö.: Ifjúként szaladtak még a vénlan-tok is (Csok. Dorottya 3. én. végén).

Andocs, Apsa. Erről a két névről Wertner Mór állapította meg, hogy az András és Absalon névvel azonosak, l. MNy 1:232. Különös, hogy az EtSz erre a lapszámra hivatkozva nem Wertnernek, hanem Karácsonyi Jánosnak tulajdonítja a két névmagyarázatot.

Angalit, ácsorgó, lassuskodó. „Eredete ismeretlen.“ Bizo-nyára azonos az Angalit névvel; vö. *apalin* EtSz, *pótinca* Nyr 45:261 stb.

Artilleria. Jókai ilyen régies alakját használja: *árkoláj* (Lőcsei fehér asszony¹ 2:16). A németben a 16. századból idéznek ilyeneket: Arkalei, Archallei.

Asszony összetételei közt (mint *anya* össz. közt anyám-asszony, ámasszony) meg kellene említeni ezt is: asszony-anyám, összevonve asszonyám (így Kaz. Lev. 9:106), asszonyád (NySz).

Az *atillához*, mely ruhanévül csak 1838 ból van kimutatva, érdekes adat a következő: Fekete *átilla-dolmányon* a csinos ezüst gomb (Pet. A helység kalapácsa 1. én. 1844).

Atracél. Borbás V. a Term. Közlöny 28:652. lapján ilyen változatait is említi: atlacér (Vésztő), atlaszfű (Balatonfüred), mert, „szép lesimuló szürkés-fehér atlaszmemű szőreze van“.

Avar-ról a többi közt azt mondja az EtSz: „Simonyi Nyr 39:434 szerint lehullott száraz lombot, száraz kórót, korhadt gallyat is jelent.“ Hogy lehullott lombot is jelent, azt Arany J. is bizonyítja a Buda halála jól ismert kezdő verseiben:

Hullatja levelét az idő vén fája,
Terítve hatalmas rétegben alája.
Én ez avart jártam . . .

Az alatt azt mondja az EtSz az *azonnal* alak azonhelyt-féle magyarázata ellen, hogy *azonhalt*, „*azonnalt* alakváltozatok sincsenek“. De *azonnalt* sokszor előfordul Mailand Székelyföldi gyűjtésében Népk. 7:377, 470, 512.

Baba alakváltozatával, a *bubával* vö. szlov. *buba*, hernyó-báb. Vö. még: „csicsijgatta, *bubujgatta*“ (Abafi: Tréfás népdalok 84; továbbá: „círóka *babaróka*“ uo. 80).

Bábó: lábacska. Hogy ez csakugyan a *láb* gyermeknyelvi változata (mint Simonyi magyarázza Nyr 44:221), bizonyítja ez a 18. századi adat is: *lábóját*, l. láb NySz.

Bágé, bádé, bákó „hangfestő szó“, de egyúttal a *bámész* játszi átalakítása.

Bágyad alatt „bágyaszkodik, egy adat, Kassai“. Előfordul Népk. 9:408 is Heves m.

Báj alatt *bájos* „alakv. *bávós* NySz“. Ámde *bávós* magában nincs kimutatva, csak *bűvös-bávós* egy-két 17. száz. irónál, s itt nyilván az ikerszónak első eleme hatott a másodikra, mint pl. *apró-csepű*: *apró-cseprő*, *ámul-bávul*: *ámul-bámul* (igaz, hogy ez utóbbi esetben az *m* átment az önálló *bámul* alakba is).

A *bajnóca* cikkben említett sáfránytermő Bajmóc helységhez vö. még: „Vagyon ötödfél tábla Bajmóczi sáfrány az kertben“ (1644-ből idézve BSzemle 163:175).

Bajonét; *bajnet* alakja is van jelenkori katonadalokban. A Simonyi idézte *mangalét* alak (Nyr 44:25), ill. baka-mangalét, tkp. Csokonai Dorottyája 4. könyvéből való, s ott — különös — lödöznek vele: „Baka-mangaléttal lövöldözzön rájok.“ [Kazinczynál *mangaléta*, Munkái 8:111.]

Bajusz. Az EtSz idézte török alakok mellett vannak jobban megfelelők is a törökségben: *pīs*, *pōs*, Thury J. tetszetős magyarázata szerint *pijis-félékből összevonva, mint a közönségesebb *bijik*-ből is van *bīg* stb.; 1. Phil. Közl. 9:280.

Baka. A német *Wache*-ből való származtatást (1. Nyr 44:26) elfogadta Jacoby Gyula (Magyarische Lehnworte): „Munkácsi weist mit grosser Wahrscheinlichkeit auf deutsch *Wache* hin, vgl. Schildwach: silbak, Wächter: bakter, Wachthaus: bakház.“ Elfogadta Szabó S. is (A magánhangzó-ill. 24).

Balek. Legrégibb adat az 1782-i tolvajszótarban Nyr 44:140, *baléknak* írva. Az EtSz szerint „nem tartozik ide vel. ol. *baleco*“, mert sandát, kancsált jelent; de tökfilkót is jelent Kőrösi S. szerint Nyr 43:18.

Balga, *balgatag*. Emennek származéka *balgatagus* igaz hogy csak „egyszer“ fordul elő, ámde van a NySz-ban *balgatagoslik*, *balgatagoskodik*.

Balita Jókai szerint „ezüst bálványka, mit a vőlegény menyasszonyának ad; Ipolyi: M. myth. 502“. (Bálv. vár, jegyzet).

Bankó kártyabank értelmében is előfordul Orczy L. Egy ifjuhoz c. költeményében: „Üres a bankó.“ — Bankócédula helyett „Bancó papiros“ Kaz. Lev. 8:150.

Bászli: „első adat 1807.“ Csokonai Dorottyájában is (1803) s ott még magyarázó jegyzettel (3. könyv).

Barcs-hoz vö.: francia „*berce* . . . litt. *barksches* (Nemnich), magy. *báres* [igy], tschech. *baršt'*, poln. *barszcz*, woher das deutsche gleichlautende Bartsch stammt“ (Zeitschr. für die -franz. Sprache 23b:14-15).

Batka ma Verespatakon arany súly, 1. Term. Közl. 47:743.

„*Báva*: bamba, *bászli* . . Gyöke a szájtató *bá*“ CzF.

Bébillér, 2. jelentésében használja Jókai (Lőcsei fehér assz. 2:132): Hat szakács és tizenkét bébillér süt, főz.

Bazsal. *Kibazsal* mellett *kibazslint*, Kecskemét, Nyr 45:91.

Béka: „első adat 1295-ből.“ Jerney régibb adatot idéz: Bekapatak 1138.

Bézdít, bézveget családjához tartozik ez az ige: *pezderget* (1787-ből idézve Nyr 42:392), a. m. bizgat, fölindít (a kezdő *p* hang talán *pészterkédik* hatása alatt).

Bibelődik helyett *bíbel* is előfordul Aranynál: „Mi nézi Hamlet bíbelő kegyét..“ (1:3).

Bibor. A NagyszK-ből idézett „feyer bibor“ egy Kazinczy ellen intézett gúnyversben is előfordul, így: „Egy hó-szín bibor, patyolat köntös“ (1811, I. Kaz. Lev. 10:545).

Bidörög (ing, inog Nyr 45:42) úgy látszik, eddigi szótárainkból s az EtSz-ből is hiányzik.

Bige 'cserje' „nyelvújítási szó“ (EtSz). De talán a népnyeivből; Ballagi tájszónak jelzi, s Ghetie román szótárában „tufa: bige“. Ehhez tartoznak még a köv. nyelvújítási szók: *sülbige* ullex [tövíses cserje], *bigebecő* bignonia (mind a kettő Bugátnál: Term. szóhalmaz 1843), *bigejázmin*.

Bikla (Dunán túl 'pendely') egészen más jelentéssel is előfordul, Jókainál (Lócsei fehér assz. 1:133) a. m. kettős cipő.

Bille alakváltozata *gille* (MTsz).

Biling helyett *billeng* írónknál is előfordul, pl. Csok. Dorottyia 3. én., Arany: Arist. 2:216.

Bintus az ujsa, ha megvágta („elvágtá“) az ember s be van kötve (Kecskemét, Nyr 45:91). *Bintos*: akinek az ujjai sebeseek (Háromszék, uo. 8:473). Az EtSz-ből hiányzik.

Bír és *bíró* 'judex' viszonyáról I. Arany Próz. 366.

Birgej „egy adat Orbán B. Székelyf. leir. 5:223: Egyen meg a birgej; innen Jókai, Egy az Isten. Jelentése, eredete ismeretlen.“ — De Jókainál a Báltványos várban is előfordul, még pedig így: „Egy hosszú [földalatti] folyosót elneveztek birgejnek, ami a székelyeknél sziklába vágott temetőt jelent“ (A torló c. fejezetben). És Jókai a nemz. kiadásban (s az Olcsó Jókaiiban) az e helyhez tartozó jegyzetben azt mondja: „Saját jegyz.“ azaz saját följegyzése.

Bitol, bitorol. Vö. cseh bitovati 'teilen', tkp. a prédát elosztani, a *bít* 'préda, osztályrész' szóból, ez pedig ném. *biute* 'Beute' (Bern. 58). Ide tartozhatna a Heltai-féle *bítság* is, ha mégis hitelesnek bizonyulna.

Bodáz, *bodázódik*, *megbodázik* mellett most ilyen alakot is ismerünk: „Egészen bele-bodajkózott abba a lányba“ (Nyr 44:286) azaz belebolondult. — Az EtSz idézi a csallóközi *áház-bódász* alakot s mégis azt mondja, hogy „Szarvas önkényesen *bódász* címszót vesz föl . . . Hosszu *ó*-val való változatot, amely Sz. fellevesét valószínűvé tenné, nem tudunk kimutatni.“

Bizén (*bizén*, *bizé*, *bien*) és *bizott* több vidéken a. m. bizony; az EtSz ezeket nem magyarazza meg, csak fölemlíti, sőt az elsőket csak a *bizony* alakváltozatai közé sorozza. *Bizén* a személynévmást foglalja magában s eredetileg csak ilyenekben

használták: Eljössz velem? El *biz én*. Hasonlókép: Van még a kertben virág? Van *biz ott*. Később az *én* és *ott* jelentése elhomályosult, így Tompának köv. mondatában is, noha még két szóba írja: „Kaptam . . . az admonitiót . . . Nem kell veszködni! Választunk *biz ott* rögtön . . .” (1. Arany Lev. 2 : 239). — A *bizongat* igéből a palócok ilyen ígét vontak el: *bizong* (Népk. 9:455, 512).

Bizsán: erős ökor (egy adat Csik m.), az EtSz szerint „nyilván oláh eredetű”, de miért? Talán inkább a bibliai *Básán* bikája lappang benne.

Bocog: gólya; az EtSz azt mondja: „egy adat Zemplén megyéből MTsz.” Pedig három adat van ott a Nyr-ből idézve, s az egyik (3 : 561) nem is Zemplénből, hanem Abauj vmegyéből.

A 2. *bogdány*-hoz vö. „olyan bogdányos az ég, eső lesz” („felhős, borulatos” Nyr 44 : 286).

Bog: az EtSz Budenz nyomán gombot, bimbót jelentő finnugor szókkal veti össze (észt *puug* stb.) s nem említi, hogy Budenz a bogot jelentő török *bogun*-t (mellyel Vámbéry egyezettette) a magyar szóval ősrökönnek tartja; továbbá nem említi a föltűnően egyező kún *buug* azaz *büg* 'nodus' szót (Codex Cumanicus). — A *buga* szó az EtSz szerint 1. gubacs, 2. növények bogos feje; de az Alföldön *búga* gabonacsomót is jelent, és *bügázni* = az elmaradt gabonaszálakat csomóba gyűjteni (Nyr 45 : 42).

Bohózat: az EtSz szerint „első adat 1830-ból, NyÚSz.” De Czinke Ferentől 1825-ben jelent meg: „Irókéz, bohódsi vagy bohózat Abderában.”

Bolygat csak látszólag tartozik a *bolyog* igéhez. Ezt a meglehetősen eltérő jelentésén kívül bizonyítják ezek a valószínűleg vele azonos török műveltető igék: csuv. *pályat*, tatár *bolýat*, fölindít, fölzavar, bolygat (Paasonen, Bálint; *pályan*, *bolýan*- fölindul, fölzavarodik stb.).

Borbála becéző alakjai közül az Et. nem említi a következőket: *Babett*, *Betti*, *Babka* (LevT 2 : 27). Mind idegen eredetűek.

Borcs: egy adat Moldvából, savanyú leves. Vö. bor[cs]zsufa? Nyr 43 : 430, 44 : 48.

Bordon és *borzon* tudatosan alkotott növénynevek (Onopordum és Caucalis, EtSz) — még pedig a régi közönséges *gordon* mintájára.

Bordó: kukericaszár (Nyr 44 : 286) hiányzik az EtSz-ből.

„*Bors* 1. piper: pfeffer; 2. [Capsicum] paprika, türkischer pfeffer (egy adat a Palócságból, rendesen jelzővel: *török bors*, 1. NySz stb.)” — Az utóbbi elnevezést az EtSz nem magyarázza, s nem említi a tőle való megkülönböztetésre használt baranyai *magyar bors*-ot, 1. MTsz. [Az igazi borsot 1865 táján még Veszprémben is állandóan magyar borsnak hitták. A szerk.] A paprikát nyilván a török hódítók hozták hazánkba a 16. században, azért nevezték el nálunk török borsnak (már MA), és mitőlünk mehetett át ez a név a németekhez: türkischer

Pfeffer.¹ A piper-t aztán megkülönböztetésül magyar borsnak mondták (a palócok jóféle borsnak is). A *paprika* név a szerb nyelvben állapodott meg, onnan jött hozzánk a 18. században és tőlünk terjedt el az osztrákok nyelvébe.

Borzas, borzongat stb. — *Bérzent* nemcsak a. m. concitare, irritare, hanem tulajdonképi jelentésében is előfordul: Mint páva, ha büszkén toluit berzenti (Arany BH 2. é. n.), Vö. még: Bősz háboru dühös taréja *berzeng* (Arany: János király 4:3 vége felé).

Botol. Botorkál változata *bötyörkész*: járkál (Nyr 44:287).

Bot-hoz: botosdi: valami játék (Vitk. Munk. 2:21).

1. *bő!* (ökörbögés). A *bög* igének sok nyelvben hasonló ige felel meg. pl. fr. *beugler, meugler*, cimber-német *bögeln, bökeln* stb.

Bögöcs 'bögöly'. Sem az EtSz, sem a MTsz nem említi ezeket a mellékalakokat: *bagócs* (Nyr 3:280), *bagóc* (uo. 427). Az EtSz a többi közt a mongol *büyesün* szót veti egybe, mely tetűt s általában apró bogarakat jelent, de még közelebb áll a tatár *bögälcän* „Insekten mit gebogenem Leibe, welche die Tiere stechen“ (a bögöly cikkben idézve).

Bömhéc: 1. a hazai szlovének egy részének csúfneve; 2. nagy has; potrohos stb. Az EtSz-ban felsorolt háromféle magyarázat mellett van még egy negyedik: „Ez a határszéli németek *pom-hienc* nevéből lett s ime magyarul potrohost jelent“ (Budapesti Hirlap 1893. X. 3. 3. 1.; kétségkívül Csapodi István írta). Persze ez is kétes.

Böfög helyett *bufog* alakot említ Csapodi is uo.

Brontes hiányzik szótárainkból, az EtSz-ból is, l. Nyr 45:144.

Búg (a gerlice) helyett *bubog* Mikszáthnál (l. Rubinyi; másik *bubog* a. m. buborékol, Rimaynál, l. Nyr 45:75). Az EtSz-ban mind a kettő hiányzik.

Bugyog-hoz vö. „az vér *buggyozik*“ (Népk. 7:454).

Bucskázik az EtSz szerint valószínűleg ebből: „*bukcsázik, amely [olv. ez] viszont egy feltehető *bukos származéka lehet.“ Ez olyan régimódi szóboncolás az újgrammatikusok előtti korból (maga az *-áz* képző is nagyon ritka). A szó így fejlődött. *Kecske-buka* > *kecske-bucska* (az előtag hatása alatt, mint pl. *némi-nemű* > *némünemű*, *te-monda* > *tende-monda*); aztán ennek a hatása alatt *bukázik* > *bucskázik*. Ez a fejlődés lélektanilag érthető és valószínű. — (*Kecske-bucska* h. még *kecske-bucsa* is van, Hétfalu Népk. 10:413).

Buk, kibuk helyett *kipuk* is előfordul *kipök* hatása miatt (Nyr 45:44). — *Bukik* mellett hiányzik *bukti* 'bukás, vesztesség' (MTsz). Az irodalomban is, pl. Buktijok önnön csuszás-mászásukból ered (Arany: Hamlet 5:2). Egy vesztett játék után kifizetvén a bukítit összeszedé a kártyákat (Mikszáth, l. Rubinyi).

¹ Úgy látszik a kávé-t is kezdték nálunk *török babnak* nevezni, l. Irod. Közl. 27:69, 1. jegyz. — A szerk.

Bukli (hajfűrt, német közvetéssel a fr. *boucle*-ból) hiányzik az EtSz-ból, a MTsz is csak *ukli* alatt említi. Csokonai azt írta: Szép a haja, nem mint a Trézi rőt buklija. Kazinczy ezt így alakította át: . . . nem mint a Rézlik rőt buklija (Muzáron 4:67).

Burdia, „eszelő burdiák“ (I. Nyr 32:417) hiányzik az EtSz-ból, pedig ebből lett a *szeleburdi*. „Burdi, szele-burdi ember“ (Kassai). A NySz-ban *szeleberdi*, *halaburda*; MTsz *halaburdi*. (Vö. még *Burdi* családnév Vadrózsák¹ 91, *Burda* budapesti cég).

Burgundia (burgonya, egy adat) Mikszáthnál is így.

Butellia Csokonai Dorottya-jában is, az I. könyv elején.

Büdübe állás (labdajáték Mikszáthnál, I. Rubinyi) az EtSz-ból hiányzik.

Céh. Érdekes, hogy mostanában néha újra átveszik a német *Zech*-et mai hangzásával és jelentésével s így Mikszáthnál is előfordul: „A végén jön a pincér, összeszámítja az egész *cechet* és kiveti a fejekre“ (Ne okoskodj Pista; az eleje felé).

Cellér-hez vö. *cellér-céh*, *nemes cellér uraim*, *cellérség* 1613. Gazd. Szemle 2:43.

2. *Cibak* (*Zwieback*) már: Gvadányinál, még pedig ilyen alakban: *czipak* (1790. Török háb. gond. 121).

Cibál. A *cipál* alak mellett még ezt kellett volna idézni: *típál* Tsz (a MTsz-ban *tépál alatt). Ezek alkalmasint a *tép* igével való keveredésből lettek.

Ciborál hiányzik az EtSz-ból: „*Tziborálni* (szedegetni) pl. a szőlőt“ (SzD. MVir. toldalék). A *cibál*, *cibárol* igéhez?

Ciborázik. Egy adat 1615-ből: ezek „az δ aduas szaiabol *cziborasztak* ki“. — Talán csak sajtóhiba eh. *czirasztak* (csirásztak) v. *cziczorasztak* (csicsorásztak), vö. NySz *meg-csicsorázik*.

Cikk: „első adat 1786-ból“. Úgy látszik, ez a szó szerepel már GKat. Graduáljának köv. mondatában: „hogy . . . valami kis *czikkel* hálaadásomnak sengéjét δ felségenek be mutathatnám“ (előszó 2a).

Cula 'meretrix' jelentéssel már Csokonajnál, Dorottya 4. én.

KOVÁCS MÁRTON.

II.

Bajzát: a Bajazid névből való magyarázatot (Simonyi, Nyr 44:25) megerősíti a névnek horvát Bajazat mellékalakja.

Batla: vö. oláh *batlan*, gém (Ghetie).

Batul: a horvátban is van *botola*, *butula*, *butulenska* stb. („néka jabuka“ HASz).

Berek az oláhba is átment: *berc* berek, *bercar* erdőőr.

Bérma: a szlovénban is van *birma* 'bérmálás'; ott is elvonás a *birmati* igéből.

Bertyuóka 'barka' (egy adat). Alkalmasint vmi félreértés, mert kétségkívül azonos a *bérdó* címszó alatt tárgyalt *birtyóká*-val (vö. még Nyr 44:120). Az utóbbinak *virtyóka* hangalakja is van (I. Lázár I. Alsófehér vm. magyar népe 124).

Bockó, bocog, golya (Zemplén m.). Az EtSz említette kis-
oroszl *bušok*, lengy. *busek*-féle alakoknál hangzásra közelebb áll:
lengy. *boček, bocék* stb. (Bern. 78. 1.)

Bóda, bolda. Különös, hogy a török *baldak* az oroszban
is *k* nélkül jelenik meg (vö. Bern. 41, Nyr 44:172).

Bogároz, bogárizik. Hasonló ige van a horvátban: *obād*
bögöly > *obāditi se* bogárizik (mintegy bögölyözik).

Bingat: izgat, mozgat; vö. szlov. *bingati*, hangend schwin-
gen, baumeln, és *binga* Pendel (ez a m. *inga* szóra emlékeztet).

A *bódít, bódul, bódorog* igéknek az EtSz szerint a régi
nyelvelmékekben előforduló „*bold*” alakv. másodlagos fejlemény“; „
közös igei alapszavuk *bód*...; eredete ismeretlen“. Budenz és
Szarvas az *l*-es alakot tartották eredetibbnek s a *bolyong* igével
rokonították. Nézetem szerint a magyarban a régi *buldúl, boldúl*
alakból kell kiindulni, ez pedig a köv. horvát-szlovén igének az
átmagyarosításából keletkezett: *blūditi, blōditi, blōditi se* 'irren,
umherirren'. A *bódít* ige vagy a *bódul* alakból keletkezett utólag,
vagy pedig a szláv szónak tárgyass 'täuschen, irreführen' jelen-
tésén alapuló magyarosítás volt.

Bratyna, bratina 'atyafiság' (vö. Nyr 44:28—29). „*Bratyna*
(gúny): barátné. De nagy bratynák lettetek“ (NyF 10:80). Ez
talán pontatlan magyarázat, mert a tót és cseh *bratrina, bratina*
a. m. 'társaság' és 'bruderschaft' (csak Jancsovicznál van
„*bratina*: sógorné“). Kazinczy írja egyik levelében: Iszonyodom
a cselédekkel való bratináskodástól (Lev. 9:392). Jókai pedig:
Szeretőt nem tar, nem iszik, nem kártyázik, nem bratinázik
senkivel (Rab Ráby 1. kiad. 1:73).

Bunkó. Az EtSz szerint elfogadható magyarázata nincs.
Schuchardt német, Wichmann vogul-osztják szókkal egyeztetete,
de a jelentések nem fődik egymást. A szlovén nyelvben teljesen
megfelelő kifejezést találunk: *bunka* a többi közt „irgend eine
knotenartige Verdickung, z. B. der Knorren am Holze“. Ott ez
a jelentés összefügg a szónak sok másféle jelentésével s a *bunk!*
hangfestő szóval, mely a. m. puff!

Bükk. Az EtSz azt mondja, hogy „eredete nincs tisztázva,
talán német jövevényszó“, de aztán megjegyzi, hogy ennek ellene
szól „a régi m. *bik, bikk* állandó *i* tőhangzója“, mert az első
ii-s alak csak 1419-ből való. — Ugyanezen okból nem gondol-
hatunk a hazai szlovén nyelv *ii*-hangú ejtésére (l. Pável: A vas-
hidegkuti nyj. hangtana 60, 68: *bükva, bükäv*). De megemlítem,
hogy a cseh kiejtésben az *u* Gebauer szerint a 14. század elejé-
től kezdve *i*-vé változik (l. Vondrák 1:100). Hátha valamely
hazai északnyugati cseh-tót-féle nyelvjárásban ez a hangváltozás
már régebben beállott, akkor onnan kerülhetett a m. *i*-hangú alak.

Cépok, palóc szó, vmi lécs a szövöszékben; Melegdi János
szólt róla MNy 12:376, de nem ismerte föl benne a rutén *ćipok*
'Stab, Stock' szót (vö. Nyr 45:295).

Cérkad: megdöglik, megfullad, eltikkad; *cérkál*: beklemmt

sein, schwer atmen. Az EtSz szerint eredete ismeretlen. Nyilván a horvát *crkati* sterben, krepieren, szlov. *crkati* mucksen, verrecken. — *Cërkedëzik*: fázik, él-hal vmiért („eredeti ismeretlen“). Az előbbieknél átalakulása.

Cibál: az EtSz szerint „elfogadható magyarázata nincs“; de vö. horv. *cibati*, *cebati* (HASz).

Cihol, *cihant*. Nemcsak a szlovénban van hasonló hangutánzó (Simonyi Nyr 45:292), hanem más szláv nyelvekben is (l. Berneker 165—6).

Co, *co-ki*. A magyarból való a szerb-horvát *cuki* is. (Berneker a *kuće* 'kutya' szó mellékalakjának tekinti.)

Comb—buc: vö. horv. *bunceck* sonkacsont.

Cuca 1. Zitze, 2. Sauglappen, Zutzel, *cucáll*: 'szopás közben döföl' [?], „gyermeknyelvi szó“ EtSz. Vö. szlov. *cuc*, *cucelj* Saugzulp, *cucati*, tót *cucal* saugen (olasz *zuzzare* ua., ném. *zuteln*). Vö. a *cucli* cikket (tót *cuclik* szopóka stb.).

MARIÁNOVICS MILÁN.

III.

„*Anyók* [egy adat Nagybányáról]: madarak, bogarak stb. nősténye“ EtSz 103. — Vö. Most-is mindennap eleget szolgálsz szegény anyók (Kónyi: Demokritus 1786. 1:83).

„*Árëstánc*: rab, fogoly — ném. *arrestant*.“ — Vö. A Prainer János *árestáns* kivezetetik (1785. uo. 2:80).

„*Bajor* . . a XVIII. században talán *bavárus* is, bár erre nincs adatunk.“ — Vö. Némelly oly marha, hogy oly bavarus fohászzkodást kerget-ki az al-pofái között . . (uo. 1:138).

„*Bëce* (*becce*, *böcce*) . . Állathivogató, gyermeknyelvi szó.“ — Vö. Ezzel a füléhez hajól és kiáltja: *betz*, *betz*, *betz* (juhokat hivogató szó, uo. 1:81). Eredj menny-el és téréngesd-meg a betzékét (uo. 92).

Bibaszt, *bibaszt*. — Jaj, bibaszt legyen a szerentséd, felele a Tzigány (uo. 2:77).

„*Bomba*, *bumbi*, *bombi* . . a *bombi* talán a ném. *bombe* mása.“ — Vö. Mintha mind *Bombé*, gránát, kartáts és golyobis esnék az égből (uo. 1:143).

Burkol (EtSz 483). — Vö. A' mellyben (köpönyegben) *bé-burkóvún* annál egyéb ágyot sem kívánt (uo. 2:135).

Brigadéros. — Vö. Brigadir Gyeneralis (uo. 1:142).

Cepe. [Az EtSz-ban két *cepe* szó van, de a következőre egyik sem illik rá:] Feleségül veszen egy nagy tzepe Tót Leányt (uo. 1:115).

PÁLFI MÁRTON.

IV.

Cafol: elrongyolódásig hord ruhát, folyton azt viseli (Dunántúl; vö. *cafog*, *cafát*, *cafos*).

Cédula. *Cédulka* (Kisküküllő m. Zsidve).

Cihol; v. ö. *hapci*, tüsszentés-utánzó.

Cikus: v. ö. *cika nye*, sertésüző (Fogarás).

Cingár: v. ö. ennek mintájára, *lingár*: nyurga (legény).
Condra: v. ö. *c. hábitus*: összeszakadt, csak szennyes durva) munkák végzésére felöltött ruha (tréf. Fogaras).

PARÁSZKA GÁBOR.

V.

Árboc (régibb nyelvünkben *árbosza* stb., a Székelyföldön *árbuc*) nyelvészeinknek eddigi nézete szerint a latin *arbos* átvétele, s így vette föl az EtSz is a köv. megjegyzéssel: „Az ólatin *arbos* helyett már a klasszikus latinban is.. *arbor* volt járatos...; a magyarorsz. latinságban azonban az *arbos* alak (vö. Gyöngy. tör.) is járatos volt“. — Erre nézve Spitzer Leó kifejezte kétségét (Nyr. 44:21): „Az *árboc* szót véleményem szerint nem lehet az ólatin *arbos*-ra visszavinni, mert ezt igen korán kiszorította az *arbor* alak. Talán inkább egy efféle visszakövetkeztetett latin szóalak szolgált alapul: *arbus: *arboris* ~ *tempus*: *temporis*.“ Melich ezt nem fogadja el s így védi a régi magyarázatot: „Mi a szót középkori és hazai latin *arbos*-ból származtattuk, a milyen van, ellenben egy *árbus alak, még megcsillagozva is, képtelenség“ (MNy 11:138). — Ámde először is ez az *arbus semmikép se képtelenség, sokkal nagyobb „képtelenségeket“ is joggal fölveszünk a szófejtés terén. Másodszor: *arbos* a hazai latinságban nincsen. Ha a Gyöngy. tör. *arbos*-a hazai latinság, akkor ugyancsak hazai latinság volna az ugyanott előforduló *archos*, *archigenes*, *areopagitae*, *arethalogus*, *armomancia*, *aruambale* s még sok más, ezt pedig komolyan senki se merné állítani.

Bértáfol dunántúli nyelvjárásokból a Nyr-ben sokszor volt közölve. Egy adat így hangzik: „mit bértáfolsz? mit bámulsz?“ A többi adat szerint a. m. virraszt, éjjelez. Az EtSz szerint „eredete ismeretlen“. — Hogy egyeztethetjük össze ezt a két merőben különböző jelentést? Azt tartom, az első példa tulajdonképp így volt értve: mit álldogálsz itt? A 'virraszt' jelentés pedig voltaképpen = fönnvan, talpon van. Egy adat szerint gúnyos értelemben használják így a szót (2:371). — Mindebből azt következtetem, hogy eredetileg a kutyának hátsó lábán való álló helyzetét, úgynevez. szolgálatát jelenti, ebből a német kifejezésből *wart auf!* szolgálj! tehát *bértáf-ol*. Hangtani nehézség nincs benne. A német, latin *a* Dunán túl, különösen *r* előtt, többször is *ë*, *e* alakjában jelenik meg: *rëpërál*, *hermónika*, *rëport*, *komëndó* stb. — Egyébiránt Jókainál is előfordul a szó. A Lócsei fehér asszonyban azt írja: Ha a deputáció jön, vezesd be hozzám. — Itt *bértáfolnak* azok már régen az udvarban (1. kiad. 1885. 1:218, az ígét maga Jókai nyomatta ritkítva). Itt tehát nyilván a. m. álldogál, ácsorog.

Bliccel már 1885-ben előfordul Jókainál (uo. 1:66): „Ő amint látta a rossz fordulatot, rögtön elbliccelt onnan.“

SIMONYI ZSIGMOND.

VI.

Baksaméta (Nyr 44: 323). Ennek olasz *bassameta*-ból való származtatását nem fogadhatjuk el, míg a szerző el nem árulja, hol találta ezt az olasz szót. Sem Petrocchi, sem Kurt Sachs szótára (Real-Lexikon der Musikinstrumente) nem jegyezte föl. Hogy is értsük a *basso a meta*-féle magyarázatot? a célt jelentő *meta* szerepelne itt, vagy a felet jelentő *metà*? Az utóbbi alaknak véghangsúlya talán a magyarban se tűnt volna el minden nyom nélkül. Azonfölül *basso a metà* csak félbasszust jelenthetne s nem fuvó-, hanem vonóhangszer neve volna. Tessék tehát a forrást megjelölni! A fuvóhangszerek nevei közt a 16. század óta csak ezeket említi Sachs: *bassetto*, *bassanello*. Kérdeztem Wellesz Egon dr-t, a zenetörténet bécsi egyetemi magántanárát, s ő is lehetetlennek tartja a szófejtés helyességét.¹

SPITZER LEÓ.

Válasz. Az iménti kétségeskedésre a következő észrevételeim vannak:

Mikor 11 évvel ezelőtt a magyar táncnyelv történetével foglalkoztam (v. ö. MNy. 2: 3—16., 59—69. és különlenyomatban: A magyar táncnyelv. Budapest 1906.), mellékesen kutattam régebbi hangszereveink származását is. Egyebek közt így került a sor az Apor Metamorphosisában említett, ma már ismeretlen *baxaméta*-ra is. Erről elsőben biztosan megállapítottam, hogy valamiféle fuvóhangszert jelentett. Majd pedig arra támaszkodva, hogy hangszereink jó részének neve olasz eredetre vihető vissza, az olasz nyelvben kerestem a *baksaméta* (*paksaméta*) eredetét. Arra az eredményre jutottam, hogy őseink *baksamétája* azonos a *basso a meta* egykoron divatos olasz fuvóhangszer nevével. A forrást, mely a *basso a metà*-t fenntartotta, sajnálatomra nem tudom megnevezni, mert az erre vonatkozó jegyzeteimet már évekkel ezelőtt megsemmisítettem. Csupán arra emlékezem egész határozottsággal, hogy valami régebbi német zenetörténeti munkában találtam a *basso a metà*-t. Mivel az olasz nyelvben csak kevéssé vagyok jártas, a *basso a meta* etymonjával nem tudtam tisztába jönni. Ezért a találtam egyezést nem is tettem közzé mindaddig, amíg Czégei Vass György naplójában (kiadva a Mon. Hung. Hist. Script. 35. kötetben) a *paksaméta* újra fel nem bukkant előttem s mellette a kiadó Nagy Gyulától ezt a magyarázó megjegyzést nem találtam: „Kicsi, fából való fuvó hangszer, melyet a XV—XVI. században az olaszok használtak; olasz neve *basso a meta*, ebből *baxaméta*, azután *paxaméta* vagy *paksaméta*. Bárczay Oszkár szíves közlése.“ Ez a magyarázó jegyzet ugyan nem vezetett rá a *paksaméta* etymonjára, de megerősített abbéli ré-

¹ Úgy látszik mégis csak tánc volt az s a *passamezzo* (*passo a mezzo) mellett *passametà* neve is volt az olaszban (*passo a metà). — A szerk.

gebben tett fölfedezésemben, hogy a szóbeli hangszer neve csakugyan az olasz *basso a meta*-ból eredt. Erre írtam meg a most bolygatott szöveggyeztető cikkemet. Ehhez még csak annyi hozzáadnivalóm van, hogy egyeztetésemet Spitzer kétségeskedése után is fenntartom, mert jóllehet a forrásom nevét ma már nem tudom is megnevezni, de annyi egészen bizonyos, hogy a *basso a meta*-t magam nem találhattam ki. Amint nem találta ki bizonyára Bárczay Oszkár sem.

RÉTHEI PRIKKEK MARIÁN.

EGY MONDATSZERKEZET VÁLTOZÁSA.

Irta **Simonyi Zsigmond.**

Lehr Albert a MNy 12:402. lapján néhány ilyen mondatot idéz: „Nincs semleges ország, amely *nem* volna akár nagy áldozatokra is hajlandó a béke érdekében.“ S az idézetekhez szokása szerint ilyen dogmaszerű kijelentéseket fűz:

„Az ép nyelvérzékű e példákban megütközik azon, hogy a mellékmondatokban, melyek tagadó főmondatoktól függenek, *nem* particulával áll az állítmány, holott ily esetben *sajátság*a a magyar nyelvnek, hogy a *ne* tiltó szócskát használjuk. Szomorú, hogy ezt a sajátságot kezdik már sokan nem érzni. Tehát így kellene igazán helyesen: Nincs.. amely *ne* volna... Álljuk útját a pusztulásnak s ne törődjünk vele, ha olykor a java írók is botlanak. P. Nincs oly állott rossz portéka, amely el *nem* kelne (Tompá). E. h. *ne* kelne.“

Egy pár sorban ennyi hiba („négy kis húrban ennyi bánat) nem is tudom, hogy fér meg.“ Persze ép nyelvérzékéről és nyelvünk sajátságainak pusztulásáról nagyhangú s nagyképű kijelentéseket szavain sokkal könnyebb, mint megállapítani a nyelvi sajátságoknak történetét s a sokszor csak látszólagos hibáknak okait. Ehhez hozzáértés, türelmes munka és szent lelkesedés kell! Nohát először is az a Lehr szerint „pusztuló“ sajátság nem ősi sajátság a nyelvünknek, ellenkezőleg: a tagadó főmondatoktól függő mondatokban azelőtt éppen a *nem* szócskát használták rendszerint, mint a köv. idézetek mutatják:

Senki nem találtaik oly, ki szántalanszor meg *nem* haragunnék (Kulesár: Evang. 1574. 417). Senki nem találtaik, ki *nem* örülte volna az ő halálát (Telegdi: Evang. 2: 728). Lehetetlen, hogy ki *nem* jelentette volna magát (Pázm. Kal. 48). Azt ne gondolja ked, hogy teljességgel gyalog is el *nem* hozhatták volna (Mikes 11. lev.). Attól ne tartson ked, hogy a nagy készület miatt oda *nem* mehették (Mikes). Nem tagadom, mondom, hogy házba nem mentem (GyöngyD. Char. 28). Hogy ő meg *nem* boszulta volna, nehezen hihetem (Deg. Szerecs. 1: 36). Épen nem látom, miért *nem* lennének jó barátjai egymásnak (Kaz. Diog. 16). Alig volt olyan esztendő, hogy egy párt ki *nem* házасított volna (Vas G. Ne busulj 1: 14). Nem az volt itt a baj, hogy meg *nem* érné az alku (uo. 16). Nem került kezébe olyan vad paripa, melynek *nem* parancsolt volna akkoriba (A r a n y TE 6: 5). Hogy szeretni *nem* szeretnének, nincs belőle semmi (T o m p a: Harminc éven túl!). Van-e, ki benned, oh tavasz, édes gyönyört *nem* érzene? (uo. Májusban; Tompa többször is így.)

Ime tehát az „ép nyelvérzékű“ magyarok régebben rendszerint *nemet* mondtak az ilyenekben, s ez nagyon észszerű nyelvszokás volt, mert hiszen ezek mind föltétes jelentő mondatok, holott a *ne* igazán csak kívánó, tehát tiltó és óhajtó mondatokban van helyén. Ehelyett: *bár ne volna!* senkinek se jutna eszébe, hogy azt mondja: *bár nem volna!* A régi verses Katalin-legenda így szól: Azt aítottad volna, hogy *ne* születlettél volna (2968. vers; nem is lehetne: hogy *nem* születlettél volna). Kazinczy azt írja: „En Betty vagyok. — Óhajtsd, szerencsétlen, hogy *ne* volnál“: wünsche dir, Elende, dass du es nicht wärest, Sara S. 128); nem is írhatta volna: hogy *nem* volnál. Ellenben ama föltétes jelentő mellékmondatokban csak utólag kezdték *nem* helyett a *ne* szócskát használni s ez csak újabb időben lett ilyen általánossá.¹ Furcsán hangzik tehát Lehr sopánkodása („Szomorú, hogy ezt a sajátságot kezdik már sokan nem érzeni“), s inkább azt az érdekes jelenséget kell megállapítani, hogy néha még most is *nemet* mondanak a föltétes jelentő mondatokban az újabb nyelvszokásnak ellenére.²

Érdekesebb az a kérdés, hogy miért szorította ki a régi *nemet* az újabb *ne*. Valószínűleg azért, mert efféle mellékmondatokban igen gyakran szerepelt a fölszólító mód is s ennek természetesen *ne* volt a kísérője, pl. Lehetetlen dolog, hogy *ne vigadjon* (Tel. Evang. 1:65). Lehetetlen, hogy fel *ne* ébredjen (Pázm. Kal. 79). Attól *ne* féljen ked, hogy addig *meg ne látogassam* kedet, se attól *ne* tartson ked, hogy a nagy készület miatt *oda ne mehetnék* (Mikes 34. lev.). Nem lehet oly bánat, hogy idővel *meg ne lassudjék* (Erd. Közm.). Alig csalódunk, ha föltesszük, hogy az ilyen rokonértelmű mondatok analógiája okozta amazokban is a *ne* alak uralomra jutását (a Mikestől imént idézett mondat ezt az analógiás hatást szemmel láthatólag mutatja). Nem is kell attól tartanunk, hogy nyelvünknek ez az újabbkori „sajátsága“ „elpusztuljon“.

EGY SZÓNAK KÉT ELLENTÉTES JELENTÉSE.

Irta Spitzer Leó.

Simonyinak ilyen című értekezésében nézetem szerint hiányzik egy alapvető gondolat, mely egyazon szónek ellentétes jelentéseit érthetővé teszi: hogy t. i. logikai állásponttól sokszor ellentétek jelennek meg, noha a valóságban nincsenek, tehát nem

¹ A régieknél ritkábban fordul elő, csak a 17. század óta néha, pl. Lehetetlen, hogy mindeneket egyaránt *ne* tudnál (Méletai Nyilas, id. MKszók 2: 71). Azt *ne* gondolja ked, hogy ő méltóságoknak pénzek *ne* volna (Mikes 27. lev.).

² A Nyr első évfolyamában a szerkesztőség kérdésére csak egy vidékről válaszolták, hogy így mondják. Lehr pedig egykor csak annyit mondott az ilyen mondatokról, hogy bennük „talán feltünőleg *vau* a *nem* *-ne* helyett, föltételes mód mellett“ (Toldi 418).

a nyelv szereti az ellentéteknek egy szóban való egyesítését, hanem a logika, amelyet beleviszünk a nyelvbe, elemez két jelentést ellentét gyanánt. Hiszen erre rá is mutat Simonyi, csak-hogy nem elég határozottan, mikor azt mondja: „olyan relativ értékű kifejezések, melyek két ellentétes szempontból tekintve két ellenkező képzetet jelölnek.“ A szláv *kon* kezdetet és véget jelent, de ez csak logikai szempontból föltűnő; ha mind a kétszer véggel fordítom (mint a magyarban vagy németben: a zsinórnak két vége, die beiden Enden der Schnur), akkor nem ellentétet, hanem egyezést látunk. A horvát *od kon do kon* s a magyar *végtől végig* mássára talál a provanszáiban: *de cap en cap*, szó sz. fejtől fejig; a fejet ugyanis lehet kezdetnek és végnek tekinteni: az olasz *capodanno*, a prov. *cap d'an* újév, évkezdet [mint a m. *hétfő* s a vogul *sāt-ponk* a hét kezdet], ellenben a fr. *achever*, prov. és spanyol *acabar*, közlatin *ad-cap-are = m. *be-fej-ezni*, s a prov. *venir a cap* = fr. *venir à bout*.¹ A *fő*, a *chef*, aszerint ahogy tekintjük, a szervezetnek végső vagy első foka, ahová minden torkollik vagy ahonnan kiindul minden. Ezt alkalmazhatjuk azokra az esetekre is, melyek S. szerint „közös eredeti forrásból“ ágaznak szét: *félelmes* a. m. a német *ängstlich* és ugyanolyan kettős értelmű logikai szempontból, mert pl. *das sieht ängstlich aus* = aggályos, félelmes, és *er ist ängstlich* = aggodalmas, aggodó, mint Gyöngyösinél „félelmes a követ, alig bir szólani.“ Ugyanígy magyarzták bele a szenvedő jelentést a latin *-to*-képzős melléknévi igenévbe, noha cselekvő értelműek pl. a következők: *juratus*, *cenatus* = ófr. *disné* 'aki megebédelt', *entendu* 'értelmes, okos'. *Primus* = az első: aszerint vajjon a testi erőt v. szépséget vagy a lelki kiválóságot veszem-e tekintetbe, a szó ilyen jelentéseket vesz föl: finom, gyöngéd, sőt gyöngé (prov. *prim*), vagy kiváló, elsőrangú (sp. *primo*) vagy ravasz (katalóniai *prim*; az angol *crafty*, mely azonos a német *kräftig*-gel, csakis észben erőset, ravaszt jelent). Így magyarázódik alkalmasint a latin *habilis* 'ügyes' jelentésbeli fejlődése a román nyelvekben: az ófr. *able* s innen az angol *able* 'képes, tehetséges', de a prov. és kat. *avol* 'rossz', a bászk *aul* 'gyöngé' s itt nyilván 'ravasz' volt az átmeneti jelentés. Schuchardt említi ezeket: bászk *kupera* 'gyöngé, kényes' ~ óspanyol *cobrado* 'jó, vitéz' s mind a kettő = lat. (*re*)*cuperatus* [aki visszanyerte, t. i. egészségét] 'föllábadt, üdülő', „az egyik nyelvben úgy értették hogy még gyöngé, a másikban hogy már megint erős“ (Schuch. Baskisch u. Romanisch 33), a jelentésfejlődés tehát ismét a hallgatónak logikai működésére mutat.

A nyelv ugyanis beszéd + hallás, a hallgató pedig logikusan elemzi a beszédet. Mivel azonban minden beszélő egyúttal másnak hallgatója, beállhat az átelemzés (így nevezném a szóban forgó lelki folyamatot) — bizonyos korlátok közt: t. i.

¹ Vö. cseremisiz *vuj caput* és *finis*, extremum. — A szerk.

az átelemezett szó nem tartja meg mind a két jelentését, az eredetit és az elváltozottat. *Félelmes* és *ängstlich* rendszerint mégis csak egyik jelentésben használatos. *Passion*, az osztrák németiségben 'élvezet, gyönyörűség', nem jelent többé szenvedést (kivéve: *die Passion Christi*); itt egyébiránt megjegyzem, hogy a 'szenvedés' nem a 'szenvedő szeretet'-en át fejlődött szeretetté, hanem egy bizonyos lélektantól szenvedésnek tartott indulat (*Leidenschaft, szenvedély!*) lett azután szenvedélyes szeretetté:¹ csak a szófejtő etimológus érez itt ellentétet, a nép csak a jelentésfejlődésnek folytonosságát.

A francia *milieu*, ill. *nous vivons au milieu de la société* csak annyit jelent, hogy 'a társadalom közepett élünk', nem pedig hogy 'társadalmi környezetben élünk'; emezt ilyenformán kellene kifejezni: *nous vivons entourés du monde*, vagy *dans un milieu social*. A német *Umwelt*, az olasz *ambiente* szintén úgy viszonylanak a francia szóhoz, mint a *domború* a *homorú*-hoz: a körülöttem levő dolgok ugyanazok, amiknek közepette vagyok. Hogy azonban *milieu*-t környezetnek érezhetni (=ol. *ambiente*), mutatja a *dans* viszonzó ebben: *nous vivons dans un milieu social*, mely elfoglalja az *au milieu de la société* helyét. Az ellentétes jelentés csak akkor mutatkozik, ha visszamegyünk a *milieu*-nek eredetére, épúgy mint ha pl. *là-bas*-t 'ottfönn'-el fordítanánk a Carmen opera verseiben: „*Là-bas, là-bas, dans la montagne, Là-bas, là-bas tu me suivrais*“, holott eredetileg ottlenn-t jelent: a valóságban a *milieu*-nek 'közép' jelentése épúgy elhalaványodott, mint *là-bas*-ban a lent képzelete.

Ide tartozik a m. *szerető*, fr. *amant* s a német *Geliebter*; minthogy a szerelmest rendszerint viszont szeretik (*Amore che a nullo amato amar perdona!*), ugyanazt a személyt cselekvő vagy szenvedő névvel jelölhetem. A használatban csakugyan födi egymást a kétféle kifejezés, s a nőről akár azt mondják, hogy ez s ez a *szeretője*, *amant*-ja, akár pedig hogy *Geliebter*-je, egyaránt hírbe hozzák. Itt a kölcsönösség nincs kifejezve, de logikai elemzéssel hozzáérti a hallgató, míg máskor a beszélő súlyt vet rá olyankor is, mikor a hallgató nem is kölcsönös, hanem csak egyoldalú vonatkozásra gondolna. Ilyen fölfogásnak pl. nem felel meg a *gazda* és *vendég* képzetének összefoglalása a latin *hospes*, fr. *hôte* szóban, s így csakugyan a hallgatónak elemző ereje mutatkozik abban, hogy *hôte* most Franciaországban egyáltalán ritka szó, míg *hôtel*, *hôtelier*, *hôpital*, *hospitalier*, *hospice* élnek a mai nyelvben, a gazdát inkább a mithológiára és irodalomra emlékeztető *amphitryon* jelöli vagy pedig (a ház gazdáját) *propriétaire*, *hôtelier*, *aubergiste*, a vendéget pedig *invité*; ellenben *hôte* csak irodalmi használatban s egy-két állandó kapcsolatban fordul elő (*les hôtes des bois* az

¹ Tolnai V. Magyarító Szótárában ugyanolyan jelentésfejlődés van föltüntetve: „Passio: kín, kínszenvedés, gyötrelem; . . . szenvedély, szenvedelem; kedvtelés, kedv, élvezet.“ — *A szerk.*

erdők lakói, *table d'hôte, compteur sans son hôte*: a számításában csalódni). — A kölcsönzést, hitelezést jelentő igéket néha elcserélik, pl. fr. *emprunter*: *prêter*, ném. *borgen*: *leihen*¹; a német diák szerint nemcsak ő maga, hanem a tanára is *kollokvál* (kollokváltat), és németül beszélő magyarok nemcsak a vizsgálóról (vizsgáztatóról), hanem a vizsgálóról is mondják: *er prüft* eh. *er macht Prüfung*, de a két jelentés nem egyenlő erős a nyelvtudatban és egyikük rövid idő alatt — „a rövidebbet fogja huzni.”² Abel Károly bebizonyítottan gondolta, hogy az óegyiptomiak az ellentéteket rendszerint egy szóval fejezték ki, de ezzel szemben már Gabelentz így nyilatkozott (Die Sprachwissenschaft² 244): „Abel bizonyára túloz... Kezdetől fogva nem egyesülhetett két ellentét egyazon szóban. A nyelv különben vagy taglejtések segítségére szorult volna, vagy pedig egészen érthetetlen, tehát használhatatlan lett volna. A szó rendszerint nem foglalja magában az ellentétet, hanem a beszélő alkalmilag beleérti, de azért emlékezetében tartja a tulajdonképi eredeti jelentést. Csak kivételkép lesz egy-egy szónak húzamosabb ideig két ellentétes jelentése vagy szoríthatja ki az ellenkező jelentés az eredetit teljesen.”

Eddig egy szónak két ellentétre való fejlődését láttuk; de megeshet az is, hogy két külön szóalkotáson alapszik két ellentétes jelentésű, de azonos hangzású szó. A németben *ein Schwarm Bienen* (mélhraj) = 'etwas, das schwärmt' (ami rajzik, a rajzásnak alánya); de ha a bécsi ember azt mondta: *der Kainz ist mein Schwarm*, ez elvonás, visszakövetkeztetés a *schwärmen* igéből s azt jelenti, hogy 'rajongásomnak tárgya'. Ez tehát csak két igynev. homonim szó. Azért pl. a fr. *plumer* 'lekopaszt' igének tkp. semmi köze a tollal való takarást jelentő latin *plumare* igéhez (vö. Nyrop: Gramm. hist. de la langue fr. 4. k. az Antonymie fejezetében 58. §).

ARANY NYELVÉNEK GAZDAGSÁGA.

— Mutatvány készülő Arany-szótárámból. —

Trencsény Károly.

Riedl Frigyes Arany Jánosról irt tanulmányában, nyelvének gazdagságáról szólva példának okáért összeállít egy sorozatot az *áll* ige különböző használatából. Vagy húsz alakot idéz Arany műveiből annak föltüntetésére: „hogy a nyelvérzéknek mily finomsága, a nyelvbirtoknak mily gazdagsága nyilvánul e sokirányú árnyékolásban.” Kijelenti azonban, hogy jegyzéke nem akar teljes lenni. Én még jó sokkal megszerzem az ő pél-

¹ Hasonlóképp viszonylik egymáshoz a német *lehren* és *lernen*, s ezeket is fölcseréli a német népnyelv.

² [Vö. m. *vizsgálni* prüfen: *vizsgálni* die Prüfung machen.]

dáit, szintén anélkül hogy e sorozat (összesen : 85) a teljességre számot tartana. (A Riedl által is közölt szóalakokat *-gal jelölöm).

Áll = 1. *Merőleges helyzetben van* : Szép öcsém, miért állsz ott a nap tűzében? (Toldi 1). Árva gölya áll magában (A rab gölya). Ha a fejére áll is, (Bolond I. 2).

2. *Vesztegel, téllenkedik; vesztleg, nyugodt marad* : Gyere kardom — Minek állsz a fogason hiába? (Beállottam . . .) Még áll a Pejko, a földet kapálja (Daliás i.). Olykor legelőre pihenni eresztik [a ménest], Ha nem áll, a hajtást újra elül kezdik (Buda h. 10).

3. **Van (volt)* : Nyitva áll az ajtó (Családi k.). Itt leginkább a stanzák alakja végett áll [a mutatvány] (Előszó az Elegyes darabok-hoz). Ünnepelet hősem nem áll magán csak (Bolond Ist. 1). A merre Lucera, Foggia, Camoza áll (Toldi sz. 9). Ki tudja: Felőlünk mi áll Irva a végzet könyvében? (Egyesülés). Nem áll jogomban meglágyítani [a törvényt] (Szentivánéji álom 1 : 1). Hozz füstön állott kolbászt (Aristophanes : Az acharnabeliek 1041).

4. *Állapokban, helyzetben van; jó dolga van, ő az úr* : Bukóban áll (Shakespeare : János kir. 4 : 3). Jobban állunk, mint tegnap (Arist. Plutos 341). Úgy álltam, hogy elválasztásomról [képviselővé] senki sem kételkedett (Levele Petőfihez 1848). **Cselédnek is áll most pincze, kamra, konyha* [szabadon dukaálhat benne] (Toldi sz. 3). Olasznak süt a nap, annak áll a világ (Toldi est. 1).

5. *Viszonyban van* : Velők barátságos viszonyban áll (Sollohub: Előkelő világ). Minden nagy emberrel összeköttetésben áll (U. o.) Azt nem állítom, hogy feszült lábom állott volna a főispánnal (Irói arczk. : Gyöngyösi). Barátságos lábon áll vala (Gogol : A köpönyeg).

6. *Folyamatban van, tart, nem szűnik* : Áll néma csend (Tetemrehívás). Míg a lakodalma állott, Bajnokit elkezdé szólítani be rendre (Toldi sz. 4). Holdfogytán is áll még, mely támada reggel [csata] (Előhang Csabához).

7. *Ép, nem enyész el, fennmarad* : Még áll, még erős a nagy királyok vára (A rodostói temető). Dicső híre állni fog utódaiban (Zrinyi és Tasso). Az ő papucskormánya áll rendületlenül (Furkó T.).

8. *Marad — hagyományúil* : Édes jó anyámról ez a birtok álla (Az első lopás).

9. **Érvényes* : [Az úti levél] Még egy hónapig áll, azután mást válthat az ember (Az elveszett alkotmány 2). Ugyanez a szabály áll a névelő elhagyásáról (Nemz. versid.). Így hát nem áll atyám végrendelese? (Shak. János k. 1).

10. *Kitart, ragaszkodik valamihez* : Erősen állok határozatom mellett (Lev. Petőfihez 1848). Még többnyire áll újításai mellett (Irói arczk. Szabó D.).

11. **Tűr, elszenved, elvisel* : Állak egy darabig [a fecskendezést] (Az elv. alk. 7). A patkót sem állja vad lovatok lába (Az Alföld népéhez). Idegen sem állja könyhullatás nélkül (Toldi sz. 6). Mit téssz, ha vernek? Állom azt (Arist. A felhők 482). Nézz ide! Nem fáj! egy szisz nekül állom (T. sz. 5).

12. *Türtözteti magát, bírja* : Nem állhatta tovább : reszketve, píruíva Szép Örszinek egyszer nyakába borúla (T. sz. 5). Keble tüzét már nem állja (Tassobol). Nem állhatom, hogy ne tudassam (Lev. Erdélyi J.-hoz 1856). Most hüvelyét a kard, íme, alig állja (Buda h. 11).

13. *Ilyen, olyan* : Hát Zeus [= az időjárás] hogy' áll? derül-e vagy borul? (Arist. A madarak). Hogy áll a dolog mivolta? (A bajusz). Még a szeme sem úgy áll, mint szokott (Arist. Plutos 364).

14. *Nyilvánul; az a lényege, módja*: E szabadság nem a versíró önkénye szerinti fordításban áll (Visszatekintés; próz. dolg.) Hadd tanulja — az igazat, miben áll (Arist.: A felhők 852). Elmondom hát, miben állt hajdan az ifjúság nevelése (U. a. 922).

15. *Kész, készül vmire; való vmire*: Táncczra áll a lába (Arist. Plutos 290). Az idő — épen esőre áll (Zrinyi és Tasso). E kéz finom bőre Áll-e a mosóteknőre? (A képmutogató).

16. *Igaz, való, bizonyos; bebizonyult*: [A jóslat] nem hazudott, áll (Csaba). Kiderült —, s áll, hogy nem ő volt a, Ki a Rozgonyiék sírját megrabolta (T. sz. 8). Annyi áll, hogy ezideig a tankölteményt bizonyos józanság — jellemezte (Birálát: Bulcsu K.). Im, ma áll, hogy égi bolyogó. (Honnan és hová?)

17. *Illik, talál*: Bizonyos pontig jól áll a szerep (Irjak, ne irjak?) Rájok is áll ez a dolog (Az alkotmányos nemzedék; próz. d.). Nem is áll jól semmi dolog kezében (Tengerihántás).

18. **Megmarad benne*: Nem is állott a szó Toldi Etelkében (Daliás id. 1). A színészen nem áll a szó (Hamlet 3: 2).

19. *Alakul, telik ki vmiből*: Ennyiből áll rajta az egész feygyverzet (Toldi e. 3). Istóknak ebből állott tudománya (Bol. I. 2).

20. *Kerül, kóstál vmibe*: Nekünk se sokba' áll [az írás]. (Irjak, ne irjak?) Egy tisztújítás tavál is négy ezriben állott (Az elv. alk. 2).

21. *(Áll — érte, afelől), kezeskedik*: Nem állok érte, hogy e vad erdőn bántatlan maradsz (Szentiv. é. á. 2: 1). Hazudik-e vagy sem? nem állok a felől (Jóka ö.). Nem állok jól, hogy valamely szerkezetet el nem hagytam (A m. nemz. versid.).

22. *(Áll — valaminek), megtart, ura szavának; megnyugszik benne*: Én állani szoktam feltételeimnek (Haml. 5: 2). Mit — megjegyeztem, annak állok (Visszatekintés; próz. d.). S ha nem állsz az ítéletnek: monddsz, mit fogadsz? (Arist.: A darázsok 502).

23. *(Áll — félre, ki, odébb), lép, megy*: Félreáll az olasz, nem venné észre sem (Toldi e. 3). Míg elhalad, jó lesz a partra kiállni (Toldi sz. 9). Állj odább az útból! (Arist.: A madarak 949).

24. *(Áll — odább, lovább), ellávozik, eloson, ellillan*: Vagy talán odébb állt az országczimerrel? (Toldi e. 3). Rászedett s odébb állt (Arist.: A lovagok 1238). Elrabolták azt és vele tovább álltak (Losonczi I.).

25. *(Áll — bele), jut, hat*: Az enyémbe [csontomba] nyilallás áll, ha erre gondolok (Hamlet 5: 1). A haldoklónak elébb lábába áll, Úgy csúsz mind feljebb a komor, hideg halál (Toldi sz. 11).

26. *(Áll — fokon, hátrább), egyértékű, megegyez vele*: Vele vívásban egy fokon áll (Ariostobói). Kanizsai prépost kardja sem áll hátrább (Toldi sz. 9). [Az ideáltól] a mű — száz mérföldre áll (Bol. I. 2).

27. *(Áll — alkuba), tárgyál*: Hítségövel alkuba mért állanal? (Rákócziné).

28. *(Áll — bőrében), érdeke, rá tartozik*: Mind ezt tudni, kérdem, bőrömben nem áll-e? (Az elveszett alk. 3). Mi történt Judittal, Maga Jóka (pedig jobban állt bőrébe'). A fejét utána nem igen töré be (Jóka ö.).

29. *(Áll — hozzá), pártol*: Pártütökhöz álla igaz fejdelmétül (Murány o. 2). Te szétszakitnád régi szent frigyünk', Hogy sértegetni férfiakhoz állj? (Szentiv. é. á. 3: 1).

30. *(Állja), bírja, tartja*: De hová vessem [a foltot], mikor mondom,

hogy nem állja? (Gogol: A köpönyeg). Szij-madzag sem állja, ha erősen húzod (Jóka ö.).

31. *(Állja — a bosszút), megveszi, elégtételt vesz*: Testvéreimen bosszumat ez állja (Buda h. 9).

Beáll = 1. **Bekövetkezik, kezdődik, támad, jelentkezik*: Beállhat idővel szive gyógyulása (Toldi sz. 5). A tél beállott (Tassóból). Legitt beáll a népgyűlés (Arist. A nőuralom 20). Beállott a királyi vadászat (Buda h. 8). Rettenet e szóra állt az urak közt be (Toldi sz. 11). Korra nézve állt be akadály (Szentivánéji á. 1 : 1).

2. **Szegődik, valamivé lesz, csallakozik* stb.: Miért nem áll he cselédnek (Első lopás). Ő bizony beáll [színésznek]. (Bol. I. 2). Toldi közéjük áll, s megyen a táborral (Toldi sz. 8). Álljunk a nemes Társulatba mi is (Az elv. alk. 3).

Eláll *(nyelve, szeme, szája)* = 1. *elnémul, elbámul*: Nagy zokogás miatt elállott a nyelve (Toldi 7). Még a szava is elállt bámulatában (Murány o. 2). Nem vagyok én tenger idétlen csodája, hogy elálljon rajtam utca szeme-szája (Toldi e. 2).

2. *(Eláll a szava), meghal*: Tán csak nem állt el a szava? (Bol. I. 1).

3. *Nem romlik*: Meddig áll el az ember rothadás nélkül a földben? (Hamlet 5 : 1).

4. *Megszűnik*: Fájdalma eláll tűzbe hozott tagnak (Toldi sz. 4).

5. *Abbanhagy, lemond vmiről*: A király azonnal eláll az üldözéstől (Birálat: A hindu dráma). Miután a jobb és balog oldal elállott, — — neki bátorodának a szónak (Az elv. alk. 3). A megye álljon el a végzéstől (Az elv. alk. 2). Meglásd, hamar elállnak [a hadviseléstől] (Arist. Lysistrate 165).

6. *Megszeg, elpártol*: E mai szertől soha el nem állok (Buda h. 1). Mi nem állottunk el a királytól. A magyar királytól ők állottak el [a nemzetiségek] és az ausztriai császárhoz pártoltak (Kinek van igaza? Prózai d.).

7. *Elvisel, eltűr*: Fogytig elállnak Minden megrohanást (Az elv. alkotm. 7).

8. *Kifárad, kimerül*: Elállott seregét pihenni cseszti (Losonczi I.).

9. *(Eláll — utat), feltartóztat*: Vad tuskék állják el az útját (Az elv. alk. 4).

Elébe áll = *szembeszáll, föltartóztat*: Ily sok nép elébe annyival hogy' állna? (Jóka ö.). Bérczi magas viszhang állj elibe, fogd fel [a hirt] (Toldi sz. 5.)

Ellentáll = *ellenkezik*: Jól érzi, hogy ellent állani nem birna (Toldi sz. 5). Nem áll ennek ellent — — Dugonics számítása (Irói arczk.: Gyöngyösi).

Előáll = *lép, megjelenik, jelentkezik, keletkezik, létre jő*: Állj elő, vén Márkus! (A hamis tanú). Vakmerőn s hivatlanul előáll harmadik (A walesi b.). Majd előáll aztán valaki s abstrahál az ilyesekből mythológiát (Birálat: Merényi: Népmesék). A költők egész iskolája áll elő (Irói arczk.: Gyöngyösi). Ha *tigris* a *medvét* lebírija, — — Hogy' áll elő más oktalan vad? (Hatvani).

Élére áll (hegyre áll) = *mered*: Élére áll fedetlen kócz haja (Bolond I. 1). Haja Durazzónak mered és áll hegyre (Toldi sz. 11).

Fegyverben áll [= *harczara kész a sereg*] (Shakesp. János k. 5 : 1).

Feláll = *emelkedik* (estéből): Feláll és fut tovább (Katalin).

Fennálló = *készenlétben levő*: Fegyverben éj-naponta, lóháton a nyereg; Így várja bé parancsát a fennálló sereg (Csaba II).

*Harcot (csatát, viadalt) áll = *szembeszáll, harcza bocsátkozik, megüi*: Hatalma ellen még a félhetetlen Oroszlán sem birt harczot állani (Shak: János

k. 1 : 1). Mi csatát sem álltunk: nagy erő, hiába! (Toldi sz. 4). Viadalt állni kész (Toldi sz. 3).

Helyre áll = *fölepül*: Birodalma elenyész holtával, De helyre áll megint (Csaba, utolsó dolg.).

Helyt áll = 1. *Idézésre megjelen*: [Nagy Lajos a császárhoz] Helyt állani jött a birodalmi széken (Toldi sz. 4).

2. *Kitart, hű marad; bevár, szembeszáll*: Csatában helyt állottak hősileg (Arist.: A lovagok 449). Csak ki magát nagyon Budáért kitette, Kénytelen az helyt áll, marad ő mellette (Buda h. 11). Nincs arcz, se merészség helyt állani ennek (Toldi sz. 10).

3. *Bevállik, megjárja*: Irást nagyon nehéz hogy baggadozzon, Máskép helyt állt [mint színész] (Bolond I. 2).

Készen áll = *vár*: Készen áll a börtön, megyek abba önként (Toldi sz. 6).

Kiáll = 1. *Előlép, kivál*: Hadd álljon ki, lássam! (Jóka ö.). Végre egy kiállott [a tömegből] s telt torokkal szóla (Szt László füve).

2. *Szembeszáll, mérkőzik, vi*: Egy korty, s az ördöggel kiállunk (Kóbor Tamás). Nos fiúk, birokra, hadd látom, ki áll ki? (Toldi 1). Vele, uram, harczra kiállani kész is (Toldi sz. 10).

3. *Eblir*: Kevésbé állja ki a bírálatot (Visszatekintés; Próz. dolg.).

4. *Kifárad, kimerül*: Hogy kiállva, mint a ló, itthon nekiüljek; az már nem megy (Lev. Tompához 1866). Lába alig birta, úgy ki volt állva (Sollohob: Előkelő világ).

Körömhegyre áll = *szilárdan, emberül kitart*: Ember legyen ott, ki áll ma körömhegyre (Toldi sz. 9).

Körüláll = *környez, körül vesz*: Körülállja egynehány fa (Tengerih.).

Lábra áll = *felgyógyul, megerősödik*: Hadd álljon először hős betege jábra (Toldi sz. 5).

Megáll = 1. *nem mozog, nem mozdul; szünetel, szűnik*: Nem húzta, minden ujja megállt (Nagyid. cz. 2). Megállj, görög! (Vörös Rébék). A munkás néha meg-megáll [a munkában] (Katalin). [Az eső] hét számra meg nem áll (Semmi természet). Állj meg, bosszú, megállj! (V. László).

2. *Megmarad; érvényes marad*: Kő kövön nem áll meg reszkető faladon (Murány o.). Kérek a királytól erősebb pecsétet, És olyan levelet, a ki hogy megálljon (Daliás i. 5).

3. (Megáll a szeme), *mered, bámul*: Szeme a prédán megáll fenevadnak (Toldi sz. 5). Megállott a szeme a nagy égen, — — Nézte, hogyan tűnik el a gólya (A falu bolondja). Egyen [piros nadrágon] meg is állott Csóri szeme-szája (Nagyid. cz. 2).

4. (Megáll — az esze), *meglepődik, gondolkodni sem tud*: Esze megáll, oly csuda történt (Buda h. 7). Nem lón gondolatja, elméje megáll (Murány o.).

5. *Elhallgat*: Állj meg, állj meg! zöld beszéd [a mit mondasz] (Arist.: A darázsok 1150).

6. *Vár*: Megállj, barátom, hátha összeférünk [megegyezünk] (Arist.: A békák 176). Megállj, poronty, megyek ki csak, megállj te! (Fenyegetés. — Árva fiú).

7. *Túr, türtőztel*: Ki állhatná meg „jaj-jaj” szó nekül? (Arist.: Plutos 476). És nem állhatá meg, hogy fel ne próbálja (Nagyid. cz. 2).

8. *Rendületlen, vitézül viselkedik*: Az erőtlen csügged, az erős megállja (Domokos napra). Hogyan állá meg dicsőn a sarat (Nagyid. cz. 2).

9. **Megtart, beleegyezik*: Felfogadtam, meg is állom emberül (Rákócziné). Ha, — — a mit te mondasz, — — megállanám . . . (Arist.: Lysistrate 147).

10. *Ér, terjed*: Akarásunk — — ott áll meg, a mit felséged akar (Shak.: János k. 4 : 2).

11. *Teljesedik; való, elfogadható*: Elromlunk nemzetestül, ha a jóslat megáll (Csaba III). Hozzávetését — — megállhatónak tartom (Írói arczk.: Gyöngyösi).

12. [Megállja bosszuját], *megtorol*: Elhatározá, hogy bosszuját megállja [öccse meggyilkolásáért] Daliás i. 4).

13. *Megcsinál vmit*: Egy kirugó párkányon állta meg az ugynevezett tót-ágast (A kétablakú ház; beszélytörödéek).

Neki áll = hozzá fog: Neki állt otthon a hajának, Neki esett tépni (Toldi 8). Neki áll és versbe szedi (Bírálat: Merényi: Népm.).

Őrt áll = éber, vigyáz: Te ne aludj' — állj őrt! (Toldi sz. 8).

Összeáll = tömörül, illeszkedik: Ha írod a verset, nem öntöd azt, Össze nem áll, hiába fursz, faragsz (Vojtina lev. 2). Három uja összeáll, mintha tűzbe tőmjént hintene (Arist.: A darázsok 94).

**Rajta áll = tőle függ*: Rajta állt eljönni, vagy maradni otthon (Murány o.). Akkor már csak Etelén áll, Maradni a népek egyedül királya (Buda h. 4).

**Reá áll = hajt a szóra, beleegyezik, elfogad; megtesz vmit*: Rá is áll az könnyen [a kínáló hívásra], bár szabódik elébb (Családi kör). Engedett, ráállt mindenre (Gogol: A köpönyeg). Ha rá nem állnak a mi [béke] pontjainkra . . . (Arist.: Lysistrate 147). Talán még rá is áll, ha mondom: vedd meg ezt! (Írjak, ne írjak? 2).

Résen áll = vigyáz, ügyel: Óvakodva résen álljatok (Arist.: A nők ünnepe 549). Őrült ravaszként résen áll (Hamlet 3 : 1).

Részén, részére áll = vele tart, hozzá pártol: Nosza hát, tartson velem a gyermek, S a férfi az én részemen álljon (Arist.: A béke 732). Részire állt volt, — — most ellene fordul (Toldi sz. 11).

Szóba (beszédbe) áll; szónak áll = megszólít, beszél vele; hallgat a szóra: Én velem csak szóba állni is mersz? (Arist.: A lovagok 229). Senki sem állt vele szóba (Sollóhub: Előkelő világ). Beszédbe álltak a — — hajók egymás közt (Arist.: A lovagok 1193). Buda király hol van? Álljon maga szónak (Buda h. 12). Le fiúk! le onnan! de nem állva szónak, Falra vetik horgát lecsapó ajtónak (Toldi sz. 9 : 18).

Talpon, talpra áll = harcra kész: A szabadságért Talpon állok mind halálig víni (Nemzetőr dal). Most kell talpra állni a magyar embernek (Lóra!).

Üstökbe áll = szembeszáll: Üstökbe nem áll Egy nyári viharral („A tölgyek alatt“).

Zombor.

ISMERTETÉSEK.

Új magyar-német szótár.

Dr. Josef Balassa: Taschenwörterbuch der ungarischen und deutschen Sprache. Mit Angabe der Aussprache nach dem phonetischen System der Methode Toussaint-Langenscheidt. Erster Teil. Ungarisch-Deutsch. Berlin-Schöneberg. Langenscheidt'sche Verlagsbuchhandlung. 390 l. 1915. — Ugyanezen vállalat német-magyar része 564 l. 1917.¹

Balassa József a Toussaint-Langenscheidt-féle Levelek sorozatába tárásával Palóczi Lipóttal elkészítette volt a magyar nyelvnek eddig legrészletesebb gyakorlati leírását s ezzel mintegy beiktatta a többi nagy európai nyelvek előkelő sorozatába. A fent jelzett kézi szótárban megalkotta ugyanazon cég *Fonolexika Langenscheidt* c. sorozatába a megfelelő magyar köteteket. Ezzel mintegy teljessé lett műve, mely mai viszonyaink között, midőn nyelvünket gyakran hallhatjuk német szövetségeseink ajkáról zengeni, nemcsak irodalmi, hanem valósággal nemzeti fontosságú is. A Göschen-vállalat megfelelő jeles kötetei mellett a nagy Levelek s e két kézi szótár birtokában immár nyugodt lélekkel mondhatjuk, hogy nyelvünk elsajátítására teljesen megbízható modern eszközök állanak német barátaink szolgálatára.

Tévedne azonban, aki azt hinné, hogy e szótárak csakis gyakorlati célokat szolgálhatnak. Mindkét kötet belső címlapján ott van ugyan magyarul: „utazásra, olvasásra, beszélgetésre és iskolai használatra“, de az a sajátos részletező fonétikai alap, mely e vállalatnak minden alkotását jellemzi, határozott tudományos jelleget is ad minden kiadványának.

A magyar-német rész előszava s a szótár használatáról szóló megjegyzések németül és magyarul vannak közölve (I—XVII. l.). Ezekből megtudjuk, hogy a szerző a szókészlet összeállításában arra törekedett, hogy a szótárban meglegyen lehetőleg minden, ami a mai magyar irodalmi nyelv szókincséhez tartozik. Így sok tájszó és régi szó nem kaphatott helyet. De benne vannak a fontosabb kereskedelmi, ipari, technikai műszavak s az újabb találmányok műszavai is. Ezek után következik a Toussaint-Langenscheidt-rendszer magyar hang-jelöléseinek rövid magyarázata (XVIII—XXI. l.). E fonétikai jelzések, bár gyakorlati célt szolgálnak, tüzetesebben megjelölik a hangokat, mint elnagyoltabb nyelvjárási leírásaink. A rövidítések jegyzéke 17 képjelzésből áll. (Pl. a vasuti kifejezéseket egy kis mozdony, a hajózás műszavait horgony jelzi stb.) Egyéb nyelvtani s más rövidítések két és fél sűrűn szedett lapot töltenek be. Valóban, ha az ember ezt a felszerelést látja s eszébe jutnak a Levelek végtelenül részletező, ismétlődő darabjai, szinte félve gondol arra, vajjon elterjednek-e ezek a könyvek. A cég virágzása, hihetetlenül nagy anyagi sikerei nemcsak a munkát s munkásait dicsérik, hanem azt a német közönséget is,

¹ A két kötetnek magyar címlapja is van: Toussaint-Langenscheidt módszer. A magyar és német nyelv zsebszótára. A kiejtés feltüntetésével a Toussaint-Langenscheidt módszer fonétikus rendszere szerint. Első rész. Magyar-német. Szerkesztette Dr. Balassa József a budapesti VIII. k. állami főgimnázium tanára. Budapest. Grill cs. és kir. udvari könyvkereskedése Benkő Gyula. — A második kötetben ugyanez: Második rész. Német-magyar.

mely e műveket szívesen veszi, nem veszi türelmét s így meg is tud tanulni könyvekből idegen nyelveket.

Ezek után következik egy kékszínű papírra nyomott nyelvtani vázlat, helyesebben a magyar nyelv összes igéinek és főneveinek ragozása mintái. A szótári anyag helyes kiválasztása s az egyes szavak fonetikai átírása mellett ez a táblázat e szótár harmadik eredetisége. Nyelvünk valamennyi igéje és főneve ragozására vannak itt minták összeállítva, úgy, hogy a szótárban *m i n d e n* főnév és *m i n d e n* igé mellé oda van téve az utalás a kék nyelvtani vázlat megfelelő paradigmájára. Ez a vázlat, sokféle szedésével, a reá való utalások tökéletes pontossága a szerzőnek nemcsak sok körültekintő megfontolást okozhatott, hanem kimerítő teljességével példátlan újabb nyelvtani irodalmunkban. Magyar tanulónak ez nem is kell, a németek számára készült nyelvkönyvek pedig vagy nem tudtak vagy nem is akartak ilyen kimerítő táblázatot nyújtani.

A szótári részben föltűnik ez a két erény: az átírás s az utalás. Minden szó mellett, első, illetve fő előfordulása helyén ott van fonetikai átírása s másrészt az igék s főnevek mellett a ragozásuk paradigmájára való megfelelő utalás. A német-magyar részben az átírás a Németországban mintaszerűnek elismert kiejtést (Bühnenaussprache) mutatja be. A szótárnak terjedelme határt szabott az összetételek közlésének s általában az anyag kiválasztásának. Mégis a mindennapi gyakorlati életnek alig van szava, mely e szótárból hiányzik. Ahogy az első címlapja mondja: „utazásra, olvasásra, beszélgetésre és iskolai használatra“ igazán kitűnő munka.

A második kötet beosztása ugyanilyen. E német-magyar rész kék színű lapjain a német név- és igeragozás mintáit találjuk összeállítva. Itt a tárgyalás nyelve magyar. Az egyes részek itt is számokkal vannak jelölve s a szótári részben természetesen ezek szerint történik az ide-utalás. E német-magyar rész jóval testesebb a magyar-németnél, ezt a dolog természete s gyakorlati oldala eléggé megmagyarázza.

Szótári munkálatokról lévén szó az előbbi szótárakhoz való viszonyt grintenünk kell. Mivel a Langenscheidt-szótárak egységes terv, megállapított terjedelem és tartalom szerint készülnek, lehetségessé válik, hogy az egyes szótárak szóanyagának javulása, bővülése a többinek is javára szolgáljon. Ily módon elérhető volt, hogy a szótárnak megszabott terjedelme mellett is hely jusson a mai német irodalmi és köznyelv sok oly szavának, mely eddigi szótárainkban nem található. Amennyire pár hónapi forgatás után meg lehetett állapítani, az anyag kiválogatása a gyakorlati célnak kiválóan megfelel. E vállalat minden alkotásánál elsőrangú kiadó és elsőrangú szerző dolgozik együtt fáradhatatlanul, éveken át. Szinte csak árnyalati különbség van egyes kötetei közt s jól esik látni mindenkinek, hogy immár a mi nyelvünk is méltó feldolgozásban részesült földünk legelőkelőbb enémű kiadványainak sorozatában.

RUBINYI MÓZES.

'A budai basák magyar levelei.

A budai basák magyar nyelvű levelezése I. 1553—1589. A Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottsága megbízásából szerkeszti Takáts Sándor, Eckhart Ferencz, Székfü Gyula . . . kiadja a Magy. Tud. Akadémia, Epest 1915. — Ára 12 korona.

1912. márciusában a megnevezett történetírók egy beadványban a Magyar Tud. Akadémia Nyelvtudományi Bizottságának följajánták, hogy hajlandók volnának a budai basák magyar nyelvű levelei összegyűjtésére és kiadására, ha a bizottság őket e munka elvégzésével megbízná. A kiadás a terv szerint a budai basák magyar nyelvű, eredetiben fennmaradt leveleit foglalná magában Budának török kézre kerülésétől, 1541-től kezdve 1620-ig. (Vö. Nyr 1913. 21. l.)

Az előttünk levő I. kötet 1553-tól 1589-ig összesen 451 levelet közöl; talán azért csak 1553-tól kezdve, mivel a basák csak e korban kezdenek magyar nyelven levelezni, addig latinul leveleztek. (Vö. a kiadók előszavát). E levelek többnyire tősgyökeres magyarságukkal a magyar nyelvtörténetnek, különösen a magyar nyelvjárások 16. századi történetének (történeti magyar nyelvjárástan) sok becses adattal szolgálnak s így a magyar nyelvtudomány szempontjából igen becsesek. Nem kisebb az értékük köztörténeti s műveltség- és irodalomtörténeti szempontból sem. (Vö. különösen Takáts S. ismertetését A budai basákról, Történeti Szemle 1912, 50. és 54–56. ll.) Minket nyelvtörténeti adataik mellett különösen magyar stílustörténeti anyaguk érdekelhet. „Mivel a levelek írói hamisítatlan gyökeres magyarsággal írtak, a kiadástól a magyar irodalmi stílusnak, az írók és olvasóközönség nyelvérzékének javulása is remélhető” — mondták a kiadók beadványukban (Nyr id. k. 22. l.).

A nyelvtudományi cél szolgálatában munkájukban egyedül az eredeti és egykorú másolt darabokat vették tekintetbe a kiadók. Ahol ugyanazon darabról eredeti és egykorú másolat közt választhatnak, az előbbinek szövegét közölték — a nyelvtudományi cél érdekében „teljesen hiven” — mint mondják (Előszó). Ma ez a követelmény és helyes eljárás. E végett azonban, éppen az összehasonlíthatás és ellenőrzés céljából is, jobb lett volna, ha nemcsak egy hasonmást mellékelnek a becses műhöz, hanem többet is; legalább mint ahogy Szalay Ágoston tette Négyszáz magyar levele kiadásakor (M. Levelestár I. Pest 1861.) — melynek e kiadás mintegy kiegészítője, illetőleg ma már helyettesítője is. E faksimilék közzététele legalább a II. kötetnél annál kívánatosabb volna, mert úgy látszik, az eredetiek és ez átirások közt van eltérés (vö. Századok 1916, 644–5.) — Már pedig a nyelvész csak a teljesen hű, izről-izre megfelelő közlést használhatja.

E levelek nyelve megérdemli, hogy folyóiratunk külön is foglalkozzék vele, részletesebben is összeállítsa sajtóságait. Itt is ki kell azonban emelnünk, hogy különösen *történeti* magyar nyelvjárástani szempontból mennyire fontosak *özö, özö s ész, izö* stb. nyelvjárási sajtóságaikkal, amelyek általában az illető íródeákok vagy más levélírók nyelvjárását jellemzik, de részben egykori helyi (pl. budai) nyelvsajtóságok is voltak s régibb irodalmi nyelvünk fejlődéséhez is érdekes adalékokat szolgáltatnak.

Egymás után vonul el e kötetben Ártvány Kelemen 16. századi bihari *özö* és *é-i-zö* nyelvjárása a dunántúlival és a keleti székellyel akkor még inkább egyező nyelvsajtóságokkal (*jrth wolh, warassara, Denbrenczenre, masthes*, olv. *mast és* = most is, *nyz, penygh* stb. 1553., 1. l.); Tujgún basának Budáról, Jbraliom bégnék Pesten 1554–55-ben kelt dunántúli *özö-özö*, ill. *özö* nyelvjárású levele (2, 3. l.), érdekes adatokkal szolgálván az igeidők és igenevek akkori dunántúli népi használatára, illetőleg akkori fejlődésére stb. Majd Ibrahim csausznak Szolnokon kelt *özö*, ill. *é-i-zö* Palócos nyelvjárású levele (*kezenehetemet, bekesygel* és *bekesyghwel, pegyk; ze*

ghyn zolyomyakoth, magokoth stb. — zárt hangzójú tárgyessel (1555:4. l.) s a budai basa elfogott embereinek dunántúli magyarsággal hangzó vallomása (*bellerbekhez, kyrat, fogol, onnayd* stb. 5. l. 1556). Különösen az alsódunántúli *özö-ö-ző* nyelvjárás van nagy számmal képviselve a budai basák leveleiben (Ali basa 1556 június 16., 1580 december 1. — és 1586 aug. 14. — Rusztem basa 1562 febr. 28., Oroszlán basa 1565 okt. 26., különösen Musztafa basa 1567 máj. 29., jún. 3., jún. 5., jún. 9. stb. 1578 szept. 18-ig — viszont uő. *é-ző* nyelvjárású levélben is 1572 jan. 14.; *ö-zők* Vejsz basa levelei is 1579 jul. 1. — 1580 máj. 3., Szinán basa 1584 febr. 21. — stb.)

E levelek telve vannak ezenkívül a legérdekesebb általános magyar hangtörténeti, alak- és jelentéstudományi s mondattani sajátságokkal. Egykorú kölcsönvételek eredetibb formájával (pl. *sook sleylh tewrek* 5., *ozpora* 6.), régi határozók ma szokatlan, de magyaros szerkezetével (pl. *eze kynnyl* 7.); ige-mód- és igeidő-alakok régies használatával (pl. *mermeye* 5., *akarthonk* 5. — ma csak dunántúli és palóc nyelvjárásokban; *bekorhanak, tettenek*) stb. De különösen becsesek stílusbeli fordulataik, a bennük előforduló magyaros, sokszor költői, alliterációs szólások (*hyrrel hallotha, hallomással hallothak* 5, az ... *cyaszar kykeletre kynn* 7. stb.) A 16. századi komor, de fordultatos prózának s a különböző egyénekhez különböző árnyalattal szóló stílusnak érdekes mintái e levelek, melyek mai irodalmi nyelvünk fejlődésére is érdekes adatokkal szolgálhatnak.

Jellemző e levelekben a magyar nyelv diplomáciai használata is e században. A budai basák hozzák divatba a bécsi udvarral való levélváltásban s a többi basa levelezésében és a magyarországi török közigazgatásban és bíraskodásban is érvényesül. (Vö. Takáts, Tört. Sz. 1912. 54—55.)

E levelek irodalomtörténeti és köztörténeti kérdésekben segítő szolgálatot tesznek nyelvünkkel irodalmi emlékek nyelvjárásának megállapításánál és telepítés-történeti kérdésekben is (pl. 16. századi kódexek s más régibb művek nyelvjárása és a székelyek és dunántúli magyarság nyelvi összefüggése kérdésében). Ezt effélek alapján alkalmilag részben igazoltam, részben közelebről ezek alapján is igazolni fogom.¹

A név- és szómutató készülését, valamint a következő kötetet is örömmel várjuk. Pótlásul — hű átírásban! — jók volnának a Takáts Török-magyar bajviadalok című műve Függelékében mellékelt levelek párjai és a Régi Magyar Nyelvmemlékekben közölt egykorú levelek is.²

ERDÉLYI LAJOS.

A Halotti Beszéd nyelvjárásáról.

Erdélyi Lajos: A Halotti Beszéd mint nyelvjárási emlék. NyF. 71.

Nyelvmemlékeink nyelvjárásának megállapítása, ha csupán a nyelvjárási sajátságokat vizsgáljuk meg s a területet nem tekintjük, nem ütközik különösebb nehézségbe. Így pl. egész könnyen kimutathatjuk, hogy valamely nyelvmemlék *i-ző, ö-ző, é-ző*, részleg *ö-ző*, részleg *i-ző* stb., egész pontosan megállapíthatjuk az egyes hangtani, alaktani sajátságokat, ezek mértékét, összetételét, kiterjedését s képet nyerünk a nyelvmemléknek összes nyelvi sajátságairól.

¹ L. A Halotti Beszéd és Gyulafehérvári Glosszák nyelvjárását (Nyelv. Füzetek 71, ill. Erdélyi Múzeum 1914.)

² Ilyenek a Régi m. nyelvmemlékek 3. k. 2. részében 91, 96, 98, 249. l.

Más kérdés azonban, lehet-e nyelvemlékeinket helyhez kötni, lehet-e meghatározni, melyik vidékről való a nyelvemlék írója, ismerjük-e régi nyelvjárásaink helyi viszonyait.

Bizonyos, hogy itt igen nehéz területre lépünk. Hiszen telepedéstörténeti viszonyaink nem oly kedvezőek, mint pl. a németországiak. Népünknek igen gyakran kellett lakóhelyét megváltoztatnia. De még ott se lehetünk teljes biztonságban, ahol még ma is kb. ugyanolyan népfaj él, mint egykor: nemcsak a nép vándorol, hanem a nyelvjárási sajátságok is vándorolnak. Tekintetbe kell venni azután azt is, hogy az egyén nyelve is különféle változásokon megy át.

Mindezek az aggodalmak önkéntelenül is fellépnek akkor, amikor a HB. nyelvjárásáról, ennek a nyelvjárásnak helyéről van szó. Vajjon lehet-e ennek az aránylag rövid nyelvemléknek hazáját, írójának szülőföldjét — tkp. ez Erdélyi törekvése — pontosan megállapítani?

Szerencsére Erdélyi egész tanulmányán meglátszik, hogy az említett aggodalmakat, amennyire lehetett, tekintetbe is vette. Egen nagy adathalmazmal, hosszú, fáradságos munkával készítette el tanulmányát.

A dolgozat elején szó van a HB-nek irodalmáról. Látjuk, hogy már több tudósunk foglalkozott a HB. nyelvjárásának kérdésével is, de — mint Erdélyi kimutatja — nem elég szerencsével. Majd módszerét ismerteti. Szerinte külső és belső bizonyítékok hozhatók fel a nyelvemlékeknek helyhez való kötésénél. Külsők a történeti, egyháztörténeti és földrajzi adatok, még pedig a mai nyelvjárások adatain kívül főleg a meghatározott helyű oklevelek, krónikák és egyéb ily emlékek adatai. Fontos azután az is, hogy ne csupán egy-két esetből vonjunk következtetést, hanem az összes hang-, alak- és mondattani sajátságokat tegyük vizsgálat tárgyává.

Ezután Erdélyi röviden cáfolja a HB. göcseji eredetéről felállított elméletet s különféle tárgyi megjegyzések után áttér a HB. szókincsének vizsgálatára. Érdeméül kell tudnunk, hogy itt nemcsak a mai nyelvjárások hasonló változatait sorolja fel, hanem megtaláljuk itt a határozott helyű oklevelek, krónikák és egyéb nyelvemlékek adatait is. Kiindulópontja rendszeren a legrégebb adat s innen halad időrendben mindig tovább és tovább egészen a mai nyelvjárásokig. Általában Erdélyi minden eszközt felhasznál, hogy a tétel nehézségeit leküzdhesse. Érdekes az az eljárása is, hogy a jövevényszavak terjedésének menetéből is következtetést von. Így pl. a HB. milostben (= malasztban) szava dunántúli szláv hatás eredménye s így arra mutat, hogy a HB-et dunántúli vagy ahhoz közel eső vidéken írták.

Általában szigorú kritikával és dicséretre méltó pontossággal készítette el gazdag adattárát. S miután így összeállította mindazt, amit dolgozatának tárgya követelt, levonja adataiból a következtetést is. Eredménye az, hogy a HB. írója a Mátysföldéről való lehetett s nyelvemlékünket Pannonhalmán írta.

Bizonyos, hogy ennek az eredménynek épen az Erdélyitől felhozott külső okok (pl., hogy a pannonthalmi bencések gyakran a Mátysföldéről valók, hogy a Pray-kódex Deáki számára készült) és belső okok (főképp az ingadozó *ö~ë* váltakozás kapcsolata kisebb mértékű *i*-zéssel, mint ma is a Mátysföldön) bizonyos valószínűséget is adnak. Hiszen nemcsak a mai nyelvjárások adatait vette tekintetbe, hanem a régi oklevelek, nyelvemlékek adatait is.

Teljes bizonyosságról nem lehet szó telepedéstörténetünk mostani állapota miatt. E tanulmány azért mindenesetre módszeres, pontos munka eredmé-

nye. Adattárát igen jól felhasználja majd a nyelvtörténet is, tudományos következtetései pedig főleg az irodalomtörténetnek tesznek jó szolgálatot. Dicséretre méltó az a biztosság is, mellyel e nehéz területen mozog.

Bizony ideje volna e sok nehézséget eloszlatni. Erre főképp egy módot találnánk alkalmasnak: Helyi nyelvjárásaink leírói ne elégedjenek meg a nyelvjárásoknak mai állapota rajzával, hanem lehetőleg kutassák föl nyelvjárásuknak történetét is. Főképp telepedéstörténeti kutatásokat is végezzenek. Így talán egykor majd nagyobb biztonsággal mozoghatunk e nehéz területen is.

LOSONCZI ZOLTÁN.

NYELVMŰVELÉS.

A *bír* ige. [A mult évfolyamban 253—4. l. közöltük a napilapokból azokat a leveleket, melyekben ennek a kifejezésnek a helyes vagy helytelen voltáról vitatkoztak: *X nőül bírja Y nővérét*. Némelyek szerint a *bír* használata, mások szerint a *nőül* hibás. Ismét mások kimutatták, hogy az egész mondat szerkezet Petőfinél és régi írónknál is előfordul. Akkor kaptuk az itt következő sorokat, de hely szűke miatt csak most közölhetjük.]

Nagy érdeklődéssel olvastam a *bír* ige használata körül felmerült vitát, de nem tartom eldöntöttnek. Ezt a kifejezést: „*X nőül bírja Y nővérét*“ éppen olyan németességgnek vélem, mint pl. ezt: „*X tulajdonul bírja Y házát*.“ A magyar *bír* vagy nem *bír* valamivel vagy valakivel, de nem *bír* valamit, vagy valakit. Mondjuk, hogy *bír* vagy nem *bír* vele (lóval, kocsissal, asszonnal), de nem mondjuk, hogy lovat *bír*, kocsist *bír*, asszonyt *bír*. A magyarnak lova van; van kocsisa, van asszonya, van felesége.

A mult század hatvanas éveiben a magyar-német nyelvkönyvek csakugyan ilyesmit tanítottak, hogy „*ich habe ein Haus* = én bírok egy házat, *du hast ein Haus* = te bírsz egy házat“ stb.: de ma már nincs szükségünk az ilyen hazajáró kísértetekre. Helyesebb volna: „*X felesége Y-nak a huga* vagy *nénje*.“

A tekintélyekre s a példákra való hivatkozás nem lehet feltétlenül perdöntő. A legnagyobb emberek, szaktekintélyek is tévedhetnek, s a költőknél a „költői szabadság“ címén sok mindent elnézünk, amit közönséges embernek a rovására írának. Valószínű, hogy Petőfi inkább a rím kedvéért írta: De ha téged bírhatnának, a világrét nem adnának. De ezt is Petőfi írta: Feleségem van nekem csak egy. Miért nem mondta: Feleséget... csak egyet bírok! (Avval az eggyel is alig bírt — tréfás vallomása szerint.) „Háza, kertje, földje, pénze, mindene volt!“ (Miért nem bírt házat, kertet, földet, pénzt, mindent, mint ahogy *X nőül bírja Y nővérét*?) — Ami ezt a régi magyar közmondást illeti: „Szegény ember szándékát boldog isten bírja“ — ez szintén mellettünk szól. Ennek a közmondásnak t. i. az az értelme, hogy a szegény ember sorsát az isten tudja. A szegény ember szándéka nem az isten birtoka, nem az isten tulajdona, de az isten ismeri. Tagadhatatlan, hogy mindkét kifejezés elterjedt irodalmunkban. A kérdés csak az, hogy melyik a helyesebb, melyik a magyarsabb, melyik felel meg inkább a nemzeti szellemnek? A magyar nép nevében fordulok kegyelemért a Szerkesztő Úrhoz. Szeretettel kérem, hogy adja vissza a feleségünket, mert a magyar paraszt „nem bír nő“, neki *csak felesége van*.

BÜNGÉRFI JÁNOS.

A kérdés nem olyan egyszerű, amilyennek látszik, hanem összefügg egy nagy elvi kérdéssel. Azt magunk is sok esetben vitattuk, hogy az irodalmi nyelvnek közelednie kell az élőbeszédhez és lehetőleg kerülnie kell mindent, ami idegenszerű. Ámde a *bír* ige a birtoklás jelentésében nem idegen kifejezés utánzásakép jött divatba és nincs igaza Kenedi Gézáknak, mikor azt mondja (kétségtlenül ő írta Az Ujság szerk. üzenetében 1916. IX. 24) :

„A *bírni* valóban a latinból jött át, de németes is. Mindazáltal ez nem csinál nagy kárt és eltűrhető, de nem ebben az idegen, korrupt vonatkozásban : *Ott bírok száz holdat* (az *accusativus* rossz !), hanem a magyaros vonzási viszonyban, így : „*ott bírok száz holddal*“. Persze a legjobb így : *ott van száz holdam !*“

Ilyen viták alkalmával már Szarvas Gábor kimutatta több ízben, a NySz-ra is hivatkozva (Nyr 6 : 493, 19 : 178), hogy ez a használat régi jó íróinknál közönséges. Első cikkét így fejezte be : „A *bírni* valamivel 'habere aliquid' kifejezés nemcsak hogy helytelennek nem mondható, hanem némely esetekben egyenest a szabatosság követelménye s szükségünk is van rá.“ Hogy ilyen birtoklást jelentő ige nem idegen — a *nekem van* féle mellett — a magyar nyelv szellemétől, bizonyítóják régebb nyelvünknek ilyen kifejezései : *vallok fiakat* = *ich habe Söhne*, *hihvány ödőzetet vallok* = *ich habe schlechte Kleider* (mint még ma is *becsületet vallok* = *ich habe Ehre*; *szégyent vallok*, *kárt vallok*). Hasonló igéje van a legközelebbi rokon nyelvnek is, a vogulnak. — De egy későbbi alkalommal már Szarvas Gábor is így nyilatkozott : „*Bírok valamivel* . . . a *nekem van* értelmében . . . csinnján kell vele bálnunk ; s én részemről ahol csak lehet kerülm s másnak is hathatosan ajánlom, hogy ne igen pazarul bánják vele“ (19 : 327). Pedig azt se lehet állítani, hogy ezt a kifejezőmódot az élőbeszéd, illetőleg a nép nyelve ne ismerné. Mikor a Nyr szerkesztősége eziránt kérdést intézett olvasóihoz, két vidékről igenlő feleletet küldtek s ilyen mondásokat közöltek : „Nem bír az istenadta tisztességes gúnyával sem . . . Oly legénynek nem adom lányomat, ki semmivel sem bír“ stb. Arany János pedig 1861-ben hosszasan foglalkozott a *bír* igévei s előre ellentmondott Kenedinek, mikor azt írta (l. Próz. 367), hogy a „birtoklási“ értelemben „egyedül a *tárgyesetre*, így is csak néhány kifejezésre szorítkozik. Ki bírja most ezt a pusztaí? nem jó lenne: ki bír e pusztaíval? tárgyeset kell hozzá. De tárgyesetben sem jó volna: ki bírja ezt a lovat? ezt a pálczát? ezt a kalapot? úgy hogy még itt is a *vagyon lét* e mellett benn van az eredeti fogalom, hogy az a *vagyon* egyszersmind oly természetű, mely úrrá, függetlenné teszi a birtokost; tehát nem ingó, veszendő birtok . . . P. sok pénzzel bír — ezt a romlatlan ép magyar nyelv nem ismeri . . . Elvont fogalomra vinni pedig: P. jó erkölcsvel bír . . . majdnem hazaárulás; ellenben személyre lehet, tárgyesetben, s Petőfi nem magyartalanul zengi: De ha *téged* bírhatnának, E [olv. a] világért nem adnának.“ — Még igen érdekes Aranyknak ez a jegyzete: „Sajátságos az a nyelvhasználat. Bír földdel, házzal — bír földet, házat . . . egyaránt népietlen. De participiumban: jó módú, házzal, földdel bíró ember már van akármennyi; ellenben házat, földet bíró meg nincs; noha kérhetem: ki bír e földdel, házzal? Ily finom árnyalatok daczolniak minden szabályllyal, itt eleven nyelvérzékre van szükség.“

Ebből az a tanulság, hogy nem szabad olyan könnyen általánosítani, s nem szabad minden esetben elítélni azt, ami egyes esetekben hibás vagy szo-

katlan, mert ha ilyen nézeteinknek érvényt szerezhethetnénk, nyelvünknek elszegényedése volna a következmény.)¹⁾

A SZERKEZTŐSÉG.

A székesfővárosi vendéglői rendelet²⁾ magyarságára egy pár észrevételem volna. Örömet fejezem ki azon, hogy a rendelet fogalmazója sikerült, találó magyar nevet tudott adni a nyáron még szélteben így nevezett „menu-rendszernek”. Csak akarni kell és tudunk eredeti nevet találni a magunk végtelenül gazdag és ezerféleképpen hajlítható, fejleszthető szóanyagából is. Ezt a rendszert a rendelet talpraesetten *terítékrendszernek* nevezi el, és így emlegeti a Bud. Hirlapnak nov. 5-iki száma is (14. l.); annál sajnálatosabb azonban, hogy ugyane lap, dicséretre méltó magyarsági elvéről megfélekedve, a nov. 4-iki számnak egyik hírében (10. l.) állandóan ismét „menü-rendszerről” beszél (már a hír címe is ezzel a szóval kezdődik) s árait is a „menüárak” francia keresztvize alá tartja. Nem sajnálom tehát, hogy ezt az elvhiútlenséget a végzet egy mulatságos sajtóhibával boszulta meg: „Az étlapok, az előírásához [értsd: Vorschrift, magyarosan: a rendelethez v. szabályzathoz] hiven, ki voltak függesztve a vendéglő-ablakokban s az éhes járókelők olvasván, kiélvezték a menőt gondolatban”. A *menü* szóra igazán nincsen szükségünk. Mert először is „étlap” értelemben *étlap*-nak mondhatjuk. Ezt az egészen kifogástalan és könnyen forgatható szót pedig fölösleges *étellap*-pal vagy *étek*-pal kerülgetni, ahogyan a Budapest. Hirlap régebbi figyelmeztetésünk (Nyr 25:451) dacára mostan is teszi. Az *ét*, „evés” és „étel” értelmében is, ősrégi szó (l. NySz.), s amellet a népnyelv némely nyelvjárásaiban mind a két jelentésében máig is él, pl.: Falárd embernek sokba kerül az *éte* (v. i. evése) — mondják Hárcmszékben, és: Nem volt se *éte*, se ita (v. i. se étele, se itala) — mondják Csongrádban, stb. (l. MTsz.) A *menu*-nek második, német révén átkerült értelmét a mostani rendszernek *teríték* szava pótolhatja. Igen jól mondja pl. a Budapest. Hirlap (nov. 5-i sz.), hogy a vendéglős e rendszer alapján „olcsóbban képes előállítani a *terítéket*” (v. i. a „menu-t”). A vendéglőkben mármost egyszerűen így rendelhetünk: Egy *ebédet* kérek. Egy *vacsorát* kérek. Ha pedig valahol vagy valamikor — mint külföldön — nálunk is mind a kétféle rendszer egymás mellett szerepelne, akkor így szólhatnánk: Egy *teríték-ebédet* kérek. Vagy: Egy *vacsorát* kérek *teríték szerint*. Illetőleg: *Étlap szerint* akarok enni, kérem az ételjegyzéket, stb. A fő az, hogy *ragaszkodjunk eredeti szavainkhoz*, hogy magyarul akarjunk beszélni s akkor az élet megteremti a maga szükségére szerint a találó és eredeti kifejezéseket. Ha pedig harmadszor a *teríték*-rendszer étlapját az ételjegyzékes étlaptól meg akarjuk különböztetni, akkor a *menu*-t, ha ugyan szükséges, *ebéd-étlap*-nak vagy *vacsoraétlap*-nak, esetleg a villásreggeliét *reggeliétlap*-nak nevezhetnők.

A fővárosi rendeletnek azonban, legalább a Budapest. Hirlap közlése szerint, van egy olyan szava, amelyet lehetetlen elfogadnunk. A rendelet fogalmazója ugyanis a német *Garnierung* szót, amely, sajnos, hétköznapi beszédünkbe elég

¹⁾ A szegény emberről szóló közmondásnak is ugyanott megadta magyar-
rázatát Arany: „Szegény ember szándékát boldog isten bírja — (nem *habet*, se nem *possidet*) *rendelkezik* fölötte.” — Mert a *bír* ige, mint Arany szépen fejtegeti, eredetileg rendelkezést, uralkodást, valaki fölött való hatalmat jelent (vö. bírodalom, Világbíró Nagy Sándor, bíró, birság).

²⁾ Megjelent egész terjedelmében a Budapesti Hirlap 1916 okt. 26-iki számában. Nem kormányrendelet volt, mint a MNy.-ben 12:384. K. P. állítja.

erősen befurakodott már, *köret*-tel magyarítja. Négyyszer is így olvasható — ha ugyan nem sajtóhiba mindannyiszor — a rendelet 4. és 7. pontjaiban. Pedig ilyen szavunk nincs, nem is volt soha, de nem is lehet. Ma már túl vagyunk azon a korszakon, amikor egyébként dicséretet érdemlő magyarosító buzgalomban ötletszerűen faragtunk új szavakat. Az új szónak ma természetes alkotásúnak kell lennie, hogy szinte magától kínálkozzék az új fogalom nevéül s hogy mindenki azonnal megérthesse és a fogalommal állandóan egybekapcsolhassa. Ilyen szerencsés névadás pl. a főnevből már megdicsért *terítékrendszer*. De a *köret*? Ilyen magyar szó ma már lehetetlen. A *kör* főnévből van gyártva, de főnévből főnevet ilyen módon nem szoktunk alkotni. Úgy hangzik ez bizony, mint ha a *pont*-ből *pontlat*-ot, a *rög*-ből *röget*-et faragnánk, stb. Az *-at*, *-et* elé ugyanis valami igéssítő elemnek kell előbb függednie, hogy a névszóból általa új névszó támadhasson. Például *kép-l-et*, *kar-z-at* stb.

A német *garnieren* igét szakácsművészeti értelmében eddig a *körít* és *köröz* igékkel szoktuk rendszerint kifejezni: vesepecsenye burgonyával *körítve* v. *körözve* stb. A két magyarítás közül én a *körít* igét tartom alkalmasabbnak, azért, mert *köröz*-nek, *köröztet*, *kurrentieren lassen* jelentése is van s vendéglőink *körözött liptai*-ja például engem mindig a körözött tolvajokra, betörőkre emlékeztet, míg a *körít* igének nincs ilyen kétféle értelme. Azt hiszem tehát, hogy a főnévi *Garnierung* fogalomra is ebből az igéből kell nevet alkotnunk, A *körzet*, amellyel Kelemen Béla Kézi Szótára (2. kiad.) fordítja, s amelyet a Bud. Hirlap nov. 5-iki számában is olvasunk („a huszféléhez *körzet* dukál”), alakilag teljesen kifogástalan szó ugyan, az ételfogalmak körében való használatra azonban szerintem nem egészen alkalmas, mert ennek a szónak újabban „kerület, rayon” értelme kezd általánosodni. Pl.: „A vámkölest a *körzetek* bizományosai, a vámtengerit, vámrápat és vámrabot pedig a *körzeti* malmok veszik át” (Budap. Hirlap 1916 nov. 24-iki sz. 15. l.). „Az Országos Közélelmezési Hivatal . . . az egész országot élelmezési *körzetekre* osztotta fel és minden *körzet* számára állandó megbízottat rendelt ki” (Kolozsvári Hirlap 1916 nov. 16. 2. l.). És a hadműveletekben is olvashatni gyakran hasonló *körzet*-ekről. Pl.: „Kövess vezérezredes hadserégének *körzetében* az ellenség több elkeseredett támadást intézett” . . . (Budapesti Hirlap 1916. dec. 11, 2. l.), stb. A *körzet* ez utóbbi jelentésre valóban igen használható is, mert kikerülhetővé teszi az állandóbb jellegű és első sorban közigazgatási értelemben megállapodott *kerület* szót. Valamivel alkalmasabb volna a *garníring* nevéül a *körözet* szó, amit Simonyi ajánl a Helyes magyarságban³; de ezt előbb-utóbb a *körzet*-té rövidülés, vagy, ami mindegy, a vele való összecserélés veszedelme fenyegetné. A *szegélyzet* és *mellékétel* szavak, amelyekkel a hétköznapi, németes kifejezést Radó Antal Idegen szavak szótára (3. kiad. 1910) fordítja, s a *szegélyezés*, amelyet Kelemennél még találunk, szintén alkalmatlanok a közhasználatra: a *szegélyzet* és *szegélyezés* általánosabb szabómesterségi értelmük-nél fogva, a *mellékétel* pedig azért, mert általánosabb jelentése is van, jelentheti a főtételekkel szemben az előtételeket és csemegéket is, és emellett az a gyöngéje is megvan, hogy nem forgatható olyanképpen, mint a köznapi német szó, pedig ez az idegen szók magyarításában igen fontos körülmény; nem szólhatunk ugyanis így: kérek egy mellékétel főzeléket, sem így: adjon, kérem, egy marhasütit vegyes mellékétellel, stb. Mindezeknél fogva a német *garníring* helyébe, amint már mondtam, a *körít* igéből kell alkalmas főnevet

kigondolnunk, s én azt hiszem, hogy erre legcélszerűbb volna a *köríték* szó. Ez alakjára nézve olyan mint *boríték* (amivel borítunk valamit), *ereszték* (a ruhában, bútorokban), *fenyíték* (amivel fenyítünk) stb. Forgathatóságát mutassák a következő kifejezőmódok: kérek egy borjusültet főzelék-körítékkel, egy marhasültet vegyes körítékkel, kérek egy köríték vegyes főzeléket stb. A szó továbbfejlesztésre is alkalmas volna, s a garnírozást pl. *körítés* mellett *körítékezés*-nek is nevezhetőnk.

Aki alkalmasabb szavakat talál, örömmel vonom előle vissza ajánlataimat. A köznapni német szót azonban nem venném tollamra, főképp ha a magyarosságra nagy gondot fordító Budapesti Hírlapba írnék, ahol a nov. 9-iki számban, L—sz cikkében mégis ezt olvastam: „Van-e nagyszerűbb egy jól garnírozott vesepecsenyénél?” Nem lehetne-e czetűl így kérdezni: egy jól *körítékezett* vesepecsenyénél?

U. i. Ez a cikk, megírva, csak társára várt, hogy egyedül ne járuljon a szerkesztő elé, mikor Az Ujságnak 1916 nov. 19-iki számában Karinthy Frigyesnek „Budapesti emlék” című humoros karcolatát olvasva, nem csekély meglepetésemre ez a mondat került szemem elé: „Az semmi [t. i. amit a humorista elképzelt pliocénkorszakbeli vendéglőben egy mammutgerincért az egyik ősembernek fizetnie kellett], tudja, én mit fizetek itt az ichtiozaurusz-csülökért páfránykörítékkel?” Világos, hogy Karinthy tollából is az úgyn. „garníring” kifejezésére pattant elő a *köríték* szó, talán éppen akkor, amikor én fentebbi cikkemet írva, a fogalomra mint nyelvész alkalmas kifejezésen gondolkoztam. A szépíró mondata igen megörvendeztetett, nemcsak azért, mert a névadásban való ez a véletlen találkozás szóajánlatomnak természetes voltát bizonyítja, hanem azért is, mert a szónak életrealitása is kiderül belőle, s ennél fogva a szépirodalom révén a szónak életét is biztosítva látom.

Még csak azt kell hasonló örömmel följegyeznem, hogy Karinthy humoros vendéglői jelenetében a *teríték* szó is talpraesetten éppen a „menu” értelmében van már használva: „Én csak afféle háborus *terítéket* rendeltem [v. i. úgynevez. „menu”-t, mert ebédrendelésről van szó]. Össze kell huznia magát az embernek.” Van tehát két természetesen támadt és életrealitáló — egyik a jelenetében, másik egészében véve új — *eredeli* szavunk. Élünk hát velük és pusztítsuk általuk az egyre sűrűbben fölburjánzó szükségtelen idegen szavak garázda seregét.

ZOLNAI GYULA.

Államiratok stílusa. Az antant válasza békeajánlatunkra tartalmában szánalmas vergődés. Megjelenésének külső formájáról a Manchester Guardian lesújtó kritikát mond. A nagytekintélyű angol ujság szerint valamilyen orosz diplomata fogalmazta franciául, de a francia nyelv finomságainak kellő ismerete nélkül. Az olyan iratokban, amelyek az egész világnak szólnak, csakugyan gondosan kellene ügyelni a stílusra is. Hiszen ezekben minden árnyéklatnak, minden kifejezésbeli finomságnak döntő lehet a jelentősége. A kormányok nagyurái azonban határtalan önteltségükben vagy azt hiszik, hogy mindenhez értenek, a stílus művészetéhez is; vagy lenézik az írást éppen úgy, mint az irodalmat és — az írókat. Így eshetik meg az a képtelenség, hogy az antant világtörténelmi jelentőségű feleletét egy gyarló kontár írja, aki franciául beszél, holott nem tud franciául; így esett meg a legközelebbi multban — mert hiszen *peccatur intra et extra muros*, nemcsak azok botlanak odaát, hanem a mieink is — hogy Isten szabad ege alatt, ezek feszült figyelmétől lesve a mi királyunk

kénytelen volt fölolvadni egy olyan államiratot, amelynek szerzőségét egy jól tanított és ép érzékű magyar fiu a nyolcadik gimnáziumi osztályban a világerő sem vállalta volna el. Szilágyi Dezső idejében a törvényjavaslatokat magyarság és stílus szempontjából mindig megbízott szakértő vette előzetes cenzura alá. Sajnos, ezt az üdvös gyakorlatot abbahagyták, pedig azóta a nagyurak nem tanultak meg jobban és szebben magyarul fogalmazni.

1917. I. 6.

BUDAPESTI HIRLAP.

A koronázást becikkelyező törvényjavaslatban ismét olyan cikornyás prókátoros fogalmazással álltak elő a hivatalos körök, amely a tárgyhoz méltó emelkedett kifejezésmódnak valóságos paródiája. Ime:

„Törvényjavaslat Felséges IV. Károly urnak Magyarország s Horvát-, Szlavon- és Dalmátországok¹ királyává avatásáról és koronázásáról.

Miután dicsőségesen uralkodott Felséges I. Ferenc József urat, Ausztria Császárat és Magyarország s Horvát-, Szlavon- és Dalmátországoknak¹ Apostoli Királyát a mindenható Isten kifürkészhetetlen végzése elszólította az élők sorából, *miután* továbbá mindazok, akik az 1723. évi 1. és 2. törvénycikkkek által megállapított öröklési rend szerint előbb következő közvetetlen trónvárományosok voltak, még Felséges I. Ferenc József Császár és Király életében elhaláloztak; *névszerint* Fenséges Rudolf ur... *akinek* trónöröklésre hivatott finemü egyenes leszármazói nem voltak, — *ígyszintén* néhai Ferenc József Császárnak és Királynak Rudolf trónörökös halála után életben maradt legidősebb testvéröccse... *végül pedig* ennek elsőszülött fia... *aki* trónöröklésre hivatott egyenes leszármazók hátrahagyása nélkül költözött el az életből: *mindezeknél fogva, miután* Fenséges Ottó ur... még Fenséges bátyjának, Ferenc Ferdinánd urnak életében elhalálozott, *a fentidézett*² 1723. évi 1. és 2. törvénycikkkek³ által megállapított öröklési rend szerint Magyarország³ s Horvát-, Szlavon- és Dalmátországokban¹ *a királyi trón* Fenséges IV. Károly urra, fentisztelt Fenséges Ottó úr elsőszülött *fiára szállott, aki* az uralkodást, mint törvényesen jogosult örökös tetteg át is vette.“

Sok közbeszúrt részletet itt a papírost kímélve elhagytunk, de így is valóságos galandféreg ez a mondat. Szerkezetét csak a kötőszók és vonatkozó névmások aláhúzásával tettük érthetővé. Vajjon nem volna szebb és méltóságosabb a sok *miután* és *aki* nélkül? például, hogy egyebet ne igen változtassunk, így:

Dicsőségesen uralkodott fenséges⁴ I. Ferenc József urat... a mindenható⁴ Isten kifürkészhetetlen végzése elszólította az élők sorából. Mindazok, akik... közvetetlen trónvárományosok voltak, ... elhaláloztak; névszerint... s már előbb fenséges⁴ Ottó úr is. Ennélfogva az öröklésnek törvényes rendje szerint a királyi szék fenséges⁴ IV. Károly úrra... jutott s Ő az uralkodást mint törvényes örökös tetteg át is vette.

Akarmelyik író ember vagy nyelvész mindenesetre méltóbban örököltette volna meg a történelmi eseményt.

A SZERKESZTŐSÉG.

¹ Idegenszerű többszám. Mintha ehelyett hogy 'fogd be a szürkét és a pejlovat' azt mondanám: fogd be a szürke és a pej lovakat. — ² Akkor minek újra idézni? — ³ Olvasd Magyarországon.

⁴ Jellemző, hogy a hivatalos körök *a fenségest, sőt a fenségest* is nagy betűvel kezdik, ellenben a *mindenható* jelzőt kis betűvel.

A helyes magyarság érdekében örvendetes hangokat hallottunk mostanában. Kenedi Géza Nyelv-kétségek c. cikkében (M. Figyelő 1916. nov.) szembeszáll a nyelvművelés dolgában vallott szélsőséges nézetekkel: a vaskalopossággal és a nembánomsággal; Okvetetlenkedés c. tárcájában pedig (Az Ujság 1916. jul. 28.) ismét, mint már több ízben, egyes elterjedt magyar-talanságokat bírál. — Lakatos Vince a Néptanítók Lapja 1916-i 42. számában „Az elemi iskolák néhány hibájáról“ értekeznek, köztük az olyan elterjedt iskolai nyelvhibákról is, mint pl. *föállni! leülni!* Ugyanő a 49. számban a beérkezett hozzászólásokat ismerteti. — Végre Kozma Andor Az Ujság karácsonyi számában (Koboz krónikája) kikel a politikusok nyelvrontása ellen, illetéknéppen:

Szó-szerepléshez tudnak a szittyák,
 Temperamentum s talentum sok van,
 Több, mint egyébütt, a szónokokban —
 S jó magyarok mind, főképpen elvileg,
 Kevésbé nyelvileg.
 Az ősi nyelvet, azt bizony rontják:
 Mind „osztják egymás álláspontját“,
 Ezt jónak érzik, a jót meg rossznak,
 Egymás elvében sosem osztoznak.
 A szónok törvényt s mindent „betart“, —
 Ne áldd meg Isten e magyart!
 Mert ha megáldod: koronázáskor
 Amit „megtartott s -tartott“ máskor
 Eskvő királyunk, szabad nép atyja,
 Azt majd „betartja és betartatja“.
 S a szónok (jó fül kelletlen hallja)
 Nem az urat, a szolgát „uralja“.
 És így tovább, még hány csetlés-botlás!
 Nem ész-, nem erkölcs-, de nyelvhanyatlás.

Föl kell írni a kéménybe. Igaza van Trencsény Károlynak abban, hogy ez tréfás, kicsinylő szólás (l. Nyr 45 : 406). Én is ismerem gyerekkorom óta, de egy kis megtoldással, amely nem is éppen lényegtelen. Mikor pl. olyan látogató toppan be, aki nagy ritkán mozdul ki hazulról, vagy mikor a gyerek másodszor is kér olyan ételből, amelyből máskor csak kelletlenül evett, vagy mikor olyasvalaki bőkezűsködik, aki arról ismeretes, hogy „fogához veri a garast“, akkor mondják: „No ezt föl kell írni (v. fölírjuk) a kéménybe k o r o m m a l!“

SZINNYEI JÓZSEF.

Átvész. Hogyan tartozhatik ez az „áttanul“ értelemben németesen használt és megrovást érdemlő szó Arany János nyelvéhez? (Nyr 45 : 342) Oltyán Sándor ugyanis ilyen című cikkének élére éppen az *átvész* szót biggyeszti s mellette egyszerűen Rubinyi cikkére utal, amelyben e nyelvészünk a fattyuhajtásnak „nem mentségéül“, de „megemlíthető“ párjaiul néhány egyéb németesen használt *vesz* igés kifejezésre hivatkozott volt (45 : 34). Oltyánnak ez az eljárása igen helytelen, mert az *átvész* „áttanul“ szót Aranyból nem tudja kimutatni (nem is hiszem, hogy ki volna mutatható), egy Arany János nyelvéhez című

cikket tehát ezzel a szóval, mint Arany nyelvéhez való adalékkal, kezdeni képtelenség, hogy enyhébben nagy pongyolaságnak ne mondjam.

Ami az Aranyból csakugyan kimutatható *kivesz* ,entnehen, ausnehen, szót, valamint a Rubinyitól fölsorolt egyéb *vesz*-es kifejezéseket illeti, ezekre az a megjegyzésem, hogy már elterjedt és megszokott németességek új, még szokatlan és kirívó németességeknek mentségül valóban nem is szolgálhatnak, különösen nem olyankor, ha az új németességek egészen más természetű, a magyarétól még távolabb álló átviteleket, illetőleg képzettársításokat tartalmaznak. Mert nem minden idegen hatásból eredő kifejezés egyformán idegenszerű, nem minden *vesz* németes azért, amért a német is *nehmen*-nek mondja. Rubinyi példái is különböző természetűek. Amit az a Rubinyi jeles nyelvésze mondotti egyszer, egy nagy német tudományos könyvre mutatva: *ezt a nyáron beveszem*, az pusztán alkalmi tréfás szóhasználat, amelyben a beszélő lelkét a bevenni, beszédni való orvosság képzeete befolyásolhatta, az orvosság *bevevése* pedig szerintem csöppet sem németesség, habár a német is *einnehmen*-nel fejezi ki. Hiszen csakugyan *bevesszük*, szájunkba *vesszük* és lenyeljük az orvosszert, a kifejezés tehát a *vesz* igéből annyira természetes, hogy, ha németül gondolkodó ember mondta volna is először, akkor sem ellenkezne a magyar gondolkodással semmiképpen sem. A *kivesz* igének az a használata is, amely Arany Buda Halálában is előfordul: „Gyöngyvér panaszát csak nehezen *vevék ki*“ (a. m. értették meg), olyan átvitele a *vesz* igének, amely a magyarra nézve már a régi *észrevesz* kifejezésnél fogva sem idegenszerű. Kevésbé vagy talán éppenséggel nem idegenszerű a cselédnek *fölvevése* a. m. fölfogadása sem, amivel népmesében is találkozunk, főként ha *figyelembe vesszük* (ez sem németes, ez is természetes a magyar gondolkodás szempontjából is, vö. *észrevesz*, *észbe vesz*, *számba vesz*) a *fölvesz* igének sokféle régi szólásmódjait is (l. NySz.). Az *átvesz* ige azonban az „áttanul“ jelentéstől annyira távol áll, hogy ilyen értelme magyar gondolkodásban alig támadhatott volna, hiszen, amint már először is mondtam (44:438), németül nem tud magyar ember első hallásra meg sem értheti. Az is kétségtelen szerintem, hogy az *átvesz* ige „áttanul“ jelentésének a Rubinyitól fölsorolt s szerinte mind németes *bevesz*, *fölvesz*, *levesz*, *kivesz*-féle kifejezésmódokhoz semmi köze. Az mindezekről függetlenül s egyenesen németül gondolkodó emberek, tanulók vagy tanítók ajkáról hangzott el bizonyára először s innen terjedt tovább, egész a — Magyar Nyelvőrig, de méltó dolog, hogy itt már a legerélyesebben útját álljuk.

ZOLNAI GYULA.

Felvesz. Aki ad valamit beszédének magyarságára, az csak a terhet veszi fel (pl. a földről, a vállára) vagy mondjuk, felveszi a ruhát. Felveszik még az alkalmatosságra a kocsi mellett gyalogszerrel haladó utast is, ha éppen kivételesen úgy akarja a gépkocsi gazdája. Újabban azonban azt is felveszik, amit a magyarúl beszélők és gondolkozók *megkezdének*. Ismeretes a politikai életből ez a kifejezés: *a készfizetések felvétele*. Ha azonban politikusaink azzal is törődnének, hogy könnyen megértsük őket, ezt így mondanák: *a készfizetések megkezdése*. Mostanában ez a nyelvi hiba mind erősebben terjed s most már az erdélyi menekült tisztviselőket is működésüknek újból való felvételére rendelik vissza (= működésüknek *folytatására*). Az Ujság pedig 1916. dec. 9.-i számában, a hírvonatban ezt írja: V. L. igazságügyi államtitkár néhány nap óta beteg, de hivatalos működését csakhamar *újból felveheti* (ismét

folytathatja). Igazán nehéz megérteni, mi szükség van az efféle németességek terjesztésére s hogy mennyivel hangzik szebben a *felvesz*, mint *megkezd* v. *folytat*. Az ilyen nyelvi hibáknak nem a lázas munka, hanem egész egyszerűen a felszínesség, a nembánomság az oka. DÉNES SZILÁRD.

Ki nem elégítő. Hornyánszky Gyulának egy akadémiai értekezésében tünt a szemembe a köv. mondat: Schmidt szinonimikája egyáltalán *ki nem elégítő* (A homerosi beszédek 81). Ezt a szórendet nyelvészek is helyeslik, Szarvas Gábor és mások,¹ sőt Joannovics György jelentésbeli különbséget állapított meg a *ki nem elégítő* és *nem kielégítő* közt, de Simonyi kimutatta (A m. szórend, NyF 1:91), hogy az előbbi forma a régi nyelvben nagyon ritka s csak a 19. század közepe táján kapott divatra a *„ki nem elégít”* igeforma analógiájára. Ámde akkor a *„nem elégít ki”* mintájára azt is lehetne mondani: *nem elégítő ki*, aminthogy Budapesten már ezt is hallottam: „A ház nem adó el.” — A régiek s még a 19. század idősebb írói is így írtak:

Az Isteni Felségnek méltósága egy szóval elégségesen ki-mondható nem lévén (nem pedig: ki nem mondható lévén v. ki nem lévén mondható, Pázm. Préd. A.); Ezek külső érzékenységgel nem meg-tapasztalható dolgok (Pósházi: Görcsös bot 2:76). A fundamentom ..nem meg-állható (uo. 627). A nemzeti melódiát elzengedeztetni nem összeegyeztethető az én hivatalos állásommal (Jók. Fekete vér 1. k. 7. fej.)² Némely kérdések nemcsak egy szempontból megítélendők, hanem ..kettős szempontból is (Gyulai, id. Simonyi NyF 1:91). Ha a rím nem kinyöghető (Arany: Vojtina lev.). KEMENES PÉTER.

Terjedő hibák. *Ida Roland.* Már régóta mérgelődöm amiatt, hogy az orfeumok idegen vendégszereplőiket német szórendű nevükön hirdetik: *Ida Roland, Fritz Kortner* (a Télikert hirdetésében). Miért nem Roland Ida, Kortner Frigyes? És kétszeresen bánt, hogy a Budapesti Hírlap is kijavítatlanul közli ezt a magyartalanságot. — *Cselepalé, tólni.* Néhány év óta gyötör már, hogy még legnagyobb lapjaink és hírneves íróink is mintha csak egészen elfelejtették volna ifjúkoruk tiszta magyarságát. Valaki elkezdte a *cselepalé* helyett *cselepalét*, valaki elkezdett *tólni* ahelyett, hogy *tolni* iparkodna a helyes magyarság szekerét, és — ma már másképp se olvasom, mint hosszú á-val és hosszú ó-val ezt a két szerencsétlen szót. Nem szomorú ez? KERTÉSZ KÁLMÁN.

Nem Wien, hanem Bécs. Az az álláspont, melyet a Magyar Nyelvőr kezdettől fogva elfoglalt s amely mellett mindig helyt állt, újabb diadalt aratott. Az oktatásügyi kormány a Nyr s a Közoktatásügyi Tanács ajánlatára már évekkal ezelőtt elrendelte, hogy iskoláinkban a magyaros elnevezéseket kell használni. Újabban Beöthy Zsolt indítványára a M. T. Akadémia nyilatkozott ezek mellett, és végre most az Akadémia fölterjesztésére a belügyminiszter utasította valamennyi hatóságot és hivatalos testületet, hogy maradjanak meg a *Bécs, Lipcse, Velence* stb. évszázados magyar nevek mellett. A rendeletet természetesen meglelégedéssel és örömmel üdvözljük. A dologra még visszatérünk.

A szerkesztőség.

¹ Vö. „Az okoskodás tetszetős s *el volna fogadható*, ha egy hibája nem volna” (Szarvas G. Nyr 17:128).

² De ugyancsak Jókainál, ahogy ma írjuk: Egy be nem avatott idegen (A khámok utóda), [Szintűgy írjuk: *el volna fogadható* stb. Nyelvérzékünket csak azért érinti ez az igenévi szerkezet, mert a népnyelvben országszerte szokatlan. — A szerk.]

MAGYARÁZATOK.

Kazinczy újításai? Váczy Jánosnak Kazinczy F. és kora c. jutalmazott művéről már egyszer megemlékezett a Nyr, mikor a stílusát és magyar-ságát bírálta a „Kazinczy F. két ismeretlen levele“ című pompás paródiában (44: 417). Váczy munkájának testes I. kötetében még sok olyat találunk, amit joggal kifogásolhatni. Csak egy jellemző vonását akarom megvilágítani: Váczy nem ismeri eléggé nyelvünk történetét s azért az elavult kifejezésekben is újítást lát. Kazinczynál t. i. sok régiség fordul elő, olyan, ami akkor még szokásban volt, de azóta elavult. Ezeket újításoknak föltüntetni annyi mint feje tetejére állítani az irodalmi nyelv fejlődését. Ime néhány tanulságos példa.

(214. l. jegyz.) Kazinczy Gessner-fordításában Váczy szerint „kifejezés-beli idegenszerűség“ „*áldozzák meg* eh. *feláldozzák*.“ Már pedig a dolog úgy áll, hogy *feláldoz* a német *aufopfern* utánzása s csak a 18. században jelenik meg, ellenben *megáldoz* nemhogy a Kazinczy újítása volna, sőt inkább ez volt a régi tősgyökeres kifejezés s a 10. század pogány magyarjai is kétségkívül megáldozták a fehér lovat. (Vö. NySz.)

(215. l.) V. szerint a Gessner-fordításban „új szó, új alakú vagy népies ejtésű“ a többi közt ez is: *fuldokva*. Pedig bizonyos, hogy *fuldok* régiebb, mint *fuldokol*. Emelt a NySz csak egy példában idézi, amazt háromban is (a 17. századból): *fuldoktak* a vízben; *nézd*, mint *fuldok* a vízben; nagy *fuldokva* felvászorog. — Szintén az említett újítások közé sorolja V. ezt: „*mértékelt pohár* eh. *mértékletes*.“ Már pedig éppen régi nyelvünk használja a *mértékelt* igenevet ilyenekben: *mértékelt melegség*, *mértékelt gazdagság* (l. mértékelt NySz). — Uo. *sziszereg*, *sziszergés*; már Bíró Mártonnál is, 18. száz.

(440. l.) A Sztella-fordítás „újszerű“ szólásai közt „tévedésekre.. is akad“ Váczy s köztük említi a következőt: „Mi lesz az ilyen Isten ostorából, ha a maga *abroszához feni a kését*? Kést csak *törülni* lehet az abroszhoz, nem fenni.“ — Amde ez se volt Kazinczy újítása, hisz a NySz is idézi Gvadányiból: „Azért aztat [t. i. az inget] zsirral végtül-végig kente, a kormos bográcsot osztán hozzá fente.“

(441. l.) „Néhol az eredeti nyelv szólása mintegy áttetszik a fordításban: Nem *emlétek egyebet*; ezt Kaz. mindég az *emlékezni* helyett használja, t. i. nem emlékezem egyébre.“ — De ez se Kaz. újítása, a NySz hasonló példákat sorol föl az Ehr-kódextől Pázmányig: *jól emlejtöm*; *ha jól emlitem*, vagyis jól emlékezem. — V. szerint „ilyen ez is: Fernando *megháboredva* szól. Ez“ — szerinte — „egészen mást jelent, mint ahogy Kaz. érti; *megháboredva* a. m. megtébolyodva, holott a fordító csak azt akarja mondani: zavartan, zavarban.“ De hisz Kaz. koráig éppen ez volt a jelentése ennek a szónak: Valának szomorúságban és megháboredván Krisztusnak elmenéséről. Megháboredván és megrettenvén állítják vala, hogy lelket látnának. Megháboredott tenger. Gyomra megháboredik. (Stb. stb. NySz).

(445. l.) V. szerint a Diogenes-fordításnak is minden lapja tele van „újszerű, új színezetű“ kifejezésekkel, mondatai „szokatlan kifejezéseket, ritkán használt vonzatokat szinte észrevétlenül [így!] oltanak nyelvünkbe“. — Igaza van, de az idézett példának egy része éppenséggel nem újszerű. *Félfej* községes és bizonyára ősrégi kifejezés: fáj a félfejem, a félfeje kopaszodik

(vö. félszeni, félfül stb.). — *Félrefaragó* szintén régi kifejezés, l. NySz *félrefarag*. — „Tekintete nagyon *megérdekllett*“ azaz érintett, rám irányult; éppen ezt jelentette régente az *érdekel*, *megérdekel* ige: A havas eső érdeklí nyakunkat. Ha nem érdeklí-e szégyen sziveteket? Ostora hegyi gróf Druget Jánost is annyira megérdeklítette és meg is sanyarította. (Stb. NySz). — Érthetetlen V. szerint a köv. mondat: „Éltetek. . muzsikával s, táncokkal *felkockázva*.“ De itt legföllebb a *fel* különös eh. *el*; mert *elkockázni* a. m. eljátszani, eltékozolni (NySz). — V. szerint „hibás ez is: „Vígtság alatt mulatja el az egész éjt.“ Ma ugyan szokatlan, de előfordulnak effélék jó íróknál is (l. MHat. 2: 10). — „Ez is kétes sikerű: *Rá lépjek* a dologra, eh. rátérjek“, gondolja V. De ez sem újítás, hanem régi használat. A 17. századból ilyeneket idéz a NySz (Lép, szólások): Az istennek haragja lassan lépik az boszszu állásra. Hamis hitre lépik. SzD ezt idézi a Magyarság Virágiban: De hogy a dologra lépjek. . — V. szerint „az idegenszerűség egészen kirívó az ilyenben: Néked most semmi dolgod, Diogenesz, így szóla. Mint *mindenkor egyébbkor!* felelék.“ Nemhogy kirívó idegenszerűség, sőt éppen ez volt a régi magyaros használat.

(446. l.) Egyes szók között, melyekben V. szerint Kaz. „mérsekeltlen újít s nagyrészt kifogástalanul“, említi ezt is: „*legelte szeméit* eh. legeltette.“ De ez is régi volt, Kaz. talán Faludiból tanulta. Gyöngyösinél van: kedvlegelő kény, Faludinál: kedvlegelő nyájasság, szemlegelő képek (emezt a NySz a versekből idézi, de előfordul az Udvari emberben is, a 81. maximában), sőt a „pásztor tehenét legeli.“

Végül egy nyelvtani tévedést említek: „Szórendi idegenszerűségek vagy tévedések nagy ritkán fordulnak elő. Talán az egész könyvben csak ez: a nélkül *elleuni tudok*.¹ Ellenben az ilyen: *nem kétségeskedtem sokáig* (eh. nem sokáig kétségeskedtem) annál gyakoribb, ami [!], sajnos, mostani még jelesb íróinknál is éktelenkedik.“ — Nagy tévedés olyan szórendet éktelennek mondani, amely Pázmánynál, Mikesnél, Faludinál, Aranynál közönséges. Nem szabad az embernek a maga nyelvérzékét csalhatatlannak képzelni. (Erről a kérdéstről egykor sok tinta folyt, l. A magyar szórend, NyF 1: 54—55.)

Az egészből ez a tanulság: tanuljuk édes nyelvünk történetét — hisz az annyira érdekes! — s akkor nem fogjuk a régít újnak s az újat réginek tartani. Ez pedig kétszeresen fontos az olyan munkában, melyben a nyelvújítás történetének oly nagy szerepe van. SIMONYI ZSIGMOND.

Képvisei-félék. A Nyr. 38: 56 s köv. lapjain kimutattam, hogy a *képvisei* ige, amelyet a Nyelvőr addig hibásnak tartott (vö. pl. 4: 491, stb.), a fölötte sűrűn használt *képviselet*, *képviseleti*, *képviseelő* szavakból, egytől-egyig szabályos, magyaros összetételekből a *viselés* ~ *visel*, *viselet* ~ *visel*, *viselő* ~ *visel* szópárok analogiájára vált ki, s ugyanígy vált ki már előbb a régi *gondviselés*,² *gondviselő*, *gondviseletlen* stb. szavakból a *gondvisel* ige is, stb. Efféle jelenségeket, amint cikkemnek megjelenése után Simonyinak közleményéből megtudtuk, Jespersen dán nyelvtudós a nyugateurópai nyelvekből is kimutatott már. Legérdekesebb példa nála az angol *house-keeper* „családapa, háziúr, háziasszony, gazda, gazdasszony“ (tkp. „ház-tartó“) szóból elvont *to*

¹ Dehogy csak ez; magam is idéztem éppen a Diogenes-fordításból négy ilyen mondatot, hisz ez volt Kazinczának leggyakoribb szórendi vétsége. L. A nyelvújítás és az idegenszerűségek, akadémiai értekezés 1891. 60. l.

houskeep ‚gazdálkodni‘ (szó szerint ‚háztartani‘) ige, a magyar *képvisel*, *gondvisel*-nek szakasztott mása (l. Nyr. 38 : 469 s köv. ll.).

A szókeletkezésnek ezen érdekes példáit az újabb finn nyelvnek hasonló alakulásaival is szaporíthatom most. Az *életbiztosítás*-nak és *tűzbiztosítás*-nak finn nevei, a *henkivakuutus*, *palovakuutus* szók ugyanis elemiknek jelentése és szerkezetük szerint szakasztott olyan kifejezések, mint a megfelelő magyar szavak. Mármost a finnek Vasárnapi Ujságának, a *Helsingin Kaiku*-nak valamelyik 1911-iki számában ezt a hirdetést olvastam: „Jokainen ajatteleva perheenlättäjä *henkivakuullaa* itsensä“, szó szerint: minden gondolkodó családfő ‚életbiztosítja‘ magát. (Nem azért mondom betűszerinti fordítással így, hogy új példát teremtek vele a magyarban!) A legelőkelőbb politikai napilap, az *Uusi Suometar*-nak 1913 aug. 24-iki számában pedig ez volt olvasható: „*Palovakuullakaa* omaisuutenne“, betűszerint: ‚tűzbiztosítsátok‘ vagyontokat, s az 1914 aug. 1-i számban: „Rakennukset uudet ja suuremmisset, *palovakuutetut* Hämeenlänin vakuutusyhtiössä“, betűszerint: új, nagyszerű épületek, a Häme-megyei Biztosítótársaságnál ‚tűzbiztosítottak‘. Az utóbbi-fajta kifejezés talán már nálunk is föl-fölbukkan néha, hanem olyat, a minő a *henkivakuuttaa*, mi talán még soha sem mondtunk. Megjegyzendő, hogy a *palovakuulla* ige Yrjö-Koskinennek a Finn Irodalmi Társaság kiadásában megjelent jeles finn-francia szótárába (1900) is föl van már véve (igaz, hogy csak az egyszerű *vakuuttaa*-ra való utalással), a szót tehát elfogadott irodalmi kifejezésnek tekinthetjük.

Igen érdekes hasonló ige-kikövetkeztetést találok gyermeknyelvi jegyzeteim között. Legidősebb fiam ugyanis egyszer 4 éves korában így szólalt meg az asztalnál: „Én nekem is ęty fokpiszkálót! Hadd *fokpiszkájjam* ki a számát“. S ugyanazon alkalommal később így szólt: „Mék (értsd: még) *kifokpiszkálom* a számát“. A *fokpiszkáló* összetételből kikövetkeztetett ezen eredeti szavát, amelyet senkitől nem hallhatott, másfél évvel később sem felede el fiam, mert akkor is így szólt egyszer: „Mindig evvel fogom *kifokpiszkálni* a számát“. Megjegyzem ehhez, hogy a *piszkál* igét *ki* igekötővel már két éves korában is használta volt, amint e két följegyzésem tanúsítja: „kípiszkálom a bottal“ és „fababát isz (a. m. is) kípiszkálom“. Ez a gyermeknyelvi adat, mint a gyermeknyelv jelenségei általában, figyelemreméltó bizonyossága annak, hogy összetételes kifejezésekből olyan fajta igéket, aminő az irodalmi *képvisel*, meg az angol és finn példák, igen természetesen lehet kikövetkeztetni. Az a kereszt tehát, amely annak idején, 1879-ben Simonyi Antibarbarusában a *képvisel* igét megbélyegezte, mai fölfogásunk előtt elkorhadhat már, nem is áll többé a szó előtt a szerzőnek Helyes magyarságában (3. kiad. 165. l.), noha a régies kifejezések még melléje vannak állítva; csupán olyan alkalmazásai vannak megbélyegezve még, amelyekben a *képvisel*-nél magyarosabb kifejezéseket lehet és illik alkalmaznunk, pl. † alapítványaink 2000 koronát *képviselnek*: magyarosan ‚tesznek‘, stb.

Egyúttal a Nyr. 38 : 61. lapján említettekhez fölsorolok még néhány olyan összetett mellékevet, amelyek magukban idegenszerű, merész szerkesztményeknek látszanak ugyan, azonban szintén csak analógiás visszaképzések, szabályos magyaros, összetételű *-ság*, *-ség* képzős főnevekből. Ezek: *életvidám* társaság“ (Budap. Hirl. 1916 márc. 19. sz. tc., már CzF.-ban) < *életvidámság*; *életvidor* CzF. < *életvidorság*; *jellemszilárd* KB.¹ < *jellemszilárdság* CzF. (nevezetes, hogy a főnevet magát KB.-nak egyik kiadásában sem találhatni); *közéríthető*

(pl. már SimB. és KB.¹-ban) < *közérthetőség* CzF.; *közhedvelt* KB.¹ < *közkedveltség* (CzF.-ban még egyik sincs meg); *súlyosbeteg* (pl. „testvére súlyos betegen fekszik“ Nemzet IV. évf. 275. sz. vö. KB.¹; CzF. még nem ismeri és természetesen nem is a beteg súlyát jelenti a melléknév) < *súlyos betegség*; *ügybuzgó* KB.¹ < *ügybuzgóság* KB.¹ (vö. még *ügybuzgalom*¹, mind a két összetett főnév azonban valószínűleg német mintára keletkezett: *Sacheifer* stb.); *vadházás* (pl. „Hisz oly dühösek s lázasok E perelő *vadházások*“ Koboz versében, Az Ujság 1909 febr. 7. tc.) < *vadházasság* KB.¹ (a melléknév a 2. kiadásban sincs még meg); *vakbuzgó* CzF. (a *vak* ismét nem az ember jelzője, vö. *súlyosbeteg*) < *vakbuzgóság* CzF. (vö. Nyr. 38: 133). És idézem még az *örömrivalgás* (CzF.) összetételből kifejlődött következő igeneves kifejezést is: „A kávéházakban és utcákon az emberek *örömrivalgva* fogadták az eseményt“ Bukarest megvételét, Kolozsvári Hírlap 1916 dec. 7. 5. 1.).

Ezeket s efféléket nyelvésznek nem szabad hibáztatnia, s az összetételekre nézve általában is igazat kell adnunk Arany Jánosnak, aki híres Visszatekintésében egyebek közt ezt a figyelemre méltó megjegyzést is teszi: „Már ama főnebb jelöltem helyzet, hogy irodalmunk leginkább oly irodalmak tején nőtt ennyire, melyek a szó-összetételt nálunk sokkal szabadabban gyakorolják, kényszerít mintegy, ebbeli kevés szabadságunkat nem megszorítanunk, hanem a józan lehetőség határáig terjesztenünk“ (Összes Munkái 4: 411).

A MNy. 12: 295—298. lapjain fejtegetett *népfölkelés* ~ *népfölkelő*-féle alakviszonyhoz is hadd idézzek még hasonlót: *körforgás* ~ *körforgógép* SimB., és *nagytakarítás* ~ „az avultas és paraszti fekete kötésben szerénykedő magasztos remeket lom gyanánt számúzi szobából a *nagytakarító* szobalány“ (Magyar Nemzet 1900 jan. 21. tc.). Ilyen természetű fejlődést is találtam a finn nyelvben, a *murtovarkaus* ‚betöréses-lopás‘ (tkp. betörés-tolvajság) szónak e hajtásában *murtovaras* ‚betörő‘ (tkp. betöréstolvaj, pl. „vangittu murtovaras“ elfogott betörő, Uusi Suom. 1913 aug. 24. Yrjö-Koskinen még nem ismeri), noha utótagja, *varas* nem igenév.

Még egy észrevételem van a szóbanforgó összetételekkel kapcsolatban, válaszul arra a helyreigazításra, amelyet a Nyelvőr szerkesztője legutóbbi üzeneteiben (45: 424) a *fülfájó* szóra vonatkozólag tett. E szót azon a helyen, ahonnan idéztem (Nyr. 45: 137), azért nem tekinthettem az ismeretes régi *szem-fájó*, *fő-fájó*-féle „ősregi kifejezésmód maradványának“, aminek Simonyi véli, mert nem népi szövegben, nem tájszóként fordul elő, hanem — amint a MNy. 12: 295. lapján meg is jegyzem — egy tájszónak az értelmezésében. Itt tehát a kifejezés nem a nép szava, hanem a magyarázatot adó gyűjtőé, s akkor — hacsak szándékosan nem írt az régies alakot — a szóban nem kereshetünk hagyományos, emlékkép okozta kifejezést, hanem sokkal természetesebben foghatjuk föl olyan újabb analógiák alkalmi eredményének, aminőkkel idézett cikkem is foglalkozik. Más szóval: a régi *fülfájó* és az 1916-iki nyelvőri tájszó-értelmezésben fölbukkanó *fülfájó* szó között hiányzik a nyelv-történeti folytonosság; emezt szerintem minden valószínűséggel a pillanat alkotó ösztöne teremtette. Régi és újkori kifejezésnek olyan véletlen, hagyománytól nem közvetített, találkozása ez, aminő pl. Szász Károly *reszkető tüje* is (I. Nyr. 43: 441), vagy, hogy hirtelenében egyebet ne említsek, aminő a régi

¹ Habár közönséges szó, KB.²-ban sincs még meg.

megköveztést jelentő *kövezet* szónak 'utcaburkolat' jelentésében való föltámadása mert hiszen kétségtelen, hogy az újkori *kövezet* az Érdy-Kódexbeli kifejezéssel: „Szent Istvánnak *kövezeti*“ (azaz: Sz. István megkövezése) semmi nyelvtörténeti kapcsolatban nincs, hanem a *kövez* 'kikövez, utcát burkol' igének a régi szótól függetlenül támadt, egészen új sarjadéka. ZOLNAI GYULA.¹

Párhuzamok. *Marha* < ném. *marchâl* (Markt) < lat. *mercatus* (Nyr 45: 340). Ehhez meglepő párhuzamot nyújt: lat. *habere* > normandiai fr. *aver* barom, újprovinszál *aver* barom, különösen birka (*aver gros* birka, *aver menüt* bárány; körülbelül ugyanezt jelenti a fr. *cheptel*, újprov. *capitan* ebből: *capitale* derékpénz, tőke); bessini *aver* disznó, lyoni *avoir* méhraj. A 16. században de Noël du Fail azt írja (vö. Philipot: *Essai sur le style et la langue*. . 85): *boeufs, vache, moutons, oysons et autres avoirs*. A bretonban is: *ava* szarvasmarha. Tehát a vagyon, jószág neve a marha nevévé lett.

Kaján, kajon 'irigy' a bibliai testvérgyilkos *Kain* nevéből (MNy 10: 119, Nyr 45: 272). Vö. Meyer-Lübke román szófejtő szótárában a *Kain* címszó alatt: abruzzói olasz *kainc* áruló (mn.), parmai *gayen* álnok; ide tartozik még alkalmasint a prov. *caim, cain* áruló (mn.). A római nyelvjárásban ige is van belőle *cainar*, ez tehát megfelel a régi magyar *megkajonol* igének.

Amen: *nincs annak még ámenja se* (semmije, Nyr 45: 344). Itt tehát *ámen* a tagadás erősítésére szolgál, egészen úgy mint a bászk nyelvben; Schuchardt ilyeneket idéz (Baskisch und Romanisch 26): *ahamen* falat, *amen* darabka (pl. kenyér), *ahamenik eztu* semmije sincs, *ahamenik ezlaki* semmit se tud, *amino* egy picike. — Másképp fejlődött az *ámen* jelentése az id. h. a másik példában: „*odajanná még az ámmennyit is* (= mindenét)“, itt tehát mint az imádságnak utolsó szava az 'utolsó' jelentését vette föl (az utolsó falatját). Hasonló jelentést vett föl a szó a katalóniai nyelvben. (Vallási szónaknak ily jelentés-átviteleit tárgyalom a bécsi román intézet közleményeiben: *Mitteilungen des rumänischen Instituts in Wien* 1. k. s egy másik cikkben, melynek megjelenése a háború miatt késik, a *Revue de dialectologie romane* című folyóiratban.)

Bécs.

SPITZER LEÓ.

Chiasmus. Régi stilisztikai műszó, de már jóformán elfelejtettük. Magyarul keresztződés lehetne a neve. Simonyi a Pallas Lexikonában azt írja róla: „Keresztben való elhelyezés a görög χ (chi) betű alakjában; nevezetesen a szórendben, különösen emelkedettebb, szónoki vagy költői stílusban, két-két mondatrésznek ellentétes elhelyezése; p. Fölveszi páncélját s kardját markába szorítván... (az első mondatban elül van az ige s hátul van a tárgy, a másodikban elül a tárgy s hátul az ige).“ — Ez az alakzat nem is olyan ritka, mint gondolná az ember, sőt a szónoki és költői nyelvnek hatásos eszköze. Leggyakrabban, s nyilván tudatosan, Faludi Ferenc alkalmazta, de akárhányszor megtaláljuk más, régibb s újabb íróknál is. Ime néhány példa: Értelmes beszéde, szava ékes vala (Istvánfi, RMK 2: 35). Gyakrabban *nem azt* szokta nyújtani, *amit kívánunk*, hanem *amit nem kívánunk, azt* (Faludi 45). Könnyebb a hideg

¹ A Nyr. 45: 410. lapján javítatlanul maradt: cikkem 1. sorában: *oklszótárban*, olv. *Oklszótárban*; 3. sorában: *próbátlan*, olv. *próbáltam*; a 411. 3. sorában pedig *Kételkedés* h. olv. *Kétkedés*. Z. GY.

jégben lángot és sebes tüzet, lágyulást a gyémántban találni (209). Nem került a teli asztalokat, a híres borokat szerette (303). Az embert kedvessé teszi életében, holta után emlékezetessé (346). Futnak előlünk, ha kergetjük; ha futunk tőlük, inunkban vannak (470). Hol a harag nyertes, vesztes a nyugalom (Dug. Péld. 1:93). Bús éjbe az arc, szeme könnybe borult (Vörösmarty). Mindenható erő vagy, szerelem! angyallá az embert, az angyalt ördöggé, az ördögöt emberré könnyen átváltoztatod (Pet.). Szeme vérben villog, habot ver a szája (Arany NC 3:54). Ragyogott a szeme, az orcája égett (Arany TSz). Kard veri a combját, vállalat veri mente (Arany TSz 3:30). Vagy én emellek föl magamhoz, ha van erőm hozzá, vagy ha nincsen erőm hozzá, lerohanok kebledre (Jók. Eppur si m.¹ 4:37). Az ív feszült, elpattant a sors húrja (Kömöcsy József, Vas. Ujs. 1871. 46. sz.).

KEMENES PÉTER.

Versközi hangképletek. Ily címen tartott akadémiai fölolvasásomból az Akad. Ért. „*kivonati*” között (1915 nov. 15). E jelzés fölment attól, hogy a hosszú értekezésnek tüzetesen meg nem okolhatott egyes részleteit, ha tán hozzájuk szó férne is, megvédelmezzem. Tessék bevárni a munka megjelenését s akkor foglalkozni vele bírálólag, nem a „kivonat” alapján, mint Váró Gedeon tette (Nyr 45:412). Megfigyeléseim, amelyek sok ezer népdalnak saját fülemmel hallott előadásából évtizedeken át szűrődtek le s az a módszer is, amelyet magyarázataimban követek, nálunk, sőt tapasztalataim szerint Németországban is idegenszerűleg hatnak. Nem ok nélkül. A folklór-tudomány Európában csak a finneknél van igazán otthon s csak tőlük tanulhatni meg. Én is ott tanultam, s fejtegetéseimben a finn módszert alkalmazom és igyekszem tovább vinni. Sajnos, a népköltés titkainak ez a fürkészése nálunk roppant nehéz. Gyűjteményeink nem adnak hozzá elég bő anyagot. Leginkább a játékdalokra vagyunk utalva. De itt azután csőstül kínálkoznak a szebbnél szebb eredmények.

A ritmikai szabotás magyarázatául az említett kivonatban szereplő az *áp*: a *záp* példa csakugyan hibás. De nincs is jelentősége. Csak azt akarja megmutatni, hogy ott is átvonják a mássalhangzót, ahol az nyelvtörténetileg már az előző szóhoz tapadt s azután eltűnt; tehát *zászló, záp, zablá, zálog* stb. a *versben* ott is így van, ahol a tájzólás a szókezdő z-t már elenyésztette, s *ászló, áp, abla, álog* stb. ejtésre tért át.

Ami illeti az igekötő-ismétlés példáját a székelyeknél, igenis, a változatokból kitetszik, hogy az igekötőnek ily esetekben versöltő szerepe is lehet; sőt azt tartom: a folyó beszédben szintén sokszor csak a ritmusra való törekvés idézi elő a *kü- és kütekintett, meg- és megveregette, ott is ott állt*-féle szerkezeteket, vagy legalább fenntartásuk a ritmus miatt is történik. Nyelvtani-
lag én ezeket az és > is hang- és jelentésbeli változással kapcsolatos összevont alakoknak érzem: ott állt és ott állt > ott is ott állt, föltekintett és f. > föl-
is fölt.

VIKÁR BÉLA.

Személyes és személytelen szerkezet. Alszeghy Zsolt Illei János c. munkájában (1908. 100—101. l.) Illeinek a stilusáról szólva azt mondja a többi közt: „Az első, amit fordításáról megállapíthatunk, magyarossága... A *nem képes élnem* féle idegenszerűség jóformán egyedül álló.” Jegyzetben megemlíti, hogy az olasz eredeti így hangzik: *viver non posso . . mia vita*; és óvatosan megjegyzi: „Tán tájzólás.” — Hát az óvatosság nagyon helyén

volt. Ugyan miért volna az a szerkezet idegenszerű, hisz épen a mi rendes szerkezetünk hasonlít az olasz eredetiéhez: nem *vagyok képes* élni = *viver non posso*, lat. *vivere non possum*, *ich kann nicht leben*. Az Illei használta szerkezet ma csakugyan tájszólás, mint Alszeghy sejtette, s csak bele kellett volna tekintenie a MTsz-ba, hogy meggyőződjék róla. Ott olvashatta volna: „*Képes*: lehetséges. Nem képes: nem lehetséges, nincs mód benne, lehetetlen (Székelyföld)... Ugyan hogy képes ezt tenned?... Nem képes, hogy meg-rájam...” stb. stb. — Ha pedig belenézünk a NySz-ba, akkor azt látjuk, hogy régente nem is mondták, ahogy ma mondjuk: *képes vagyok valamit lenni*, hanem mindig: *képes nekem vmit lennem*, vagy *képes, hogy vmi történjék* stb. Így még a Ludas Matyiban: „Nem vala képes tarkón csipni Matyit“ = nem vala lehetséges. Mert *képes*-nek legközönségesebb jelentése az volt, hogy 'lehetséges'. Azt mondták pl.: *ha képes volna annak lenni; nem képes dolog; nem képes a házat megtartani* (-niok) stb.¹ Szóval: ennek a melléknévnek nem az emberi személy volt az alanya, hanem maga a dolog vagy a cselekvés, amire — mai nyelvszokásunk szerint — az ember képes. Ugyanígy jelent *képtelen* eredetileg lehetlent: „A mi okosságunknak képtelen elhinni az halottak feltámadását“ (Bornemisza, 16. száz.), ma: A mi okosságunk képtelen elhinni... Hasonló szerkezettel járt a *kénytelen* is: Ezekben kitélen nekem lennem: in his oportet me esse (DöbrK 282). Ha ide nem hiták volna is, csak kitélen lett volna Franciaországból kimenni az urunknak (Mikes 14. lev.). Hamupipókének kénytelen vót félcipével hazamennyi (Népk. 9: 82). De ez a melléknév már a 16. században is előkerül személyes szerkezettel: Nem vagyunk kételenek rejája, hogy higgyük (Ozorai, NySz)² — A személyes szerkezetek egyes rokonértelmű kifejezések analógiájára terjedtek el, minők: tudok, bírok, kényszerítve voltam stb.

SIMONYI ZSIGMOND.

Rákos. Miklosich említi szófejtő szótárában *rokoši* címszó alatt, hogy az oroszban, csehben, lengyelben, kisoroszban *rokoš, rakaš, rákoš* szó van 'zendülés, lárma, zajongó tömeg' jelentéssel, s hogy mindezek a magyar *rákás* átvételei. Ezt a magyarázatot még Szarvas G. is helyeselte (Nyr 22: 280). — Ellenben Simonyi Die ungarische Sprache c. könyvében azt vitatta, hogy a *Rákos* neve lappang bennük. Ez a leghíresebb gyűléseknek, a magyar országgyűléseknek a helyét jelölte s a szomszéd nyelvekben fölvehette az országgyűlés, aztán pedig a zajos gyűlés, zajongás jelentését (vö. *zsinat* 'lárma'). Bizonyítékul S. arra hivatkozik, hogy még hatvan évvel ezelőtt az északmagyarországi német nyelvjárásokból 'országgyűlés' jelentésével is emlegették a szót (l. Nyr 37: 98, vö. Melich MNY 11: 32). Legújabbán Szabó Dezső foglalkozott több ízben a tárggyal (Századok 1914. 760. I. és 1916. 684) és kimutatta, hogy a Rákos névnek a magyar országgyűlésre való alkalmazása a 16. század elején a Habsburgok kancelláriájában kezdődött. A Szabó D. idézte adatok szerint már 1505-ben Rudolf anhalti herceg Miksa császárhoz intézett levelében *Rakusch*-nak nevezi a m. országgyűlést. Így fordul elő a következő években,

¹ Kivételkép még újabb íróknál is előfordulhat így. Azt olvassuk pl. Arany Jánosnál a János király fordításában, 3. fv. 1. szín: „Nem úgy van, ... *nem képes az*; te mondd csak, hogy úgy van“: Itt is not so, ... *il cannot be*; thou dost but say, 'tis so.

² Más efféle szerkezetekről l. Lehr, T. 124.

és Herberstein császári követ már 1518-ban meg is magyarázza: „Rakusch ist ain Versamlung als ain Landtag, also genant von ainem Platz nahent bey Pest“ vagyis: az országgyűlést egy Pesttel szomszédos helyről nevezik Rákosnak. Angyal Dávid pedig kimutatta (MNY 11:96), hogy egy 16. századi irónál, Verancsics Antalnál, magyar szövegben is előfordul ez a használat: „Végre egy Rákost títete László király, kire mind... felgyűlnek az Rákos mezeire...“

KESZTHELYI MIKLÓS.

Slamasztika (Nyr 45:408). Félreértések elkerülése végett megjegyzem, hogy Spitzer Leóval levélben közölt hozzájárulásom csak a *Schlamassel* szóra vonatkozott. A thüringiai *Klamassen*-t (köntörfalazás) és a *Schlamassen* alakot (szélhámos fecsegés) kifejezetten elválasztottam attól és úgy mint eddig is a *grammatica* származékainak tartom.

SCHUCHARDT HUGÓ.

Magánhangzó. A Nyelvőrnek legutóbbi füzetében (45:423) hozzám intézett kérdésére egy végzetes sajtóhiba helyreigazításával válaszolok. A MNY. 10:288. és 13:32. lapján ugyanis *magánhangzó* helyett *magahányó* olvassandó. Kérem e soraim szíves közlését.

SZILY KÁLMÁN.

Helyneveinkhez. Barót (Háromszék m.) < Baraoltu, Boralt, Baroth [„Baraoltu — a Waros usque Boralt“ J. C. Puscaru: Familiele nob. rum. II.: 276.]

Gyimesközéplek (Gyimes, Csik m.) Lok = nem lak, hanem rét, simahely; vö. Konsza, Nyr 45:235.

—ság helységnévképző (Simonyi, Jelentéstani szempontok 34. Hajdúság, Jászság, Kúnság stb.-in kívül) Oláhság = községrész neve a Bihar m.-ben levő Danesházán (Oláh-családnevéük lakják). Sarmaság, Csikménaság stb.

Bikafalva (Udvarhely m.), bika, 1259. okl. Bikács (Bikach) Udvarhely és Csik megyében száz évvel ez előtt még éltek bölények «erdei bika» néven említi Losontzy, Hárm. Kis Tük. 1793:171. l. „Gimes (Csik-Szék = Csik m.) hegyn... ,erdei bikák' teremnek.“

Aba, Abádszalók, Jász-Nk-Sz. m., Abaliget, Baranya m., Aba, Fejér m. Aba(pusztia), Szabolcs m., Tiszabád > ma = Abádszalók J.-Nk-Sz. m., Abádirev, Hosszúabádi; Abafája, Maros-Torda m., Abafalva, Gömör m., Abasár < Sár vö. „sári (saári)-apát“, Heves m., Abásfalva (Homoród-A.); Abbásfalva, Udvarh. m., Abaszéplak, Abauj m.; Abauj; Abaujszántó stb.

Décse; Decs, Tolna m., Décs, Békés m., [templomát szétrombolták s ennek tégláiból építették a törökök Gyula és Szarvas városok fürdőit], Marosdécse, Magyardecse, Décse < Diécs, Arad m., Décsfalva Udv. m., Décső, Sáros m. stb. — Décse, [Gejsa] török eredetű személynév.

Tas, Tasnád; Tas = török ered. szem. név; jelentése = kő.

—szeg ~szög = szögellés, szög, egyesülés, találkozás, vö.: Szeghalom (Békés m.), a Sebes-Körös és a Berettyó egyesülésénél; (vajjon halom is?); Küküllőszög (Balázsfalva mellett; Alsófehér m.), a Kis- és Nagyüküllő szögénél, torkolatánál; vö. még: Garamszeg, Szegvár (folyótorkolatnál); Hátszeg = hát ~ laposhát és (ott) a Sztrigybe torkolló vizek (Riumare stb.) szögellése, lejtős szöge; Gernyeszeg M.-Torda m., [gernye = száraz Hosszúmező, Márm.]

Ösmitológia a helységnevekben: Bálványos-vár Háromsz. m., Bálványos (Zemplén m., Sárospatak), Ördögmalom = barlangüreg neve (Töröcsvár), Pogányhavas (Csik m.), Oltárkő (Gönczsvölgy), Pogányvár (?), Gyilkosbarlang, (~-tó); vö. még Rév. Lex. 13 : 176. Áldomásfő, Papkő; Boldogasszonyfa, Bodorfa, Egyházfa, Ostfiasszonyfa (stb.?)

(Tiszafüred.)

PARÁSZKA GÁBOR.

Egy új szót küldök a Nyelvőrnek. Akitől hallottam, azt állítja, hogy ő viszont az Udvarhely megyei Olasztelek községben hallotta. A szó: *jövekkülés*. „*Hazajövekküle-e?*” Értelme világos: visszamenekülés, -térés. Ha az elmenés elmenekülés, akkor az eljövés „jövekkülés”. Semmi kétség, hogy a *jö* × *menekül* igékből alkotta a nép s nagyszerű példa az alakkeveredésre. Igaz-e? Fogaras.

ROZSONDAI GYŐZŐ.

EGYVELEG.

Calepinus. Olaszország Bergamo nevű tartományának bergamoi járásában még most is van Caleppio nevű helység, melyről a boráról híres Valle di Caleppio vette nevét. A latin íróknál Calepium néven szerepel; lakói: Calepini. Itt született Calepinus Ambrus († 1510), kinek szótára 1585-ben először jelent meg magyar nyelvű magyarázattal. Olasz neve Ambrogio Calepino. Ez utóbbit természetesen a mai értelemben veendő családi névnek kellene tekintenünk, de régebbi források (pl. Moréri 1740. 2 : 29) azt állítják, hogy írónk csak a calepiói várról, illetve szülőhelyéről vette a latin Calepinus nevet, mely őt annyira ismertté tette. Legyen azonban bárhogy, annyi igaz, hogy Calepino = Calepinus a régebbi olaszban mint keresztnév is szerepelt, ezt bizonyítja pl. a következő két okirati adat. — I. A Tirolban még létező Lodron helységben valamikor számos nemesi család székelt, kiknek egyike-másika a Lodron nevet viselte. Köztük szerepel 1185-ben *Calapinus de Lodron*, ki az erről szóló okirat szerint akkor nemesi hűbéres volt („vasallis qui nomen habent militis”). Ugyanezen néven találkozzunk vele 1189-ben is (Jahrbuch „Adler“ 1905 : 3—8). Calapin-t bátran vehetjük Calapin-nek; határozottan keresztnév. (*Calappio* különben az olaszban a. m. hurok). — II. A Tirol délnyugati részén fekvő úgynevezett Nonsberg területén valamikor a kisebb nemességhez tartozó számos olasz család székelt, kiknek soraiban a dambeli Rolandini-családot is találjuk. E család tagja, Thomaeus Péter, 1474-től 1477-ig püspöki intéző (massarius) volt a nons-i és szulzi birtokokban. 1477-ben azonban egynéhány ellensége keresztülvitte, hogy hivatalától megfosztották. Ellenei közt volt *Calepinus de Calepinis* is. (Uo. 1899 : 85—86). Itt határozottan mondhatjuk, hogy Calepinus keresztnév. Az utána következő *de Calepinis* arra enged ugyan következtetni, hogy annyit jelent mint a Calepiobeliéből való, de mivel a jelen esetben csak nemesi úrról lehet szó, biztosra vehetni, hogy nemesi vezetéknevvel van dolgunk és ide tartozhatott a későbbi Ambrus is.

WERTNER MÓR.

A „böcstelen szavak.” Ajánlom a nyelvészek figyelmébe, — a nagy szótár javára, — hogy a népnyelvben a böcstelen szavakra sok a szinonima. Jó lenne hát, ha a Nyr a nagyközönséghez intézett kérdései közé mindig fölvenne egyet-egyet. Igaz, hogy bajos némelyik szót kinyomtatni, de egy kis kerülővel

minden lehetséges; és a nyelv éppen azáltal gazdagodik, ha az ocsmány szavakra használt finomabb helyettesítések is általánosan ismertekké válnak. Halottam p. hogy Egerben a törvénytelen gyermeket *senkigyerek*nek mondta egy öreg paraszt. Mennyivel finomabb kifejezés ez, mint a *zabi!* (NB.: a *senki* szó nincs még a NySz tartalommutatójában.) Különösen a 10 vagy 12 ezer r. k. pap adhatna sok feljegyzést. A gyónásban a hívek ugyanis a lehető legszebb szóval fejezik ki a csunyát. Ha ezeket a kifejezéseket nem restelnék följegyezni, legalább is ezer szóval, de még többel is gazdagodna a szótárunk. Méltóztatik emlékezni a *buta* szó szinonimáira, és amit előbb közölt a Nyr: a *részeg* szó szinonimáira. A M. T. Akadémia talán nem sajnálna egy körlevelet intézni évgett külön a katolikus papokhoz (azt hiszem a gör. kat. hívek is szoktak gyónni) s a körlevélben külön eléjük írni a bűnöket: Hogyan mondja a nép ehelyett: öltöm, loptam, paráználkodtam, bűjtöt szegtem, káromkodtam (ördögadtáztam, ebattáztam), verekedtem, csaltam, hamisan esküdtem stb. A bűnök lajstromát össze lehet állítani akármelyik katekizmusból, vagy r. k. imádságos könyvből.

GÁRDONYI GÉZA.

Népetimológia (v. ö. Nyr 44 : 6, 324). Rozvány Gy. így ír Zabardin nagyváradi püspökről egyik munkájában: „Ő volt az első egész hazánkban, ki a csendesen, habár a földesurak néprehatásával terjedő evangélikus vallásnak — ifj. Toldi Miklós és várórségének lekoncolásával — vérfürdőt készített s e tétével a *zavart* felidézte, innen a név *Zavardi*.” A biharmegyei Ökrös, Tulka stb. neveit pedig onnan magyarázza, hogy Ökrösön a királyné ökrei, Barmódon barmai, Tulkán tulkai, Bikácson bikái, Talpason talpasai, azaz medvéi, Vadászson vadászhajái, Madarászson madarai, azaz fájánjai tanyáztak. Sarkad a királyné erdejének síkranyúló része, vagyis sarka volt; Szalontát pedig a környéken elterjedő erdőben hizott disznók szalonnájáról nevezték el. (Szalontát ma is nevezik tréfásan „Szalonná“-nak). — Rontó, ugyancsak e megyében levő régi község onnan kapta nevét, hogy itt („rontotta szét”) verte meg Toronyi Tamás a törököket. — Sarkadkeresztúrton ma is Hatháznak neveznek egy falurészt, ahol állítólag az első hat ház állott. — Szalontán pedig Csére néven szerepel a város legrégebbi része, mert ezt a lakhelyüket cserélték fel a hajdúk a mai Szalontával.

A nemesek mikor adót kellett fizetni, mindig „nem“-mel feleltek, és innen hívták őket „nem“-eseknek. — A jobbágyok pedig midőn egyszer a haza védelmére szökötték fel őket, így feleltek: „jobb az ágy!” És innen maradt rajtuk a jobbágy nevezet.

Ezeken kívül sok szó van, mely mind az etimologizálás eredménye: pld. kíváncsacsi (kiváncsi); gördőj keletre (görögkeleti); lúformátus (református); bornyasztó (borzasztó) stb. . . .

Irtás.

OLTYÁN SÁNDOR.

Emberlácincájkh, e népetimológiát a Politikai Ujdonságok 1857. évf. 315. lapján olvastam; a közlemény Tasnád (Szilágy m.)-ról való: Ki ne bámulna azon, hogy nőcselédeink is *delain* s *barézs* ruhát s „*emberlácincájkh*” (everlastingzeug) topánkát hordanak?

„*Partiféreg*”, szintén a Pol. Ujdons. 1857. évf. 400. lapjáról: A P. N.-ban olvassuk, hogy a *nagyváradi vaspályavonal* aug. 18-án már Berettyó-Ujfaluig volt járható. Az ujfalusiak s berettyóvidékiek két egész évig jártak község községet felváltva munkára a vaspályához, el-eldünyögvén magukban: „Soh se

érjük biz ennek végét!" s néha szidták is a munkára buzdító *partiférget* (Parthieführer). Midőn azonban megérkezett a várva-várt nap, mellyen ők is meglátták a füstölő vasparipát, lett nagy öröm s tánc és lakoma tette emlékezetessé a napot."

PARÁSZKA GÁBOR.

A nyelv és a háború. A nyelv életére fejlesztő erőként hat a háború a maga szókinsének gyors terjedése révén. A háború alkotta szókins, a háború szólásai, szófűzései, a néplélektani tanulságok érdekés volta mellett a nyelvművelőt is érdeklik. A Nyelvőr a jelen nagy eseményeinek történelmi tárházát gazdagítja, ha munkássága a nyelvnek a háború táplálta életét is figyeli. Az anyag — amit gyűjtenünk lehet — igen gazdag és felelte érdekes. — Az a kis gyermek, akinek apját a háború sorozásai katonaruhába öltöztették, egész tudatosan, erős megfigyelésre vallóan, a jelen tudatos mérlegelésével felelte választul a kérdésre: „*Katonaruhába!*“ (Hol van édesapád?...) — Az idegen (német) nyelv szavai is gyorsan találnak követőket. Sok érdekesség nyilvánul meg itt is. Egyik gyermek a „zugsfűhrekhez“ (?) akart menni, hogy náluk katonáskodjék. — Az ellenség nyelve a magyar helységneveket is megváltoztatta nálunk élt pünköshti királysága idején, s Máramaroszigetből *Vidorána*-t keresztelt. . .

A tanulóifjúság nyelvének változását, a világháború által fejlődött alkalomszerű életét gazdag példatár igazolhatná.

PARÁSZKA GÁBOR.

Belgrádból írja egy ott állomásozó tisztünk: Az Uj Idők egyik száma egy-két érdekes példát közölt arról, hogy miként formálja át a magyar baka az ő saját nyelvére a n é m e t s z ó t. Magam is tettem e téren néhány tapasztalatot s a legjellemzőbb két esetet érdemesnek tartom fölemlíteni.

Belgrádban sok parancsnokság van, s mind között a legfőbb a katonai főkormányzóság, vagyis németül (inkább franciául): Militärgeneralgouvernement. Utána rangban a város- és hídfőparancsnokság következik, vagyis a Stadt- und Brückenkopfkommando. (A rövidség kedvéért csak az utóbbit említik.) A katonának természetesen tudnia kell a magasabb parancsnokságok neveit és címeit s bizony nem egykönnyen helyezkedik el agyában a sok német szó, mivel — háború lévén, — egyéb dolga is akad a méter hosszú címe megtanulásán kívül. A katona egyik legkiválóbb tulajdonsága a leleményesség s az ezúttal sem hagyja őt cserben. Hetekkel, hónapokkal ezelőtt, amikor berukkolt, már beverték a fejébe, hogy a Mannichernek azt a fogantyúját, amivel a verschluss-t kirántja, azt hivatalosan griffknoff-nak hívják. Ennek a segítségével rövidesen megszületett a brückenkopfkommando új neve: *griffknoffkommando*. S ez ma már annyira elterjedt kifejezés, hogy akármelyik német tiszt is úgy híja. Ezen a jól bevált módon kapta meg a gouvernement is új nevét: a baka-fonétika szent törvénye szerint az új kereszttségben a *gukkermann* nevet nyerte. . .

(Uj Idők 1916. VII. 23.)

Tud-e a király magyarul és hogyan beszélí nyelvünket? Ezzel a kérdéssel faggatnak, ostromolnak lépten-nyomon mindannyunkat, akik krónikás tanúi lehettünk a nagy napoknak. *Hatször* hallottam a király hivatalos magyar beszédét és mindannyiszor újra meggyőződtem róla, hogy *IV. Károly király kilünönen, magyaros akcentussal beszél magyarul*. Az uralkodó tudvalévően írásból olvasta föl hivatalos beszédeit. Az ilyen szókat, mint *megörvendezletí, haladéktalanul, előföltételeit*, melyeknek hangos olvasása közben néha a született magyar nyelve is megbicsaklik, Károly király *folyamatosan, tisztán ejtette ki*. Az

eskü szövege dallamosan, *zengzetes magyarsággal* hangzott királyi ajkáról. A *cercle*-ből csak kevés szó jutott el az újságírókhoz. Sorra, csaknem valamennyi törvényhozótól megkérdeztem tehát, hogy milyen a király magyar beszéde és kiejtése. Egybehangzóan azt a választ kaptam, hogy *kifogástalanul, folyékonyan beszél magyarul*. Nagyritkán akad meg egy szónál, de önmaga találja meg mindig a megfelelő kifejezést. Egyik miniszterviselt, elnösségéről ismeretes politikus ezt a választ adta: — A király ifjabb korában Debrecenben tanult meg igazán magyarul, de azután a Dunántúlra került és ott kissé elrontották az ottani tájszólással. — Hát a debreceni magyar nem tájszólással beszél, hogy aszongya, hogy: lú, gyűjjik kee...? — Dehogysis nem, volt a válasz, de hiszen azt akartam mondani, hogy *a király még a magyar tájszólást is ismeri*. — Zita királyné magyar beszédét egyszer hallottam a kékteremben. Beszédét megtanulta és szabadon mondotta el. Először beszélt akkor nyilvánosan a magyar nemzet képviselőihez és elragadó bájjal ejtette ki a magyar szót, *tisztán, magyarosan*. Még az ő hangkijetése is kifogástalan volt.

1917. I. 6. Budapesti Hirlap.

NÉPNYELV.

Szólások.

Hogy akarod? hogy akarja? Udvariassági formula az egyszerűbb néposztály körében sok mindenféle értelemben, így pl. ahelyett, hogy: *hogy vagy? mit csinálsz? hová mégy? mit visz? mit kíván?* stb. Pl. egy fiatalabb és egy idősebb ember párbeszéde: „Jó^u napot!” „Adjon Isten! Hogy akarod?” „Egy kis tengerit hoztam. — Hogy akarja?” „Megyek a só^ugoréknál tanyázni. — „Jó^u reggelt kívánok a tekintetes főjegyző úrnak!” „Isten hozta kendet! Hogy akarja?” „Hát, kérem szépen, én ebbe meg ebbe a dologba jöttem vo^una.”

Interpellációs szavazat: interpelláció. Igen kedves szójárásuk a föld népéből kikerült egyszerű, de tudákos prezsbítereknek. „Interpellációs szavazattal kérdeznek” egyet-mást az egyháztanács elnökétől v. vmelyik egyh. tisztviselőtől.

Kész jó szívvel: szívesen. Majdnem olyan gyakori szólásforma, mint az *igen csak*; ez pedig a legrövidebb beszélgetésből sem maradhat ki, s egy óra alatt tizszer, tizenötször is előfordul.

Magad v. magad ecsém. A pusztá tegezés és az urazás közt középutnak használja a „magad ecsém” megszólítást ilyenformán: „Magad ecsém a Szepességen jársz-e még iskolába vagy má’ Pesten jársz?” Néha szétválasztva is, így: „Magad is ott voltál ecsém?” Ha leánynak mondja, majdnem a „kisasszony” megszólítással ér fel, olyan hanglejtéssel, olyan gondolkozva és nyujtva mondja a nánási ember. Pl. „Magad is elmész?”

Nem olyan fába ringatták: nem olyan a természete, jelleme.

Nem hagyja bordájában a vásznat: nem hagyja a dolgot annyiban, felelet nélkül. A szövőszék bordájáról vették a képet.

Ráköpiünk a kapufélfára, oszt’ úgy köszöniünk. Köszönés nélkül távoznak, észrevétlenül illanunk el. Különösen hosszúra nyuló vendégségből szoktak így eltűnni, mivel tudják, hogy a szíves házigazda semmiképen sem ereszti el a vendéget.

Hajdunánás.

MÁTÉ LAJOS.

Közmondások.

Alamuszi macska fogja még a férget (egeret).

Amelyik kutya sokat ugat, nem harap.

Az ígéret szép szó, ha megtartják, úgy jó.

Ki minek nem mestére, halála az annak.

Ki mint veti ágyát, úgy alussza álmát.

Ki mint dolgozik, úgy veszi hasznát.

Közös lónak túros a háta.

Ménnél koszosabb, annál jobban vakarózik.

Nagy tisztaság: nagy szögénség.

Nem zérég a levél, ha nem fújja a szél.

Bolondnak az Isten és héjába beszél.

Nagybacon.

KONSZA SAMU.

Beszélgetések.

1. *Muszka a villámoson.* A nyugati pályaudvar mellett fölszáll a villámosra egy baka meg egy fogoly muszka. A vezetőhöz állanak. A közönség oda-sereglik, nézi, bámulja, ahogy Budapesten mondják: gusztálja a muszkát. A muszkának nem tetszik a népszerűség és laposakat pislant a tolokodóbbak felé. A kíséző katona csak nézi az esetet. Ő is híres ember a muszka révén. Bejön egy bütykös tenyerű polgár s szemügyre veszi a muszkát. Elvigyorítja a száját és imígyen szól a bakához:

— He, he, he... Fél ám ez a muszka!

— Mibül gondolja?

— Mer pislog...

— Arra való a szöme...

Hallgatás. Az atyafi szuszog, szörnyen préseli magából a levegőt.

— Pedig fél ez, vitéz ur!

— Ha fél is, nem magától!

— Már mint tőlem, hehehe?...

És megböki bütykös ujjával a muszkát s folytatja:

— Ez a zabszem. Nonono...

Fölfortyan erre a baka:

— Zabszem? Aszondja, hogy zabszem. Az én oroszom! Szóllok neki, oszt ugy rittyenti föltövön magát, hogy...

Az atyafi se hagyja magát:

— Mármint hogy éngem? Ez? Nonono...

A baka szól valamit az oroszoknak, mire az főlemeli a kezét, mintha oda akarna durrantani az atyafinak, ez visszahökken:

— No, már ilyet! Nézze meg az ember. Hogy ez megütne!

— Meg ám, ha sokat birizgál rajta!

— Szólok ám a rendőrnek!

— Rendőrnek? Nem fél az én oroszom a rendőrtül!

— Márhogy nem fél-e?

— Nem. Mer hogy ő katona!

— Hát vitéz urtól fél-e?

— Fél. Mer én vagyok a fogolytábor! Tudja kend? Érti? A fogolytábor. A többi embernek coki hozzá!

2. *A nazarénus asszony lisztje.* Szegedi levelezőnk írja: Bába Lajos alsótanyai nazarénus gazda felesége, a szegedi hetipiacra két zsák lisztet vitt. Gondosan kibogozta a zsinéget és nyugodtan megállott a két zsák mellett, várta a vevőket. A hófehér nullás liszt, melyet körülcsókolgattak a napsugarak, lassankint odavonzotta a népet. Először kopott fejkendőben odalépett egy mezitlábass munkásasszony és félénken kérdezte:

— Hogy méri literjét, néni?

— Ingyen adom, lelköm.

Az asszony félénken eloldalgott. Mert azt hitte, hogy a kofa a szegénységét akarja kigunyolni. Bábáné szeliden utána szól:

— Gyék vissza már, galambom. Ingyen adom az Isten áldását.

A mezitlábass asszony visszaóvakodott a lisztes zsákokhoz.

— Minek csufoli mög a szegényt?

— Mondom, hogy ingyen adom, — válaszolja a néni galambszelidséggel.

— Ingyen-e?

— Ingyen bizony.

— Hát mérjen ide egy literrel.

Bábáné előveszi a fényesre sikált literest, belemériti a lisztet. Nincs is híjja a liternek, sőt egy-két marékkal még tetézi is. A mezitlábass asszony félénken kérdezi:

— De most már mondja meg néni, mennyit fizetek érte.

— Sömmit, galambom.

— Nem fogadja el érte a pénzt?

— Nem én! Hanem tudja mit? Ha töheti, hát tögyön maga is jót a szögényekkel...

Bába néni így mérte ki mind a két zsák lisztet a szegényeknek — ingyen.

(B. H. 1915. VII. 29.)

3. *A peronospora és a permelezés.* A Gy. H.-ban olvassuk: Megy egy uri ember a kocsival végig a csanaki szőlők között. Egy helyen öreg ember kerül elébe, akivel ismerős. A kocsit megáll.

— No, hát hogy vannak, Mihály? — kérdezi az ur.

— No — mondja az ember — vagyunk valahogy, tekintetes ur.

— Hát a szőlő? — adja föl most a szót megint a városi.

Erre a kérdésre már csóválja a fejét egy kicsit Mihály s a botjával lemondólag ütögeti a homokot.

— Hát tudja kérem — feleli — meg van valahogy, de mán elérte az a *fene-rossz-por*.

— Ugyan?

— Debizon csak?

— Hát az már valósággal baj — szól a városi ur részvétellel.

Mihály kiérezvén a szavából a sajnálkozást, büszkén emeli föl a fejét,

— Azér nem kell félni — felel keményen — mert *dermedezünk* ám ellene.

(M. H. 1896. IX. 12.)

Tájszók.

I. Szalontaiak.

(Ercsey Sándornak Arany Jánoshoz irt leveleiből.)

bodony: Lina elkészített egy kis bodony zsirt (1854. VII. 16.)

eldégál: biztosítom bátyámat, hogy pár üres óránkat valamiképp eldégáltuk volna (1859. VIII. 31.)

futkorász: épen tegnap futkorásztak hozzátartozói mindenfelé a városban (1851. XI. 15.)

gidelget: pedig annak kegyelméből, ki az égi madarakat gidelgeti, csak eltengődik és elédegel a szegény ember is (1851. XI. 15.)

paskol: hanem most már egy pár nap óta paskolja az eső (1851. XI. 15.)

pugrics: két akasztófárávaló gyaraki pugrics ellopta (1853. IV. 2.)

russzan: a alig 4—5 hét előtt haza russzant László deák (1858. XI. 8.)

Szólások: Csak egy lépést sem tenne a másikért, ha a szeme világát látná is lecsepegni (1851. XI. 15.). Hogy a tűz égesse meg! (1851. XI. 15.)

Bátyámék hallgatnak mint a Kösi vagy Kösü malma Szoboszlón (1853. X. 28.). Illendő dolog már valahára életjelt adnom és Kösünek Szoboszlón volt malmával ellenkezőleg megszólalnom (1855. ápr. 26.).

SZENDREY ZSIGMOND.

II. Arad-megyeiek.

bologkocsi: automobil

lebegő: nem testhez álló ruha

csücs: a párna csuccsa

lőstet: jár-kél, jön-megy

gerébjél (tréf.): fésül

seggenülőbáb: gyalogbáb

gorhe: disznólegelő

sityak: sapka, süveg

gyímon: part

Tulis: Julis, Juliánna

juss: az a holmi, amit az uj asszony

veréce: rostély, rácsajtó.

visz magával

Erdőhegy, 1914.

OITYÁN SÁNDOR.

III. A nov.—dec. számban közölt tájszókhoz kiegészítésül is, itt-ott kiegészítésül is, *Somogy* szókincséből közlöm a következőket:

A II. részhez: *Posalt*, Somogyban halvány h-val: poshatt. — *Tuskó*, a kukoricánál: *csuta*; torzsája a káposztának van, csutkája meg az almának. — *Szelekóla* Somogyban csak így: *kelekóla*. — *Csöpörög* rokonait szerintem így értjük: *szemetül* = ritka csöppekben esik, *szilál* = sűrű, de apró csöppekben, mintha az esőt megszitálnák odafönt. — *Józsefoltalma* nem a március 19. után való vasárnap, hanem a husvét után való harmadik vasárnap. — *Cikákul* a somogyi ember is.

A III. részhez: Somogyban is járja: *kátula*, *langaléla*, *masináz*, *spórhed*, *vacak*, ez az utóbbi általában megvető jelentésű. *Katrac* helyett azonban *katroc*.

A IV. részhez: *Csipek*, *koráz* (az óra), *sodrófa* és *sodródeszka* Somogyban is. *Görheny*: Somogyban a kukoricalepény: *prósza*. KERTÉSZ KÁLMÁN.

IV. Hosszúmező, Máramaros m.

Kiüt = kicsíhol „Kiütöm a tüzet.” — *Hajt* („Hajtom a dolgot”; „egész nap hajtom a dolgot”) = cselekvés nyomósító (v. ö.: Hajt a lélek, nagy a kedvem: Kalevala.) — *Rengeleg* = sok („Ennyi ~”). — *Ronda* = rendetlen; semmivel

sem törődő („Uti cifra, házi r.“) — *Tart meg* (Ugy kidoblak, hogy még a tizedik szomszéd se *tart meg*. — *Kastély* (tréf. = rozoga ház) Kupásné kastéjja. — *Jukashíd* („Majd megkapod a *jukashídnál*.“) — „Rajtam *történi* megfizetni“ (= nekem kellett megf.) — *Himestojás* = festett [husvét]i tojás. — *Sarkanytyú* = fából való vízi építmény, melyet a víz folyása ellen ferdén rónak össze. — *Gúzs* = mogyoró vesszőből csavart kötélféle, a „plottyot“ = tutajt kötik össze vele. — *Peckes*: hetyke, büszke. — *Apprehendál* = haragszik; az enyhébb harag kifejezésére. — *Közel*, *k. férfi*, *k. nő*: közeli férfi rokon; nőrokon. — *Handal* = telep; kincstári telep. („A H-ba lakik.“) — *Ropa* = sós víz (orosz?) — *Gombázni* = gombát szedni (v. ö.: *turistázni*: túristáskodni, Felsővisó Máramaros vm.) — *Fűt* = hevit; *túró fűtve*: hevitve, melegítve. — *Evetke*: gazdasági eszköz. — *Farkos* = az a gyermek, akinek hátul lóg a „zsebkendője.“ — *Höncsög* = vakondok („Te kis höncsög...“ tréf.) PARÁSZKA GÁBOR.

Helynevek.

I. Brassó-megyeiek.

Szántók: Elsőlád¹. Másodlád. Harmadlád. Középláb. Küsső-láb. Vasut-láb (a vasutmenti földek). Dirbaláb (a Dirba patak mellett). Kendérláb (valamikor kenderet természettek rajta). Cikkelláb. Csernátláb (a csernátfalusi határban). Híermányi láb. Prázmári láb. Harangláb (nem messze a templomtól). Tömösláb (a Tömös p. mellett). Méhkertláb (a méhkertek felé). Kéncsés v. Kéncséslád². Csére. Kücséres. Kücséres parragja. Csérefarka. Halmok köze. Lonkások. Király szabadja (a szentpéteri határ egyik csángók-bérelte részének a régi neve). Kerték vége. Örökösök (nem a százsz községek fölösleges szántóföldjei, hanem amelyeket a csángók kezdetől fogva bírtak). Váltságosok (a százszoktól megváltott területek). Kaprosok. Halomláb. Kormányok. Körpenyész. Bordások. Farkasalmás. Átalmenők. Félholdak (a tag v. láb félholdnyi darabokból áll). Hégyész. Nagykútja. Kövecsesék. Tíz-esztendősök. Agyagasok. Lényúlók. Fűzbokrok. Gátok. Vápa. Tag. Almafaszér. Fűvesút. Városút. Kurták. Horgasok. Dénárok. Epresalattiak. Tanórok. Harminc-holdak. Egérajja. Mez^uőcske. Mart. Kavarodó. Dánpatakáramenők. Gödör. Káposztáskert. Kerték vége. Haricskaláb. Hosszak.

Havasok, hegyek, halmok, dombok: Paltin. Tótpál havasa. Lovak havasa. Hégyeshégy. Bányabérc. Maládin. Plés. Csorgóbérc. Ördögberc. Kőkertⁱéle. Csürkő (a *kő*-s összetételek mind tisztásból, esetleg erdőterületből kiálló sziklatömegek, sziklaszálak nevei; a Csürkő környéke a Csürkő mezeje). Pojánkő (körülötte van a Poján nevű tisztás). Pokolkő (az Ördög völgyben). Dudujkő. Hasattkő. Rothattkő. Cigánykő. Fejérkő. Përgélt (sűrű, sötét fenyveserdővel benöve; përgélt = pörkölt) Kërbunár. Jereme. Bornásbérc. Flórabérc. Isvánbérc. Andirbérc. (Andir = András). Këlëbucs. Tigáj. Csukjon v. Csiklon (kúpalakú hegyek; van Bacsócsukjon, Arapacsukjon). Szénhégy. Rence. Rence nyaka és iéle. Prëdëluc. Zënóga. Vidás. Szén iéle. Csákibérc. Papbérc. Urlát havasa. Kecskeláb. Babarunka. Tészla. Dong. Estëre. Keskény iél. Szászberc. Szászverőfény (napsütötte hegytető). Csernye nyaka. Huréc. Feketehégy. Faluponkja. Mészponk (alatta mészköbánya van).

¹ A *láb* a MTsz szerint: egy tagban levő nagyobb földbirtok; a hétfalusi *láb*nak az az értelmezés felel meg, melyet a MTsz a *tag* szó után tett: egy darabban levő szántóföldek.

² Vö. *Aranylábú* Nyr 38 : 472, MNy 3 : 144, 240. 1.

Porondtető. Dobramér havasa. Piroska. Fenyős iéle. Péléske. Váca (hegyfark). Sorbán orra (merek hegységzördés). Tálorra. Járosdombja. Hosszúhalom. Rongyos halom. Kerek domb. Köpe dombja. Malom dombja. Csapkés. Tyúktető. Hát-tető (egyik völgyből a másikba átvezető nyerges tető).

Erdők: Csiroska. Pozsár. Bolnok (részben kaszáló is). Kőba. Kőbáb. Szilfás. Tatacsika. Sullós (surlós). Málnásajja. Nyáras. Géván. Költő. Bartalis. Vajda. Tátuj. Pajor. Venikés. Buska. Nyirés. Szakadát. Daragoj. Áfonyás. Ruzsa. Liliom. Suvadás. Disznók sára (a Romániából áthajtott disznók pihenő helye volt). Hópuj. Cséligás.

Völgyek, árkok: Bács völgye. Kotyor völgye. Hengér völgy v. Hénkèle völgye. Detke völgye. Száraz v. Mély v. Arapa völgye. Jankóné völgye. Giró völgye. Bornás v. Zsündely v. Veres István völgye. Dávid Mihály völgye. Kiság. Tigáj. Nán völgye. Kecskés v. Medvés v. Pap v. Hideg v. Gógás v. Guvac v. Küllér völgye. Kőbáb völgye. Kőkert ága. Horvatka. Gyérkovács völgye. Gyurka völgye. Málnás v. Sipoly. Szobonya. Vidás völgye. Bégnyén völgye. Tetves v. Sötét. Szoros v. Budagödre. Buska völgye. Szén v. Sorbán völgye. Kaliba v. Kabola völgye. Nyirésdija v. Kereszt v. Len v. Mélyárok. Hátmégárka. Szilfás-árok. Szilfacsutak. Költő árka. Sinka árka. Erős v. és árok. Szélés árok. Fűrész v. Ördög v. (több nehezen hozzáférhető völgynek a neve). Zsidó v. Halaság. Sáros v. Guzsba völgye. Nyáguj völgye. Kara völgye. Aliz völgye. Birja v. Sós v. Dán völgye. Karika völgye.

Patakok: Dirba. Szárazpatak. Tisza p. Sándor vize. Mozsár pataka. Döb-len. Döjtöne v. Döjtönye. Garcsin. Tömös. Száraz-Tömös. Bánya patak. Tomos pataka. Büdösvíz. Kétágpatak. Sugó v. Suhó patak. Erős patak. Vajda pataka. Rajna [így !]. Borzos p. Urlát pataka. Markosán pataka. Fejér p. Roska p. Sipót p. Patak [csak így !]. Szász p. Disznó p. Vertés p. Porond p. Dong pataka. Liliom p. Ruzsa p.

Kaszálók, legelők, rétek: Csiporka. Patrakonya. Százforintos. Csürkő mezeje. Poján. Szécs. Vö. M'tsz. Bacsószécs. Kalánszécs. Tómezeje. Vajda mezeje. Szász János mezeje. Ékmező. Lapjas. Mosókert. Lenföldek (hajdan lent természetettek rajtok). Hócujsz tiszta. Kerekék. Istenmezeje. Kálnás. Limba-mezeje. Rang v. Rong. Disznajos. Szoros lapály (hosszú, keskeny legelő). Hammas. Detke lapály. Urak kertje. Papok rétje. Úré (valamikor az egyházé vagy a papé volt, talán ma is azé. M é n e k a z Ú r é b a).

Utak: Veres út. Kapált út. Asszonyok ösvénye. Székelyek ösvénye. Paláj v. paláj útja (havásra vezető út; juhcsapás, melyen a juhnyáj egyik havasról a másikra megy át).

Falurszék: Alsözég. Felsőzég. Fűrészmező. Kodán. Eger. Eprésajja. Bogyén. (Hétfalu.)

CSEFKŐ GYULA.

Szójátékok.

Mit öttél? — *Öt* télnék hat nyara van.

Mit öszünk estére? — *Könyeret* mög ab *bélüt*.

Kértem tülle, de nem adott; hanem majd ad *Ádám!* — *Ádám!* ha akar!

— Fázok (fázom). — Még af falát se raktad föl, hogy fáznál? [Vö. Arany J. szójátékát: „Ha fázom, fázok“, vagyis fát rakok a tűzre.]

Hó löszsz! (havazás lesz!) — Löszsz bizony! mán eddig is sok *hóó!* (indulatszó) vót.

Hó, ha esik, szánkázunk. — Sok *hóha!* vôt mán, még se szánkázunk. Esés lösz [eső]. — Bizony sok esés löhet ma.

(Hódmezővásárhely.)

SZÖLLŐSI IMRE.

Apró megfigyelések.

I.

Bökköny : bükköny. Fornos. (Tsz. így nincs.)

A hernyókokat szedd le af fáról. Noszlop.

Kevésre való ember, kinek nem sok hasznát venni. Görzsöny.

Énnye erre nekem is vón kíváncsim : kívánságom. Mitej.

Külüsi Trombitás. Egy család neve, tán azért, mert a falun kívül lakik.

A faluban sok „Trombitás“ család van. Noszlop.

Ak küemes [kőműves] nem akarja megigazítani ah házamat. Noszlop.

Múte : mióta. Múte itt vagyok nem voltam sehol Igmánd, Komárom vm.

Mindenöket : mindnyájokat, mindeniket, egymást mind. És mindenöket beretváták (a katonák). Görzsöny.

Odelő : oda elő, régen. Feketepatak, Ugocsa vm.

Reggelrere meglesz p. a csizmafódozás. Estérere elmegyek. Mitej, Zala vm.

Szija : szilva. Szijját ettem. Alsóór.

Szilvíz : szilva íz. Feketepatak.

Súrven : sűrűen. Beregujfalú.

Tik : a te többese. Tik többen vattok, mint mink. Tik jobban tuthattyátok.

Debr. CzF. 1. — Tsz. más vidékről.

Tua : ott. Tua vótam ! = Tova, oda voltam. Göcsej, Zala vm.

Túl, tulsó. — A kerten tól az a tólsó csűr az enyém. Fornos.

Venicse : metszés után elszáradt szőlővessző, tehát venyige. A szálló-venicsét elégettem. Noszlop

Únek : őneki. Feketepatak. Ugocsa vm.

ID. R. VOZÁRY GYULA.

II.

Gyüsménkedni. Velencében (Fehér m.) hallottam, így : az ispány ur szokott gyüsménkedni (a m. tesz-vesz).

Továbbad : nógrádmegyei tanítványomtól hallottam ; ily értelemben van később. Jöjjön továbbad : jöjjön később.

Csicsonkázni : Maros-Vásárhelyi jogásztól hallottam = csuszkalni a jégen (hangutánzó ; képzésre nézve vö. szánkázni).

Taktikorolni : ezt bizonyára nem hallotta még a tek. Szerkesztőség ; kolozsmegyei fiútól hallottam így : Hát te merre taktikorolsz erre ?! Szerintem csatangolni, kóborolni, cirkálni értelme lehet. Talán valami székely katona hozhatta e szót ; mintha a taktika, taktikázni szó változata volna. GELLÉRT PÁL.

ÜZENETEK.

Sz. A. A hályogot magyarul valószínűleg azért nevezték el így, mert azt gondolták, hogy hályagszerű hártya takarja be a szem „bogarát“. Alig lehet kétség, hogy a *hályog* neve azonos a *hólyag*-gal. Az epehólyagot egy 16. századi szótárunk így nevezi : epének *hájoga* (NySz). A Staphylea termését

hályagmogyorónak is, hályogmogyorónak is híják, magát pedig a cserjét hályagfának is, hályogfának is, azonkívül halyagfának (ez a hangalak közbül áll a másik kettő közt). A vékony hártájú gyümölcsöket így nevezik: hályogmeggy, hályog-cseresnye, hályogszilva, vagy pedig halyagmeggy stb. Egy adat szerint Nagykállón a közönséges hályagot is hályognak mondják. Budenz azt is említi, hogy néhol a németek is így híják a hályogot: das *Fell* auf dem Auge, tehát úgy fogják föl, hogy bebőrödzik a szem. — Megemlítjük, hogy Budenz még nem ismerte az itt föl-sorolt adatokat, a *hályog*-ot más eredetű szónak tartja s a következő kifejezésekkel egyezteteti: finn *kalvo* membrana, *silmän-kalvo* pterygium in oculo, lív *halg* hályog, lapp *kalam čalme* hályogos szem.

F. I. kérdi: „A szerk. magyarázza meg a Nyr-ben, hogy a kir. kéziratot a képviselőházban a miniszterelnök miért adja át az elnöknek *meghirdetés* végett, miért jelenti ki az elnök, hogy *meghirdetés* végett átküldik a főrendiházba és a főrendiház elnöke aztán nem *meghirdeti*, hanem *kihirdeti* a kir. kéziratot? Vajjon mi lehet ennek az oka?” — A *meghirdetés* egyszerűen régiesség s véletlenül éppen csak az országgyűlés ügyeiben maradt fenn mint hagyományos kifejezés. Régi forrásainkban gyakori ez a *meghirdet*, de mellette már *kihirdet*, sőt néha *fölhirdet* is. *Meghirdet* különben éppen olyan természetes kifejezés volt, mint *megmond*, *megír*, *megjelenl*, *megízen*, *megértel* stb.

H. J. írja, hogy az idegenszerű halotti *maszk* helyett könnyen lehetne ezt a magyar kifejezést használni: *masarc*. — Nézetünk szerint még természetesebb volna *arcmás*, mint *hépmás*.

P. G. írja: „A Nyr számára bőséges anyag kínálkozik az Ethnográfia (és melléklete a Népr. Értesítő), a Barlangkutatás, Uránia, Századok stb. régi és új köteteiben. Érdemes vállalkozás lenne ez is, a Nyr dolgozótársai is elvégezhetnék. Kérdés, hogy a MTsz, EtSz stb. ezeket is felölelte-e.” — A MTsz csak azt a népryelvi anyagot vehette föl, amely 1901 előtt jelent meg a Nyr-ben és egyéb népryelvi forrásokban. Bizonyos, hogy azóta igen sok népies kifejezés került napfényre az itt említett folyóiratokban is; összegyűjtésük s a MTsz-beliekkel való összehasonlításuk igen hasznos munka volna.

Győztes. De csak félig győztes. Abban t. i. igaza van, hogy „*igen* és *jó* magyar szó”; csakugyan, mind a kettő jó magyar szó. Ha pedig azt állítja, hogy „egyiket a másik helyett lehet használni, csak attól függ, hogy milyen értelemben”, ebben is igaza van, de éppen az a kérdés, hogy milyen értelemben használja őket egymás helyett. Mert hisz bizonyos esetekben *igen* helyett azt is mondhatom, hogy *rossz* vagy hogy *savanyú*. Ha például azt kérdik: Rossz ez a hús? vagy: Savanyú ez az ugorka? egyre megy, akár *igen*, akár *rossz* vagy *savanyú* a felelet. De Kegyed talán nem kérdésre való feleletet gondol, hanem pl. ilyen beszélgetést: A.: Anyám azt üzeni, jőjjön el hozzám. B.: Jó! vagy: Igen! Ilyenkor az *igen* helytelen, a *jó* pedig kétes helyességű, a német *gut* utánzásának látszik. Mindenesetre magyarosabb így: Jól van! Hasonlóképp, ha az ember ilyenféle kérdésben használja: „Én most elmegyek tejért, igen? v. jó?” Mindenesetre helyesebb a kérdésnek ilyen formája: jó lesz? — Egyébiránt levelének első mondatai azt mutatják, hogy eddig nem sikerült kifogástalan fogalmazásra szert tennie: „Fogadásról lévén szó, és természetesen én is épp úgy mint más, nem akarok állítástomtól elállni. Tisztelettel kérem tehát a t. szerkesztőséget, miszerint azt tudatni sziveskedjék...”

MNy. 4 : 415. írja Putnoky I., hogy a *visszaszív* igét régibb szótáraink csak tulajdonképi jelentésében ismerik, de Kelemen Béla szótára már 'visszavonni' jelentésben is közli. Megjegyezhetjük ehhez, hogy már előbb is megvan ez a jelentés a Simonyi-Balassa-féle szótárban. — Uo. 416. Tolnai V. fejtegeti, hogy a *szipoly* eredetileg nem piócát és uzsorást jelent, ahogy most használják, hanem molypillét, mézmolyt. Ehhez megjegyezzük, hogy már a Nyr 1904-ben bőven kifejtette, hogyan „lett a molyból pióca”. — Tolnai tudtával uzsorás értelemben először Jókai Rab Rábyjában kerül elő 1870. A Nyr idézett helyén meg volt említve, hogy Jókainál már 1850-ben, a Csataképekben „*státus-szipoly és országhölyöző* az állami szállításokból nyerésszedő ember”.

Z. Gy. A *fekü, fekhő-höz* (MNy 12 : 295) vö. még: „Hogyha fekvüvizslánk volna, foglyot bőven foghatna az madarász” (1556-ból, I. BSzemle 159 : 337, Takáts S.). Olvasd: *fekü* vizslánk = heverő?

L. I. A lédeciek úgy szerepelnek a magyar nép anekdotáiban, mint a rátótiak s a kaki emberek s mint a német Krähwinkel vagy a görög Abdera lakói.

G. G. Az érdekes indítvány valami véletlen okból nem jelent meg annak idején.

Uj könyvek és füzetek. Szinnyi J. Finn olvasókönyv nyelvtani példatárral. 5. kiad. (Hornýánszky V.)

Kúnos I. Török nyelvkönyv II. Beszélgetések, kereskedelem, ipar, török írás. (Athenaeum, 4 K.)

Szinnyi J. Jalava Antal emlékezete. (M. T. Akadémia, 60 f.)

Simonyi Zs. A tárgyas ragozás ingadozásai. Kny.

Balassa J. Beszéd gégefő nékül. (A Keleti Kereskedelmi Akadémia fonctikai laboratóriumának közleményei 1. sz.)

Katona-nóták. Gyűjtötte Gömöri Jenő. Kiadja a 12. cs. és kir. gyalogezred rokkant-alapja (Budapest, Nap-nyomda).

Latzkó H. és Rózsa D. Angol nyelvtan és olvasókönyv felső keresked. isk. számára. I. rész (1915. Lempel. 3 K 60 f).

Ifj. Gaal M. A nyár szigetén. Ifj. regény. Mühlbeck K. rajzaival (Singer és Wolfner 8 K).

Marlowe Kristóf: A máltai zsidó (1589). II. Edvárd király (1591). Ford. Rózsa Dezső (Olcsó Könyvtár).

Löw Immanuel: A király. Két emlékbeszéd. (Szeged, Traub.)

Schuchardt H. Berberische Hiatusilgung. (Wien, Kais. Akademie d. W.)

Thomsen V. Turcica. Études concernant l'interprétation des inscriptions turques (SuS. Toimituksia 37. — Helsingfors, Soc. Finno-ougrienne).

Beérkezett kéziratok. Wertner M. Cigány. Névmagyarozatok. — Parászka G. A dicsőszentmártoni nyj. — Szendrey Zs. Tájszók stb. — Zolnai Gy. Naponta stb. — Simai Ö. Hadi nyelvünk történetéhez stb. — Erdélyi L. Ismertetés. — Kovács A. Gyakorító képzők. — Csanády S. Két képzőről. — Csepregi Horváth J. A történelmi nevek írásmódja. — Archisynagogus: Zsinat. — Kónsza S. Észtdalok és nyelvi jegyzetek.

46. ÉVFOLYAM. 3.-4. SZ. 1917. MÁRC.-ÁPR.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR
FOLYÓIRATA

SZERKESZTI ÉS KIADJA:
SIMONYI ZSIGMOND
A MAGYAR TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA RENDES TAGJA

SZERKESZTŐ- ÉS KIADÓ-
HIVATAL: BUDAPEST, IV.
FERENC JÓZSEF PART 27.

Szarvas Gábor

TARTALOM

Arany nyelvének hatása. <i>Simonyi Zsigmond</i>	73
Nyelvek és népek. (Vége.) <i>Setälä Emil</i>	77
Régi magyar női nevek. (Vége.) <i>Wertner Mór</i>	83
Helytelen indukció. <i>Körösi Sándor</i>	90
A szóképzés történetéhez. <i>Nagy Zsigmond, Simonyi Zsigmond, Csanády Sándor, Kovács Asztrik</i>	93
Naponta. <i>Zolnai Gyula</i>	101
Ami még nincs, de kellene. <i>Somogyi Géza</i>	104
A magyar nyelv a lipcsei egyetemen. <i>Stumme János</i>	108
Ismertetések	110
A nyelvújítás történetéhez. <i>Simai Ödön</i> .	
Nyelvművelés	112
Mackensen győzelme a Dobrudzsában. <i>Zolnai Gyula</i> . — Sok a nagy betű. <i>Antibarbarus</i> . — Műszaki nyelvünk furcsaságai. <i>Dénes Szilárd</i> . — Koronaherceg-utca. <i>A Nyr szerkesztősége</i> . — Föl kell írni a képménybe. <i>Bubák Béla</i> . — Az ujságok nyelvéről. <i>Simonyi Zsigmond</i> . — Félrehely. <i>Zolnai Gyula</i> . — Terjedő hiba — terjedő tájszó. <i>Huhn Gyula</i> .	
Magyarázatok	118
A nájnagyobb-féle felsőfok. <i>Simonyi Zsigmond</i> . — Jelentés elhomályosodása. <i>Id. R. Vozáry Gyula</i> . — Koronáz és koronáztat. <i>Spitzer Leó</i> . — A női nevekhez. <i>Spitzer Leó</i> . — Arany Jánosnak egy kétsége. <i>Váró Gedeon</i> . — Uzmi. <i>Simonyi Zsigmond</i> . — A Nyelvtörténeti Szótárhoz. <i>Wertner Mór</i> . — Zsinat. <i>Archisynagogus</i> . — Szű-por és társai. <i>Ernyei József</i> .	
Egyveleg	124
Arany János és a Nyelvőr. <i>Simonyi Zsigmond</i> . — Hibaigazítások. <i>Zolnai Gyula</i> . — Dasztikoc. <i>Spitzer Leó</i> . — Német hivatkozás magyar nyelvészekre. <i>Mariánovics Milán</i> . — Az Arany János Társaság pályatétele. — Furcsa népieskedés. — Jókai és a Mór.	
Népnyelv	130
Szólások. <i>Höke Lajos, Násza Erzsébet</i> . — Tájszók. <i>Szendrey Zsigmond, Márkus Jenő, Papp Antal, Szepessy István, Wohlmuth István</i> . — Állatnevek. <i>Gál János</i> . — Népdal. <i>Rokonföldi</i> . — Levél. <i>Balázs Ferencné</i> .	
Üzenetek	135

Legközelebbi kettős füzetünk június 1-én jelenik meg.

**Előfizetés a Magyar Nyelvőr 46-ik évfolyamára:
Égész évre (január-december) 12 korona.**

**Tanárok, tanítók, tanulók, lelkesek, falusi iskolák
féláron kapják.**

**☛ Az önképzőkörök kedvezményét meg kellett
szüntetnünk. ☛**

A Nyr-ben leggyakrabban előforduló rövidítések.

- Ball.: Ballagi Mór szótárai.
- CzF.: Czuczor G. és Fogarasi J., A magyar nyelv szótára 1862–74.
- EtSz.: Magyar Etymologiai Szótár. Gombocz Zoltán és Melich János.
- FUF.: Finnisch-ugr. Forschungen. Szerk.: Setälä E., és Wichmann Gy. Krohn K.
- MA.: Molnár Albert, Dictionarium, 1604, 1611, 1621, 1708. (MAI: a latin része).
- MNy.: Magyar Nyelv. Kiadja a Magy. Nyelvtudományi Társaság.
- MTsz.: Szinyeyi József, Magyar Tájszótár. 1901.
- MUSz.: Budenz József, Magyar-ugor szótár.
- NyFüz.: Nyelvészeti Füzetek. Szerk. Simonyi Zsigmond.
- NyK.: Nyelvtudományi Közlemények.
- Nyr.: Magyar Nyelvőr.
- NySz.: Nyelvtörténeti Szótár. Szerk. Simonyi Zs. és Szarvas G.
- NyÚSz.: Szily Kálmán, A Magyar Nyelvújítás Szótára 1902, 1908.
- OkI Sz.: Szamota-Zolnai, Magyar oklevél-szótár.
- PP.: Pápai Páriz Ferenc, Dictionarium 1708 (PPI: a latin része).
- PPB.: Pápai Páriz és Bod szótára 1767 (PPBI: a latin része).
- SI.: Toldalék a Magyar Diák-szókönyvhöz, Sándor I.-tól 1908.
- SzD.: Kisdéd szótár, Baróti Szabó Dávidtól 1784 és 1792.
- TMNy.: Simonyi Zsigm. és Balassa J., Tüzetes magyar nyelvtan 1895.

Középiskolák segédkönyvéül engedélyezve 1908/94079. szám.

Helyes magyarság

a hibás kifejezések, a kerülendő idegen szók s a helyesírás szótárával.

Irta **Simonyi Zsigmond**, a „Magyar Nyelvőr“ szerkesztője.

Tartalma: Bevezetés. — **Helyes mondatszerkesztés.** Az egyszerű mondat fajai. A mondatrészek szerkesztése. A szórend. Az összetett mondat. — **A szók, szólások és szóalakok használata.** A szók megválasztása. Idegen szók, nyelvújítási szók, tájszók. Rokonzélmű szók. Szólások. A beszédrészek használata. Igeragozás, névragozás. — **A helyes kiejtés és a helyesírás.** — **Szótár.** (A szótári rész 111 lapra terjed.)

8-adrét alak, 212 lappal. = Ára egész vászonkötésben 3 kor.

Magyar nyelvészet.

Irta **Simonyi Zsigmond.** — Középiskolák legfelső osztályainak és tanítóképző intézeteknek engedélyezve. — Ára 1 korona.

Középiskolákban engedélyezve 1905/1129. szám alatt. — Tanítóképzőkben engedélyezve 1905/2463. szám alatt.

Az új helyesírás.

A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter 1903. március 14-én 86. szám alatt kelt rendeletével kiadott magyar iskolai helyesírás szövege és magyarázata, bővített szójegyzékkel.

Irta **Simonyi Zsigmond.**

(Egyetlen magyarázatos kiadás, mely a helyesírási szabályoknak hiteles, hivatalos szövegét teljesen magában foglalja. Bő magyarázatával egyszersmind vezérkönyvül szolgál az Iskolai helyesírás című füzethez.)

Ára vászon borítékban . . . . . 1 korona 50 fillér.

Révai Nagy Lexikona

14-ik kötete az előzőknél is bővebb terjedelemben és gazdagabb képes tartalommal jelent meg. **Mons** címszótól **Otto** címszóig terjed ez a 916 oldalnyi kötet, 79 ábrával a szövegben, 51 képmelléklettel — ezek között 8 színnyomat, 6 térkép, 4 városi tervrajz és egy szövegmelléklet. A szövegben felhalmozott páratlan gazdagságu ismeretanyag — a szerkesztés gondosságával egységes egészé formálva — manapság értékesebb kincs, mint valaha; hiszen a háboru, mely a tudás legrejtettebb titkait állítja szolgáiba, sok bonyolult kérdést vet fel, amelyre a Lexikon megbízható, pontos és kimerítő választ ad és megkímél nehezen érthető, előkészültséget feltételező szakművek elolvasásától. Így a Lexikon a háboru okozta nagy világ-felfordulásban új ösvényeket szánt, melyeken a tudás kincseit hozza napfényre. Révai Nagy Lexikona 14-ik kötete díszes vászonkötésben 18 koronáért minden könyvkereskedésben kapható.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Bpest, Ferenc József part 27.

ARANY JÁNOS NYELVÉNEK HATÁSA.

Irta **Simonyi Zsigmond.**

Az irodalmi intézetek s az iskolák ünneplik Arany születésének százéves fordulóját, s az egész nemzetnek világra szóló ünneplése volna ez, ha sorsunk nem kényszerítene éppen most, hogy talpig vasban életünkért, nemzetünk fönmaradásáért harcoljunk. „Hú magyar szívünk kalitkájából a legszebb szavak madarai röppennének ég felé, hogy pacsirták módjára hirdessék Arany János nagyságát.“

Mi magyar nyelvészek nemcsak ilyen ünnepek alkalmával, hanem hétköznapiainkon is ünnepeljük, lebocsátkozunk az arany-szájú költő nyelvének mélységeibe, mint a bűvár a tengerbe, hogy fölhozzuk rejtett kincseit s csodáljuk bennük nyelvünk szépségeit. Ezúttal új szempontból kívánok Arany nyelvével foglalkozni: azt akarom néhány szembetűnő példán föltüntetni, milyen nagy hatással voltak Arany költői remekei már eddig is irodalmi nyelvünk fejlődésére.

Egy hivatalos bírálatban olvastam mostanában újra azt a régente gyakran hangoztatott véleményt, hogy a nyelvtanításban fonák dolog költői példákra hivatkozni.¹ Ezt a kifogást azonban csak olyan pedáns nyelvtanosok hangoztatják, akik azt hiszik, hogy a grammatikus csinálja a nyelvet és hogy a legszabályosabb és legközségesebb írásmód egyúttal a legjobb. Ellenben a nyelvtörténet s az irodalmak története azt bizonyítja, hogy a költők nyelvének mindig nagy hatásuk volt az irodalmi próza fejlődésére, gazdagodására és finomodására. A költészet nyelve nemcsak szebb a kötetlen nyelvnél, hanem egyúttal tisztább és nemzetibb, az idegen hatásoknak sokkal kevésbé van kitéve. A *mi* költőink nyelvében is sokkal kevesebb az idegenszerűség, mint próza-

¹ Iskola nyelvtanaimnak egyik első bírálója ezt a megrovást különös megbotránkozással hangoztatta. Sokkal helyesebb megjegyzéseket olvastam Földessy Gyulától egy fogalmazás-tanító könyv hivatalos bírálatában (Hiv. Közlöny 1916. 17. sz.): [A] „Szerzőnek azt a megjegyzését sem írom alá, hogy a költői nyelv kevésbé alkalmas a kezdő stílista előadásának fejlesztésére, mint a prózáé. Petőfi, Arany nyelve a stílustanítás legszűkebb fokától a legmagasabbig kitünő iskolája a stílusérzéknek, a jó magyar beszédnek. Nem hiszem, hogy tévedjek, ha azt állítom, hogy a Petőfi egyszerű, természetes, könnyed költői nyelve nemcsak Aranyt szólaltatta meg, hanem a Jókai prózájának is hathatós mintája volt. És mennyire gazdagíthatja Arany dús költői beszéde a kezdő stíliszta szó- és szólás-gyűjteményét!“

íróinkéban, s már csak ezért is helyeselhetni, hogy nyelvtaníróink költői példákat is idéznek.

A mi irodalmi nyelvünk történetében is könnyen ki lehetne mutatni a költők hatását. Nemcsak szálló igék és szólások származnak a költői nyelvből, mint pl. *csak sást nemzenek a sasok . . . , megbűnhötte már e nép . . . , párducos Árpád, kacagányos apáink*, hanem még nyelvtani kifejezésekről, határozókról és mondatszerkesztő szókról is ki lehet mutatni ugyanazt az eredetet: *nap nap után*,¹ *ám eh. ámde* stb.

Különösen nagy hatásuk volt az utóbbi évtizedekben Arany János műveinek. Ezt a Nyelvőr már több ízben érintette, de talán nem végezek fölösleges munkát, ha erre nézve még összeállítok egyes bizonyítékokat, melyeket hosszabb idő óta alkalmilag jegyezgettem újabb irodalmunk termékeiből. Előre bocsatom, hogy Arany nyelvének hatása mingyárt a Toldi megjelenése után kezdődött s azután a hatvanas, hetvenes években is kimutathatjuk. Már Sárosy Arany Trombitájában, 1849-ben, néhol egészen hasonló a hang a Toldiéhoz.² A hatvanas években maga Arany megrója Merényit azért, hogy egyik népmeséjében „*a kulacs nyakát kitékerteti*“ (mint Toldi 4 : 12), valamint hogy *Nagy-Meseországot* a Jóka ördögéből vette át (l. Arany hgy. 428, 432).³

De különösen azóta erősödött Arany nyelvi hatása, mióta Kármán Mór a gyakorló gimnáziumban (1873) s aztán az új középiskolai tantervekben Toldit tette a magyar irodalmi oktatás alapjává és központjává. S legerősebb hatása csakugyan Toldi nyelvének volt, itt következő idézeteim is ezt világítják meg első sorban s úgy térek aztán rá a többire.⁴

Míntha *szévébe nyilalott volna az az egy szó*, tagjai rángatózni kezdtek, s szemei előtt elborult a világ (Mikszáth, P. Hirlap; Aranynál Toldi 1 : 9, de a Toldi Szerelmében is többször).

Zokszó. Arany a szalontai népnyelvből vette (vö. NyF 69 : 50), először a Toldiban használja (2 : 6), aztán még gyakran (mellette ezt is: *zok sohaj*). A *zokszó* azóta szépirodalmunknak kedvelt szava lett, vö.: Uram, a zokszót megbocsádd! (Dóczi : Faust 1872. családi kiadás 106). Zokszókat túrj néha békével (Nogáll J. Kempis T. 1881. 3 : 46, 1). E félenken tartózkodó, az imádot ellen soha egy zok-szót nem ejtő . . . szerelmek (Beöthy Zs. Széppróz. 1886. 1 : 203). Iskolai szempontból senki egy zokszót sem ejthet ki a rendelet ellen (Tanár. Közl. 22 : 395). Vö. még : (A férfiak) a nőnek sokat megbocsátanak, amit *rossz*

¹ Arany Tetemrehívása után jött divatba, l. Nyr 28 : 65. Arany példájára használták újra a régi *fölköttébb*-et eh. fölötte, nagyon.

² Vö. Boszuért kiáltván az egek egére (IX).

³ Vö. még abból a korból: Kinek föld a párnája, ég a takarója, kinek csak a bokor ad menedéket (Abonyi : A mi nótáink 1 : 95). Továbbá: Midőn magányosan kóborolhat völgyön, éren, bércek és vízmosások oldalán (Athenaeum 1874. 666, Csukássi József). Csendes lebel futása hajtja az *imbolygó* kalászkokat (uo. 1160, Tóth Endre). *Túl a nádon, túl az éren*, messze — Kántor Klári volt a legény veszte (Kis J. Kántor K.).

⁴ Mellőznöm kell azt a szintén érdekes kérdést, hogy íróink, különösen költőink és szónokaink közül kik tanultak legtöbbet Arany műveiből.

néven vennének a férfitől. M. Teréziának sok olyant megbocsátottak az apáink, amit *zok néven* vettek volna egy férfitől (így, Hoitsy P. Egyetértés 1900. I. 25, 1).

Azt hiszed, *nem ériék volna fel ököllet*? (Baksay: GyÖ 2 : 312). Nem érték fel ököllet a boldogtalan utánzók, hogy . . . (Vas. Ujs. 1873. 96). Toldi 3 : 4.

A szüpercegés a szemöldökfába' (Szász K. Múford. 138). Toldi 6 : 2.

Ferkó beszaladt a molnárházhoz s a következő pillanatban törtetett vissza *sikkangalva* . . . (Baksay: GyÖ 2 : 26). Toldi 9 : 9. — V. ö. *Elsikkantja magát*, ha két vastagabb jégdarab találkozása roppanással jár (Ágai, Pesti Napló 32 : 85. tárcsa).

Különösen megható Toldi anyjának felkiáltása: „*Lelkemtől lelkezett gyönyörű magzatom*, csakhogy szép orcádat még egyszer láthatom.“ Nem csoda, hogy íróinknál csakhamar úgyszólván általánosan elterjedt. (Arany maga egy levelében így használja, Lev. 1 : 295: Ha te oly *szüvből szakadt és lélektől lelkezett* verset tudsz írni . . .) — A nép lelkéből lelkezett költészet (Hegedűs I. Arany és Aristophanes 1917). Annyi közvetlenség, annyi népmeséből lelkezett igazi erő lakozik benne (A Hét 1915. 49. sz. 705). A szabadelvű pártból lelkezett Fejérváry-kormány (B. H. 1905. VI. 23). Egy elevebb, egy szervesen lüktető, faji öntudatból *lelkezett* médium is kell (Katona L. Petrarca 18). Lelkéből lelkezém! magyar vagyok (Komjáthy Jenő). A nemzetet csak az az eszme válthatja meg, amely a saját lelkéből lelkezett (Bp. Napló 1902. karács. mell., Fényes Samu). Nem hisszük, hogy az [a szónoklat] az igazságügyminiszter lelkéből lelkezett (Világ 1910. X. 18. 2). Jöttek egymásután a Tisza lelkétől lelkezett reformok (uo. 1914. VI. 24. 1). A tudományos munka is lelkéből lelkezett legyen, az egyén lelkét tükröztesse (Nyelvtudomány 6 : 82, Rubinyi).

Kivel Gamelyn a király által rendelt *újudvarban*, Shakspere-nél a Fridrik herceg birokversenyen, viadalra száll (Greguss Á. Shak. pályája 170).

A Buda Halálára emlékeztetnek :

Amottan Rákóczi harsfái *hullatják* a földre hajdani gazdájok *izenetét*, sárgult *falevelben* (Jókai: Magyar Föld 62). — Vö. még: „Az ó lábas óra . . . , *az idő vén fája*“ (Bp. Hirlap 1891 X. 25. tárcsa).

Imbolyog (a mérleg rúdja, Buda Halála). Fetreng soká, fél-ébre, fél-aludva: érzése lét s nem-lét közt imbolyog (Arany L. Délibábok hőse 1873-i kiad. 172). Járása imbolygó, tétova (Mikszáth: Beszélő Köntös¹ 191). A fogalmat körülfojgják öt-hat rokonértelmű szóval, melyek közt a fogalom ide-oda imbolyog (P. Napló 1882. 354. III. mell.) A különböző vallások között szorongva imbolygott (Széchy K. A pannóniai ének 114). Imbolyog a koporsó mögött (Bp. Szemle 75 : 263). A szobor előtt pislogó méceses apró lángja széltől imbolyog (Makay B. A lép virága 153). — *Imbolyog* Aranyánál s a népnyelvben a. m. inog, ingadozik, de újabb íróink egy kis félreértéssel 'ödöng, bolyong' jelentéssel is használják (v. ö. Nyr 17 : 35, 41 : 281). Olyanformán volt a mi lovagunk, mint hogyha férialomban imbolyogna (Endrődi: Éden 9. vsz.) Harmatos pázsítú lép földön imbolyog a leány (Makay B. id. h. 7, 12 stb.)¹

Tőlok, hívém, *megjuhádzol* s nem törekszel többet ellenséges nyilaiddal beverni a főmet (Csengeri: Catullus 89). — Mellesleg megjegyzem, hogy ez az

¹ Az *imbolyog* szó is igen hamar elterjedt. Már 1888-ban megjegyezték a Nyr-ben (35. l.), hogy úgyn. szépiróink le nem írhatnak két lapot úgy, hogy kifelejtjenek a révedező szemet, az imbolygó nádat, a zizegő sást s a madarak sirámát.

ige Arany óta több más változatban is előfordul irodalmunkban,¹ Vö. A komondorok utána iramodtak, de Tót Péter visszavezényelte őket: *Juhoz te!* (így, Bak-say: GyÓ. 1 : 23). Egyszerre nagyon *megjuhászkdva* így szóla (Gyóry V. Don Quij. kisebb kiad. 24).

Búja *lohadton meglohad*, úgy látszik (Csengeri: Catullus 61).

Két egytestvért szerettek (t. i. Kisfaludy és Stáhly, Bánóczi: Kisf. K. 1 : 153). *Selyemfüves rétek* (Mikszáth: Eszterházy kalandjai 22).

Igazánda (Nogáll, id. Nyr 11 : 132). Mert egy igazánda függetlent, ha dzsentri, vármegyes bajbáól a nagy állam ment ki (Borsszem J. 778. sz. 9).

Aranynak kisebb költeményeiből valók:

Keveházából: Régi *öltök* eltűnt fényén lelkem elandalog (Szász K. Műford. 1 : 267, 166).

Széchenyi emlékezetéből: A széna- és takarmánytermelés *visszacsökkent* (Vadnay Andor: A Tiszamellékről 1900. 109). Nemzeti veszély és faj-vissza-csökkenés (uo. 138). — Arany azt írja: Nem hal meg az, ki milliókra költi dús élte kincsét, ... hanem lerázván, ami benne földi, *egy élető eszmévé finomúl*. Így Katona L. (Petrarca 13 és 67): „Derengő érzés, mely hovatovább öntudatos eszmévé finomul és erősödik.“ „Laura már nem elvont eszmévé finomult sym-boluma a természetfölötti nőiségnek.“ — Szintén a Széch. emlékezetéből való *Olcsó időnek hasztalan soha*.

A méh románcából: „Főleg ez a kinevetett érzelem hiányzik, hogy jó biograph és koszorút érdemlő író váljék belőle. Sőt nem csak *írói koszorujának van híja miatta*“ (B. Szemle 1874. 6 : 205).

Nagy hatása volt a Tetemrehívásnak: A reakció *sanda gyanuja* meg tán erre is szemet vetett volna (P. Hirlap 1881. 82 : 6). Miként ragad a sanda gyanú mindazokhoz, kik szót próbálnak emelni (TanárKözl. 26 : 317). A szüntelenül éber *gyanú sanda szemé* (Élet 1891. 144). — Aki ma egy hangot mert volna ejteni a háború vagy Tisza István ellen: meglincseltek volna *nyíll utca során* (B. Hirlap 1914. VII. 26. 2). — *Nap nap után* bőven gondoskodik a kaszás arról, hogy a fájdalom állandó lakója legyen lelkünknek (P. Hirlap 1890. I. 8. 4). Magát a büntől óva nap nap után az isteni malaszt állapotjában él (Nogáll J. Szentek tudománya 1897. 76; s újabban mindig gyakrabban). V. ö. még: „1870. óta rója egymás mellé *hét-hét után* e város történetének nevezetesebb mozzanatait (Komáromi Lapck). A *nap nap után* előfordul már előbb Jókainál: „Így folyt nap-nap után“ (Csataképek, nemz. kiad. 10 : 8).²

A Családi körből: A vályu alul kirezzentett cica *hosszan elnyúlt testtel* nesztelenül *ballag* a ház felé (Makay B. A láp virága 45).

V. Lászlóból: Mind a négy saroktornyon *csikorog a rézkakas* (uo. 131)

Igazán zengi Aranyról Kozma Andor :

A nemes zöngék, mik tőle telnek,
Bűvös szépségi egy örök nyelvnek.

¹ Arany megjegyzi, hogy az ő vidékén *juhádzik* v. *juházik*, de ő a *joh*-ból származtatja s így írja: *joházva* (B. H. 7. ének), de *juházva* is (TSz 4 : 79).

² Dézsi L. szives értesítése szerint Debrecenben is szokásos. Egy hallgatóm szerint Felső-Szabolcsban így mondják: *nap nap mellett*; ez legújabbán az irodalomban is előkerül. — Érdekes, hogy *nap nap után* előkerül a TSzerelmében is (6 : 29), de megfigyeltem, hogy az irodalomban s a közbeszédben is éppen a Tetemrehívás megjelenése után terjedt el hirtelen, mint a sanda gyanú is, kétségkívül azért, mert sokszor szavalták.

NYELVEK ÉS NÉPEK.

Irta **Setälä Emil.**

Fordította **Sebestyén Irén dr.**

II. (Vége.)

Az indogermán nyelvtörzsnek a legrégebb idők óta szomszédja volt a **finnugor nyelvcsalád**, mely a következő főnyelvekre oszlik:

1. *Finn nyelvek.* Ide tartozik a finn; a karjalai nyelv Finnország politikai határaitól keletre Viena és Olonec kormányzóságokban, továbbá a tveri és novgorodi kormányzóságban; a vepsz nyelv Aunus és Novgorod kormányzóságban; a vót nyelv Ingermanlandban; az észti nyelv Észt- és Livorszáiban; végül a liv nyelv Kurland északnyugati partvidékén.

2. A *lapp* nyelv, melyhez a norvég-, svéd-, finnországi (enarei) és orosz-lapp (kolai lapp) egymástól tetemesen eltérő nyelvjárások tartoznak.

3. A *mordvin* nyelv két főnyelvjárásra oszlik: erzá- és moksa-mordvinra; a mordvinok a Volga két partján, a kanyarulattól délre laknak.

4. A *cseremis* nyelv. A cseremiszek a Volga mindkét partján, a kanyarulattól nyugat felé élnek. Némelyek felosztása szerint a cseremis nyelv a mordvinnal együtt: a volgai csoport.

5. A *permi* nyelvek, a cseremisztől és mordvintól főként északra. Két közel rokon nyelv tartozik ide: a *vojják* és a *zürjén*.¹

6. A *vogul* nyelv az Ural két lejtőjén, de főként a keletin.

7. Az *osztják* nyelv az Ob vidékén. Mind a két utóbbi nyelv több, egymástól nagyon különböző nyelvjárásra oszlik és közeli rokonságban van egymással. Hozzájuk csatározik:

8. A *magyar* nyelv; ez a két előbbivel együtt az úgynevezett *ugor* csoportot alkotja.

A magyar nyelv első összefüggő emléke az 1200-as évek-ből való, a zürjéné a XIV. sz. végéről, a finn nyelv a XVI. sz.-ból. A többi finnugor nyelvnek csak a legújabb idők-ből vannak írott forrásai.

Egyes finnugor nyelvek északon a *szamojéd* nyelvcsaládba tartozó nyelvekkel érintkeznek. A szamojéd nyelveket a Jeges-tenger európai és ázsiai partvidékén kelet felé a Khatanga-öböl, sőt beljebb a Jeniszej és mellékfolyói partjain is beszélik. A szamojéd és finnugor nyelvcsalád rokonsága már be van bizonyítva; a két nyelvcsalád együtt az *urali* csoportot alkotja.

Valószínűleg összetartozik és az úgynevezett *altaji* csoportot alkotja a következő három nyelvcsalád:

1. A *török-tatár* nyelvcsalád. Az idetartozó nyelvek közeli rokonságban vannak egymással. Csupán két nyelv különbözik

¹ A skandináv forrásokban előforduló *Bjarmien* név kétségkívül azonos jelentésű az orosz forrásokban előforduló *perem* szóval, mely a zürjének neve, de a skandináv források ezzel a névvel más finnugor (finn) törzseket is jelölnek.

tetemesen a többitől: a jakut és a csuvas nyelv; az utóbbit a régi volgai bolgár török nyelv utódjának tekintik. Hogy a többi török nyelv milyen viszonyban van egymással, még nem vizsgálták meg pontosan. A felosztásban rendszerint földrajzi szempontok az irányadók (a földrajzi felosztás különben meglehetősen megfelel a rokonsági viszonyoknak): keleti nyelvjárások (ide tartozik pl. az altaji török és a baraba nyelv); középpázsiai csoport (szárt és özbek nyelv, valamint Bukhara, Khiva és Kelet-Turkesztán lakóinak nyelve); nyugati nyelvjárások (kirgiz, nogai nyelv és az európai tatárok nyelve); végül a déli csoport (a Balkánon lakó törökök nyelvén kívül a krimi tatárok nyelve, valamint az azerbajdzsán és a türkmén nyelv). A kihalt török nyelvek közül, melyeknek nyelvelmékeik maradtak fenn, említést érdemel az ujjur, melynek a VIII—IX. sz.-ból vannak emlékei; a mongolországi kök-török nyelv, melyet az Orkhon és Jeniszej folyók mentén felfedezett sziklafeliratok őriztek meg (a legrégebb emlékek a 700-as évekből valók); a legnyugatibb török törzs, a kúnok (polovcok) nyelve, melynek emlékeként egy 1303-ból való szótár maradt fenn; és végül a szeldzsuk nyelv. Irodalmi nyelvéül a következő három szerepel: a csagataj vagy keleti-török irodalmi nyelv, mely az ujjur irodalmi nyelvből alakult és melyet a középpázsiai, de a nyugati török nyelvjárások is használnak, az oszmán irodalmi nyelv, mely az oszmán birodalomban jutott vezérszerephez, és végül az azerbajdzsáni, mely a kaukázusi és perzsiai törökség körében használatos.

2. A *mongol* nyelvcsalád keleti, északi és nyugati csoportra oszlik. A keleti mongolból fejlődött a mongol irodalmi nyelv; az északi csoportba tartoznak a burját nyelvjárások; a nyugati csoport a kalmuk nyelvből áll.

3. A *mandzsú-tunguz* nyelvcsaládhoz tartozik a mandzsú nyelv, Kína meghódítóinak nyelve; csak kis területen beszélik, de a mandzsú birodalomnak és a kínai mandzsú dinasztíának hivatalos és szent nyelve. Ide tartoznak továbbá a még kevésbé ismeretes tunguz nyelvjárások.

A török-tatár és a mongol nyelvcsalád összetartozását ma már bebizonyítottak, a mandzsú-tunguznak az említett két nyelvcsaláddal való rokonságát pedig valószínűnek tartják. Ezzel szemben még nincs tudományosan kimutatva az uráli és az altaji csoportnak egymással való rokonsága, az úgynevezett *urál-altaji* nyelvtörzs létezése. Az uráli, különösen éppen a finnugor nyelvek némely tekintetben megegyeznek az indogermán nyelvekkel; ezeknek az egyezéseknek értékelésében még nem döntöttek a tudósok. Nem szabad tehát eleve kimondani, hogy az uráli nyelvek közelebb állanak az altaji, mint az indogermán nyelvekhez.

Az említett nyelveken kívül még két nyelv van Európában, melyek egyik ismert nyelvcsaládhoz sem tartoznak. Egyik a *baszk* nyelv a Pireneusok francia- és spanyolországi lejtőin; némelyek szerint ez a nyelv Délnyugat-Európa őslakosságának, az

iberek nyelvének töredéke. Másik az *etruszk* nyelv, melyet hajdanában Itália területén beszéltek. Egyes kutatók indogermán nyelvnek tartották, újabb időben a finnugor nyelvekkel próbálták rokonítani. Az eddigi föltevések közül legvalószínűbb a Thomsen Vilmosé, mely szerint a kaukázusi nyelvek közé tartozik.

A *kaukázusi* nyelveket, melyeket a Kaukázus hegyvidékein beszélnek, két főcsoportra osztják: északira (ide tartozik a cserkesz, csecsenc és lezg nyelv) és déli vagy khartvel csoportra (ide számítják a grúz, mingrel és szvanet nyelvet). Ezek a nyelvek annyira különböznek egymástól, hogy az észak-kaukázusi és viszont az észak- meg dél-kaukázusi nyelvek rokonsága nagyon kétséges.

Ázsiában és Afrikában találjuk az úgynevezett *sémi* nyelvcsaládot, melyhez a következő nyelvek tartoznak:

1. Az *asszir* (*ó-babiloni*) nyelv, melyet ékirásos emlékekből ismerünk; már Nagy Sándor korában holt nyelv volt.

2. A *kanaáni* nyelvek közül legfontosabb a héber, melyen az Ó Testamentom könyvei vannak megírva és mely a hellenisztikus korszakban már nem volt élő nyelv. A másik kanaáni nyelvnek, a föniciainak legrégebb nyelvemlékei a Kr. e. X—IX. sz.-ból valók. Az I. sz.-ban Kr. u. már ez is holt nyelv. A föníciai nyelvnek pún nyelvjárása, melyet Karthagóban beszéltek, még a Krisztus utáni időkben is élt.

3. Az *arámi* nyelv, mely a legrégebb tudósítások szerint a Mezopotámia nyugati szegélyén lakó pásztornép nyelve volt, a III. sz.-ban Kr. e. egész művelt Elő-Ázsiában elterjedt. Ide tartozik a szír nyelv is (keleti arám nyelvjárás). Az arámi nyelvnek egy kis töredéke még ma is él (az Urmia-tó nyugati partján).

4. Az *arab* nyelvek két csoportba sorozhatók: északiba és délibe. Az északi csoporthoz tartozik a Korán nyelve, mely a mekkai nyelvjáráson alapszik, továbbá az arabiai, mezopotámiai, szíriai, egyiptomi és északnyugat-afrikai nyelvjárások, valamint a Malta-szigetén élő teljesen elszigetelt nyelvjárás. Az észak-arabiai nyelvjárás sok más nyelvjárás-területre behatolt győzelmesen, háttérbe szorította a dél-arabiai nyelvjárásokat is, pedig a déli arabok az északiakat megelőzve (már Kr. e.) önálló műveltséget is fejlesztettek. A feliratos emlékek alapján két déli arab nyelvjárást ismerünk; ma csak egy kis töredékük él a partvidék némely helyén és Sokotra-szigeten. A déli arab nyelvjárásokhoz szorosan hozzátartoznak az abessziniai és ethiopiai nyelvek: a ge'ez nyelv, melynek a IV. sz. óta vannak írott emlékei, de melyet ma már alig beszélnek, továbbá az amhar nyelv, mely 1100 körül kisorsította a mindennapi használatból a ge'ez nyelvet, 1600 óta pedig irodalmi nyelvül használatos.

Voltak tudósok, kik a sémi nyelveket az indogermánsággal akarták összekapcsolni; eredményeik azonban nagyon kétes értékűek. Ezzel szemben egyre igazoltabbnak látszik a sémi nyelveknek a *hámi* nyelvcsaláddal való rokonsága. A hámi nyelv-

családhoz a következő nyelvek tartoznak: az ó-egyiptomi nyelv és utódja a kopt nyelv, az észak-afrikai berber nyelv, valamint az Abessziniában és a szomszédos területeken beszélt úgynevezett kusita nyelv.

Elő-Indiában az indogermán nyelveken kívül még két olyan nyelvcsaládot találunk, melyek az eddig felsorolt nyelvcsaládok közül egyikbe sem tartoznak. Ezek a nyelvek valószínűleg töredékei azon indiai őslakók nyelvének, akiket az indogermán bevándorlók igáztak le. Egyik a *dravida* nyelvek csoportja, melyet az Indiai-félsziget déli részében körülbelül 40—50 millió ember beszél. Másik a *khervar* vagy *kolar* nyelvcsalád, mely összetartozik a hátsó-indiai és ausztráliai nyelvekkel. Ezt a nyelvet beszélhette Indiának legrégebb lakossága.

Szerkezet szempontjából sajátos csoport a délkelet-ázsiai „egytagú” nyelveké, melyek sem a hajlítást, sem a ragozást nem ismerik s egyetlen nyelvtani alakjuk az összetétel. Ide tartozik a *kinai* nyelv — melynek 1500-ból Kr. e. vannak írott emlékei — és néhány hátsó-indiai nyelv. Az említett nyelveknek együvé tartozása egyáltalán nincs bebizonyítva; feltétlenül bizonyos azonban a kínai és a tibeti nyelv rokonsága, és ebből az következik, hogy a kínai nyelv sem volt mindig egytagú, hanem a mai állapot hosszú fejlődés eredménye. A nagyon rejtélyes eredetű jeniszjei-osztják nyelv (melynek semmi köze a finnugor osztjákhoz) valószínűleg a tibeti nyelvnek rokona.

Külön áll a japáni nyelv; némelyek az ural-altáji nyelv-törzshöz számítják, de ez a rokonság sincs még bebizonyítva.

Az sincs még kimutatva, hogy hova tartoznak bizonyos északkelet-ázsiai nyelvek, mint pl. a jukagir, csukcs és kamcsadál.

Bizonyos ázsiai feliratok olyan nyelveket őriztek meg, melyeknek hovatarozóságáról mit sem tudunk. Ilyen a *sumir*, a legrégebb babiloni nyelvemlékek nyelve. Ide tartozik Kis-Ázsia őslakóinak, a kasszitoknak vagy kosszeáknak és a héttiknek (babilon forrásokban „khatti”) nyelve. Ismeretlen eredetű az Achemenidák háromnyelvű emlékének és több más régi ékirásos emlék nyelve, az elámi nyelv; csak a legújabb időben merült fel az a gondolat, hogy talán a dravida nyelvvel tartozik össze. Hasonlóképpen semmit sem tudunk a likiai és káriai nyelvemlékek nyelvének rokonsági viszonyairól. Némelyek azt tartják, hogy annak a nyelvnek emlékei, melyet a görögök beözönlése előtt Kis-Ázsia, Görögország és az Egei-szigetek lakossága beszélt.

Afrikában — az arab nyelvterülettől délre — *nubiai* és *néger* nyelveken beszélnek; ezeknek a nyelveknek egymáshoz való viszonya nincs kikutatva. A délafrikai néger nyelvek, az úgynevezett *bantu*- vagy *kaffer*-nyelvek összetartoznak. Teljesen külön áll azonban a hottentot és a busman nyelv.

A Nagy-Óceán óriási területén: egyrészt a Húsvét-szigetek-től Madagaskárig, másrészt Formózától Új-Zélandig a *maláj-polinéziai* nyelvcsaládot találjuk. Az ide tartozó nyelvek három

csoportba oszlanak: a tulajdonképpeni maláj nyelv Malakka-félszigeten, valamint a szomszédos nagy szigeteken, a Filippini és Ladroni szigeteken; — a polinéziai nyelv, Polinéziának, Új-Zélandnak és Madagaszkár őslakóinak nyelve; végül a Melanéziai nyelv, Melanéziának (a Fidzsi meg a többi Ausztráliától északkeletre fekvő szigetnek) nyelve.

Melanézia lakóit maláj és pápua törzsek keverékének tartják. *Pápua* nyelven beszélnek néhány ausztráliai szigeten, Borneo-sziget egy részén és a Filippini szigeteken. A pápua nyelvet ma már meglehetősen háttérbe szorította a maláj.

Az ausztráliai nyelvek nem a maláj-polinéziai nyelvcsaládba tartoznak, hanem az indiai kolar nyelv rokonai.

Az amerikai bennszülöttek nyelvei, az *indián* nyelvek valószínűleg több külön csoportot alkotnak.

Rokon nélküli sarkvidéki nyelvek: az *eszkimó* és az *aleut* nyelv.

Közös alapnyelvre vezethetők-e vissza az összes nyelvek? Egyetlen egy alapnyelvből kell-e levezetnünk az ismert nyelveket vagy pedig többől? Erre a kérdésre előreláthatólag sohasem fog kielégítő választ adni a nyelvtudomány. A tudományos kutatás összehasonlító módszerrel dolgozik: megvizsgálja azokat a nyelveket, melyeknek rokonságához nem fér kétség és igyekszik megismerni az alapnyelvet, melyből az illető rokonyelvek leszármaztak. Mindazoknak a tapasztalatoknak alapján, melyeket a tudományosan bebizonyított adatok nyújtanak, eldönthetjük, hogy az alapnyelvek — éppen úgy, mint a ma élő nyelvek — nyelvjárásokra szakadoztak. A nyelvnek nagyobb területen való elterjedése következtében az egyes nyelvjárások földrajzi területek szerint elkülönültek egymástól, az érintkezés köztük megszakadt. A nyelvjárásokból önálló nyelvek fejlődtek, amelyek — bár megváltozott alakban — megőrizték a közös alapnyelvnek leglényegesebb sajátosságait. Éppen a megfelelések alapján lehet fölépítenünk a közös alapnyelvet.

A következő lépés mármost az, hogy az ilyen módon megszerkesztett alapnyelveknek közös őst megállapítsuk. Figyelembe kell vennünk azonban, hogy minél messzebbre hatolunk a kutatásban, annál kevesebb biztos anyaggal rendelkezünk, mert a nyelvek fejlődésük folyamán végtelen sokat veszítenek az eredeti nyelvkincsből: nagy rész feledésbe merül és újjal pótlódik, másik nagy rész idegen hatásoknak enged teret stb. Végül is olyan kevés anyagunk marad, hogy lehetetlen eldönteni, vajjon az egyezések csupán közös emberi lelki és testi sajátságokból fakadnak, vagy pedig csakugyan egy és ugyanabból az alapnyelvből vezethetők le az összes nyelvek. Ha volt is valaha ilyen közös ősnelv, az mindenesetre olyan egyszerű volt, a szókincse pedig olyan szegény, hogy a mai nyelvek alapján teljes lehetetlenség megállapítani.

Nyelvek és fajok. A nyelvrokonság, melynek az a

feltétele, hogy az illető nyelveket közös alapnyelvre lehessen visszavezetni, feltételez egyuttal olyan embercsoportot is, mely az alapnyelvet beszélte. A nyelvrokonság tehát együtt járhat a faji rokonsággal, azaz a rokonnyelveket beszélő népek testi sajátságok tekintetében is rokonok lehetnek. De még ebben az esetben is csupán azt mondhatjuk, hogy a rokonnyelvű népek csak részben származnak közös népfajból, mert hiszen egy nép sem kerülhette el a nagyarányú keveredést. A nyelvrokonság nem bizonyítja egyuttal a faji rokonságot. Valamely nyelvet teljesen idegen népfajok is átvehetnek, mint azt pl. a latin népnyelv, az arab, újabb időben pedig az orosz és angol nyelv elterjedésének példája igazolja. Közlekedési vagy egyéb művelődési okok következtében az ilyen — mint az érintkezés eszköze — egyik nemzedékről a másikra szállt és végül teljesen kiszorította a használatból a nép nyelvét: a hatalmat kezükben tartó bevándorló hódítók nyelvét megtanulta a leigázott lakosság vagy ellenkezőleg a győzők vették át a legyőzöttek nyelvét. Ez már a műveltségnek kezdetleges fokán is megtörténhetett; csaknem teljes lehetetlenség tehát a nyelvrokonság alapján a fajok rokonságára következtetni.

Nyelvek és nemzetek. Az egységes nyelv, mint a művelődés fejlődésének és elterjedésének fontos tényezője, nagyban hozzájárult az egységes műveltség és az összetartozás érzésének kialakulásához, amely nélkülözhetetlen alapja a nemzetek létének. Az, hogy a nemzet legtöbb esetben egy nyelvközösséget foglal magába, nem azt jelenti, hogy a népeket az egységes nyelv egyesítette nemzetekké; sokszor a közösen átélt történelmi múlt és a közös kultúra nemzeti egységgé tömörített különböző nyelvű csoportokat, nemzetiségeket, s ezek rendszerint csak később sajátították el és használták az egymással való értekezés eszközeként a leginkább elterjedt nyelvet. Gyakran előfordul — amint már előbb is céloztunk rá — hogy valamely nyelv bizonyos előnyeinek fogva, művelődési állapotok, hatások következtében, vagy mert a többségnek nyelve, esetleg mivel életképebb, kiszorít a használatból másokat tekintet nélkül arra, hogy rokona-e vagy nem az illető nyelveknek. Ilyen módon történik lényegében és alapjában a mai állami nyelvek terjedése: a legtekintélyesebb szerepet játszó nyelv lassanként legyőzi a többiét. Arról sem szabad azonban megfeledkeznünk, hogy a közös nyelv sem teremt mindig nemzeti egységet. Az északamerikai Egyesült Államok népe nem azonos az angollal, noha mindkét országban angolul beszélnek. Másrészt Svájc népei egy nemzetet alkotnak, ámbar három-, helyesebben négyféle nyelven beszélnek.

A nemzetek, a világtörténelem főszereplői, csupán olyan értelemben faji egységek, hogy minden nemzedéknek nagy többsége az előző nemzedék utódjaiból alakul; a fajok vizsgálatának az emberiség története szempontjából aránylag csekély jelentősége van. A nemzetek *műveltségbeli egységek* s a nyelv az emberi

művelődésnek legértékesebb eredményei közül való, a művelődésnek legfontosabb közvetítője, a nemzeti egység kialakulásában különösen jelentős tényező; — annyira jelentős, hogy egy nemzethez való hozzátartozásnak talán legbiztosabb, ha mindjárt nem is egyetlen és nem is csálhatatlan ismertetőjele legtöbb esetben — a nyelv.

RÉGI MAGYAR NŐI NEVEK.

Irta Wertner Mór dr.

(Vége.)

Sana. 1311. Kn. 2:639. A pozsonymegyei Csallóközből. Atyja: Felsőjányoki Bodó fia István.

Sapientia. 1276 előtt. MV. 1:229. 247. Margitszigeti apáca. Egyszer: Sapientia de Vesprimio. — Sapientiae s. festum dec. 12-ére esik. Előfordult e név a németben is. A sziléziai kamentzi kolostor halottaskönyvében olvasható: „*Sapientia mafer fr(atris) Frederici mon(achi) in Kamencz.* (Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthumskunde Schlesiens 4:323). — Ausztriában van 1570-ben Rot udvari ellenőr neje szül. Wennion Sapientia.

Sára. 1401. Zal. 2:307. Zalamegyéből. Férje: Balog nb. Szécsi Herceg Péter. — 1413. HO. 3:291. Zala megyéből. Hajadon. Atyja: Szentmihályi Bagoly Miklós. Birtoka: a zalamegyei Szentmihályi, Molnári s Szerdahely. — 1431-ben (uo. 470.) férje: Boldogasszonyfalvai Boldizsár. — 1468. App. 332. Nyitra megyéből. Atyja: Födemesi Szobonya Imre. Néhai férje: Apponyi János. — 1495. Btf. 3201. sz. Temes megyéből. Férje: tótselymesi Tárcai János. — 1496. Cs. 5:239. Hunyad megyéből. Atyja: Macskási Tárnok Péter.

Scebked. 1277. F. V. 2:418. Gotthard comes északkeletvidéki birtokos nőcselédje. Valószínű, a m. az alább Sebke.

Scegen(y)e. 1277. F. V. 2:418. Az előbbi Gotthard comes nőcselédje. Scegene. — 1282. HO. 8:226. Scegenye. Gömör megyéből. Zágráb nb. Zok nőcselédje.

Sceme. 1273. W. 9:46. Az egi káptalan összeirja Panyit bán szolganépét. Közte van Szeme nőcseléd is.

Scemte. 1273. W. 9:46. Szintén Panyit bán nőcselédje.

Scemus. 1260. TT. 1908:378. Baranya megyéből. Almamelléki Benedek özvegyének nőcselédje. Atyja Syculus.

Scentev. 1228. HO. 3:1. Veszprém megyéből. Ajka nb. Ajkai Istvánnéknak nőcselédje.

Scereteu. 1198. F. V. 2:345. Sopron megyéből. Csák nb. Ugron püspöknek a sopronmegyei Mihályin tartózkodó nőcselédje. Fejéjénél tévesen Sceretem. — 1199. HO. 5:1. Zala megyéből. Iwachin lovag és nejeének nőcselédje. (V. ö. Oklsz. 919.)

Sciluas. 1237. HO. 7:25. Baranya megyéből. Monoszló

nb. Tamás bán fiainak van egy baranyamegyei birtokuk, melyet nekik egy Sciuas (= Szilvás) nevű asszony hagyományozott.

Scimtov. 1285. W. 4:280. Győr megyéből. Anjai Miriszló ily nevű nőcselédjét szabadon bocsátja.

Scina. 1210. Pann. 1:618. Győr megyéből. Apos nevű kanonok Scina nevű nőcselédjét a pannonhalmi apátságnak hagyományozza.

Scines. 1146. Pann. 1:597. Győr megyéből. Dávid pannonhalmi apát Henrik nevű fivérének neje. Birtoka: Chutus (= Kutas).

Seba. 1349. A. 5:259. Ujhely város birájának kiadványa. Atyja: Goluh Jakab. Fivére János a pálosok sz. Egyedről nev. kolostorának szerzetese. Ennek ajándékoz Seba egy szőlőt.

Sebe. 1315. Kn. 2:702. A pozsonymegyei Csallóközből. Léki Pázmán özvegyének nőcselédje. — 1335. Bessenyei-Oktr. 121. Szabolcs megyéből. Férje: Olasz János boldogkői (Abauj megyében) várnagy. Atyja: Izsépi István. Birtoka: a szabolcsmegyei Bercel. — 1340. A. 4:31. Vas megyéből. Néhai férje: Csöglei Detre fia Máté. Birtoka: Csögle. — 1340. A. 4:52. *Sebeek*. Néhai férje: Márton fia Mihály kir. házitiszt („de familia regis“). — 1346. A. 4:621. Veszprémvölgyi apáca. Atyja: Jutasi Mihály. — 1347. A. 5:153. Budából. Néhai férje: Hof . . . g . . . Gergely. Budavárban van háza. — 1351. A. 5:460. Néhai férje: Cheke fia Mihály. Birtoka: egy óbudai ház. — 1360 *előtt*. Z. 3:169. Tolna megyéből. Ábeli László leánya. — Sebe véleményem szerint az *Ersebet* leszármazottja és *Zsébe* nek ejtendő. Mindenesetre különbözik a Sebe férfinévtől.

Sebke. 1382. Hd. 1:92. Győr megyéből. Atyja: Hédervári Miklós fia Miklós. A. m. Sebe becézője s valószínűleg a fenti Scebke-vel azonos.

Sebu. 1199. HO. 5:3. Zala megyéből. Iwachin lovag nőcselédje. Valószínűleg rossz közlés Sebe helyett.

Sela. 1346. A. 4:556. Szepes megyéből. Atyja: Olnói Arnold fia Hermann. Sela különben férfinév is. (W. 8:355.)

Sele. 1556. TT. 1897: 336. Majtényi János közli Majtényi Gáborral, hogy 1556 jan. 25-én Sele asszonyt eltemették. Ismeretlen nő

Senich. 1329. Zal. 1:243. Zala megyéből. Atyja: őrsi Fodor Pál. Férje: Lovasi (de Luas) Baga.

Senyd. 1372. Urk. 2:391—392. Erdélyből. Férje: Bakani Péter kolozsvári polgár. Ügylátszik a. m. az előbbi.

Seppencia. 1305. A. 1:94. Mosonmegyei nemes várjobbágy családból való. Néhai férje: Gesztréd Mihály várjobbágy. Birtoka: az oroszvári határban lévő szigetek egyike. Kn. 2:500. ugyanezt mondja 1308-ban is. Uo. 714. szerint Seerki Szilveszter az atyja. Nem szenvedhet kétséget, hogy a. m. a fenti Sapientia.

Serelmes. 1141 és 1161 között. Magyar Könyvszemle 1892—1893: 18. skk. Márton comes, a zalamegyei csatári apát-

ság alapítójának neje, Magdolna, fiának, Altmannak, egy *Serelmes* nevű nőszolgálot ajándékoz. Valószínűleg: Szerelmes.

Seunic. 1153 kőr. Pann. 1:603. Adalbert kir. követ ily nevű nőcselédjét a pannonhalmi apátságnak adományozza. Valószínűleg a m. a fenti Senich és Senyd.

Smaralda. 1433. Turul 1893:6. Valószínűleg olasz származású. Férje: Melani Tamás, Melani János florenci származású nagyváradi püspök rokona, Zsigmond király tisztje. Előfordul e név külföldön is. A régi genfi uralkodo grófok egyik tagja, III. Vilmos (1308—1320.) neje *Esmeralde de la Frasse*, Montjoye úrnője, francia írónál az s-hang kilökésével mint *Emeraude* is szerepel. — Az Olaszországban törzsökös Giustiniani-Oliverio családból való Péter († 1405.) leánya *Smeralda* (Hopf: Chroniques gréco-romanes 510). Mindezekből kiviláglik, hogy e név román (francia-olasz) eredetű (*smeraldo*: smaragd).

Soldus. 1346. A. 4:556. Szepes megyéből. Atyja: Olcnói Detre fia Hank. A név végtagja (=us) arra enged következtetni, hogy Soldus valamely becéző. Előfordul különben mint férfinév is (vö. W. 3:302. do. 1269. Győr megyében Szákai Csama jobbágya: Saul fia *Solduz*. — 1429. S. 2:144. Sopron megyében: Gyalokai Solduz nevű férfi).

Sruukul. 1359. S. 1:312. Sopron megyéből. Potli Pál fia Miklós potli (ma Petőfalva) s büdöskuti birtokait hat nővérének zálogba adja. Ezeknek egyike: Sruukul, s ez kétségtelenül német névnek ferdítése.

Stefánia. 1231. W. 6:499. Veszprém megyéből. Cherner, a kenezsei templom kegyurának nőcselédje. — 1274. Uo. 9:90. Komárom megyéből. Atyja: Tomaj nb. János comes; néhai férje: Bánai Kozma comes; birtokrésze: Ócsa (v. ö. MNY. 9:90). — 1276. MV. 1:209. Margitszigeti apáca. Atyja: Pausa (=Posa). — 1282. Kn. 2:151. Hont megyéből. Atyja: Orsányi Tymere fia Péter. Férje: Etei Márton fia Péter.

Stella. 1210. F. III. 1:103. A veszprémvölgyi apácák fejedelmesszonya. — 1276. MV. 1:310. Bars megyéből. Férje: Hegart (Hograd) a barsmegyei Sallóból. Leánya: Sura (l. alább).

Steme. 1260. TT. 1908:378. Baranya megyéből. Atyja: Almamelléki Benedek (a tapsoni Antimfiak oldalóse). Férje: Ják nb Zuda fia: Gétyei Pál.

Sukete. 1198. F. 2:345. Sopron megyéből. Csák nb. Ugron püspöknek a sopronmegyei Mihályin lévő nőcselédje.

Supka. 1260. TT. 1908:378. Baranya megyéből. Almamelléki Benedek özvegyének egyik szolgálója. Férje: Syculus (=Székely). Swp előfordul mint férfinév is (vö. HOKl. 56 do. 1269, hol Baranya megyében Albrecht fia Swp comes szerepel).

Suprund. 1211. W. 1:109. A tihanyi apátság nőcselédje.

Sura. 1276. MV. 1:311. Bars megyéből. Atyja: Hegart (Hograd), a barsmegyei Sallóból. Férje: Garanszentgyörgyi András.

Suug. 1287. W. 4:305. A pozsonymegyei Csallóközből. Atyja: Latus csallóközi birtokos. Férje: Sági Pósa fia Bató. Sug férfinév is.

Sybouca. 1273. W. 9:46. Az egri káptalan összeírja Panyit bán szolganépét, melynek sorában ilyenű nő is van. Ugy látszik, hogy ez a Zsibót férfinév származéka.

Sztanka. 1507. Cs. 5:202. Zthancha, Hunyad megyéből. Férje: Livádi Lupta, oláh eredetű, hacaki kerületbeli, eleinte knyézi magyar nemes család sarja. Az említett Lupta nővére szintén Sztanka. — 1508. Uo. 205. Hunyad megyéből. Atyja: Macesdi Neen. Férje: Macesdi Iván. — 1509. Uo. 226. Hunyad megyéből. Atyja: Felsőfarkadini Sánta János. 1515-ben ugyanő mint a hunyadmegyei Párosi Miklós özvegye szerepel és akkor Párosi János leánya Sztanka is előfordul. A. m. Sztaniszlava.

Taberna. 1282. W. 12:368. Zemplén megyéből. Bogátradván nb. Pál comesnek nőcselédje.

Tala. 1221. Pann. 1:651. Győr megyéből. A pannonhalmi apátságnak Pericsén tartózkodó nőcselédje. Ugy látszik, hogy e név a németeknél is szerepelt. Az ismert Bentheim nevű főúri családban volt János gróf leánya: *Tale* (szül. 1324 kör.).

Tenke. 1272. Zal. 1:69. Zala megyéből. Jegyese: Péter. Birtoka: egy őrsi szőlő.

Tepa. 1221. Pann. 1:651. Veszprém megyéből. A pannonhalmi apátságnak Petenden lévő nőcselédje.

Tharant. 1276. MV. 1:303 Margitszigeti apáca.

Thene. 1289. W. 4:345. A pozsonymegyei Csallóközből. Atyja: Karcsai Suge.

Theodora. 1432. Szt. 2:297. Ung megyéből. Atyja: Kaplyon nb. Nagymihály Mihály. Férje: Szürtei János.

Therus. 1346. A. 4:556. Szepes megyéből. Atyja: Olcnói Péter. Teréz becézője, a mai Terész, Tercsi és Terka.

Thuk. 1198. F. 2:345. Sopron megyéből. Csák nb. Ugron püspöknek a sopronmegyei Mihálvin tartózkodó nőcselédje.

Tilnalo. 1276. MV. 1:328. Nógrád megyéből. Velikei (Nenyghi) Veligh nevű úr szolgálója.

Tolonch. 1384. F. X. 8:146. Torda megyéből. Atyja: Suki Albert Birtoka: a tordamegyei Sárpatak.

Tota. 1221. F. III. 1:317. Sopron megyéből. Aragoniából Konsztancia királynéval Magyarországra jött előkelő nő. Férje: Konrád fia Benedek herceg. — A 925-ben elhalt I. Sancho navarrai király neje latin forrásokban *Tota*, franciákban *Tute*, aragoniai család sarja. — Rajmond Borrel barcelonai uralkodó gróf leánya *Tota* 1007-ben I. Bernát barcelonai gróf neje.

Tumbotka. 1232. HO. 8:28. Győr megyéből. Angyi Mihálynak szolgálója. Ugy látszik, hogy a közlés téves és hogy inkább Szombatka-nak kellene lenni.

Tumpa. 1199. HO. 5:3. Zala megyéből. Iwachin lovagnak nőcselédje.

Tupa. 1258. W. 11:453. Pozsega megyéből. Borics bán nb. Ditmár özvegyének Golgován vagy Szapolyán tartózkodó nőcselédje.

Tykur. 1291. S. 1:54. Sopron megyéből. A Czirákiaknak Czirákon vagy Veszkényen tartózkodó nőcselédje.

Tyna. 1274. W. 9:105. Baranya megyéből. Az Okormelléki sz. Jánostemplomvidéki nemesek családjából. Atyja: Ivus. Férjei: 1. Geg nb. Salomo; 2. Bagotai Csepán.

Űga. 1276. MV. 1:367. Veszprém megyéből. Atyja: Texe.

Umrosa. 1281. Pal. 1:110. (W.-nél Umresa). Hont megyéből Nehai férje: Palásti Görgény.

Vandiga. 1153 kör. Pann. 1:603. Adalbert kir. követ ily nevű szolgálóját a pannonhalmi apátságának ajándékozta. Valószínűleg a. m. az alábbi Vendega.

Velpreth. 1252. HO. 6:75. Győr megyéből. Héder nb. Héder comes nejének nőcselédje. Előfordul mint férfi- s helység-név is. Az utóbbi Welpreth alakjában szerepel és a. m. a heves-megyei Verpelét. (vö. A. 3:102. 194. stb.)

Vendega. 1199. HO. 5:3. Zala megyéből. Iwachin lovagnak egyik szolgálója. Valószínűleg a. m. a fenti Vandiga.

Venis. 1256 előtt. HO. 7:51. A székesfehérvári káptalan kiadványa. Atyja: Monoszló nb. Makáriás. Férje: I. Majs nádor. Fiai: II. Majs nádor († 1280) és Sándor, Szánamegye főispánja. — 1276. MV. 1:342. Veszprém megyéből. Néhai férje: Fajszí Leopárd. — 1278 W. 4:174. A pozsonymegyei Csallóközből. Férjei: 1. Jókai Luka; 2. Jokai Nikolin. Birtoka: Vök. — 1296. Kn. 2:335. *Venus*. Nyitra megyéből. Férje: Erdős. Birtoka: Köröskény. — 1307. A. 1:126. Baranya megyéből; „nobilis domina *Venus*“. Atyja: Csúzai Benedek. Férjei: 1. Faló István; 2. Salomo fia Sámuel. Birtoka: Márk. — 1310. Kn. 2:617. *Wenys*. Nyitra megyéből. Atyja: Páni Sebred (= Seyfried); férje: Székely Ábrahám — 1312. A. 1:273. A pozsonymegyei Csallóközből. *Weniz*. Atyja: Waro. Férje: a pozsonymegyei Páliaszó területén lakó Péntek fia Miklós. — 1312. A. 1:252. Vas megyéből. A Herény nb. Káldi család tagja. Férje: a vasmegyei Köcski Sándor. — 1312. Kn. 2:667. A pozsonymegyei Csallóközből. Néhai férje: Jókai Ureus. — 1315. A. 1:384 Nyitra megyéből. Atyja: Elefánti István. Férje: Apponyi Iván (Jowahun). — 1325. Zal. 1:190. Zala megyéből. *Venys*. Atyja: Tomaji László. Néhai férje: Szentbalázi Ilemér fia János. Birtoka: Pamlény. — 1348. TT. 1911:512. Nyitra s Pozsony megyéből. Férje: Ludány nb. Tamás fia Mihály. Birtoka: a pozsonymegyei Csöppöny. — Minthogy fentebb kétszer találtuk, hogy a név *Venus* alakjában is szerepel, alig tévedünk, ha feltételezzük, hogy ez egyáltalában az eredeti alakja.

Veniver. 1227. F. III 2:106. Zala s Veszprém megyéből. Sol (= Sólý = Saul) comes végrendelete. Veniver nevű leányának a zalamegyei Szentivánt hagyományozza. — Hogy

Féjér közlése helyes, bizonyítja Jakubovich adata (MNY. 11:426), mely szerint Csáfordi Markolf leánya *Veniver* 1302 táján a Pápa nb. Bódi Inok özvegye. Figyelemre méltó, hogy mindkét esetben a Veniver név a zala-veszprémi vidéken szerepel.

Viola. 1276. MV. 1:352. Veszprém megyéből. Férje: Fajszi Gábor. — 1277. F. V. 1:74. Gotthard comes éjszakkéletvidéki birtokos nőszoigája. — 1293. HO. 8:333. Vas m. *Wyola*. Atyja: Patyi Kádár. Néhai férje: Máróci Herne (=Ernő) — 1316. F. VIII. 1:600. Vas m. Atyja: Ják nb. Gergely. Férje: Pághai János fia László (vö. uo. 2:579 do. 1324). — 1333. TT. 1910:476. A pozsonyi káptalan tanúsítja, hogy Olgyai Erzsébet csallóközi úrnő, Cecilia nevű szolgáját szabadon bocsátotta. A szöveg így nevezi: „ancillam suam *Ceciliam nomine sed cognomine Wyolam etiam*“. — 1344. A. 4:441. A veszprémvölgyi apácák fejedelemasszonya, ki e minőségben 1346-ban is előfordul (uo. 620).

Visa. 1495. Cs. 5:192. Hunyad m. Atyja: Szentgyörgyi Demeter (máskor György). Férje: Szacsali Dán(iel).

Vnca. 1293. F. VII. 5:514. Vas m. Fivére: Bogyoszlói Egyed. Férje: Patyi Motmér. Valószínűleg a. m. a következő.

Vnscha. 1199. HO. 5:3 Zala m. Iwachin lovag egyik szolgája. Valószínűleg a. m. az előbbi.

Voylent. Ezt csak Jakubovich gyűjteményéből (MNY. 11:458) ismerem; ennek értelmében Verbulchow nb. István leánya *Voylent* (1302 és 1347 köz.) Pápa nb. Feuldric (=Frigyes) özvegye Veszprém megyében szerepelt. Csak azért soroztam be, hogy az olasz *Violanta* névvel való rokonságát kiemeljem (lásd a fenti Jolán alatt).

Vrancia. 1141 és 1161 köz. F. 2:93. Zala m. Gutkeled nb. Márton, a zalam. csatári apátság alapítója özvegyének egyik nőszoigája; ezt Altmann nevű fiának ajándékozta.

Vtalo. 1212. HO. 6:10. Fehér m. Bárán fia Hippolit úr nőszoigája. — 1231. Kn. 1:280. Miskóc nb. Bars comes nejének nőszoigája. — Alig tévedünk, ha a fenti Ohudalov-val összeköttetésben lévőnek tartjuk. Előfordul különben mint férfinev is, amennyiben Bodrog megyében 1364-ben (Z. 3:245) *Utalou* fia Kapos Mihály Hetesen tartózkodik.

Vulfed. 1271. HOkl. 60. Vas m. Atyja: Óbéri Olber (=Albert); férje: Ják nb. Sitkei Marcell.

Vythna. 1357. A. 6:620. Nyitra m. Férje: Keresztúri Tamás. Birtoka: Kuzdenc. (Vö. MNY. 11:457).

Walpurga. 1426. F. X. 6:802. Moson m. Néhai férje: Kaplirzs Péter, Pozsony megye főispánja. Birtoka a mosonm. Köpcsény. — 1437. HO. 3:372. Sopron m. Atyja: Nagymartoni s Fraknói Gróf Pál. Anyja osztrák nő.

Yecha. 1231. W. 11:229. Győr nb. Péter nővére. Unokaöccse: Monoszló nb. Tamás bán. — Jécsa nevű helység van most is Torontál megyében, de régibb forrásainkban nem találjuk.

Ytois. 1267 *el.* F. IV. 3:428. Győr m. Atyja: Bábolnai János. Férje: Kaplyon nb. Ruben.

Zebe. 1368. Pal. 1:131. Hont megyéből. Néhai férje: Zsemberi Elekes János. Valószínű a. m. a fenti Sebe.

Zelew. 1287. W. 4:305. Pozsony megyéből. Sági Pózsa fia Batónak szolgálója.

Zema. 1212. HO. 6:10. Fejér megyéből. Bárán fia Hippolit egyik szolgálója. A. m. a következő.

Zemus. 1212. Uo. Szintén a fenti Hippolit szolgálója. Az előbbinek becézése.

Zenya. 1300. Kn 2:478. Esztergomból. Ott volt neki palotája, melyet Zenya palotájának neveztek; ez később Csák nb. Ugron, még később (1300-ban) Walter fia Endre budai polgár tulajdona volt.

Zep(e). 1263. HO. 6:113. Baranya megyéből. Zep. Atyja: Sydrak fia János. Férje: Hippolit fia János. Birtoka: Újlak. — 1283. W. 12:403. Heves megyéből. Atyja: Szörösi János. Férje: Apc nb. Ditmár fia Detre. Birtoka (1332-ben F. VIII. 5:211) Telekes. — 1284. HO. 6:310. Az egri káptalan kiadványa. Száj (=Zaah) nb. Ugron özvegyének *Zepe* nevű szolgálója. (Vö. Nyr. 1915:327. Szé p i k e).

Zepte. 1293. W. 12:543. Baranya megyéből. Atyja: Olasz Gellért orvos Geresdből. Férje: Oluphi Miklós. Valószínűleg a. m. Zepe.

Zimbothka. 1300. HO. 7:296. Valószínűleg az ország északkelet vidékéből. Tóbiás nevű birtokos leányának szolgálója. A. m. a fenti Szombatka.

Zóra. 1481. Cs. 5:620. Kolozs megyéből. Férje: Danki Vajda István. Em ítéstre méltó, hogy a szláv Zora a. m. hajnali pir és hogy a szlávok a Zorka női nevet is ismerik.

Zuchya. 1340. W. 6:499. Zemplén megyéből. Atyja: Tolcsva nb. Tolcsvai Láng(ueus).

Zuga. 1231. W. 6:499. Veszprém megyéből. Cherner, a kenezsei sz. keresztii egyház kegyurának szolgálója; nem lehet azonban határozottan megállapítani, vajjon női név-e. — 1260. TT. 1908:378. Baranya megyéből. Almamelléki Benedek úr özvegye — 1273. W. 9:46. Az egri káptalan összeírja Panyit bán szolganépét, s ennek soraiban Zuga nevű szolgáló is van.

Zugka. 1337. Ab. 466. Abauj megyéből. Atyja: Radványi Borh György comes; férje: Züledi Izsák fia Máté. — Valószínűleg a. m. az előbbi.

Zumbachka. 1210. Pann. 1:619. Győr megyéből. Apos győri kanonok végrendelete. Egy *Somboika* nevű szolgát a pannohalmi apátságna hagy. — 1231. W. 6:499. Veszprém megyéből. Cherner, a kenezsei egyház kegyura *Zumboika* nevű nőcselédjét a nevezett egyháznak hagyományozza. — 1284 W. 12:420. Az egri káptalan kiadványa. Száj (=Zaah) nb. Ugron özvegyének szolgálója: *Zumbachka*. — Kétségekivül *Szombatka*.

Zunnus. 1299. HO. 6:453. Abauj megyéből. Bárcai Illés úrnak egyik szolgája.

Zurke. 1273. W. 9:46. Az egri káptalan összejárja Panyit bán szolgánépét, s ennek soraiban Zurke nevű szolgáló is van.

Zurna. 1256. HO. 7:52. A székesfehérvári káptalan tanúsítja, hogy Monoszló nb. Makariás (al)bán leányának, Venysnek, I. Majs nádor nejének Zurna nevű szolgája van.

Zustruche. 1277. F. V. 2:418. Gotthard comes északkeletvidéki birtokosnak egyik szolgája.

Zsóga. A 18. század második felében. Ab. 350. Abauj megyéből. Atyja: gyandai Kormos József, abaujmegyei birtokos. Ugy látszik, hogy női név.

Pótlás.

Eszter. 1428 Z. 8:357. Bodrog megyéből. Ezther. Néhai férje: Szánai Miklós. Birtoka a bodrogmegyei Patala. — 1423. Turul 1915:28. Alsófehér megye. Férje: Magyarcsesztevei István.

Mahcelt. 1264 Z. 1:13. Gutkeled nb. Privárd comes, Ung megye főispánja nejének szolgája. — Hogy ez sem más, mint a fenti Mahtelt(e), kézzel fogható. Megjegyzendő azonban, hogy a névben előforduló h arra enged következtetni, hogy annak idején Machteldnek ejthették.

HELYTELEN INDUKCIÓ.

Irta Körösi Sándor.

A bécsi egyetem jeles fiatal romanistája, Spitzer Leo, a Magyar Nyelvőr f. é. 1.—2. számában hozzászól Simonyinak azonegy szó ellentétes jelentéséről írt fejtegetéséhez. Azt mondja, hogy nem a nyelv szereti az ellentéteknek egy szóban való egyesítését, hanem a logika, melyet beleviszünk a nyelvbe, elemez két jelentést ellentét gyanánt; hogy „az átelemezett szó nem tartja meg mind a két jelentését, az eredetit és az elváltozottat”: a *félelmes* a mai magyarságban már csak az, amitől félnek, a *Passion* az osztrák németiségben csak „élvezet, gyönyörűség”.

Ez az állítás eleinte tetszetősnek tűnik fel. A *miniszter*ről szólván, mai napság csakugyan senki sem gondol már szolgára, hanem arra az előkelő tisztviselőre, aki a király után *legnagyobb úr* az országban. (Dantének e sorait: *Così si vuole colà, ove si puote, ciò che si vuole* „Igy akarják ezt ott, ahol megtehetik, amit akarnak” mai napság Olaszországban tréfásan a miniszteriumra célozva szokták idézni. Az atyaistenre való hivatkozást tehát a nagyhatalmú miniszterre alkalmazzák.) A tanár a gyerekek köszönését *szervusz* szóval fogadva, nem gondol a szólásnak eredeti *servus humillimus* alakjára, és volna nemulass, ha a pajkos nebulók valamelyike, a latin nyelv tanárával találkozva, hangos *szervusz* kiáltással emelné meg kalapját.

Ezekben a példákban a szónak eredeti jelentésére beszéd közben csakugyan nem gondolunk már, és a mai nyelv csakis elváltozott, az eredetivel éppen ellentétes jelentését ismeri. Van azonban esetek — s ezt a cikkirő idézte Gabelentz is megengedi, — midőn a nyelv a két ellentétes jelentést egyaránt használja. Állításom igazolására elég az olasz *vergognoso* szóra rámutatnom, melynek jelentése 1) szégyenkező, szégyenlős; 2) szemérmes; 3) szégyenletes, gyalázatos; 4) szemtelen. *Una giovane timida, vergognosa* félénk, szégyenlős leány. *Poveri vergognosi* szemérmes szegények. *Il re d'Ungheria e quello di Polonia seppono la vergognosa morte del re Andreasso loro fratello* (Vill.) A magyar és a lengyel király megtudták testvérüknek, András királynak gyalázatos halálát. Fiumében a piaci kofák közt, vagy az iskolából hazatérő leánykák közt haladva, gyakran hallja az ember, amint civakodás közben egymás szemébe vágják: *Ti vergognosa!* Te szemtelen!

Hogy ennek a szónak illetően ellentétes jelentései az egész olaszágban mai napság is egymás mellett és egyidejűleg szépen megférnek, bizonyítja Rigutini és Fanfani *Vocabolario della lingua parlata*-ja (az élő olasz közbeszéd szótára), amely szerint a szónak első jelentése szégyenkező, szégyenlős (*che è compreso di vergogna; peritoso*), második jelentése szégyenletes, gyalázatos (*che reca vergogna, disonore*).

Vajjon a logikát vagy a nyelvet okoljuk-e érte, az — véleményem szerint — lehetetlen kérdés. A nyelv az emberi gondolkodás kifejezője. Ami tehát a nyelvben megvan, az az emberi gondolkodásnak szavakban való megnyilvánulása; hogy ez aztán mennyiben logikus, az az emberi nemből kifejlődött tehetségektől, hajlamoktól és gyarlóságoktól függ. Vannak esetek, midőn az ember a képzelet játéka vagy az indulat hevének engedve, önkéntelen túloz vagy általánosít. Így származik a képes beszéd, így keletkeznek a figurák.

Egyes szók ellentétes jelentésének kifejlődése is ilyenforma lelki folyamatnak tulajdonítandó. Hogy már most a logika szempontjából miképen válhatik a *félénk*-ből *rémítő* (magy. *félelmetes*), a *jó*-ból *rossz* (ném. *schlicht: schlecht*), a *szemérmes*-ből *szemtelen* (olasz *vergognoso*), azt a szillogizmus szokásos formulái útján könnyen megfigyelhetjük. Például lássuk itt a német *schlecht*, a magy. *alpári* s az olasz *vergognoso* szók jelentésfejlődését:

a) I. Ném. *schlicht* = einfach, natürlich, ungekünstelt.

II. Ami egyszerű, mesterkéletlen, az... rossz.

III. *Schlicht (schlecht)* tehát rossz.

Ez helytelen indukción alapuló hibás következtetés. A második tétel nem állja meg helyét, mert ami egyszerű, mesterkéletlen, az jó is lehet.

b) Magy. *alpári*:

I. Olasz *al pari* = a beszerzés árán, eredeti áron.

II. Amit az olasz eredeti áron ad, az rossz, hitvány.

III. Magy. *alpári* = hitvány, alávaló, durva.

Ez is hibás következtetés. Itt is az áltétel a helytelen. De az a gúny, ami a részleges indukciót általános érvényű igazság erejével ruházta fel, tetszetőssé teszi a következtetés kimondását.

c) Olasz *vergognoso*:

I. Aki *vergognoso*, az szégyenli magát.

II. Aki szégyenli magát, annak bizonyosan van oka rá.

Akinek oka van szégyenkezésre, az bizonyosan valami rút dolgot mívelt.

Aki rút dolgot mívelt és nem vallja be, az gyalázatos, szemtelen.

III. *Vergognoso* tehát = gyalázatos, szemtelen.

Ebben a következtetésben is a második tétel a helytelen; mert van együgyűségből eredő, ártatlan szégyenkezés is.

Az ellentétes jelentésfejlődés eszerint *helytelen indukcióból* származó hibás következtetésnek tulajdonítandó. Az embernek a képzelő erő csapongásából és különösen az indulat felgerjedéséből származó *önáltató* hajlama szüli a *könnyelmű általánosítást* és így keletkezik a szó ellentétes jelentését kifejlesztő *helytelen indukció*.

Hogy pedig mennyire természetében van az embernek ez a könnyelmű általánosítás és mily könnyen levonjuk belőle a hibás ítéletet, elég ha rámutatunk a napjainkban dívó gondolkodásmódra. Mai napság mindnyájan tudjuk, hogy:

Az angol képmutató, szenteskedő, gonosz.

Az olasz alávaló, hitszegő, dologtalan.

Angliában és Franciaországban meg minden ember tudja, hogy:

A német barbár.

A német a kulturának a legnagyobb ellensége.

Ez az indultatos emberben mélyen gyökerező általánosító hajlam szüli a hibás következtetést, némely szó ellentétes jelentésének kifejlődését. Más szóval: az ellentétes jelentésfejlődés ép oly természetes folyamánya az emberi gondolkodásmódnak, mint a képes beszéd; hisz a magy. *félelmes* és az olasz *vergognoso* szóban egyaránt ok és okozati összefüggés van az első és utolsó jelentés között (ami félelmet gerjeszt, ami szégyent okoz). Ezekben a példákban tehát metonimiával van dolgunk. Hogy az ily metonímia a logikus gondolkodás szempontjából helytelen indukció útján szülemlik meg, annak nyitja az emberi gondolkodás természetében rejlik.

A SZÓKÉPZÉS TÖRTÉNETÉHEZ.

I. A *-tat tet* mint gyakorító igeképző.

Állítom, hogy a ma élő magyar nyelvben, úgy amint azt az idegen befolyástól majdnem „légmentesen“ elzárt tiszta magyar vidéken beszéljük és érezzük, a *-tat, -tet* igeképző, amelynek főszerepe a műveltető igék képzése, gyakorító igéket is képez. De nemcsak állítom ezt, hanem világos példákkal bizonyítani is megpróbálom. Az ily módon képzett gyakorító-jelentésű (megisméltődő, vagy huzamosabban tartó cselekvést jelentő igék) általában a mozgás fogalma körébe tartoznak. Számuk nem nagy, de nem is annyira kevés, hogy pusztá szabálytalanságról lehetne szó, noha ez a nyelvben, mint élő szervezetben épügy előfordulhat, mint egyéb élő szervezetekben.

Példáim felsorolásában nem törekszem teljességre. Lehet, sőt bizonyos, hogy szorgos kutatás és gondos megfigyelés után több *-tat, -tet* képzős igét is találunk olyat, amelynek idetartozása minden kétségen felül áll. Én csak a legvilágosabb igékkel hozakodom most itt elő, azokkal, amelyeknek gyakorító cselekvését *ad oculos (et ad aures)* demonstrálni képes vagyok. Lásunk tehát néhányat.

1. *Vág-tat*. Mozgást jelentő gyakorító ige. Alapigéje: *vág*. Neki *vág* a pusztának. *Vág-tat* a ló a pusztában, vagyis ugyanazt a mozgást, amelyet a *vág* ige kifejez, *huzamosan* végezi.

2. *Fut-tat*. A ló fut. De ugyanaz a ló *futtat* a lóversenyen. Értsük meg jól: nem a *lovat* futtatják a lóversenyen, hanem a ló maga *futtat*, vagyis a futást huzamos időn át végezi. Gyerek koromban pajtásaimmal én is gyakran *futtattam*, és ha arról volt szó, hogy kitudódjék, melyikünk a gyorsabb lábú és melyikünk ér el hamarább a kijelölt célhoz, a felszólítás mindig így hangzott: „Gyere, Pista! futtassunk.“ — Igaz, hogy a *futtat* igének megvan a műveltető jelentése is az ilyen szólásainkban: arannyal *futtatni* be valamely nem arany tárgyának a felszínét; vagy: a cseléd nem vigyázott és ki-*futtatta* a tejet; de ezek a példák nem cáfolatok, hanem csak annak a bizonyítékai, hogy a *-tat, -tet* képzőnek kettős szerepe van nyelvünkben.

3. *Nyom-tat*. Szintén mozgást jelentő gyakorító ige. A *nyomtató* ló vagy ökör maga végzi el a *nyom* igében rejlő cselekvést, de azt szakadatlanul, huzamosabb időn át cselekszi. Ugyanez a jelentés van benne a *könyv-nyomtatás* kifejezésben. Ha csak egy példány készülne valamely sajtó-termékből, akkor csak egyszer *nyomná le* a régi, az összerkeztetű sajtónak a felső lapját a könyvnyomtató, de mivel sok példányt állít elő, már nem *nyom*, hanem *nyomtat*, még pedig ő maga *nyomtat*, nem mással végezteti a *nyom*-ást.

4. *Von-tat*. A *von* ige, mint tudjuk, régebb nyelvünkben nagyon használatos volt és egy jelentésű ezzel, hogy: *húz*, amely meg mai napság van inkább divatban. De hiszen *verba valent*

usu. A *von* és a *húz* nem jelent ugyan egyenesen mozgást, hanem a mozgást csak eredményezi, de azért bátran mozgást jelentő igének vehetjük. Amit *vonnak* vagy *húznak*, az elkezd mozogni, vagy legalább is megmozdul. A ló ma már nem *vonja* a szekeret, hanem *húzza*. Az ökör sem. De azért mind a kettő iga-*vonó* állapot ma is. A *vonó* a cigány kezében; a *vonás* az á felett, a *kivonás* a számtanban; a *felvonás* a színdarabokban, hogy a rút *visszavonást* ne is említsem, mind azt bizonyítják, hogy a *von* ige ősi beszédünknek igen kedvelt alakja volt. Nos, amit a *von* mint egyszeri cselekvést, úgy jelöl meg, ugyanazt a cselekvést huzamos, tartós, ismétlődő jelentéssel fejezi ki a *von-tat* igénk. Van vontató-kötél, van vontató-ló, van vontató-gőzös. A ló maga *vontatja* a *vontató-kötél* segítségével a vizen *vonuló* hajót, abban a régi időben, amelyet én, a tiszparti gyerek még igen jól ismertem. Azt aki unalmasan perorál vagy prelegál, azzal szoktuk jellemezni, hogy előadása nagyon *vontatott*. Az én érzésem szerint mindezek a kifejezések gyakorító és nem műveltető jelentésűek.

5. *Kap-tat*. Mozgást jelentő gyakorító ige. Itt csak az a *kap* ige jöhet számításba, amely mozgást, még pedig többnyire alúlról felfelé irányuló mozgást jelent. A huszár lóra *kapott* és *elvágtatott*. Szél sem ért volna a nyomába. De mikor egy meredek *kaptató* tövébe ért, lova megcsendesedett s csak lépésben *kap-tat*-ott fel a hágó tetejébe. Megvallom, ennél az egynél több használata nem ismeretes előttem. De az egy is több a semminél.¹

6. *Tör-tet*. Az ide vonható igék közül mai nyelvünkben tán a leghasználatosabb és félre nem magyarázható jelentésű ige. Aki a magasba *tör*, aki minden akadályon *áttör*, az olyan egyszeri mozgást végez, amely a nemes lelkek előtt csak tiszteletet szerez neki. Bezzeg másként ítélünk a *törtető*-ről, mai közéletünknek erről a veszedelmes parazitájáról. Ez is a magasba *tör*, de jog, hivatás, arravalóság nélkül és szakadatlan erőlködéssel.

7. *Csör-tet*. Az alapszava ez a szendergő igealakunk: *csör*, mely magában nem járatos ugyan, de nagyon sok élő gyermeknek anyja. *Csör-ög*, *csör-ren*, *csör-dit csör-diül*, *csör-gedezik*, mind hangzást jelentő igék. Ugyanez az alapjelentés benne lapang a *csör-tet* igében is, de kibővül a mozgás, még pedig a tartós mozgás képzetével, úgy hogy *csör-tet* azt jelenti, hogy valaki vagy még inkább valami (erdei vad pl.) huzamos ideig megy előfelé s amíg megy folyton *csörög* körülte a bozót.

8. *Fir-tat*. Az alapszava talán csak hangtani változata a *für* igének. A *fir-káló* bogár a gyümölcsfák kérgét össze-vissza-

¹ Azért is szükségesnek tartottam ezt a példát is felhozni, mert a *kaptató* szót az újabb írók, akik nem ismerik nyelvünk titkos kincseit, kezdik *koptató*-ra kijavítani, mintha a meredek hágónak azért volna az a neve, mert „nagyon kopik“ rajta a lovak körme vagy patkója. A *koptató* különben előszavunk, amely a finom-örlésre berendezett malmokban mint műszó ismeretes.

furkálja és vesztőket okozza nekik. A *fir-tat* ige a hosszas és tüzetes keresés, kutatás fogalmát rejti. Mikor valaki (a finánc!) a kezével befurakodik a holmink közé, és ott (tilalmas dolgokat) keresgél. *Fir-tat*-ni szokták némelyek embertársaiknak rájok nem tartozó, vagy előlük elrejtett titkos dolgait is, még pedig jobb ügyhöz méltó kitartással. *Fir-tat* tehát gyakorító ige, még pedig gyökerében mozgást jelentő alapfogalommal.

9. *Lük-tet*. *Lük-tet* a vér (hevesen ismétlődő mozgást végez); *lük-tet* az ér az emberi testben, főleg felizgult vagy lázas állapotában. Ebben a *lük* ige teljesen azonos a *lök* igével s attól csak hangárnyalatban különbözik. Ezt tartom a döntő bizonyítéknak. Ebben a szóban már igazán nem találhat a legtamásabb Tamás sem műveltető jelentést, mert az félremagyarázhatatlanul mozgást jelentő gyakorító ige. A vér maga az, amely *lük-tet*, amely a szakadatlanul ismétlődő lökéseket végbe viszi.

Fölemlíthetném még a *fúj-tat* (nagy fáradtság után sokáig és erősen fujja magából a levegőt) és *bak-tat* (apró lépésekben hosszú ideig halad) igéket, de több más példa felsorolását is fölöslegesnek tartom. Akit ezek a példák nem győztek meg, azt már egy szeker-derék új példa sem győzi meg. De azért kérek mindenkit szeretettel, elmélkedjék az itt elmondottak s ha nem érthet velem egyet, adja elő nyilvánosan ellenvetéseit: hadd tisztázzódjék végleg ez a kérdés. Mindaddig pedig, amíg valaki öszszes állításaimat világos okokkal meg nem cáfolja, tartom azt a tételmet, hogy a *-tat*, *-tet* igeképző a magyar nyelvben nemcsak műveltető igéket, hanem korlátozott számban (a mozgás fogalmi körén belül) gyakorító igéket is képez.

(Debrecen.)

NAGY ZSIGMOND.

A t. cikkírónak gondolatmenete igen érdekes, és tagadhatatlan, hogy ezek az igék tartós, erős mozgást fejeznek ki. Érdekes azonban az is, hogy mikép jutottak ezek a műveltető képzésű igék a mai jelentésükhöz, mert hiszen kétségtelen, hogy közülük a régiebbek — t. i. *vágtat*, *futtat*, *nyomtat*, *vontat*, *kaptat*, továbbá *hágtat*, *léptet*, *szöktet*, *ugrat* (ezek mind megvannak a NySz-ban)¹ — képzésükre és jelentésükre nézve egytől egyig műveltető igék voltak s régi jelentésüket csak idővel vesztették el. Egyszer már magam is érintettem futólag ezt a kérdést, mikor t. i. a Jelentéstan alapvonalai c. értekezésemben (akad. értekezés 1881. 32. 1. jegyz.) így feleltem rá: „Néha a műv. igének idővel elvész, elhomályosodik a jelentése, pl. *nyomtatnak* (gabonát, mert a lóval nyomtatják), *könyvet nyomtat* (a gép nyomja), *vágtat* a lovas (a lóva vág)², *szöktet* stb. — Tanulmányosak a CzF-féle nagy szótár idevágó magyarázatai:

¹ *Firtat* is régi, de ennek az eredete nincs még tisztázva. Hogy a *fúr* ige származéka volna, az hangtani okból nagyon is kétes. *Baktat* is előfordul már a 17. században, de ennek az eredete se világos.

² Toldi „hátára szökkene Pejónak, s ki, az oldalajtón, megeredt *jelváguva*“ (Arany TSz 6:40). Vö. MTsz *vág*, *elváig* tér, eltér jelentéssel.

„*Vágtat* képzőjére nézve s alapfogalomban műveltető, de alkalmazásban önható [tárgyatlan] jelentésű. Mondjuk lovagról, midőn lova kinyujtott testtel előre szökelleve sebesen nyargal s körmeivel, patkóival vágja, föl-vágja a földet. . . Eszerint vágtat a. m. földet vágva, tkp. lova által v á g a t v a nyargal.“
 „Képzetetésre hasonlók hozzá a szintén m o z g á s r a vonatkozó *csörtet*, *törtet*, *lüketel*, *rugtat*, *baktat*.“

„*Futtat*. 2) Nyerges állatot, különösen lovat rajta ülve futásra készítet. Futtatott lovakat nagy urak s így futni tanultok (Vitkovics).¹ Versenyben díjért futtatni.“

„*Vontat*. 1) Eszközli, parancsolja, hogy bizonyos erő vonjon valamit. Hajót lovakkal vontatni. A petrencéket, boglyákat ökrökkel vontatni a majorba. . . 2) Átv. ért. vmit lassan, halogatva tesz, végez. Vontatni a dolgot, késletni. Vontatni a szót, megnyujtva ejteni. Időt vontatni, halasztani.“

„*Kaptat*. Hegyre, meredekre sürgeti, hajtja a vonó marhát.“

„*Ugrat*. Eszközli, parancsolja, hogy az ember v. más vmi ugorjék. . . Árkot ugratni a lóval.“ [Vö. Ő is mindjárt felült vasderes lovára. Elhagyván falunkat, azt mindjárt zaklatta, vágtatott vagy nyargalt, avagy is ugratta. Gvad. RP 93, 1. kiad.]

„*Nyomtat*. 4) A régieknél előfordul önhatólag 'nyomul' értelmében is (talán mint vágtat, törtet). Bakos uram előbb előbb nyomtat és a bányák felé igyekeznek (Esterházy Miklós). Mikoron Ujhelyben lovon el-béjuta, Ujhely piacára szépen bényomtata (Ilosvai).“

„*Rugtat*. 1) Mondjuk lovas emberről, midőn lovát erős iramodásnak indítja. Elrugtatni. Neki rugtatni az ellenségnek. 2) Kemenesaljon a. m. minden erőből fut.“ [Összrugtatott a király és Holubár, szokásosan nyargaló lovakon. Tóth B. Anekdotakincs 1 : 69].

Szilasi Móric a Nyr-ben említette ezeket a kifejezéseket (23 : 433) : „Van a magyarban sok m o z g á s t jelentő ige, mely látszólagosan fölösleges műveltető képzővel járja, vagyis a műv. képzőnek nem érezhető különös jelentése. Így használtatik *futtat* a köv. példákban : Ilyen legénnyel mint te vagy, nem is futtatok magam, csak az öcsémet küldöm (Népk. 1 : 390). Üvöltve futtatnak a szelek (Tompa 1 : 71). Továbbá *hágtat*, pl. Négy fene bestiák felhágtattak vala (RMK 2 : 103). *Vontat*, pl. Gyermekek csuffollyák vala az Eliseust : Nosza kopasz, menny fel, vontass fel kopasz, hágtass fel (Melius : Sám. 370). Még számos hasonló példát találhatunk, mint : *léptet* fakó lován ; az Dunában *beszektete* ; *vágtat* a ló a pusztában stb.“

Szilasi tüzetesen tárgyalta ezeket az eseteket Kombinált műveltető és mozzanatos ige-képzők c. nagy értekezésében (NyK 24 : 201 és 438). Ő az újabb használatot igen helyesen a régi tárgy n a k kihagyásából magyarázza : „Lovát lépteti a. m. vezeti, lépésben jártatja. Ebből lett per ellipsim *léptet* (vö. *etet*, *itat*, *kapat*). Ilyen *usztat*², *szöktet*, *csöktet*¹, *hágtat*.“ De egyeseknél az

¹ Mikesnél is így : A multság abból állott, hogy lovakat futtattak (NySz). Aranyánál Lajos „futtatja egész nap, zavarja seregét“ (TSz 7 : 59).

² Magyarok . . . a vizen által nem usztatának (RMK 6 : 141). A szép nap is már lovait elhajtá, Oceánun tengerben mert beusztata (t. i. lovaival, Zr. 3 : 116). Vö. még : *lovát jártatja*. — Csöktet : akadozva megy, baktat (MTsz, vö. csökkik, meg-csökkik NySz). Csektet alakban is olvastam ; innen *csekti* : sánta (Rábaköz, MTsz).

ott volt határozó elhagyására gondolhatunk, pl. a hajót *von-tatták*, t. i. *lóval*. Vö. „Az tolmács restellé lovaival vontatni azt a nagy molest.“ „Hajót vontatni: ein Schiff gegen den Strom führen lassen“ (NySz). — *Vágtat, rugtat* Szilasi szerint már a *léptet-féléknek* analógiájára képződtek, tehát nem a tárgy kihagyásával. De inkább tarthatjuk analógiás képzéseknek ezeket: *törtet, csörtet, lentet, gentet, gantat, gyartat, baktat, bóktat, csosztat* (csoszog MTsz), *lótat, lóstat, löstet, böstet, lüktet, iromtat* (ez az utolsó a régieknél műveltető jelentéssel is előfordul, a. m. megszaszt, de már Mikesnél s ma a székely beszédben csak a. m. siet, szaporán lépked).

Ha tehát Nagy Zs. azt mondja, hogy „nem a lovat futtatják a lóversenyen, hanem a ló maga futtat“, igaza van a mai használat szempontjából, sőt pl. *törtet, csörtet* stb. sohase voltak műveltető jelentésűek. Ezek csak utólag keletkeztek, mikor már a *futtat, vágtat* félékben a tárgy vagy határozó kihagyása miatt idővel elhomályosodott a *-tat tet* képzőnek régi műveltető jelentése. Ennek csak abban maradt nyoma, hogy a szóbanforgó igék maiglan erős vagy legalább tartós cselekvést jelölnek, még pedig azért, mert a legrégebb példákban a ló mozgásáról volt szó. Itt tehát némileg hasonló jelenséget látunk, mint a *-gat get* képzőben. Eredetileg ez is műveltető jelentésű volt, s a legrégebb példák (mint éppen Szilasi bizonyította idézett értekezésében) kétségkívül az olyanok voltak, mint *mozog:mozgat, forog:forogat, zörög:zörget, pörög:pörget, inog:ingat, kong:kongat*. De idővel ezekben is elhomályosult a műveltető jelentés, s a *-gat get* egyeséges gyakorító képzővé lett.

Még csak azt jegyzem meg, hogy bizonyára más nyelvekben is megtörténik, hogy elhomályosul a műveltető képző jelentése, mintahogy más képzőké elgyöngül és elhomályosul egyes esetekben. Az itt tárgyalt jelenséghez hasonlókat találunk a németben. *Springen:sprenge* = *ugrik:ugrat*, vagyis: *sprenge* = *ugrat*, mert rendes műveltető képzés (mint *senken:senken* = *süllyed:süllyeszt* stb.). *Sprenge* ma a. m. *vágtat, ugrat*, s alánya a ló is lehet, úgy mint a magyarban, de eredetileg a. m. a lovat *ugratja*. *Rinnen* a régi németiségben futást is jelent; szabályos műveltetője: *rennen* = *futtatni*.¹ Érdekes, hogy a *rinnen* mai magyar megfelelője, *folyni*, régente szintén jelentett futást: Folinia bocsáták az ő jó lovokat (Tinódi; a NySz-ban sok ilyen példa; vö. még *folyamodik, folyó-követ*). És ime, régi nyelvünkben a *rennen* megfelelőjét is megtaláljuk, vagyis a *foly* műveltetőjét ugyanolyan jelentéssel. Székely Estván írja Krónikájában (1559. 219 b): „A király ez hallván nagy örömmel az urakhoz *holtata*, és megbeszélének mint járt.“

SIMONYI ZSIGMOND.

¹ „Sprenge: springen lassen, in springende Bewegung setzen; (mit ausgelassenem Obj. Pferd) sprenge.“ — „Rennen: rinnen machen, rasch laufen machen; (mit ausgel. Obj. Pferd) rasch reiten, sprenge.“ Schade: Altheutsches Wörterbuch.

II. Az *-alom* és *-dalom* képző története.¹

A Nyr 3:398. lapján már találunk egy értekezést az *-alom* képzőről; ott alkotó elemeiről és némely sajtáságáról van szó. Én inkább a két képző kialakulásának időrendjét akarom megállapítani.

Anonymustól az ÉrsK-ig 13 szó veszi fel az *alom* képzőt: *zerelmu* (Anon.), *kegyelem* (*kegilm* HB), *hatalom* (*hotolm* HB), *nyugalom* (*nugulm* HB), *szidalmas* (GyGlossz), *fegyelem* (EhrK), *sralom* (EhrK), *félelem* (BécsiK), *értelem* (MünchK), *irgalom* (ÉrdyK), *engedelem* (ÉrdyK), *förtelem* (ÉrdyK), *rágalom* (ÉrsK). Az alkalmazások száma tetemes, de minden esetben elvont jelentése van; annyi sok használatból konkrét jelentést nem találunk.

A *-dalom* képzőt az EhrK-től az ÉrsK-ig 19 szó veszi fel: *nyugodalom*, *késedelem*, *győzelem*, *birodalom*, *töredelem*, *diadalom*, *segedelem* (EhrK), *fegyedelem*, *birodalom*, *lakodalom*, *feje-delem* (BécsiK), *bizodalom* (MünchK), *hiedelem* (AporK), *vesze-delem* (DömK), *sokadalom*, *jövedelem* (DebrK), *sírodalmas* (PeerK), *fájdalom* (~ *fájadalom* PeerK), *türedelem* (ÉrsK). Ezek közül 15 szónak elvont, háromnak konkrét jelentését találjuk. Van egy szó: *sokadalom*, melyet hol elvont, hol meg konkrét jelentésben találunk.

Nem volna érdektelen arra felelni, hogy mikor keletkeztek ezek a képzők, avagy első termékenyebb idejük mikorra esik.

Anonymusban találjuk a *zerelmu*-t, a HB-ben három szó veszi fel az *-alom* képzőt: *nyugalom*, *kegyelem*, *hatalom*; a GyGlossz-ban egy: *szidalmas*; a KönigsbT-ben egy sem. Most lehetne azt mondani, hogy a nyelvemlékek írója véletlenül nem használt több *-alom* képzős szót; de lehet azt is állítani, hogy nem is használhatott volna, mert nem volt gyakori az említett képző. Ha a HB szavait vizsgáljuk, az utóbbit kell elfogadnunk. Mert hiszen használhatott volna a HB az *intetvi-nek* helyett *intelmi-nek*-et is. De ez a szó nem volt meg akkor, még a kódexek korában sem találjuk, mert újabb szó. Vagy: miért nem használt a *nyugolmábelé* helyett *nyugodalmábelé*-t? Ez sem volt még akkor meg, de az EhrK-ben már rábukkanunk. A HB-ben előfordul a *ház* szó, miért nincsen *lakodalom* (lakás)? Miért találjuk meg a BécsiK-ben? Mert akkor már élt. — Vagyis: az *-alom* képzőt már megtaláljuk a HB-ben, sőt előtte is, de a *-dalom* képzőt még nem. Ehelyett találunk igen termékeny *-at(v)* képzőt: *intet* (*intés*, *intelem*); *üldet* (*üldözés*); *kinzat* (*kinzás*). Mindezek a példák amellet bizonyítanak, hogy az *-at(v)* volt a nagyon is uralkodó főnévképző; ennek az uralmát gyengítette az ujonnan feltűnő *-alom*. (Valószínűleg az *-ás*-és képző is később foglalta el nagy szerepkörét.)

¹ Az összeállításban a NySz-t használtam.

Igaz, hogy az *-alom* képző kialakulásának idejét illetőleg fejtegetésem teljesen az irodalmi emlékekre támaszkodott, holott a beszélt nyelvben már gyakoribb lehetett a tárgyalt képző, mégis nem lehet teljesen elvetni a nyelvemlékekre alapított föltevést. A köznyelv és irodalmi nyelv között bizonyos kapcsolat van: az irodalmi nyelvben csak akkor lesz termékeny valamely képző, ha a köznyelvben már erős gyökeret vert. Így hát ha az irodalmi nyelvben gyéren fordul elő, bizonyos, hogy az a képző még nem elegendő használatos a köznyelvben, tehát újabb keletű. A történeti fejlődést legalább is így képzelhetjük, feltehetjük ezt az *-alom*, *-dalom* képzőnél is.

Az EhrK-ben: *ő diadalmát mondani*, valószínű: *diad (ige) + *alom* (vö. TMNy 485); *sege-delem* (*segéd-elém ?); *nyugodalom* (*nyugod* + *alom*). Itt még a *d* hangot igeképzőnek kell tekintenünk mind a három esetben. Ellenben: *töredelem* (tör), *bizodalom* (biz-ik), *győzedelem* (győz), *késedelem* (kés-ik), valamennyien az EhrK-ből, amellet szólnak, hogy ezekben már a nyelvérzék a *diadalom*, *segedelem*, *nyugodalom*-ból a *-dalom* képzőt egységesnek vonta el, vagyis nem érezte a *d* + *alom* külön képző-elemeket.

Mínhogy pedig már az EhrK-ben oly bőségesen fordul elő a *d* + *alom* is, az egységes *dalom* is, és a kettőt már össze téveszti a nyelvérzék, holott a HB és GyGlossz. korában *-dalom* nincsen, tehát a köznyelv és irodalmi nyelv imént fejtegetett kapcsolata alapján a *d* + *alom* > *dalom* képző kialakulását a GyGlossz-tól az EhrK-ig terjedő időre tehetjük.

Igen érdekes sajtáságot figyelhetünk meg az EhrK-ben. A *-dalom* képzőt hét új szónál, az *-alom* képzőt pedig két új szónál alkalmazza. Tehát különösen a *-dalom* képzőt kedveli. Ha meggondoljuk, hogy 19 új szóból hetet maga az EhrK használ, a többi kódex pedig együttvéve 12 szót, föltétlen azt kell mondanunk, hogy az EhrK írója különösen kedveli képzőnkét.

Már a legrégebb példák között is találunk konkrét jelentésűeket, holott a képző elvont jelentésű. Konkrét pl.: *lakodalom*, *birodalom*; mint újabb korban *pökedelem*, *irodalom*, *álladalom*, *urodalom*. *Lakodalom*-nak konkrét ('lakás') jelentése elveszett. A *lakodalom*-nak van elvont jelentése is (a jól-*lakik* igéből), és mellette analógia útján támadt a *sokadalom* (Simonyi szerint; Szinnyei a *sokadoz* ígéhez számítja Nyh⁵ 87). Amannak a konkrét jelentése pedig elhomályosult.

A főbb jelenségek: 1. Anonymusban már megvan az *-alom* képző, de csak a HB után termékenyül. — 2. A *d* + *alom* > *dalom* a GyGlossz – EhrK időközben alakul. — 3. Az EhrK írója vitte bele nyomatékosabban az irodalomba a *-dalom* képzőt. — 4. Vannak igei alapból (a legtöbb): *hatalom*, *nyugalom*, *siralom* stb. — 5. Feltett igei alapból: *diadalom*, *segedelem*, *alkalom*. — 6. Névszóból: *fejedelem*, *sokadalom*, *hosszadalmas*. — 7. Nem valószínű, hogy a Nyr 3:400 említett *folyam* képzője

-almból rövidült, jöllehet van *síram*, *nyugom* stb. eh. *síralm*, *nyugolm* (vö. TMNy). Ilyen esetben a rövidebb alak mellett a hosszszabbat is megtaláljuk. Valószínűbb az, hogy amaz az általános fgr. *-m* képzőnek megfelelő magyar *m* képzővel alakult, mint pl. *öröm*.

CSANÁDY SÁNDOR.

III. A *-dos*, *-doz* képzőkhöz.

Ezeknek a történetét, különösen a NySz adatai alapján, igen érdekesen adta elő Csanády S. Nyr 45:20. Adatait némileg kiegészíthetik a következők:

A *-dos* *dös* *dös* képzővel csak három további példát említhetünk: *tüdös*, *szeldes* és *üldös*. *Tüdös* 'szurkál, tűzdel', a *tüz* ige rokona (l. Nyr 21:195). *Szeldes* nincs meg szótárainkban, pedig az irodalomban is ismeretes, pl. Már április havában a Davis szorost fogjuk szeldesni (hajónkkal, Palásthy: Angolok az Északi-sarkon 33). *Ül-dös* re csak egy népnyelvi adat van: Fölküldöstek a kocsikra (Nyr 13:476).

A *hordoz*, *kérdez* igék mellett, melyek alkalmat adhattak a *-doz* képző keletkezésére, megfigyelkedett Csanády az *örvendez*, *oldoz*, *üldöz* igékről, pedig ezek már Kódexekben közönségesek, s a kifejejtett *küldöz* is már Calepinus s MA szótárában megvan. Azonfölül az *ugrándoz*-, *fickándoz*-, *rugódoz*- is alkalmasint megelőző **ugránd*-, *fickánd*-, *rugód-ik*¹ származékai voltak, s ezek és az előbbieik mind alkalmat adhattak a *-doz* képző keletkezésére. Az *-adoz*-végűek is eleinte valószínűleg csak *-ad*-képzősek származékai voltak: *puffad*—*puffadoz*, *gyúlad*—*gyúladoz*, *fúlad*—*fúladoz*, *éled*—*éledez*, *döled*—*döledez*, *riad*—*riadoz*, *ijed*—*ijedez*, *tesped*—*tespedez*. Ezeknek a mintájára keletkezett a többi: *égedez*, *ingadoz*, *rengedez*, *romladoz*, *hüledez*, *révedez* (NySz-ban Thalyból), sőt *sokadoz* (valami rokonért. deverb. ige analógiájára), újabban *omladoz*, *ömlendez*, *tévedez*, *ringadozik* stb. Szintén újabak a következők: A gyertyák lassanként *kialudoztak* (Kárm. Fanni XXVIII). Lényem durvább része a sírban rólam *lefejeledez* (Pet. A virágok). Tájszók: *bajladozik*, *sivadoz* (MTsz).

Végül megjegyzem, hogy már Révai is érdekesen tárgyalta mind a két képzőt az összetett gyakorító képzők közt (nagy nyelvtanának Simonyi kiadta III. részében). KOVÁCS ASZTRIK.

¹ *Rugoldom* MA latin részében 'calcitro'.

NAPONTA.

Irta: Zolnai Gyula.

Az akadémiai Helyesírási Bizottságnak nem rég közzétett s eddigelé még elintézetlen javaslatában (A magyar helyesírás szabályai. Bp. 1915.) a Szó- és tárgymutatóban ezt a figyelmeztetést is ott találjuk: „*naponta* = nappal“. A többi *-nta*, *-nte* végű időhatározókra vonatkozólag ilyen figyelmeztetés nincs a javaslatban, de én úgy gondolom, hogy ennek a nyelvhelyességi észrevételnek sincs többé jogosultsága.

A *naponta* alak nem régibb a XIX. századnál. A NySz. még nem ismeri. Először tudtommal a Magyar Tudós Társaságnak 1838-iki Zsebszótárában bukkan föl a *naponnan* egyértékesként ‚beym Tag‘, v. i. ‚nappal‘ jelentéssel. Ugyanígy (‚beim Tag‘) van értelmezve Fogarasinak 1845-iki és 1852-iki magyarnémet szótáraiban is. Ezt a ‚nappal‘ jelentést állapítják meg CzF.-ék is 1867-ben, mikor azt mondják róla: „am. naponnan, vagy nappal, pl. *naponta* dolgozni kell, *éjjel* pedig, vagy *éjente* pihenni.“ De ők már mindjárt panaszkodnak is: „Ennél fogva hibásan harapózott el azon szokás még az írói nyelvben is [ebből világos, hogy az élőnyelvben szintén], mely szerént ezen értelemben használtatik: naponként“, s aztán analógiákkal bizonyítják a ‚nappal‘ jelentésnek egyedüli helyességét. A ‚naponként‘ jelentésnek hibáztatását azóta is únos-úntalan halljuk, így Simonyi Antibarbarusában (1879.) és Helyes magyarságának mind a három kiadásában (3. kiad. 1914.), legutóbb pedig az akadémiai helyesírási javaslatban.

Ami a *naponta* szónak nappal, bei Tag‘ jelentését illeti, erre én — őszintén és sajnálattal megvallva — CzF.-nak (mondvacsinnált?) példamondatán kívül egyetlen adatot sem ismerek. Nem tudom, az új Nagy Szótár adatgyűjtői gondoltak-e ennek a megfigyelésére is, és van-e vajjon kétségtelen idézet a szónak ‚nappal‘ értelmére, vagyis arra, amelyet a főntebb idézett szótárak (Tzs. és Fog.) megállapítottak. Csak azt tudom, hogy Simonyi Magyar Határozók című alapvető munkájában (II. 353) sem tud ilyen kétségtelenül ‚nappal‘-os mondatot idézni s azt mondja a szóról: tulajdonkép csak annyi van benne kifejezve, hogy ‚nappal, beitag‘, de ma [1892.] rendszeren a. m. ‚naponként‘ táglich‘; ezt a rendszerint való használatot azonban itt egy szóval sem hibáztatja a szerző, sőt magyarázatául a vottyák nye v-nek egy határozójára hivatkozik, amely az ‚évenként‘ jelentést így fejezi ki: ‚évben‘ (l. NyK 17: 261 és 265). Azt is tudom még, hogy Arany János is ‚naponként‘ értelemmel használta a szót már a 60-as években, *Szülőhelyem* . . . című hátrahagyott kis versében:

Szülőhelyem, Szalonta,
Nem szült engem szalonba;
Azért vágyom *naponta*
Kunyhóba és vadonba.

(Hátrah. Iratai 1: 428.)

Azonban nemcsak a *naponta*, hanem ellentéte, az *éjente* is keresztülment ezen a jelentésmódosuláson. A régiségben az *éjente* sem fordul még elő. A legrégebbi adat, amelyet e szóra ismerek, Petőfinék 1843-iki *Jövendölés* című költeményében található (l. alább). Szótárainkban először csak az *éjent* alak bukkan föl, még pedig Fogarasinál (1845.) és Királyföldynél (1846.) ,bei der Nacht' jelentéssel. Az *éjente* formát először tudtommal CzF.-ék jegyzik föl (az *éjent* mellett), de mindjárt kifogásolják is, hogy némelyek „hibásan összezavarják“ az *éjünként* szóval. Simonyi a Magy. Határozók idézett helyén az *éjente* szóra sem tud más mint 'éjjelenként' értelmű adatokat idézni, s ezekben is voltaképpen a további analógia alkotta *éjjelente* szó fordul elő. Ballagi Mór Uj Teljes Magyar és Német Szótárában (6. kiad. 1890.) elv és következetesség nélkül: az *éjente* a. m. ,nächtlich' és ,bei der Nacht, des Nachts', a *naponta* ellenben csak ,beim Tag'. Ezt a következetlenséget Simonyi-Balassa Magy.-ném. szótárában (1902.) is megtaláljuk: az *éjente* itt is ,(all)nächtlich, nächtlicherweile', meg ,bei v. in der Nacht, nächstens' is; a *naponta* azonban szerintük csak azt tenné ,napközben'. Kelemen Bélának Kézi Szótáraiban (1904. és 1912.) ellenkező irányú ingadozás mutatkozik. Itt az *éjente* határozottan a. m. 'éjjelenként'; a *naponta* ellenben első sorban ,täglich', második sorban ,bei Tag'. Én pedig azt vallom, hogy a két szónak jelentésbeli elváltozása párhuzamos volt és a XX. század elején a ,naponként, éjjelenként' osztó értelem már régen végbement jelenségnek tekinthető.

A *naponta*, *éjente* alakok eredetének kérdésével bővebben nem kell foglalkoznom. Ezt a földadatot nézetem szerint Beke Ödön már elfogadhatóan megoldotta akként, hogy a *-ta*, *-te* rag eredetileg csak a *szér-te* névutóban volt meg, s ebben a *-t* a közönséges locativusi *-i*, *-ti*, az *-e* pedig nem egyéb mint a 3. szem. birtokosrag (*falú szér-i* > *falú szér-t-e* stb.); a többi *-ta*, *-te* végű határozó-alak aztán csak analógiás alakulás, amelybe egyéb analógiák, nevezetesen a *menette*, *jövette*-féle igenevek hatása is belejátszhatott (l. Nyr. 39: 196—198). Én csak arra akarok rámutatni, hogyan csaphatott át a *naponta*, *éjente* alakoknak eredeti ,bei Tag, bei Nacht' jelentése a mai ,naponként, éjjelenként'-féle értelembe.

Fogadjuk el a szótárírók szakállára hiteles idézetek nélkül is ténynek azt, hogy a *naponta* és *éjente* szónak kezdetben, ,bei Tag, bei Nacht' volt a jelentésük, s gondolkozzunk pl. a következő két költői helynek igazi értelmén:

Mondád, anyám, hogy álmainkat
Éjente festi égi kéz;
 Az álom ablak, melyen által
 Lelkünk szeme jövöbe néz. (Petőfi: Jövendölés.)

Hány bús alakban látom
Éjente képedet!
 Sirból megannyi árnyak . . . (Arany: Emlények.)

Bátran vitázni lehetne mind a két idézetre nézve azon: „éjjel”-t avagy „éjjelenként”-et akartak-e a költők az *éjente* szóval kifejezni, mert mind a két gondolat mind a két értelmet megengedi. Tegyük föl, hogy mind a két költő egyszerűen „éjjel, bei Nacht” jelentésben gondolta a szót. Az „éjjelenként” jelentésre való átmenet azonban mind a két gondolatban oly könnyű és oly természetes, hogy a vitát alig lehetne eredményesen eldönteni. És én azt hiszem, éppen az ilyen gondolatok szolgáltathattak alkalmat az „éjjel > éjjelenként” jelentésetolódásra, még pedig azért, mert mind a két mondatban többször megeső, mintegy szokásszerű cselekvésről van szó. Petőfi szerint: álmainkat *éjjel* égi kéz festi, mondhatnám: festegeti, hiszen ez *éjjelenként*, újra meg újra megtörténik. Arany *éjjel* látja sokszor, sok bús alakban, „megannyi árnyakként” elhúnyt barátja, Petőfi képét; ez is *éjjelenként* megújuló látomás tehát. A mondatban van az ok az *éjjel* szónak *éjjelenként* értelművé sűrűsödésére, mert a mondatban kifejezett szokásszerű, meg-megismétlődő cselekvés képzele ráértődött az *éjente* szóra s ennek eredeti „éjjel” jelentését „éjjelenként”-re változtatta. Hasonló mondásokban indulhatott meg természetesen a *naponta* szónak jelentésváltozása is.

De ezt a jelentésváltozást egy analógiás ok is támogatta, ha ugyan egy magában is képes nem lett volna létrehozni. A *naponta*, *éjente* stb. szavakban ugyanis a nyelvérzék az egész *-onta*, *-ente* végződéshez fűzi a határozói jelentést, hiszen minden ragos alakot rendszerint a nevezővel (*nap*, *éj* stb.) állítunk szembe s nem valamely másik ragos formával (pl. *napon*, *éjen*), ha mindjárt ez utóbbinak továbbbsarjadzása hozta volna is létre az alakok egyikét vagy másikát. Nyelvtudatunkban tehát legtermészetesebben ilyen szópárok állnak egymás mellett: *nap* ~ *nap-onta*, *éj* ~ *éj-ente*. Ámde e párok mellett ilyenek is élnek tudatunkban: *nap* ~ *nap-onként*, *pár* ~ *pár-onként*, *sereg* ~ *sereg-énként*, *év* ~ *év-énként* stb. stb. Minthogy a *nap-onta*, *éj-ente*-féle új alakok igen korlátolt számúak s csak újabban kezdenek analógiás úton szaporodni, természetesnek és érthetőnek tartom, hogy az *-onta*, *-ente* végződésű szók értelmébe az egyező *-on-*, *-en-* ragkezdetnél fogva a sokkal gyakoribb, általános használt *-on-ként*, *-en-ként* ragok jelentésének képzele önkénytelenül belejátszódott. Ebben az *-on-*, *-en-* ragkezdethez fűződő képzetben van szerintem a „nappal > naponként”, „éjjel > éjjelenként”-féle jelentésváltozásnak nemcsak oka, hanem leküzdhetetlen ereje is, úgyhogy a *naponta* = „nappal”, *éjente* = „éjjel” értelmezésről, illetőleg ezen értelemnek a nyelvtudatra való hasztalan ráerőltetéséről egyszer s mindenkorra le kell mondanunk, s így a helyesírási javaslatban is el kell hagynunk a szóban forgó figyelmeztetést. Ezt annyival inkább meg kell tennünk, mert az *-onta*, *-ente* ragnak olyan analógiás termékei is vannak, amelyeknek nincs és nem is lehet más, mint *-onként*, *-énként*-féle, vagyis osztó jelentése. Ezek az *évente* és *havonta* szavak. CzF.-ék még

egyiket sem ismerik. Az *éventé*-t Simonyi a MHat.-ban (II. 354) már minden érzévtétel nélkül, 'évenként'-tel értelmezi, a *havontá*-ról azonban nemcsak ő s nemcsak Ballaginak 1890-iki Teljes Szótára és Simonyi-Balassa (1902.), hanem a valamennyiüknél frissebb és figyelmesebb Kelemen-féle Kézi Szótárnak 2. kiadása (1912.) sem tud, noha kétségtelenül élő szó és naponként hallható.

Ez az *-nta, -nte* rag módosult, osztó jelentésével egészen új alakokat is szül már. Így olvastam nem rég a következőt: „*Éjszakánta* ott voltam az alabástrommal és sokszinü zománczczal bélelt szobában“ (A Hét 1916. 251. l.). És: „Hiába várja őt *éjszakánta* sirván a legszebb hajadon“ (uo. 252). Akárhogy fegyelmезem nyelvtörténeti ismeretektől is befolyásolt nyelvérzékemet, s bármennyire elhiszem is, hogy az *éjszakánta* mind a két mondatban egyszerűen éjtszakát, éjjelt jelenthet: mégis úgy érzem, hogy az író ezzel az alakkal is azt akarta mondani: éjtszakánként. Egészen kétségtelen azonban az osztó, '-nként'-jelentés a következő még újabb adatban: „És *hajnalonta* dnyeszterparti ködben Finom párás fuvallat szárnyra kél“ (Borssz. Jankó 1916. aug. 13. sz. 9. l. Szentimrey Jenő versében, világosan 'hajnalonként' értelemmel).

Még egyszer mondom, s azt hiszem, immár nem hiába, hogy a *naponta* és *éjente* szók 'naponként, éjjelenként' jelentésének, mint legalább is félszázad óta természetesen kifejlődött használatnak hibáztatását egyszer s mindenkorra abban kell hagynunk.

AMI MÉG NINCS, DE KELLENE.

Irta Somogyi Géza.

Kétségtelen, hogy legnagyobb költőink s íróink művei nyelvi és nyelvészeti szempontból mindmáig nincsenek s nem is lehetnek eléggé felhasználva. Hogy nem is lehettek, annak bizonyítására csak azt az egy adatot hozom fel, hogy a legnagyobb s legmagyarabb költő, Arany János összes írásainak egyöntetű és teljes kiadása csak most van munkában s terv szerint 1917-ben — a költő halála után 35 esztendővel! — kellett volna megjelennie. Már pedig, hogy egy ilyen kiadás hiánya mennyire gátolja s megléte mennyire elősegíti a pontos filológiai és nyelvészeti munkát, azt nem is szükséges bizonyítani. Igaz ugyan, hogy többek között Arany is néhány munkája olyan kiadásban forog közkezen, ahol beható tárgyi fejtegetések mellett a nyelv és stílus szépségeire rámutató, magyarázó, felvilágosító bő jegyzetek vannak, amelyek e munkák szépségeinek megértését s élvezését nagy mértékben elősegítik. Igaz továbbá az is, hogy nagy íróink műveit az iskolai könyvektől a mélyenjáró tudományos nyelvészeti értekezésig minden munka felhasználja a célból, hogy belőle példát, adatot merítsen

a nyelvtan minden kérdésének tárgyalásánál: egyes szavak használata, jelentése, kifejezések, szerkezetek, szórend stb. Van azonban egy olyan szempont, amelyet eddigelé nem méltattak kellő figyelemre, bár ezt a mostoha bánásmódot nem érdemli meg: a tisztán szótári szempont. A múlt századi íróink közül Vörösmartyt, Aranyt és Jókait szokták emlegetni, mint akik műveikben legtöbb szót használnak. S valóban, mindegyikük szinte kimeríthetetlen kincseshányája a ritka, a népies, a zamatos magyar szavaknak; s e bánya még nincs kellőleg kiaknázva, bár művelése szép és hálás feladat, mert itt a szorgalmas munkás minden egyes drágakő összetételét és eredetét a vegyész pontosságával és biztosságával meg tudja állapítani. Nagyobb szótáraink, így bizonyára a készülő új akadémiai nagy szótár is, idéznek ugyan a fenti három nagyság műveiből, de ezek az adatok így némileg *elszigeteltek*; együtt, egy helyen s rendszerben kellene őket látni. S ez az, ami még nincs, de kellene: *szótár legnagyobb íróink műveihöz!* A munkában levő hatalmas, új Arany-kiadásnak méltó betetőzése s hozzá igen hasznos segédkönyv lenne egy Arany-szótár, amely a nagy költő egész szókincsét felöleli. Ez a munka egyúttal, mondhatjuk, a 19. század költői nyelvének is szinte teljes szótára lenne.¹

Itt azonban most főképen egy Jókai-szótár érdekében akarok szót emelni. Jókai Mór műveinek megvan egyöntetű, teljes kiadása: a száz kötetes emlékkiadás, s ez a körülmény a szó-tárhozó munkát tetemesen megkönnyíti. A Nyelvőr szerkesztőjének nyilatkozatából tudom, hogy egy ilyen munka elkészítésére meg is van a hajlandóság. Több vidéki nyelvész-társunk foglalkozik evvel az eszmével s gyűjt jegyzeteket a kivitelhez (s csakugyan t ö b b n e k is kellene, mert ily óriási munka elvégzésére egy ember ereje, tudása s egész élete sem elég!); viszont az Akadémia dolga volna, hogy erkölcsi és anyagi támogatásával a munka megjelenését biztosítsa.² Hogy egy ilyen munka mennyire megérdemli a reáfordított időt és fáradságot, annak csekély bizonyítékául szolgáljanak az itt következő igénytelen jegyzetek. Ez nem rendszeres munka és tanulmányozás eredménye, nem kimerítően, hanem inkább csak ötletszerűen jegyeztem fel Jókainak néhány újabban olvasott regényéből azt, ami épen szembetűnőbb volt. Világos, hogy a részletes és rendszeres munka e téren minő óriási anyagot eredményezne. Mert Jókai nyelve kimeríthetetlen tenger, a magyar nyelv bősé-

¹ Mellesleg megjegyzem, hogy az ilyen munka kissé emlékezetbe idézné az igazi magyar szó k i n c s e t, ami különösen üdvös lenne ma, amikor az idegen szavak használatának szertelen elharapózott divata ellen a Nyr. majdnem minden számában erős támadást kénytelen indítani.

² Megjegyezzük, hogy az Akadémia szótári bizottsága az új nagy szótár számára földolgoztatja Jókai munkáit, de külön Jókai-szótárt eddigelé nem tervez. A Jókai-jubileum alkalmával a Nyr szerkesztője hallgatóival ajánlkozott a Jókai-szótár megszerkesztésére, de az ünnepi nagybizottság nem vállalkozott a kiadására. — A szerk.

*) példány leírás és leírás
munka vége, mit a klti.

ges szókincsének tengere.¹ S bármily tekintetben vizsgáljuk e tenger tömeget, mindig bőséges anyagot nyújt.

Csak egy-két szempontot említek, s e hevenyészve felhozott példák meg fogják bizonyítani állításom igazságát.²

Sokszor egy-egy szava Jókainak csak azért ötlük szembe, mert az általánostól eltérő hangalakban használja:

Míntha öreg anyóka *tötyögne*. NV 1:94. — Phrixus és Helle farkcsóvála *tötyögtek* úrnőjük elé. Uo. 2:50. Vö. *totyog*, *totyakos* stb.

Teletöltött egy kis szűk nyakú palackocskát, amelyet úgy hívnak, hogy „egyes“, abból azt úgy kell *kogyogtatva* kiszívni. És mégis. 2:39. Vö. *kotyog*, *belekoktyog* a beszédbe, meg se *kottyanyik* stb.

Kis zsámolyát... kitette oda a középbe, arra *lekutyorodott*. És mégis. 1:139. Vö. *lekuporodik*.

Hogy én minden... *pundurka* tepertőért... szaladjak a nagyasszonyomhoz. SzB 94. Vö. *pindurka*, *picurka* stb. — Csak egy *pindurka* kis percig... legyen ébren. NV 2:158.

Körültáncolva *vickándó* halaktól NV 1:103. Vö. *fickándozik*, *ficáncol*.

Az ilyen szavak összegyűjtésének az etimológiai szótár készítői is hasznát vennék, mert segítségül szolgálna sok szó hangbeli változatainak megállapításában s ez sokszor közelebb visz az eredethez.

De Jókainak igen sok szavát hiába keressük a köznyelvben: nincsenek általában elterjedve, legfeljebb egy-egy társadalmi osztály, egy-egy foglalkozás v. mesterség körében ismeretesek; mert hiszen kétségtelen az, hogy az ilyen szavak jórészt a költő mégis csak az élőnyelv valamelyik forrásából merítette:

Halászcsonakok vonatnak *apacsúros* hálókat. És mégis. 2:81.

„Hiszen majd holnap megkaplak benneteket. *Börzsölködött* utánuk a clarissime. Uo. 1:35.

Átvitte Budára a „Három kapáshoz“ *csájára*... A *csája*... valami étel neve. Uo. 1:297. (Én azonban úgy tudom, hogy a puncsot nevezték így.)

A szomszédasszonyokkal *cserfellt*. EgyMN 1:189.

Vesződik azzal a feladattal, hogy egy rusnya, *csivasz* szörnnyetegbe visszavarázsolja... az emberi lelket. NV 1:149.

Addig *csivelgett* a nyakamon, míg nem csináltattam neki egyet. És mégis. 1:109.

Barátfület hoznak fel, (amit *csörögének*, *herócének*, *forgácsfánknak*... s nem tudom még mi mindenféleképpen is neveznek szerteszét az országban.) És mégis. 1:114. (A forgácsfánk mifelénk mást jelent.)

¹ Műveiben azonban a magyar mellett igen sok idegen, különösen latin szót is használ (a régi deákos táblabíró-világ egyik megkövesedett emléke!), s ez a körülmény egyik-másik munkájának olvasását a kevésbé műveltek számára megnehezíti, azért egy Jókai-szótárban én ezeknek is helyet juttatnék, ha mindjárt csak függetlenül is.

² Rövidítések: ErAr = Erdély Aranykora. ECs = Elátkozott Család. EgyMN = Egy Magyar Nábob. NV = Névtelen Vár. SzB = Szerelem Bolondjai. És mégis = És mégis mozog a föld.

Ahol külön jelzés nincs, ott Jókai műveinek összes, 100 kötetes kiadását, az u. n. nemzeti kiadást használtam.

- Kivett belőle egy nagy *degesz* tárcát. EgyMN 18. (Duzzadt, tömött.)
 Ketten kétféle igyekeztek kimenekülni a feneketlen *degetből*. NV 2 : 148.
 Valami *difinyós* dolog lehet, ilyen drága porcellán kezek által meg-
 veretni. És mégis. 2 : 197.
 Elővette a kártyát: „Nem *durnyíznánk* egy kicsit?” És mégis. 1 : 63.
 Közbevegyül egy — *duzmadt* szalonnakereskedő. Uo. 1 : 289.
 ...sebesen összedörzsölte a tenyereit, mintha apró *göledinyecskéket*
 gömbölyítene ki. NV 1 : 57.
 Három prédikáció *egyhujjában*... elég volt. És mégis. 1 : 66.
 Nincs dicsőbb dolog, mint a *gyalogszámossal* nem hagyni maga elé
 kapni a szekereset. És mégis. 1 : 54.
 Egyszer már megcsapták kendet a *gányó* öltözeteért. Uo. 2 : 25.
 Egyszer csak azt mondta az államhatalom, hogy „hands off!” ma-
 gyarul „*kacsi*!” EgyMN 1 : 2.
Kankalíkos kút vedre... jó volt mosdószekrénynek. És mégis. 1 : 54.
 Egy ódon tükör van a két ablak között, de abba is megbánja aki
 belenéz, mert úgy *félrekámficsoritja* az orcáját. Uo. 2 : 23. (Vö. *kükámpicso-*
rodik: kifícamodik, ritka tájszó a vasi Hegyháton.)
 A... *kasornya* magas rugóin akkorákat vetőlik... EgyMN 8.
 Esernyőt tartva *kaszmatol* a kis leány mellett. SzB 69.
Kunkorgó levelű óriási páfrányok legyezői. NV 2 : 133.
 Elbujt a sártakaró bőr alá, ott *kushadt*, míg felszerszámoztak. És
 mégis. 1 : 303.
 Kalap-félrevágó, opera-fütyürésző *lafancok* körmei közt hervadjon el.
 EgyMN 1 : 206.
 Le is *sunyla* a fejét... mikor összekapaszkodik az ellenfelével, egyszer
 csak *lesunya* a fejét. És mégis. 1 : 283, 302.
 A komondor nyüzsög... a szőrnyalak elkezd... megcirógatni a szép
lobonczos pofáját. Uo. 1 : 60.
 Odajön egy fiskális egy *magakerült* urral. SzB 210.
 Egy kissé *megduzta* az orrát. És mégis. 2 : 337.
Meg kell neki ott *gárgyulni*. NV 1 : 255.
 ...ahol a *mördágvány* elnyelte a szekéruvat. NV 2 : 136. — A két
 összecsapó lovag egyszerre szakadt bele a... *dágványba*. Uo. 148 stb.
 „Hogy *mórikál* a vén bolond.” NV 2 : 39.
 Egy-egy gitár ténfergett *nagynéhol*. ECs 1 : 52.
 Egy *négynyüstös* uj törülköző. És mégis 1 : 55.
 Szakítsák kegyelmetek végét az *ortályoskodásnak*. ErAr 128.
 Mindenféle hiabavalóságot *összecalatvolsz*. És mégis. 2 : 30.
 A fiskális sokáig *elóggott-móggott* rajta. Uo. 1 : 97.
 Sárga *pimpimpárévirág*. SzB 121.
Poszpásznak barátfület hoznak fel... És mégis. 1 : 114.
 Sok mindenféle *rigolyám* van. NV 2 : 38.
Rigyető hímszarvas. NV 2 : 44.
 Kifujta pipájából a tüzet... kicsavarta a szárából a szopókáját, meg-
 fordította a végén a *tillanglél*! És mégis. 1 : 204.

¹ A pipaszárnak alsó végére tettek egy kis *tull anglais*-t azaz vékony hálósövetet, hogy a pipa nedvét föl ne szíja a dohányzó.

Ballagnak a *timpóvirágos*... réten. Uo. 154.

Mivelhogy nem adott neki senki enni, a *tukorcát* ette. — Eleinte csak nyers halat evett, meg sáskahajtást [olv. sóskahajtást], *tukorcát*. NV 1: 74, 130.

A kacér kacsintás ideges *vidrángássá* örökül meg. És mégis 1: 248. [Vö. Vitustánc.]

Az *ungok*, békák milliói kiáltása fölzendül. Mire megvén. 1: 144. (Szépir. Ktár.)

(Vége következik.)

A MAGYAR NYELV A LIPCSEI EGYETEMEN.

Lipcse, 1917. március 12.¹

Mélyen tisztelt kollega uram?

Köszönöm kedves levelezőlapját; már több mint két hónapja, hogy vettem! Szíves kérdésre, hogy értesítem a magyar tanfolyamról, melyet az itteni egyetemen tartottam, íme, itt közlöm: a múlt év nyári szemeszterében tartottam az első cursust és tanítottam a szép magyar nyelvet a fennemlített helyen. Tizenötön írták be nevüket a hallgatóívre, köztük 4 magyar; hogy külön is megemlítem: egy férfi és három nő. Természetesen őket nem tanítottam az ige valódi értelmében, mivel jobban tudtak magyarul mint én; csupán azért örvendtem ottlétüknek, hogy ezáltal német hallgatóimnak alkalmok nyílt a nyelvet nem csak német, de eredeti magyarok szájából is hallani. Egy cseh úr is résztvett a tanfolyamomon, aki az etimológiában volt nagyon jártas, mert szlávista. A tanítást Ferdinand Görg kis nyelvtanának segítségével kezdtek meg (Hartlebennél jelent meg). Ez bizony nem tudományos mű, de nem mondhatom, hogy rossz (az első kiadása pedig jobb volt mint a következők); fordítanivalók is vannak benne, ami, sajnos, a Szinnyi József kis nyelvtanában hiányzik. De olvastunk abban is, meg az ön két kiadásából, A magyar nyelvből. Mivel hallgatóim tüzes szorgalommal dolgoztak a magyar nyelv szellemébe, rövid idő múlva összefüggőbb olvasmányokhoz is foghattunk. E célra jobb könyvet nem választhattunk volna, mint Tolnai Vilmos szép kis Ungarisches Lesebuch-ját (Göschennél jelent meg). Azonkívül olvastunk a napilapokból, például Az Est-ből; kapható Lipcsében 10 pfennigért. Így volt ez a nyári szemeszterben; s azután jött a téli szemeszter, amelyre egy „Ungarische Prosaiker“ cím alatt levő tanfolyamot jelentettem be. Az sem maradt részvevők nélkül. Résztvett 12 személy: 5 hölgy és 7 férfi, köztük olyanok is, akik a nyári szemeszterben már szintén ott voltak. Eleinte ismételtük a nyáron tanult anyagot, de pár hét múlva elővettük ismét Tolnait, hogy folytassuk benne az olvasmányokat. És valami új is jött létre programmunkba: elkezdődtek kisebb-nagyobb magyar előadások, — természetesen az ott jelenlevő magyar hallgatóktól tartva. Így például dr. Goriupp Alisz kisasszony beszélt a vogulokról; Kremnitzky Margit kisasszony, ott hagyva arra az időre festészeti műtermét, mesélt nekünk a pusztai életről s játszott a pásztorok

¹ Stumme lipcsei egyetemi tanár, a jeles orientalista, ott Lipcsében tanult meg magyarul, s mint olvasóink emlékezni fognak, 1915-ben magyar nyelvű előadással tartotta meg székfoglalóját Akadémiánkban. — A szerk.

hangszerén, a tilinkón; Neumann Vilma stud. germ. kisasszony a magyar vasutakról s Hecht Jolán kisasszony a bankokról. Lang Frigyes stud. theol. et phil. úr élénk szavakkal tárta föl szemeink elé menekülését a rettenetes oláhok elől, amikor betörték a csinos erdélyi városba (Szászvárosba). Általános volt az örömünk, amikor november végén Vikár Béla úr megjelent tanfolyamunkban és előadást tartott a magyar tájszólásokról s fölolvastott az ön Tréfás népmesék című könyvéből. Ugy hallottam, arról már írtak a budapesti lapok.

Miután most már vége van a téli szemeszternek s hallgatóim elszéledtek a szélrózsa minden irányába, még egyszer s utolszor volt alkalmam együtt láthatni nagyrésztét. T. i. március 3-ikán Ungarischer Abend című, félig paedagogicus, félig aestheticus estélyen, amelyet a Verein für Volkswohl (elnöke: Direktor Alwin Herrich) rendezett. Én is közreműködtem az estélyen előadásommal; címe: Ungarns Land und Leute. Nem tudom, tetszett-e a jelenlevő magyar és német közönségnek az 1¹/₄ órát tartó beszédem, de remélem, hogy nem úntatta. A beszédem után következtek az aestheticus élvezetek, s bátran mondhatom, hogy az ott levő mintegy 500 német és 50 magyar (vegyesen nők, férfiak), akik a nagy hideg dacára fölkeresték a Volkswohl-egyesület barátságos termét, el voltak ragadtatva a hallottaktól. Talán érdeklí önt az estély e része műsora; íme, tehát: 1. Rákóczi-induló Liszt átíratában, hegedűn előadva Lotte Sitt kisasszonytól, zongorán kísérve Eilenberger Gertrud kisasszonytól (ezek nem magyarok); 2. A denevér eredete (népmese) s Éji látogatás (Gyulai Páltól), szavalta Kremnitzky Margit kisasszony (Vizakna a szülőhelye); 3. Ungarische Rhapsodie, Hauser Miksától, hegedűn, zongorával, az előadók mint 1.-nél; 4. Öt magyar népdal, énekelte Hecht Jolán kisasszony (Zombor) és kísérte zongorán Meer Margit kisasszony (Budapest); 5. Öt magyar népmelódia, a tilinkón előadva Kremnitzky Margit kisasszony által; 6. Szeptember végén (Petőfitől) meg A lovas hajnali éneke (Wilhelm Hauffól magyarra fordítva Vikár Bélától a Tábortüzek című könyvéből), szavalta Lang Frigyes egyetemi hallgató (Szászváros); 7. Brahms második magyar tánca és Hauser Miksa „A honhoz“ című darabja hegedűn s zongorán (az előadók mint 1.-nél és 3.-nál). — Persze nehéz lett volna a közönségnek megérteni — s élvezni — a magyar szavakat, ha nem közöltem volna az illető német szövegeket is. Hogy Petőfi és Gyulai költeményei kellő érvényre jussanak, németül s versben lefordítottam s bátorodom e közlésem végén felírni azokat a fordításaimat, már azért is, hogy lássa, hogy megtartom ígéretet, melyet 1915. november 2-ikán a Tudományos Akadémia barátságos vacsoráján tettem, miszerint mindig igyekezni fogok a magyar költészetet a német közönséggel ismertetni.

Kérem Nagyságodat, írja meg őszintén, hogy tetszenek-e fordításaim vagy nem!²

Maradtam barátságos üdvözléssel

STUMME JÁNOS.

² A nagyon sikerült német fordításokat valamelyik budapesti német lapban kívánjuk közzétenni. — A szerk.

ISMERTETÉSEK.

A nyelvújítás történetéhez.

Döbrentei Gábor nyelvújítása. Irta Goriupp Alisz. Nyelvészeti Füzetek 76. sz. 57 l.

A XIX. század első felének irodalmában, mely egyik legmozgalmasabb korszaka szellemi életünknek, nem épen jelentéktelen szerepe van Döbrentei Gábornak. Ez a szerep azonban inkább a szervezés, szerkesztés terén szembe-
szökő, mint eredeti munkákban gazdag. Érdeme meg főleg abban van, hogy ő is, mint néhány kortársa, dicséretes buzgósággal tudta kihasználni magas összeköttetéseit irodalmunknak anyagi lendítésére. Egyáltalán nem tartozott az eredeti tehetségek közé; tanult, olvasott fő volt, aki egészen benne él saját korában. Irodalmi munkásságának két időszakát lehet észrevenni. Az első 1820-ig terjed, ez az értékesebb: az erdélyiek felfogásában, Arankáék szellemében dolgozik még ekkor szerencsésen összeegyeztetvén ezt az irányt Kazinczy törekvéseivel. A 30-as évek utánra esik működésének élénkebb fele, arra az időre, amikor már nagy, eredeti tehetségek kezdtek háttérbe szorítani a tanult, de eszmékben nem gazdag, Kazinczy iskolájától elmaradt vagy elfordult írókat, költőinket: ez már az az idő, amelyben — elnémulván az orthologusok — szabadon fejlődhetett és romolhatott nyelvünk a nagyszellemek és kontárok tollán. Döbrentei ebben az időben Révai tudománya nélkül Révai szerepére vállalkozik. Nyelvemlékekkel foglalkozik, de a régi nyelv tanulmányozását még saját magára nézve sem tudja gyümölcsözővé tenni; arra, hogy belőle a jelen irodalmát bővítő, használható elemeket kiszedje, nem volt érzéke. Kazinczyék ellen fordúl, de elvei csak papiroson maradnak, mert épen ekkor nyelvünk szelleme ellen is oly tömegesen gyártja új szavait, hogy semmivel se különb a többi nyelvrontónál. Nem volt tudása, nem volt érzéke, se ereje józanabb elveinek keresztül vitelére; a szabadjára eresztett áramlat magával ragadta őt is.

Mit köszönhet neki mégis irodalmunk története, az más lapra tartozik. Goriupp Alisz dolgozata arról igyekszik számot adni, mit használtak irodalmi munkái nyelvünknek, szókincsünknek. Meg kell vallanunk, nem a leghálásabb feladat ez a számadás. Nemcsak arról lehet ugyanis vitatkozni, hogy azon a néhány új szón kívül, melyeknek legtöbbje épen ellenkezőt látszik bizonyítani, mint elméleti fölfogása az újításokról, van-e nagyobb érdeme Döbrenteinek mai irányunk, szókincsünk kifejlődésének folyamatában, hanem még ennek a csekély érdemnek a meghatározása is nehéz — manapság. Jeles és ékesen beszélő zengzetes nyelvet teremtő költőink munkáitól, szépirodalmi és egyéb folyóiratoktól, tudományos prózától élénk, eleven időszak volt ez. Íróink egymás közelében éltek, egymás munkáit sokszor már megjelenésük előtt is ismerték. Nyelvünk történetének kutatása ebben a korban szépirodalmunk történetének bevonása nélkül meddő munka. Aki a 30-as évek egyik irodalmi alakjának ilyen irányú értékelését kísérli meg, még kevésbé mellőzheti a kortársak nyelvének alapos ismeretét mint az, aki a XVIII. század bármelyik irodalmi egyéniségéről értekezik nyelvi szempontból.

Ami hiba első tekintetre feltűnő ebben a füzetben, épen az, hogy Döbrentei munkái teljesen ki vannak szakítva a kor irodalmából, mintha egész

életpályája elszigetelten folyt volna le. Az, hogy munkái még így is csak találva vannak, kisebb botlás. Feldolgozatlanul maradtak pl. Döbrenteinek titkári jelentései a Jelenkorban, hiányos a Winkler-kódexhez fűzött magyarázó jegyzeteknek is a kihasználása, s ami legkülönösebb, még Kazinczy Levelezése is figyelmen kívül maradt. Igaz ugyan, hogy e dolgozat bevezetése éppen Kazinczy leveleiből állítja össze Döbrenteinek elveit, de mást nem keres, nem is lát meg bennük. Legalább a betűrendes szójegyzékeket kellett volna végig néznie, ahol dült betűkkel az új szavakat is meg lehet találni. Csak egyetlen példáját fogom említeni ennek a járatlanságnak.

A *szeszély* szót említi az értekező 1822-ből, mint Döbrentei újítását, hozzátéve, hogy a NyÚsz 1833-ból ismeri. Nem is említve az utóbbi megjegyzésben rejlő tévedést (vö. NyÚsz II.) csak felhívom a figyelmét Helmecey egyik 1815-ben kelt levelére (Lev. XIII : 62—63), ahol ime ezt olvassuk :

„*szeszély* = Laune mint vesz — veszély 's így *szeszélyes*, *szeszelmes* = launés. Én nem bánám, ha *szeszengy*-nek mondatnék is a' Percsenyi *mezengy*ének analogiájára, mely igen szép végezetű szó“. De megtalálhatta volna ugyancsak Helmeceynél a Berzsényi Dániel Versei után irt Értekezésben is 1816-ban (VIII. l.) : „ünnepély vagy ünnepélyes (feyerlich), *szeszély* (Laune)“. Sőt ugyancsak ebben az évben ugyancsak Helmecey ajánlatára Bilkei Pap Ferencnél is : „vendégei vigak, barátságosak, enyelgők, 's jó *szeszélyűk*“. (A' világi ember 114.)

Semmi bizonyítékát sem adja az értekező annak, hogy a Hazai Tudósításokat, az Aurorát, sőt magát az Erdélyi Muzeumot is — Döbrentei cikkeit leszámítva — forgatta volna ; az itt található tömérdek új szó egyáltalán nem jut vonatkozásba Döbrentei szavaival, hogy olyan írónak nyelvét, mint Berzsényi, kinek magasröptű nyelve, merész összetételei erős nyomot vágtak prózáinkban is ebben a korban, ne is említem. A dolgozatnak legnagyobb felét kitevő összeállításhoz, mely szokott sorrendben : összetételek, képzett szók, jelentésváltozások, régi szók és tájszók csoportjába osztja a Döbrentei munkáiban talált, többé-kevésbé feltűnő szavakat, ime néhány megjegyzésünk :

Egyéni újító szellem éppen nem olvasható ki a következő összetételekből : *ágyúfok*, *beszedjárás*, *ékesbeszéd*, *életölés*, *eseményhely*, *inbeli hiedegelés*, *szemigéző*, *testfedő*, *világítójegyzet* stb. Részben nem is összetételek, másrészt a legtermészetesebb és legközönségesebb módjai a köznyelv fejlődésének. Ha kissé betekintett volna az értekező említett folyóiratainkba, meggyőződhetett volna, hogy az : *alaprajz*, *bájég*, *előrajz*, *éskép*, *fennjáró*, *napkönyv*, *lángszárny*, *pályakör*, *őrfal*, *segédpénz*, *tiszteletdíj* stb. jóval előbb született, mint említi. Nemkülönbön képzett szavai közül is a *báslázat*, *csullattatás* (?!) *elmenzellenítés*, *érzeleg*, *felkincsez*, *feltormyosít*, *forralom*, *gyilkolódik*, *hizelékény*, *kommosi*, *mivelttség*, *rémlés*, *számolat*, *szeszély*, *távolni*, *tetszeskedő*, *választottság* stb. nem az ő alkotása, a *forró*, *hízak*, *hízag*, *pirhódik*, *völgyi* meg csak nem is új, szók. Mit se vesztett volna ez az egybeállítás, ha belőle a sok halvaszületett : *emberzet*, *gyözeley*, *javitár*, *költélzés*, *tizenketvény*, *tizenkettevény* stb. ki is marad, s róluk a bevezetésben szól összefoglalóan az értekező. Ugyanilyen joggal fel kellett volna sorolnia a RMNy. IV. k.-ból a köv. szavakat : *négysorozat* (XIX), *irszakczim*, *közbeponozás* (LXI), *forralmas*, *kirómaiszámoz* (LXV), *bennmaradvány* (XCIII), *sorvány* (CX). *rejem* (u. i.), *gyakrozó* (CXXIV.) stb. De semmiestre se kellett volna ugyaninnen kimaradnia a *címszó*-nak (V. NyÚsz. Bali.

1854), az *értelmezés*-nek (XXV. NyÚSz. Fog. 1842), *lenyomat*-nak (CX. Tzs. 1838), *sajtóvétség*-nek (CXIV. Fog. 1845), *ősies*-nek stb.

Az említett néhány jelentésváltoztatás közül az *érdekel*-ről rég kimutattam (MNy 5:270), hogy már a XVIII. század végén intressieren jelentésben használták. Két, neki tulajdonított elvonása közül a *bám* Horvát Istvánnál 1804-ben már elem került. Helmezy is említi fenti Értekezésében (XI. l.) a felújított gyökerek között.

Abból a szöszedetből, mely Döbrentei régi szavait tartalmazza, világosan látszik, mily kevés érzéke volt a régi nyelv felhasználhatóságához. Olyan régi szavakat akar felújítani, melyekre egyáltalán nem volt szükség, melyek több hasonlóértelmű szavunk mellett semmiféle új értelmi árnyalatot sem fejeztek ki, ép ezért nem is sikerült életre kelteni azokat. Merészen újított szavai mellett csak furcsaságokként hatnak. Közülök néhányat már Révai próbált feleleveníteni, mint: *sietelem*, *származat*, *szellet* stb. Az értekező csekély nyelvtörténeti jártasságára vall az *aluszékonykodik*, *bizonytalankodik* szóhoz fűzött ezen megjegyzése: „A NySzban is megvan a... két szó, de tekintve Döbrentei más ilyen fajta képzéseit, nem lehetetlen, hogy Döbrentei alkotta őket.“ Nem volt sokkal nagyobb szerencséje Döbrenteinek tájszavaival sem. Alig egy-kettő jutott be közülök szépirodalmi nyelvünkbe; oka ennek részben az, hogy szükségtelen tájszókat kevert írásmódjába, másrészt, hogy csupán nyelvjárási alakváltoztatokat akar irodalmivá tenni, mint *arangy*, *csödelék*, *elmecsevész* stb. Sem régi, sem tájszavai nem tanuskodnak nagyobb fokú izlésről nyelvünket illetőleg. A *csángodik* igére vonatkozó tudását alkalmasint a Hazai Tud.-ból merítette, többször értekeznek ugyanis ennek hasábjain a moldvai magyarokról. Van egynehány, amelynek irodalmivá tételével több elődje is megpróbálkozott, mint pl. *busa*, *égedelem*, *marí*, *ökrész*, *zsémb*, *kocipor* stb., de nem nagyobb szerencséjével.

Döbrentei Gábor nem tartozik irodalmunknak azon alakjai közé, akik akár gazdag eszmetartalmukkal, akár nyelvük izléses finomságával, festői szólamaikkal a követőknek hosszú seregében hagyták nyomát életük munkájának. Goriupp Alisznak most ismertetett dolgozata több tévedése, hiánya mellett is csak megerősítette azt a meggyőződésünket, hogy érdeme nyelvünk megújítása körül nem igen számottevő; s hogy ez az érdem abban az arányban csökken, aminőben behelyezzük munkásságát oda, ahonnan Goriupp Alisz — a szokott hibás eljárást követve — kiemelte: kortársai közé, annak bebizonyítására szolgáljanak észrevételeink.

SIMAI ÖDÖN.

NYELVMŰVELÉS.

Mackensen győzelme a Dobrudzsában. Szeptember hó közepén ilyen és hasonló címek alatt jelentették a lapok hadi rovatai azt a fényes és döntő győzelmet, amelyet a kiváló német hadvezér német-bolgár-török csapataival az áruló románokon aratott. Mindenkit lelkes öröm ragadott el a nevezetes fegyvertény hallatára, de kétszeresen örültünk mi, erdélyiek, mert az oláhok nagy veresége fokozta abbeli reményünket, hogy az álnok ellenséget vitéz seregeink mihamarább kiűzhetik határainkról. Csak az én örömömbö vegyült egy kis ürömcsepp

is, nem a győzelem miatt, azaz hogy nem Mackensennek az oláhokon való győzelme miatt, hanem azon vereség miatt, amelyet *nyelvünk* szenvedett a híradások kifejezése módjában. Mert hiszen „Mackensen győzelme a Dobrudzsában“ nem jelent kevesebbet, mint a német nyelv újabb győzelmét a magyar nyelven, szerencsére olyan kisebb és bizonyára csak múló sikerű győzedelmét, amelyet egy pár őrszemnek figyelmetlensége és kötelességmulasztása hozott reánk, amelyet azonban az ép és romlatlan nyelvérzék fegyvereivel hamarosan ki lehet közsőrülni és örök feledésbe lehet meríteni.

Annak ugyanis, aki a német nyelvű hadi jelentések szövegét a magyar nyilvánosság számára a miniszterelnökség sajtóirodájában le szokta fordítani — tisztelet-becsület minden érdemének és egyéb értékének — úgylátszik kissé gyöngö a magyar nyelvérzéke. Erős nyelvérzékű fordító így tolmácsolta volna a német szöveg kitételeit: „*Dobrudzsában* (nem: a Dobrudzsában) tovább tart az előnyomulás. Döntő győzelem koronázta *Dobrudzsában* (nem: a Dobrudzsában) az ügyesen és *erélyesen* (miért mondunk e helyett is mindig *energikusan*-t, a német *energisch*-t követve?) vezetett hadműveleteket.“ És természetes érzékület követve, valóban igen sokszor így is írtak és írnak még ma is hírlapjaink. Ámde a német jelentések ilyenképpen hangzottak: In *der* Dobrudscha dauert die Vorrückung fort stb. Itt van tehát a *Dobrudzsa* név elé biggyesztett névelőnek a magyarázata. Mert a háború előtt és a háború elején is sokszor beszéltünk ugyan arról, hogy a románok a bukaresti békében galádul fosztották meg Bulgáriát *Dobrudzsától*, hogy a bolgárok *Dobrudzsáért* bosszút akarnak állani stb.; de a legújabb dobudzsai harcokról szóló osztrák-magyar és német hadijelentések megjelenéséig én a Dobrudzsáról soha sem nem olvastam, sem nem hallottam. Ez az a szeptember közepe táján született meg a sajtóiroda tolla hegyén. Aztán elég volt egy-két ilyen hivatalos fordítás, hogy a székesfővárosi légkörben eltompult, vagy tősgyökeressé talán nem is fejlődhető nyelvérzék hiven utánuk mondassa azokat az a *Dobrudzsákat*, amelyek az én örömet és minden egészséges nyelvérzékű magyarnak az örömet nap nap után megzavarják.

A németnek vérében van az, hogy ország- és tartományneveket névelővel mond. Pl. Den Sommer verbrachten wir in *der* Schweiz. Magyarul: A nyarat Svájcban (nem: a Svájcban) töltöttük. Így mondja a német ezeket is: in *der* Pfalz (magyarul csak: Pfalzban, t. i. az egykori német államban), in *der* Bukowina (magyarul csak: Bukovinában), in *der* Türkei, in *der* Walachei, s a többi *-ei* végű országnévnek is ez a használata módja (magyarul csak: Törökországban, Oláhországban stb.). A magyar idegen ország- és tartományneveket sohasem mondott eddig névelővel, mostanában is csak *Dobrudzsát* mondják a lapok gyakorta így, ezt is csak a német beszéd mintájára és merőben magyartalanul.

A magyar az országneveket és nagyobb területek, országrészek, tartományok nevét csak a következő esetekben mondja névelővel. Először, ha valamely köznevet (pl. *föld*, *vidék* stb.) alkalmazunk bennük tulajdonnévül. Pl. Az Alföldön kitűnő búza terem. A Felvidéken zordonabb az éghajlat (nem *klima*, ahogyan a nyelvünket kicsinylő urak mondanák) stb. Ha azonban külföldi országnév alakul ilyen köznevekből, névelőt szintén nem használhatunk: *Németalföldnek* (nem: a Németalföldnek) virágzó kereskedelme van, stb. Névelővel mondunk némely területneveket másodsor, ha valamely térszíni fogalom (pl. *sziget*, *félsziget*) neve világosan oda értődik a tulajdonnév mögé. Pl. A Balkánon (értsd: a Balkán félszigeten) kitört a háború. „Az Antillákon (értsd: az Antillák

szigetein) a forgó szelek kütönösen pusztítanak.“ (Hellwald-Toldy : A föld és népei I. 601.) A Hebridákon (azaz a Hebridák szigetein) kelta nyelvet beszélnek, stb. Ámde nem minden félsziget vagy sziget nevét szoktuk ekképpen sem mondani. Szokatlanok volnának ugyanis: *a* Szárdinián, *a* Krimen stb., helyesen Szárdínia szigetén, Krim félszigeten stb. Harmadszor névelővel járnak a magyar szóképzővel alakult területnevek is. Pl. A Szilágyságban gazdag gyümölcs-termés volt. (Ellenben *-ság* nélkül már így : Szilágyban nagy a gyümölcs-termés.) A Székelységben nagy pusztítást tett a betörő had. A Bánságban acélos búza terem, stb. (Ez utóbbi használatot kiterjesztjük aztán a Bánság német nevére is : A Bánátban silány volt a termés. Csakhogy igaz magyar ne mondjon *Bánátot* *Bánság* helyett.)

Ezek az eseteken kívül a magyar nyelvérzék tudtommal szokatlannak találja az ország-, tartomány- és területnevek előtti névelőt, s igen bántott engem, mikor egyik előkelő lapunk hírrovatában egy kis cikknek ilyen címét kellett olvasnom : A Dobrudzsa. Nem lepne meg most már, ha valamikor egy ilyen című könyvet is látnék : „A Törökország“, hiszen a német útleíró munkák címe is ez : *Die Türkei*. Mert a rossz példa talán a jónál is ragadósabb. Íme egy irányérzék szempontjából is alacsony színvonalú (új magyarsággal : stílárís érzék szempontjából is alacsony nivójú) vidéki újságban (nov. 17) már is ezt kellett olvasnom : „E csapatok (orosz segítő csapatok) többsége *a* Moldvában van“-szakasztott úgy, ahogy a német mondja : in *der* Moldau. És az okt. 13-án kiadott hivatalos harctéri jelentés is (természetesen ismét a sajtóiroda gyöngye nyelv, érzékű fordítójának érdeméből) ekként hangzott : „A gyergyói és háromszéki medence, *a* felső és alsó *Csik* az ellenségtől fölszabadult“, holott magyarosan így kellett volna hangzania : felső és alsó Csik, vagy Csiknak felső és alsó része.

A nagy és kiváló német nemzettel mi fegyverbarátságban és bajtársi szövetségben vagyunk, művelődésünk (új magyarsággal : kultúránk), igen-igen sokat köszön nekik. Ámde csak *társai* vagyunk e népnek és nem meghódítottjai, egyenlő rangú társak és szövetségesesek. Ne tőrjünk tehát, hogy egy-két gyöngye érzékű toll miatt nemzeti nyelvünk a németnek önérzet nélkül való szolgájává legyen és őrizzük féltékenyebben eredeti szavainkat és jellemző nyelvi sajátságainkat.

Én bizton remélem, hogy akik e fölszólalásomat figyelmükre méltatták, *Dobrudzsát* ismét magyarosan, névelőtlenül fogják emlegetni.

(Az Ujság 1917. jan. 10.)

ZOLNAI GYULA.

E cikkem megjelenése közben olvastam a B. Hirlap jan. 8-iki számában (2. 1.), hogy a Jászvásáron január elején tartott orosz-román hadi tanácskozás alkalmával „Ferdinánd király annak a reményének adott kifejezést, hogy sikerülni fog az ellenséget *a Moldvában* föltartóztatni.“ Csuda fogott el : képzelődik-e a román király, hogy a középhatalmak seregeit, akik az ő hitszegő országát tapossák, *a Moldvában*, Prága folyójában, ahol Nepomuki János is halálát lelte, ott lesz képes föltartóztatni? Mert hisz az iskolás fiú is tudja, hogy *a Moldva*, az folyó, Oláhország északkeleti karéja azonban *Moldva*. Vagy hogy a Budap. Hirlap elvből ír így? Mert azóta is többször olvasok benne ilyeneket : „Románia hódított területén, sőt *a Moldvában* is . . . olyan a nép kedve“ stb. (1917 jan. 27. 6. 1.) „Nagy hideg *a Moldvában*“ (jan. 28. 5. 1.) stb. Éppen ilyen szokatlan szerintem a B. H.-nak ez a mondása is : „Mihajlovics Sándor nagyherceg és Pavlovics Dimitro nagyherceg . . . *a Krimbe* utaztak“ (jan. 24. 13. 1.) He-

lyesen: a Krim félszigetre. Az *A Dobrudzsa* cikkfőlírását is megismétlődni láttam a B. H.-ban azóta (jan. 18, igaz, hogy egy kívülálló írónak a cikke fölött), mert az első ilyen magyartalanságot is ott vettem észre (szept. 10). Ellenben, bár magam névelő nélkül írtam volna, nem ütköztem meg azon, hogy a febr. 16-iki hadi jelentések s a velük foglalkozó hírlapi közlemények szerint: „*A Champagneban . . . gyalogságunk . . . támadása teljes sikerrel járt*“ stb. Így írja Kőrös Endre is Kudrun-fordítása jegyzeteiben: „Campalfe hajosan azonos Kampatillével, inkább esetleg *a Champagne*“ (258. l.). E meg nem ütközésemmek magyarázata az, hogy minden művelt ember érzi a *Champagne* területnévben a *mezőség* fogalmát. Vö. „*A Mezőség a Maros és Szamos vízkörnyékéhez tartozik*“ (Földr. Közlem. 1908. 377. l.).

Z. GY.

Sok a nagy betű. Hogy mennyire elburjázott (idegen minták utánzásakép) a nagy kezdőbetűk használata, mutassák a következő példák, melyekkel egy pár napi olvasmányomban találkoztam: „Az ukránok bécsi Egyetemes Nemzeti Tanácsa már október közepén ismerte Bilinszkinnek a Lengyel Kolo-ban tartott beszédjét. — A Menekült Tanárok és Tanítók Segítő Bizottsága. — A bajai Magyar Királyi Állami Elemi Népiskolai Tanítóképző-Intézet. — A Haborúban Feldúlt Tűzhelyeket Ujraépítő Országos Bizottság. — A Pozsonyi Műemlékszerű Állami Épületeket Helyreállító Bizottság. — Magyar Történet Idegennyelvű Folyóiratokban (rovatcím a Történelmi Szemlében). — T. Ö. és Á. S. O. E. = Tanárok Özvegyeit és Árváit Segítő Országos Egyesület. — Tanítók és Tanárok Beszerzési Csoportja-Nagyváradon. — Protestáns Egyházi És Iskolai Lap (így idézve Irodalomtörténet 5: 417).

Idéje volna ez ellen az ízléstelen idegenszerűség ellen tenni valamit. De helyett, érdekes, mostanában mit eszelt ki négy nyelvész. Egy nyomtatott javaslatukban ugyanis az itt következő mulatságos szabályt állították föl: „Hírlapok és folyóiratok címében minden lényeges szót nagy kezdőbetűvel írunk: Athenaeum, Szépirodalmi Figyelő, Budapesti Szemle, Magyarország és a Nagyvilág; — könyvek, költői művek, értekezések, cikkek címét ugyanígy írjuk, ha álló betűvel szedetjük; ha azonban *dült szedéssel* (aláhúzva) vagy idézőjellel különböztetjük meg, akkor csak az első szót írjuk nagy kezdőbetűvel; tehát: Kelet Népe, Buda Halála, Az Ember Tragédiája, Özvegy és Leánya, A Rajongók; de *Kelet népe, Buda halála, Az ember tragédiája, „Özvegy és leánya“, „A rajongók“*.

Tessék csak figyelmesen elolvasni! Mély bölcsesség nyilatkozik ebben az új szabályban. S minél tovább lesz tudományos viták tárgya a *helyesírás*, annál több ilyen bölcsesség fog fölmerülni az emberi szellem rejtett mélyéből. Csakugyan, minő célszerű újítás. Ezentúl, mihelyt azt fogom látni: *Kelet népe*, tudni fogom, hogy nem a mai ilyenvévű hetilapról van szó, hanem a Széchenyi híres könyvéről. Igaz, hogy viszont a Kelet Népe (álló betűvel) ezentúl is kétértelmű marad, s hogy az ebből származó veszedelmes következményeket mikép hársítuk el, azon a négy nyelvész bizonyára még folyvást törí a fejét álmatlan éjszakákon, valamint azon is, hogy ha már leírtuk a Halotti Beszéd nevét s utólag szükségesnek látjuk az aláhúzást, ki kell-e javítanunk a nagy B-t kis b-re.

De fére a tréfával! — mint Faludi mondja. Hát nincs még elég szőrszálhasogatás a helyesírás szabályaiban? Csakugyan annyira szükséges még

újakat kieszelni s ilyen alaptalan és céltalan szabályokkal fölösleges fejtörést okozni fölnőtteknek és iskolás gyerekeknek?

És még egyet! A négy nyelvész nemhogy lendítene szabályával valamit a helyesírás ügyén, sőt szentesít egy nyilvánvaló németességet, mikor a szóban forgó kifejezéseket *idézőjellel* cífrázza föl: „Özvegy és leánya“, „A rajongók“. A dolog így áll: A német az idézőjellel különbözteti meg egymástól ezeket: *ein Berliner Tagblatt* és *das „Berliner Tagblatt“*; de minékünk nem kell az idézőjel, mert hisz a kis és a nagy kezdőbetű eléggé megkülönbözteti a többi *budapesti hírlaptól* a *Budapesti Hírlapot*. Mi tehát az idézőjellel csak a németet majmoljuk.

ANTIBARBARUS.

Műszaki nyelvünk furcsaságai. A Lánchid újjáépítésének tervezőit, az újjáépítés munkálatainak vezetőit, az új alkotórészek készítőit ő felsége kitüntetéssel jutalmazta (l. Bpesti Közl. 1917. I. 16-iki számát). Így például kitüntetéshez jutott a többek közt a diósgyőri vas- és acélgyár *hengerdéjének* főnöke, valamint kitüntettek a magyar államvasutak gépgyáranak alkalmazottai közül néhány *olvasztárt* és *forrasztárt*. Hogy ez a közlés ilyen szakkifejezésekkel került nyilvánosságra, azért nem a hivatalos körök hibásak, hanem az említett két gyártelep. A gyárak vezetőségének kellett hivatalos felterjesztésében összeállítani, kiket kellene kiváló munkásságukért megjutalmazni. Az ő érdemük tehát, hogy sikerült nekik műszavaikkal a jó nyelvérzékű embereket általános bámulatba ejteni. Velünk, az elmélet embereivel szemben az igazi életet a műszaki tudomány művelői képviselik. Ők valóban elmondhatják magukról, hogy az életnek dolgoznak s az igazi élettel vannak összekötötésben. Hogy nem veszik hát észre, hogy a magyar műnyelv már nem azt az életet éli, amit a 70-es években?! Hogy nem látják, hogy a hengerdének, forrasztárnak és olvasztárnak már rég lejárt az ideje?! Hogy Szily Kálmán, Illosvay Lajos és mások működését ne is említsük, azóta történt, hogy Frecskay János kiváló szorgalommal és nyelvérzékkel összegyűjtötte a mesterségek magyar műszavait. Így külön-külön füzetbe foglalta a lakatos és kovács mesterség elnevezéseit is. Ide kellene fordulni a diósgyőri műveknek és az államvasutak gyáranak s megtanulnák, hogy lehet elkerülni az ilyen csodabogarakat. De ha véletlenül Frecskay művében nem találának útbaigazítást, mind a két gyárnak bizonyna! akad egy-egy jó magyar nyelvérzékű munkása, aki pusztán ösztöne után indulva, meg tudja mondani, hogy józan magyarsággal a hengerdének hengerelő a neve, az olvasztárt pedig el lehetne nevezni olvasztó mesternek, a forrasztárt forrasztó mesternek.

DÉNES SZILÁRD.

Koronaherceg-utca. Erről az utcanévről mindenki tudja, hogy magyarul, még pedig nemcsak nyelvi, hanem alkotmányjogi szempontból is, mert nekünk a trónörökös nem *Kronprinz*. S ez az idegenszerű elnevezés mégis már talán egy félszázad óta ékteleníti el a magyar fővárosnak éppen a legszívét. Most volna legjobb alkalmunk, hogy eltávolítsuk. Vegyük annak a bájos gyermeknek a nevét, aki fölséges apja koronázásakor meghódította szívünket, és nevezzünk el egy budapesti utcát — kivételkép — magyarán, így: *Ottó trónörökös utcája*. Tudunkra eddig csak egy ilyen magyaros utcanév van Budapesten, *Erzsébet királyné útja*. Ennek méltó párja lesz az Ottó trónörökös utcája.

A SZERKESZTŐSÉG.

Föl kell írni a kéménybe. A Nyr 45 : 406. és 46 : 50. 1. megjelent cikkekhez hozzáfűzöm a következő megjegyzést: Gyermekkoromban gyakran hallottam, hogy ha valamelyik pajtásom valami ajándékot kért a szüleitől s a lelkükre kötötte, hogy el ne felejtsek megvenni, így biztatta a gyereket az apa vagy a mama: Dehogy felejttem, *majd felejttem a kéménybe fekete krétával.*

Az alkalommal élve, egyúttal közlök egy érdekes régi káromkodást. Bács-Bodrog vármegye levéltárában kutatván, egy Bajáról származó, 1814-ből való periratban olvastam a következő becsmérítő kifejezést: „Baka és Bitang hajtó Legény teremtését összemivelte.“ A perirat tartalma szerint egyik kereskedő mondta ezt a másik kereskedőnek.

Dombóvár.

BUSÁK BÉLA.

Az ujságok nyelvéről nem nagyon hizelgően nyilatkozik Szily Kálmán. Az ő folyóirata, úgymond, „oktatni akarta nem is annyira magukat a hirlapokat s az illető írókat, mert hiszen ezek — mint maguk is megvallják — sietőkben nem érnek rá a stílusra vigyázni, hanem oktatni akarta általuk a közönséget, nehogy jónak találja s megszokja az annyszor olvasott s hallott badarságokat.“ (MNy 13 : 35.) Ez úgy hangzik, mintha ujságainktól irodalmi nyelvünk művelésében minden érdemet meg kellene tagadnunk, s így kétségkívül igazságtalan ítélet. Csak tessék megnézni az 1860 és 1870 közti hirlapokat: milyen tele voltak azok táblabírói latinosságokkal és nyelvujtói németességekkel!¹ A változás szembetűnő: a lapok stílusa most sokkal elevenebb, közvetlenebb, természetesebb, magyarosabb. Ezt a változást — egyéb körülmények mellett — egyfelől Szarvas Gábor és társai készítették elő az ő fáradságtalan, kemény és tanulságos bírálatukkal, másrészt Rákosi Jenő az ő tudatos, kitűnő példaadásával. S bár megrovásra, sajnos, mindig akad ok, az eddigi eredményeket lekicsinyelni nem lehet, és bizton remélhetjük, hogy ujságíróink színe-java édes nyelvünket, ezt a nemzeti kincset, ezentúl még jobban meg fogja becsülni s az új kor gondolatainak és törekvéseinek kifejezésére mindig alkalmasabbá fogja tenni.

SIMONYI ZSIGMOND.

Félrehely. Az a magyar szó, amelyet a nagyvárosi beszédben meglehetősen elterjedt angol *closet* helyébe a Nyr. szerkesztője (45 : 423) ajánl, annyira hétköznapi immár, hogy szerintem teljesen elvesztette eredeti finomabb, körülíró jellegét. Magam a fogalom elkerülhetetlen kitételére a *félrehely* kifejezést szoktam használni, s ezt egykori egri igazgatómtól, a jeles nyelvész Szvorényi Józseftől tanultam (1887—88), aki hivatalos írásaiban és, ha kénytelen volt, társalgás közben is így nevezte a helyet. (Föl van Háromszékből is jegyezve, de csak eredeti értelmében: *férrehelyt*, a. m. félrevaló helyen MTsz.) A kérdésbeli fogalom szépítő kifejezőjeül méltó volna általánosabb elterjedésre is.

ZOLNAI GYULA.

Terjedő hiba — terjedő tájszó (46 : 52). Kertész Kálmánt néhány év óta bosszantja már, hogy valaki *csetepaté* helyett *csetepátét* kezdett, és —

¹ Jókai Mór ezt így fejezte ki a Petőfi-társaság ezredévi díszülésén: „A realisták feledik, hogy száz évvel ezelőtt a magyar szellem milyen jól meg volt halva. *Sírjára kavicsréteget vont a latin nyelv és élő pázsitot a német.* S a magyar költőknek kellett a magyar szellemet sírjából felbreszteni, az ő lelkesedésük törte át a kavicsréteget és az eleven pázsitot.“

ma már másképp se olvassa, mint hosszú *á*-val ezt a szerencsétlen szót. Mi ennek az oka? Talán az, hogy „még legnagyobb lapjaink és hírneves íróink is mintha csak egészen elfelejtették volna ifjúkoruk tiszta magyarságát?” Szó sincs róla! „Ojjan csetepátét csinának eék a gyerekkék!” mérgelődött náunk Zala megyében az öreg Mária néni. Tetszik látni? *Csetepáté!* A nép minálunk *csetepátét* mond és nem *csetepatét*. Nem alaptalanul használják tehát íróink a *csetepátét*, mert ezt is a nép ajkáról lesték el. HUHNS GYULA.

MAGYARÁZATOK.

A nájnagyobb-féle felsőfok. Ebben a drávavidéki alakban már Budenz és Szarvas fölismerék a horvát *nai* felsőfokképzőt, de Melich J. ebben se tudott megnyugodni s egy nagy vezércikkben fölújítja a *-nál* ragból való rég letárgyalt magyarázatot (MNy 8. k.). De okoskodása semmi tekintetben se meggyőző.

1. Először nem is gyakorolt elég kritikát az adatokkal szemben. Abból indul ki, hogy „a MTsz adatai szerint Baranya megyében a felsőfokot ilyen alakban mondják: *nájnaobb, nájnagyobb, nálnagyobb, nájszebb, nálszebb, néjszebb, nájjobb, náljobb*”. Ámde nézetem szerint ezek közül csak a *náj*-félét fogadhatjuk el hitelesnek. A *néjszebb* csak Torkos Sándornál, a *göcseji* nyelvjárás leírójánál fordul elő s valószínűleg az ő okoskodása csinált a *náj*-ból illeszkedő képzőt. A *nál*-félék is csak egy közlőnél fordulnak elő és szintén hibás okoskodáson alapszanak; ahol ő hallotta, ott nem is mondják a *-nál* ragot *l*-lel, ő tehát nem így hallotta: *náljobb, annáljobb* (ahogy idézi), hanem kétségkívül így: *nájjobb, annájjobb*.

2. De még ha helyesek volnának ezek az adatok,¹ a magyarázatukat akkor se lehetne elfogadni a jelentés miatt: *annáljobb* csak középfok, nem felsőfok; a *mindnél jobb, mennél jobb* alakokból pedig nem maradt volna el a jelentésre nézve lényeges s azért erősen hangsúlyos első szótag.

3. Végre M. magyarázata hangtani tekintetben sincs bebizonyítva. Abból, hogy némely esetben *l*-ből *ly* lesz s emezt aztán *j*-nek ejtik, pl. mondjuk *Mihál: Mihály: Miháj*,² sehogy se következik, hogy a *-nál*-ból is *-nály* s aztán *náj* lett volna, époly kevéssé, mint a *ról*-ből és számos társából *-róly*, *rój* stb.

Látjuk, olyan gyöngye alapon áll M. erősködő magyarázata, hogy úgyszólván magától összeomlik. Ellenben megdöntetlenül áll Budenz és Szarvas magyarázata, s még megerősíthetem a következő adatokkal és analó-

¹ Akkor is a *náljobb* (?) legfőllebb olyan finomkodó kiejtés volt, mint a *szőike* s a *pélpa*.

² M. igen szerencsétlenül választotta bizonyító példáit: 1. *melly* (e vkinek): erre nézve hiába nem fogadja el az én magyarázatomat, mégis csak úgy van: *melly, mejj* épúgy a 3. személyből keletkezett, mint pl. az *ally, alj, aljas* hangalakok: *mellje, alja*; 2. *tolni* h. *tolyni* (Tinódinál, de amit M. nem idéz, *tojni* is a népnyelvben) szintén *j*-hangú ragos alakokból keletkezett: *tolja, toljuk* stb.; 3. *távoly* (néhányszor a régiségben): *távulyabb*, erről M. maga mondja, hogy „másként is magyarázható”, t. i. a *távuljabb* középfokból; 4. végre a NySz-ból idézett *naggyaly* tkp. *nag'g'al*, de ez sajtóhiba, mert az eredetiben *nag'g'al* van!

giakkal. Szepessy István körmöcbányai tanár, volt hallgatóm közölte velem 10—12 évvel ezelőtt egy dolgozatában (anélkül, hogy az ormánsági *nájna-gyobbról* tudott volna), hogy egy gömörmezei magyarosodó tót faluban így alkotják a felsőfokot: *najjobb, najszebb* = tót *najlepsí, najpekni*.¹ — Német könyvemben (Ung. Sprache 75—76) említettem már, hogy Körmöcbányán német gyermekektől hallani ugyanilyen tótos képzéseket: *der najgrösste, der najschönste, der najbeste*. — És érdekesek még a következő analógiák: A tatárban *il* a. m. 'nagyon' és 'leg-', pl. *il jakši* igen jó, legjobb, s ezt átvette a mordvin nyelv: *in olšu* igen nagy, legnagyobb. A szlovén népyelv átvette a német *zu* szócskát mint fokozót osztrák *c* hangalakkal, pl. *c-völ* zu gross (l. Schuchardt, Zeitschr. für österr. Gymn. 1886. 342). SIMONYI ZSIGMOND.

Jelentés elhomályosodása. *Kolbászt kávéztam.* Széltére mondják. Hallottam Bihar, Hajdú, Szatmár, Gömör, Bereg, Ugocsa vármegyében, valamint ezt is: *szalonnát kávézott*. Itt az eredeti jelentés elhomályosult. Minthogy sok idő óta szokásba jött a kávézás a régi reggeli hűvés helyett (melyet Apor Péter „Metamorphosis Transsylvaniae“ című művében oly kedvesen megirt): a *kávézás* jelentésében bővült s a reggélizés jelentését vette föl. Aztán a kávézás eredeti jelentése egészen eltűnt a „kolbászt, szalonnát kávéztam“ féle kifejezésekben, melyeket eleinte csak tréfásan mondhattak, később komolyan említve meg is állandósult, de még ekkor is megmaradt némi nyájas enyelgés a beszélő szavában.

Az Ilias A. 598. sorában van ez a mondat: *οἶνοχόος: γλυκὸν νεκτάρ* = önt édes nektárt. Itt az ige tkp = bort tölt, azonban a bor képzete elveszett s helyette akármely tárgyat (nektárt) is lehetett melléteni, így lett a jelentése: önt. Van továbbá az Iliasban (Y 221.) egy másik kifejezés: *βουκολεῖν ἔππους*. Itt az első szó magában véve azt jelenti: marhát, ökröt legeltet (Homerosnál gyakorta), de ezen a helyen már általában legeltetést jelent s tárgyu a ló van melléje téve.

Az Iliashoz irt jegyzetekben Ponori Thewrewk Emil, Veress Ignác, Ábel Jenő, Csengeri János (németben Faesi) magyarazzák is ezt a kifejezést. Veress magyar példái ezek: *agyon-ázott a lába* [mint értesülésem szerint Száldobágyon is mondják]. *Szamáron lovagol*. Ez már nagyon általános használatú. Gyalogló emberre azt mondják tréfásan: *kutyagol*.

Legbővebben hoz fel példákat Csengeri J. Aranyánál: Toldi 11 : 7. „Tiszta kék selyemből volt a sátorponyva“. 11 : 8 „*drágakővel hipityhézve*“, „*bársony pokróccal szinte be volt vonva*“. 12 : 14 „*arany* volt a *reze*“ t. i. a kard marokolatja.

Legtöbben, akik a magyarban Verg. Aeneisének II. énekéhez jegyzeteket csatoltak, elkezdve a magyarban is sokat megfigyelő P. Thewrewk Emilen. megemlíti a 15. 16. versben előforduló *equum aedificant* kifejezést, *aedificare* elemei szerint azt jelenti: házat csinálni, itt pedig a fa-ló alkotmányának építésére vonatkozik.

Ilyen ez is *mennydörög* = a menny dörög, tehát mondat (alany és állítmány). De az alany jelentése megszűnt s ma ezt mondjuk: *mennydörög az ég*.

¹ Ezt az adatot csak mostanában találtam följegyzéseim közt, másképp már megemlítettem volna német könyvem fönt idézett helyén.

Egy pénzügyintézetben hallottam: „*kihalásztam* a számokat a forgalmi könyvből“. Halászni = halat fogni, halat keresni hálóval, aztán általában = keresni (akármit).

Egy lelkész barátom értesítése szerint Szatmármegyében közhasználatú ez a kifejezés: „A gyóntató *kibolházt*a a bűnbevallót, aki meggyónt“. Tehát *kibolház* itt = kiszedi, kiszedi a vétekvallóból a hibáit s meg is tisztítja vétekeitől a töredelmes hívét.

Az asztalos mesterség egyik szerszáma (a padvas, Freckay: Mesterségek szótára) németül *Bankeisen*. Egy barátom figyelmeztet rá: van már ilyen is *fa bangájzen* (mintegy fából vaskarika). Az *Eisen* jelentése elmosódott, mert hát a *bangájzent* (a padvasat) már fából is gyártják.

Ilyenforma ez is: márvány *fejfa*, kő *fejfa*;¹ *toll* (eredetileg libatollból faragott írószerszám, anyag neve a belőle készült eszközre). Ma *acéltoll*.

Ezek után azt tartom, hogy megtörténhetett az az anekdota is, melyet egy tréfás lapunk közölt: Egy végtagjaiban sebesült vitéztől a kórházban meglátogató ismerőse kérdi: No hogy vagy már? „*A kezem lábbadozik, a lábom még kezelik.*“

ID. R. VOZÁRY GYULA.

Koronáz és koronáztat. A Simonyi tárgyalta nyelvi folyamat, — mely szerint az építőmestert, bár nem dolgozik „sajátkezűleg“, építőnek, nem pedig építettőnek fogjuk föl — megvan a román nyelvekben is: fr. *j'imprime* nyomatok, pl. *j'ai imprimé un article dans la Romania*. Mivel azonban így sokszor egyformán lehet kifejezni a közvetett és a közvetetlen cselekvést, ez a lehetőség néhol oda fajult, hogy műveltető igével fejezzen ki olyan cselekvést is, melyet csakis közvetetlen lehet végrehajtani. Így pl. ebben a középkori latin szövegben: *conjuramus ut nostras tribulationes et angustias atque dolores...credere sine qualibet ambiguitate iubitis = creditis v. credatis*.² (vö. H. F. Muller: Origine et histoire de la préposition à dans les locutions du type de „faire faire qqe chose à qqu'un, Poitiers 1912. 108 stb.) Udvariasságból mintegy nem várják az illetőtől, hogy maga fáradjon, hanem csak hogy mással tétesse. Ide vág a spanyol s port. *mandar* + ige = egyszerű ige, valamint az ófr. *faites moi escouter = escoutez moi*, hallgassatok rám! (Szóltam erről Zeitschr. für franz. Spr. u. Lit. 1916. 279). Vö. Gabelentz közlését: „A japáni udvariasság szerint előkelő személyekre nem szabad egyszerű cselekvő igét vonatkoztatni, mintha személyesen kellene fáradniok; azért a műveltető igét használják, mintha ők csak parancsolnák a cselekvést, vagy pedig a szenvedőt, mintha magától történe a dolog.“ A műveltető ige a személyiségnek hatáskörét kitágítja: mikor a Cobenzl szálló csarnokában hallottam, milyen nyomatékos hangon mondja ki Kurz Zelma: „*Ich werde mir die anderen Schuhe anziehen lassen*“, — mingyárt tudtam, hogy szinpadai hősnő áll előttünk.

Mármost úgy gondolom, ha a nemzeti képviselő közvetetlen részese az alkotmányos életnek, a *koronáz* ige van helyén, ha pedig csak mintegy „átvitt

¹ Mikor Rimaszombatból Munkácsra jöttünk lakni, 9 éves fiacskám a temetőben járva így kiáltott fel: „Édes apám! itt a sírkövek fából vannak!“ „Mijen szíp márvány fejfája van“. Száldobágy.

² Ez a *jubere* s a spanyol *mandar* emlékeztet a *parancsol* igének ilyen erdélyi használatára: *parancsoljon leülni* eh. üljön le v. tessék leülni (török v. görög eredetű kifejezősmód, I. Simonyi: Ung. Sprache 80). — *A szerk.*

hatáskörben“ van rá befolyása, *koronázta* a helyes kifejezés. Emez valami bonyolódott, feudális alkotmányos rendszernek volna megfelelő. A feudális *faïtes moi escouter* eltűnt, mihelyt a középkori feudális állam összeroppant. De nem mindenkor egy a sorsa az állami intézménynek s a megfelelő nyelvi kifejezésnek: emez sokszor megmarad, bár az alapul szolgáló fölfogás rég eltűnt. A római császárságban fejlődött *vos* a *tu* helyett máig is túlélte a császárokat, s így élheti túl a magyar *koronáztatás* is az eltűnt rendi alkotmányt.

Bécs.

SPITZER LEÓ.

A női nevekhez. Wertner következtetését, mely szerint *Jolán*, *Jolanta* a *Violanta* névből származik (Nyr 45:317), föltétlenül tagadnom kell, mert bizonyítása hiányos, csak 1388-i olasz adattal kezdődik, holott ez a név már az ófranciában közönséges: vö. Wertner ófr. Jolanda-adatain kívül, hogy a Bele Yolanzról szóló ófr. románcot jobbra a 12. századra teszik (l. Bartsch: Altfr. Romanzen 1:7, Voretzsch: Studium der altfr. Lit.¹ 173). A névnek eredetéről szól Kalbow: Die germ. Personennamen des altfr. Heldenepos (1913. 110); ő ezt a nevet, valamint a szintén 12. századi Foucon de Candie-ban előforduló *Oidelon* kicsinyítőt a germán *Eudo*-nak *Eudlindis változatából magyarázza, tehát egészen úgy mint Kont, akit Wertner cáfol. Habár a hangok viszonya (*eu:io* a rendes *ieu* helyett) nincsen teljesen megmagyarázva, *Iolanz* (*Iolan*, s nőnemű végzettel *Iolanda*) mindenesetre sokkal régebb, mint *Violanta*, s bizonyára nem ebből lett, hanem ez amabból, még pedig úgy, hogy *Iolantha*-ban a tudós humanista okoskodás a görög *ῥοῦ* 'viola' és *ἄνθος* 'virág' szót látta benne s amazt a latin *viola*-val helyettesítette (vö. a görög környezetből származó 1380-i adatot s a *h*-val való írásmódot). — Hogy „csak a kezdő *v* hangot kell elhagynunk és marad *iolanta*“, az új grammatikusok előtti időkre emlékeztető, mit sem bizonyító kifejezés.

Ságinak furcsa okoskodásával szemben, mely szerint *Aglent* = *Ágnes* (MNy 10:221) úgy vélem, a 13. század óta ismert *Aglent* az ófr. *Aiglantie* névhez tartozik (kicsinyítése *Aiglentine*, ma *Églantine*). Ezt Kalbow szerint (id. h. 157) aligha germ. *Aiglind-ra, hanem inkább a galagonya ófr. *aiglent* nevére lehet visszavezetni (= Meyer-Lübke: Rom. Et. Wb. *aquilentum alatt).

Bécs.

SPITZER LEÓ.

Arany Jánosnak egy kétsége. Arany a Zrinyi és Tasso c. tanulmányban a Szigeti Veszedelemet magyarázva a többi közt így szól (Hátr. Próz. 429): „Cserei Pál és a többi mindössze negyven halott lóra, a félholt Farkasics hordszékebe tétetik. „Szép vitéz szókkal sebesülteket [olv. sebeseket] biztatják, kötik sebeit, szánják és *óhajtják*.“ Ez utóbbi mondomány, ha ugyan a desiderant szónak felel meg, valószínűen nem sebesekre, hanem a halottakra viendő, kik a versfogat (IV. 20) első sorában „ezek“ szó alá értetnek. Az ily átvonás, midőn t. i. a mondatot nem a közelebbi, hanem a távolabb eső szavakból kell kiegészíteni, ma is idegen a mi szókötésunktől; de nem ritka a classicus hajdan remekíróinál; és Zrinyi, azok nyomán, öntudatta! akará megteremteni a magyar költői nyelvet.“ Arany szokott óvatosságával megjegyezte: „ha ugyan a *desiderant* szónak felel meg“ vagyis ha a. m. kívánják A NySz most megtanít bennünket, hogy *óhajtják* itt csakugyan nem kívánást, hanem eredeti jelentésében s ó h a j t á s t jelent. Régi nyelvünkben még sokszor előfordul így, különösen a *sír* igével: „sírván és ohajtván“, „ohajtani, fohászkodni és sirnya“

stb. Ezek közt idézi a NySz a Zrinyi mondatát is; tehát a. m. szánják őket és rajtuk sóhajtoznak. Ami az *óhajt* igének tárgyas szerkezetét illeti (bár sóhajást jelent), vö. ugyancsak Zrinyinél (XIII. 9): Nyomorult föcske hosszú jajgatással csak ohajtja társát. Vagy Mikesnél: Lehetetlen a szegény raboknak, hogy szabadságokat ne sóhajtsák. Több ilyen idézet is van a NySz-ban.

VÁRÓ GEDEON.

Uzmi. Ezt a különös szót csak egy közlő jegyezte föl eddig, Túri Mészáros István, a mezőtúri nyelvjárás ismertetésében; ő is csak ennyit mond róla „uzmi = fösvény“ (Nyr 8 : 498, 9 : 183). Megtaláltuk a szót egy 16. századi írónknál, Meliusnál, bár ott a jelentése nem födi az imént idézett értelmezést (az adatot Alexics György jegyezte ki, de a NySz-ba már nem vehettem föl). A Sámuel könyveinek 1565-ben kiadott fordításának két széljegyzetében használja Melius: „Hizelkedő babak, kik az *uzmira* es bor innia io vitezek“ (57). „Ti magyarok vezetek minden igyetekben, mert nincs Isten veletek, hanē uzmi, kevely es ireg őrdög“ (75). — Borsos Károly mezőtúri főgimn. igazgató tudakolásmra ezt a szíves fölvilágosítást adta: „A mezőtúri *uzmi* szó jelentése: piszkos, rendetlen, hanyag, semmivel sem törődő. Nagy uzmi ez a büdös muszka, mondta a minap egyik elégedetlen túri gazda a fogoly oroszról, aki nála dolgozik, de csak úgy, ha folyton noszogatják.“ — És íme véletlenül éppen most kapjuk a szót egy negyedik forrásból, t. i. Szendrey Zsigmondnak ebben a számban közölt szalontai tájszógyűjteményében: „uzmi: toprongyos ember.“ — Használják-e még máshol is a szót? SIMONYI ZSIGMOND.

A Nyelvtörténeti Szótárhoz. *Faileta.* Ákosházi Sárkány Antal 1552 jun. 21-én Nádasdy Tamáshoz intézett levelében (Tört. Tár 1910 : 525) többi között a Sopronban dühöngő „pestis“-ről is szól. Az orvosok azt tanácsolják, „hogy fenő [fenyő] maggal fistelik gyakorta és az mely házba laknak fenővel bevágják, aztán levendulás ecettel wtessék mind estve s' mind regel az falt és mikor kü megy *failétát* bele mártani és orrához tenni és úgy járni.“ A *faileta* szót azonban a rendelkezésemre álló szótárainkban nem találtam. Meghatározása talán a következő: A francia *faille* egyáltalában a. m. fekete, flandriai selyem. De van még más jelentése is. Régebben fekete selyemszövetből vagy a francia *serge*-ből készített kendő volt, melyet Belgiumban, nevezetesen Brüsszelben a polgári nők úgy használtak, hogy testüket a fejtől kezdve egészen a csipőig betakarta s ezt leginkább akkor használták, ha templomba vagy vásárra mentek; ma inkább csak a flamandi nők vállait is betakaró fejkendő. Ha fenti orvosi tanácsot helyesen értem, akkor azt tanácsolták, hogy a lakás falait este és reggel kellett lavandulás ecettel öntözni s ha valaki a lakásból kiment, ebbe az ecetbe mártott failétát kellett orrához tartani s úgy járni. Ebből arra szabad következtetni, hogy ez ismeretlen szó valami ruhafélélt jelentett. Ha már most tekintetbe vesszük, hogy annak idején számtalan külföldi szövet és ruhanemű nálunk is meghonosodott, nem épen teljesen kizárandó, hogy *faileta* a francia *faille* kicsinyítőjének, illetve a *faillette*-nek magyaros változata.

Stompf és Stomp. A NySz szerint stomp a. m. mola contusoria, stampfmühle; hivatkozik PPB-ra, adatot azonban nem közöl, az Oklsz. pedig egyáltalában nem ismeri. Annál érdekesebb a következő adalék. Sombory Gergely 1559 dec. 8-án Nádasdi Tamáshoz írt levelében a következőt mondja:

„Az malom it igen forog, az molnár házat es felrakják ez két nap, azután sindelezheti. Még az *stompf* nem kész, hanem azután akarják csinálni.“ (Tört. Tár 1911 : 467). Ugyanazon évi dec. 17-én (uo. 469) írja : „Itt is mind befették (= befődték) az malom kerekét s mind az silipet, az malom forog, de még az *stomf* nem kész, hanem mikor az molnár házat el végezik, úgy csinálják fel.“ Dec. 24-én írja (uo. 470) : „Az ácsok még ott kün vannak, mert az *stomf* nem kész, kerekét kell csinálni.“ 1560 jan. 8-án (uo. 471) : „Az malom immár kész, mindenestül, mind az *stomf*.“ A német *stampfe* annyi mint a zuzdában (= stampfmühle) működő *zúzónyíl* és így határozottan mondható, hogy PPB *stomp*-ja a német *stampfe* magyaros ferditése. — Hangtani, de nem értelmi rokonságban áll vele a NySz „2.stomp“-ja, melyet a szótár nem magyaráz és melyről nála a következő adat számol be : „Ők euel semmit nem gondoluan nagy *stompal* [stomppal] az igazság es a tellyes szent iras ellen vgnak.“ A szó magyarázata — úgy hiszem — az összedat értelmezésében fekszik. Rokon vele a NySz (III : 708) következő adata : „Vetkeztem elmennemk tompasagaual.“ Az előbbiben is azt mondják, hogy az igazság és a teljes szent irás ellen ugatnak, tehát vétkeznek ; a különbség csak az, hogy az elsöben stomppal, a másodikban pedig az elmének tompaságával vétkeznek. Tompaság annyi mint *stumpfsinn* és így e *stomp* is minden valószínűség szerint a német *stumpf* magyaros változata.

WERTNER MÓR.

Zsinat. NySz : synodus, synagoga, MTsz : 1. zsvaj, 2. zsidó imádság. Mintha valami zsinatot hallanának (Arany László 4. k. Népmesék, 230). *Zsinatház* MTsz : zsidó templom ; *zsinatol* : zajong. *Zsinatlás* NySz : zajgás. Zsinatoló hangszerek (Porzó tárcalevelei 2 : 379). Valamennyien egyszerre zsinatolnak a fülébe (uo. 203). A dolog így áll : a zsinagóga zaja közmondásos volt mirálunk is, mint a németeknél. Igen, de a *zsinagóga* nem ment át a nép nyelvébe, hanem helyébe a rokonhangzású *zsinat* (NySz : synagoga) és a *zsinatház*. Így jutott a zsinat a zsvaj jelentésére. A MTsz-ban, ezért a jelentéseket így kell sorba szedni : 1. zsidó imádság, 2. zsvaj. Ebből tovább : zsinatol, zsinatlás.

ARCHISYNAGOGUS.

Szú-por és társai. Tárgybeli tévedései miatt néhány észrevételt kell fűznöm a MNy 12 : 57. cikkéhez, bár a kifogások inkább a művelődéstörténet, mint a nyelvészet körébe vágnak. Tudnivaló, hogy a gyermek kipállott testét még házi orvosságul sem hintik valóságos szú-porral, hanem liszttel, keményítővel, vagy e célra gyűjtött : fenyő, mogyoró, vagy korpafű (lycopodium) pora (pollen, spora) járta, később ásványi porok : zsrkő, simapor, velencei tajték, keresztkő (lapis baptistae) tisztán, vagy a fenti növényi anyagokkal keverve, adta a ma is használatos *Stupp*-ot (Staub). Tájékoztatólag ez : *stú-por*, *suly-por*, *szuj-liszt*, *stup-liszt* néven ismeretes (Karlovsky Tájélevezések Bpest 1887.) és azért mondják *szú-pornak*, mert valóban emlékeztet a szuvas fából hulló szemétre. Csakhogy a szú-port közvetlenül még nem lehet a német *Bohrmehl*lel magyarázni úgy, miként a szerző akarja, mert a szúbogár fúrása nyomán hulló por *Wurmmehl*, míg a *Bohrmehl* = fúró pora : „amentum, gröber als *Bohrspan*“, tehát hintőporul nem alkalmas hulladék. Eszerint a szú-por = *Wurmmehl*, krikehájok nyelvén *Bormmehl*, tótul *burmel*, de mint orvosság itt sem jelent szú-port, hanem mindég giliszta-por (semen cinae in pulvere), míg a hintőpor *stoup*, *stup*, tótul *púdor pre deti* néven ismeretes.

Olyan izléstelen magyarázatot a giliszta-por eredetéről, minőt a szerző tulajdonit népünknek, sohasem hallottam, de célzást sem láttam a régi irodalomban, hogy ilyen járta volna. Mi lesz akkor a *bogyola-porral*, a rábaköziek pulvis strumatis-ával? — Hibás a szerző magyarázata a *szunyogzsírról* is. Ez ártatlan, gyermekes tréfa, de nem orvosság. Hogy az áprilisijáratás teljes legyen, adnak ilyenkor axungiát vagy unguentum simplexet, de nem *repülő zsirt*. Itt a képzelet már nagyon fennen szárnyal, mert a boszorkánypörök világába akar visszanyúlni, hogy igazoljon egy Leiter Jakobot. A *repülő zsir* ugyanis Bugaték ilyen alkotása, a *linimentum volatile* téves fordításából. Maga a szerző újabb keletű, 1760 táján merült fel Angliában, nálunk az 1783. kiadású bécsi Pharmacopoea tette hivatalossá, terjedt pedig a Flüchtige Salbe. szálló kenet, illó kenőcs néven, míg a Budai árszabás 1829-iki kiadása meg nem csinálta a hangzatos *repülő zsir* nevet. Nyilvánvaló tehát, hogy csak 1830 óta felismert boszorkányok repülhettek a linimentum volatile „bűvös“ ereje által. Nehogy azt mondhassa valaki, hogy ez fölélesztett régi szó is lehet, sietek hozzátenni, hogy népünk sohasem ismerte a régi boszorkánykonyhák igazi „repülő“ zsirját, a bódító füvekből, főleg belladonnából főzött *Hexensalbet*. Szomorú póreink aktáiban ennek semmi nyoma. Emlegetik ugyan a birák, hiszen ők a bűbajos mesterségből Carpozivius és a Malleus maleficarum nyomán többet tudtak, mint szerencsétlen áldozataik, de a „repülő zsir“ használatát igazolni ők sem tudták. A szerencsétlenek beismerték ugyan, hogy repülni tudtak „hopp hirivel“, vagy vitte őket bűvös kantár által lóvá tett más személy, de a nyugat boszorkánypöreiből ismeretes kenőcs nálunk sohasem fordult elő. Nálunk az egész praktika, bűvös fű stb. kellék csupa ártatlan dolog és hozzá annyira idegen, hogy ettől a kétes dicsőségtől, a szegedi, kunsági stb. boszorkánypöröktől is elesünk, ha az alföldre tót, morva és szerb telepések nem kerülnek. Azért az egész anyagot, a pör szellemét és szereplőit csak cseh, tót analógiák világítják meg. A repülő zsir hiányzik ott és hiányzott nálunk, míg Schuster-Bugát akaratlanul legalább a nevezéktant gazdagította vele. Vajjon gondoltak-e olyan rémes magyarázatra, milyennel Erdősi János kísértte a *volatilis* hibás fordítását?

ERNYÉY JÓZSEF.

EGYVELEG.

Arany János és a Nyelvőr. Akik magyarázzák és elemzik Arany művészetét, mindig kiemelik, milyen nagy része van benne a nyelv művészetének, milyen tudatos ez, s milyen buzgón foglalkozott Arany a nyelv kérdéseivel. Erről már 1861-ben tanuskodott az ő Szépirodalmi Figyelőjében megjelent *Visszatekintés* c. cikksorozata (újra a *Prózai dolgozatokban* 1879); ott a nyelvművelésre vonatkozó korszerű kérdésekkel foglalkozott: idegenszerűségekkel, a szenvedő igével, az igeidőkkel stb. Mikor a Magyar Nyelvőr megindult, fejtegetéseit érdeklődő figyelemmel kísértte és sokszor hozzászóltott.

A Nyr-ben közölt cikkeit nagyrészt összegyűjtötték Hátrahagyott prózai dolgozataiban (1889); de nem valamennyit, mert hiányzik ott az első Nyr-beli közlemény: „*Köszön és köszönt; úgy; újból* stb.“ (Nyr 1: 244), és hiányzanak természetesen a Nyr-ben utólag, 1889 után megjelentek: *Jegyzetek az Antibarbarushoz* (Nyr 25: 69, 356, 400, Aranyak az Antibarbarusom példányába beleírt megjegyzései); továbbá: *Tallózás az idegen szókötés mezején* (27: 504

és 28:17). Nagy ideje (29. k.). A Hátr. próz.-ba köv. Nyr.-beli cikkei vannak fölvéve : 5)
 A szórend (fontos tanulmány a „plus“ vagyis összefoglaló- és „minus“ = ki-
 rekesztő szórend különbségéről). Eszrevételek a Nyr egyik füzetére. A -ván-vén
 igenév. Valál. Me, mez. Régi és új magyar. A germanisatio áldozatai. Szó-
 játékok. Csóva (nem Nyr 8:421, mint a Hátr. próz. keltezi, hanem 7:421).
 A ragok ismétlése. Colloquia puerilia. Gyermekmondókák. Állatbeszélgetések.
 Azonkívül a Nyr szerkesztőjéhez intézett, de el nem küldött levele; ebben
 Lehrnek egy mesterkéltny magyarázataát cáfolja. — 1878 nyarán Szarvas Gábor
 megbízásából meglátogattam Aranyt margitszigeti lakásán, hogy átvegyem tőle
 a megígért cikkeket és jegyzeteket. Ezeket avval a megjegyzéssel adta át,
 hogy cikkei alá ne tegyünk többé oda a nevé; én aztán avval a pia fraus-
 szal éltem, hogy *Szalontai J.* aláírással tettem őket fölismerhetővé. — A Nyr-rel
 foglalkozott Arany a Hátr. próz.-ban megjelent néhány más apró cikkében és
 epigrammájában: a Nyr-nek a jövevényszavakról való magyarázatait és „ortho-
 log“ túlzásait tette bennük szóvá.

De ha foglalkozott Arany a Nyr-rel, sokkal többet foglalkozott a Nyr
 övele és nyelvével. Ilyen tartalmú önálló közlemények voltak a többi közt
 ezek: Bánóczi József: Arany Toldija (és Toldi estéje szókincsének ismertetése
 6:37, 80, 125, 167, 222). Simonyi: Toldi szerelme (8. k.). Volf: Arany J.
 prózai dolgozatai (uo.). Lehr: Igazítások (a balladák vitás értelmű kifejezé-
 seiről, 6. k.). Simonyi: Talmi-arany magyarázatokról (Lehréről, 38. k.), a mult
 évfolyamban pedig időszerűen: Arany János helyesírásáról. — Azon-
 kívül számos helyen, alkalmilag vagy külön kisebb cikkekből foglalkoztunk
 Arany nyelvvel és a nyelvművelésről vallott nézeteivel (vö. az első 25
 évfolyamhoz a Nyelvörkalauz tárgymutatóját, azontúl leginkább a Magyará-
 zatok rovatát). Végül ki kell emelnem három nagyobb tanulmányt, mely tüze-
 tesen Arany mondattani sajátásaival foglalkozik. Egyik a Nyr 29. évfolya-
 mában jelent meg Varga Károlytól: A szám szerinti egyeztetés Arany Jánosnál.
 A többi kettő a Nyelvészeti Füzetek c. gyűjteményünk 23. és 31. száma:
 Szelegyi István: A főnévi igenév Arany Jánosnál. Teleyk István: A tárgyeset
 Arany Jánosnál. Egy tüzetes tanulmány (Arany János és a régi nyelv) köz-
 lésre vár. Jelen füzetünk első cikkében Arany hatását tüntetjük föl újabb
 irodalmi nyelvünkre.

Mindezek alapján bizvást állíthatjuk, hogy a Magyar Nyelvör méltó-
 képpen foglalkozott Arany Jánossal és buzgón igyekezett a műveiből vonható
 tanulságokat nemzeti nyelvünk javára értékesíteni.

SIMONYI ZSIGMOND.

Hibaigazítások. A Magyar Nyelv januári füzetének *Vér András menedéklevele* c. cikke (22. l.) korszakot nyit a szó- és szólásmagyarázatok történe-
 tében: se szó, se szólás nincs benne magyarázva. Summája az, hogy Nyelv-
 emlékeink c. munkámban Vér András menedéklevelének *betűszerinti* szövegében
 a fényképi hasonmásnak világos *adlta* szava *adla*-ként van közölve s a hiba a
 sajtóhibák közé nincs fölvéve. Az ebből való következtetést, hogy t. i. a könyv
 szerzője vagy nem tud régi írást olvasni, vagy figyelmetlenül közölte a szöveget,
 nyilván az olvasóra bízva a cikkíró, G. M. uram.

Nagy kár azonban, hogy a teljesen új betűjegyek alá rejtőző bátor nyelv-
 tudós (a közlemény első szavai: „Figyelmeztetnek *bennünket*“, meg gondolat-
 fűzésének egész módja azt sejtetik, hogy a korszaknyitó „szómagyarázat“ mö-

gött a folyóirat Proteus titkár-szerkesztője settenkedik), nagy kár, mondom, hogy ez a más szeme szálkáját meglátó vitéz nyelvtudós nem tudott *adla*-teremtette cikkében egy füst alatt mindjárt több ilyen hibát is helyreigazítani. Megteszem hát helyette én magam s ide jegyzem könyvemnek több efféle hibáját, amelyeket az ének tárgyát tevő *adlá*-val együtt régóta kijavítva látok példányomban. Ű. m. : 196. l. : a „betűszerinti“ szöveg 1. sorában *Ferench Dochy* h. olv. *Ferencz Doczy*; uo. 14. s. *hogy* h. o. *hogh*; 197. l. : 7. s. *meg mondoth* h. o. *megh mondoth*; 204. l. : alulr. 8. s. *Hussonewth* h. o. *Hussonewth*; uo. utolsó s. *agyon* h. o. *vagyon*; 227. l. : 11. s. *hogy* h. o. *hogh*; 234. l. : 3. s. *kegeg'* h. o. *keg'eg*; 237. l. : 1. és 9. s. *hogy* h. o. *hogh*; 242. l. : 24. s. *mynd eghez* h. o. *mynd ez eghez*; 256. l. : 13. s. *zenth* h. o. *senth*; uo. 24/25. s. *mindenekről* h. o. *mindenekreol*; uo. 28. s. *Urasagaban* h. o. *urasagaban*.

Mennyivel tartalmasabb lett volna a szóbeli cikk, ha mindezt szintén helyreigazította volna, s mennyivel élesebb szeműnek mondanám a MNy. titkár-szerkesztőjét, ha a tulajdon háza előtt söpörve, azt is észreveszi, hogy a Rimay János kiadásából Mészöly Gedeon cikkében helyreigazított „futton-fut'-féle *badgaton badgiaztotta* kifejezés is nem „bágygyasztón bágygyaszt' (hiszen akkor a másik felében is „bágygyasztik' ige volna), hanem „bágygyasztílon bágygyaszt.' (Ez már szómagyarázati hiba, bár egyébként párja az én *adí(t)á*-mnak.) Azt is örömmel látnám, ha a MNy.-nek egymást sokszor helyreigazító három jeles nyelvésze : Melich János, Melegdi János, meg Kemenes Pál olyan nyelvérzéki, logikai és emlékezésbeli bukfencektől is kölcsönösen visszatartaná egymást, aminők pl. a következők :

1. Nyelvérzék-botlások : „Ha igaz volna is, hogy nincs nyelv, ahol a háttározatlan névmást igenévvél és kérdő névmással *fejezik* ki, akkor sem . . .“ (MNy. 11 : 116), olv. *fejeznék* ki; „a *Nyr.* eléggé nem dicsérhető szokása, hogy . . .“ (11 : 138), olv. a *Nyr.-nek*; „az EtSz. szerkesztőinek most nincs annyi *ideje*, hogy a *Nyr.* eddig megjelent *ismertetései* minden egyes megjegyzésére válaszoljanak“ (uo.), olv. *idejük* és *ismertetéseinek*; „a helyett, hogy . . . *Munkácsi* ez ötletét igazolni próbálná“ (11 : 140), olv. *Munkácsinak*, mert arról van szó, hogy Simonyi próbálna meg a Munkácsi ötletének igazolását; „minden bizonytalansággal a fenti *néhai* gondatlan fogalmazásból került a község neve elé“ (11 : 431), olv. a fenti *néhai* bizonytalansággal stb.; „egy ilyen átvételre hamarjában példát . . . jövevényiszavaink csoportjában nem tudok“ (12 : 23), olv. ilyen átvételre stb.; „ezek a *Tetín*-ből való *származás* lehetőségét is kizárják“ (12 : 232, hát még a miből való származás lehetőségét zárják ki?), olv. a *Tetín*-ből való *származásnak* (még) a *lehetőségét* is kizárják; „ez a szn. csakis német eredetű lehet, a *hol* [melyik szóra utal ez vissza?] ilyen név van is“ (12 : 291); „ez alkalomból dr. Rados Gusztáv műegyetemi tanár, könyvtárigazgató a következő átiratot *intézte*“ (kihez v. mihez? 12 : 349); „a rövid ő története független a hosszú ő-jétől“ (13 : 2), olv. ő-étől, mert az irod. nyelvben a birtokképző csak -é, hézagtöltő j-t nem szokott maga elé vonni és pl. *teremtőjét* más, mint *teremtőét*. Én úgy gondolom, hogy a művelt közönség nyelvét irányító Magyar Nyelv szerkesztőjének, ha csupán titkár is, egészségesebb magyar nyelvérzékekkel illenék megáldva lennie, s ha már a három nevezett nyelvész nem tud egymáson segíteni, a MNy. elnök-szerkesztője is élhetne velük szemben olykor-olykor a piros ceruza gyámjogával.

2. Logikai megcsuszamlások (vö. MNy. 12 : 124) : „De miért legyen „nyil-

vánvaló *sajtóhiba*“ (l. MNy. XI, 7.) pl. a *DöbrC.* következő két adata“ (MNy. 12 : 217). Halabori Bertalan papnak, a *DöbrK.* érdemes leírójának nem adatott meg a dicsőség, hogy művét *sajtó* alá rendezhesse. A Szinnyi cikkéből való idézés tehát át van költve. „*Czélom* csak az volt, hogy *szerintem* a többinek is van *többé* alakváltozata“ (12 : 121).

3. Emlékezésbeli szunnyadozások: „Rászántam tehát magamat, hogy ez ismertetések közül *egyre*, a legutóbb megjelentre, felelek. A Nyr. januári számában *kél* ismertetés is van az EtSz.-ról“ stb. (MNy. 11 : 138), s aztán Melich János — noha ráérő ideje nincs, úgy mondja — szépen, bár csak lóhátról, megfelel mind a két ismertetésnek. Más: A MNy. idei januári füzetének 3. lapján tételként kimondja Melich, hogy a XII., XI. és X. században „a magyarban *ö* hang még *egyáltalában* nem volt.“ Az 5. lapon alapos okvetés útján mégis arra a következtetésre jut, hogy „az *ö* hang *keletkezéséjé* a XII. sz. második felére tehetni.“ Szóval: a XII. században csak létrejött az *ö* hang, de egyáltalában nem volt meg nyelvünkben! Készséggel megengedem, hogy ezt a példámot az olvasó akár a 2. fajtacsoportba is átitkassa.

Hanem visszatérek magamra (mert a bottlás jogáról ilyen jeles példakép után én sem mondhatok le), és ha már ilyen nagytakarításba fogtam, hadd igazítsam helyre az OklSz.-nak is néhány, „szómagyarázat“ tárgyául még nem szolgált hibáját.

Sajtóhibát eddig csak egyet tudok (Szinnyi figyelmeztetett rá), ú. m. : a *Lak* címszó alatt az 1256-iki idézet *Barumlok* helynevének első fele helyesen *Borum-*, ahogy a maga címszavánál olvasható. Egyéb elnézések a következők: A *Csorba* címszó alatt az 1469-iki idézet forrása nem *uo.*, vagyis nem az előző idézet *Múz. Becsky-*je (mert hiszen a múzeumi családi levéltárakban nincs a szárendszer alkalmazva), hanem nyilván *OL. D.*, vagyis az 1461-iki idézet kútfője, s a hiba az utólagos adat-betoldás közben esett meg. (Erre is Szinnyi volt szíves figyelmeztetni, megfosztván ezzel a Magyar Nyelvet egy tollából fakadható újabb szómagyarázattól.) A forrásjegyzékben *KB.* alól hiányzik a szótár szerkesztőjének, Kelemen Bélának a neve, de a rövidítés értelme a Nyr.-nek és a MNy.-nek minden forgatója előtt ismeretes immár. Az *OL.* kezdetű forrásjelek közül pedig szórén-szálán kimaradt a szótár legsűrűbb kútfőjelzésének, az *OL. D.*-nek magyarázata. A. m. : az Országos Levéltár Diplomatikai Osztálya (l. különben Szamota fölvilágosítását a Schlágl Szójegyzék kiadásához összeállított forrásjegyzékben, 9. l.). A rövidítés elestével elmaradt természetesen az a szükséges megjegyzésem is, amit itt ezennel szintén pótlók, hogy a szóbeli jelzésű idézetek: *Kevés kivételével Szamota adatai.* (Erre a mulasztásra a szótárnak egy vidéki forgatója figyelmeztetett.) Az OklSz.-nak azon hibájára, hogy az *óvó* címszó alatt említett *víz-óvó* még a Pótlásokból is kimaradt, Tagányi cikke tett figyelmessé (Történeti Szemle V. 446). Ennek a műveltségtörténetileg is becses szónak bizonyára egyetlen idézete ott lappang valahol a szótárnak eredeti adatgyűjteménye között a M. T. Akadémiában. Ellenben alaptalan Tagányinak az az egyébként is G. M.-szerű, azaz kicsinyes kifogása (uo. 445), hogy az *óvó* címszónál a *tömlőc-óvó*-ra való „visszautalás hiányzik.“ Megvan biz ez a Pótlások között.¹

ZOLNAI GYULA.

¹ A Nyr. 46 : 51. l. 11. s. : *mondoti* h. olv. *mondott*; 55. l. 11—12. s. : *napilapnap* h. olv. *napilapnak*; uo. 18. s. : *palovakuutla* h. o. *palovakuuttaa*.
Z. GY.

Dasztikoc = *dass dich Gotts* [*Blitz treffe*, Nyr 44 : 445]. Ez a német káromkodás a franciában még ma is él: (*d*)*asticoter*. Meyer-Lübke megállapítása szerint (Rom. Et. Wb. 4282. sz.) a. m. 'németül beszélni' és 'házsártoskodni, ingerelni'. Baist a Rom. Forschungen 7 : 413. lapján a német landsknechtek nyelvéből magyarázza, aminthogy abból került a franciába a *lans* = *lands*[-mann, -knecht], *trinquer* és *brinde* (olasz *brindisi*) = *bring dir's* (vö. még olasz nyj. *fa tringsvainer* 'zutrinken Rom. Et. Wb. 8909. sz.)¹. A kifejezésnek a franciában régivoltát bizonyítja az az idézet, melyet Littré hibásan a csalétek-kukacot jelentő *asticot* alatt idéz d'Aubigne Histoire-jából: *Les lansquenets s'acharnent sur eux en criant d'asticot: Schelme . . .* A hiányjel mutatja, hogy a *d*'-ben már a *de* viszonyozót érezték, így lett az ige *asticoter*?²

— Hogy beszédéből kiszakított egyes kifejezéseket a másnyelvűre nézve jellemzőnek tartanak, arra sok példa van. Schuchardt említi (Slawo-d. u. Sl.-it. 81): „Ilyen káromkodásokról vagy más jellemző szókról neveznek el sokszor egy-egy idegen népet: az angolt a franciák *goddam*-nek, a németek az olaszokat *Katzelmacher*-nek (*cazzo!*), a Déli tenger szigetein a franciákat *oui-oui*-nak nevezik.“ Sokszor a beszélést jelentő idegen ige veszi föl azt a jelenést, hogy 'azon a nyelven beszélni' és 'érthetetlenül fecsegni'; így a német *powidalen* s a magyar *povedál* a. m. csehül v. tótul beszél, vö. még: *er speakt nicht eng-lisch, Kauder-welsch*. Néha meg egy-egy közönyös szó veszi föl az idegen jelentését: Puşcariu említi éppen a *dasticoterről* szólva, hogy az oláhban *blagodori* 'Kauderwelsch reden' = bolgár *blagodarju* 'köszönöm'. Bergmann (Wie der Feldgraue spricht) említi, hogy a német katona francia szólástörédekkel nevezi el a franciát: *naplü (il n'y a plus de cigarres stb.)*, *tulemöng (tout le monde en avant!)*.

— *Dass dich Gott! dass dich der Kuckuck!* s más ilyen szitkok össze vannak állítva a Grimm-féle szótárban a *dass* cikk 17. pontjában, köztük ez is: *dass dich!* az ördög vagy más szó elhallgatásával; innen a magyar *daszti* Nyr 45 : 86. — A *Gotts, Kotz, Polz* alak mint enyhébb káromkodás különösen a bajor-osztrák nyelvjárásban járatos (Schmeller 1 : 1318, Schiepek : Satzbau der Egerländer Mundart 107).

Bécs.

SPITZER LEÓ.

Német hivatkozás magyar nyelvészekre. A Germanista, ki erről a Nyr-ben beszámolt (45 : 185) idézhetett volna még egy újabb esetet. Brückner, az ismert szlávista Etymologische Anarchie c. alatt élénken írt cikkben ostorozta a szófajtés terén elkövetett módszertelenségeket. Erre Jokl felelt az Indogerm. Forschungen c. folyóiratban s a többi közt ezt írta (27 : 297): „Br. szerint etimológiai anarchia, ha obskúrus tájszókát úgy elemezzük, és hasonlítunk össze, mint a régi igazi nyelvkincset. De ezt az eljárást olyan nyelvekre nézve,

¹ Vö. a magyarban is: *lanc, lanckenet*. Baist az id. h. még megemlíti, hogy a német *bí got, bei Gott* káromkodásból lett a fr. *bigot*, szenteskedő, talán a bajuszt jelentő port. *bigode*, sp. *bigote* is, mert a lanckenetek bajuszt viseltek. (Rabelais : *tout est frelore bigoth*, 'alles ist verloren, bei Gott!')

² *Asticoter* 'ingerel, piszkál vkit' talán egyúttal a kard, tört jelentő fr. *asticot* (az argotban 1725 óta kimutatva, l. Sainéan : Les sources de l'argot ancien) és délf. *asticot* (Mistral) stb. hatása alatt. Ezeknek forrása az ófn. *steken* 'stechen, mit dem Degen stossen'.

melyek nem rendelkeznek ősrégi nyelvemlékekkel — s a szláv nyelvek kétségkívül ezekhez tartoznak — egyenest megköveteli Simonyi (Die Ungarische Sprache 131): „A népnyelv átkutatása kétszeresen fontos az olyan nyelvek fejlődése történetére, melyeknek nincsenek ősi nyelvemlékei. Mennél újabbak s ritkébbek az irodalmi emlékek, annál szükségesebb, hogy ezt a hiányt a nyelvjáráásoknak tüzetes, a legapróbb részletekig ható átkutatásával pótoljuk. A nyelvjáráások tehát mintegy nyelvemlékek gyanánt szolgálnak, mert a köznyelvel szemben számos régiséget megőriznek.“

MARIÁNOVICS MILÁN.

Az Arany János Társaság pályatétele. Az Arany János Társaság nagy költőnk születése századik évfordulója alkalmából a következő pályatételt tűzi ki: *Arany nyelvművészete*. A pályaműnek Arany összes műveire, így műfordításaira is ki kell terjeszkednie. Jutalma *egy ezer korona*. Az idegen kézzel vagy géppel írott művet jelíges levéllel 1918. január 31-ig kell az Arany János Társaság főtítkárához beküldeni. Az eredményről a Társaságnak 1918. február havi közgyűlése dönt. Temesvárt, 1917. március 8. Szabolcska Mihály, elnök; Csukovits Sándor, főtítkár.

Furcsa népieskedés. A Nyugatban a többi közt a következő cifra mondatot olvastuk: „És csak hangtalan szavak, lebernyedt ajkam gyerekes pampogása, szüldök e zengő-bongó vályudás helyén“ (8:795). Ez eszünkbe juttatta a népieskedésnek azt a paródiáját, melyet egykor Tóth Béla írt (mikor még buzgó dolgozótársunk volt s a Nyr-ben egy nagyon is népieskedő könyvet dicsérték). Akkor ugyan „nem közlés végett, hanem a maga mulatságára írta“, de most már minden baj nélkül ide iktathatjuk, élve a jó alkalommal.

„*Ami a nyelvérzéknek jól esik.* Regőci Győző (Nyr 26:456) santarássza Balog István bittyegéseit. Sörjén ruccant a ragymán. De miért haparáz dengelegve a bankócos kevermés? Én azt parattyolom, hogy a summogó csirillés néha gardanos, máskor diridás; mindazonáltal a ferdengés retyerutyája gyakran sarakol; ennél fogva a devergő balivér, ha katargós is, többnyire csantárosan lődöng, ami nem göröli, hogy a serengés ne bundoroghasson olykor kerintésen. Ennyit rustattam csürdöngölés nélkül dummogni.“

Jókai és a Mór. Jókai halála évében (okt. 14.) a B. H. a következő beküldött levelet közölte: „Öreg ember vagyok, de az én tudomásom szerint hajdanában Jókai mindig *Móricnak* írta a nevét, amíg a *Mór* olyan általánossá nem lett, hogy kénytelen volt így hivatni magát. Eleget küzködött ellene annak idején, mindig mondta, hogy „Móric vagyok én, nem pedig Mór. Ki látott valaha ilyen bolond nevet: *Mór*?“ Akkor történt, hogy az öreg *Tóth Lőrinc*, akkor még fiatal poéta és világfi, levelet írt neki, amelyen a divatos cím volt:

Tek. Jókai Mór urnak.

Jókait nagyon fölboszantotta ez a levél, és rögtön felelt Tóth Lőrincnek, megirván, hogy régi magyar nemes ember ő, nem pedig szerecsen, senki őt Mór-nak ne titulázza. „Ne sajnáld tőlem azt az —*ic*-et a nevem végén!“ — mondta, a borítékra pedig szép kalligráfiával ezt a címet írta föl:

Tek. Tóth Lőr urnak.“

NÉPNYELV.

Beszélgetések.

I. Felső-Ireg sarokbeli szójárás, Tolna megye.

Jó reggét komámasszony. No éghát a kis körösztlányunk a torokgyíkba. Isten nyugtassa ég! Má heába busúnyi, sinya, rénya utánna napestig. Peig ujjan okos kis lány vót, hujjat ritkán látnyi. Mos lét vóna innejdonnajd a gyüő héten szen Mihá naptján öt esztendőš. Ha égyütt hozzám, attam neki pompost, porószát, ómát, szivát. Ruzsát is küttem túle Istók bátyjának, hod-duggya a kalaptya mellé. A tiker elé át, illégette magát benne, osztán fővette a könyvenket. Kérem túle: há mész vele? Oskolába. Osztán visszafordút: No égyütté? Mit tanútá? Abécédé, Vak Bencéné, jó bort ittá a pincéné.

Hát tē hauta ádogász itt, szójj, talán biom valami kőne? Abbion ékkis hosszi kóbász, vaj ódalas kőne, ha vóna! Honne vóna, ha nincs! égéttük bi a télén. Ómávó, szőlővé bőebben vagyunk; kő-e? Hallám hát! Osztán ha jólaktá, ergye é kűmüesékhő, vidd ezt az űebet. Hát kē há mén? Emēnek a tikászho, viszek elannyi tikmonyat, éppár récét, tikot. Osztán égnzēm emuramat, évitte-ē a loakat a koáčshő égpátkótatnyi.

Ireg, az ottani nép nyelvén Ūrög; református lakosai az u. n. Sarokba 1690-ben szállottak meg Veszprém megyéből. Az ottb szálló kis- és öreg-utcai lakosok, valamint a római katolikusok nem mindenben követik a sarokbelieket.

1874.

HŐKE LAJOS.

II. Fűzesabony.

— Asztartya (a kocsmáros): Elmēnté a kocsmám előtt, nem gyötté be? irtam kettőt! (Két liter bort a számlájára.)

— Nincsen olyan titkos dolog, mi idővel ki nem forog! (Közmondás.)

— Kimondom egy lőlékre! = őszintén.

Rettenetes jégeső ostromolja az ablakokat. Máshol rekedt parasztasszony jajveszékel: Jajj, jajj, szentséges Szűzanyám! Jajj, jajj, végünk lész, végünk van! Jajj, csak letalább a seprőt kihajították volna otthol a ház elejbe! Meffordítva! Jajj! még a baltát, hogy kivették-ē elejbe?! (A vihar elébe.)

— Mostang, hogy odavótam a tavaszon summásságba, édsanyám úgy ét, hogy beteg lészék, de mék csak éccēr sē vótam beteg.

— Szörnyen jó uraik vannak mind a két jányomnak!

— Szörnyen rossz külyök, eccer má kigyútotta a házat.

— Némélyik mēksē *sűrűlhetyi* (sűrűgtetheti, forgathatja) a mēnyaszonszt, mingyá elkapja a vőféj.

— Mé csak égy jány sē vót mé az oskolába!

— Főkötetlen vót: hajdon fővel.

— Ó sē letjobb végébő van a posztónak! (a könnyelmű emberre.)

— Alig esteledett, *ittllettek* szégények! = itt voltak.

— Ūgy sē jó ember! Mēlláthassad a bajúszáró.

— A ríjással csak beteggé tészéd magad!

— Két hamis embēr van a világon: aki a magáét haggya, még aki a másét kívánnya!

— Annyi ruhám vannak, hét.

— Hát olyan könnyen-fennen beszélsz té velem, hogy a vér ölyle meg aszt a buta fejedét!

— Mit csiná most édés apád? — *Fekszén.*

NÁSZAI ERZSÉBET.

Tájszók.

I. Nagyszalonta.

- abafejű : hájfejű.
 átánkodik : rátámad,
 batramázkodik : sötétben hotorkál.
 bákó : együgyű.
 bodáhoddzik : rálesz, beleegyez.
 boholla : együgyű.
 böhő : mamlasz.
 bundalé : olcsó pálinka.
 cafirka : cifrálkodó.
 cankózik : vándorol, költözködik.
 cemendre : piszkos.
 cifirit : díszít.
 cuháré : táncmulatság, „dübögdő“.
 cupog : a sár.
 bécsadar : becsap, megcsal.
 csatri : pletykás.
 csala : ferde. [szátyár.
 csébéli : hitvány, haszontalan, szó-
 csihad : enyhül az idő, eső.
 csívejeg : szédeleg a beteg.
 csomojgóddzik : csomósodik.
 csontorka : tors, kocvány.
 decók : kísérő.
 dēhenēstál : rosszall.
 dóciál : erősít, bizonyít.
 dohog : morogva visszafelel.
 dombolló : pufók.
 düffencs : esetlen, ügyetlen.
 dürifaros : kövér.
 ēbedi : mindenbe beleegyező.
 fítet : kószál az aprómarha.
 futuszka : utri-futri.
 gángó : hórihorgas.
 gēhērda : sovány.
 gērbic : sovány.
 gyalít : enyhíti a fájdalmat.
 habókol : céltalanul jő-megy.
 harács : falánk, szódé.
 harcشابajisszú : szálás, ritka bajszú.
 hécihé : zürzavar.
 hērség : hangosan, recsegősen beszél.
 hibli-hubli : kapkodó.
 hopdajcs, haptók : nagy lábbeli.
 kalajda : hosszú, hajlott hátú.
 kalógyol : beleavatkozik.
 karingyál : kódorog, kószál.
 kavillál : u. a.
 kotszēgre ül : leül. [megy.
 kommog : lehorgasztott fejjel, lassan
 kotonászik : kutat, nyalakodik.
 köntőrfarol : húzza a farát a verés elől.
 kósznyő : szalonnafelső.
 kulipintyó : kis, rozzant viskó.
 kurcánóz : korhol, dorgál.
 kilagéroz : elver. [lihegő.
 liphesz : a kövérségtől nehezen járó,
 lőtyönfityinkázik : baktat, bandukol.
 mirhó : roppant nagy.
 nyefég : a siró gyermek, beszéd közben.
 nyisz-nyősz : gyámoltalan, mamlasz.
 ősfű : meghitt, bizalmas.
 prézsmítál : hiábavalóságokat beszél.
 pojétázik : u. a.
 puvedál : u. a.
 rikog a néma. [gyerek.
 rohoda : kiabáló, futkározó természetű
 rőffencs : nevetős természetű.
 rőtyesz : alacsony, tömzsi, töknakú.
 satraffik : szipirtyó, hárpia, vén banya.
 sipárog (? sipog — károg) : a kis csirke.
 sipitka : nagyszájú menyecske.
 sövedik : rőzse.
 suharc : husáng,
 süsü : félkegyelmű.
 tábita : mamlasz.
 tácsi : korlátolt eszű.
 tagyi : buta.
 mēgtajkol : mikor a csizmadia fel-
 pofozza a lábbelit.
 talócs : kelletlen kísérő.

tüszöl: udvarol.
 uzmi: toprongyos ember.
 üszkölődik: bagzik.
 vacáhol: elhurcol, cepel.
 Nagyszalonta.

vatat: folyton keresgél.
 vakáta: görhes malac.
 vanda: sovány.
 vérgonál: kiabál, ordítozik.
 SZENDREY ZSIGMOND.

II. Karancsvidék (különösen Nógrádmegyer, Ság, Sósartyán).

brékocs: varkocs, hajfonat.
 csiriglya: saroglya.
 guzsaly: 1. mezei surló v. általában minden kóro a réten; 2. rúd, melyről a kendert lefonják. [nap. guzsalyvasárnap: husvét előtti 3. vasárnap guzsalyhinta: az említett vasárnapon készített körhinta-féle. Földbe karót, oszlopot vernek, erre rudat erősítenek, vagy létrát v. kocsivendégoldalt, középen pedig egyik forgatja. A rúdnak két végére rendszerint hámpálca van erősítve kötéllel s erre ülnek. [kötény.
 kecele: kötény, de inkább gyermekhergél: 1. a kakas meghágja a tyúkot, 2. mikor az új krumplicsészkeket felbontják és próbára kisednek belőlük, vajjon ehetők-e már, az szintél hergélés. Hova mégy? Ménék krumplyit hergényi.
 hevér: a közmunkások közt legmagasabb rangú bányász. Ugyanis három fokozat van közöttük: I. csilér, II. vajár, III. hevér.
 hever: a tyúk pihenőt tart, kotlik.
 farhámos: ünnepies, díszes; különösen misére mondják: farhámos mise.
 farmatringol: csatangol. Ugyan hol farmatringoltál?
 fartat: 1. kérdezget, 2. kóborol, más házába jár. Má' megin' fartatsz Kamhelyéknál?
 iringál, irinkázik: jégen csúszkál.
 kákó: hajfonat.

koko: nagyobb fajta tyúk neve, pl. koki: kakas. [orpington.
 kukherdál: nagy dolgát végzi félre-eső helyen.
 maznákodik: válogat, turkál az ételben, akinek semmi sem ízlik, nyafogó.
 mumaj: mamlasz, málé, tátottszájú, buta. „Ugyan minek mennék én Pestre, mumajnak?”
 A női blúza háromféle elnevezés járja:
 1. nyárika, könnyű, elől lelógó blúz,
 2. szabadka u. a., 3. vizitke, általános név.
 nyitricspó: majd kököröcsinvirág, majd kikircs (tavaszi hérics).
 padrakatyi: minden modern tánc.
 paradicska: paradicsom általános neve.
 pisle: magyar szabású nadrágon az ék alakú, elül lehajtható rész.
 prípítő: valami kipattanás különösen a kis csirkék nyelvén, melyet a nagy meleg okoz. Ha le nem csípi, bele-döglök az állat.
 kipucsít: kidomborít. Ne pucsítsd ki előttem a farod, mert olyat vágok rá, hogy! [V. ö. pucsok.]
 polozsa: tyúk alá tett, két végén kifúrt tojás. [forradás.
 ragancs: a kenyéren sütéskor támadó sata: mezei kötény.
 spanyúr: spanyol viasz.
 szoroska: a két ház közötti nyílás. Szoroskába menni, dolgát végezni.
 A női kalapokat felhőkergetőnek nevezik.
 MÁRKUS JENŐ.

III.

Kiskapú: túl a Tiszán kisajtó: az udvarba vezető nagy kapú mellett.
 pad: padlás.
 pitar: konyha. [cepe).
 óros (aóros): kancsó (Szeged táján

hánt: széken morzsolja a tengerit; *pergelni* tengerit annyit jelent, mint kézzel morzsolni a tengerit.
 csokánya v. kocsánya: szára valami gyümölcs- vagy gabnafélének.

haladj : siess.

hilintóka! : hintáz.

verőce : a pitarajtó előtt szokásos

ides : édesanya, megszólítása az édes-

anyának. Szeged tájékán Halason

különösen használják e szót „édő”.

fűtül való fa : fejfa.

biritty : szerbtövis.

sút : Kiskunságban kucó, kuckó.

„brri“ : (hogy így tegyem ki) : morgás,

a járomba fogott ökrök nógatására.

zöld kutya : farkas szőrű.

csipákás föld : helytel közel szikes,

vizállásos föld, melyen az esővíz

tócsákban megáll.

Házi állataikat sajátágosan hívják, csalogatják, felettébb eltérő ez, különösen a kiskunságitól, nevezetesen : a ludakat, libákat *ők ök ök*-kel, a kacsákat *kur, kur, kur* szócskával hívogatják, míg Kiskunságban *bibuskám, bibibi libuskám* szóval a ludakat, *to to tó* szócskával a kacsákat hívogatják.

Turkeve, 1874.

PAPP ANTAL.

IV.

piri, gibirtusz : spiritusz.

bugárzani, bugározni : leány után járni.

horda : pléhkanalak, melyek a malom-

ban a búzát hordják föl.

pár : amit a kenyérbe tesznek élesztő

helyett, hogy megkeljen.

rücskös : ragyás.

kutyúl : rosszabbodik.

karakalla : cseté-paté.

zabridál : akadályoz (tót *zabridoval*).

(Sajóvidék, Tornallya.)

SZEPESSY ISTVÁN.

V.

ágyminisztrator : adminisztrator.

eseg : ismét.

góca : réce.

burkus : tyúkfosár.

kocér : nádarató kasza.

lóbitalni : hintálni.

hanyag víz : langyos víz.

pocág : ronda (csúfszó).

szorít a nap : nagy meleg van.

Az óra zúzza a tizenkettőt: az óra üti a 12-t. — Gyakran mondják a vendégnek, ha kínálják : „Egyék, ne koplaljon, mint otthon”.

Sopron m. Fertőmellék.

WOHLMUTH ISTVÁN.

Állatnevek.

Az a mód, ahogyan a nép háziállatait, nevezetesen a szarvas marhát, lovat, kutyát elnevezi, sokszor nemcsak az illető állat tulajdonságaira mutat rá, hanem a nép gondolatvilágára és eszejárására is sajátos világot vet. Az alábbi állatneveket Zalacsében (Zala megye) gyűjtöttem. Érdekes, hogy szinte kivétel nélkül kéttagúak, ez nyilván az állat szólításának hangsúlyos, nógató és rákialtó voltának következtése, mikor az erősen nyomatékos első szótag után a többi szinte alig hallható ; parancsolásra nem alkalmasak hosszú szavak.

Aranka, Arbi, Bagó, Baka, Basa, Bárán, Bátor, Betyár, Bicsák, Bodor, Bodri, Bogár, Bokros, Bokszi, Bongyor, Boros, Bundás, Burkus, Busa, Cédrus, Cicus, Cigán, Cipő, Csákó, Csillag, Csinos, Csipke, Csöndes, Csöngő, Csuzi, Dajka, Dallos, Danilló, Daniszló, Deres, Direktor, Dudás, Fakó, Fegyver, Fidrik, Filáksz, Forént, Fukszi, Füles, Füstös, Gizi, Gombos, Gyapár, Gyilkos, Gyöngyös, Gyuszi, Hajas, Hajnal, Hattyu, Hámész, Hegyes, Híódos, Huszár, Irma, Jámbor, Julcsa, Kaplár, Kecse, Kese, Kisasszon, Kislyán, Kokas, Korhel, Kürtös, Legén, Lekszi, Lengyel, Lóri, Lujza, Maca, Maci, Madár, Marcsa, Méci, Mici, Mirza, Muci, Mufi, Mufti, Naca, Narancs, Náci, Nyalka, Páva, Pepi, Peták,

Piktor, Pilonka, Pincsi, Pizsi, Pizskos, Pubi, Pufi, Rendes, Ringyó, Rózsa, Ruzsi, Sajó, Samu, Sáfrán, Sárga, Sima, Sipos, Sörös, Subri, Sudár, Sujszter, Szakács, Szedres, Szekfűj, Szemes, Szilaj, Szőke, Szurkos, Taki, Talpas, Tarka, Tisza, Turcsi, Tükrös, Tündér, Tüzér, Vadász, Vezér, Vilma, Virág, Vitéz, Zsidó, Zsófi, Zsómlé.

GÁL JÁNOS.

Népdal.¹

Itt e Klézsei patakon	De kit szívem nem szeretett,
Van egy bánat őrlő malom.	Vak szerencse annak vetett.
Bár bánatom megörlené	Neznek szemeim Egekre
Hogy bú szívem ne gyötrené.	Hulnak könyüim le földre.
Jót reméltem rosszat értem	Kik le földre kik ölembe
Jaj be szerencsétlen lettem.	Kik bé forró kebelembe.
Kibe szívem dicsekedett,	Akar merre vessem szemem,
Töllem el idegenedett.	Mindenütt csak árva nevem.

Nincsen nekem apám s anyám,

Ki gondot üseljen rivám.

(Klézse, Moldva.)

ROKONFÖLDI.

Levél.

Kelt levelem Oklándon 1916 június.²

Kedves nagysága azon örvendenék, ezen bánatos soraim a legjobb egészségbe találná a kedves nagyságáékat mind egyen-egyen mert mű es meglehetősen egészségben vagyunk istennek hálá csak kibírhatalan nagy bánatot viselünk a kitől a jó isten öröze a kedves nagyságáékat, mert egy anyának a ki két fiját bocsása a harctéren mind a kető oda vesz annak az szülőknék nagy bánatot kel el viselni mert lefekvésünk, felkelésünk, dolgunk minden véle van az ő joságát s minden jó cselekedetit emlegesük öröké, akor mindig egyet jót sirunk reja, ha kisírhasuk magunk a mind ha könyeb volna. Kivánom kedves nagysága tudni hogy a nagyságos ur még ot van e a fogoj életbe de ha ot van es ne busuljanak, mert a jó isten tám végít agya ennek a nagy háborunak s akor haza kerülnek akik életbelesznek, de ki megholt azt hijába várjuk mert az ugy sem jó soha haza a mű jó gyermekeink odamaradnak szegények az idegen földbe bár vaj egy csep könyet ejthetnők rejok, de azt se tudunk.

Kedves nagysága bocsásanak meg mert a nagy szűfájdalom mijat nem tudtam magamat reja venni hogy irjak, pedig erősen kívánnám tudni hogy vadnak, mind egyen-egyen kezeiket csokolom

BALÁZS FERENCNÉ.

¹ Ez a moldvai csángó dal még abból a „48 előtti dall gyűjteményből” való, melyet Rokonföldi (= Petrás Ince moldvai pap) a múlt század hetvenes éveiben küldött be a Nyr szerkesztőségének. Egy részük megjelent a Nyr 1874—1881-i évfolyamaiban. A meg nem jelenteket is közölni fogjuk, bár nem mind tükrözi tisztán a csángó nyelvjárást; egy részük t. i. nyilván a Székelyföldről származik. Rokonföldi a dalgyűjtemény végén ezt írta: „Nagyon szeretnék utánna látni hogy a meséket babonákat, szokásokat össze irjam, csak hogy állásom nem sok időt enged ezekre: azonban a mi csak töllem telhető meg teszom örömet; lelkemen hordozván e magyar nemzet töredékének illy szánandó szellemi hátramaradását! Köz oktatás, mikor jó ide a te Országod!!!”

² Ezt a székely asszony írta megható levelet Kolozsvárról Tarsoly Sándor úr volt szíves beküldeni.

ÜZENETEK.

L. I. A *csuzda*, melyet mostanában annyiszor emlegettek a lapok² („a csuzdán adják a szenet“, holott elég volna : a vasútnál adják), tulajdonkép *csuzsda* (mint a gyakori „*cukrászda*“, cukrászda vagyis cukrászbolt, cukrászat helyett); ez pedig rossz szó eh. *csuszlató*, *facszuzlató*. A székelyek *csoszónak* mondják.

L. A. a MNy-ben avval védi a *lő-szer*, *lő-fegyver*, *lő-rés*, *tő-távol*-féle összetételeket, hogy a nyugati nyelvjárásokban *jő héten* van eh. *jövő héten* (a régi nyelvben *lötél*, *jötél* is van lövetel, jövetel helyett). De ha elfogulatlanabb volna, meggondolta volna, hogy a köznyelv minden szükség nélkül nem vesz át ilyen kivételes hangalakokat a nyelvjárásokból, nem vesszük tehát át se a *jő hetet*, *dologló* napot, vagy ugyanarról a vidékről ezeket: *ög*, *sög*, *höl* eh. üveg, süveg, hüvely, se pedig nem képezünk ezek mintájára újakat, pl. *szőipar*, *szőgyár*, *szőt*, *kőt* a szövőipar, szövet és követ helyett. Maradjunk tehát meg a helyes *lövőszer*, *lövőfegyver*, *lövőrés* mellett!

Szily Kálmán a Budapesti Hirlaphoz ismét levelet intézett arról a meddő vitás kérdésről: „A dr. helye a magyarban“ (1917. II. 18). Ezáltal egy pontban már enged, megengedi „kivételkép“, hogy a *gróf Bethlen Kata*-féle szőrendet nem lehet helyeselni. Azonban azt állítja, hogy a Nyr csak Szarvas Gábor halála óta teszi a mágnáscímet s a dr-t a név után. Erre azt felelhetjük, hogy már a Nyr-nek legelső évében ilyen nyilatkozat jelent meg (Komáromy Lajostól): „A magyar nyelv természete szerint a hivatalos állást kifejező szó a hivatalnok neve után áll... Épen így áll a dolog a rangot, méltóságot kifejező szókkal, mint: Mátyás király, János herceg; tehát hibás a nagyon elterjedt: gróf Andrássy, báró Döry stb. Népünk nem is így, hanem a helyes szórendben használja ezeket. Ezek szerint hibás a dr. és professor szóknak... az illető tulajdonnév *elő* tétéle. Helyesen így lenne: Ballagi Mór doctor, Kerekes tanár.“ (L. Nyr 1:102—3.) — Ugyanehhez a nézetünk szerint meddő vitához még ketten szóltak a B. H.-ban: I. 6-án Réthei Prikkel Marián (régibb forrásokból a dr. cím előretételére idéz példákat) és II. 4-én Dr. Szajtai Cs. L. Mind-ezekre a B. H. szerkesztősége válaszolt.

N. I. Gyergyai Ferenc volt egyik első, aki (Magyarosan c. munkájában 1871. 29—31) fölszólalt a *képvisel*, *gondvisel*-féle összetételek ellen: „Azért mert jó a *képvisel*, *képvisel*, nem következik, hogy *képviselem*, *-ed* is jó legyen. A magyar... így mondja: a képét viselem, *-ed*.. Így van ez a *lízst*-*viselő*-vel, *gondviselő*-vel is. Nem tisztvisel-*em*, *-ed*, *-i*, nem gondvisel-*em*, *-ed*, *-i*, hanem a tisztet viselem, gondját viselem.. Mert a *favágó*-ból se mondjuk: favágom, hanem a fát vágom... A *képvisel* szabálytalan alakjára kezdenek, máris alkotni ilyeneket. Olvastam: a lengyelek is *bucsjárikak* eh. búcsut jártak...“ — A Nyr-ben aztán többször hibáztatták ezeket. Mikor pl. Thewrewk Emil azt írta, hogy a *képvisel* egészen hibás, de „megél s a nyelvész ítélete aligha fogja kitagadni a használatból“, Volf György így nyilatkozott (Nyr 2:542): „Hogy a *gaszt* nem kell félteni, mert rossz pénz nem vész el, azt tudhatjuk ugyan, de olyan nagyon mégse vigasztalódjunk, mert ha így meghagyjuk a rossz példát, akkor hiába minden még oly hangos tiltakozásunk is, irodalmunk követni fogja s továbbra is csak *művész*, *távír*, *gyorsír*, *gondvisel* stb.“ Látnivaló, hogy Volf György jó jövendőmondó volt; ezt bebizonyította az újabb irodalmi divat. A legújabbban fölbujánzó „*furcsa* összetételeket“ összeállítottuk (Buzás D. Nyr 37:315, s a szerk. uo. 433). Köztük ilyenek talál-

koznak: *bele-kézzszorítod az influenzát; ha a költeményt színjátszanák; öngyilkolnak; a szőlőt földtrágyázni; közigazgatni; alyafilátogatnak; műpártol az Akadémia; műfelháborodni; körforoglam; „népoktatunk, felnőttekoktatunk“; végkielégít* stb. stb. Igaz, hogy legnagyobb részük tréfás alkotás és tisztavirág-életű. A rájuk von. elvi kérdésekkel legtüzesebben Zolnai Gyula foglalkozott Nyr. 38:56 és most a jelen 46. évf. 54. lapján.

L. A. k. a. azt kérdi: „Helyesebb-e azt mondani: *vele* álmodtam, vagy pedig *róla* álmodtam? Továbbá, ha valaki elmond valamit és én azon nevetek, hogyan mondom helyesen: *rajta* nevettem, vagy pedig nevettem *neki*?” — Mind a két esetben mind a két kifejezés helyes és magyaros, tehát pl. akár *valamin*, akár *valaminek* nevetünk, egyaránt jó magyarság. (Ellenben helytelen, németes kifejezés mód: *valami fölött* nevetni.) — Nevezetes, hogy a budapesti hölgyek éppen az ilyen tősgyökeres kifejezésekben szoktak kételkedni, mert nem ismerik a *jó* magyar nyelvet. Ennek pedig az az oka, hogy nem a jó magyar írókat szokták olvasni, hanem csak a divatos írókat. Szinte azt lehetne nekik tanácsolni: Legjobb magyarság az, amiben Kegyetek kételkednek!

A. B. azt kívánja, fordítsuk le a köv. német szövegnek első szavát („fordítást kér, nem körülíró magyarázatot“): „*Prügelchorlustigkeiten* versucht an dem geronnenen Einerlei dieses hartnäckig spannungslosen Dramas einen Ver-zweiflungsakt...“ — Ha a beküldő azt hiszi, hogy minden szeszélyes ötletet körülírás nélkül le lehet fordítani más nyelvre, akkor nagyon is kevés tapasztalata lehet ezen a téren. A legközönségesebb kifejezés is nehézséget okozhat, ha más nyelvre akarjuk lefordítani. Tessék pl. körülírás nélkül németre fordítani ezt a magyar mondást: Akit én szeretek, meg van az szeretve. A német s a görög nyelv összetételeit sok esetben semmiféle más nyelvre nem lehet lefordítani. Egy jeles német író, Platen gróf, alkotta ezeket: *Vorzeitfamilienmord-gemälde* és *Freischützshaskadenfeuerwerksmaschinerie!* (I. Nyr 5:395). Aristophanesnek hasonló s még terjedelmesebb összetételeit lefordította ugyan Arany János, de az ő összetételei csak tréfás alkotások voltak, és így is — Arany János kellett hozzá.

Beküldött kéziratok. R. Vozáry Gy. Irtogassunk, nyesegecsünk Tájszólások stb. — Huhn Gy. Babona stb. — Zolnai Gy. Csodálatos pupilla stb. — Wertner M. Nyelvtörténeti adatok. — Réthei Prikkel M. Idegen eredetű szavaink történetéhez. — Parászka G. Katonadalok stb. — Simai Ö. Az egyház. nyelv és a nyelvújítás. — Ady L. Az EtSz-hoz.

Új könyvek és füzetek. Magyar Etymologiai Szótár. Irta Gombocz Z. és Melich J. VI. füzet. Csajta — esércse.

Rubinyi M. Mikszáth Kálmán élete és művei (Révai testvérek).

Kazinczy F. tübingai pályaműve a magyar nyelvről. Kiadta Heinrich G. (Régi m. könyvtár 37. Ára 3 K.)

Mák. Kosztolányi D. új versei 1916. Tevan-kiadás.

Kosztolányi D. Modern költők, külföldi antológia. (Budapest, Élet kiadása. Révai-bizomány.)

Turán, a Magyar keleti kulturközpont értesítője. Szerk. Vikár Béla. 1917. 1. 2. szám.

Weszely Ö. Kármán Mór (35 I. — Lampel cég).

Winkler H. La langue basque et les langues ouralo-altaïques. (Halle). Schuchardt H. Saussure, Cours de Linguistique générale. (Kny.)

46. ÉVFOLYAM.

5.-6. SZ.

1917. MÁJ.-JUN.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR
FOLYÓIRATA

SZERKESZTI ÉS KIADJA:
SIMONYI ZSIGMOND
A MAGYAR TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA RENDES TAGJA

SZERKESZTŐ- ÉS KIADÓ-
HIVATAL: BUDAPEST, IV.
FERENC JÓZSEF PART 27.

Károlyi Károly

TARTALOM

Jelentésváltozás — jelölésváltozás. <i>Schuchardt Hugó</i> ...	137
Helytelen indukció. <i>Spitzer Leó</i> ...	140
A mondatárgy használatához. <i>Kovács Márton</i> ...	144
Cigány és Zigány. <i>Wertner Mór</i> ...	146
Idegen eredetű szavaink történetéhez. <i>Réthei Prikkel Marián</i> ...	149
Ami még nincs, de kellene. II. <i>Somogyi Géza</i> ...	153
Még egyszer az -ási -ési. <i>Dénes Szilárd</i> ...	158
Szőrendi szórszálhasogatás. <i>Simonyi Zsigmond</i> ...	163
Kevés a -nak nek. <i>Antibarbarus</i> ...	166
Ismertetések ...	168
A beszéd művészete (Hegedüs Gyula könyve). <i>Balassa József</i> . — A moldvai csángó-telepek térképe. <i>Viski Károly</i> . — Miréio (Gábor Andor fordítása). <i>Radó Antal</i> .	
A nyelvtörténeti szótárhoz. <i>Simonyi Zsigmond</i> ...	172
Nyelvművelés ...	174
Epilog Vojtinához. <i>Dóczy Lajos</i> . — Csudálatos pupilla. <i>Zolnai Gyula</i> . — Naponta. <i>Viski Károly</i> . — Korona-herceg-utca. <i>Fekete Ignác</i> . — Azok az idegen szók.	
Magyarázatok ...	176
A mondat fölfogásának történetéhez. <i>Zolnai Gyula</i> . Hangtörténeti kétségek. <i>Simonyi Zsigmond</i> . — Mely, személyre vonatkoztatva. <i>Zolnai Gyula</i> . — Korhely. <i>Viski Károly</i> . — Uzmi. <i>Huhn Gyula</i> . — A szattynikóró neve. <i>Simonyi Zsigmond</i> . — Szű-por és társai. <i>Erdős János</i> . — Albán szók a magyarban. <i>Mariánovics Milán</i> . — Előkelő. <i>Germanista</i> . — Pótlások. <i>Spitzer Leó, Zolnai Gyula, Trencsény Károly</i> .	
Egyveleg ...	186
Angol-magyar egyezés? <i>Zolnai Gyula</i> . — Nyarga, irla és társai. — A magyar nyelv és a magyar filozófia. — Kérelem. <i>Szendrey Zsigmond</i> . — Eljen a béke!	
Népnyelv ...	189
Szólások. <i>Kriza János, Csomár István, Volák Lajos, Zilahy József</i> . — Käromkodások. <i>Konsza Samu, id. R. Vozáry Gyula</i> . — Találós kérdések. <i>Bálint Károly</i> . — Tájszók. <i>Fodor Ignác, Kollmann Vilmos</i> . — Betegségek. <i>Barabás Zoltán</i> . — Családnevek. <i>Klinda Teofil</i> . — Ragadványnevek. <i>Id. R. Vozáry Gyula, Szöllösi Imre</i> . — Helynevek. <i>Oltyán Sándor, Jenő Sándor, Huhn Gyula</i> . — Apró megfigyelések. <i>Csonka György, Stefánis Ödön, Vízzy Ferenc, Bérczi Fülöp, Márton Imre, Buzás Dezső, Hefty Gyula Andor</i> .	
Üzenetek ...	199

Legközelebbi füzetünk szeptemberben jelenik meg.

Előfizetés a Magyar Nyelvőr 46-ik évfolyamára:
Egész évre (január-december) 12 korona.

Tanárok, tanítók, tanulók, Ielkészek, falusi iskolák
féláron kapják.

☛ Az önképzőkörök kedvezményét meg kellett
szüntetnünk. ☛

Nyelvészeti Füzetek (Monografiák gyűjteménye).

Egyenként kaphatók a Magyar Nyelvőr kiadóhivatalában.

	Kor.		Kor.
1. Simonyi Zs. <i>A magyar szórend</i>	1.50	36. Szeremley Császár L. <i>Jelentés-tanulmányok</i>	1.—
2. Simai Ödön. <i>Márton József mint szótáríró</i>	1.50	37. Bacsó Gy. <i>Az adauidéki nyelvjárás</i>	1.—
3. Kocsis Lénárt. <i>A mondatrészek Brassai mondatelméletében</i>	1.50	38. Szabó S. <i>A szigetközi nyj.</i>	1.—
4. Simonyi Zs. <i>Tréjás népmesék és adomák.</i> Nyelvjárási olvasókönyv	1.50	39. Vikár B. <i>A rögös ének</i>	1.—
5. Simonyi Zs. <i>Az új helyesírás</i> szövege és magyarázata. Ára vászonborítékban	1.50	40. Édes J. <i>A Balatonfelvidéki népnyelv</i>	1.—
6. Rubinyi Mózes. <i>Két tanulmány.</i> Grimm és Révai. A Mondolat	1.—	41. Búzás Gy. <i>A németes összetételek története</i>	1.—
7. Gombocz Z. <i>Nyelvtörténet és lélektan</i>	1.—	42. Fest S. <i>A hangátvetés a magyar nyelvben</i>	1.—
8. Simonyi Zs. <i>Helyes magyarság</i>	3.—	43. Galambos D. <i>Tanulmányok a magyar relativum mondattanáról</i>	1.—
9. Varga I., Szabó D., Kertész M. <i>Nyelvjárási tanulmányok</i>	1.50	44. Kráuter F. <i>A mássalhangzók hasonlítása a magyarban</i>	1.—
10. Nagy S. <i>A váci nyelvjárás</i>	1.—	45. Pálfi M. <i>Kolozsvári glosszák</i>	1.—
11. Simonyi Zs. <i>Elvonás</i> (elemző szóalkotás)	1.50	46. Melich J. <i>A magyar szótár-irodalom. I.</i>	4.—
12. Székely Á. <i>Atanytalan mondataink alanyjáról</i>	1.50	47. Simonyi Zs. <i>Igenévi szerkezetek.</i> Ára füzve	1.—
13. Erdélyi L., Horger A., Szemkö A. <i>Nyelvjárási tanulmányok</i>	1.50	48. Szabó L. <i>Nagykanizsai nyj.</i>	1.—
14. Simai Ö. <i>Dugonics mint nyelvújító</i>	1.50	49. Laczkó G. <i>Játszi szóképzés</i>	1.—
15. Simonyi Zs. <i>A Nyelvtörténeti Szótárról</i>	1.—	50. Klemm I. <i>Baróti Szabó Dávid nyelve</i> nyelvúj. szempontból	1.—
16. Berze Nagy J. <i>A hevesmegyei nyelvjárás</i>	1.50	51. Batta B. <i>A melléknévi mondatok népies használatá</i>	1.—
17. Beko Ö. <i>A papavidéki nyelvjárás</i>	1.—	52. Vass J. <i>Fejezetek a népnyelv mondattanából</i>	1.—
18. Gácsér J. <i>Telegdi Miklós nyelve</i> kül. tekintettel a mondattanra	1.—	53. Dénes Sz. <i>Kossuth, a szónok</i>	1.—
19. Valló A., Agner L., Szenttamási J. és Stan V. <i>Köles-nős hatások a hazai nyelvek közt</i>	1.50	54. Kulcsár Gy. <i>A magyaros írásművészet főkérdései</i>	1.—
20. Szücs I. és Gencsy I. <i>Nyelvjárási tanulmányok</i>	1.50	55. Csúri B. <i>Teleki József gróf mint nyelvész</i>	1.—
21. Kertész M. <i>Analógia a mondat szerkesztésben</i>	1.—	56. Madai Gy. <i>A hajduk beszéde</i>	1.—
22. Vértes J. <i>A gyermeknyelv hangtana</i>	1.—	57. Vass B. <i>A nagykőrösi nyj.</i>	1.—
23. Szegleti István. <i>A főnévi igenév Arany Jánosnál</i>	1.—	58. Prohászka J. <i>Petőfi költői nyelvének sajátosságai</i>	1.—
24. Réger B. <i>A határozott névmutató</i>	1.50	59. Réthei Prikkel M. <i>Csúzy Zsigmond szavai</i>	1.—
25. Beko Ö. <i>Vogul határozók</i>	1.—	60. Réthei Prikkel M. <i>Sándor István nyelvtudománya</i>	1.60
26. Oláh G. <i>A debreceni nyelvjárás</i>	1.50	61. Viski K., Borbély I. <i>Régi szentírásfordítások</i>	1.—
27. Náday P. <i>A magyar népetimológia</i>	1.—	62. Gesztési Gyula. <i>Csokonai és a nyelvújítás</i>	1.—
28. Simonyi Zs. <i>Az ikés ragozás története</i>	1.—	63. Csúri B. <i>Az ige</i>	1.—
29. Böszörményi G. <i>A Jánosfalvi nyelvjárás</i>	1.—	64. Steuermann M. <i>A székely nyelvj. szőrendi sajátosságai</i>	1.—
30. Geleji Katona I. <i>Magyar grammatikátska</i>	1.—	65. Horger A. <i>Egy ismeretlen m. hangtörvény</i>	1.—
31. Teleky I. <i>A tárgyeset Arany Jánosnál</i>	1.—	66. Hefty Gy. A. <i>A térszíni formák nevei</i>	1.—
32. Viski K. <i>A tordai nyelvjárás</i>	1.—	67. Damián István. <i>Adatok a m. román kölcsönhatáshoz</i>	1.—
33. Beko Ö. <i>Kemenesfalva nyelve</i>	1.—	68. Simonfi János. <i>Az irodalom szó története</i>	1.—
34. Horváth E. <i>A bakonyfalvi nyelvjárás.</i> (Térképpel.)	2.—	69. Viski K. <i>A szalontai nyj.</i>	1.—
35. Szolár F. <i>Jelentés-tanulm.</i>	1.—	70. Molecz B. <i>Szőrendi tanulmányok</i>	1.—
		71. Erdélyi L. <i>A H.B. mint nyelvjárási emlék</i>	1.50
		72. Halvani J. <i>A Kazinczy-kódecs nyelvjárása</i>	1.50
		73. Wertner Mór. <i>Névmagyarítások. I.</i>	1.—
		74. Kilar I. <i>Kódecsünk nyelvi sajátosságai</i>	1.—
		75. Kónsza S. <i>Nagybacon nyj.</i>	1.—
		76. Goriupp A. <i>Döbrentei Gábor nyelvújítása</i>	1.—

Középiskolák segédkönyvéül engedélyezve 1908/94079. szám.

Helyes magyarság

a hibás kifejezések, a kerülendő idegen szók és a helyesírás szótárával.

Irta Simonyi Zsigmond, a „Magyar Nyelvőr“ szerkesztője.

Tartalma: Bevezetés. — Helyes mondatszerkesztés. Az egyszerű mondat fajai. A mondatrészek szerkesztése. A szórend. Az összetett mondat. — A szók, szólások és szóalakok használata. A szók megválasztása. Idegen szók, nyelvújítási szók, tájszók. Rokonzélmű szók. Szólások. A beszédrészek használata. Igeragozás, névragozás. — A helyes kiejtés és a helyesírás. — Szótár. (A szótári rész 111 lapra terjed.)

8-adrét alak, 212 lappal. = Ára egész vászonkötésben 3 kor.

Magyar nyelvészet.

Irta Simonyi Zsigmond. — Középiskolák legfelső osztályainak és tanítóképző intézeteknek engedélyezve. — Ára 1 korona.

Középiskolákban engedélyezve 1905/1129. szám alatt. — Tanítóképzőkben engedélyezve 1905/2463. szám alatt.

Az új helyesírás.

A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter 1903. március 14-én 86. szám alatt kelt rendeletével kiadott magyar iskolai helyesírás szövege és magyarázata, bővített szójegyzékkel.

Irta Simonyi Zsigmond.

(Egyetlen magyarázatos kiadás, mely a helyesírási szabályoknak hiteles, hivatalos szövegét teljesen magában foglalja. Bő magyarázatával egyszersmind vezérkönyvül szolgál az Iskolai helyesírás című füzethez.)

Ára vászon borítékban . . . . . 1 korona 50 fillér.

Nyelvőrkalauz

a Magyar Nyelvőr I—XXV. évfolyamához.

Tartalomjegyzék, szómutató, tárgymutató.

Kiadja a Magyar Nyelvőr kiadóhivatala.

Ára 5 korona: tanároknak és tanulóknak 2 korona.

46. ÉVFOLYAM. 7.-8. SZ. 1917. SZEPT.-OKT.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR
FOLYÓIRATA

SZERKESZTI ÉS KIADJA:
SIMONYI ZSIGMOND
A MAGYAR TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA RENDES TAGJA

SZERKESZTŐ- ÉS KIADÓ-
HIVATAL: BUDAPEST, IV.
FERENC JÓZSEF PART 27.

Szarvas Gábor

TARTALOM

Magyar név. <i>Simonyi Zsigmond.</i>	201
Egy régi magyar hangváltozás. <i>Losonczi Zoltán</i>	206
Adalék a szójáték jelentésanyagához. <i>Kövér Ilona</i>	209
Egy százéves kéziratból	216
A szófejtő szótárhoz. <i>Spitzer Leó</i>	220
Száz magyar szólásmód. <i>Galambos Dezső</i>	222
Az 1875-i nyelvjavító mozgalom	225
Ismertetések	226
<p style="margin-left: 2em;">Egy nyelvtudósnak élete munkája (Schuchardt Hugó művei). <i>Romanista.</i> — Egy georgiai eposz magyarul (Vikár Béla fordítása). <i>Simonyi Zsigmond.</i></p>	
Nyelvművelés	229
<p style="margin-left: 2em;">A törvénykezés és törvényhozás magyarsága. — Új németesség. <i>Simonyi Zsigmond.</i> — Olvasás közben. <i>Egri Anna, Parászka Gábor, Huhn Gyula.</i> — Főlöslleges idegen szók. <i>Antibarbarus.</i> — Új nyelvtani alakok. <i>Simonyi Zsigmond.</i></p>	
Magyarázatok	234
<p style="margin-left: 2em;">Szólások jelentése változása. <i>Simonyi Zsigmond.</i> — Kiverődött a jegyiből. <i>Győrffy István.</i> — Minő. <i>Lakatos Jusztián.</i> — Menekít. <i>Konsza Samu.</i> — Bértáfol. <i>Somogyi Géza.</i> — Cápunkurt. <i>Viski Károly.</i></p>	
Egyveleg... ..	238
<p style="margin-left: 2em;">A nyelvtudomány az egyetemen. <i>Germanista.</i> — Egy német szóról. <i>Schuchardt Hugó.</i> — Hazafiság és nyelvművelés. — <i>A boche</i> változatai. — A nyelvtudomány csodája.</p>	
Népnyelv... ..	240
<p style="margin-left: 2em;">Szólások. <i>Id. R. Vozáry Gyula, Szarvas Arnold.</i> — Tájszók. <i>Szenárey Zsigmond, Parászka Gábor, Balázs Lajos, Kun Kálmán Árpád.</i> — Gyermeknyelv. <i>Id. R. Vozáry Gyula, Ottván Sándor.</i> — Diáknyelv. — Családnevek. <i>Ilondai László, Kimnach Ödön.</i> — Helynevek. <i>Komjáthy Sándor, P. Juhász László, Benkő Gyula.</i></p>	
Üzenetek... ..	246

Legközelebbi füzetünk decemberben jelenik meg.

Előfizetés a Magyar Nyelvőr 46-ik évfolyamára :

Egész évre (január-december) 12 korona.

Tanárok, tanítók, tanulók, lelkészek, falusi iskolák féléron kapják.

☛ Az önképzőkörök kedvezményét meg kellett szüntetnünk. ☛

Középiskolák segédkönyvéül engedélyezve 1908.94079. szám.

Helyes magyarság

a hibás kifejezések, a kerülendő idegen szók s a helyesírás szótárával.

Irta Simonyi Zsigmond, a „Magyar Nyelvőr“ szerkesztője.

Tartalma: Bevezetés. — Helyes mondatszerkesztés. Az egyszerű mondat fajai. A mondatrészek szerkesztése. A szórend. Az összetett mondat. — A szók, szólások és szóalakok használata. A szók megválasztása. Idegen szók, nyelvjárási szók, tájszók. Rokonérzelmű szók. Szólások. A beszédrészek használata. Igeragozás, névragozás. — A helyes kiejtés és a helyesírás. — Szótár. (A szótári rész 111 lapra terjed.)

8-adrét alak, 212 lappal. = Ára egész vászonkötésben 3 kor.

Magyar nyelvészet.

Irta Simonyi Zsigmond. — Középiskolák legfelső osztályainak és tanítóképző intézeteknek engedélyezve. — Ára 1 korona.

Középiskolákban engedélyezve 1905/1129. szám alatt. — Tanítóképzőkben engedélyezve 1905/2463. szám alatt.

Az új helyesírás.

A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter 1903. március 14-én 86. szám alatt kelt rendeletével kiadott magyar iskolai helyesírás szövege és magyarázata, bővített szójegyzékkel.

Irta Simonyi Zsigmond.

(Egyetlen magyarázatos kiadás, mely a helyesírási szabályoknak hiteles, hivatalos szövegét teljesen magában foglalja. Bő magyarázatával egyszersmind vezérkönyvül szolgál az Iskolai helyesírás című füzethez.)

Ára vászon borítékban . . . . . 1 korona 50 fillér.

Magyar Nyelvőr.

A régebbi évfolyamokból a következőket kaphatni kiadó-hivatalunkban:

I. kötet 1. kiadás . . . . . 10 K	XVI–XVII. kötet . . . . . 12–12 K
III.-tól IX. kötetig . . . . . 5–5 K	XIX., XXI, XXII. kötet 5–5 K
XI., XII., XIII. kötet 20–20 K	XXIII. kötet . . . . . 10 K
XIV–XV. kötet . . . . . 10–10 K	XXV–XXXIV. kötet . . . . . 12–12 K

Egyes füzet csonka kötetek kiegészítésére
— amennyire készletünk engedi — 1 kor.

Germanizmus szemléltetve.

(A Borsszem Jankóból.)

— Hát ez micsoda maskara ?

— Jelentem alásan, a főorvos úr rám parancsolt, hogy három napig őrizzem az ágyat.

ÖZV. BENEDEK
KORNÉLNÉ

TELEFON-
SZÁM 72-34

PAPIRKERESKEDÉS BUDAPEST
V. KERÜLET, BÁTHORY-UTCA 15

POSTATAKA-
REKPEZNTÁRI
KLÍRING- ÉS
CSEKK-KONTÓ
20608. SZÁM.

Papir, író- és rajzszerkek, irodai felszerelések ; ügyvédi és kereskedelmi nyomtatványok, üzleti könyvek, névjegyek, levélpapírosok, eljegyzési és esküvői kártyák stb. kitűnő minőségben és a legjutányosabb árban beszerezhetők.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Bpest, Ferenc József part 27.

JELENTÉSVÁLTOZÁS — JELÖLÉSVÁLTOZÁS.

Cselekvő és szenvedő jelentés.

Irta Schuchardt Hugó.

Amit Simonyi Jelentéstani szempontok c. értekezése kapcsán előhoztak (Spitzer L. és Körösi S. a f. é. Nyr.-ben), arra ösztönöz, hogy itt is szóba hozzam rég és ismételve nyilvánított nézetemet (l. *Anthropos* 1912. 883 stb.): hogy alapján minden jelentésváltozás jelölésváltozás. Hiszen a magyar nyelvészek szeretnek ilyen általános kérdésekkel foglalkozni: ha tehát kétségeiket, eltérő fölfogásukat előadnák, hálás volnék, mert számot vehetnék velük elméletemnek mélyebb alapvetésében.

Legelőbb is azt kérdem: mi végre vagy miféle ösztönből tágitaná a beszélő valamely szónak jelentése körét? Ellenben valamely dolognak, valamely fogalomnak szokásos jelölését új kifejezéssel fogja helyettesíteni, mert úgy gondolja, hogy emez rövidebb, szebb, találébb vagy hatásosabb, szóval valamennyire jobb lesz, habár csak a saját szükségletére, sőt pillanatnyi céljára. Igaz, hogy minden nyelvi fejlődésben szükségképi szerepe van a hallgatónak is, de az csak közvetítő szerep: a hallgató mint beszélő terjeszti tovább a hallottat. Tegyük föl, hogy a hallott jelölést hibásan fogta föl: ez a félreértés még nem nyelvi tény, még ha az illetőnek ítéletét vagy cselekvését befolyásolja is; csak a beszélő ajakán válhat az nyelvi tényé.

Ebben a tárgyban tanulmányaim messzire visszanyúlnak, egész a gimnáziumig. Alapul, gyakorlati érdekből, az iskolai bizonyítványok szolgáltak. A *gut* [jó] osztályzaton alul először is *befriedigend* [kielégítő] következett — a tanár úr ki van elégitve, tehát rendben van minden. Azután *ziemlich gut* [meglehetősen jó], ennek a jelentéséről kézzelfogható fölvilágosítást kaptam padbeli szomszédomtól, mert az „*ziemlich stark*“ [meglehetősen erejű] volt. Aztán *ziemlich* [meglehetősen] — ez magától világos: *was sich ziemt* [ahogy illik]. Továbbá *mittelmässig* [közepeszerű] — ami a középértéknek (*Mittelmass*) felel meg, azt bizonyára nem érheti gáncs. Végül *schlecht* — „*nun, das ist eben schlecht und recht*“ [hát, egyszerűen rossz]. Ezt az összeállítást ki-egészítettem a két Georges-féle szótárral; megkerestem a latin megfelelőjét a német szónak és viszont, s így nem sok közbülső

láncszemen át sikerült eljutni *bonus*-tól a *malus*-hoz. Ennek a Jakab-létrának a fokai az uralkodó nézet szerint a „pejorativ“ [lefokozó] jelentés-változást tüntetnek föl; én inkább „meliorativ“ [javító] jelölés-változást látok bennük. Paul azt mondja a *mittelmässig* [középszerű] szóról: „Mivel csakis a nagyhoz, jelentőshöz való ellentétet emelték ki benne, rosszaló mellékjelentést vett föl.“ Helyes, de miért emelték ki éppen azt az ellentétet? Paul utal a *schlecht* fejlődésére, de itt arról is megemlékezhetett volna, hogy mostanában a *schlicht* [egyszerű] is lefokozásnak indul, mert bizonyára nem valami jó a *schlichter Abschied*, az „egyszerű elbocsátás.“ Még fontosabbak a következő párhuzamok: fr. *mal* helyett *mauvais*, vagyis *malifatius* (*malheureux*)¹, továbbá *fille* eh. *putain*, a németben is *Dirne* eh. *Hure*. Itt Paul eufemizmust említ; de eufemizmus van az előbbieken és sok más esetben is, mint pl. ha Bécsben *Herr* helyett azt mondják *Herr von*, vagy tovább *Herr von h. Herr Baron*. Budapesten *Kovács úr* h. *nagyságos úr*, *nagyságos úr* h. *méltóságos úr*. Számatalan alakban jelentkező műveltségtörténeti tény ez, a kifejezésmódnak finomítása, fokozott udvariasság, szóval nem a szóknak lefokozása, hanem a személyeknek (s a hozzájuk tartozó dolgoknak) túlságos fölbecsülése. Ehhez az eufemizmushoz pedig minden egyéb „jelentés-változás“ hasonló annyiban, hogy a változás a jelképen, nem pedig a fogalmon megy végbe.

Ami már most „egy szónak két ellentétes jelentését“ illeti, nézetem szerint kétféle módon keletkezhetnek; nézetem kifejtése egyúttal mutatja Simonyi fölfogásához való viszonyomat. Egyik mód az egyenes vonalú fejlődés: a régi jelentés megmarad az új mellett; a másik a jelentéseknek megoszlása: mind a kettő egyaránt eredeti, vagy ha tetszik, egyaránt nem-eredeti. Az elsőt a szem (a látás) különbsége okozza, a másikat az állásponté. Ugyanaz, ami egyiknek magas, a másiknak mély; ha pedig átvitel történik a nem-érzéki képzetekre, egyik kifejezés annyit ér, mint a másik: a németben pl. egyre megy a *hohe* és *tiefe Bewunderung*, egy és ugyanabban a levélben a megszólítás *Hochverehrter Herr* lehet s a befejezés *in tiefster Verehrung*; a multba leszállhatunk vagy fölmehetünk (*wir steigen in die Vorzeit hinab oder hinauf*). A térbeli szemlélet uralkodik a mozgáson is, a nyugváson is. Amíg a fölszint tekintjük, az egyes nyelvek a legkülönfélébb árnyalatokat mutatják; de mindenütt ez a szemlélet az alapja egy igen fontos nyelvi jelenségnek: a cselekvő és szenvedő megkülömböztetésének. A cselekvésnek ide- és oda-irányulását sok nyelv — mint pl. a georgiai — erősen kiemeli; más nyelvek, így a magyar, csak gyöngén; a németben az illető kifejezések értelme meglehetősen elhalványult

¹ Szerencsétlen, balsorsú; t. i. a két melléknévnek utótagja *fatum* és *augurium*.

(szintúgy mondják: *ich habe es hergegeben*, mint *er hat es hergegeben*, és nyelvjárásokban *herfallen* eh. *hinfallen*, elesni, hasra esni). Egy-egy lényegében azonos cselekvésnek különféle irányát néha külön igével fejezik ki, pl. 'jönni': 'menni', 'adni': 'kapni'. De többnyire egy igével is beérjük, s a közelebbi meghatározás önként folyik az összefüggésből. A fejlődést néha a mindennapi életben is láthatjuk. Pl. séta közben látjuk, hogy egy távolabbi helyen verekednek; közelebb érve megkülönböztetjük a verekedőket: *A ver- B* vagy *B ver- A-tól*, vagyis: *A veri B-t* v. *B veretik A-tól*. Az igéből való névszói származékokban a cselekvő és szenvedő jelentés közti ingadozás nagyon közönséges. Ime egy pár példa a németből: *Ich habe Lust diesen Wein zu trinken*; *er ist gut zu trinken* [inni való kedv: inni való bor]; *der Besuch der Stadt erschien dem Fürsten wünschenswert*; *die Stadt wurde durch den Besuch des Fürsten erfreut* [a fejedelem látogatása nagyon örömdetes; a gyűjtemények látogatása tanulságos]; *die Unterstützung dieses jungen Mannes liegt in unserem Interesse, die Unterstützung seines Gönners reicht nicht aus* [ez ifjú támogatása érdeklünkben van, a pártfogója támogatása elégtelen]; *mein unvergesslicher Mann war sehr vergesslich*. Látnivaló, hogy egy-egy képzőnek nagyon különféle szerepei vannak. Jelentésváltozásra itt nem gondolhatunk, hanem új jelöléseket, új kifejezésmódokat alkotunk, ezek legfőképp régi ruhába bújnak. Legszembeszökőbb példát találtam nemrég a hesseni Müller Otto egyik elbeszélésében: *trinkbar-t* a jó ivó értelmében (*ein trinkbarer und tatendurstiger Mann — den schweren trinkbaren Mann*), s hasonló eset a Sachs-féle német-francia szótárban: *söffig* (*süffig*) az ivóról és az italról;¹ amaz nyilván a *streibar*-felék analógiáját követi. — Ugyanaz áll a névszókából képezett fő- és melléknevekre. A *Schuldner* szóban mindig általában olyan személyt érztem, akinek a *Schuld*-dal, adóssággal van dolga, a tulajdonképi jelentésére nézve tehát némi bizonytalanságot éreztem, s mennyire meglepődtem, hogy régibb íróknál (Gellertnél és Lessingnél) hitelezőt is jelent a *Schuldner*, vagyis aki kapja v. követeli az adósságot (hollandi *schuld-eischer*), olyanformán mint *Zöllner*, *Söldner* (vámos, zsoldos). Ugyanilyen értelemben használja a régi francia a *dette* 'adósság'-ból való *detteur-t*; uo. *almoſnier* nemcsak alamiznaosztó, hanem alamiznaszedő koldus is.² Ha a régibb magyarságban a hitelezőt is *adósnak* mondták, ez lehetett a szónak eredetibb jelentése (aki *adja* a kölcsönt), a másik jelentése talán a német szó hatása alatt keletkezett. S német hatást látnék abban is, hogy *félelmes* a régibb 'félénk' jelentés mellett az újabb 'félelemkókozó' jelentését vette föl. Mert *furchtsam* a régibb németiségben

¹ [*Trinkbar* és *söffig* rendszeren a. m. iható, ami „itatta magát.“ Vö. m. iható bor és nagyiható ember; szóval ki nem mondható: Isten a megmondhatója.]

² Fr. *charitable* csel. és szenv.: *faire la charité*, — *demander la charité*.

furchtbar-t is jelent, és *schreckbar* még ma is jelenthet annyit mint *schrecklich* (vö. még *die alte schreckhafte Frau*, Kompert L. 1865, így ma is kétnyelvű szótárakban). Vö. hogy a latin *meticulosus*, *formidolosus* is cselekvő és szenvedő jelentésű. Vö. továbbá: olasz *pauroso* — sp. port. *pavoroso*; olasz *timoroso* — sp. *temeroso* [v. régi magy. *rettenő* és *ijenő*: terribilis, tehát szenv. ért.]. Spitzer Leó a m. *félelmes*-hez ezt a német megfelelést idézi: *das sieht ängstlich aus* és *er ist ängstlich*, ámde nem mondják *er ist ängstlich* olyan értelemben, hogy félelmes, aggasztó (*angsterregend*) *eine ängstliche Geschichte* nem rokonértelmű a *fürchterliche eine Geschichte*-vel hanem inkább ezekhez hasonlít: *ein banger Augenblick*, *ein schwindliger Weg*, szóval itt alanyi fogalmaknak tárgyiasításáról (objektíválásáról) van szó. — Végül megjegyzem, hogy a Kőrösi idézte olasz *vergognoso* nem tette meg föltételezett útját a szemérmestől, szégyenlöstől a szégyenletesig (mint az én utam volt *bonus*-tól *malus*-ig), hanem két külön származékot látok benne: egyik a szemérmeset jelentő *vergogna*-ból, másik a szégyent jelentő *vergogna*-ból.

Grác.

HELYTELEN INDUKCIÓ?

Irta Spitzer Leó.

A Nyr szerkesztőjének az egyazon szó ellentétes jelentéseiről szóló cikkét bíráltam, de tisztelt barátom Kőrösi bírálatomat újabb bírálatnak vetette alá (Nyr 1917. 90). Mikor az én tételmet megtámadja, egyúttal olyan módon idézi, hogy csakugyan megtámadhatónak látszik. Ámde én nem azt mondtam, hogy „az átelemezett szó nem tartja meg mind a két jelentését, az eredetit és az elváltozottat“, hanem „beállhat az átelemezés... bizonyos korlátok közt, t. i.“ (és itt következik a Kőrösi idézte mondat). Ezzel azt mondom, hogy valamint az „átelemezés“ lehetősége, szintűgy adva van az egyik jelentés eltűnésének lehetősége. Továbbá azt mondtam: „*félelmes* és *ängstlich* rendszerint [ritkított nyomással] mégis csak egyik jelentésében használatos“. Természetesen tudom, hogy a kétértelműség kiküszöbölése csak irányzata, nem elve a nyelvnek, vagyis hogy a fejlődés csak oda törekszik, nem merev szabályt követ benne. Egyébiránt úgy látszik, Kőrösinek és nekem más-más fölfogásunk van arról, mikor áll fenn két jelentés egymás mellett. Én azt értem rajta, hogy a mondatnak egy és ugyanazon a helyén, ugyanabban az alkalmazásban kétértelmű a szó. Ha az olasz *vergognoso* egyfelől szemérmes, másfelől szemérmetlen, ez nézetem szerint nem tűrhetetlen állapot, mert pl. *una giovane vergognosa* szemérmes leányzó, de *ti vergognosa!* te szemtelen! Ezek a helyzet által elég világosak, szintűgy mint a francia a legtisztés-

ségesebb társaságban így szólíthatja nejét: *ma petite cocotte*, holott *une cocotte* hölgyek társaságában talán egyáltalán nem említődik. A helyzet, a környezet határozza meg a szónak hangulatbeli értékét és jelentése irányát. Szintoly határozottan különbözik egymástól ez a fölkiáltás: *è una vergogna!* szégyen gyalázat! és ez a kifejezés: *una donna che ha un chè di vergogna*, ha egy asszonynak csak némi szeméremérezete van is... A kétértelműséget itt is, mint más esetekben, elhárítja a beszélés módja, a hanglejtés. Nyropnak sincs igaza, ha azt állítja, hogy a francia *peut-être* kétértelmű, mert szerinte 1. bizonytalanságot, 2. bizonygatást fejez ki. *Il viendra peut-être* [talán eljön] és *je suis libre de faire ce que je veux, peut-être!* [talán csak megtehetem, amit akarok!] ez két különböző és különbözőképpen hangoztatott szó. A német *nein* is majd tagadást, majd igenlést fejez ki: *Warst du dort? Nein.* Ellenben: *Nein, ist das schön!* vagy: *Warst du dort?* (a felelet ezúttal gúnyos hangon:) *Nein!!*¹

Nem tudnék megbarátkozni avval a magyarázattal, melyet Kőrösi ád az ilyen jelenségekről. Ha „helytelen indukcióról” beszélünk, a jelentésváltozásnak mintegy eleve logikai alapot tulajdonítunk, holott Kőrösi maga is úgy véli, hogy hiányzik a logikai megítélés, „midőn az ember a képzelt játékának vagy az indulat hevének engedve, önkénytelen túloz vagy általánosít.” Voltaképpen tehát Kőrösi azon az állásponton van, amelyen Sperber: indulatból használt logikátlan kifejezéssel bővül a nyelv. De a hibás következtetéssel való magyarázat nézetem szerint nem helyes: hiszen logikátlan eredményt nem logikai műveletekkel érünk el. A beszélő nem úgy jár el, mint Kőrösi gondolja: „I. Ném. *schlicht* = einfach, natürlich, ungekünstelt. II. Ami egyszerű, mesterkéletlen, az rossz. III. *Schlecht* (*schlecht*) tehát rossz.” Itt tehát a II. volna a helytelen indukción alapuló hibás ítélet, de ezt a valóságban sohasem gondolja el a beszélő, hanem csak a „logikus” nyelvész föltevése. Ellenben azt hiszem, a *schlecht*-nek rossz jelentése a helyzetekből folyó alsóbbrendű árnyalatok megerősödése által fejlődik ki. A pl. azt kérdezte: *Ist er etwas Besonderes?* [van neki valami kiváló tulajdonsága?] Erre B: *Er ist schlecht.* Ezt B úgy értette: ‘egyszerű ember’, de ha valami kiválót várunk valakitől, az a megjegyzés, hogy ő egyszerű ember, a kiválónak tagadása gyanánt tűnik föl, azért vette A a *schlecht*-et olyan értelemben, hogy ‘az átlagból nem válik ki, nem kiváló, — rossz’. A tehát nem olyasmit gondol, hogy minden rossz, ami egyszerű, hanem csak B beszédével kapcsolatban tűnik föl hiány gyanánt az egyszerűség. S a ‘rossz’ megint ‘jóvá’ válhat; egy szerelmes hölgy kedvesének korábbi kalandjairól hallva azt mondta: *Bist du schlecht!* de fölkiáltásába

¹ A. m. ‘hát talán nem?’ Ugyanezt fejezi ki a bécsi és pesti nyelvben terjedő zsidó-német *no-ná!* de a magyar *hogyne* is. — A szerk.

a csodálat hangja vegyült (mellékértelme: a rosszaság jól illik hozzád, „neked jól áll“). Ha a *schlecht* jelentése ilyen irányban fejlődne, 'vakmerő, nagyszerű, gavallér' s még tudja Isten mi lehetne belőle. Semmikép se gondolta az a hölgy, hogy minden rossz jó, hanem legföllebb: a kedvesem rosszasága jó. Ugyanígy lehetséges sok más jelentés-fejlődés is; egy angol azt mondta nekem egy szóban forgó ügyről: *That is not so simple*, mivel azonban éppen valami kétes tisztességű dologról volt szó, ahhoz a *not simple*-hez nálam most a 'kétes tisztességű' képzete kapcsolódik, s ez megfelelő körülmények közt a beszélőknek nagyobb körére is elterjedhetne. Egyszer amerikai nők társaságában azt mondtam: *he is good-hearted* (jószívű); erre általános kacagás: kérdésekre fölvilágosítanak, hogy ezt csak olyan emberekről mondják, akikről semmi egyéb jót nem mondhatni. Az eredeti helyzetet itt is így kell képzelnünk: *Is he clever?* (okos ez az ember?) — *He is good-hearted*. Az ilyen változások kérdésből és feleletből magyarázódnak: A valamely árnyalatot a szóhoz tartozónak vél, pedig B nem úgy értette, de az adott helyzetben úgy érthette volna. Még leginkább lehetne tartani Kőrösi véleményét egy-egy szónak más nyelvből való átvételénél. Hogy pl. az olasz *al pari* a magyar *alpári*-ban 'hitvány, alávaló, durva' jelentést vett föl, azt csakugyan az az elterjedt vélemény okozhatta (II. tétel Kőrösínél): „Amit az olasz eredeti áron ad, az rossz, hitvány.“ Így magyarázhatni a jövevényszóknak gyakori lefokozott jelentését. De az ilyen esetekben is sokszor az átadó nyelvben lehettek a fejlődés csirái: *siamo del pari* a. m. egyformán állunk, egyikünknek sincs többje a másiknál.

Egészen lehetetlen nézetem szerint a *vergognoso* melléknévre alkalmazni ilyen hármast következtetést: „Aki szégyenli magát, annak bizonyosan van oka. Akinek oka van szégyenkezésre, az bizonyosan valami rútdolgot mivelt. Aki rútdolgot mivelt és nem vallja be, az gyalázatos, szemtelen.“ Látnivaló, hogy a III. tételben levő toldásra („és nem vallja be“) az előzményekben semmi se mutat. Hogy válhatna ilyen módon a 'szemérmest'-ből 'szemermetlen'? Én ebben az esetben nem okozati összefüggést, hanem csak közös alapszó által való összefüggést látok: a szemérmest jelentő és a szemérmetlen jelentő *vergognoso* két külön szó¹, csakhogy mind a kettő *vergogna* származéka; vagy pedig azt kell mondanunk, *vergognoso* általában az, 'ami a szégyennel kapcsolatos', innen aztán 1. szégyent érző, 2. szégyenkezést előidéző. Ugyanígy magyarázzák a latin *amatus*, *potus*-féle igeneveket, hogy t. i. eredeti jelentésük

¹ Éppen úgy, mint az én két *Schwarm* szóm esetében (Nyr. 33. l.). Hasonló eset a bécsi telefonos kisasszonyok *autó*-ja eh. *automata* (t. i. Bécsben a 30,000-en fölüli számoknál az automata telefont kell szólítani): ezt a rövidítést persze előmozdította az *automobil*-ből rövidült régebbi *autó*, de nem ebből lett az újabb *auto*, hanem ezt a szót újonnan képezték az előbbinek mintájára, a kettő csak homonimja egymásnak.

'a szeretéssel, ivással mint tulajdonsággal fölruházott, mintegy szeretéses, ivásos', ebből egyfelől szenvedő jelentéssel 'szeretett', másfelől cselekvővel 'aki ivott' (l. a Nyrop idézte francia példákat, Grammaire historique 4. k. 56. §).

Természetesen nem tagadom, hogy alapjában minden ítéletünk következtetésből ered: így kellett a *schlecht* magyarázatában az egyszerűnek és rossznak azonosságáról való ítéletet föltennem; így kell föltennünk, hogy a fr. *mauvais* a lat. *malifatus*-ból ilyen következtetés alapján fejlődött: 'aki szerencsétlen, maga az oka'. De ezek a hibás ítéletek nem közvetlen okai a jelentésváltozásnak, hanem a „helytelen indukcióra“ való általános emberi hajlandósághoz még egy közvetlen oknak kell hozzájárulni: az indulattal kapcsolatos helyzetnek. Tehát nem a hibás következtetés okozza a jelentésváltozást.

Azt mondanám, a logika csak föltétele, nem oka az ellentétes jelentések fejlődésének. Ezt látjuk pl. Stöcklein érdekes fejtegetéséből, melyet a német *billig* szó jelentéseiről közölt (Bedeutungswandel der Wörter, München 1898. 17. l.):

„*Billig* hat sowohl die Bedeutung des lat. *aequus*, z. B. ein *billig denkender Mann*, als auch die des lat. *vilis*, z. B. *billige Waren*. Den Übergang zeigen die Verbindungen: *billiger Preis*, *billig verkaufen*. Ein billiger Preis bedeutet also zunächst einen Preis, der nicht übertrieben ist, der den Forderungen der Billigkeit, der *aequitas* entspricht. Da ein solcher Preis durchschnittlich ein niedriger, sicher ein relativ niedriger ist, so ersieht man, wie sich an das Wort *billig* in solchem Zusammenhang die Nebenvorstellung *niedrig*, *gering* knüpft. Diese wurde aber allmählich zur Hauptvorstellung und trug als solche die Kraft in sich, weiter zu wirken, so dass das Wort mit der neuen Bedeutung auch sonst Anwendung fand... Wenn jemand einem, der über ihn im Unglück spottet, statt ihm zu helfen, den Vorwurf macht: *Das sind billige Witzeleien!* so meint er mit *billig* eher das Gegenteil von der ersten Bedeutung; er will sagen: *Witzeleien ohne Wert, die man leicht machen kann, die nicht viel Geist erfordern!*“

Igen jól látjuk itt, hogy a *billig* szónak 'aequus' — 'iniquus' jelentésfejlődése csak lassanként történik, azáltal hogy megerősödik, uralkodóvá válik egy mellék képzet, mely — igaz — logikai okokból merült föl: a Kőrösi szerkesztette következtetés tehát föltétele a mellékképzetnek, de nem az okozza a jelentésváltozást. S az a megerősödés csak a mondat s a párbeszéd összefüggésében válik foganatosná. Kőrösi magyarázatából úgy látszhatna, mintha a jelentésváltozás logikai megfontolás alapján hirtelen, ugrásszerűen történne, holott nézetem szerint csak a beszédben, az összefüggésben való gyakori használat idézi elő a változást. Az emberi logika, mely föltétele a mellékképzetnek, általában egynemű, s ebből magyarázódik, hogy különféle nyelvekben is beáll ugyanaz a jelentésváltozás: a fr. *bon marché* ('jó vásár' >) 'olcsó' > alaptalan, értéktelen (*faire bon marché de qu. ch.* 'kevésbe venni vmit, eltékozolni'); a fr. *gratuit* 'ingyenes' > 'alaptalan, önkényes' (*une idée gratuite*).

De nem mindig kap erőre a mellékképzet: a magyar *olcsó*, az olasz *buon mercato* jelentése nem mutat hasonló fejlődést.¹

Még kevésbé alkalmazhatni Kőrösi elméletét olyan esetekre, minők a fr. *chef* 'fej' és 'vég' vagy pl. a *prêtre* és *emprunter*, *lernen* és *lehren* fölcserélése. Igaz, hogy aki tanít, egyúttal tanul (*docendo discimus*), de ez nem népszerű fölfogás, és még kevésbé az, hogy a hitelező kapná a kölcsönt.

Hogy csakugyan sokszor csak a nyelvész állapít meg logikai összehasonlítás által ellentétes jelentésfejlődéseket, azt Kőrösi éppen a maga választotta esetben is, a *miniszter* példájában, meg fogja engedni: a *miniszter* nem szolgál, ha a kormányzottak tömegével állítjuk szembe, hanem csak ha az uralkodóhoz vagy az államhoz viszonyítjuk. Csak ha a kormányzott osztályokhoz, az alattvalókhöz számítja, láthat itt ellentétet a nyelvész (vö. amit első cikkemben a 'szenvedés' és 'gyönyörűség' jelentésű *passio*-ról mondtam.) Ha egyes szók a fejlődés folyamán jutottak az eredetivel ellentétes jelentéshez, összeállításuknak voltaképpen csak anekdotaszerű érdeke van, olyan mint pl. az úgynevezett doublette-eknek (fr. *chose* és *cause*, mind a kettő a latin *causa*-ból) vagy a visszavándorolt szavaké (fr. *budget* az angol *budget*-ből, emez pedig a fr. *bougette* 'tarisznya' szóból). Az ellentétes fejlődés úgyszólván a véletlen dolga.

Bécs.

A MONDATTÁRGY HASZNÁLATÁHOZ.

Irta Kovács Márton.

Steinthal mondja, hogy tulajdonkép nem átható és átnemható igéket, hanem csak tárgyias és tárgyatlan szerkezeteket kellene megkülönböztetni. Alig van ugyanis olyan cselekvő „át-nemható“ vagy „tárgyatlan“ ige, mely bizonyos körülmények között tárgyat ne vehetne maga mellé, sőt Simonyi kimutatta (Nyr 15. k.), hogy néha még a visszaható alakú igék is fölvehetik a tárgyias szerkezetet: *megágaskodta a töviskerítést, meg-gazdálkodni vmit* stb. Átnemható igék tárgyias szerkezetei már többször össze voltak állítva a Nyr-ben (2:402, 4:368 stb.), de azért talán nem érdektelen, ha gyűjteményemből ezúttal még néhány ilyen kifejezést idézek.

Egyik gyakori eset az, hogy helyhatározó helyett használjuk a tárgyat, ha t. i. nyomatékosabban akarunk szólni s erősebb vonatkozást akarunk kifejezni. Így érthetjük meg a következő szerkezeteket:

¹ A magyar szó némileg igen. Faludi pl. ezt az olasz mondatot: „... voi avete tirato una *svantaggiosa* mappa del continente“ így fordítja: *olgy olcsó képét adod* (NySz). És CzF szótára szerint *olcsó* átvitt értelemben „minek kevés bece van, mit könnyen adnak. *Olcsó jószág a puszta cím.*“ — A szerk.

Édes remény kezdi szállni Gyula pusztá kebelét (KisfS. Gyula 7:2, vö. *megszállni umil*). Óbenne új szent érzemény fakad, mely bájerövel szállja lelke mélyét: ihn ergreift ein überraschend neu Gefühl (Szenvey: Messzinai hölgy 62). Lelkem a sötét iszonynak fagyaláló derleple szállja: mich umschlingt ein kaltes Grausen (ur. 86). Medrét nem ulla sár, vizét nem szállta szenny (Tompa Költ. 1:150). Így hatja szívemet a fülmilék nyögése (Dayka 25, Oicsó ktár). Bús lelkeket sötét irtózat hatja: mich ergreift ein schauderndes Gefühl (Szenvey id. h. 82). Vérem hatja szűzek árnya fordulatja (Arany: Rege). Kazinczy a meghal igét is 'hat, hatol' helyett, tehát helyi jelentéssel használja: Midőn fegyverünk zörgése fülét meghatá (Munkái 6:230). A hegy lábainál ének hatá meg fülöket (Regék 31). — Halászva, nyulászva s erdőket vadászva (Koháry, Thaly Adal. 202). A hús völgy mögeit vadásszák (Arany BH 8:3). Hasi-tom, vágom, szürom, könnyökölöm [no, most könnyökölje! mondta egy monori dajka], pacsit adok, megpuszizom (Gyermekmondóka). Vö. Fejében a gondolatok egymást könnyökölték (Vas Gerebenből id. Nyr 2:403). A földnek lakossa lőt-fut, könnyöki egymást és tapossa (Arany: Vojtina poétikája). — Sötét homál béburulta mü szemekinket (RMK 6:84). El kezdte árnyékát ugrálni, haszontalan, mert nem tudá soha sem keresztülugrani, sem elkerülni (Ungv. Tóth L. Versei 80).

A tárgyias igét bizonyos esetekben a belőle képezhető műveltető ige helyett használjuk, pl. házat építék eh. építettek, a hadvezér ostromolja a várat eh. ostromoltatja (l. Simonyi: Jelentéstan alapvonalai 31. 7. j.). De így fordul elő két tárgyatlan ige is a megfelelő műveltető helyett: ég és telik eh. éget, tölt.

„Meginté őket, hogy világot égnének és vigyáznának... Azonközbe nagy szélvész támadá és az világokat megoltá“ (ErdK 422 b). „Hogy égjön meg az istennyila!“ (t. i. téged, Nép, Rozsnyó vid.) Verjen meg a napisten! az Isten tüze égjen meg! (Népk. gy. 3:316). — Murány miatt szívét nem kevés bú telé (Gyöngy, MV 1:42). Az öröm, mely pici szivecskéjét megtelei (Arany: A fülemile). Nyilván az a sok percc élte a gyomrát (Nép, Hévizgyörk). — Vö. még: A ciprus erősbén inogta fejét: die Zypresse habe ihr Laub starker bewegt (Kaz. Munk. 2:247, eh. ingatta).

Érdekes, hogy hasonló jelenségek vannak a szláv nyelvekben: „Einige Verba intransitiva treten in manchen [slavischen] Sprachen als Causalia und demgemäss als Transitiva auf: serb. *izgorjeti* 'comburi, comburere': izgorjeti majku oganj živi...“ (Miklosich: Vergl. Gram. 4:377.)

Irányulást jelentő helyhatározó mellett úgyszólván minden tárgyatlan ige vehet tárgyat maga mellé, ha maga nem jelent is mozgást, illetőleg mozdítást. Az utóbbi képzet ilyenkor csak a helyhatározóhoz, ill. az igekötőhöz fűződik.

Uronk születése napján a kút a víz helyében nagy jó illatú és ízű olaj; folya és származa magából (DebrK 55). Oh *csepegj* vigasztalásnak magvait az ő inségébe: streue Samen des Trostes in seinen Jammer (Kaz. Munk. 2:181). Egy kútő *buzgotia fel* ottan tiszta vizét, ahol lába a földet megilleté: da sprudelte eine Quelle an seinem Fuss auf (uo. 246). Oly bőségszaru, mely ami tetszenék *redő bugyogja* (Ungv. Tóth L. Versei 25). Néked, néki, nékem azon oltár lángja *lobog fényt* pályánk szép koszorúja felé (Kaz. Lev. 2:46, Toldy kiad.) Forrás keble olajt *buzog* (Arany: Rege). *Áradj* folyam ma vízőzött (Arany: Keveháza). Szeme vért *síkrázik* (Szász K. Álmos 108).

Végül megemlítem az eredménytárgyat (minálunk először Simonyi rendszeres iskolai nyelvtana különböztette meg). Ez a cselekvésnek eredményét fejezi ki és szintén igen gyakori az úgyn. tárgyatlan igék mellett. A következő idézetekben pl. a

piroslik, nyílik, nyiladozik, virágzik igéknek van ilyen eredmény-tárgyuk :

Vért piroslik hősi arculatja (Vör.). A kölesdi szép sík mező Balogh Ádám dicsőségét nyiladozza, a kölesdi csatamező Balogh Ádám dicsőségét virágozza (Thaly K., Föv. Lapok 17: 409). Pirosat nyílik a rózsa (Nyr 4: 44). — Néha „tárgyas ige“ nem az ő szokott tárgyával („iránytárggyal“) áll, hanem ilyen eredménytárggyal, pl. Piros rózsat *nyit* ajaka (Faludi). Hajnalt lát-szott nyitni szája mosolygása (Gvad. Pöstyéni fürödés 36). Ezek tulajdonkép a *nyil* igének ilyen tárgyatlan használatán alapszanak: *nyit a virág, nyit a rózsa*, azaz nyílik, virít, virul. — Vö. még: S lankadó nefelejts szemed harmat gyöngyöt *görgedez* (Berzs. Lolihoz).

CIGÁNY ÉS ZIGÁNY.

Irta Wertner Mór.

A NySz. szerint e névre először csak 1393-ban akadunk, midőn Michael de Czigán szerepel; czigán itt határozottan nemesi vezetéknevnek veendő. A szótár többi adatai kivétel nélkül csak a cigány szó értelmezésével foglalkoznak és a mai értelemben veendő cigányt értik rajta. Az Oklsz. adatai 1402-vel kezdődnek és azokban 1517-ig kizárólag csak vezetéknevvel van dolgunk. Az EtSz. szerint az első tulajdonnévi adatok a 14. és 15. század határáról ismeretesek; hivatkozik 1384. évi oklevélre és a fenti 1393 és 1402. éviekre; de azonnal kijelentem, hogy a tulajdonnév már *sokkal korábban* előfordul.

Az egri káptalan tanúsítja t. i. 1289-ben, hogy a Tomaj nb. Sámód fia Miklós comes a Zemplén megyében fekvő **Zygan** nevű szerzett birtokának felét vejének, Berencsei Konrádnak adományozta (Bánffy-Okltr. 127). Ezen adományozás egy igen hosszadalmas pörnek lett kiindulópontja, melyet Miklós fiutódai atyjuk leányutódai ellen indítottak. Ebben a helység neve, melyet Miklós fiutódai vezetéknevül felvettek, a következő alakokban szerepel: 1327: nobilis de Zygan (uo. 57) és Dominicus filius Nicolai de Zygan (Zichy-okltr. 1: 296). 1341; possessio Zygan (uo. 129); 1342: de Zegan (uo. 115); 1343, 1345, 1347: de Zygan (uo. 123, 127, 132, 133, 135, 136, 137); 1350: possessio Zygan (uo. 171, 172, 173); 1365: de Zygan (uo. 252); 1368 április 29-én: *possessio Cygan* (uo. 279); de ugyanazon évben egy hónappal korábban még Zygan (uo. 278); jun. 21-én: Zigan (uo. 280); julius 12: Zygan (uo. 281); és ugyanígy még gyakran egész 1381-ig (uo. 284–363); 1393: de **Czygan** (uo. 453); 1396: de Zygan (uo. 465).

Egyéb helyeken a következő alakokban fordul elő. 1326: *Dominicus de Scygan* (Anjoukori Okmtr. 2: 244); 1371: de **Chygan**; de **Zygan** (Zichy-okltr. 3: 421–422, 435–437); 1372 és 1374: de Zygan (uo. 473, 538); 1375: Michael de Zigan (uo. 596); 1376: Michael de *Eg(y)haszaszygan* és Mathias de *alia Zygan* (uo. 649); 1382, 1383, 1384: de Zygan (uo.

4:241, 246); 1383: de Zygan (uo. 291; uo. 291 hibásan de Zygon); 1385: de Cigan (uo. 304); 1389, 1390: de Zygan (uo. 393, 442); 1407: *Thomas Chygan* Veszprém megye alispánja (Teleki-okltr. 1:326). Ami pedig a Fejér X. 5:137 old. 1411-ről szóló Czygan-Vaja nevű helységet illeti (EtSz, N₃Sz, Csánki 1:566), e helység már jóval korábban is ilyen néven szerepel. 1370-ben tanúsítja t. i. Középszolnok megye tisztikara, hogy a *Cyganuaya*-i vendégnépek valamely garázdálkodásban vettek részt (Teleki-okltr. 1:166).

Kérdés már most, hogy mindezen esetekben hogy kell e nevet kiejteni s mit jelent? EtSz. szerint az 1381. évi Zigan olv. Szigán, esetleg *Zigán*, az 1402. évi Chygan pedig a. m. Cigán. Erre a következőket kell figyelembe vennünk. Midőn a zemplénmegyei helység 1289-ben felmerül, a Zygan nevet viseli. 1326-ban találkozunk első alakváltozásával, amennyiben akkor már *Scygan* néven szerepel. Hogy ez esetben tényleg a régi Zigan-nal van dolgunk, bizonyítja az, hogy Scygni Domonkos az 1315 óta ismeretes Tomaj nb. Zygani Domonkossal azonos. 1368-ban a helység *Cygan* néven fordul elő; de mivel ugyanazon évben a helység csak néhány napi különbséggel megint csak mint Zygan szerepel, ezen egyetlen egyszeri Cygan csak egykoru rossz irat, vagy későbbi rossz olvasat és így alig vehetjük tekintetbe. 1371-ben kezd a Chygan alak szerepelni, de ugyanakkor megint csak Zigan; 1385 óta felváltva Cigan és Chygan, míg a 15. századtól kezdve e két utóbbi alak állandóvá válik. Ezekből tehát azt látjuk, hogy 1289-től egészen a 15. század kezdetéig, tehát több mint száz éven végig a *Zigan* vezet. A *z* azonban régi okiratainkban rendszeren a. m. *sz* és mivel 1326-ban *Scygan*ra akadunk, az *sc* pedig kivétel nélkül *sz*-nek ejtendő, határozottan mondhatjuk, hogy a zemplénmegyei helységnek és nemesi vezetéknévnek *helyes kiejtése egyes-egyedül Szigán és hogy már ezen körülményeknél fogva a mai értelemben veendő cigányhoz semmi köze*. Hogy a 15. század kezdetétől fogva Chygan-nak irták és hogy ezt Cigán-nak ejtették, kétségtelen, de ehhez is van megjegyzésünk.

Jelentésére nézve mindhárom szótárunk abban egyez meg, hogy az eddig ismert összes adatok a cigányra vonatkoznak. Különösen kiemelendő az EtSz.-nak azon magyarázata, hogy a 15. század kezdetétől fogva szereplő Chygan-alaknál „a dictus adatok jelentetik: *nemzettségére cigány és jellemére cigány: ravasz, csalárd, alattomos.*“ A jellemre vonatkozó értelmezés elfogadható volna, ha csak egyes emberről volna szó; de hogy ezen sehogy sem epitheton ornans-nak veendő nevet valaki állandó vezetéknévnek használta volna s ezt utódaira hagyta volna, aligha történhetett; a „cigány“ ily esetben már nem volt gúnynév, hanem sértésszámba ment. Ha az ismert adatokat elemezzük, azt találjuk mindenekelőtt, hogy számos megyében a 15. század kezdetétől egészen a 16. első feléig sok Cigány

nevű nemesi család virágzott. 1407-ben Chygan Tamás *Veszprém megye alispánja* (l. f.). — 1410-ben találjuk, hogy a Tompa nevű zalamegyei helység földesura: Chygan János fia András és hogy a szomszédos Erdőfaluban Chygan Benedek egy nemesi curia birtokosa (Zalam. Okltr. 2:370.). — 1427: Pozsega megyében: vorszányi Cygan nevű család. — 1459. Középszolnokm. sarmasági Czigan cs. (Csánki 1:569). — 1461. Békésm. ölyvedei Cygan cs. (uo. 658). — 1467. Zalam. pázmánházi Czygan cs. (1477-ben Chygan, uo. 3:141). — 1490. Zalam. györgyfalvi Czygan cs. (uo.). — 1496. Zalam. karikai Chygan cs. (uo.) — 1498-ban találjuk, hogy a nemes Tincs Zsigmond, Torda (erdélyi) város bírájának az anyja, néhai Czigan Miklós leánya (uo. 5:824). — 1512. Zalam. nemesnépfalvi Chygan cs. (Csánki 3:141). 1513. Zalam. Monyorókeréki Chygan cs. (uo. 3:141). — Hogy ezen esetekben a Chygan azt jelentené, amit az EtSz. feltételez, teljesen kizárandó; de jön ehhez még egy fontosabb megjegyezni való is.

Hogy mikor tűntek fel Magyarországon legelőször a cigányok, azt okirati bizonyossággal nem tudjuk. Általában elfogadott vélemény szerint 1417 körül tűntek volna fel nálunk, Zsigmond király uralkodása alatt, de van oly vélemény is, mely szerint ez már Nagy Lajos uralkodása alatt (1342—1382) történt volna. Legyen azonban bárhogy, annyi bizonyos, hogy már az utóbbi esetben is az 1289-ben felmerülő Zigan helység és a tőle vezetéknevet vett Tomaj nb. család nevét legalább is a 14-ik század végeig nem lehet a cigányokkal kapcsolatba hozni, *annál kevésbbé, ha tényleg csak a 15. század második tizedében tűntek föl.* Midőn már nevüket eléggé ismerték nálunk, lehetett eset arra, hogy az addig Szigány néven ismert helység és egynehány ilyen nevű férfi vezetéknevét Cigán-nak ejtették ugyan, de az hogy ezzel az illetőknek nemzetiségét vagy jellemét akarták megjelölni, teljesen kizárandó. A cigányok még mai napság kóborlók; társadalmi törvényeket nem ismernek és az ország lakosságába való beolvadásról mitsem akarnak tudni; annál kevésbbé lehet tehát feltenni, hogy a 14. és 15. században egyikük-másikuk valahol állandó letelepedés után rendes foglalkozást keresett és oly családot alapított volna, mely az idők folyamán nemesi rangot kapott volna, vagy melynek egyik-másik tagja előkelő és nagy hatáskörű közhivatalt vívhatott volna ki magának. Mindezekből kiviláglik, hogy a fenti adatokban a Szigán és a Cygan (Chygan) nem a cigánynépre vonatkozik, hanem egy eddig magyarázatlan és *szigány*-nak értendő szóra vezetendő vissza, mely a 15-ik századtól kezdve bár akkor sem a cigányokra való tekintetből, *cigány* alakban is szerepel. Felette érdekes még a következő adat is. Szécsi Miklós országbíró tanúsítja 1384-ben (Zichy okltr. 4:217), hogy Várdai Domonkosnak Daróci István elleni ügyében halasztást ad. Kiemeli, hogy Várdai Domonkosnak ügyvédje **Zigan fia László**,

ki ezen minőségben a *leleszi konvent* megbizásából működik. A szó tehát mint személynév is előfordul. Ebből ugyan még nem ismerjük a szófejtő jelentését, de ha fontolóra vesszük, hogy Chygan helység a 14. században nem csak mint Zemplén-megyei, hanem helyyel-közzel mint Szabolcsmegyei helység is szerepel (Kis-) Várda pedig Szabolcsmegyéhez tartozott, nagyon valószínű, hogy Szigán eredetileg férfinév volt, mely egyik urtól¹ a helységre is átszállt.²

IDEGEN EREDETŰ SZAVAINK TÖRTÉNETÉHEZ.

Irta Réthei Prikkel Marián.

A magyar nyelvtörténet kutatóit elsősorban eredeti szavaink multja érdekli. De emellett természetesen nem hagyják figyelmen kívül nyelvünknek idegen származású szavait sem, hisz fontos művelődéstörténeti kérdés: mikor tájt honosodott meg ez, vagy az az idegen szó a magyar beszédben?

A NySz. mint más egyebekben, úgy idegenből származott szavainkra vonatkozó adatokban is — főképp ez utóbbiakban — fogyatékos. Elenyészően keveset vett fel közülök ahhoz a nagy számhoz képest, melyet őseink valóban használtak, és részben még mi is használunk.

Ezt a hiányosságot eléggé megsynli az új EtSz. is, mert többnyire újabbkori forrásokra kénytelen hivatkozni oly idegen szóknál, melyek igazában jóval régebben honosodtak meg nyelvünkben. Például az admirál, algebra, bigót, bilét, biliárd, buda (=abtritt), centrum, citadella stb. szókat csak XIX. századeleji forrásokból tudja idézni, holott könnyen kimutathatóan már korábban használták őket apáink. Ez a hiányosság pedig a következő füzetekben csakis szaporodni fog, mert forrásainak bővülésére nem sok reménység van. Mindnyájan tudjuk, hogy nyelvhistorikusaink eddig alig valamit pótoltak a NySz. idevágó hiányaiból.

Tagadhatatlanul kívánatos volna tehát, ha ezentúl nagyobb figyelemmel kutatnák idegen szavaink multját. Gyors hozzáállással még számottevően lehetne csökkentenünk az EtSz.-nak ebbeli várható hiányait.

¹ Úgy látszik, török eredetű, török *-an* végű igenévképzés: *sigan egy *sik-* igéből; a kazáni tatár *sik-* útmutatása szerint pl. elnyomót v. meghajlított, tehát hódítót jelenthetett. A *Zigány* név egébiránt egy ma is élő ismert család neve, s mint egyik jeles tagjától tudjuk, a családi okiratok a 17. század elejéig nyúlnak vissza. — A szerk.

² Végezetül hadd említsem még a cigányokról szóló következő újabb adatot: 1495. Bártfa város levéltára 3172. sz. a. a bjeczi kapitány levele Bártfa város tanácsához, melyben többi között azt mondja, hogy valamely templomot kiraboltak és hogy a rablók között quidam Vasko *czigan* is volt.

Az alábbiakban példával akarok előljárni: egy csomó meghonosult idegen szavunkhoz közlők történeti adatokat, nagyrészt olyanokhoz, melyeket már jóideje s egész mai napig használunk, habár a NySz.-nak csak néhányról vannak gyér adatai (ezeket †-tel jelölöm meg).¹

Admirál, admirális: Fő-vezér, Commendans, a-vagy Gubernátor, Admirál itt az okosság. Cs., Morzs. 1725., 621. Nem lenne mivel kínálni a spanyol admirálist. H. n. 1752., 498.

Akadémikus (= akadémiaát végzett): Vegyük fel, hiszen akadémikus, hogy ne tudná tanítani. V. Gy. n. 1675., 5. Mi is oda mentünk ebéd után, lévén ő kegyelmek két akadémikussal együtt. V. Gy. n. 1699., 298.

Album: Albrecht uram Albumában nevünket feltettük. H. n. 1752., 512.

Alé: Kimenvén az aléba sétálni, beszéllé, mit olvasott. H. n. 1752., 512.

Algebra: Elhullatta az algebrát és teljességgel elfelejtette. H. n. 1752., 534.

Alkimia: Ami Szent, és Istenes igyekezetünk Alchimiája a sárbul is aranyat csinál. Cs., Tr. 1724., 672.

Antikvárius: Jártam a bibliopóákat és antikváriusokat. H. n. 1752., 612.

Aprehenzió: A száraz persuasios maga-hitség a nyúghatatlan apprehenziók-miatt meg-őszétti a lelket. Cs., Morzs., 1725., 549.

Aspirál: Úgy vette észre, hogy aspirál a főségre. Th. n. 1694., 454.

Attakíroz: Szerencsésen attaquirozták az ellenséget. H. n. 1762., 19.

† Bankrott: Béjövén Erdélybe, megházasodott, banquerottá lett. H. n. 1766., 251.

Bigott: Nem bigott a vallás dolgában. H. n. 1766., 285.

Bigottéria: A vallásbéli bigottérián kívül ez az oka. H. n. 1767., 319.

Biliárd: Volt bileárdos sátor is. H. n. 1752., 487. Nyárba mulatott és bileárdot tartott. H. n. 1768., 351.

Bilét: Simon iránt bilétet vett ő felségétől. H. n. 1763., 85. [n. 1766., 286.

Buda: A budába hajtotta. H. n. 1764., 116. Látja nyitva a buda ajtaját. H.

Butélia: A tokaji asszú szőlő bornak butéliája jár két és három rubelen. H. n. 1752., 519. [kitéve. H. n. 1752., 487.

† Centrum: A kik a centrumot találták, azoknak legnagyobb praemium volt Citadella: Vittem az méltóságos regium gubernium commissióját a szebeni

citadella építésére rendeltetett száznegyven munkásokrul. V. Gy. n. 1702.,

Doktorál: Hollandiában doctoráltatta magát. H. n. 1766., 251. [355.

Deklinál: Az-után mint-egy Syllabikálni, czeremoniák-ra tanította, továbbá declinálni. Cs., Morzs. 1725., 143.

Dollár: Baliga szerzett 40 dollárt. H. n. 1753., 612.

¹ Azt, úgy hiszem, nem szükség külön magyaráznom, hogy adataim időre nézve csak relatív értékűek, mert egy részük valószínűen már régebben is járatos lehetett apáink beszédében. Legtöbb adatom Halmágyi István naplói-ból (a 17. sz. második feléből) való, de emellett más forrásokból is gyűjtöttem. Rövidítéseim: H. n. = Halmágyi István naplói. Mon. Script. 23.; K. n. = Keczer Ambrus naplója. Mon. Script. 33.; Th. I. = Thököly Imre levelei. Mon. Script. 24.; Th. n. = Thököly Imre naplója. Mon. Script. 15.; V. Gy. n. = Vass György naplói. Mon. Script. 35.; V. L. n. = Vass László naplója. Mon. Script. 35.; R. D. törtm. = Rozgonyi Dávid (1641—1718) történeti maradványai. Mon. Script. 8.; Cs., Hk. = Csúzy Zsigmond, Három kenyér; Cs., Morzs. = Csúzy Zs., Morzsálék; Cs., Síp. = Csúzy Zs., Sipszó; Cs. Tr. = Csúzy Zs., Trombita.

- Embrió: Vagynak musacumában sok embryók. H. n. 1752., 472.
- Evangelikus: Hol lappangottak akkor a mostani Cal, vagy Zab-evangelicusok? Cs., Síp. 1723., 526. [1766., 326.]
- Fábrica: Azon száz embereket jó volna azon fábrikához applicálni. H. n. Fantasztá: Egy phantasta Székely nevű praedikatorunk. H. n. 1763., 100.
- Fatális: Ezen holnap énnékem igen fatalis lőn. H. n. 1752., 557.
- Finánc: Leányát ritka szépségeért vette el egy finánc officialis. H. n. 1753., Garantíroz: Garantírozá minden országit. H. n. 1762., 29. [597.]
- Gratulál: Az úr gratulála nékem. H. n. 1753., 615.
- Harmonia: Addig harmoniát várni nem lehet. H. n. 1763., 98. [1752., 547.]
- Importál: Esztendőnkint nagy summa pénzt importált az országban. H. n. † Instál: Hogy fogatos légyen kérésünk, azok-által kell instálnunk, könyörögnünk. Cs., Tr. 1724., 559.
- † Instancia: Első instanciájá-ra, s-alázatos könyörgésére a fejedelemnek vallyon miért engedelmeskedett mindgyárt. Cs., Tr. 1724., 712.
- Intráda: Mingyárt az első intrádakor is valóban jól lakánk. K. n. 1666., 241.
- Jurátus: Ebéden jurátusával együtt jól is lakék szállásomon. K. n. 1668., 356.
- Kabinet: Vagy maga megírja, vagy cabinetjából megírhatja. H. n. 1767., 326.
- † Kancsuka: Gyakorta kenyik tatár kancsukával vállát és hasát. Cs., Síp. 1723., Kartell: A német császár velünk cartellát ineált. Th. I. 1705., 613. [739.]
- Katolizál: Reá gondolván magát, katholizála. H. n. 1766., 240.
- Kolléga: Vest uram, a registrátor régi collegám. H. n. 1572., 459.
- Kollekció: Nagy csiga collectiója volt. H. n. 1752., 473. [534.]
- Komót: Nines semmi posztó a fenekőben, mégis igen commod. H. n. 1752., Kompánia: Az előbbeni laitmán szép rendesen ma búcsuzott el az kompániájától. K. n. 1663., 120. Ott vadásztunk az körül való erdőkben igen szép compániával. V. L. n. 1718., 496. [1763., 73.]
- Konduitliszta: Ő felségénél minden erdélyi urak conduit listája megvan. H. n. Konferál: Mindeneket azokkal conferál, azokkal végez. Cs., Hk. 1724., 473.
- ↖ Konfiskál: Jozzágotkat confiscállják. Cs., Hk. 1724., 513.
- Konjugál: Végre conjugálni tanétotta. Cs., Morzs. 1725., 143.
- Kontó: Felküldöm a contot, s ő felsége kifizeti. H. n. 1767., 329. [1724., 471.]
- Kontrabont: Bé-lépett farkas kaszájával a contrabontos telhetetlenség. Cs., Tr. Kontrakaríroz: Azon székely militia dolgában contracarírozták ő felsége akaratját. H. n. 1764., 145.
- Koperta: Azt is cőpertában nem csinálod. Apor. Metam. 360. Ne sajnálja sietve nékem kebelébe tenni tudósítását, Bors Lázár uram levelével egy coopertában. H. n. 1764., 114.
- Korifeus: A coriphaeusok katonák. H. n. 1764., 111.
- Láger: Éjszakára a mezőn vertek aztán lagert. H. n. 1763., 79.
- † Libéria: Liberiás szolgálai voltak tizennyolcan. B. n. 1693., 589.
- Limonádé: Eddig néki feles költségébe került, este kártyázás alatt sok limonádéja is nem kevésbe kerülvén. H. n. 1768., 386.
- Lira: Kétszáz lírát templom építésére küldött. H. n. 1752., 508.
- Mancséta: Machétával udvarhoz ne menjen. H. n. 1766., 239.
- Márgó: A Bibliák márgoira függesztett csáváló magyarázások mit akarnak? Cs., Tr. 1724., 720.
- Matematikus: Hires mathematicus volt. H. n. 1752., 463.

- Ministrál: Ő felsége az királlyal és erczercezzel ministrált és szolgálta nekik. V. Gy. n. 1699., 297.
- † Miniszter: Az német császárnak négy ministere vagyon, az ki a dolgokat kormányozza. B. n. 1692., 510. Veterani és Haiszler generalisoknak és némely bécsi ministereknek magam és feleségem neve alatt irattam leveleket. Th. n. 1693., 75.
- Minisztérium: A ministerium szüntelen változék. H. n. 1763., 94.
- Moratórium: Patvarkodásokkal költséget, fáradságot okoznak; Moratoriumokat szereznek. Cs., Tr. 1724., 678.
- Muzeum: Musaeumában solare microscopiumot láttunk. H. n. 1752., 473.
- † Obsit: Harmadiknak obsitos lézengő katonát tettenek bé. H. n. 1767., 469.
- Parlament: Miért hozta ki Angliából a parlament actáit. H. n. 1767., 327.
- Patrontás: Nagy lármával kardot, patrontást visszahányták. H. n. 1762., 17.
- Patrónus: Barátinktól, tutorinktól, patronusinktól reméntenél meg-fosztatunk, Cs., Tr. 1724., 592.
- Pauzál: A mezőre mentem ki ebéd előtt pausálni. V. Gy. n. 1699., 297.
- Peniculus: Ide siess Apelles festő ecsetcskéddel, gyenge, és engedelmes penicillusoddal. Cs., Síp. 1723., 510. Fegyver helyett penicullussal vitézkedvén, hat közülük megholt. H. n. 1753., 577.
- Piramis: Vagyon egymás ellenébe két piramis. H. n. 1752., 469.
- † Plajbász: Veres plajbásszal meg voltak húzva. H. n. 1768., 368.
- Portál: Az erdélyi fenn lévő urak mind engemet portálván az ítélő mester-ségre, semmire sem mehettek. H. n. 1766., 267.
- Potentát: Erről a nagy potentátok között is sok szó volt. R. D. törtm. 171.
- Prakszis: Bé-vett szokása, és dicséretes praxisa vala ez. Cs., Síp. 1723., 51.
- Preskribál: A papi köntösök fényességéért, mellyeket még az ó-törvényben-is maga prescribált vala a Fölséges, káromkodással csúfolnak bennünket. Cs., Tr. 1724., 314.
- Prezent: A császár néhányszor adott ezer arany praesentet. H. n. 1767., 531.
- Principális: A fondorkodó Principálisától tanult tündérséggel változván, a-maz kellemetlen dúdoló szünyog-hoz hasonlított. Cs., Hk. 1724., 536.
- Profitiroz: Ezzel is nagyon profitirozott. H. n. 1763., 46.
- † Purger: Nem telik erszények purgerék pénzével. Cs., Hk. 1724., 544.
- Rang: A követek rangja Regensburgba felette szélesen kiterjed. H. n. 1752., 466. Az electoralis követek rangja után való becsületet ad. H. n. 1752., 465.
- Rebellis: Mint pártos rebellis közönséges törvény-szerént érdemes, hogy halálnak-halálával ölessék-meg. Cs., Tr. 1724., 299.
- Recipe: Sok-féle recipével orvosollya sok-féle nyavalyáinkat. Cs., Síp. 1723., 322.
- Reformátor: Ki kohójában fuitak, pörölyöztek uj hitet abban a boldog időben a reformátorok? Cs., Síp. 1723., 526.
- Regementpáter: A regementpátert aligha el nem fogták. H. n. 1762., 21.
- Retirál: Az Lónán lévő kuruczok még nem merték magukat mutatni, reterálván inkább. V. Gy. n. 1704., 408.
- Reváns: Ő is egy kis revanchot adott. H. n. 1765., 211. [1723., 63.]
- Ritmus: Ide célozo magyar ritmúsokkal tetzett határozni. Cs., Síp. Somm.
- Robot: Szokáson-kivül több adóra, vagy robottára kényszerítették. Cs., Tr. 1724., 626. [1753., 604.]
- Román: A német nyelv kedvéért hozott két románt tőlem elvevének. H. n.

- † Rozólis: Nem serrel, pálenkával, vagy rosolissal, hanem vízzel táplállya. Cs., Morzs. 1725., 386. [1752., 519.]
- Rubel: A tokají asszú szőlő bornak buteliája jár két és három rubelen. H. n. Rukkol: Reggel kirukkolt a militia. H. n. 1765., 195.
- † Sampáner: Budai és champaner borokkal traktált. H. n. 1752., 467.
- Seima: Selymának mondta magát. H. n. 1764., 109.
- Silbak: Fogaras várát ad vivum kicsinálták bástyaival együtt, a német silbak hátán lévén a puska, úgy állott a vár kapuján. Cserei M. megjegyzése Apornál Mon. Script. XI. 472. [niknek. H. n. 1767., 295.]
- † Smukk: Gazdagon schmukkal készítvén ki a fejeket, valósággal illet minde-
- † Snepfesz: Ebéd után a gölcsi rétre voltam sneppezni. V. L. n. 1727., 532.
- † Sommás: Hogy sommássan ki-mondgyam gyümölcsös hasznait: a mértékletes élet szüelje minden Istenes jószágak. Cs., Hk. 1724., 361.
- † Spion: Azok mind a papok spionjai. H. n. 1768., 376.
- Staféta: Nehogy a staffétára válasz valamit késvén, az ő optatiója megakad-
jon. H. n. 1765., 195. Megírá kancellarius gr. Bethlen a császár halálát staffétán Hadiknak. H. n. 1765., 258.
- Sterling: Sokat játszik az angliai követtel, kitől már negyven ez font sterlint nyert. H. n. 1752., 538.
- Stilizál: Az informatiót lehet úgy stilizálni, hogy egyiknek is sérelmére ne legyen. H. n. 1768., 352.
- Strapácia: Semmi strapáciát számba nem vészen. H. n. 1766., 285.
- Suszter: Leküldvén egy schuster atyafiához egy fiát, az gyermek nem igen szerette az lakást. H. n. 1766., 275.
- Szatiráz: Melyet Voltaire kisatirázott, hogy nem jó Mapertinnek ásni a földet H. n. 1753., 593.
- Szénior: A Seniorok kötelezik a közönséges Tanéttokat. Cs., Tr. 1724., 720.
- Tea: Mindjárt theával, káfféval, gyümölcsökkel rakott asztalhoz ültünk. H. n. 1752., 472.
- † Tepsi: A többi részét tepsistől kiadta. Cserei megjegyzése Apornál 469. (nb. magánál Apornál: tepsiasztól. 391.).
- † Titulál: A Szent Irás a lelki-isméret furdalását hegyes tövéssek lyuggatásinak titulállya. Cs., Hk. 1725., 526.
- Tránzsíroz: Invitált bennünket Baliga egy kutya feltránzsírozására. H. n. 1752., 508. [Hk. 1724., 585.]
- Truccol: Ki-ki a tekéletesek-közzül már trúczolva berzenkethetik ellene. Cs.,

AMI MÉG NINCS, DE KELLENE.

Irta Somogyi Géza.

(Vége.)

Szivesen használ Jókai szorosabb értelemben vett ~~ítaj-~~
~~szavakat~~ is. Ezeket jobbadán szülőhelyének, Komáromnak s
vidékének népnyelvéből, azután általában a dunántúli nyelvkincsből
merítette, de egyebünnen is. Nem vetette meg, bárhol talált egy
megfelelő szót v. kifejezést, amelynek kifejező tartalma vagy
jellemző volta az adott helyzetben legjobban megfelelt: nem

habozott azt felhasználni. Én ezuttal csak szülőföldem táj-szavaival vettem össze Jókainak néhány szavát:

Lássa maga *bukfejes*. És mégis. 1:85. (Vö. *buksi* stb.)

Emberfeletti erőt kell... alkalmaznia, hogy... homéri hahotával ne háborítsa meg az ünnepélyes *düdörgést*. És mégis. 2:77. (Vö. *dödörög*: dörmög, mormog stb. a zalamegyei Hegyháton.)

A jó fehér cipóból a *gyürkés*... részeit. Uo. 39. (Vö. *öggy gyür* kényiér: egy *karéj* k. Hegyhát.)

Ezért a nagyasszony nagyon megharagudott rám, ... *cseszkónak*, *csiszliknek*, *repülő csizmadiának* nevezett. És mégis. 2:187. (A csizmadiák ismeretes gúnynevei.)

A [nyakkendő] két végét hátul a nyakcsigolyán kötötték *csombókba*. Uo. 1:105. (Vö. *csimbók*, *csimbólék*, *csömbölék*: csomó, gubanc, stb. Vas m.)

Böske is *kikecmezgett* a szapuló-technőből. SzB 90. (Vö. *kecmerög*, *ki*: mászkál, csusz-mász, botorkál. Hegyhát.)

Megtaszítá a másik lovat, inán ütve a *kisefával*: SzB 199. (Vö. *késefa* NySz, *kisafa* Hegyhát.)

Vastag feje volt, s a medvebőr enyhítette a *kommantást*: koppantást. És mégis. 1:347.

Ruhája szegélyének felemelésével sem ad alkalmat a mellette *lóstató* [olv. lóstató] fiatal kisérőnek egyebet láthatni... SzB. 69. (Vö. *lóstul*: kutyagol. Vas m.)

Fekete, *langos* hajú, bogárszemű magyar szűz. Egy MN 1:5. (Lángos? Vö. *lang*: láng, *langoló* Hegyhát.)

Az ellenség... a révsárdánál *rostokol* kívül: pihen. NV 2:140. (Dunántúli tájszó, < ném. Rasttag.)

Béni bácsi hiába *tébett-lábott* alá s fel. És mégis. 1:130.

Lángra gyújtá az egész gáztömeget, ... hogy mint a csattanó *viheder* törjön az ki egyszerre. NV 2:82. (Vö. *vihadar* < vihar × zivatar. Hegyhát.)

Juhtokány volt: kozmás volt; de azért elfogyott az utolsó *befaló falaság*. És mégis. 1:61. — Egyik úgy, mint a másik, magával *jóléhetetlen*. SzB 216. — Kapkodja féltett *lába-kásáját* felfelé. És mégis. 1:60. (Vö. *inakásája*: lábikra. Hegyhát.) — *Hasmánt* kusztak a nád között, mint az indiánok. NV 2:146.

Sokat, sőt talán legtöbbet merített mindazáltal saját lelkéből. Minden író és költő egy-egy nyelvújító; ő is, ha egy fogalomra nem talált megfelelő és eléggé jellemző kifejezést, akkor nem habozott ilyet alkotni. Ez majd mindig élő tövekből, élő képzőkkel, a nyelvszokásnak megfelelően történt. A meglevő analógiák szerint alkotott új szavai alig is térnek el mintáiktól külalakra, éppen ezért olvasás közben nem szűrnak erősen szemet, mint az olyan rózsa, amely csak gyenge színárnyalatban tér el, de különben mindenben megegyezik környezetével. Nagyobb utánajárással, azt hiszem, több szóról meg lehetne állapítani, hogy Jókai használta őket először, s utána átmentek a közbeszédbe. — Néhány példa:

Az ágy-fülkáját elzáró *acélgörgénnyel* is megismerteté. — Az *aczel-*

görgény leereszkedett... stb. NV 2:35. (A gördítőzsalu; a *görög*, *gördül*, *gördít* igék tövéből a *hajlány*, *merény* stb. szavak analógiájára. Vö. görredőny!)

Idejöhet ön *aggodalmatlanul*. NV 1:144.

A kerti virágok... a padolatra hullatva bársonyvirágaik *aranyló* himporát. ErAr 98. (Fénylő stb.)

Elővigyázatból még azon ajtot is *bekulcsolá*. ErAr 236. (Uj képzés a *kulcs* szóból, vagy a meglevő [össze-]*kulcsol* igének más jelentéssel való használása.)

Kitanulták a *láposok* és *dombosok* minden tekervényeit. Egy MN 1:9. (A *fenyves*, *tölgyes*, *nyires* mintájára.)

A másik percben aztán észreveszi magát, nagyon *elszegyenkedik*. És mégis. 1:360.

Még *fel* is *kalapoztam* az idők viszontagságai ellen? Mire megv. 1:119. (SzKvtár. Ha támadás ellen lehet valakit *felvértetni*, akkor az időjárás ellen lehet *felkalapozni*.)

Az egész fordulat... ezen az egy *feltréfáltáson* alapult. És mégis. 2:310.

Min kacagnak olyan *gégeszakadtából*? EgyMN 2:138. (A *torhaszakadtából* mássa.)

Nem is *hajaz* a mostani alakjához. NV 1:239. (Nem hasonlít. Tájszó?)

E mellett még könnyen *el* lehetne *irodalmaskodni*. És mégis. 2:271. (A *szerelmeskedik*, *hatalmaskodik* mintájára.)

A mi fő jövedelmét képezi, az a 22 falu jobbágya által fizetett dézsma, robot, füstpénz és *kocsmáltatási jog*. Uo. 1:352. (Ma *italmérési jog*.)

Minden butor mögött *lesi* rémeket... képzelnek. NV 1:181. (Vö, *lesipuskás*.)

A eként *megfertőztelenített* levelet... a komornyik felszakítja. Uo. 2:309. (A *megfertőz* és *fertőtlenít* összezavarásából keletkezett.)

Egy pár szelindek őrzi az udvart, az is inkább csak azért, hogy a vendégek kabátján sáros talpai nyomát nyájaskodása jeléül *odatenyerelje*. Mire megv. 1:129.

A bor apródonkint *összeatyafiasítja* őket. EgyMN 1:21. (Vö. az *összeházásít* rokon fogalmát.)

Undok *rothadéka*i a költészetnek. EgyMN 2:79.

A föld hosszában megnyílt, ... a rémületes *tátvány* összezsucukódott. Ecs 1:6.

Görbe hátuvá *tudományozza* magát. EgyMN 1:169. (Értelme elváltoztatja, elvárázolja magát.)

A háromszáz paraszt-kölyök mind *nekiuszult*. Uo. 274. (Az *uszít* tövéből a *nekizúdül-félék* analógiájára.)

Ott oly *fáratag* volt. NV 1:109.

Kétségbeesett remény szikrája kapott... a *zsibbatag* szivekbe. Ecs 1:4. (A hét utóbbi szó az *ingatag*, *álmatag*-félék után alakult.)

Nekem kék vérem van!... (Az anyja báróné volt, attól volt olyan *kékhethémje*.) TengHölgy. 1:15. Révai-kiad. — Ez az alak kétszeresen érdekes: először egy deverbális igeképző járul benne névszóhoz, azután pedig birtokos személyrag egy személyragos igealakhoz. Mindkét jelenség elég ritka és kivételes. (Vö. Petrován Oszkár: Igealakok névszók szerepében. Nyr 45:318—324. Ezt a példát nem említi.)

Az édes terveken és ábrándokon egy fekete keresztet huzott *kasul* a sors. És mégis. 2 : 71. (A *keresztül-kasul* kifejezésből a második tag önállósítva.)

A *legdebreczeniebb* főköttő volt a fején. SzB 72.

Megígértem, hogy nem megyek ki sehová. „Sehová? De hiszen az erdő is „sehon.“ És az Örvénykő teteje, az a *legsohomább* része a világnak.“ TengH 2 : 4. Rév. kd. (Szabadabb képzések meglevő analógiák után. Érdekes, hogy az utóbbi szónak Jókai a népies, illeszkedett alakját használja.)

Az a hatás, amelyet a mintául szolgáló szó a képzés alatt levőre gyakorol, néha olyan erős, hogy már szövegyülesről beszélhetünk. Pl. :

Nem *nevetkéreznek*, ahol más figyelmez. EgyMN 2 : 122. — A *sütkérez* nélkül aligha jött volna létre ez ige.

Ámolyogva ment parancsára a végzetes perért. És mégis. 1 : 195. — *Végigámolyog* a Dunaparton. Uo. 2 : 285. — Az *ámul* és *lámolog* egymásrahatásából.

Más szavaknál még világosabb a szókeveredés. Az alapszavak rendesen rokon jelentésűek :

Azon célból akarta *kézrekuportani*, hogy... fejét vetesse. ErAr 130.

— *Megkaparít, kézrekaparít* × *kuporgal*.

Parancsszavak fognak hangzani, amiktől te halálra *rémედeznél*. NV 2 : 25.

— *Rémül* × *révedez*.

Az disznó finnyáskodás, így *turpiskálni* a tisztességes ételben. Mire megv. 1 : 136. — *Turkál* vlmiben × *piszkál* vlmít.

Néha a szóalkotásnak ritkább módjaival is él a költő, így az elvonással, amikor élő képzős szavakból a nem élő alapszavat következteti ki a költő. Ilyenformán keletkezettek a következő szavak :

A daemonok vezetője... fogsorait... megmutatva... bajusza, szakálla *bozonítja* közül, ... szemelte ki a maga emberét. NV 2 : 147.

Lehetetlen volt föl nem ismernie Aszályi éles *rikács* hangját. És mégis. 2 : 339.

Itt-ott olyan képzésekre és összetételekre is akadunk, amelyek nem annyira Jókait, mint inkább Kazinczyt vallhatnak mesterüknek (egyik-másik talán nem is Jókai alkotása) :

Az *ágy-fülkéjét* elzáró *acélgörgény*. NV 2 : 35. (A gördítő zsalu, vö. *görredőny*!)

Olyan bajuszt rajzolt a *bűnhöncznek* sima ajakára, amilyen volt az, mit feláldozott. És mégis. 1 : 339.

Egyszínházi *tapsoncz* állhatatosan füttyöl valami operát... És mégis. 2 : 177.

A felvonások végét tudná *csatányosabbá* tenni. Uo. 138.

Az útjában fekvő tövisekre, kavicsokra, *sikányokra*. Uo. 118.

A borbély... azt mondá, hogy ez veszedelmes *ficzam*. Uo. 276.

Egy ideig hallgatott, azután *siránk* hangon folytatá. EgyMN 1 : 196. — Szemeivel *siránk pillongást* mutatott. És mégis. 1 : 228. (Vö. *siránkozik* s másfelől félenk, nyalánk.)

Goromba *zürhangot* adtak. NV 2 : 47. — Kálmán urfi érzelmeiben valami *zürhang* adta vissza... És mégis. 1 : 239. (Vö. *zürzavar*. Bizonyára tagolatlan hangot akar kifejezni.)

Kisérve a *szivély-, kedély- és nedélydús* delnöket és *delkisasszonyokat!* EgyMN 2:197—198.

Lármahangzó éj volt. NV 2:131.

Azonban sokkal érdekesebbek és értékeesebbek azok a tudatos szóalkotásai, amelyeknek létrejöttére rendszerint egy-egy komikus vagy humoros helyzet adott alkalmat. Igazi Jókai-szülemények ezek, bennük van alkotójuknak egész szeretetreméltó humora, ötletes sokoldalúsága; mindegyik egy-egy tréfa-bomba. Ezért különösen jelentéstani szempontból nyújtanak hálás tanulmány-anyagot. Ismét csak néhány példát idézek (egyik-másik talán készen a népnyelvből):

Minden pástétom és sütemény után, amiken az érdekes ur *keresztül-késvillázta* magát... került az asztalra a burgonya. EgyMN 2:129.

A *megköpönyegtelenített* hajóslugény... elkiáltta magát... ECs. 1:20.

Ha még van valaki az asztalnál, a ki nem volt felkészöntve, *megtoasztozallanul* ne maradjon. És mégis 1:306.

Nem megy ám az: így akarni kibujni a *hajzcéczuból*. Uo. 1:300. (Vö. *hajcihó* és *cécó*.)

A... templom tornyát... befödete bádoggal, hogy a vendég... kiismerje a többi *falunyelek* közül (templomtornyok).

Eredj a *pokolfélegyházába*. Uo. 1:300.

Amely arányban eltakarta az eddig derült kék eget felettünk, annyiban tárta fel az egyre kibontakozó *hegyhátán hegy panorámát* a lábunk alatt. TengHölgy 1:14.

Hogy engemet holmi *töllötkáposztafaló, kőtenyostromló jézusmárialuszárhadnagy* családi szentélyemben meggyalázzon. TengHölgy 3:20.

Kivel *messze kézből beszél*. Mire megv. 1:124.

Támadt erre *boltozathámlító kacagás*. Uo. 131.

Mulattatva a Dorothea grófnőt *bundaszagú eredetiségekkel*. Uo. 2:293.

Az is olyan pirospozsgás volt, mint az anyja, de kétszerte pirosabb a *fazékérelő tüztől*. Uo. 24.

Mikorra bevergődtek a *végelosszanemszakadó* rónán a szentkereszti puszta laktanyáig. Uo. 21.

Legvégül megemlítem még a szókincsnek egy érdekes részét, a *hangutánzó szavakat*. Ezekről újabb időben sok szó esett, s lehető teljes összegyűjtésük és tanulmányozásuk bizonyosan nem lenne háládtalan feladat.

Ismerős tréfás *gógatását* hallatva... Mire megv. 1:122. (SzépirKvtár.)

Azzal a torokba fojtott kásás hanggal, amit csak a paraszt tud... Mert ha nem ilyen *hörögelve* szólnak a ökörhöz, ... nem fogadja a szót. És mégis. 2:21.

— Mi-it? *hörögeltt alá* gorombán Móczli. Nekem fizetni? Mire megv. 1:223.

A paripa hanyatt vágta magát s meghengergőzött a fűben, *ihogva*, röhögve... Uo. 151.

Aggodalmas *kothodával* ütött lármát [a kakas]. Uo. 122.

Nagyot *kunczogott* az orrán keresztül. És mégis. 1:95.

Azokat az alakokat, a kik most léteznek: a *nyaffadt* urhölgyet... És mégis. 2:150.

Csak a vadmacska *nyervákolása* vált ki a milliók zajából. NV 2:134.

A farkaskölykek *nyifogása* hangzik a kazalból. Mire megv. 1:149.

Világtalan szemekkel elé ténferegtek az oduból [a farkaskölykek], anyjuk után *nyivácskolva*. Uo. 151.

Kölyke elkezdett szűkölni, *nyivákolni*. És mégis. 1:333.

Egy *surlató* robbanás hallatszott. EC. 33.

A paripa *vihánczogva* nyargalta körül a kazlat. Mire megv. 1:150.

Örömrivajjal *vihánczolt fel*. És mégis. 1:333.

Társai [kutyák] *vinnyogva* oldalognak el. Uo. 1:60.

De tán elég is már, nem akarom a példák számát tovább szaporítani. Amit akartam, megbizonyítottam: hogy itten egy olyan nagy feladat vár megoldásra, amely megérdemli a fáradtságot, s amelynek elvégzése a magyar nyelvtudománynak érdeke, eredménye pedig nagy nyeresége. Részemről elég, ha erre az „illetékes tényezők“ figyelmét felhívtam, a figyelmeztető csengőt megszólaltattam. Remélem, lesznek, kik e jelre egybegyűlnek s munkába fognak.

Körmend. 1916. XI. 15.

MÉG EGYSZER AZ -ÁSI -ÉSI.

Túlságosan enyhe bírása Kelemen Béla az *-ási -ésinek*. (Nyr 45:250.) Elítéli ugyan, de bizonyos tekintetben meg is kegyelmez neki. Erősebben védelmezi — az ő véleménye szerint — helyes alkalmazását, mint kárhoztatja a vele elkövetett hibákat. Cikkének végeredményéül Simonyi Helyes Magyarságának megállapítását hangsúlyozza, hogy t. i. „helyes az *-ási -ési*, ha az alapul szolgáló, *-ás -és*-képzős főnév nem csupán a cselekvést jelenti, hanem pl. gyűjtő fogalmat vagy a cselekvésnek a helyét: vallási kérdések, országgyűlési beszéd, járási szolgabíró“ stb. Az én felfogásom szerint a helyes magyarságot úgy tudjuk terjeszteni, ha a munkát az iskolában kezdjük. Ezt a szabályt azonban kissé nehéz iskolában tudatosan megtanítani. Ha t. i. ezt a tanítást már itt akarom alkalmazni, a tanulókat az elé a nehéz feladat elé állítom, hogy valahányszor le akarnak írni egy *-ási -ési* végződésű szót, mindig gondolkozniook kell, vajjon az alapszó gyűjtő fogalmat jelent-e, vagy cselekvés helyét jelöli-e. Nagy kérdés, tanulók meg tudják-e ezt állapítani. Én úgy gondolnám, az *-ási -ési* hibás használatáról akkor igyekeznek majd tanítványaink leszokni, ha csak annyit mondunk nekik, hogy ezt a képzésmódot általában kerülni kell, mert csak ritka esetben helyes. Ilyen ritka eset pl. a fényűzési adó, őrlési forgalom stb.

Kelemen Béla idézett cikkében 17 olyan esetet sorol fel, ahol a Budapesti Hirlap hiába igyekezett magán segíteni: erőlködése „csődöt mondott“ s *-ási -ési*-képzős szót volt kénytelen használni. A cikkirő szavaiból arra lehet következtetni, hogy az *-ási -ési*t mind a felsorolt esetben helyesnek tartja. Mert hisz „mindezeket — úgymond — és sok más hasonlót nem lehet kipusztítani a világból. De nem is szükséges.“ Egynéhányszor elolvastam ezt a 17 kifejezést s összesen három alapszóról tudtam — s hozzá még jóakarattal — megállapítani, hogy vagy gyűjtő fogalom neve, vagy pedig cselekvés helyét jelöli. Ezek: *felszerelési* tárgyak, a nők *foglalkozási* körei, *kiállítási* épület. S mind-

amellett ezt a három kifejezést is meg lehet szerkeszteni oly módon, hogy az *-ási -ésit* elkerülhessük. Beszélhetünk pl. egyszerűen felszerelésről, vagy felszereléshez tartozó tárgyakról, lehet továbbá szó nőknek való foglalkozásokról, vagy női foglalkozások köréről s lehet végül a kiállítás (egyik) épületéről.¹ Mert, ha nem követem is a B. Hirlapot túlzásaiban, az *-ási -ésit* én sem szívesen használom. Én is úgy gondolom, hogy birtokos viszonytal, *-ó -ő* végű igenévvél sokszor el lehet kerülni. S ha a B. H. vagy más újság túlságos óvatossága mellett szertelenségbe is téved, legkevésbé sem érdemel megrovást. Ne feledjük, az óvatosság mindig kevesebb bajt okoz, mint a túlságos gondatlanság. A gondatlanság ebben az esetben azzal az eredménnyel járna, hogy a kérdéses pongyola kifejezőmód teljesen megrögződne, míg az óvatosság, a helytelenségek mellett, talpraesett, ügyes szóhasználatokra is vezet.

Ami pedig a szertelenségeket illeti, a közvilágító tanácstól s a közigazgató reformtól úgy sem kell tartani. Csak a régi s szívósan terjesztett nyelvi hibák tudnak mindjobban erősödni, az ilyen szokatlan újításokkal szemben meglehetősen nagy a tartózkodás. A nyelv egészséges fejlődő ereje az ilyesmiket kiveti magából, ellenben a természetének megfelelő újítások idővel mindjobban vérebe mennek. Gondolom, a B. H. volt az egyetlen lap, amely sokáig egymagában *védőerőnek* nevezte, amit a magyarság nagy része *véderőnek* hívott. Ma már IV. Károly királyunk újévi hadiparancsában is ezt olvassuk: Mély megindultsággal fogadtam azokat, a szerencse- és jókívánatokat, amelyeket Kedvességem a Hozzám oly közelálló szárazföldi és tengeri *védőerő* nevében az évforduló alkalmából Elébem terjesztett. (Budapesti Közöny 1917. I. 6.)

Végignézem most azokat a példákat, amelyekről Kelemen Béla azt mondja, hogy a B. H. kénytelen-kelletlen mégis *-ási -ésivel* fejezte ki. Ugy áll a dolog, hogy kevés gondolkozással itt is mindenütt el lehetett volna kerülni. Nem kell például legrosszabb aratási esztendőről beszélnünk, mert maga a rossz aratás is kifejezi ugyanazt; vagy ha több szóval akarjuk magunkat megértetni, mondhatjuk, rossz gabonatermő esztendő. Biztosítási díjtétel bizvást lehet biztosítás díja, célzási biztosság: célzásban való biztosság. Hullaszállítási díj könnyen lehet hullaszállítás díja, kezelési költség kezelés költsége. Közigazgatási úton nem mond többet, mint közigazgatás révén, k. segítségével, ha talán közigazgatás útján nem lehet. Közlekedési eszköz helyett közlekedő eszköz vagy a régi alkalmatosság, vagy a járómű is megfelel. Amint pedig szállítólevelet mondhatunk, a szállítási igazolvány is lehet szállító igazolvány. Valamint az úti költség is kifejezi ugyanazt, amit az utazási költség. Az összefüggésből lehetne látni, hogy a világítási csövezetet vezető csőnek vagy talán gázvezető csőnek lehet-e nevezni. A beruházási kölcsönt, közművelődési tanácsot s a rendelkezési állományt nem kísérelem meg egyszerűsíteni, mert ezek elfogadott hivatalos kifejezések. Megtörténhetnék pl., hogy rendelkezési állomány helyett jó kifejezést használnék s azt mondanám: ideiglenes nyugalomba tették; talán meg sem értenének mindjárt. Ha azonban az ideiglenes

¹ Ugyanennek a fogalomnak érdekes megjelölését láthatjuk ebben a mondatban: A párizsi szépművészet egyik *kiállítópalotája*, a pavillon de Marsan, [Caillaux apjának] nevéhez s érdemeihez fűződik. (Világ 1917. I. 21., 17. l.) Kiállítóépület ugyanolyan szóalkotás, mint ebédlő(terem). Később azonban ugyanebben a cikkben ezt is¹ olvassuk: Hiresneves Bernsteintől akkor kitelt, hogy *ölési* szándékára büszke legyen.

nyugalomba helyezést a hivatalos világ ugyanazzal az értelemmel ruházná fel, mint az említett kifejezést, használatának mi akadályja sem volna. Kénytelen-kelletlen a beszerzési előleg műszót is elfogadjuk, noha a vásárló előleg is kifejezné ugyanazt az értelemet s amellet ez az elnevezés a helyes magyarság elvének is megfelelne. — Hogy az efféle pongyolán szerkesztett kifejezések ellen mégsem eredménytelenül tiltakozunk, csak egy pár példával akarom igazolni. Pozsonynak egyik terét Koronázási domb-ternek hívják. Ma már azonban új királyunk megkoronázása alkalmával mindenki koronázó dombról beszélt. Valamikor a szemléltető képet vagy eszközt szemléltetési eszköznek hívták; ezt a helytelenséget ma már alig hallani. Régebbi hivatalos iratokból látom, hogy az állami elemi iskolák felállítását elhatározó s a feltételeket szabályozó miniszteri rendeletet szervezési rendeletnek hívták, ma már ennek általánosan használt neve: szervező rendelet. A községi és hitfelekezeti tanítók fizetésének rendezése ügyében, 1908-ban megjelent utasítás még fizetési-kiegészítési államsegélyről szól, a nem áll. óvónőkre vonatkozó 1913-iki hasonló tárgyú utasításban az egyik fejezetnek már ez a címe: A fizetési-kiegészítő államsegély kérése és engedélyezése körül követendő eljárás. Azt is tapasztalhatjuk, hogy az újságok is mind több és több gondot fordítanak ennek a hibás használatnak elkerülésére. Olvasom pl. Behatóan tárgyalják a . . . hadiárvak és özvegyek állami segítésének ügyét. (Az Újság 1917. I. 10. 6. l.) Tehát nem segélyezési ügyét. Ez a pár példa meggyőzhet bennünket, hogy a nyelvnek soha sincsen kárára az óvatos tartózkodás. Ezt az óvatos tartózkodást azonban korántsem tápláljuk az emberekben, ha Kelemen Bélával azt tanítjuk, hogy az -ási -ési képzések „semmivel sem rosszabbak, mint a *nemzeti dal*, *birodalmi tanács*, *választmányi tag*, *közgazdasági egyesület* stb. képzések.“ Ezeket nem lehet amazokkal összehasonlítani. Nemzet, birodalom, közgazdaság igaz, hogy képzett szók, de ma már ezt alig érezzük. Ha tehát tovább képezzük ezeket a szavakat, csaknem olyan, mintha tőszókhoz illesztenénk a képzőket. Aratás, biztosítás, szállítás szavakon ellenben még oly elevenen érzik az arat, biztosít, szállít igékkel való összefüggés, hogy tudatunk előtt egész világos, hogy ezt a nyelvtani műveletet hajtottuk végre: igéből -ás-végű főnevet alkottunk, ebből pedig i-végű melléknevet. Simonyi fenti példáiban valamennyi -ás-végű főnév oly természetű, hogy képzett voltuk nyelvtudatunkban már elhomályosult: vallás, országgyűlés, járás. Ilyen pl. még a nyelvjárás is. Senki se fog arra gondolni, hogy itt a *jár* ige hajtásával van dolgunk s nem is fogja hibáztatni a nyelvjárási tanulmány-féle kifejezéseket.

Eddigélé a helyes magyarság elvei alapján igyekeztem az -ási hibás használatáról szólni. Van rá eset, hogy a nyelvnek kifejező ereje, csínosságá érdekében is kerülnünk kell. Mackensenről olvastam egy újságcikket. Az író a hadvezér egyik leveléből ezt a mondatot idézi: *Wie viel Todesurteile enthielt mein Befehl zum Angriff*. Ezek a szavak a fordításban így hangzanak: Hány halálos ítéletet tartalmaz *támadási parancsom*. (Világ 1916. XII. 24.) Mennyit veszít *erejéből* ez a kijelentés, ha így fordítják. Világos, hogy ezt az ünnepies, komoly mondatot csak úgy adjuk vissza híven, ha az *Angriff*-et főnévvel fordítjuk: Ha én támadást parancsolok, egyszersmind hány halálos ítéletet kell kimondanom. Ime az -ási használata ebben az esetben a nyelvnek kifejező erejét gyengítette. Ne kifogásoljuk tehát, ha egyesek óvakodnak is a vitatott nyelvhasználatról! Bátran elmondhatjuk: sokkal többször hibás, mint hibátlan.

U. i. Nemrég ezt olvastam : „A pamutközpont akként intézkedett, hogy a... cégeknek szállító igazolványt állít ki.“ Később : „Megjegyezzük, hogy ezen szállító igazolvány használata nem kötelező“ (Az Ujság 1917. II. 20. 15. l.).

DÉNES SZILÁRD.

Ezt az érdekes fejtegetést csak egy kis történeti adatgyűjteménnyel akarjuk kiegészíteni, mert az -ási -ési-nek már egész története van irodalmi nyelvünkben. Egyes példáival már a 17. s 18. században találkozunk, Molnár Alberttől Baróti Szabó Dávidig : Molnár A. sok ilyen szót csinált a szótárában : *aratási, boronálási, gondviselési* stb. (fölsorolva Nyr 8 : 356). Azután : Bosszúállási éretlen buzgóság (MA : Scult. 210). A beneficiumokat nem külömben tartják, mint ... megtisztelési senkeléseknek (MA : Tan. 1130). Temetési pompa (1634-től kezdve többször, l. NySz). Háztartási rend (Madarász Evang. 113) Pénz adatik Isten kegyelme, nem koplalási érdemmel (Czeglédi : MMel. 178). Következési szükség : *necessitas consequentiae* (ACsere : Enc. 21b). Tetszési mozgás (uo. 161b, a. m. látszólagos m.). Szentelési víz (Illyés Préd. 546b, NySz). Két magas, fris tornyú . . . kőrakási épületek (Szalárdi Krón. 2. könyv 1. rész). Temetési tisztesség (Bethlen Önéletr. 33). Temetési tűz : *rogalis flamma* (PPI). Temetési domb, tisztelet stb. (PPB). Már a házasságtörés szokási vétek („Baróti SzD. kiadatlan költ.“ 114). — Az -ási -ési-nek legnagyobb divatja a 19. századra esik, Kazinczy korától¹ a Nyr megindulásáig, úgy hogy pl. Petőfi igen gyakran él vele, versben is : Sétálási óráink (Fábchich írja Kaz. Lev. 4 : 65). Temetési pompa (KisfK Vig besz. 51 OK). Átadási törvényes fölszólítás (Kovács P. Fars. kaland 47, OK). Nyilazási vetekedés (Bajza Munkái 1 : 6, a. m. nyilazó verseny). Érzési életműszerek (Brassai, Tudománytár 1836. 10 : 104, a. m. érzékszervek). — Petőfi igen sokszor ír ilyeneket : a lázadási zaj (Coriol. 1 : 1) ; Veress I. a Nyr-ben 9 : 354 a következőket idézte Petőfiből : elmúlási vész, föltámadási innep, gazdálkodási nézeteim, javulási szándék, koronázási köpeny, megváltási jel, születési hely (!), temetési nap, utazási rend, sorscsapási buzogányok ! Képzhetni, mennyire el volt terjedve ez a divat, ha Petőfire is ennyire ráragadt. Néhányszor Aranynál is találkozunk vele : kézfogási nap (Katalin 1) ; a feltámadási kürt (uo. 12) ; kórhelykedési hajlam (Hamlet 1 : 2) ; birtoklási értelem (a bír szóé, Próz. 367). Még egy-két íróból idézzük a következőket : Kigyúlt a nagy betegnek arcán a haldoklási pír (Tompá Költ. 1 : 183). Válás óra (Arany L. Délib. h. 1. kiad. 72). Társalgási óra (Miksz. Ne okoskodj Pista 31, MKtár). — A germanizáló Bach-korszak még inkább szaporította ezeket a képzéseket, megtelt velük a közigazgatás, a törvényhozás s a tudomány nyelve. Azóta keletkezett az örökösödési háború, örökösödési adó, öröklési jog, öröklési képesség, sommás visszahelyezési pör, közigazgatási eljárás, végrehajtási árverés, elővásárlási jog, lakhatási engedély, aratási idő, kiindulási pont, kezelési személyzet, igazolási eljárás, ajánlási levél, tanácskozási terem, forgási tengely, vegyítési arány stb. stb. végtelen sorban. — 1869-ben keletkezett a *levelezési lap*, de a Nyr mingyárt 1872-ben fölszólalt, ellene s általában az ilyen képzések ellen² — s a levelezési lapból csakhamar

¹ De magánál Kazinczynál úgy látszik nem fordul elő.

² Brassai Nyr 1 : 64, Simonyi uo. 285 és 432, Volf György 337 és 391, s ez utóbbi helyen volt először megróva a „levelezési lap“ ; aztán Gyulai Béla Nyr 2 : 114, ismét Simonyi 4 : 540., P. Thewrewk E. 8 : 356, Volf uo. 448, Babics K. 11 : 275, Lauka J. 13 : 6 stb.

levelező lap lett. Ponori Thewrewk Emil Nyr 8:357 először állapította meg tüzetesen az *-ási -ési* szabályát: „Az *-ási -ési (-ati eti)* melléknév csak akkor lehet helyén, mikor oly főnévből vált, mely mintegy terminus technikus (tulajdonnév), vagy annyira kivetkőzött igei sajátosságából, hogy helyette igenevet használni teljes lehetetlen. Eszerint az efféle kitételek: országgyűlési képviselő, közlekedési miniszterium, járási szolgabíró, vallási háború, őrlési, fogyasztási adó, építési tőke stb. helyesek.“ — A helyzetnek javulását ezeken a Nyr-beli főlészóalásokon kívül főleg a Budapesti Hirlapnak, no meg az országszerte mégis csak élő jó magyar nyelvészeknek köszönhetjük. Mintegy 15 évvel ezelőtt kijegyeztük a Tiszti Cimtárból a következő egyesületek címét: Apácán (Brassó vm.) és Szendrőn (Borsod m.) volt Társalgási egyesület, Dézsen Társalkodási egyesület, ellenben Orosházán helyesen Társalgó egyesület, Marosvásárhelyen Társalgó, Szamosváron Társalkodó, Püspökladányon, Nádudvaron s még több helyen Társaskör (Gyöngyösön Társadalmi kör). Sopronban és Szászsebesen Szépítési egyesület, Nagyszebenben, Nagyváradon és Keszthelyen Szépítészeti egyesület, Lőcsén Szépészeti egyesület, ellenben Szombathelyen magyarosan Szépítő egyesület. Több helyen Fogyasztási szövetkezet v. egyesület, ellenben helyesen Fogyasztó egyesület Marosujvárt és „Mezőkeresztesi húsfogyasztó szövetkezet“, „Országos baromfityényszti egyesület“, de helyesen „Állat- és növényhonosító társaság.“ Budapesten volt az Első leánykiházasítási egyesület, ellenben Pápán: Kiházasító izraelita nőegyesület. Az ezredévi „tanügyi kongresszus“ (vagyis iskolaügyi nagygyűlés) összes üléseinek tételeiben vegyest szerepeltek „köznevelési intézetek“ és „köznevelő intézetek“ (Tanáregy. Közl. 26:136—7). Így lehetne még sok tanulásos példát idézni, miként küzd egymással a jó és a rossz.

Még csak egyet említünk. A nép nyelv é b e igen kevés hatolt az irodalmi *-ási -ési*-ből. Thewrewk E. azt mondja az idézett helyen: Ezek közül nehányat a nép ajkáról is hallani, pl. *aralási* stb. [?] E kérdésre „hány puttony víz van?“ egy magyar juhász lánya így felelt: *a két szokási* s azonfölül öt (t. i. rendszeren kettőt szoktak hordani). „*Vérfolási fű*: equisetum (Bakonyalja, NyF 34:75), bizonyosan tudós körökből jutott a néphez. Különös ez: *meggy-érési* lány: fiatal, bakfis leány (Makó Nyr 28:524). — De nem ritka ez a képzés népies helynevekben: Tiszahajlási csárda Népk. 2:14, Kutyakaparási csárda Nyr 8:356, Irtási pusztá Egyed mellett, Irtási dülő Somogy m. magyar-ujfalusi pusztán, Futási dülő Székesf. Nyr 2:564, Bányajárásai major Németgyarmat mellett, Cserfekvésai major Somogy m. Kopári pusztánál, Tinójárásai tanyák Örkény mellett. Ezekben az alapul szolgáló *-ás -és*-képzős főnév már maga is helyet jelent (Tiszahajlás, irtás stb.), tehát nem elvont jelentésű szó.

Még meg akarjuk említeni, hogy az *-ási ési* kerülésének sok esetben nagyon egyszerű módja van, olyankor t. i. mikor a jelzett főnév s z e m é l y r a g o s: akkor legjobb az *-ás és* képzős szót is személyranggal ellátni, pl. *születési helye: születése helye; születési helyemen: születésem helyén*. Olvasom pl.: „*Tartózkodási* helyén sem polgári népesség, sem könyvek nem voltak találhatóak“ (Husz. Század 1917. 18:193). Magyarán: tartózkodása helyén. Ez az eset igen gyakori, s azért sokszor van alkalmunk ilyen javításra még a Nyr-nek beküldött cikkekben is. Most pl. egy min. rendelet jelent meg „a személyi járandóságok *fizetési rendje* tárgyában“; ehelyett kétségkívül magyarosabb volna azt mondani: a szem. járandóságok *fizetése rendje* tárgyátán. Nem rég a BSz-ben s egy napilapban is azt olvastuk: *születési helye* eh. *születése helye!* Akkor a *nevenapja: névi napja?* A szerkesztőség.

SZÖRENDI SZÖRSZÁLHASOGATÁS.

Irta Simonyi Zsigmond.

I.

Lehr Albertnek nagy érdeme, hogy évtizedek óta ernyedetlenül magyarázza Arany János munkáit. Mivel azonban a közmondás szerint sok beszédnek sok az alja, nem csoda, hogy a sok magyarázgatás közt kivető is akad néha. Egy az, hogy olyan helyeket is — a Borsszem Jankóbeli Tömb Szilárd módjára — agyonmagyaráz, amelyeknél erre igazán semmi szükség nincs s így a sok boncolás csak a költeményben való gyönyörködést zavarja. Más az, hogy az eredetieskedés viszketege nem ritkán körmönfont hibás okoskodásra csábítja, úgy hogy azt az ismert verset lehet némi módosítással ő rá is alkalmazni: Albert Aranyt magyarázza, Arany erre fejét rázza.¹ Persze, ha aztán — mások is, én is — ilyen talmi Arany-magyarázatait megrostáljuk, ő Csalhatatlansága megbicsakolja magát és csúrcsavarintó² igazándiskodással viaskodik az igazság ellen.

Egyik talmi Arany-magyarázatát mingyárt első ilyen irányú dolgozatában követte el, mikor t. i. a Nyelvőrben (6:64) Igazításokat irt Greguss Ágost ballada-magyarázataihoz.

A Mátyás anyját így kezdi a költő: „Szilágyi Örzsébet levelét megírta, szerelmes könnyével azt is tele sírta“. Ugyan mi van ezen magyarázni való? Nem érti meg minden gyermek, aki magyarul ért? Így már Greguss könyvében jóformán fölösleges volt ez a magyarázat: „Sok könnyet hullatott már távollevő fiáért, s megáztatta könnyeivel, írás közben, a levelet is“. De Lehrnek olyan a természete, hogy ezt a természetes magyarázatot be nem vehette; hanem okoskodott ilyenénképpen:

„Az *is* helye és sajtósága használata tévesztette meg itt Gregusst s menti ki némileg a mesterkéltséget magyarázatot. Arra a következtetésre, hogy Mátyás anyja már azelőtt is sok könnyet hullatott a fiáért, vagy — még igazabban s még prózaisabban — már m á s t i s tele sírt, a költeményben semmi sém ád se okot, se jogot, egyéb az *is*. De ez sem. Mert az *is* copulativ kötőszó, az igaz, kapcsol itt is, csakhogy nem az *azt*-ot kapcsolja más valamihez, hanem a tele-sírást az íráshoz; mintha így állana: nem csak megírta a levelét, hanem tele is sírta, vagy: nem elég, hogy megírta, még fölül rá tele is sírta.“

Risum teneatis, amici? Tehát nemcsak megírta a levelét, hanem *azt tele is sírta!* Az nem is jut eszébe a Csalhatatlannak, hogy ugyan mi az Isten csodájának kell itt az *azt*. Mintha bizony így beszélne a magyar: Megírta a levelet, *azt* el is küldte a póstára, vagy: *azt* le is pecsételte fekete pecséttel. Megírta a levelet, *ahhoz* arcképét is mellékelte, vagy: *arra* választ is kapott

¹ Hogy Arany az ilyen erőtetett magyarázatokra csakugyan a fejét rázza, bizonyítja a Nyr szerkesztőjéhez intézett egyik levele, l. Hátrahagyott prózai dolgozatok 391.

² Rosszhiszemű félremagyarázás elkerülése végett megjegyzem: ezt a kifejezést itt tudatosan használom máskép, mint Arany János a Buda Halálában.

(eh. arck. is mell. hozzá; választ is k. rá) stb. stb. Erre a kis ellenvetésre nem is gondolt ő kelme, de gondolt egy másikra, amely szintén önként kínálkozik: miért alkalmazta volna Arany *azt tele is sírta* helyett *azt az egészen más értékű szörendet: azt is tele sírta?* „Se baj, — feleli erre Lehr, hogy az *is* nyomban *azt* után következik, mert nem ritkaság az *is*-nek ilyes használata“ [vagyis hibás elhelyezése]. Nem ritkaság? Igaz, idéz egy tucat példát, de az csupa szemfényvesztés. Egy részüket ugyanis, miért, miért nem, félremagyarázza (hogy ne értené, ha akarná, föl se tehetjük róla). Egy székely dalból idézi: „Mert ojan kell neköm is, hogy szeressen *ingöm is*“, s azt kérdi: „NB. mást is?“ Igaz, hogy itt az lehetne: hogy szeressen *is* engem, de 1. akkor nem rímelne, 2. úgy is van természetes értelme: hogy ne csak *őt* szeressem *én*, hanem *engem is* ő.

De az a nevezetes, hogy idézeteinek legnagyobb részét nem is lehetne más szörenddel mondani. Petőfi Kutyakaparójából idézi: „Ablaka csak egy van és *annak is* üveg csak a fele.“ Eszerint ő a következők valamelyikét tartja a szokásos szörendnek: annak üveg is csak a fele; annak üveg csak is a fele; annak üveg csak a fele is! Vagy pl. „Levelet . . . Stiria egy kis falujába, *ottan is, annak is* egy kis utcájába“. Tehát ő szerinte így is lehetne: ottan, annak egy kis utcájába is! Vagy: „Én is csak kimönék búzavirág sződni“ (Julia szép leány, székely ballada). Ez tehát Lehr szerint a szokottabb szörenddel így volna: Én csak ki is mönék. De persze így semmi értelme se volna. — Ilyen majdnem valamennyi idézete.¹ — Vajjon Arany se írhatta volna máskép azt a vers-sort?

Kár volt Arany gondolatát elferdíteni!

II.

Ha igekötővel bővített igét — mint pl. *át-kel* — valamely más mondathoz kapcsolunk *is* kötőszóval, akkor nyelvünkben a három alkotórésznek állandó szörendje ilyen: *át is kel, be is ment, ki is mondta*; a kötőszó az igekötőnek (vagy helyette más így szereplő mondatrésznek) mindig utána következik. Ha mármost az egész kifejezés elé valami nyomatékos fokozó, nagyító, erősítő szó járul, pl. *csakhamar, mingyárt, nagyon, jobban, emberül*; akkor ezek után az igekötő elveszti hangsúlyát, a szörend pedig kétféle lehet. Arany János a Toldi 11:3. versszakában így írja: *Csakhamar is átkelt* Toldi a nagy vízen. De ugyanoly joggal írhatta volna így: *Csakhamar át is kelt* Toldi a nagy vízen.

¹ Tulajdonképp csak egy idézete olyan, amilyennek ő föltünteti, t. i. az első: „Aki nekém adná poharának vizét, az is megkóstóná a mennyország ízét“ (Bodrogi F., székely ballada). Ilyen szerkezet van csakugyan egy pár székely népdalban, a legismertebb példa a Kőműves Kelemennében: „Ihol elindul 12 kőműves: úgy menyen, úgy menyen Déva vára felé. *Ők is rakni kezdik* magas Déva várát“ (Népk. gy. 1:174).

Lehr Albert Aranynek ezt a versszakát magyarázva azt írja: „Az előadás elevenítése kedvéért sokszor együtt jár az *is* a határozókkal. Ez az *is* tehát nem a *bizonyozó*, mert akkor ez volna a rend: *Csakhamar át is kelt T.*“ — Nézetem szerint nagyon téved Lehr, még pedig kétszeresen. Először is: a kötőszó nemcsak az előadás elevenítésére való, hanem valóban összeköti a mondatot a megelőző versszakban mondottakkal: „A csolnakban Toldi evezett. . . Csakhamar is átkelt. . .“ (evezett és át is kelt).¹ Másodszer tévedés és alaptalan szőrszálhasogatás, ha itt valami különbséget keresünk a kétféle szörend között. Mind a kettő egyformán (bár az első valamivel gyakrabban) szerepel ugyanavval a föladattal, hogy t. i. a gondolatot egy megelőző gondolathoz kapcsolja. Ime a bizonyítékok:

Az első szörend: Minthogy az út hosszú nem volt, azért *csakhamar* is elérkezének (Mikes: Mulats. napok 25). Minthogy a hintó erősen ment, azért *csakhamar* is a dom Lajos házához érkezének (uo. 176). Aminthogy *mindjári* is oda mene (286). Hogy megtanuljad, amint *böven* is megtanultad (Bíró Márton: Ékesség 1741. C2b). Senki közülünk bűn nélkül nincsen, . . *annyira* is megromlott első szüleinkben emberi természetünk, hogy . . (Bíró M. Angy. szöv. 291). Egy paraszt lakodalomba hivattattunk, és . . *örömet* is elmentünk (Dugonics: Példab. 2:150). Megtalálta végre, de *úgy* is hozzászólt, hogy kezéből mingyárt kiejtő a zászlót (Arany: Nagyidai Cig. 4:95). *Majd* is megoldtam vón a kereked (Arany: Arist. 1:187). A Pöröly koma mondott igen szép beszédet. Szegény Ákhábné *úgy* is megvigasztalódott. . . , hogy utoljára már sírni sem tudott (Baksay: Gyalogösvény 2:96). *Sok* violenciát is elkövettem életemben (uo. 1:165). Prózában bizonyára *könnyebben* is meg lehet őt közelíteni (Beöthy: Széppróz. 2:138). Én előbb az ágyban leszek mint te. — Elhiszem, hiszen te *előbb* is levetkőztél, mint én (Nép, Rácalmás). Egy esztendeig dolgoztam rajta, de *úgy* is belejöttem, hogy . . (Nép, Halas). Egyik nagyobb vitéz volt a másnál; *mindig* is abban mesterkedtek, ha valami módon kimutathatnák vitézségüket (Népk. 3:343). NB. *Majd* hajnal is lesz már, *majd* is megvirrad már (Népk. 2:32).

A második szörend (az igekötő itt is hangsúlytalan): Ezen órában hozák meg levelét, *mingyárt* el is küldöttem Kdnek (LevT 2:296, 17. század). Nemcsak megöltja a tüzet, hanem az ökröknek *úgy* be is zárja szájokat, hogy. . . (Haller: HHist. 3:22). Ő igaz hívünk vala s már *igen* meg is kezdi vala magát emberelni (RákGy. Lev. 143). Szerencsésen kivivé és *ugyan* szerencsésen is érkezik szállására (Mikes: MulN. 190). A herceg megengedé, hogy Norman-diába szaladhasson, *ugyan* el is vivé a királyné oda őtet (299). Amelyért gyakran *úgy* meg is verte a fejedelem, . . talán meg is ölte volna (Cserei: Erd. hist. 90). Az gyéresi szőlőket jól találtam, elég is van rajtuk, *jól* meg is értek (Apor P. Lev. 105). Felfűtta, *jól* ki is terjesztette magát (Dug. Péld. 2:61). Amit talált, *szépen* ki is szedte (Pet. Szilaj Pista IV). A farkát már meg is ettem, *úgy* a körmökre ütött érte édes anyám, hogy most is ég (Pet. Elbesz. és hirl. cikkek 7, MKtár). Megszerette a lyányt, *nyomban* meg is kérte (Arany TSz 2:5). Egy mesét költe, melyre felfűzhesse tapasztalása gyöngyeit. E gyön-

¹ Vagy a határozók szolgálnának pusztán elevenítésre? Szó sincs róla!

gyökkel *annyira* meg is van rakva az elbeszélés, hogy csak itt-ott fehérlik ki fonala (Arany Próz. 509). Örömmim, e zengő madárkák, *hogy* el is hagyták szívemet! (Tompa 1:267). A hold *mingyártl* meg is sejté (Vikár: Hold regéi 27). Így hangoztatja s *mindíg* így is hangoztatta minden magyar ember (Kicska, Nyr 20:439). Nyomban összehívja a király a tanácsot s kérdezi... *Mingyártl* ki is mondja a tanács, hogy... (Népk. 3:334).

Érdekes, hogy ugyanilyen kétféle szórenddel jár a *be, beh, de* indulatszó s a felső fok *leg*-je, de ezekben az esetekben ma a második-féle szokottabb.

Első szórend: Beh karsu az a jegenye! *be is* fent van a teteje! (Tompa 1:36). Hej Istenem, az az idő *beh is* régen volt már! (Szabó Endre). Én is találok szeretőt, ki megölel, hozzám fordul, jaj *de is* szépen megcsókol! (Erdélyi: Népd. 1:25). — Ez ma *leg is* sikeresben ová (Szabó I. Ilias). Legjobban szereti, *leg is* jobban ösmeri mán (Nép, Kecskemét).

Második szórend: *Be* lóvá *is* tett a madárteren az a bolond kufár (Arany Arist. 2:56). Istenem, *de* csak nagy úr *is* a törvény! (Mikszáth: Jó palócook 1. kiad. 7). *Be* meg *is* irigylé a falu dolgotat! (Kis J. Kerekes Katica). — *Leg*jobb *is* lesz. *Leg*többet *is* használ.

Aki figyelmesen olvassa idézeteimnek két nagy csoportját, el fogja ismerni, hogy legjobb íróink a népnyelvvel egyetértve minden különbség nélkül használja mind a két szórendet, s a legtöbb idézetben egyszerűen föl lehetne cserélni egyiket a másikkal. Lehr Albert szórszálhasogató különbségtétele nem egyéb alaptalan, meggondolatlan ötletnél.

KEVÉS A -NAK NEK.

Irta Antibarbarus.

Régi irodalmunkban olyan különös szokás fejlődött, hogy derüre-borura kitétték a birtokviszonyban a *-nek* ragot, akár kellett, akár nem. Sok régi írónál majd minden lapon találunk ilyeneket: „Még a halálnak félelme sem félelem a jámborok előtt“ (eh. még a halál félelme sem). „Ha az embernek testének bőrén égés leend“ (eh. ha az embernek teste bőrén...; I. Simonyi: A jelzők mondattana 156—7). Csak a nyelvújítás korában kezdtek tudatosan kerülni ezt az izléstelenséget, de ennek következtében íróink mindinkább az ellenkező hibába estek, ott is mellőzik a birtokos szónál a *-nek*-et, ahol kellene, ahol t. i. a birtokon erős nyomaték van, s ezzel ismét egy kirívó különbség keletkezett a papirosnyelv s a magyaros élőbeszéd között. A következő idézetekben hiányjelt teszünk a (*dült*-*betűs*) birtokos jelző mellé a hibásan elhagyott *-nak nek* helyére. Mindezekben a (r i t k í o t t s z e d é s ű) birtoknevet kell erős nyomatékkal olvasnunk s akkor okvetetlen megérezzük a hibát. Zárójelben kijavítva ismételjük az egész birtokos kifejezést.

Zách Klárában nagyon is nélkülözzük *az eredeti'* hangját is, formáját is (BSzemle 162:159). [Helyesen: nélkülözzük az eredetinek hangját is, formáját is.]

Egy volt miniszter és a munkapárti alelnök, — szabad nekik *egy ilyen dolog* közelébe is jutni? [H. Szabad nekik egy ilyen dolognak csak közelébe is jutni?]

Az agrár *mozgalmak'* oka mindenütt a *földművelés'* mint *kereseti ág'* erős hanyatlása volt (BSz 109:41). [H. Az agrármozgalmaknak oka mindenütt a földművelésnek mint kereseti ágnek erős hanyatlása volt.]

A *nyelvfejlődés'* azt az általános törvényt látjuk itt is érvényesülni, hogy... (Nyr 16:437). [H. A nyelvfejlődésnek azt az általános törvényt látjuk itt is érvényesülni.]

Ez az európai irányzat átalakítólag hatott *kulturális életünk'* igen sok ágára. [H... műveltségünknek és életünknek igen sok ágára.]

Ezzel szemben a *konferencia'* inkább tüntető jellege domborodott ki. [H. A gyűlésnek inkább tüntető jellege domborodott ki.]

A Dunán átkelt *román csapatok'* csak egy részének sikerült az é. partra menekülni. [H. A D. á. román csapatoknak csak egy része tudott az é. partra menekülni.]

Tocqueville műve világhírre emelkedett, a *liberalisok'* valóságos evangéliuma volt. [H... a szabadelvűeknek valóságos evangéliuma volt.]

Ha az állami kontingentálás — és ez *az állam'* természetszerűleg nagyobb hasznával volna egyértelmű — minden iparágra kiterjesztetnék. [H... az államnak természetesen nagyobb hasznával járna.]

Én boldog lettem volna, ha ilyen nyelvtanból tanulhattam volna meg a *szerb hangsúlyozás'*, *hanghordozás'* nemcsak főbb törvényeit, hanem minden részletét is. [H... a sz. hangsúlyozásnak, hanghordozásnak nemcsak főbb törvényeit, hanem minden részletét is.]

Az érdekelték' az a kívánsága, hogy a bizottságtól bárki vásárolhasson marhát, ez már beteljesedett. [H. Az érdekeltéknek az a kívánsága...]

Az alakváltozatok' legnagyobb gazdaságát sem tekinthetem a hangutánzás döntő bizonyosságának. (MNY 12:279.) [H. Az alakváltozatoknak legnagyobb gazdaságát sem tekinthetem a h. d. bizonyosságának.]

Azt a tételt akarom most kiragadni, amely *az egész kérdés'* sarkpontja. (MNY 12:278.) [H. amely az egész kérdésnek sarkpontja.]

Pallas Athéné *alkotója'* fejből pattant ki, Piroska a szívéből. [Hely. P. A. alkotójának a fejből pattant ki, Piroska a szívéből.]

A szavak csoportjának egyike cselekvényt gondoltat, a többi pedig ezen *cselekvény'* körülményeit (Nyr 19:545). [H... egyik része cselekvényt gondoltat, a többi pedig ezen cselekvénynek körülményeit.]

A *nemzet'* ébredésére a *nemzet'* cselekvése következék (Nyr 20:296). [H. A nemzetnek ébredésére a nemzetnek cselekvése következék. Vagy az egyhangúság kerülésével csak: a cselekvés következék.]

A *-nak nek'* hiánya néha kétértelműséget is okoz, mert hiszen a ragtalan főnév első sorban alanya lehet a mondatnak. Ezt a bajt elkerülték a 19. század első felében azzal, hogy hiányjellel írták a ragtalan birtokost. Így írta néha Arany János avval a nyilvánvaló céllal, hogy elhárítsa a kétértelműséget;

pl. Toldi „érzi Piroskát is, szerelme zamatját, mint *virág* önként fakadó illatját“ (TSz 4:95; hiányjel nélkül így is lehetne érteni: mint a virág érzi...) „Az az egy pillantás... tilos, ámbár büszke egy isteni jogra, kárhozat', üdvösség' mennye, sötét pokla (uo. 5:96, = kárhozatnak pokla, üdvösségnek mennye). A hegyek, erdők bűvőit eléri, hol az üldözött *vad* bús napjait éli (t. i. Toldi él úgy, uo. 6:69). — Ma a hiányjelt senki se alkalmazza, s azért a *-nek* ragnak hibás elhagyása sokszor csakugyan zavart okoz. Olvassuk pl. ezt a napihírt: „Á. M. honvédfőhadnagy hazatért Désre és ott egy ügyvéd és egy hadnagy minden pénzét elnyerte makaón. [Minden ép nyelv-érzékű olvasó úgy fogja érteni, hogy ezek nyerték el a honvédfőhadnagy pénzét. Ámde csalódik, mert a folytatás így hangzik:] Az ügyvéd följelentést tett a nyerő honvédfőhadnagy ellen.“

ISMERTETÉSEK.

A beszéd művészete.

Irta **Hegedüs Gyula**, a Vígyszínház tagja, zeneakadémiai tanár.
Budapest, 1917. Singer és Wolfner.

Érthető kíváncsisággal fogtam e könyv olvasásához. Hegedüs Gyula egyik legintelligensebb és legjobb színészünk; kitűnően tud beszélni, világos, jó előadó, több mint egy évtizede tanítja beszélni az ifjú színészemzedéket, tehát biztosan van mondani valója a beszéd művészetéről. Annál nagyobb a csalódás, melyet könyvének elolvasása okozott. Sok okos megjegyzés, hasznos útbaigazítás mellett annyi benne a felületesség és oly kirívó az emberi beszéd tudományos elemzésének könnyelmű semmibevevése, hogy az egész könyv haszna és értéke csaknem semmivé lesz.

A bevezető rész általánosságban szól a beszéd művészetének fontosságáról. Sok szellemes megjegyzés, tanulságos megfigyelés fűszerezi előadását; a szerző kellemes csevegése inkább csak arra való, hogy az olvasóban kedvet keltsen a további tárgyalás figyelemmel kíséréséhez. A második rész feladata volna a beszéd élettani feltételeinek, vagyis a beszélő szervek működésének s az egyes hangok képzése módjának ismertetése. Csakhogy a szerző még annyi fáradságot is sajnált, hogy akár csak egy iskolai nyelvtanban megnézze a magyar nyelv hangtanát. Már akkor sem mondhatta volna, hogy a kétjegyű mássalhangzók (*ty, gy, sz, zs, ny, ly*) összetettek, s ismerné az orrhangok (*m, n, ny*) képzése módját. Mindaz, amit az egyes mássalhangzók képzése módjáról elmond, teljes tájékozatlanságát árulja el a fonétika terén. A magánhangzókról már nem is tud egyebet mondani, mint hogy fontos a rövid és hosszú magánhangzók s a kétféle *e* (*e* és *é*) megkülönböztetése. Hogy mennyire nem ismeri a kérdés irodalmát, mutatja az is, hogy a „közép e“ jelöléséről szólva, mondja, hogy „a két pontos jelzést alkalmazzuk, anélkül, hogy a törvénybe iktatásnak prejudikálni akarnánk.“ Tehát nem tudja, hogy a zárt *é* kétpontos jelzését nyelvészeti irodalmunk évtizedek óta következetesen használja. Pedig aki a beszéd művészetéről akar írni, annak kitűnően

kellene ismerni a beszélő szerveknek, ennek „a legtökéletesebb hangszernek” — mint Hegedüs mondja — anatómiáját és fizioiogiáját. Milyen jó szolgálatot tett volna Hegedüsnek, ha elolvasta volna e bírálat írójának Magyar Fonétikáját, vagy legalább Kis Magyar Hangtanát és a beszédhibák szempontjából Sarbó Artur dr. könyvét: „A beszéd összes vonatkozásaiban”. Az ő évtizedekre terjedő tapasztalata, nagy színészi tudása az elméleti tudással párosulva igazán hasznos munkát alkothatott volna. Így ez a rész ügyetlen tapogatózás, a laikus naturalista folytonos csetlése-botlása.

A harmadik rész a kiejtés különböző formáiról szól. A szerző szerint „háromféle magyar beszédet különböztetünk meg: irodalmi, köznapi és tájbeszédet.” Irodalmi alatt érti „a minden hibától ment, a nyelv törvényeit respektáló, úgynevezett választékos beszédet. Köznapi beszédnek azt tartjuk, amit munkánk közben szükségszerűen használunk, és tájbeszéd az, amelyet bizonyos vidékeken beszél a nép, teljesen a nyelv törvényein kívül állván (!)”. A beszédmód három formájának megkülönböztetése nagyjából helyes, de meghatározásuk nem egészen szabatos, a tájbeszédé, vagyis a nyelvjárásé egészen helytelen. Hegedüs a háromféle kiejtést példákon próbálja bemutatni; csakhogy az erről szóló szakirodalomban való teljes tájékoztatlansága a tárgyalást ismét hiányossá és ügyetlenné teszi. Fonétikus átírásról sejtelve sincs, tehát a szövegek átírása elnagyolt és helytelen. A magyar nyelvjárások közül háromt említ: dunántúlit (ez az ő saját nyelvjárása, tehát legjobban ismeri), palócot és felsővidéki. Más nyelvjárást nem említ, s azt sem tudom, mi az a felsővidéki tájbeszéd. Az átírásból sejttem, hogy a tótos kiejtést akarja utánozni; ez azonban nem nyelvjárás, hanem egyéni beszédmód.

Nálunk eddig senkitem törődött a helyes szinpadai kiejtés megállapításával. Míg a francia és a német szinpadnak megvan a pontosan és tudományosan alapon megállapított s mintaszerűnek elismert kiejtése, nálunk minden színész úgy beszél, ahogy akar. A Nemzeti Színházban a dunántúli születésűek, pl. Márkus Emília, gondosan ejtik a zárt *é*-t, mások vagy egészen elhanyagolják vagy néha ejtik, máskor nem. Következetlen az özés, az *l* kihagyása vagy megőrzése, a hosszú és rövid magánhangzók ejtése. Ime, mennyi hangtani kérdéssel lehetne és kellene foglalkoznia annak, aki színészek számára ír a magyar beszéd művészetéről!

A negyedik rész az összefüggő beszéddel foglalkozik: a hangsúllyal és a szünetekkel. Ez a rész a legjobb. Hegedüst nagy tapasztalata a helyes útra terelte ott is, ahol a nyelvészeti irodalom ismeretének hiánya nagyon érezhető. Rámutat, hogy a helyes hanghordozás szempontjából ép oly fontos a beszédbeli szünet helyes elosztása s a lélegzetvétel, mint a hangsúly. Példáit jól válogatja, a beosztás s a fontos részek kiemelése gondos és tanulságos. Mennyivel értékesebbé tehetné volna egész munkáját, ha tudná, hogy e kérdésnek milyen irodalma van nálunk: hogy a fonétika milyen behatóan foglalkozik a hangsúly kérdéseivel s ma már nemcsak a gyakorlott fül ítélheti meg a hangsúly eloszlását, a szólalom alakulását, hanem pontos kísérletekkel is meg lehet állapítani a lélegzetvétel idejét és módját, a hanghordozás minden finomságát.

Hegedüs nagy népszerűségének hatása alatt bizonyosan rövid idő múlva elkel könyvének első kiadása, s ha új kiadásra kerül a sor, újra meg kell írnia könyvét, még pedig figyelembe véve mindazt, amit a magyar nyelvtudomány ezen a téren előtte dolgozott.

BALASSA JÓZSEF.

A moldvai csángó-telepek térképe.

Zsebatlasz naptárral és statisztikai adatokkal az 1917. évre. Szerkesztette **dr. Bátky Zsigmond**. Kiadja a Magyar földrajzi intézet r.-t.

A Magyar földrajzi intézet ez évi zsebatlasza is változatos, gazdag tartalmú; aktuális néprajzi cikkei a nyelvészeket is érdekelhetik. Különösen a moldvai csángók néprajzi térképe, amely Györfly István dr. tervezésében igen szemléletes, színes ábrázolásban mutatja a moldovánok közt élő magyarok földrajzi elterjedését. Adatait Gy. a romániai hivatalos népszámlálás eredményeiből vette s számítása szerint a csángók kb. 80,000-en lehetnek (Rubinyi 20,000-re sem becsüli számukat Nyr. 30 : 58). A Gy. számítása is csak valószínűségi, minthogy a statisztikának vallásfelekezeti rovataira kellett támaszkodnia. (Az oláhok a köztük élő másnyelvűeket nem tűntetik ki, Gy. szerint azért, hogy nemzeti egységük mentől szebbnek lássék.) Romániában a katolikus vallás u n g u r vallás, a katolikusok tehát általában magyarok, azaz csángók, kivéve pár ezer olaszt. A térképen más-más szín jelzi a százalékszámokat, tehát első tekintetre látni, hogy az északi csángó-csoport földrajzi középpontja Szabófalva, míg a délié Kalugyerpatak, Forrófalva, Klézse; e helyek körül a lakosság 90—100⁰/o-a látszik csángó-magyaroknak. Nyelvtudományi tekintetben igen figyelemreméltó szigeteket jelez Gy. térképe a fenti középpontok körüli egységes területtől 30—70 km. távolságban, az orosz határ mentén: Husz, Jepurén, Radukán, Kukucén községben, ahol sejtése szerint még volna 10—30⁰/o csángó lakosság. Hogy e számok valóban csángó magyart, eloláhosodott csángót jelentenek-e vagy másfajta katolikust, nem tudhatjuk bizonyosan. A Prut mellett Gy. szerint is „csak Rudukán és Husz külvárosában beszéli még egy-két öreg ember nyelvünket.“ — A térképen annyi igazítani való, hogy két szomszédos község: Eszkorcén és Szalonca neve fölcserélendő.

Még néhány sort az Almanachról. A szerkesztő, a cikkek szerzői, a szakirodalomban elismert írók, tudósok. Meg kell azonban említenünk (mert a könyvecskét főként a tanulók közt terjesztik tanári segítséggel s mert a Földr. Közl. hivatott ismertetője is elhallgatja: 44 : 584), hogy didaktikai tekintetben a térképek nem kifogástalanok. Mi itt csak nyelvi tekintetben tehetünk észrevételt: semmi következetesség a helynevek írásában; pl. az egyik térképen Jászvásár, Bákó, Tekucs, Foksán, Galacz (cz!), Bukarest, Gyurgyevó helységeket máris annektálták a magyar helységnévtár számára, holott a hozzájuk vezető valamennyi utat általában véve elég elszánt oláh helyesírás tartja megszállva. (Általában az a benyomásunk, hogy a szerkesztő csupán a kitűnő cikke megíratásáról gondoskodott, mert az efféle hibákért való felelősséget aligha vállalná Bátky Zs. ismert szerkesztői pontossága!) — Izléstelen dolog Románia térképét, amely Kemény alapos cikkéhez óhajt szerzetlenül ragadni, Románia h á b o r ú s térképének nevezni, mikor semmi hadi vonatkozást nem látunk rajta. S ha már izlésről van szó, nem lehet elhallgatni a Középk. Tanáregy. Közl. ismertetését (50 : 190), amely szerint a térképek és grafikonok „pompásak“. Igaz, hogy „más alkalommal“, mikor az „intézet“ technikai munkája nem volt u. n. h á b o r ú s, hozzászoktunk, ha nem is pompához, de gondhoz, izléshez, sőt iparművészeti törekvésekhez. Ebből a korból, úgy látszik, csak egy csomó beléspapír maradt hírmondónak, amit

kivül-belül bőven adnak. — Kívánatos volna az is, hogy minden térkép és grafikon mutassa a tervező nevét, merthogy a tisztelt r.-t. igazgatói csupán a mérlegért felelősek.

VISKI KÁROLY.

Miréio.

Miréio. Provençal költemény. Irta **Frederi Mistral**. A provençal eredetiből fordította **Gábor Andor**.

Örömet látom viszont könyvalakban ezt a műfordítást, mely először 1904 őszén kéziratban került hozzám, amikor a Kisfaludy-Társaság egy műfordítási díjára pályázott. Mint a bíráló-bizottság jelentésvetője már akkor is nagy elismeréssel voltam a munkáról, jutalomra is ajánlottam. Kiemeltem folyékony, sima verselését, szabatos, gördülékeny nyelvét, s egyúttal rámutattam azokra a nehézségekre is, melyeket a kissé komplikált eredeti versforma (aabcccb) a fordító elé gördít. E versforma szigorú megtartása mellett bajosan lehet visszaadni a Mistral alakjának népies beszédmódját, mert hiába, a magyar népies költői beszéd versformát is népieset kíván. Másfelől azonban az eredeti versformának megváltoztatása is lényeges hátrányokkal járt volna, majdnem egész átköltést tett volna szükségessé. Igaz az is, hogy tán Mistral dikkóját azért is érezte erősebben népies hangúnak, mert már maga az is népiessé teszi, hogy nem irodalmi nyelven, hanem tájnyelven van írva — hisz a provençal nyelv ma már csak tájnyelv.

Pályabírói jelentésemben annak idején rámutattam a fordítás néhány helytelen vagy nehézkes frázisára, néhány túlságba menő nyelvi vagy verselési szabadosságra is, és most szívesen állapítom meg, hogy Gábor Andor ez észrevételeimet figyelembe is vette. Más tekintetben is csiszolt itt-ott a fordításon; hiszen tizenkét év alatt verselő technikája is tovább fejlődött, amint-hogy egész irodalmi pályája állandó emelkedéssel örvendeztetni meg azokat, akik már elejétől fogva bíztak tehetségében. A műfordítói munkásságát ugyan majdnem egészen abbahagyta, de bízom benne, hogy néhanapján még vissza fog térni ahhoz az irodalmi ághoz is, melyre nagy mértékben megvan a rátermettsége. *Miréio*ja bizonyára értékes gyarapodása a magyar műfordítói irodalomnak, a Nyelvőr olvasóinak is melegen ajánlom.¹

RADÓ ANTAL.

¹ Különös figyelmet érdemel a magyar Miréióban a szókincs gazdagsága, különösen a gazdaság, szölművelés stb. köréből, de más fogalomkörökből is. Hogy erről fogalmat adjunk, idézzük a köv. népies és régies kifejezéseket: atán-cserje (10:9), csánk (9:49), egy fölöntő buza (7:41), gurgula (1:17), hajcihő (9:36), irdatlan (12:9), irtó zápor (8:28. eh. irtózató, csak legujabban keletkezett rövidítés), irtó hat lába (szörnyetegnek, 11:55), kórjadosz (9:53), lebernye-bőr (5:34), melles (mellény 4:28), megmártózik (10:4), pipitér (54. és 222. 1.), pulya (2:34), regét regőljön (3:84), révület (6:81), surrog (10:13), szedrezés (2:50), szolgafa (6:78, l. Nyr 25:327), szögel (11:12), megvigasztik (meggyógyul 12:29), vihorász (vihog 2:8). Népies ragozott alakok: füzejébe (8:11), lejtejét (8:26), szúvak (2:48). Szólások: Elköté az ördögnek magát (6:64). A korszó kiadta lelkét az utolsó vörös cseppig (7:38, vö. Arany, Toldi 4:12). Csendes víz mos le gyöngé partot (7:49).

A szerkesztőség.

A NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁRHOZ.

Közli **Simonyi Zsigmond.**

Gyöngédes, gyöngédség, gyöngédség: mind a hármát törölnünk kell a NySz-ból, mert valamennyi a NagyszK-ból való egyetlen idézet alapszik, ott azonban *g'engeedősségős* csak hibás írásmód eh. *g'enge edősségős*.

illemetes: illő, kellemes? O te edes kedves szep gieonieoreosegem, o te illemetes kelleo kedvessegem (Czobor M. Chariclea-fordításában, 1600 táján, idézi Rédei J. K. Gyöngy. Charicliája 1912. 42). Innen vette át Gyöngyösi a többi közt a *dérlelő* hidegséget (NySz) és a *feleséget* igét: Mátkámnak híjalak... feleségellielek? (Czobor.) Mátkállyalak avagy feleségellyelek? (Gyöngy., 1. id. h. 43, Nyr 27: 251.) Uo. még *ízesség*, „*kínchesege*“ stb. (id. h. 44.)

küllemet főnevet csak szótáraink említenek Sándor István óta, ezenkívül csak egy idézet van a NySz-ban 1651-i forrásból. Előfordul még ez a szó II. Rákóczi Ferencnek egy 1708-ban írt levelében: Bizonyyára nagyobb *küllemeti* lett volna Hazánk előtt, hogyha Kegyelmed ezen titullussal... gyászba nem öltöztette volna Hazánkat. (A levelet Győr vm. levéltárából közzétette Zoltán Vilmos a Győri Hirlap 1903. IX. 27-i számában.) — Mikszáth Kálmán egy helyen azt írja: *kellemezteti magát* (eh. kelleti magát).

kucik 'kuckó'. A NySz-ban csak egy idézet van Gvadányiból; régibb a következő: Az engedetlen asszonyok.. a kutzikból az asztalfőre uroknak akarnak parancsolni (1713. Agenda C3b). — Ma is nagyon elterjedt mellékalakja: *pucik, pucok* (az utóbbi már MA² szótárában megvan: „*putzoc, focus*“; 1. NySz *pocik* alatt) — *Kuckó* ~ *tót kúka* ('szögletben álló tűzhely') olyan hangviszony, mint *lapocka*: szláv *lopatha*.

lepszet. Valamint a *szerkészt* igét törölni kell a NySz-ból, úgy a *lepszet* (*belepszet, ellepszet, lepészkedik*) ige főlvételére sincs elegendő ok. Az idézetek így hangzanak: Nem lepeztettem egyébbel be az kis paplankánál (RákGy: Lev.). Keptelen szőrnyűsegh lepeztetik el a ruhával (Prág: Serk.). Csac egy oktalan állat sem kényszerített más állatoknac marhájával lepezkedni (uo.). Mindezek kétségkívül a *lepöz, lepözik* igékhez tartoznak; *lepez*: tego, obtego, velo; *lepezik*: velor, tegor. Tehát *be-lepez, ellepez, lepezkedik*.

mérenget, sérénget? Ezt a két igét említi Révai (Gramm. 3. k. 1908. 94) mint amelyek a *tek-én-get* igéhez képzésükre hasonló; jelentésük R. szerint: „iterato minutim mensurat, iterato parumper sauciat“ (az *én*-ben ugyanis kicsinyítő elemet lát). A két adatot, mint egyik kéziratában említi, Lépes Bálint munkáiból vette. Az elsőt a Pokoltól rettentő tükör (1617) 270. lapjáról: „Mihózzank *meréngeti* [igy] és lövyis az ő nyilayt, midőn óstoroz bennünket“. De ez előfordul Lépesnek egy másik munkájában is, a Fényes tükörben (33. l.): „Arányozza, es *meréngeli* vala nyilait egy embérre“. Ez csakugyan jelenthet méregetést, célozgatást, de inkább így olvashatjuk: *mérvéngeli*, vö. *mérvengel* NySz (NB. Lépes könyve tele van sajtóhibával). De hogy a másik ige sértegetést jelent-e, az nagyon is kétes. Lépes mondata, mint saját szememmel meggyőződtem, így van írva: „hogy lőlki ősmereitek *serevengetése* nekül az arany balvant... imadnaiák“ (A halandó emberi nemzet fényes tüköre 1616. 1: 124). A jelentése bizonytalan, sőt lehet, hogy ez sajtóhiba eh. *serevengetése*, mert *serevenget* közönséges kifejezés 16. századi íróinknál (1. NySz).

nyüzsög újabb irodalmunkban közönséges kifejezés. Különös, hogy a régi nyelvből eddig nem ismerték szótáraink, az eddig számbavett legrégebbi adat Baróti SzD. szótárából ismeretes (a *nyü* szó alatt említi). Találtam most egy 16. századi adatot. Pécsi Simon bibliafordításából mutatványt közölt Koncz József az Erd. Prot. Közlönyben 1880 (135—136. l.). Ott olvassuk: „. . . Nyüzsögő állatokat, kik az földön nyüzsögnek, hozd ki magaddal és nyüzsögjenek az földön, szaporodván. . .“ (I. Móz. 8 : 17).

„*Pákász*: [nimum indulendo emollio ; verweichlichen, verzärtlichen]. Gyermekségtől foguán örüztetik, főrdztetik, pákáztatik az ember (Mih. Örökf. 121).“ — Külömben sehol se fordul elő *pákász* ige, a jelentést pedig Szarvas ebből az egy idézetből következtette. A szót törölnünk kell, mert alig lehet kétség, hogy *pákáztatik* hiba eh. *pókáztatik*. *Pólkáz*, *pókál* a régi nyelvben és *pókál* a népnyelvben a. m. pólyáz ; *póka* a. m. pólya.

„*rétyke*: [piscis genus ; Fischart]. A galótzát, tzompot, retykét, csukát add a szakátsnak (SzBodó : Só dicsérete A 4).“ A NySz-ban ez az egy adat van, 1647-ből, HO. a MHal.-ban szintén 17. sz.-i adatot idéz: „*relke*, Fáy-féle szakácskönyv, alkalmasint a Salmo Hucho L., a németből véve, hol a Salmo umbla L. neve: *Rötelei*, *Rötele*.“ Az OkiSz. is *relke*, *relhke* alakot idéz, de már 1544-ből s 1586-ból. A kettő közö esik (1566) az az adat, melyet Heltai 69. meséjéből kell ide vonnunk. A mese azt beszéli, hogy „à roka à viz mellet találá egy *relket*, tehat meg eleuen“, azaz: s íme még cleven. Imre Lajos a mesék szójegyzékében (s a NySz. is) *relék* alatt idézi, de megjegyzi, hogy a mese „utóbb halat említ s így vmi halfaj vagy *rák*?“ A szöveg alá tett jegyzet szerint a mesének német eredetijében is ez van: „ain fuchs asz einen fisch by ainem waszer.“ Tehát kétségtelen, hogy itt is *relkéről* van szó, nem pedig retekről. Kérdés, él-e még vhol ez a szó. A régi Tsz. szerint (1839) a Balatonnál *rütyöke* vmi apró hal, HO. szerint „alkalmasint Alburnus lucidus“ ; de még alkalmasintabb azonos a *retykével*.

sér. Erről az igéről azelőtt nagyon kevés adatunk volt s hajlandók voltunk azt hinni, hogy Gyöngyösi vonta el a *sért*, *sérelem*-féle szócsaládból (vö. Nyr 27 : 312, NyUSz, NyF 11). Most ismerünk régebbi adatokat is. Az egyik ugyan bizonytalan, t. i. BirkK 3 : „Ha az serelm testben titkon vag'on. . . ha mondan'g'a mie *seri serzik*“. Talán csak hiba az *i*, s akkor így olvashatjuk: *mije sér*, *sérszik* = mije fáj ; a második ige csak magyarázza az első. (Nincs ugyan kizárva, hogy az író az egész *seri*-t tévedésből írta *serzik* helyett s aztán kiírta ezt helyesen. De akkor a hibás szót alkalmasint törölte volna, mert a hibás és fölösleges szók a BirkK-ben mindvégig törölve vannak.) De még így is olvashatjuk: *mije séri*, azaz bántja, fájtatja ; ilyen jelentéssel Gyöngyösínél is előfordul. — Második adatunk Rimay Jánosnak egy versében: „*Sér* mind szívek, fejek“, azaz fáj a szívek s fejek (Rimay J. munkái 1904 : 73). — Időrendben harmadik helyen áll Gyöngyösi két adata (I. NySz és Nyr id. h.), negyediken SzD Kisded szótára: *Sér* a kezem. Mid *sér*? Végre *sérik* alakban megőrizték a moldvai csángók. Hihető eszerint, hogy Gyöngyösi is szóhagyományból ismerte.¹ — A nyelvújítók főnévi értelemben is alkottak *sér* szót, így Gvadányi (az ő használatát Szarvas G. hitelesnek vélte s fölvette a NySz-ba) és Bajza is *sérelem*, fájdalom értelmében.

¹ Wichmann vogul, osztják és lapp szókkal veti össze (FuF 11 : 181.)

NYELVMŰVELÉS.

Epilog Vojtinához.¹

E téren rendben volna hát a széna.
 Van jó, modern, reális poézis,
 A magunké, cseppet sem indigéna.
 De hát a próza? Rendben van ez is?
 Nyugodj meg: rendben. Nincsen olyan théma,
 Nincs olyan tempo, uri, lassu, friss,
 Mit mai prózánk ne tárgyalna hűen,
 S mi több, jó paprikásan s népszerűen.

Mi ugyanis (*Nyelvőr* is állva résen)
 Kozmopoliták többet nem leszünk.
 Ujságban, könyvben és országgyűlésen
 Kiki a *népszólás* emlőin csüng.
 „Mert hiszen hát no — így kezdjük elmésen,
 S nem írjuk *ing*, mert magyarosb az *üng*,
 Ámbár, *nohá*-ra senkinek sincs mersze,
 A periodust így kezdjük: „*Na persze*“...

Ily kincset ás, ki honi földben jól ás. —
 A *németestől* elszokott a fül.
 „*E ház körül*“ már koros, nem népi szólás,
 Mi írjuk: „*E körül a ház körül*“
 És e helyett, hogy: „Örül ennek Jónás:“
 — „*Dehogy* nem örül, *dehogy* nem örül.“
 Nincs virtus ebben, sem ötlet, sem eszme,
 De *népies!* Kár volna, ha kiveszne.

Igaz, a nép, mely ritkán forgat tollat,
 Csak ünnepen, az kedvel némi díszet.
 Nem ritkán írja: „Mennyei sugallat
 Neved napján e pár sorokra kiszít.“
 De ritkán ír a paraszt ember olyat:
 Hogy „*küldj két flórest*“, „*várom azt a pizt*“
 „*Mint ahogy*“ így írja a kis-czelli bíró,
 „*Mer' iszen*“... így a pesti tárcairó.

Csakhogy ne hidd, hogy mindez pusztá forma,
 Simúl ehhez a kellő tartalom.
 Ha, míg belépsz, orrodba száll a *torma*,
 Tudod, hogy — „*virssili*“ vár az asztalon.
 Kormos fazékban, bármily tüztől forrva,
 Kormos lehet csak az irodalom,
 S ki *szabadságért* volt hazátlan vándor,
 Most *Zikcenét* zeng gróf Emigráns Sándor.

¹ 1916-ban közöltük a Nyelvművelés rovatában Dóczi Lajosnak két tárcáját irodalmi nyelvünk újabb fejlődéséről. Ezeket 1900 táján írta, de egy pár évvel előbb, a Nemzet napilap tárcájában, versben is nyilatkozott ugyanerről a tárgyról, s most kiegészítésül közöljük a 31 versszakra terjedő költeményből az utolsó hét szakot. — A szerk.

De hagyjuk el már — mert e fájó húrba
 Nem jó ma nyúlni, — lesz rá még idő.
 Dagadjon a seb. Roszkor bele szúrva
 Lehet, hogy mérge nem apad, de nő.
 Thémám csak ez volt: Irodalmunk *durva*,
 De *kora gyermeke* és ez a fő.
 A megelégedés már általános,
 Bár nem így gondolá azt — Arany János.
 S te nézd el, mester, nagy merényét annak,
 Ki Vojtinát roszul másolni jó.
 Volt másod-Kákay is, s mondják, vannak,
 Kik nem találják, hogy kabátja — bő.
 Korántsem nézem magam oly Aranynak,
 A milyen Kákay Aranyos ő.
 Hol nincs arany, asztra jó a *talmi*,
Hiba volt tőled, *hiba* volt — *meghalni!*

DÓCZI LAJOS.

Csudálatos *pupilla*. A Budapesti Hirlap 1916. okt. 31-i tárcájában egy szemészeinket kétségkívül meglepő esetet olvashattunk. Az elbeszélés személyének ugyanis „a *dagadt pupillája* elfödte a *szemgolyóját*, úgy hogy az öreg olyan volt, mint az alvó fakir.“ Köztudomású dolog, hogy a *pupilla* szó a *szemükbogarának* a latin tudományos neve. A *szembogár* pedig nem egyéb, mint a szivárványhártyának sötét nyílása, tehát nem hogy elfödhetné a szemgolyót, hanem éppen benne van, és legföljebb tágabb lehet a rendesnél. Sokkal helyesebben cselekedett volna tehát a tárcáíró, Ujlaki Antal, ha nem akart volna tudományos latin műszóval tüntetni, hanem becsületes és félreérthetetlen magyar nevén *szemhéjának* nevezte volna az öreg úr szemének megdagadt részét. Miért rajognak mai íróink a latin szavakért, mikor a jó magyar szavak annyira világosak, hogy ilyen furcsa botlásoktól megmenthetnék őket! — Nem hiába mondta egy elmés író: Óvakodjunk az idegen szavaktól, mert sohase lehet tudni, mit jelentenek! ZOLNAI GYULA.

***Naponta*.** Zolnai az akad. helyesírási bizottság „*naponta* = nappal“ értelmezést hibáztatja (Nyr. 46:101), mert az újabb, természetesen fejlődött gyakorlat szerint *naponta* = naponként. Érvelésének minden sora meggyőző, mégsem hisszük, hogy a bizottság ez értelmezést javaslatából nyom nélkül kihagyná. Sokaknak kánoni erejű Arany minden sora, amire esküdni kell. S hiába mondja a költő, hogy

...vagyom *naponta*
 Kunyhóba és vadonba,

ha másutt az ilyen használatot maga hibáztatja: *Naponta* a. m. nappal idején, mikor *nappal van*, nem pedig egy értelmű a *naponként*-tel.“ (Ar. lev. Tóth E.-hez; Össz. Munk. 12:417.) Annyi tehát bizonyos, hogy ez egyben Arany sem lehet döntő bíró; csak úgy ítélhet, mint Fülemüléjében: se ide nem, se oda nem... S ha Arany így, a helyesírási bizottság aligha másként.

VISKI KÁROLY.

A Koronaherceg-utca már 1876-ban, mikor Budapestre kerültem, idegen volt szememnek, fülemnek. Sohasem hallottam azelőtt ezt a kifejezést. Azóta se szoktam hozzá. — A Nyr̄eszméje (46 : 116.) helyes is, szép is. Jó volna, ha megvalósítanák. — Az Erzsébet királyné útján kívül van még a Svábhegyen Béla király útja is. De a pesti magyar inkább mondja, hogy Erzsébet királyné út, Béla király út. — Miskolcon kisdíák koromban még úgy mondták, úgy is volt egyik házra felírva: Urak utcája. De mikor új utca-jelző táblákat raktak, már Urak-utca lett belőle kötő jellel, holott előbb, mikor még csak a ház falára festették az utcák neveit, így írták: Kazinczy utca, Színház utca stb. Pedig nekem magyarosabbnak látszik az utca szó elválasztása. (A telegrafos kisasszony is két szónak számítja még ha kötőjel van is közte.) Ha már az utcaelnevezésekről szólok, megjegyzem azt is, hogy Miskolcon régen a város négy szélén az utcák neve: Csabai kapu, Zsolczi kapu, Diósgyőri kapu és Szentpéteri kapu volt. Úgy híttuk, utcajelzés nélkül. Volt Papszer is, meg Tetemvár. Most már... Kapu-utca, Papszer-utca, Tetemvár-utca lett belőle. Valamennyi kötőjellel. Pedig a szer sort, utcát jelent. Budapesten is a Felső erdősor elnevezéséhez hozzábiggyesztették a fölösleges utcát. FEKETE IGNÁC.

Azok az idegen szók. Jó magyar, falusi népünk ugyancsak meg van akadva bizonyos fogalmakkal és bizonyos szavakkal, mióta mindennapi kenyere, imája és olvasmánya: *a háboru*. Mivel még a legolcsóbb heti néplap is közli a német hadvezetőség és a mi Höfer apánk napi jelentését, derék falusi embereink mohón szívják magukba minden szavát a jelentésnek, de egyszersmind sok gondot is okoz nekik az ismeretek e kibővülése. Csak a minap beszélte el egy budapesti könyváros, hogy mennyi baja van ama falusi atyafiakkal, akik nála térképet rendeltek. Visszaküldik a térképeket és panaszkodnak, hogy megcsalják őket. Ők ugyanis azt olvasták az újságban, hogy hadseregünk *offenzívába*, majd *defenzívába* ment át. Offenzívát pedig ők éppen úgy nem találnak sehol a térképen, miként nem találják Defenzívát sem. Ez tehát tisztára becsapás a pesti boltos részéről.

Az Ujság 1914. XII. 6. 15.

MAGYARÁZATOK.

A mondat fölfogásának történetéhez. Wundt Völkerpsychologie című munkájának a nyelvről szóló része sok egyéb eddigi nyelvtudományi nézeten kívül tudvalevőleg a mondat fölfogását és magyarozatát is átalakította. Az ő fölfogásmódja szerint (amit egyébként német nyelvészek Kolumbusz tojásának mondanak)¹ a mondatalkotás első sorban szétbontó s csak második sorban összetevő lelki folyamat, noha az eddigi magyarozatok a mondatot mind kapcsolatnak, tehát összetevő eljárásnak tekintették. Wundt szerint a mondat egésze először minden egyes részletében, ha viszonylag homályos tudattal is, mint egy egységes teljesképzet áll lelkünk előtt, és ez a teljesképzet tagozódik aztán részeire azáltal, hogy ezek egymásután *tudatosulnak*,² vagyis a tudat

¹ L. Sütterlin: Das Wesen der sprachlichen Gebilde, 145. l.

² Így mondanám magyarul az appericipiálódást. A főnevet, az apperceptiót *tudatosulás*-sal, az átható igét, az appericipiálást *tudatosít*-tal magyaritnám.

nézőpontjába kerülnek. Ez a tudatosulás az egymással hagyományos módon kapcsolódó egyes szavakban jut kifejezésre (l. Die Sprache II. 234 stb.).

A mondat e lélektani fölfogásának csiráját megtalálhatjuk egy keveset emlegetett jeles régiebb nyelvészünknek, Riedl Szendének Magyar nyelvtanában is már (Pest, 1864). Riedl, bár a mondatot még a hagyományos módon határozza meg („szóhangok által kifejezett gondolat, vagy valaminek, a mit gondolunk, hallható kijelentése“ 53. l.), keletkezésének magyarázatában közel jár Wundt fölfogásához. Nyelvtanának e része, melyre érdemes a figyelmet fölhívni, így szól: „A mondat keletkezik, midőn az értelem a szemlélet *egységéből*¹ az alkatrészeket kiemeli, s azokat ismét egy gondolatba, mint egységbe összeköti. Ez által a *szemlélet egysége szétbontatik*, s annak helyét más, t. i. a gondolkodó szellem által közvetített gondolati egység foglalja el. Így pl. ha gyermeket futni, vagy fát virulni látunk, ezen észrevevés szemlélő tehetségünkre *egy és oszlatlan benyomást okoz*. A tárgyat egynek szemléljük cselekvésével vagy állapotjával; a „futó gyermek, a viruló fa“ *egyszerű képzetek*, melyeknek a valóságban szinte *egy oszlatlan egység felel meg*; mert a cselekvés vagy állapot a tárggyal összefügg s ettől elválasztva önállólag nem létezik. De a gondolkodó szellem ezen esetleges tulajdonságokat (a futást, virulást), melyek nélkül a tárgyak ugyanazok maradnának, ezektől elkülöníti, a tárgyat s a cselekvést *egymástól elválasztva* fogja fel, s azokat *ismét egybeköti*, mi által a következő mondatok: „a gyermek fut, a fa virul“ támadnak. A gondolkodó szellem tehát elválasztja az önálló tárgyat annak nem önálló tulajdonságától, jegyétől, s midőn ezt azután ismét a tárgyhoz köti, vagy arról kimondja, mondatot képez.“ (ld. h.)

A Riedl-féle fölfogás természetesen nem azonos a Wundtéval, de a köztük levő hasonlatosságot, nevezetesen a képzet szétbontódására nézve, lehetetlen észre nem venni.

ZOLNAI GYULA.

Hangtörténeti kétségek. A hangtörténet terén is vannak délibábok, kecsgetető, látszólag könnyen elérhető légvárak, tünemények, amiket a fölhevült képzelet könnyen összetéveszt a valósággal. A magyar nyelvészet terén újabb időben serény építkezés folyik, de közben mindig több légvár is épül, s ez ellen újra meg újra föl kell emelnünk intő szavunkat. Ezúttal egy pár újabb tévedést akarok szóvá tenni.

1. Finnugor szökezdő *s* > magyar *v* hangváltozást állapít meg Melich (MNy 9:394) — minő alapon? Eddig úgy tudtuk, hogy ez a fgr. *s* a mi nyelvünkben nyomtalan eltűnt, pl. az *epe, in* főnevek és az *ő* névmás elején. De M. talált a TelK-ben két helyet, amelyen *ő* helyett *vő* (vöd) van, s ez elég neki! Hogy lehet ilyen elhamarkodva következtetni? Ha nem tudánk is ezt a furcsa írásmódot megmagyarázni, mit adhatunk rá, mikor különben az egész kódexen véges végig *w* (ű) és *ö* alakban látjuk a névmást? De azonfölül tudjuk (ill. tudhatnánk), hogy kódexeinkben többször is előkerül ilyen vöd-féle írásmód az egyszerű hosszú *ű, ö* jelölésére. Mingyárt a TelK 243. lapján *gyűtöm* helyett gwöthöm van s a 312-en menesöwnkben, vagy a DöbrK 364. lapján hvötettek, olvasd: hüttetek (credidistis) és 520 *bvög* eh. bög, s a Krisztina-legenda 9. lapján kétszer vöwd = vöd (vevéd). Vagy tán ezeket is így olvassuk: *gyvötöm*, menesöwnkben, hvötettek, *bvög*, vöd? — De az a két „nevezetes“ adat, mint

¹ Az aláhuzások tőlem valók.

M. nevezi, mingyárt még egy délibábos föltevésre csábítja: „Ez adatok alapján nem volna lehetetlen a KTSz köv. helyét: *we mia* így olvasni: *vë miá* = *õ miá* (l. Nyr 24:115).“ A fölhevült képzeletnek semmi se lehetetlen, mert „a képzelet sebes szárnyú sas“, de tudományos értekezésben nem kellene a lehetetlenre ilyen könnyedén ráfogni, hogy nem lehetetlen. Mert hány olvasó fogja megkeresni a Königsb. töredék szövegét, hogy saját szemével lássa a lehetetlent? Mert lehetetlen oda belemagyarázni az *õ* névmást: „yste[n]segnece.. *we mia ro[la]d ozun keppe[n] scola*“, valószínűleg: istenségnek *neve* miá rólad azonképpen szóla, vagyis neve által, nevében (a kézirat pontok jelölte hézagában kellett valaminek lenni, de két betűnél több nem lehetett). — Ezekon a „nevezetes“ bizonyítékokon épül aztán föl M-nek egy alaktani föltevése, hogy a HB-beli *hadlava v*-je a 3. szem. névmás kezdő *v* hangja. Erről most nem szólok, csak azt említem, hogy a HB-ben már Révai is *võ*-nek olvasta a névmást, de éppoly kevéssé volt igazsá, mint Melichnek. Révai azonfölül *õ* helyett *jõ* alakot is képzelt, s ugyanilyent képzelt M. is, megint nevezetes bizonyítékok alapján, t. i. régi kéziratainknak egyes ilyen íráshibáit idézve: *kemensegyel regyel, regiel* eh. *keménysegvel, regvel!*¹ továbbá az *ü* névmás helyett előforduló *yw* írásmód alapján, (de itt maga megvallja, hogy a „*yw ü*-nek is olvasható“). — Tehát szerencsésen ott volnánk, ahol száz évvel ezelőtt.

2. Délibábok csábítják az EtSz. szerkesztőit, mikor *k:cs* és *k:c*-féle hangváltozásokat vesznek föl. A *csába* cikkben pl. azt írják: „Figyelembe véve, hogy a *kába* régibb szó, mint a *csába*.., nem lehetetlen, hogy ez amannak újabban alakult változata (vö. *kajla:csajla, kurta:csurta* MTsz).“ A *corhol* igéről így szólnak; „Valószínűleg azonos a *korhol* szóval. A *c:k* megfelelésre vö. a *cuna* cikket.“ „*Cuna*.. másképp *kuna*.“ Tehát megint szerencsésen ott volnánk, ahol 80 évvel ezelőtt, mert akkor fejtette ki Kassai József azt az elméletet, hogy a magyarban minden hangváltozás lehetséges. A *k:cs* hangváltozásra *õ* is ilyen szópárokat említ: *kába* és *csába*, *kopasz fejü* és *csupasz fejü*.² Említhettek volna még sok mást, ami fényesen bizonyítana mellettük. Ime pl. *katangol:csatangol, kámporodik:csámporodik*,³ *kojtorog:csótolog, kuklya:csuklya, kúp:csúp, kutak:csutak, kavarit:csavarit*. De mindez csalóka látszat. Hiszen ilyenformán a magyar hangtörténet korlátlan számú hangváltozás mozaikja lesz. Csak a *k* hangnak pl. még ilyen elváltozásaival fogunk találkozni: *k—b*, pl. *kondor:bondor, kancsal:banázsál, nyirkál:nyirbál*; *k—f*, pl. *ken:fen, kutat:fitat*; *k—h*, pl. *kankalék:hankalék, karimzsál:harimzsál, kámporodik:hámporodik*; *k—m*, pl. *kotorász:motorász, kotonoz:motonoz*, és így tovább.

¹ M. módszerével LevT 1:2 *alyath* (alatt) és *bwt elyõ wasarnaph* helyett ezt kellene olvasni: *aljatt, eljõ*, vagy *agi* helyett (agg h. Pont. hist. többször) *agi*, s így *s z á m t a l a n* más helyen. — A *-vel*-nek *j*-hangú alakját csak éppen onnan nem idézi M., ahol csakugyan megvan, a göcseji nyelvjárásból. Fgr. *s:m.j* csak szó belsejében, ott is csak bizonyos hangcsoportban valószínű, vö. *máj*.

² Szarvas G. is összeállította ezeket: *kuklya, csuklya; kurta, csurta; kúporodik, csúporodik; kúvasz, csúvasz*; de megjegyzi, hogy „*k:cs* módosulásnak csak kevés példáját tud nyelvünk fölmutatni“ (Nyr 15:321).

³ A MTsz a *kámporodik* igét a *csámporodik* mellékalakjaként is említi; a *k o l o z s v á r i katangol-ta csatangol* változatának mondja, ellenben a *b a l a t o n v i d é k i katangol-t* önálló szónak tartja.

Ezeknek az eseteknek mint hangváltozásoknak semmi közük egymáshoz, egyik a másiknak a valószínűségét semmiképpen nem támogatja, nem bizonyítja. Amelyek az elsorolt szópárok közül csakugyan egymás változatai, azok nem hangváltozás, hangfejlődés által lettek egymásból, hanem rendszerint szókeveredés által. Például kétségtelen, hogy a *kuklya* szóból *csuklya* lett, de kétségtelen az is, hogy a *csuha* belekeveredésével.¹ *Csajla* nem magából a *kajlából*, hanem a *csulya* (*sula*, szlov. *šula*) és *kajla* kereszteződéséből. *Csurta farkú*, *csurta tik*: vö. *csurdé*, *csóré* 'meztelen, csupas, tollatlan' (*csuri*, tövig, nyirott hajú? MTsz *csuli* alatt) $\times$ *kurta* (a *csurdé* maga = *csóré* $\times$ *purde*); ez jobban megfelel, mint Melich *kurta* $\times$ *csonka* föltevése (Szláv jöv. 2:239). Nyakába *kavarítja* a kendőt: alkalmasint *kanyarit* $\times$ *csavarit* stb. Néha megpuszta látszat a két szó összetartozása, s bár hangra is, jelentésre is hasonlók, az eredetük mégsem közös; pl. a sziklacsúcsot jelentő *csup* = oláh *ciuc*, ellenben *kúp* = szláv *kup*.

SIMONYI ZSIGMOND.

Mely, személyre vonatkozva. A Szótári Bizottság első jegyzőkönyveinek egyik pontját annak idején eredetileg így fogalmaztam volt: „Az anyaggyűjtés módjára nézve abban állapotott meg az albizottság, hogy azon írók, amelyeknek munkái könnyen megszerezhetőek, ne kicédulázás, hanem egyszerű aláhuzogatás, illetőleg kijelölgetés útján dolgoztassanak föl“ stb. (I. Akad. Értes. 1898. 584). A jegyzőkönyv fogalmazványát, mint mindent, amit írok, többször is átolvastam, de nem találtam benne, ebben a pontjában sem, javítani valót. (Kérdés: fönnakadt volna-e a Nyelvőr olvasója is egyik szavamon, ha a cikk főírása nem figyelmeztetné rá, hogy miről van szó.) Annál jobban meglepett tehát, mikor a bizottságnak egy íróművész és szép tudós tagja kifogást tett a fentebbi pont ellen, mivelhogy harmadik mondatának elején *amelyeknek* helyett *akiknek* szónak kell állania. Kissé nehezen nyugodtam bele a változtatásba, mert szinte beleéltem már magam a jegyzőkönyv mondataiba, és azóta is sokat gondolkoztam azon: csakugyan hibás volt-e az eredeti mondatfűzés vagy nem, s ha igen, mi okozhatta a nyelvérzékem megtévedését.

A *ki* és *mely* vonatkozó névmásoknak személy- és dolog-fogalmak szempontjából való szigorú megkülönböztetése tudvalevőleg csak a 19. század irodalmi nyelvének vívmánya. A régi nyelv s a népnyelv a *ki* és *mely* között ilyen különbségtételt nem ismer. Ami nevezetesen a *mely*-et illeti, a NySz.-beli régi adatokat e névmásnak személyre is vonatkozó használatáról megtoldhatom a következőkkel. A 17. század két nagy költőjének, Zrínyinek és Gyöngyösinek ilyen mondatait I. Nyr. 12:548, illetőleg 27:389. I. A következő századból való példák: 1720: „Azokhoz nem meszsze, Diána mosódot, a' melyhez Actoeon. . feléje lopódot“ (Koháry Istv.: Munkács kővárában szerzett versek III. 13). 1774: „Ez volt azon Astinome, *mellyről* szól Homerus“ (Dugonics: Trója vesz. 11). „Azon Hermione adatott Orestesnek, *mellyet* régen néki ígért az Atya (uo. 12). 1787: „Minden nőtelen² férjfiúi személy, a'*melly* sem Atyjának hatalma alatt, se Tútor, vagy Gondviselő alatt nintsen“ (II. József rendeletében a zsidók vezetéknévéről, 1. 1.). 1794: „Etelusban olly emberjekre találhattak,

¹ Nem a *csuk*, *csukódik* igével, mint CzF és Melich magyarították (Szláv jöv. 2:239).

² Ezen idézet ő betűinek hosszúsága az eredetiben két pont közé szútr ékezetrel van jelölve.

mellynél vigyázóbbat... nem-is-kévánhattak volna“ (Dugonics: Gyapjas vitézek II. 127).

Érdekes azonban, hogy a 19. század nagy nemzeti lantosánál, Vörösmartynál is találkozok még ilyen használatmóddal:

Ismérek egy édes, ah árva anyát,
Mely búnak eredten emészti magát. (Elhagyott anya.)

De a legújabb, 20. századi irodalmi nyelvben is föl-fölbukkan egy-egy ilyen kezdetű vonatkozó mondat: „Fogtak benne törököt, *a mely* nem ereszti őket“ (Budap. Hirl. 1911. márc. 30. 4. l.). „Nincsen eléggé szép nő, *a mely* érdemes lenne szerelmedre“ (uo. 1916. ápr. 21. tc.).

Ilyen volt az én eredeti jegyzőkönyvi mondatom is, amelyet a föl-szólalás következtében a r e n d e s irodalmi használatához idomítottam mégis.

Azt kérdelem mármost: hogyan magyarázhatók az újabbkori ilyen mondatfűzések? Hazajáró lelkei-e ezek — hogy úgy mondjam — a régi, nyelvészeinktől száműzött használatmódnak? Az élő népnyelvi használatban van-e gyökerük, vagy pedig valami szóalkalmazásbeli analogia adhatná meg magyarázatukat? Ez utóbbira gondolva, a személyre vonatkozó *mely*-es mondatfűzést kétségkívül elősegítheti a névmásnak az az egyszerű jelzői használatmódja, amely a köznyelvben s az irodalmi nyelvben is mind dolog-, mind személynévre egyaránt törvényes és általános, az ilyen beszédmód t. i.: *amely* katona ma a harctérre nem vágyik, az nem is méltó a nevére stb.; vagy pl.: utána jártak, hogy *mely* színészt fűtyölt ki a közönség (idézve Nyr. 44:443), stb.

A népnyelvben, pl. a szatmármegyei beszédben közönséges az *amejlik* névmásnak ilyen személyre is vonatkozható alkalmazása: az a katona, *amejlik* ott áll a kút mellett, az indul hónap, stb. Az én főttebbi mondatomat ez a nyelvjárási sajátság is befolyásolhatta. Előfordul más nyelvjárásokban is, pl. a háromszékiben: „Mejlik embéert mondog? Azt, *a mejikét* a multkor láttunk“ (BpSzemle 168:394, Simonyi értekezésének népnyelvi példái közt, és bizonyára más vidékeken is). Kérdés azonban: előfordul-e maga az egyszerű *mely* is a népnyelvben ilyen személyre vonatkozó használattal? ZOLNAI GYULA.

Korhely, korhelység. Azt mondja Toldi György Miklósról:

De korhely, buta lón; jóra semmi kedve,
 Hon maradt, betyárnak, pórnak nevekedve.

Lehr szerint a *korhely* = rendetlen életű, iszákos, éjjelező, tivornyázó, korcsmás (lump). A köznyelv is ebben az értelemben ismeri. Móczár J. arról értesít (MNY. 5:21), hogy a szalontai nép e szót „lusta, rest“ jelentéssel használja s megokolása szerint Arany is ezt érthette rajta. L. tudomásul veszi a szalontai jelentést, M. megokolását azonban nem egészen (U. o.). S hozzá teszi, hogy a „*korhely* nemcsak Szalontán jelentett *lustát*, hanem másfelé is (l. TSz.)“ (A „másfelé“ azonban csak Kisujszállás.) L. ismeri a szó *hanyag* jelentését Dunántúrról is, ahol lovat is neveztek *korhelynek*: „jó ió volt, de szeszélyes, tudott, de nem mindig akart, el-elhagyta magát, nem volt „huzamos“ — mondja L. M. is említi, hogy „a korhely szót még a házi állatokra is mondják“. A *korhel* szó jelentését magam is megerősítem (közöltem is onnan Nyr. 42:358; l. *korhányos, korhel*); most a L. lóra mondott értelmezését kívánom megerősíteni ugyancsak Szalontáról, Varga Sándor odavaló parasztköltő Szeretec c.

könyvecskéjéről. (Nagyszalonta, évn. [1912], Kálmán ny.) Gyermekkor i emlékek c. versében (16. l.) mondja, hogy hat éves korában szántani mentek, az apja tartotta az eke szarvát, ő volt a „lőhajtó gyerek”. Aztán

... Ereztek a lovak,	Biztatta szóval is
Hogy gyenge a gyerek,	Őket a munkára :
Az igát húzni hát	„Disznó ahol terem
Nem is igyekeztek.	Egy ló a világra.
Rám kiáltott apám :	Bele méssz a tűzbe,
„Szállj le, ne kinlódjunk !	Hogyha én hajtalak,
Nevet, aki látja,	A télen potyára
Hogy így barázdolunk.“	Nem abrakoltalak.“
Édes apám pattant	Meg is emberelték
Helyettem nyeregbe,	Magukat a lovak
<i>Lovak korhelységét</i>	A sötét barázdák
<i>Ostorral elvette.</i>	Gyorsan szaporodtak... .

Nyilvánvaló innen, mi a korhelység, s az is, mivel lehet „elvenni”.

Lehr nem említi, hogy a *korhely*[ség] szót Arany is írja kétségtelen szalontai jelentéssel egy Tompának küldött levelében: „... megtudhatja kelmed, hogy mi nem élünk már oly supinus *korhelységben*, mint kelmed — gondolja, ki négyhétben papot égszsz *ascsiz*-eknek, hanem *fáradsággal és arcunk verejtékével* esszük a mi kenyérünket“. (Össz. Munk. 11:403.); hasonlóképpen a *korhely*-t Tompa: „... Erre rá is szorulok gyakran, mert inkább *korhely*, mint *szorgalmas* vagyok“. (U. o. 370.)

„Azt kellene már most eldönteni. — mondja L. — vajjon Arany e helyen (— t. i. a Toldi-ban, —) a *korhely* szót annak szokatlanabb, speciális jelentésében veszi-e, vagy a szokottabb, általánosabb jelentésében. Én nem merem.“ L. persze „más példát is tud elővenni”:

Te, te részeg, korhely! ki vagy te? mi vagy te?

Jó nemzetes úrnak elrontója vagy te? (TSz. 14. é.)

s hozzáteszi, hogy ha Arany a szónak itt nem köznyelvi értelmét veszi, valószínűleg megmagyarázza, mikor még szokottabbakat is magyaráz, (pl. *léha*, *izibe*, stb.) — De vajjon — kérjük — bizonyíték-e ez, s Aranyak nem az volt-e a szokottabb a Toldi-trilogia I. része írásakor, ami nekünk szokatlan, s ha a Toldi szerelmében már köznyelvi jelentésben használja is, vajjon úgy használta-e abban az időben, mikor népszerű ismereteinek köre Szalonta, Debrecen, Kisujszállás határán aligha terjedt túl. Később pl. a TSz. írása idején már élhetett a szóval köznyelvi értelemben, mint ahogy a *korhely*, *korhelykedési*, *korhelyleves* szókban (uo. 6:128, 7:408) nyilván élt is. VISKI KÁROLY.

Uzmi (46:122). Emlékezetemben van még egy gyermekversnek néhány sora, melyet kis gyermekkoromban, körbe fogódzva énekelgettünk Alsóeleméren (Torontál): Szegény öreg oly rongyos, *Uzmi* ember: toprongyos. Tehát az *uzminak* toprongyos az érteime, ép úgy, mint Szendrey tájszógyűjteményében is... De hallottam katonáéknál is az *uzmit* rongyos értelemben. Két katona beszélget: A tő ruhád is kajabál ám szabó után. Még kék mán fótóznai, igen rongyos. — Hát bion *uzmi* ér ruha ez mán! (Az öreg Torontálban lakik. Úgy látszik, hogy Torontálban használják.)

HUHN GYULA.

A szattyin-kóró neve. Kassai Szókönyvében olvassuk: „Szattyin, vagy Szattyin-kóró (Hegyaljai szó) vagy vékony hangon szettyin kóró: Euphorbia palustris (Füv. [Diószegi és Fazekas Fűvészkönyve] pag. 287.) Tavi Fű-tej, Eb-tej kóró“. . . Mágoocsy-Dietz a Hoffmann-Wagner-féle munkában így közölte: *szattyin-kóró, szettyin*: Euph. pal.¹ CzF és Ballagi csak a *szettyin* alakot ismerik s ezt CzF így magyarázza: „Talán a szalagot jelentő *szatying*-gal áll rokonságban, minthogy áglevelei serteszáluak, tehát mintegy szatyingosak, szalagosak“. A MTsz is a *szatying*-hoz sorozza, pedig egészen más az eredete. Nem hiába nevezik ugyanezt a növényt ebtetjnek és kutyatejnek, a szattyin-kóró se egyéb mint kutyakóró, mert *szattyin* eredetileg kutyát vagy kutyakölyket jelent. Erre azelőtt csak egy adatot ismertünk Heltai meséiből: „Egy szamar láta, hogy az ura igen iátzodnéc egy *szattinnal*. . . és hogy fel szeknéc mellette à kutza. . .“ (olv. kutya, Heltai 15. meséje, uo. még egyszer). Ugyanannak a mesének német földolgozásaiban: *hund, hündlin* (l. Imre L. kiadását, RMKtár 4: 43). Újabban a Nyr-ben (44: 81) közölt Wertner Mór egy régebbi adatot 1546-ból: „az *szatijnok* nyalták a száját“ a részeg embernek. — Nyilván ugyanez a szó szerepel a *szattyin-kóróban*; a *szettyin* pedig ennek csak rövidítése.

SIMONYI ZSIGMOND.

Szú-por és társai. A MNy-ben megjelent soraimra Ernyey József a Nyr 46. k. 123—124. lapján *Szú-por és társai* cím alatt megjegyzéseket tesz, ezekre legyen szabad a következőkben válaszolnom:

A MNy-ben között soraimnak minden szaváért helyt állók és kijelentem, hogy a gilisztát igen is használták gilisztaűzésre. V. ö. *Ars medica practica Schröderi* 1679. II. rész. 835. lapjának idevonatkozó pontjával. — Körülbelül hatvan évre terjedő visszaemlékezéseim alapján állítom, hogy mind otthon, mind egészségügyi kettős szolgálatom ideje alatt, a gilisztapor, a szúpor, a szúnyogzsir, a röpülőzsir elnevezések heytelen értelmezését számtalanszor volt alkalmam hallani, s inkább ez volt a gyakoribb, mint az ellenkező. Állítom, hogy az Alföld népe között, az elmúlt század utóljáig, a boszorkányságban való hit épen úgy el volt terjedve, mint ahogyan nem volt tanyai élet lidércek, kísértetek, hazajáró lelkek, táltosok, garaboncsók, meg próféták nélkül. Talán még most is vannak ilyenek, és csak akkor tűnnek el, amikor valamelyik hivatásos pesti úr keresi őket. Mi, idősebb emberek, tudói és látói voltunk annak a kornak, amikor még a rontás, a varázslat és a babona kifogyhatatlan tárháza virágjában volt; amikor a boszorkányság gyanújában álló öregasszonyt nem égették ugyan meg, de alaposan megkeserítették az életét, akár a családban, akár azon kívül. A hatóságoknál emelt ilyenmű panaszokat pusztán előrelátásból nem jegyezték be, de se szeri se száma nem volt a vádaskodásoknak, hogy az az „égetnivaló vén boszorkány“ ennek megrontotta az urát, amannak a tehenét; ezt szemmel verték meg, amazt az átok fogta meg. Jól emlékezünk reá, amikor a röpülőzsir, borzsszir, medvezsir, farkaszsir, rókaszsir stb. mellett elhullott-ló bokájával kötözték a fájós lábat, sírbold kikerült kéz-szár csontjával húzogatták a fájós tagokat, választó-vizes kenőccsel kurúzsolták a csúzos testrészeket, vörösmarkú (vörös-

¹ Kétségkívül félreértésen alapszik a köv. közlemény: „*szettyén-bokor*: ősszel kéket virító, évelő, méternyi magasságú növény“ vagyis katángkóró (Tiszadob, Nyr 20: 576 s innen MTsz).

merkurium) zsirral gyógyították a tenyér (marok) szifilises vörös kiütéseit; amikor még ráolvastak a betegre és a hideglelést úgy vélték gyógyítani, hogy az egri koldússal imádkoztattak — bodzafa alatt; az orbáncos betegre egy Antal nevű emberrel ráugattattak. *Ezek tények*, és nem a képzelet szüleményei!

A Leiter-Jakabozással és az áprilisjáratással tehát tessék mást felruházni!

DR. ERDŐS JÁNOS.

Albán szók a magyarban. Ezek természetesen csak közvetve, az oláh nyelven át jöhettek nyelvünkbe, az oláhok pedig régi vándorlásaik közben hozták őket magukkal Albánia vidékéről. Egy német folyóiratban össze vannak állítva az oláh nyelvnek albán jövevényszavai (*Zeitschrift für romanische Philologie* 38. k.), ezeknek nagy része természetesen a *pásztoréletre* vonatkozik, és ugyanezekből egy csomó utóbb a mi szókincsünkbe is eljutott. Ilyenek:

bács: oláh *baciu*: albán *voš* Bursch (id. h. 390).

cáp 'kecskebak': oláh *čap*: albán *tsap* (394. l.).

csup 'sziklacsúcs': oláh *ciuc*: albán *tšuke* (395).

esztrenga: oláh *strungă*: albán *strunge* (391).

furulya: oláh *fluer*: albán *flore* (390).

gárd 'sövény': oláh *gard*: albán *gard* (390).

gusa 'golyva': oláh *guše* ua.: albán *guše* 'Hals, Kropf' (393).

orda: oláh *urďă*: albán *urď* (390).

MARIÁNOVICS MILÁN.

Előkelő. A német *vornehm*, *fürnehm*, *ausnehmend* ezekből a régi igei szóításokból eredtek: *sich fürnehmen*, *sich ausnehmen* 'előre indulni, előre rugtatni', mint a 12. századi Roland-dalban:

Olivier der edele man
ûz den sînen er sich nam,
vor der schar er in erreit,
vil sêre er in versneit.

A nemes Olivier
kivált az övéi közül,
a csapat előtt neki vágatott,
erősen megsebezte.

(L. Hildebrand: Beitr. zum deutschen Unterricht 130). Hasonló eredetet tulajdoníthatunk talán a magyar *előkelő*nek, noha itt nem rendelkezünk olyan nyelvtörténeti bizonyítékkal s csak föltevésre vagyunk utalva. Aki a harcban vitézül előre rugtatott, arról mondták bizonyára, hogy *előkel*, *elől szokott kelni*, s innen aztán *előkelő*, *előkelő*. Ez a kifejezés tehát a régi vitézi élet maradványa lehet.

GERMANISTA.

Pótlások. *Billió* (Nyr 1915. 170). Ennek a szónak 'milliószor millió' jelentését a német és az angol a régibb francia nyelvszokásból örizte meg; a franciában a mai 'ezer millió' (*milliard*) jelentést csak utólag vette föl a szó. Vö. Nyrop (Gramm. hist. 2: 341): „De *million* on tire, par changement de suffixe, *milliard*, pour dire mille millions, et *milliasse*, pour dire mille milliards. Un million de millions s'exprimait au XVIe siècle par *billion*, composé irrégulier de *bis*, qui indique le redoublement, et *million*; il s'emploie maintenant comme synonyme de *milliard*. Un autre composé irrégulier est *trillion* pour *tri-million*; il signifie maintenant mille billions; au XVIe siècle il s'employait pour un million de billions.“ A portugáliak még most is ingadoznak a két „rendszer“ közt (Figueiredo szótára szerint), ellentétesek a spanyolra von. adatok ís. A oláhra nézve a Dicționarul limbii romîne a *bilion*-t a fr. *billion*-nal azonosítja, ellenben a magyar oláhoknál a. m. a fr. *trillion*. A Brock-

haus-féle lexikon is megemlíti, hogy *billió* és *trillió* „a franciáknál s más dél-európai népeknél a milliónak nem hatványai, hanem ezerszeres szorzatai. A franciában Littré idézetei szerint a 17. században történt a jelentésváltozás. Ma *billion* és *milliard* közt ott az a különbség, hogy az előbbi inkább általában jelöli a számot, az utóbbi meg inkább pénzösszegekre vonatkozik (azért a *milliardaire*, nem pedig *billionnaire*). — A nagy számok története igen jól mutatja, mennyire a közszokás dolga az emberi nyelv: az olasz *millione*, a fr. *milliard*, *milliasse* eredetileg csak 'nagy ezrest' jelentenek (az olasz szó eleinte csakis ezt jelentette, I. Petrocchinál a vonal alatt) s önkényesen szorították meg úgy, hogy határozott nagy számokra alkalmazták és egymástól megkülönböztették. A fr. *billion* elemeinél fogva ilyenféle elvont fogalmat fejezett ki: 'kettősség fogalma + millió', tehát valamint 'második egységet a millió után', épúgy jelenthetett volna pl. 'kétszeres milliót'; hogy pedig a millió után a második egységet hol veszik föl, az megint kétséges: a németek és angolok a legközelebbi hatodik helyen, a franciák a harmadikon. Szintoly kevéssé volt etimológiai akadály, hogy a magyar *hadnagy*-ot a *tábornok* fölé, a német *Oberst*-et a *General* fölé, s a *Korporal*-t az *Oberst* elé helyezték volna stb.

Bondzsur (Nyr 1915, 175). Bécsben *ponšua*l (*Bonschurl*) 1. reggeli fejtőcske, 2. rövid férfikabát (Gartner T. Fremdes im Wortschatz der Wiener Mundart). Nézetem szerint eredetileg férfi házikabátot jelentett, olyasformát, amilyent most a japáni *pijama* névvel illetnek.

Muszka nátha 'influenza' (Nyr 1915. 331). Lakatos magyarázata helyes: a betegség Oroszországból jött hozzánk, mint az orosz *χριπύ* 'rekedtség' szóból meghonosult fr. *grippe* és ném. *Grippe* is mutatja; az utóbbit már 1792-ben így értelmezik: „Influenza, russische Krankheit“ (Vasmer, Zeitschrift für deutsche Wortforschung 9: 21 és Kluge EtWb). Nem áll tehát Úrtel magyarázata, mely szerint *grippe* az ófn. *gripan* 'greifen' igéhez tartozik (szó sz. 'ce qui vous prend, saisit', Úrtel: *Autur du rhume*, Bulletin du glossaire des patois de la Suisse romande 1913. 10; így Sachs-Vilatte is). Ha fr. nyelvjárásokban azt mondják helyette: *prinzure*, *saisissure*, ez népetimológia útján keletkezett, úgy hogy *grippe*-et a *gripper* 'greifen, megragadni' igével társították. A hollandi nyelvben is meg van a *griep*, s ezt Franck szótára a többi közt így adja németül: *russischer Kalarrh*.

Zsinat (Nyr 1917. 123), 1. zsidó imádság, 2. zsvaj. Vö. ehhez, amiket a Wörter und Sachen c. folyóiratban (5: 126) idéztem, különösen: új-prov. *jularié*, *sinagógo*, *senōdi*, eredetileg 'zsidó városrész', ill. 'zsinagóga, zsinat', aztán mind a három = lárma. Ugyanígy: olasz *ghetto* 'lárma' és arezzói, milánói *baruccabà* (héber *băruch habbà*) 1. imádság-vers, 2. zürzavar. Vö. továbbá az id. h. Wilde Saloméjából idézett helyet.

Az *elefántról* mint „társadalmi állatról“ írt Tolnai (MNy 1915. 364) s közleménye megdöntötte a Kluge szótárában levő adatot, de nem vetett ügyet arra, hogy *éléphant* ugyanilyen értelemben a franciában is megvan (igaz, hogy szótározva csak a Sachs-Vilatte pótlékában), ott pedig alig lehet a németből való átvétel. Mindenesetre nevezetes a Saphirból idézett korai adat (1847).

Bécs.

SPITZER LEÓ

Erön-erővel. Mikor e kifejezésnek eredetéről régóta érlelt gondolatomat kifejtettem (I. Nyr. 45: 119 s. köv. ll.), nem volt tudomásom Beke Ödön véleményéről, amelyet „Névragozásunk történetéhez“ c. cikkecskéjében, egyéb ragozási alakok magyarázata közé rejtve, a Nyr. 43: 92. lapján fejezett ki. A cikket följegyeztem ugyan ragozástani jegyzeteim közé, de csak most, a *naponta* kérdésével foglalkozva (I. Nyr. 46: 102), olvastam el. Érdekel látom tehát utólagosan gondolataink találkozását. Beke sem hisz az *erön-erővel* első tagjabeli *-n*-nek genitivusi értékében s a Faludi-féle szólásra, meg néhány hozzá hasonlóra (*éjten-éjjel*, *esten-estig* stb.) vonatkozólag annak a gyanújának ad kifejezést, hogy ezek „t a l á n a *folyton-folyvást*, *éjten-ég*-hez hasonló kifejezések.“ S itt egy igen helyes hasonlatra, a finn nyelv példájára hivatkozik, amelyben például az *-ittain*, *-illäin* végű határozószók (*parittain* páronként, *yksittäin* egyenként stb.) az *-illaa*, *-illää* képzős denom. igék módhatározó igeneveinek (*-illaen* > *-ittain*, *-illäen* > *-illäin*) mintájára alakultak (I. Budenz-Szinnyei: Finn nyelvtan⁷ 40). A különbség mindössze az, hogy a magyarban a *folyton*, *éjten*-féle igenevek, önállóan maguk is ritkábbak lévén (önállóak: *folyton*, *bizton*, *nyugton*, *menten* stb., I. TMNy. 482, EPhK. 15: 1064) és nagyobb mértékben csak figura etymologicákban szerepelvén, analogiás hatásukat is ehhez képest csak ikerszólásokban (*éjten-éjjel* stb.) fejtették ki.

Azt a gyanumat, hogy Faludi a régi *éjten-éjjel* kifejezést is ismerhette, erősödni érzem Faludi *eten-estig* szólásának láttára, amelyet Beke szintén idéz (I. NySz.).

Amit Beke csak sejtett, azt én az ő cikkének megismerése előtt már teljes bátorsággal mertem vallani, s nézeteinknek e találkozása csak megerősítheti a magyarázatomban való hitet (vö. hozzá Sz. J. megjegyzését MNy. 12: 179).¹

ZOLNAI GYULA.

Badár. Már közölte róla valaki a Nyr-ben, hogy cserépedényt jelent, még pedig leginkább mezőtúri cserépedényt. Hát ez igaz. Volt nekem valamikor egy imakönyv alaku borosüvegem cserépből, amelyet Mezőtúrról kaptam aján-dékba; ezen egy fohászcodás (vers) volt Badár Balázs aláírással. A cserép Badár Balázs mezőtúri fazekasmester készítménye.

ARANY MIKLÓS.

Gica. (Nyr 45: 293). Somogyban (Csurgó) nem csak a házfödésre használt *szalmacsomót* jelenti, hanem a húsvéti hímes tojás himező eszközét is. Kis behasított pálcikába keresztben egy „stiftni“-t kötnek (cipőfűző végén levő csöves pléhdarabkát), s az a *gica*. Belemártják olvasztott viaszba, s vele himezik („írják“) a húsvéti tojást, mielőtt börsönybe teszik.

Vess-ki. (Nyr 45: 344). Zomborban is mondják a kártyázók: te vagy a *vess-ki* (te vagy a „kihívó“, a kezdő).

¹ Ezzel kapcsolatban jegyzem meg mellékesen, hogy a KTör.-ről szóló cikkemet is (Nyr. 29: 129) Ballagi Aladártól függetlenül írtam (vö. Régi magyar nyelvünk és a Nyelvtört. Szót. 95. l.). S ez a könyv így szóba kerülvén, ki kell még jelentenem a következőket. Emlékezetem szerint soha, seholsem mondtam a NySz.-t „a magyar nyelv kifogástalan törvénytáranak“ (id. m. 336). Imre S.-nak *ivál* idézetét a Nyr. 21: 331. l. adott válaszómban a szerkesztőség kifogásában (uo. 288) bízva hibáztattam. Végül az, hogy az OklSz. a *birka* szót a NySz.-beli értelmezéssel magyarázza, józan gondolkodással éppen nem jelent annyit, mintha a szerkesztő azonosította volna magát azzal a tévedéssel, amelyben a NySz. *birka* cikkének egyik idézete szenved (id. m. 589).

Z. GY.

A szólások analogiájához (Nyr 45 : 345). Arany János, a személyesen kaptájára, azt írja tréfásan Petőfinek (1848. nov. 7): Köznemzetőr minőségben — most van szerencsém az álgýú dörgést *fülélyesen* hallani.

Zombor.

TRENCSÉNY KÁROLY.

EGYVELEG.

Angol-magyar egyezés? Lehet-e ilyesmíről beszélni ma, mikor a világháború Mefisztója azt a megegyezést is lehetetlenné tette, amelyet birodalmunk a német fegyvertárrsal együtt létrehozni óhajtott? A Nyr.-ben mégis azt olvastuk, hogy — nem ugyan a nemzeti érdekek és célok, hanem a népköltés mezején — meglepő egyezés található a magyar és az angol között, abban nevezetesen, hogy egy angol kiolvasó versnek „első sorában egy olyan érthetetlen szó van, melyet majdnem teljesen olyan formában mutat egy magyar gyermekvers.” A kezdő sor: „*Zickety dickety dock*” s ennek érthetetlen első szava a Nyr. Germanistája szerint „majdnem teljesen olyan” formájú, mint a következő magyar gyermekversikének aláhuzott szava: „Angete Pangete [helyesen: Pankete] *cukulye me*” (l. Nyr. 45 : 416—17).

Ha Germanista uram egy kicsit Romanista is volna (hiszen mai nyelvtudósi szokás szerint csak álarcot kellene cserélnie), vagy ha még egyszer megnézte volna Barna Ferdinándnak azt a helyét, ahonnan a magyar versikét valamikor kijegyezte magának: akkor úgy gondolkodott volna, mint ahogy én már látatlanban is gondolkodtam, hogy t. i. a *cukulye*-nak alkalmasint oláh kifejezésnek kell lennie, hiszen Barna F. is világosan megmondja, hogy a *cukulye me* „tisztán oláhul van” (A mordvaiak pogány istenei 70. l.). Nem vagyok ugyan magam se romanista, de a *cukulye* szót ezerszer hallottam már gyermekkori oláh környezetemben is, és hallhatom most is Kolozsvár piacán és vásáros utcáin (olykor még magyar beszédben is), és tudom, hogy azt teszi: csókollak. Irodalmi írása és ejtése szerint: *fücu-te*, de a hazai oláhságban a végső szótag mássalhangzója ínyhangú lett, v. i. magyarosan írva: *cukuj-tye*. Barna Ferdinánd azonban az idézett helyen teljesen elhibázva értelmézi a versikének *cukulye me* szavait, mikor azt mondja, hogy értelmük: „csókolj meg engem.” Ezt u. i. oláhul így mondják: *fücü-mé*. A *cukulye* a versikében utána következő *me* szóval együtt oláhul eredetileg így hangozhatik: *fücu-te, mái v. má!* ami azt teszi: csókollak, hé v. te!

A kérdéses gyermekversikében oláh szó megléte éppen nem valószínű, mert Barna a verset, saját vallomása szerint (jd. h. 69. l.), gyermekkoraiban jegyezte föl, s tudvalevő, hogy ő — mint jó magam is — szatmármegyei születésű volt, e megyében pedig oláhság elég nagy számban él, és nyelvük a magyarság nyelvjárási szokincseré elég hatással van. A versike egyébként is zagyvalék nyelvű, mert latin szavak is vannak benne:

Angete Pankete

Cukulye me.

Aber *Faber domine* stb.

Ne ábrándozzunk tehát egyelőre a népnyelv terén se angol-magyar egyezésről!

ZOLNAI GYULA.

Nyarga, irla és társai. ..Itt következik az eset, a német tiszt szavai-
val s a magam hűséges fordításában.

— Négy hónapja kerültem Magyarországra — kezdette. — Könnyebb természetű, de soká gyógyuló sebet kaptam és orvosaim megmondották, hogy hosszú hónapokig a kórház lakója leszek. Megnyugodtam s elhatároztam, hogy a gyógyulás idejét a magyar nyelv megtanulására szánom. Mínt hogy a szobám-ból nem távozhattam, egy könyvet hozattam, amely magyar-német beszélgetéseket tartalmaz.

— Eleinte csak lapozgattam benne és a kiejtéssel iparkodtam megismerkedni. Bizony, a kiejtés nehézségei eléggé megfélemlítettek. Néhány napig nem mertem kiejteni egyetlen magyar szót sem, féltem, hogy kinevetnek. Végül, amikor már írásban is gyakorolni akartam új tudományom első elemeit, egy reggel megszólítottam az ápolónőmet: — Kérem, adjon nekem egy — irla. — Irla?... kérdezte értelmetlenül a kedves teremtés. — Irla, igen, irla, feleltem határozottan, mert ezt a szót kitűnően megtanultam s ezt a német sem ejtheti másként, mint a magyar. Ceruzát akartam, de hiába; s végül németül kellett kérnem.

A kudarc azonban nem kedvetlenített el, sőt szorgalmasabban tanultam, annyira, hogy néhány nappal később kedves meglepésben részesítettem ápolónőmet. Urihölgy volt, a vidéki város egyik legelőkelőbb dámája. Velem sok jót tett, s mert tudtam, mily lelkes magyar, betanultam könyvemnek egy udvarias frázisát s amikor ismét hazuról hozott finom befőttesel tartott jól, így szóltam hozzá: — Asszonyságod igen kegyes! — A kiejtés ez uttal jobban sikerült, de a várt hatás elmaradt. Ápolónőm inkább neheztelt, semmint örült a dolognak. Később tudtam meg, hogy Magyarországon csak a mosónőt nevezik asszonyságnak, a házmesternétől fölfelé már mindenki legalább is nadschagosch — amint pontosan kiirtam füzetemben. Azonban sokáig rejtelem maradt számomra, hogy a magyar-német beszélgetések szerzője ezt a gorombaságot miért foglalta könyvének Udvarias szólásmódok és bókók című fejezetébe.

Most már még inkább megfélemlítve, eltökéltem, hogy — bár rendületlenül tanulok — néhány hétig egyetlenegyszer sem próbálom ki tudományomat nyilvánosan. Csak orvosomat leptem meg egyszer, amikor azt kérdezte, hogyan aludtam az éjjel. — Mint egy morga! vágtam ki önérzetesen. A hatás ezuttal sem volt olyan, amilyent vártam. Az orvos fűrkészőn megnézett, mintha az arcomból akart volna olvasni. Megzavarodtam és németül hozzátettem: — Ja, wie ein Murmeltier...

— Az egyre ismétlődő sikerelenség után még csak egyszer kíséreltem meg magyar tudásomat. Mielőtt eljöttem a kórházból, rendes ápolónőmet, nem a már említett uridámát, hanem a hivatásos ápolónőt meg akartam ajándékozni. Tudtam, hogy a nőnek a toalett szerzi a legnagyobb örömet, átadtam tehát neki egy nagyobb bankót és így szóltam: Kedves kisasszony, ezért vegyen egy nyargatollat a kalapjára. A hatás elszomorító volt. A jószívű teremtés megdöbbenve nézett rám, azzal a nézéssel, ahogyan a kezdő őrültre szokás nézni. Sejtettem, hogy megint a kiejtéssel van baj, s megmutattam neki könyvemet, amelyben ez állott: Strauss, nyarga. A derék leány tudott németül és megértette, hogy egész helyesen structollal óhajtottam ékesíttetni a kalapját.

[Végre egy kávéházi szomszédja világosítja föl a németet.] Kivettem a zsebemből a könyvemet, amelyet hónapokig szeretettel forgattam és megmutattam

neki. Gondosan megnézegette, majd visszaadta és meghatottan kérdezte: — És ön ebből a könyvből tanult? — Nemcsak tanultam belőle, de megtanultam az egészet. — Uram, ezzel önt a legsúlyosabb baleset érte, amely ezen a téren csak érhetne. — Miért? — Mert ez a könyv több évtizeddel ezelőtt jelent meg, s ami benne van, ma már teljességgel elavult. Önt, ha így beszél magyarul, nem érti meg soha senki.

Nem tagadom, amikor ezt hallottam, egy könnyecsepp csordult végig az arcomon. Ugy érzem, mintha rútol rászedtek, kigúnyoltak, gorombán megtréfáltak volna. Tudom, hogy igazságtalanság ért, s ha tudnám, hol keressem az igazamat, pört indítanék, kártérítést követelnék, még párbajozni is hajlandó volnék... És nem tehetek semmit mást, csak — dühönghetek.

Eddig tartott a német tiszt előadása. Utána nekem is megmutatta a veszedelmes könyvet. Följegyeztem a címét és az egyik könyvesboltban megvásároltam. Tehát a baj, amely német barátunkat érte, mást is fenyeget. A könyv címe: Német-magyar beszélgetések. Szerzője: F. I. A maga idejében jóra való munka volt, de most már rettenetes. Azt, hogy egy nő anyai módon bánik valakivel, így tanítja: anyú! bánik velem. S még ezer hasonló rémség van a könyvben. Becsületesen ebből egyetlen darabot sem adhatnak el boltosaink. A hamis kávé, a hamis vaj, a hamisított cipő után né áruljanak hamis magyar nyelvet is. Ez már csak a legkevesebb.

B. H. 1916. VIII. 6.

F. A.

A magyar nyelv és a magyar filozófia. „Sajnos, a magyar életnek sem jelleme, sem stílusa nincsen. Nem is csodálkozhatunk rajta; hiszen a magyarság még ethnografiailag sincs készen, még nagyon sok a benne és körülötte levő idegen elem, melyet fel kell szívnia. Az egyetlen, ami magyarságunkból és magyarságunkhoz annyira kész, hogy irányt szab és fejlődést irányít és külön jelleget állapít meg, a nyelv s a nyelvben kifejeződő, a nyelv különösségét részint meghatározó, részint már érvényesítő külön magyar észjárás. Ez a magyar nyelv azonban magyarosító, tehát nemzetalkotó tényezővé csak akkor válhatik, ha sugallóan erős műveltséggé fejlődik ki, ez pedig nem lehetséges, csak úgy, hogyha a benne és a magyar észjárásban tevékeny értelmi műveletek és érdekek filozófiává tudatosodnak meg.“ (Népművelés 1915. 518, Havadi Barnabás.)

„A magyar műveltségnek az az egyik legnagyobb hibája, hogy idegen fogalmak köré csavarja a maga eszejárását s így eleve lemond a maga külön szempontjainak és érdekeinek kellő érvényesítéséről. S éppen ezért, ha valaminek, hát leginkább a magyar filozófiának kell tősgyökeresen magyarrá válnia s az idegen filozofálásnak éppen csak tanulságait hasznosítania, nem pedig tételeit is szolgálja módjára lefordítani.“ (Ua. uo. 626—7.)

Kérelem. Arany János születésének századik évfordulója alkalmából lehetőleg teljessé akarjuk tenni a költő fia által alapított nagyszalontai Arany-muzeumot. Ezért bizalommal fordulunk minden művelt magyar emberhez, hogy akinek birtokában van bármely Arany-ereklye, sziveskedjék azt muzeumunknak ajándékozni vagy letétként átengedni. Gyűjtünk és kérünk:

1. az Arany-családra vagy a költő életére vonatkozó minden emléktárgyat, okmányt vagy bármínemű iratot;

2. a költő bármily csekélynek látszó kéziratát (költemény, levél, fel-

jegyzés stb.), vagy ezen okmányoknak, leveleknek vagy feljegyzéseknek betűszerint hű másolatát;

3. költeményeinek különböző, régi és főképp első s a ponyván is megjelent kiadásait;

4. az Arany-irodalom termékeit, róla szóló műveket, cikkeket, értekezéseket;

5. a költő arcképeit, szobrait;

6. az Arany-jubileum alkalmából az ország minden részében rendezett ünnepek meghívóit, műsorait, ezekre von. s ezekről szóló hirlapi cikkeket;

7. a jubileum alkalmából megjelent önálló műveket, értekezéseket, hirlapokban megjelent költeményeket és kisebb cikkeket.

Együttal kérjük azokat is, kiknek birtokában Arany-ereklyék nincsenek ugyan, de ilyenekről tudnak, sziveskedjenek egyesületünk elnökségét értesíteni.

Végül kérjük az összes magyar lapok és folyóiratok kiadóhivatalait, hogy azokat a lappéldányokat, melyekben Aranyról írott cikkek eddig megjelentek és ezután meg fognak jelenni, muzeumunknak sziveskedjenek ajándékozni.

A nagyszalontai Arany emlékegyesület megbízásából

SZENDREY ZSIGMOND

főgm. tanár.

Éljen a béke! Mikor a törökök is síkra szálltak, hogy az oroszok terjeszkedése ellen védekezzenek, Halil bég, a török képviselőház elnöke hazafias beszédében hangoztatta: „A németekkel együtt fogjuk védelmezni a műveltséget s a szabadságot, akik bebizonyították... szellemi felsőbbségüket, — velük, valamint diadalmas szövetségeseikkel, az osztrákokkal, és testvéreinkel, a magyarokkal.” Ez alkalommal Cramer A. berlini magántanár a Berliner Tageblatt 1914. dec. 23-i estilapjában ismertette a magyarok, finnek és törökök kölcsönös nyelvi és néptani viszonyát, és fejtegetését evvel a szellemes megjegyzéssel fejezte be: Ha diadalmas csaták után a török eredetű *béke* szót fogja kiejteni a magyar, az *éljenzést* finn szó fogja viszhangozni: *eläköön!*

NÉPNYELV.

Szólások.

I. Székelységiek.¹

Tekeri az eszít, mint a döglő borju a farkát. — Felakaszthatod immár jármadot (ökriből kipusztult). — Akárkié a bika, csak az enyím a bornya (borja). — Akárki kakassa csinálta, az én tyúkom tojta. — Abból többet ki ne végy! (hallgass el vele). — Ökörről lóra szabott (visszáson gazdászkodik). — Annyi pénze van, hogy kalánnal sem tudná elfogyasztani. — Marhának fája a jászoly, sertésnek a vállu. — Téged a fene sem tudna megenni. — Úgy megforgatja, mind a kufárné a zsákot. — Állj meg előbb, s osztán jere! — Van kosara, de nincs bogara. — Derék ember, csak kár hogy léhásocska. — Derék ember szalmájában (testiben). — Ugy omolnak elé, mind a sas a dögre.

KRIZA JÁNOS.

¹ A Nyr-nek régi kézírataiból, a 2:230—1. lapon közlöttek folytatása.

II.

Olyan nagy vót az árvíz, csak egy-két gorc láccott ki; a marhákat csónokon hoztuk a Gecsegoronyra (*gorc* magasabb földhát a vízjárta helyeken). — Apadásnak indult a víz, viszik a lészkákot (*lészka* egy-két öles hosszú ficfából font sövény forma, csakhogy ritkább és a vesszőt szálanként fonják be) a Jorokba, hogy elrekszék a lefolyást. Begátolta a vizet, hogy ne fojjon, és elrekesztette. A rekesz alatt fekütt egész nap. Szigonyozni vótunk az éccaka. — Tapogatóval halászott. Kétközvel halásztunk. — A gyalomval sok harcsát fogtak.

Vettem egy kukora szarvu (apró, összehajló sz.) tehenet. Gyere mán, ne kászkolódyái olyan soká! Te vasóru bába. — A szakemer egészen a rudasra jár. Olyan hideg van, hogy a kezem egészen meggémberedett. Belé ütöt a hideg a kezembe. Igen serenyít ez a fejszenyel. (Ha valamit hasítanak, egyik rátartja a fejszét a fára, másik a fejszefokát üti kőtissal s ilyenkor az sokszor végig rezg a fejszenyelen s a tartó kezét igen kellemetlenül érinti, ilyenkor: *serenyít*). — Egészen megmarjult a kezem. (Nyárban a munkás terenyén a bór úgy megkeményedik, hogy nem érzi s ujjai annyira megmerednek, hogy nem tudja behajtani, kivált aratáskor, ez a megmarjulás). — De sok zsaba (= béka) van itt. Zsabája van a derekamnak. (Nem tud se hajolni, se ülni, a derék mintegy megmerevedik.) Farkas setét van a szemén.¹ — Elaludt a lábom vagy kezem (= elzsibadt). — A kicsirke kidsobáli magának a tojást. A tyuk dsobáli a krompét. — A fakopáncs dsobáli a fát. — Zsibognak a kis libócskák. Vastag az a ján (= teherbe van). — A vadkörté csak akkor jó, ha megívósodik. — Azt a kis ivóst (holmi mosadék) add oda a disznóknak. — Őszkor beereszük a juhokat is a nyomásra, de csak a goronyos helyeken szabad nekik járn. Megkövetem kenteket, hát épen kaszáláskor mult esztendeje, hogy a tehenem megdöglött. Kapáláskor, aratáskor, kendernyüvéskor, szénahordáskor, szüretkor, Sallóskor, Szen Mihálykor, Szen György napkor, Gergely vásáron lesz esztendeje sat. Itt vótak a hütösök a sóval együtt. — Hütösök = tanácsosok, sós = szószóló = első tanácsos, bíró helyettes. — Vasárnap délután a cselédek bolhácskázznak, a kicsinyek hunyócskázznak vagy karikázznak. — Jánkorába ojan kényes vót, csak bakfittyet hánt a legénnek (nagyujját a kétujja közt kidugva). — Mikor a templom mennyezetét csinálták, dufla állást csináltak az asztalosok. A mujárok bevakolták a falat, minden gazdának tíz nap kellett a mujárok mellett handlógereskedni. Mikor elveszett a lú, hát vótak a tudóshoz, aki megmonta, hogy ára lefelé vitték. — Ju(-h) nyiró alló. — Senkit se vót látni, eccer csak, mintha az égből pottyant vóna le, elibem áll. — Igen visszás (vót) ez a fa, nem lehetett szépen kifaragni. — Csuhalózdik a marha. Ha megbikacsoli magát, nem megyen a szentnek se. — Elszakadt az ostrom telekje, verje meg az is..., Uram bocsá — (ekkor a szájára üt) bünöm! — Trombuckát hánnak a cselédek a szalmán. — Ficfa süvőtöt csináltak. — Ne süvőtőjj! A szénát vas gagóval húzik a boglyából. — A dohánpóréra két gagót kötnek, úgy akasztik fel.

¹ Máj. jun. hónapokban kezdődik, s abban a percben, amint leszál a nap, nem lát semmit, hacsak nem vezetik, egy tapodtat se tud tenni. A farkas-etétet úgy orvosolták, hogy a férfinak fekete kakas, nőnek fekete jérce szívéet adták megenni. Használt-e, azt nem tudom.

Kapos környékéről (Veskóc, Ung megye): Gyűjlik mán, ne kérésse magát. Mír nem gyün mán? — Az ősszel bevetük (= vetjük) ezt a földet. Buzával vetük be! — Megaduk neki. Kifizetük ezt a kis adóságot. — Megítetük az ökröt, meg is itatuk.

Zemplén m. Szürnyeg, 1885.

CSOMÁR ISTVÁN.

III. Zala vármegye.

Mikor úgy visszanevet (a felhők közül kisüt nyugtában) a nap, az esőt Hárénts d (söpörd v. takarítsd) ki ezt a szobát, Naca (Anna)! [jelent. „Ámbátor én nem szógánék is megédegélek. Van ekkis lakhelem, hála legyen a jó Istennek! „Hol?“ Kismellékfaluba, itt-e! Szinte van hozzá jóg meg rét is (birkás).“

A rokkán ébőbiskót (elálmosodott), de kinndógos (mezei munkára) nagyon jó vót.

Nem szakatt ée, hanem igen éerifótam (szinehagyott, kopottá lett ruhája a sok használatból).

A páhi (páhoki) úton duógozik.

Mit górnadozol (majdnem összeesik álomosságában)? Fekügyél le!

Lehiggad a kávé s nem köll átszűrni.

Ojjan rosszul mérték a lisztet; csak négy kenyér lett belüle, meg egy hitfány bodak (v. vakarcs v. pucorka: kis kenyér, az összekapart tésztából.)

Egy kicsit megbizgattam a tüzet. (Megigazította, hogy jól égjen).

Csapatént tette cukorrá, (épen színig), nem pupozta meg semmit sem.

Lohognyi kő a víznek (erősen forni)!

Csöntörög (hentereg) a földön.

Zuhála meg (verje le v. sulykolja le) eszt a kugliplaccot a sulokkal!

Be nem áll a szája. Örökké kityeg-kotyog v. lityeg-lotyog.

Malmozásnál az olyan két egymás mellett levő malmot nevezik *kotyogó malomnak*, amelyeknek egyik, közös kövével mindig malmot csinálhatnak.

Ha nem átajja v. átalja (restelli), újtártába térjen be N-ékhez.

Hunnan hullároznak (kisebb csapatokban vagy egyenkint jönnek) ezek?

Takács, ne melléköllön (menjen) ée, hanem huzzon vizet!

Ne úgy csórigádd aszt a vizet, öncsd bele eccere!

Egy tikszem van a kisujjomon, aszt annyirag legyötörtő a cipőm, csaknem megbolondulok bele.

Annyi élée-veszélée (v. sok ajjó-bajjó) gyüttünk átu azon a kis patakon.

Tátogat éere-óara, osztán éedobgya a zujját! Szijasd meg jól (vízben)!

Örökké kóborog v. kujtorog. — A csutorát a nyakába akasztja, osztán (nagy csizmájában) kaffog ki a hegyre.

Vásárkor végy majd egy méheles (műhelyes) nadrágot!

Dehogy lehetett vóna meggyünnyi, mikor ojjan korán meggyütt az a csunya viheder (vihar).

VOLÁK LAJOS.

IV. Más-más vidékiek.

Mozdít valamit a dolgon. — Fél a dologtól, mint a tűztől. — Csak azért is dongó! — Ért a dologhoz. — Annyit sem használ, mint a holt lovon a patkó. — Csak úgy dül a szájából a beszéd. — Drága, mint a patikaszer. — Drága, mint a bors. — Borsos ára van. — Ami jó, sohase drága. — Igen

derága. — Úgy jól lakott, mint a duda. — Felő, mint a dudva. — Jól megrája a szót. — Eltették láb alul. — Lába kelt. — Kutya legyen, ha nem igaz. — Mind egy kutya. — Fázik, mint a kutya. — Kutyába se veszi. — Kutyanak való. — Ebül van. — Savanyú, mint az ecet. — Nincs otthon a macska, táncolnak az egerek. — Sebj, csak egészség legyen! — Ép testben lakik egészséges lélek. — Egészséges gondolkozású. — Egyszer egy csak egy. — Legyen neki is egyszer karácsony. — Egy fecske nem csinál tavaszt. — Esküszöm az egy élő Istenre. — Fél lába már a koporsóban. — Nem ér egy krumplit. — Nincsen olyan szénás szekér, amelyikre még egy szál széna föl ne férne. — A pap se mondja el kétszer a prédikációt. — A pap se prédikál kétszer. — Egyenes, mint az ujjam. — Egyenes, mint a gyertyaszál. — Egyenes, mint a nádszál. — Homlokegyenest ellenkező.

ZILAHY JÓZSEF.

Káromkodás.

Az istenfáját neki! Az anya örömit! A nénye kontyát! A kutyakötejit neki! A dumnyézóját! Aki atta, s el nem vette! Aki felmarkolta erre a cudar világra! A súj ette vóna még még a hírit és, hogy ne üsmerem vóna még! A ráksúly égye még! A nyavalya törje ki! A franc égye még! Bolondújjak még, ha én tettem! Az Isten ne engegye még, hogy erről a helyről mégmozdújjak, ha én tettem! Az anyád széntyit! A széntédet! Törje ki a bétia! Törje ki a hétféle nyavalya! Hogy a tetű égye még tetvessit!

Nagybacon.

KONSZA SAMU.

Bakkom acs csürkít. (Szelid.) Basszorkányos, Varga János! Eb al lelke, beste kura fi. Eb az inge! Kőszülötte. Eb szülötte. Kutya szülötte. Kutya teremtetete. Kutya fogantatta! Gója vigye el! Sas rugdossa meg! Lélek beste kura fi. Lélek kurvannya! Ördögök szekere. Ördögadta. Ördög terjedéke. Ördög motóllája. Pokoldugó! Pokol pozdorja! Pokol pozdorjája! Pokol kurvannya! Pokol fajzattya! Fikkom atta! Disznózom a lelke! Holló vájja ki asz szemét (varjú is.) Menyörgös ménkő üsse meg a gonosz fajzattát! Hogy ak kakas csipje meg! Hogy ak kakas rugja meg! Hogy asz szél horgya el! Gonosz csont! Jó lessz neki koporsószegre! (Rettenetes átok az igazságtalanul elvett v. pörölt értékért!)

Gyűjtötte 1880 körül Békés megyében Bonyhay Bénéjámín mezőberényi lakos és író. (Lásd Szinnyei: M. Írók élete és munkái). Rendbe szedte s a feledéstől megmentette

ID. R. VOZÁRY GYULA.

Találós kérdések.

1. Hogyan esik a hó? (Fehéren.) 2. Mi után érik a búza? (Virágja után.) 3. Nekem olyan kis fiam van, aki egyidős atyjával. Mi az? (A láda fia.) 4. Mi fagy meg nyáron hamarabb, mint télen? (A tej.) 5. A kemencét miért csinálják a házba? (Mert a házat nem csinálhatják a kemencébe.)

Szolnok 1890.

BÁLINT KÁROLY.

Társzók.

Örökség. Mindenféle köz- és magánépületre, akár nagyobb, akár kisebb, még a templomra és fabódéra is azt mondják: örökség. A kastélyra, vagy a budapesti palotára is azt mondja a solti pógár: „Ejnye de szép örökség”.

Tudok esetet, hogy ezen kifejezés miatt egy ember tetemes kárt vallott. Ugyanis egyik testvér a másik testvér javára lemondott az „örökségről“ (házzól) és jogilag úgy vették, mintha az egész örökségről (Solton : jussról) lemondott volna.

A jegyben járó vőlegényre azt mondják, hogy „*elvette* a leányt“ ; a lakodalom után pedig „*már egészen elvette*“.

Csemege, csömöge. Mindkét kifejezést használják más-más értelemben. Csemege a 'Delikatess'. Csömöge a szeszese italok készítésére való gyümölcs, még a szőlő is. A csömögét azonban megkülönböztetik a *cefrétől* (ez az összepréselt csömöge).

Gibárd: sovány, csontos. *Radó, radó gyerök:* csintalan fiu.

Refenc: hitvány, semmirekellő. Egyaránt használják tárgyra is, személyre is, de mindig kicsinylőleg, megvetőleg.

Gória: gyermekek mondják a karcsú játék-csigára, amelyet ostorral hajtanak.

Solt, Pest m. 1902.

FODOR IGNÁC.

Csak így beszéljen, majd *meggóráljuk* (megverjük) magát is.

A mint az éket verte, a közepe *meghibbant*.

Ki ne *heppentsd* (loccsantsd) a tálból a levest.

A kályhában nem ég a fa, csak úgy *izródik* el (láng nélküli ég el).

Nem akarom *kárpátolni* (rágalmazni), úgys ismerik.

Ne jöjjön be avval a *kanatos* (sáros, piszkos) csizmával.

De *kelemőtyás* (bolondos) idő ez !

Feltettem a nagy gereblyét a *kusernyó* (rozoga fészter) tetejére.

Jaj de *nábokos* (szeles) kis kakas ez !

A *löppet* (horpadt) szemü kukorica szaporább, mint a másik.

A hurcolkodás miatt még mindig ilyen *vecseglésben* vagyunk (zavarban, rendtelenségben).

Nekem mindig itt kell *verázsolni* (vigyázni) erre a sok gyanus vendégre.

Tedd be a *verőcét* (saroglyát, léces konyhaajtót) !

Talán csak majd *hiviggyant* az idő (enged az idő, sütni fog a nap).

Annak a vén tehénnek nincsen már egy *vince* (nincs egy foga) sem.

Ez a kappan mingyár *virdit*.

Mit *viribülsz* (mit iszol annyi vizet) folyton, megpukkatsz már tőle !

Az öreg ember sem fog soká *vindörögni* (gyengélkedni, lézengeni.)

Jó *zsurmó* lesz abból a tinóból (jó vaskos ökör).

Hogy *zsiborognak* azok a csirkék ott a sarokba (csipognak).

Szegény leány úgy sirt, csak úgy *zúpögött*.

Ravaszné még folyton *zsimbolyög* (betegeskedik, gyengélkedik).

Hódos, Arad megye.

KOLLMANN VILMOS.

Betegségek.¹

Jellemző, hogy a magyar maga fejtől csak a szomszédig megy, ha beteg valamelyik hozzátartozója. Az orvoshoz rendszeren valami diagnózissal hozzák, s csak kínos vallatás után beszélnek el, hogy tulajdonkép honnan is vették észre a betegséget. Néha fülünknek meglehetősen furcsának tetsző tájsza-

¹ A Gyógyászat c. szaklap 1914. 35. számából.

vakat, vagy átvitt értelemben használt kifejezéseket hallunk: *kotyog* a hasa (a kotlós tyúk kotyog). Ha alszik, *rotyog* (pépes étel rotyog főzés közben). *Sisterög* a mejjecskéje (a tűz sistereg). *Bugyborékol* az orrocskája (a víz bugyborékol). *Túrja* a slájmot (sertés tūr). *Kehe*s (állatbetegség). Hogy mennyire meg akarja értetni, magyarázni az orvosnak, amit ő maga észrevett, mutatja, hogy a konyhából, állatokról kikeresi a hasonlatosságot, s állandóan a hangutánzó szavak használatára törekszik (sistereg, bugyborékol, kotyog, feszereg, rikácsol, stb.). Az orvosi irodalomban sem ritka a tünetek rajzolásában az állatokról vett példázás: kakasjárás, hangyamászás, vadászkutya fekvés stb.

Gyakorló orvosnak szükséges ismernie a különböző testrészek népies elnevezését. Leggyakoribbak közül valók: „Megütötte a *vakszemét* (halánték tájék). Kukorica ment a *vizgégéibe* (légcső). *Cigányútra* ment az étel (gége). Fáj a *puncija*; meghúzták az ovódában a kis *kukacát* (penis), gennyezik a *pupja* (köldök)“.

Nem vallanak magasabb körboncolástani ismeretekre a következő panaszok sem: *Incsavarodása* van (rendesen distorsio, egy izben abscessus frigid. femoris.). *Leszakadt a lapockája, hátpecsenyéje* (omagra, rhachidagra). *Félrebillent a girince* (scoliosis). *A forgóban van a baj* (coxitis). *Sárvizet* hány. *Vizhólyagja föl van fuvóva* (hydrocele). *Leesett a mandulája* (lymphadenitis acuta colli). A nyakán van *támadása* (lymphoma). *Tiplíjei* vannak (lymphoma). *Göcsök* lettek a nyakára (lymphoma).

Csecsemő-, gyermekkorban leginkább a gyomor-bélpanaszok dominálnak. „Rágása van, sokszor nyilamlás szúr a gyomrában. Mintha szakadása lenne. Mindig felbűfög s csuklik. Lábacskáját mindig a hasához rángatja. Püffedt, morog, kotyog a hasa. Belső fájása van. Ecetes habot hány. Megcsömörlött. Zölden csunyt. Szélgörce van. Megy a béle, hascsikarása van. Bédagadt a gyomra, dugulásba szenved“.

A légzőszervek megbetegedéseire vonatkoznak a következő szavak: „Száraz köhögés öli éjjel-nappal. A *gégőlinek* (gége) van valami baja (pertussis). *Totyog*, mintha mindig náthás volna. *Horlyog* a melle. A lélegzete rövid neki, ha a grádicson visszük, mindjárt elfullad. Erősen jár a szive (szivdobogás). *Vizi kelése* van, mikor sebesen megy, zihál (vitium).

A hőemelkedést foka szerint más-más szavakkal fejezi ki a magyar: *Meleg* a kebele. *Forró* a szája. *Tűzbe' van* a feje. A víz csak úgy szakad a homlokáról.

A görcsök közül leggyakrabban a *nyavalya, szivbaj* (epilepsia) s a *fráz* szerepelnek. A nyavalyát rendszeren ijedtségtől származtatják, de az átöröklésnek is juttat szerepet a következő szólásforma: „Együgyü asszonynak nyavalyás a gyermeke“. „Sirás közben elkékül, egész teste reszket, kis szemei felakadnak, s elhal. Tegnap óta már négyszer halt el“. Ha a méreg neki jó, eldül (rhachitis). Arra a kérdésre, hogy szopik-e a gyermek, gyakran kapjuk azt a feleletet: „Nem akar szopni. Csak dudlizik. Szárazon van nevelve. Szerelem gyermeke, nem szopik“. A néhány napos ujszülötteket nem ritkán hozzák azzal a panasszal, „le van nőve a nyelvecskéje. Csötteg a kis nyelve, mer' oda van nőve“. „Kicsettent a szájacskája“ (soor). Kérdeztem, *mossa-e* gyermeke száját? Igen, a fürdővizivel instálom minden reggel“.

Nagy fontosságot kell tulajdonítanunk egy rossz szokásnak, mit a szülők szerint majdnem minden esetben a bábáktól tanultak. Azzal a panasszal

hozzák csecsemőjüket, hogy tegnap óta nem mozgatja a karját vagy lábát. Mi történt tegnap véle? „Összemértük“. Az összemérés következménye pedig néha csak distorsio, de igen sokszor fractura. Mi az összemérés? Megfigyelésem szerint két esetben alkalmazzák: 1. Ha azt akarják megtudni, hogy a gyermek eleget szopott-e. Ha eleget szopott, a térdkalácsnak el kell érni a állat. 2. A gyermek egészségét vizsgálják oly módon, hogy össze érintik a bal térdet a jobb könyökkel, vagy fordítva. Ha nem lehet összeérinteni, a gyermek nem egészséges.

BARABÁS ZOLTÁN.

Családnevek.

1. Csak a XVIII. századi anyakönyvben olvashatók s így valószínűleg kihaltak: Birkés, Béllai, Beles, Bokulár, Bokolán, Csordás, Csikós, Czifra, Cziczó, Demény, Dudás, Dönyés, [Dönnyés = Dinnyés?], Dolmányos, Ernyi, Jánfi, Kiliány, Kalácska, Lencsés, Mocsár, Monás, Markos, Nemes, Pató, Szeges, Tátos.

2. XIX. századiak (a csillaggal jelöltek már a 18. században is előfordulnak s most igen elterjedtek): Bálvány, Béli, Balla, Békés, Béres, Bokól, Burfán, Berkes, Bakó, Bakos, Benyócs, Botlik, Csatorna, Csipke, Czankó, Csataj, Csatai, Csehi, Csóka, Csontos, Dinnyés (tán a mult sz. Dönyés), Estéli * (vagy Estvéli), Emse, Ellés, Emész, Erdei, Erdélyi *, Egér, Faragó *, Furullyás *, Győri *, Jámbor *, Kósa *, Gál, Gabarcz, Gulyás *, Göncze, Gerle, Hangya, Kovács *, Kecskeméti *, Muzslai *, Móczár, Enczér * (a XVIII. században bevándorolt Entzer-ből) Hidas, Ilk, Imelyi, Kakas, Pálinkás *, Seres * (most Sörös), Kaptás, Kaszás, Kecskés, Mikes, Magos, Mikula, Meleki, Nyúl, Nagypál, Péntek *, Pap *, Rák, Szántai, Szenes *, Szennyes, Sóos *, Septei, Szentgáli (most Szengáli), Robotka *, Ujvári, Pánczél, Szűcs *, Zab * vagy Szab, jelenleg Zabb (ősapjuk valami Haber Francl, aki a XVIII. század közepén telepedett le.)

(Tokod, Esztergom m. 1890.)

KLINDA TEOFIL.

Ragadványnevek.¹

Ádám (Molnár) Rózi. Apja mindég azt mondta, hogy ő Ádám. Bindrés (Orosz) Sándor. Bongyor (Máté) Ágnes. Cukros (Ács) Mari. Lakodalomban cukrot lopott. Csitlik (Tóth) Ferenc. Frida (Orosz) Bálint. Gódi (Puskás) Julis. Gyöngyös (Ács) Jóska. Haccacaré (Schwartz). Kokó (Tóth) András. (Mikor valaki vétket követett el, azt mondják neki: kokón a bűröd = meglakolsz). Kopasz (Máté) Józsi. Komlósi (Máté) Sándor. Nyócas kazán (Ács Ágnes). Pőce (Puskás) János. Piszte (Tihor) Pista. Sija Majer (Neuman Majer). Sürgő v. Sűjös Gyurgó (Tihor Gyuri). Turdu (Orbán) András. Vadkenbür (Zsoldos) Rózi. Zsoldos Koca (Zsoldos János). Varas (Tihor) Pista.

(Beregujfalu.)

Id. R. VOZÁRY GYULA.

Hogyhogy Hódi. Beszéd közben gyakorta kérdezi „hogy hogy (t. i. mondta)?“ Nagyot hall, s a csendes beszédet nem érti meg. — Doffenekű Hódi. Nagy kerek fara van. — Bocskoros Hódi. Télen nyáron bocskorban jár, pedig gazdag ember. — Sovány Nagy Pál vagy másként: Faggyas Nagy Pál. Rendkívül szikár, sovány ember. — Ciromba Nagy Sándor. Borközi állapotban, midőn nyelve kerekai nem akarnak forogni, mondja „ciromba!“ cimborá

¹ A berekesztett név a családnév.

helyett. — Pallásonnevető Kiristó. Igen komoly ember, róla azt tartják, hogy a padlásra olykor-olykor azért megy fel, hogy ott jól kinevesse magát. — Aranyos Kiristó. Jófutó lovaival aranyat nyert. — Mezitlábos Olasz. Tehetős gazdag ember létére mindig meztláb jár. — Lublub Olasz. Dadogó beszédű ember. — Fardi Juhász. Ferde farú ember. — Vontszömű Juhász. Alsó szemhéja forradásos. — Jójjárt asszony: mint mondják első férjétől egy igen gazdag úr megvette 100 frtért, s aztán megesküdtek s boldogul éltek. — Kótyfarú. Kis alacsony ember, akinek a fara menés közben ki-kilükködik. — Vesztés szomszéd. T. A. gyakran mondogatja: „Hijába, szomszéd! mögvesztötsöttem (megkárosultam)?“

Hódmezővásárhely 1906.

SZÖLLŐSI IMRE.

Helynevek.

I. Szalonta vidékéről.¹

A Nyr 1916. februári füzetében (93. l.) Parászka Gábor ügyes összeállítással közölt a Székelyföldről néhány helynevet. Az ő nyomdokain haladva vidékünkőről a következő adatokat közölhetem, melyek hozzájárulhatnak a helynevek ismeretéhez.

I. Helyet jelentő alapszóval: *a*) Hát: Kokóhát (Csegöd pa). Sovánhát (Sarkad). — *b*) Ház: Sorház (Erdőgyarak). Zsidóház (Csegöd). — *c*) Sziget: Sziget (Szalonta). Csákisziget (Sarkadkeresztur). Csútsziget (Szalonta). Hojszúsziget (Sarkad). — *d*) Zug: Hegyeszug (Csegöd). Mőzeszug (Sarkadkeresztur).

II. Történeti emlékek: *a*) Peres emlékek: Peres (Mezőbajj; Sarkadkeresztur). — *b*) Tatár, török emlékek: Kán-sára [= khán? (Sarkad)]. Tatárrét (Erdőhegy, Arad vm.) Törökcsapás (Sarkad). — *c*) Vár szó az elnevezésekben: Vár, Várkert (Sarkad; Sarkadkeresztur).

III. Idegen helynevek: Párizs (falurész, Mezőbajj). Darcka (Szalonta). Kúrja (Sarkad).

IV. Amelyeknek képzése érthető, a népnyelvben használatos vagy alapszavuk könnyen felismerhető: Barmód (Szalonta). Bivajállás (Sarkad). Boşony (Csegöd). Dénesmajor (Sarkad). Egres (Erdőgyarak; Sarkad). Ebes (Sarkad). Epreskert (Sarkad). Fás (Sarkad). Győr (Sarkad). Kenderföld (Sarkad). Kengyel (Csegöd). Királydaróc (Szalonta). Lapos (Sarkadkeresztur). Malomköves (Sarkad). Mocsár (Csegöd; Erdőgyarak). Nyárfás (Okány). Panasz (Szalonta. — V. ö. Arany: T. Szer. 6. é.) Papszállás (Csegöd). Pirqs-major (Sarkad). Remete (Sarkad). Réz-köz (Erdőgyarak. — A név eredete kétes. Így is mondják: ménygyék a Réz-be. Valószínűleg népetimológia és tkp. Réz-köz). Simonkerék (Szalonta. — V. ö. T. Szer. 6. é.) Telek (Mezőbajj). Varsánhely (Sarkadkeresztur). Veresgyűrűs (Sarkadkeresztur).

V. Amelyeknek alapszava ismeretlen az itteni nép előtt s nem tudja megmagyarázni őket: Bálint (Sarkad). Birizdó (Szalonta). Eger, Fíter (Sarkad). Fűszeg (Doboz, Békés vm. V. ö. Nyr 44:276). Gyanté (Sarkadkeresztur). Hóringdza (Erdőgyak). Hőgyeregye (Sarkadkeresztur), Jandó (Sarkad). Kálec (Szalonta). Keszzi, Kéza (Szalonta. — V. ö. T. Szer. 6. é.) Kijáto (Sarkad). Kustyán (Kőtegyán). Lingár (Sarkad). Nyék (Sarkad). Orosi (Szalonta). Ődes (Sarkad). Sitka (Sarkad).

¹ Ahol megye nincs megjelölve Bihar megyét kell érteni.

VI. Más helynevek: *Kaszálók*: Almató (Vadász, Arad vm.) Debréce nyi-
kaszáló (Csegőd). — *Lapos*: Sárközilapos (Csegőd).

Patakok: Gyöpes (Csegőd). Tó (Szalonta. — V. ö. T. Szer. 6. én.)

Halom: Halomdomb (Szalonta). Peckesi domb (Sarkadkeresztur). Strá-
zsahalom (Szalonta. — V. ö. T. Szer. 6. én. Órhalom). Testhalom (Szalonta. —
V. ö. T. Szer. 6. én.)

(Irtás. 1916. 3:12.)

OLTYÁN SÁNDOR.

II. Baranya-vármegyeiek.

Belsőség. Várhegy. Kishegy. Kishegy föle. Csatári szántó. Kis völgy. Ba-
rátok fölyge. Vadvölgy. Szamár szurdok. Hársas hegy. Nagyhegy. Kendervölgy.
Eszehegy. Esze alja. Órév. Kígyós. Papszer. Kígyósi hegy. Nádas pótléka. Kandá.
Kereked föle. Külső kertek. Csatári rét. Cs. sík. Szönde kaszálók. Mátéhát.
(Vörösmart.)

Galambocska. Kengyel. Szuvad. Kabazika. Kis-Tarna. (Kopács.)

Boroszlódalja. Külsőkert. Méhesek alja. Hársfáknál. Alsó égett erdő. Ir-
tások. Mitvár. Pakócsák. (Laskó.)

Szerecsenytó. Pajta alatt. Homokdomb. Sziget. Pólya. Sumár. (Dárda.)

Hunyár. Alsóárki. (Karancs, Lepse.)

Gerzsova. Szőlőföld. Budzsák. (Daróc.)

Szárazrét. Nagyret. Cselinyák. Kopáralja. (Ivándárda.)

Cseri legelő. Karóca. Maláka. (Csúza.) [dülő. (Keő.)

Tekenyő. Nagyláz. Bónisvölgy. Mondolás. Besefészek. Csahér. Csermögi

Aranyos. Bajszlakás. Dáró (Daruvár volt). Fehérdomb. Nyáras. Nyerges.

Sarúd (szőlőhegyek). (Jágonak.)

Fenyeres. Dobáék. Kis- és Nagy-Szállás. (Dencsháza.)

Baranyavögye. Csatár. Gesztenyés. Lisztes. Páskum. Remete. Kalvária.

Kis- és Nagy-Bödő. Ómásvögye. Kopaszhegy. Sötéthegy. Parászta. Előhegy.

Kutyatanya. Gemenc (rétek, szőlők.) Kiserdő, Szálkai, Gráboci, Keselyűs erdő.

Bartina (hegy). Benedek szurdik (dülőút). Pándzsó. Literező. Kutyaszorító (utca).

Cifra, Cserebogár, Mocvai csárdák. (Tolna m. Szekszárd.) † JENŐ SÁNDOR.

III. Veszprém-megyeiek.

Kutak: Csigáskút. Szentkút. Alsókút. Felsőkút. Bécsikút. Vöröskút.

Forrás: Baglyas-forrás. [Vincekút.

Szőlők: Újhegy. Kopaszhegy. Öreghegy. Tikhegy. Urihegy.

Legelő: Zsibagyöp (liba-legelő). Haraszt.

Erdők: Városerdeje. Urbér. Sarvaly. Somos. Mogyorós. Fenyves.

Tócsa: Sárállás (Sár-állás; nincs forrása).

Községrész: Tokaj. Vároldal. Alsó-város. Felső-város.

Átjáró-utca: Köszke (közöcske).

(Pápa.)

HUHN GYULIA.

Apró megfigyelések.

I. *Üst*. Hallottam rövidítve, *üs* alakban (mássalh. előtt): üslánc, üskanál; azonban nem csupán ezüst jelzésére használják: a nikkel, réz, arany tárgyakat egyformán üstnek mondják. — Jobbra vagy balra hallgat a ferdén rakott

boglya v. kazal. — Rangosan megy: keményen rakja lábát, kevélyen megy. — Kirámol: kihurcolkodik pl. a szobából, mikor nagy takarítás van. A Tájszótár szerint bányászati mesterszó.

Szigetköz, Győr m.

CSONKA GYÖRGY.

II. Szólások. Örül, mint vak kígyó a fiának. Szép, mint hajnal a kéményen. Ha nincsen szél, nem mozog a levél. A mék kutya eccő átuszi a Dunát, máskor is átuszi a'.

STEFANICS ÖDÖN.

III. Kukorica rütyü: vászonnadrág. — Furuglya: vesszőből font kémény. — Csodakata: nyelves, neszes nő. — Vatarászó: ki a lányoknak pajzán fogdosással udvarolgat. — Lépj előre törd ki a lábad: pénzügyőr. — Partiféreg: Partieführer a pénzügyőröknél az ötvenes években. — Emésztő zsidó: fogyasztó-adót szedő zsidó a szeszes italoknál.

1877.

VIZY FERENC.

IV. *Kiverődött a jegyibül*; annyi, mint más alakot öltött. Orosházi gazda embertől hallottam, ki egy egészen átépített ház előtt állva, szólt: „no, ez a ház *ugyancsak kiverődött a jegyibül!*” Nagyon szép, tősgyökeres magyar szólás; az ilyent csinálja aztán utána a német, ha bírja!

BÉRCZI FÜLÖP.

V. Úgy állt a hajad, mint az isten seprűje. Csak küllőfélez: kerületi, mint a macska a forró kását. Hejbe van mint Kaba. Bőrbajusszú: bajusztalan. Kitejesítettem a tartozásomat. Lebbencs: száraz tészta leves. (Debrecen.)

Érkéserei nyelvasajátságok: *fü* = tű; *szalona* = szalonna; *ficfa* = fűzfa; *tikhódís* = szárcsa.

Székely szók. Midőn Erdélyben utaztam: Csikszeredai kocsisunk *talabor*-nak mondta a kerékkötő vasat (csúsztató vas), *varjú zászpá*-nak egy virágot, mely nagyon hasonlít a mi „egyhajú földike” műnevű virágunkhoz, de nem az még sem. Útközben azt is hallottam tőle: „*jól megdegedtek a lovak*”, és „*könnyen számlik ez a föld*”.

1874.

MÁRTON IMRE.

VI. *Kecsegek* magamnak = kecsegtetem magam. Szólásmódokból összerakott mondat: A háza a szél torkában van, olyan is a szobája, mint a farkasordító.

BUZÁS DEZSŐ.

VII. Egy vasmegyei parasztasszonytól hallottam ezt a kifejezést: „*Olezánc, mint a német lánc.*” „Olezánc” a német „alles eins“-t a vasmegyei németekkel érintkező magyar alakította át; érdekes az úgy látszik eléggé ismert szólásformában a rímelés módja, s talán néplélektani szempontból sem érdektelen, ahogy a magyar paraszt az állandó ritmusu egymintájú német táncot a változatos csárdással szemben a mindegy kifejezésére hasonlatba állítja.

HEFTY GYULA ANDOR.

ÜZENETEK.

Sz. G. Mint már egyszer kifejtettük, nyelvünk a hiányzás fogalmára régente csak ezekkel a kifejezésekkel rendelkezett: *nincs, nem volt, hija van. hiján, hijával van, fogyatkozása van.* Egy 1700-i forrásban fordul elő a NySz, szerint először a *hibázik* igének ilyen értelemben való használata (azután Orczy Lőrincznél). A Mondolat hibáztatta („*hibázni*: hijjával lenni“ 67). Kazinczy azt írja (Lev. 1:103): „*hibázott* — e szóval [Ráday G.] a *fehlen* értelmében él; ezt a nyelvrontás ellen panaszolkodók nem tűrik“. Bizonyosan németeségnek ítélték, és csakugyan a német²kifejezés utánzása lehetett, még pedig első sorban a népnyelvben; t. i. a német *fehlen* és *Fehler* hibát is, hiányt is jelent. Végre az 1755-ben először föllépő s a *hijános, hijányos, heányos* melléknévből elvont *heány, hiány* főnévből képezték a mai *hiányzik* igét. Ez a NyUSz. szerint 1836-ban s 1838-ban még csak szótárakban fordul elő, de 1838-ban már szövegben is olvassuk: „Valamint minden összefüggő ismeretek, úgy népoknek története — ha mindjárt mondákban is — hiányzanak nálok“ (Tudománytár, új folyam 4: 112).

K. P. közli (MNY 13:128), hogy egy palóc asszony azt mondta a fozlott vászonról: „Elszakadt, mert *el van inylödve*“, majd meg: „Igen ez a vászon nagyon *inylett* vót“. K. P. kérdésére, hogy ez mit jelent, azt felelte: „el van nyúlve, nagyon elnyűtt“. Minthogy K. P. szótárainkban nem leli, azt kérdi, ismerik-e másutt is ezt a szót. — Alighanem azonos az *ünyöldik* igével, mely éppen palóc vidékeken a. m. bajlódik, vesződik, küszködik, csak-hogy itt élettelen dologra van átvive, mint fordítva pl. Szamosközben emberről mondják, hogy nyüvekedik (azaz nyüvödik, elnyüvödik) ah. hogy bajlódik, vesződik, küszködik. Az *inylett* (*inyled-t) alakban képzőcsere történt. — Értesülésünk szerint Dömsödön Pest m. így mondják: *imelődik* 'bajoskodik, kínlódik'. Ezek az *i*-hangú alakok megerősítik azt a magyarázatot, mely szerint *ünyöldik* (újabb gömöri értesülésünk szerint így is ejtik: *ünyelődik*) rokona az *ínségnek* s a régi *in, ün* 'rabszolga' szónak (Simonyi: A m. nyelv, 1. kiad.).

T. H. Ismert művek és lapok nevét nézetünk szerint nem szükséges pontoskodva idézni. hanem megengedhetünk olyan apró alaki változtatásokat, amelyekkel a név beleilleszkedik a szokott beszédmódba. Pl. eh. „*az Az Ujság* a régiebb helyesírást követi“ írhatom rövidebben: *Az Ujság* vagy bár.. *az Ujság* a régi h. k., mert a kétszeres névelő szokatlan. Olvastam: „1913 tavaszán *Martos és Rényi: A kis grófja* vonzotta az operettkedvelő közönséget“ (Irodalomtörténet 5: 428). Nem szólva a fölösleges kettőspontról, ragtalan birtokos után névelő sohase következik, ennélfogva így írtam volna: *Martos és Rényi Kis grófja*. Uo. 397: A „*Liliomfi*“-ban van egy mozzanat, mely A windsori vig asszonyok-ra vihető vissza. Nem szólva a németes idezőjelről s a fölösleges kötőjelekről, a névelőnek mondat közepén nagy betűvel írása annyira szokatlan, hogy inkább a darab nevét módosítanám egy kevéssé, így: melyet a Windsori vig asszonyokra vihetünk vissza.

L. I. Köszönjük a szíves küldeményeket. — Ágai nyelvéről szívesen vennénk egy kis tanulmányt. A Nyr 39. k-ében van egy kis cikk Terebesi Lászlótól: Népiességek Ágai Adolf tárcaiban.

S. L. Igaz, már az 1875-i Nyr-ben (88. l.) előfordul: „A falusi palóc is ismeri a kávét s különösen az asszony nép azzal él. A szegény zsellér panasz-keppen mondá munkát adó urának, hogy ő csak *szalonnát kábézik*“.

Ker. bank. Van magyar-német keresk. szótár, Ballagi Mór és György A. szerk., de meglehetősen elavult. A kereskedelmi helyes magyarságról legjobb fölvilágosítást ad a Kereskedők könyve, szerk. Schack Béla. Érdekes még Frommer Rudolf Tőzsdei szótára, mely a tőzsdei magyarosító mozgalom korában készült.

Illető. Az *ill-ik* és *illet* igék csakugyan egyeredetűek: *illik* a régi nyelvben annyit is jelentett, hogy megillet valakit, és viszont *illetni* összeillesztést is jelentett. Most persze az elváltozott nyelvszokás miatt a két szó összetartozását épp oly kevésbé érezzük, mint pl. ezekét: alkuszik — alkot, hordó — hordani, hirtelen — hir, pedig eredetileg ezek is összetartoztak. *Illető* természetesen az *illet* ige származéka és azt jelenti: ami őt vagy azt illeti.

Sz. L. Az OklSz-ban helynevek mint olyanok nincsenek fölvéve. — Csánki Dezső Történelmi földrajza 1:28 közöl egy adatot Fót nevéről: hogy t. i. *Follh* alakban fordul elő egy 1406-i oklevélben.

Sz. T. A magyar anyanyelvűek száma az 1910. évi kimutatás szerint Magyarországon 9.944,627 = a lakosságnak 54·50/0-a; Horvát-Szlavonországban 105,948 = a lak. 4·10/0-a; az egész magyar birodalomban 10.050,575 = a lak. 48·10/0-a,

G. H. Csakugyan furcsa véletlen, hogy ilyen nyelvjárási alakban terjedt el ez a kifejezés: *se szeri, se száma*. De azért írják a szabályosabb formában is, pl. „Szereszáma nem volt a vándordíákoknak“ (Benedek E. Nagy magyarok 2:69).

G. L. *Eluvalkodik* eh. elhatalmasodik, erőt vesz mintegy tíz év óta fordul elő fiatalabb írónál, különösen napilapokban, l. Nyr 37:358.

Sz. Zs. Bátorkodunk egyet-mást javítani a kérelem szövegében.

Z. S. *Gólem* nem héber, hanem szláv szó és nagyot v. irdatlant jelent

M. B. és **K.-E. F.** Köszönöm a kedves üdvözlötteket.

G. D. dr. Megbízásának megfelelttem.

Beküldött kéziratok. Somogyi G. A mássalhangzóváltozások oka stb. — Simai Ö. Egyházi gyelvünk és a nyelvújítás. — Viski K. Cáponkurt. — Kövér Ilona: Adalékok a szójáték jelentéstanához. — Gál J. Játékversek. — Szendrey Zs. Állatnevek. — Móra Z. Népdalok. — Galambos D. Száz m. szólás-mód. — Konsza S. Egy új szó. — Verő L. Külföldi magyarok. — Erdélyi L. A kétféle é a székely nyj-okban. — Lakatos J. Minő. — Parászka G. Népdalok.

Új könyvek és füzetek. Klemm A. Mordvin szövegek (kny.).

Wertner M. Névmagyarázatok. II. Régi magyar női nevek (Nyelvészeti Füzetek 77. sz. — 1 K).

Lengyel Zoltán: Magyar névkönyv (Bpest, Dick M. — Ára 5 K).

Viktor Gabriella: A gyermek nyelve. A gyny. irodalmának ismertetése, főként nyelvészeti szempontból. (Nagyvárad, a szerző kiadása.)

Négyesy L. Arany (emlékül a tanuló ifjuságnak kiadja a Kisfaludy-társaság).

Firtos F. A Debreceni disputa, hitvitázó dráma a XVI. századból. Kiadta és bevezetéssel ellátta F. F. — I. Szászvárosi kny. r. t.

A debreceni tud.-egyetem népsz. főisk. tanfolyamán tartott előadások. 1916—17. évi sorozat 1.—13. sz. (Áruk 60-tól 150 f-ig; fele a vak katonáké. Debrecen, Csáthy Ferenc.)

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Bpest, Ferenc József part 27.

MAGYAR NÉV.

Irta **Simonyi Zsigmond.**

Vajjon a magyar lélek sugallatát éreznék-e Petőfi verseiben, ha ilyen címmel jelennének meg előtettek: *Petrovics Sándor költeményei*? Vajjon az alföldi népnek igaz élete rajzául fogadnák-e Tömörkény munkáit, ha ez a név ékeskedne fölöttük: *Irta Steingassner István*? Vajjon Brassai nyelvészeti fejtegetéseit ugyanolyan megbízható magyar nyelvérzék nyilatkozásául vennék-e, ha címlapjukon az ő eredeti német neve szerepelne: *Welmer Sámuel*? Vagy kellemes volna-e, ha Toldy Ferencet, a magyar irodalomtörténet megalapítóját *Schedel* néven emlegetnék? vagy nemzeti büszkeségünket, Munkácsy Mihályt eredeti *Lieb* nevén?¹ vagy ha az ideálista Irányi Dániel mint *Halbschuh Dániel* élne emlékezetünkben?

Vagy nézzük a dolgot más, nemzetközi vonatkozásban. Van egy ország, melynek főurai, politikusai s más vezető szelemei ilyen nevekkel szerepelnek: *Csekonics, Festetics, Draskovich, Jankovics, Keglevich Somssics*, továbbá *Jeszenszky, Radvánszky, Rudnyánszky, Zlinszky, Zselénszky, Podmaniczky* stb. stb. Nem csoda, ha a „művelt nyugat“ azt hitte, hogy a magyarok is csak szlávok, hisz csakolyan szláv nevek ezek, amilyenek a szerb *Obrenovics, Karagyorgyevics, Brankovics, Novakovics, Karadzics*, vagy az orosz *Kerenszkij, Kovalevszkij, Ilminkij, Michalovszkij, Piszenszkij, Dosztojevszkij, Chrapovickij* és társaik

Lapjaink egyszer (1908. VII. 25) nagy diadalról számoltak be ilyen cím alatt: „Magyarok győzelme Londonban. Az olimpiai verseny.“ S beszámoltak arról, hogy: „A birkózásban magyar küzdő, *Weisz Rikárd* győzött s így övé lett a világbajnokság. A kardvívásban is a magyar lobogó hirdetett győzelmet. Világbajnok *Fuchs Jenő* dr. lett, második szintén magyar: *Zulavszky Béla* százados.“² — Keletindiában kutató jeles honfitársunkról pedig így írt nemrég a legelőkelőbb berlini lap: „Es gelang dem bekannten deutsch-englischen Forscher Sir Aurel *Stein* Bruch-

¹ Egy díszes német művészettörténetben díszlik ez a félreértés: „*der Jude Lieb*“.

² S nem volt-e furcsa, mikor a magyar vezényszóért német nevű képviselők harcoltak, mint pl. *Hentaller, Eitner* stb.?

stücke eines Dialektes zu sammeln... (Vossische Zeitung. Beilage 1917. I. 28).¹ Bezzeg *Aranyt, Eötvöst, Jókait* hiába akarná eltulajdonítani a német sógor.

Ez csak egy-két szempont, amelyből sajnálhatjuk, hogy annyi jó magyarnak idegen a neve, de van még több is ilyen. Nem csoda, hogy már régóta sokan foglalkoztak a kérdéssel elméletben és gyakorlatban is, de a foganatja mindeddig nem volt kielégítő, a magyar anyanyelvűeknek is a fele idegen hangzású nevet visel, s ha elgondoljuk, hogy hazánk lakosságának közel a fele másnyelvű s ennek csak igen kis része magyar nevű, elhihetjük — amit valaki kiszámított — hogy száz honfitársunk közül hetvennek nem-magyar a vezetékneve. 1905-ben megállapították, hogy a budapesti egyetemnek tanárai közül 131 volt magyar nevű, 132 pedig másnevű; joghallgatói közül 2120-nak volt magyar, 2383-nak másnyelvű neve; orvosnövendékei közt 298 magyarnevűvel szemben 522 másnevű volt; a bölcsészethallgatók közt 793:847, a hittanhallgatók közt 36:60. A magyar név tehát minden rovatban kisebbségben van (Magyarország 1905. IV. 12). Ugyanakkor az egyetemi hallgatók közt hazafias Széchenyi-szövetség alakult, de a tagok névsorából méltán úzott gúnyt a Népszava (1905. XII. 22): „A fajmagyar ifjakat együtt-egyig így hívják: Schandl, Bieber, Varhanek, Rubinek, Krantz, Früchtl, Bernolák stb.“ A Néptanítók Lapjában olvastuk (1902. 29. sz. Magyar szó, magyar név): „Jelenleg a m. kir. állami tanítók száma kerek 4000. E létszámból 2427 tanító olyan nevet visel, hogy akár Berlinbe, akár Prágába, vagy akár Bukarestbe, Belgrádba vagy Moszkvába is kiköthetné élete hajóját, senki sem botránkoznék meg, hogy neve nem válik be környezetébe. Sokkal szomorúbb dolog ez, semhogy bővebb tárgyalást igényelne.“ A Budapesti Hirlapban Polgár Iván *A magyar név* ügyéről cikkezve (1910. VII. 17) azt írta:

„Ha átlapozzuk a magyar kir. honvédség és csendőrség névkönyvét, benne az 5703 idegen hangzású vezetéknev mellett csak 4223 magyarosat találunk, vagyis a kimondottan legmagyarabb országos tiszti karban csak 42.54% magyar nevű.² Tekintsük az ország nagy felületén elhelyezett kegyes tanítórendet, 406 tagja közül 59.85% visel magyar nevet. Vegyük kezünkbe a Magyar írók élete és művei című vállalat köteteit vagy a magyar tiszti cím-és névtárt; mit látunk? Német, horvát, tót, oláh, szerb, lengyel, cseh, olasz, orosz stb. neveket oly mennyiségben, ami egészen feledtetni velünk, hogy eme nevek tulajdonosai magyarul beszélnek; mintha nem is magyar földön

¹ Egy népszerű német kiadvány (Panorama des Wissens und der Bildung) ugyanolyan alapon azt állította, hogy minálunk „a lakosság műveltsége általában alacsony fokon áll, úgyhogy minden foglalkozás, mihez több ismeret szükséges, németek kezében van.“

² Pedig nyolc évvel előbb a csendőrségről azt olvastuk: „Mily édes gerjedelemre gyulladt a hazafikebel, midőn a csendőrség legénysége is egyhangulag kiáltotta, hogy: mi is magyar nevet veszünk föl“ (Szabó Kálmán: A tanítók idegen nevei, Egyetértés 1902. VII. 14).

volnánk! (Sajnos erre is illenek még most is Berzsényi ódájának szavai, hogy a magyar elődeinek „nyelvét megunván, rút ideget cserélt!” Tömérdek magyar családnévben nincs semmi magyar vonás; e téren ma is igaz, hogy a nemzet önmaga tiporja lábbal saját őrlékét, géniuszát, szellemét.)“

Nem csoda, hogy már ezelőtt is sokan foglalkoztak a név-magyarosítás érdekes és nemzeti fontosságú kérdésével. Így a M. Nyelvőrben is többször írtak róla, pl. tüzetesen Turcsányi Andor 1874-ben és Szarvas Gábor 1884-ben. A hetvenes évek vége felé Csernátony Ellenőre izgatott erősen, különösen a kereskedők névmagyarosítása mellett. Azután Bánffy Dezső bárótól olvastunk egy lelkes cikket a Budapesti Naplóban (1902. VII. 2). Megemlíti, hogy a Vaskapu-szabályozás nagyszerű munkálatainak vezetője *Wallandt* nevet viselt, s az ezredéves kiállítás igazgatói *Gränzenstein* és *Schmidt* voltak. Erősen hangsúlyozta Bánffy: „A magyar nemzeti társadalom meg kell hogy értse, hogy az idegen neveket viselőktől követelnie kell a magyar hangzású nevek felvételét, mint egyik eszközét az egységes magyar nemzeti állam megalkotásának.“ — Sokszor ösztönözték példaadásra a néptanítókat a Néptanítók Lapjában¹ s az egyik cikkező szóvá tette azt az ostoba gőgöt, mely annyit ártott a névmagyarosítás ügyének:

„Ahelyett hogy a nevét megmagyarosító egyént a hazafias elhatározásért társai mind megbecsülnék, gyakran akadnak köztük egyesek, akik élcélődnek a névmagyarosítóval, sőt összeszólalkozás esetén az egykoronás nevet mint megbélyegző dolgot vágják a szeme közé.“ (Szabó E. Népt. L. 1907. 42. sz.)

Megemlítem még, hogy Telkes Simon mint a Központi névmagyarosító társaság ügyvezetője egy ideig évenként beszámolt az eredményről, s ebből mindig az tűnt ki, hogy a név-változtatások száma elenyésző csekély a sok millió idegennyelvű névhez képest, sőt némi föllendülés után fokozatos visszaesés következett, például 1898-ban 6722, — 1899-ben 3240, — 1900-ban 2582, — 1901-ben 2375 folyamodványt adtak be névmagyarosítás ügyében.² Telkes S. egy tájékoztató füzetet is kiadott: *Hogy magyarosítsuk a vezetékneveket?* (1906.) — Végül megemlítem, hogy 1901-ben Kató Ignác Győrött külön füzetet tett közzé: *A névmagyarosítás kérdéséhez.* Ebben különösen azt a fonákságot tárgyalta, hogy tömegesen vesznek föl olyan neveket, melyek megkülönböztetésre nem alkalmasak, mert amúgy is nagyon közönségesek. Ez csakugyan baj s a magánéletben sok kellemetlenséget okoz, pl. az egyik Kovács Jánoson veszik meg a másik Kovács János adóját stb. — 1900 táján megszámlálták a Budapesti cím- és lakásjegyzék alapján, hogy egyes családnevek magában a fővárosban ilyen rengeteg számmal fordulnak elő: Kovács 1400, Szabó 1200, Horváth 1200, Molnár és Halász kerek számmal 1000, Nagy 950, Tóth

¹ Pl. nagyobb cikkeken Szabó Elemér 1907, Palágyi Lajos 1908.

² L. Budapesti Hírlap 1902. VI. 12.

880, Kis 800, Német 550, Vargha 450, Balogh 400 stb.; aztán — ami kétszeresen baj — Weisz 1680, Schwarz és Klein 1000 · 1000, Kohn 800, Fischer 640, Deutsch 500 stb.¹

A névmagyarosítás nagyfontosságú ügyében, szinte azt mondhatjuk, korszakot alkot Lengyel Zoltán könyve: Magyar névkönyv.²

Ő tüzetesen tárgyalja a kérdést, minden vonatkozásában. Az előszó után a II. fejezetben általánosságban szól „a magyar név ügyéről”. Itt a többi közt fölhozza azt a napjainkban fájdalmasan észlelt jelenséget, hogy a háboru kitüntetettjei közt elenyészően kevés a magyar név, még pedig az eddig említett okok mellett azért is, mert a közös hadseregnek magyar hősei elrejtőznek a közös osztrák-magyar névsorban. „Ne csodáljuk, ha ellenségeink [de jó barátaink is] ezt olvasva hazánkat a nem-magyarok habarékának tartják”. — Arról is szól a szerző, hogy nálunk sokszor idegen névhez kapnak magyar nemességet (47)³. A helynevek megmagyarosítását megvalósítottuk állami intézkedéssel, ideje, hogy a családnevek ügyét is fölkaroljuk.

A Magyarázat című III. fejezetben a szerző elmondja, hogy könyve tisztán gyakorlati célra készült, és előad néhány szempontot, melyből névjegyzéke összeállításában kiindult; így, hogy a történelmi neveket is mai helyesírással közli, hogy nem zárt ki egyes idegen eredetű, de régóta közhasználatú neveket, minők Fiskális, Fráter, Kontra, Óbester, Patikáros stb.

A IV. fejezet igen érdekes útmutatás a nevek közül való választásra nézve: hogy pl. kiki a saját egyéniségéhez és helyzetéhez illő nevet valasszon stb. A szerző állást foglal az ellen a sokszor hangoztatott tanács ellen, hogy ne vegyünk föl *-i*-képzős neveket; ellenkezőleg: a magyar névanyagból kitűnik, hogy „az *-i* végű nevek óriási többségben vannak; kétségtelen tehát hogy ez a magyar név sajátos nemzeti tulajdonsága.” — Itt kiemeli azt is, hogy „a névvátoztatásnál ne ragaszkodjék senki feltétlenül új neve megválasztásánál a régi név kezdőbetűjéhez”, s megemlíti azt a körülményt, hogy a névmagyarosítók ritkán vesznek föl *Cs* kezdetű nevet, nyilván mert az eredeti német nevekből ilyen szókezdet nem fordul elő. — Érdekes ebben a fejezetben az a történeti adat, hogy a múlt század negyvenes éveiben erőtetett magyarságú, részben költői nevek lettek divatosak (pl. Rózsavölgyi, Varázséji, Áldor, Téli), a 80-ás, 90-es évektől kezdve „polgári” neveket vettek föl (Halász, Révész, Kertész, Kovács).

¹ Pesti Napló 1900. V. 13, Magyar Hirlap 1903. V. 18.

² Budapest, Dick Manó. Ára 5 K. — Egy érdekes fejezete (Magyar névpolitika) már előbb megjelent a Magyar Figyelőben.

³ Még arra is volt eset, hogy ilyenkor a magyar név helyett vagy mellett vettek föl idegen nevet, pl. mikor a Kászonyi urak nemessé lettek, megengedték nekik, hogy nevüket Kászonyi Migl-re változtassák (1908).

Azután ismerteti a szerző a névváltoztatásra von. közigazgatási szabályokat s valamennyi hivatalos rendeletet József császár 1787. évi rendeletétől kezdve, mely a zsidókra mindenütt német családneveket erőszakolt. Továbbá javaslatokat közöl a szerző: közzé kellene tenni egy hivatalos névjegyzéket, mely a föltétlenül engedélyezhető neveket, s egy másikat, mely az egyáltalán nem, vagy csak kivételes okokból engedélyezhető neveket foglalná magában; hogy a nemesítés egyúttal a másnyelvű családnévnek megmagyarosításával járjon; végre, hogy állítsanak föl országos névügyi tanácsot, ez intézze az idevágó hivatalos teendőket („nyelvészek, tudósok és közéleti tényezők bevonásával“) és gondoskodna a kérdésnek népszerűsítéséről, irányítaná és ében tartaná a közfigyelmet, felhasználna minden alkalmat (kinevezés, előléptetés, kitüntetés stb.) a magyar név fölvételének előmozdítására.

A könyvnek legterjedelmesebb része a magyar családnevek jegyzéke, mintegy tizenhatodfél ezer név, a legjobb nyelvészeti és történeti forrásokból merítve (Nyr, NySz, MTsz, Helység-névtár, Magyarország történelmi földrajza stb.). A neveknek a nyomtatással három osztályát különbözteti meg: vastag betűvel jelöli a jelenleg első sorban ajánlhatókat, és így tovább. — Viszont Index címmel összeállítja a már igen sokszor fölvett neveket (256-ot), amelynek fölvétele ugyanis nem célszerű, továbbá a nagy történelmi neveket (Deák, Kossuth, Rákóczi stb.), mert ezeknek fölvételét nem kellene megengedni.

De figyelme kiterjed a keresztnevekre is. Minthogy keresztneveinknek legnagyobb része idegen s újabban is annyi idegen név jött divatba, a szerző különös gonddal összegyűjtötte azt a kevés eredeti nevet, amely a keresztény neveink előtti korból maradt fönn, de fölvette a meghonosult idegen eredetűeket is. Itt azonban megjegyzem, hogy a meg nem honosultakat és egyébként idegenszerűeket — mint pl. Armand, Andrea (mint nőnév), Nandin, Szilárda — nem kellett volna fölvennie.¹

A Végszóban elmond a szerző egyetmást neveinknek történetéből s hangoztatja a nevekre vonatkozó tudományos kutatás s végül a tudatos „magyar névpolitika“ szükségét.

A fontos ügy érdekében óhajtjuk, hogy Lengyel Zoltánnak annyi hazafias buzgóság sugallta munkája széles körben fölkeltse a megérdemelt figyelmet s emelje a névmagyarosítás ügyét a magyarság terjesztését s megerősítését célzó nagy nemzeti ügyek közé.²

¹ Ilyeneket a családnevek jegyzékében is találunk: Cserna, Zima, Siling, Preszli, Purgli stb.

² Kivánatos, hogy a könyv az első kiadás után olcsóbb új kiadásban jelenjen meg s így jobban elterjedhessen a nagy közönség körében.

EGY RÉGI MAGYAR HANGVÁLTOZÁS.

Irta Losonczy Zoltán.

A szlavóniai nyelvjárás egyik legérdekesebb sajátága, hogy az *s* hang az *sz*-el, a *zs* a *z*-vel és a *cs* a *c*-vel nagyrészt egybeesett. Hogy ez a hangváltozás már igen régi, arról bizonyítást tesz a moldvai csángó nyelvjárás is. Itt szintén megvan ez a különös hangtani sajátág. A moldvai csángók pedig a XV. század elején Szlavóniából költöztek Moldvába. (Vö. Karácsonyi: A moldvai csángók eredete. Századok 1914. évf.). Azóta nyelvük sok változáson ment át, de az *sz*, *s*, *z*, *zs*, *c*, *cs* hangok különös ejtését itt még ma is megtaláljuk. S több kisebb hasonlóság mellett ez a legfőbb bizonyítékunk arra vonatkozólag, hogy e két népfaj nyelve közös gyökérből származik. (Vö. Nyr. 44: 15.)

Egyébként ez a hangtani sajátág egy nyelvjárásunkban sincs meg. Ezért bizonyosnak kell tartanunk, hogy az említett mássalhangzópárok összeesése külön, elszigetelt fejlődés eredménye s még akkor történt meg, amikor a moldvai csángók még Szlavóniában laktak. A moldvai csángók kivándorlásának idejéül Karácsonyi a XV. század elejét veszi fel. Tehát e történeti adat is a szóban levő hangváltozás régisége mellett tanúskodik. Valószínűnek tarthatjuk ennek alapján, hogy az *sz* és *s*, a *c* és *cs*, a *z* és *zs* hangok egybeesésének legkésőbb a XIV. század vége felé kellett megtörténnie.

De ha csakugyan ilyen régi ez a hangváltozás, akkor nem egészen lehetetlen, hogy nyelvemlékeinkben is valami nyoma maradt. A magyar sziszegő hangokat és a *c*, *cs* hangot nyelvemlékeink meglehetősen pontosan jelölik. Így az *s* hang jele a régi hosszúkás *s*, az *sz* hangé rendszeren *z*, a XII. századtól kezdve *sc* is. A *zs* jele az *s* jelével azonos, a *z* jele *z*. A *c* jele *c*, *z*, *ch*; a *cs* jele az *s* jelével azonos, azután sokkal gyakorabban *ch*, *cz* s szórványosan *c*, *z*. (Vö. Melich NyK. 33: 164—177). Ez a megkülönböztetés már igen régi. Elég az 1055 iki tihanyi oklevelet megnéznünk, itt is megvannak a különböző jelek. Ugyanezt mondhatjuk az OklSz. különböző adatairól, a Halotti Beszédéről, a Königsbergi Töredékről s a Gyulafehérvári Glosszákról is.

Csak egy nyelvemlékünk tesz itt kivételt a maga különös és zavaros jelölésmódjával: a Besztercei Szójegyzék. Vizsgáljuk tehát meg, hogyan jelöli e szójegyzék az *s*, *sz*, *zs*, *z*, *cs*, *c* hangokat.

1. Az *s* hang jelei:

a) *s*. Példák: kis enaber, ember síg, nemzeth síg, kezel síg, heus, vas-mel, heges, kentes, sereg, sar, fevenes, edes, alethseg, habos, halasthow, seuin, bors, sov, esketheu, borso, syueg, ordas, palasth, ethues, sum, tiuis, veres, sayth, nest, makos, boros.

b) *z*. Példák: ez 'ős', dedeuz, deth ez 'déd ős', moztaha, vaz, moroz 'Maros', hayoz, zaz, rez 'rés', kozar, laznak 'lasnak', kezentheu 'kösöntyű',

zeregel, vezew 'véső', zahtho 'sajtó', coz, vaznyas 'vasnyárs', zildew 'süldő', zasca, kezeyley 'keselyű', egrez.

c) *sz*: hyth adasz.

d) *sc*: scillew 'süllő'.

e) *sch*: schator, schayth, farcasch.

2. Az *sz* hang jelei:

a) *s*. Példák: serechen, serechen orzaga, tista, pistrang, sapara 'szapora', bressel 'bresszel = brüsszeli posztó', serdek 'szerdek', dysno, vad dysno, zildew disno, abhros, sek, kis sek.

b) *z*. Példák: ez 'ősz', naz nag, nozolyov, orzaga, zekel, zerechen, bezermen, kezthew, zaz, reniz, dizno, halaz, kerthez, zemercheg, zerew, zalma, zanthow, zoba, retez, kizeb, zeneg, kozorow, zeker, zan, zelew, zilua, harazt, zomar, louaz, vzuer, rouaz, zaruas, zarnas, zarka, fezek, aztal, zikra.

c) *sc*: scerechendyo, sceg.

3. A *zs* hang jelei:

a) *s*: pasar 'poszár', ros, visla, ossana, ysop, ysopus.

b) *z*: vyzla, maza, darazt 'darázst', zamul 'zámoly'.

4. A *z* hang jelei:

a) *s*: nemseth, nemseth sig, vites, esisth.

b) *z*: kezel, vitez, thegez, hadokozo, vizi, zaz, mezen, barazda stb.

5. A *cs* hang jelei:

a) *ch*: wche, belchew, chonok, mochka, chuka, kechege, mochar, chombor, zemerchek, kikerchen, chalan, cheperkew, lenche, cheber, chap, chepb, kemenche, golch, alch, chakan, chemege, gemelch, cheresnye, chorda, herchek, verche, fechke, kalach, cherep.

b) *c*: macka.

6. A *c* hang jelei:

a) *ch*: pezerche 'peszerce', reche, capcha, chaprang 'cafrang', polch, erch.

b) *c*: pancyl, medenceu.

Ha ezeken az adatokon végig tekintünk, azonnal észre fogjuk venni, hogy a Beszt. Szój. írója az *s* és *sz*, a *zs* és *z*, a *cs* és *c* hangokat nem különbözteti meg egymástól. Az *s* jelei: *s*, *z* (*sz*, *sc*, *sch*); az *sz* jelei: *s*, *z* (*sc*); a *zs* jelei: *s*, *z*; a *z* jelei: *s*, *z*; a *cs* jelei: *ch*, *c*; a *c* jelei: *ch*, *c*.

Mi lehet e jelenségnek oka? Igaz, a BesztSz.-ben sok az íráshiba. De hisz itt többnyire olyan jelekről van szó, melyeket nem egykönnyen lehetett összetéveszteni. Azonkívül ennyi adatot nem is igen szabad íráshibának minősítenünk, csakis azért, hogy magyarázatukat elkerüljük. Kissé behatóbban kell tehát e kérdéssel foglalkoznunk.

A Beszt. Szój.-kel közös forrásra vezethető vissza a Schlägli Szójegyzék. (Vö. NyK. 35:144–151.) Az most a kérdés, vajjon a közös eredetiben is megvoltak-e ezek a zavaros jelölések. Vizsgáljuk meg ezért a Schlägli Szój. adatait.

Ezek a következő feleletet adják:

1. Az *s* hang jele majdnem mindig *s*. Példák: isten, istenseg, vrasag, magas, venseg, siket, testh, has stb.

2. Az *sz* hang jele majdnem mindig *z*. Példák; *iozag*, *zwle*, *zemel*, *zeker*, *vez*, *zel*, *zerda*, *huz*, *zaz*, *azon*, *zem*, *zakai*.
3. A *zs* hang jele *s*: *ysop* 'izsóp', *torsa*, *ros* stb.
4. A *z* hang jele *z*: *vduezeite*, *tiz*, *zaz*, *kezel* stb.
5. A *cs* hang jele rendszeren *ch*: *bwlich*, *chetertek*, *belche*, *zerechen*, *boch*, *cheber*, *telcher*; néha *s*: *soklok* 'csuklok'.
6. A *z* jele *c*: *pancel*, *ice*.

Olyan eset, mint *olas* 'olasz' csak kivételkép fordul elő.

Láthatjuk tehát, hogy a Schlägli Szój. az *s*, *sz*, *zs*, *z*, *cs*, *c* hangok jelölésében egész szabályszerűen és következetesen jár el. Valószínűleg ilyen volt a két szójegyzék közös forrása is. Különben bizonyára több eltérő alakot tüntetne fel a Schlägli Szójegyzék. A Beszt. Szój. különös jelölése tehát e szójegyzék írójának újítása lehet. Talán az erre vonatkozó kutatások fognak helyes útra vezetni. Ki is írta a Besztercei Szójegyzéket?

A kézirat 16-ik lapján a következő latin sorokat találjuk: *Explicit nominal. Per manus Georgij De regno dicte Sclauonije: Qui nescit scribere, nullum putat esse laborem, Tres digiti scribunt totum corpusque laborat. Quis te furetur, tribus lignis associetur.*

E bejegyzés szerint szójegyzékünket Szlavóniai György írta. Úgy hiszem, ez a név sok mindent megmagyaráz. Ha meggondoljuk, hogy Szlavóniában még ma is különös módon ejtik ki az *s*, *sz*, *cs*, *c*, *zs*, *z* hangokat s hogy e hangváltozásnak — amint azt a Szlavóniából kivándorolt moldvai csángók hasonló hangtani sajátága bizonyítja — már igen réginek kell lennie, úgy valószínűnek kell tartanunk, hogy a Besztercei Szójegyzék is ezt a régi hangváltozást őrizte meg. Vagyis a Beszt. Szój. felsorolt adatai nem olvashatók egészen úgy, ahogy azokat a magyar köznyelv alapján olvastuk.

De hogyan olvassuk akkor a Beszt. Szój. e kérdéses adatait? Egyéb nyelvemlékeink s a fgr. nyelvek adatai itt nem vezetnek célhoz. Egész pontos feleletet nem nyerünk a szlavóniai és a moldvai csángó nyelvjárások adatainak vizsgálata alapján sem. Ezeket ugyanis a nyelvjárások kutatói többféleképpen írják le.

A moldvai csángók Szarvas Gábor szerint *cs*, *zs*, *s* helyett is *c*, *z*, *sz*-et ejtenek (Nyr 3:1). Munkácsi Bernát némi eltéréssel Szarvas Gábor véleményéhez csatlakozik (Nyr 9:448). Rubinyi szerint a csángók *s* és *sz* helyett, *zs* és *z* helyett az *sz*-nek, illetőleg a *z*-nek megfelelő jésített mássalhangzókat ejtik, *cs* helyett vagy *c*-t, vagy jésített *c*-t, esetleg *s*-et, vagy egy olyanféle *ch* hangot, amilyen a német *ich*-ben van. (Vö. Nyr 30:62.) Wichmann véleménye pedig az, hogy *s* és *sz* helyett hátrább képzett *sz* hangot, a *zs* és *z* helyett hátrább képzett *z* hangot, a *cs* helyett pedig jésített *s*-et, vagy *sz*-et ejtenek. (Vö. NyK 37:149—163.)

A szlavóniai nyelvjárás ide tartozó adatairól szintén nincs

egységes képünk. Szarvas Gábor szerint *s* helyett gyakran *sz*, *zs* helyett gyakran *z* használatos e nyelvjárásban. Néha viszont *sz* helyett *s*-et, *z* helyett *zs*-ét ejtenek. *Cs* helyett Szarvas adataiban majd *c*-ét, majd *cs*-ét találunk. (Vö. Nyr 5:61.) Balassa szerint *s*, *sz*, *cs*, *c*, *zs*, *z* helyett alveoláris *s*, *cs*, *zs*-ét ejtenek. (Nyr 23:213.)

Mindebből csak azt láthatjuk, hogy e két nyelvjárásban *s* így természetesen közös elődjükben is az *s* és *sz*, a *zs* és *z*, a *cs* és *c* hangok egybeestek. S mivel a Beszt. Szój. írója szlavóniai származású volt, ő is hasonló módon ejthette e hangokat. Innen van, hogy annyira ingadozik e hangok jelölésében. S ha pl. a következő szlavóniai adatokat olvassuk: *Két szor írász; Szëmmít nëm szájnyál; cirke, kâca* stb. (Nyr 5:61) s ezeket összehasonlítjuk a Beszt. Szój. olyanféle adataival, mint: *ez* 'ös', *mozthaha* 'mostoha', *zaz* 'sás', *macka* stb., akkor — úgy hiszem — nem fogunk kételkedni abban, hogy ezek az alakok így és ugyanazon forrásból erednek. S így a Beszt. Szój. is megerősíti azt a nézetet, hogy az itt tárgyalt hangváltozás már igen régi *s* a moldvai csángók is Szlavóniából vitték azt magukkal Moldvába.

Ennyiben a Beszt. Szój. is nyelvjárási emlék. Tévedésbe esnénk azonban, ha a Beszt. Szój.-ben egyéb szlavóniai nyelvi sajátságokat is akarnánk találni. A többi szlavóniai nyelvjárási sajátság ugyanis nem annyira egyedül álló. Az *ö*-zés pl. a legnagyobb valószínűség szerint csak akkor terjedt el Szlavóniában, mikor a szerémségi husziták már elhagyták régi hazájukat s Moldvába költöztek. Így nem kell csodálkoznunk azon, hogy a Beszt. Szój.-ben annyira ritkák az *ö*-ző adatok. Valószínű egyébként az is, hogy a többi esetben Szlavóniai György nem talált annyi ellentétet a saját kiejtése és forrásának helyesírása között. Az *s*, *sz*; *zs*, *z*; *cs*, *c* hangpárok azonban annyira összeestek a szlavóniai nyelvjárásban, hogy a Beszt. Szój. írója is kénytelen volt itt saját kiejtésének engedni *s* forrásának jelöléseit egészen összezavarta. Ezzel azután egy régi magyar hangváltozás nyomára vezetett minket.

ADALÉK A SZÓJÁTÉK JELENTÉSTANÁHOZ.

Irta Kővér Ilona.

Általánosan elterjedt vélemény, hogy a szójáték a tréfának legalacsonyabb fajtája, az alsóbb komikum körébe tartozik. A neveltető elem — mondják — pusztán a szóban, a szónak úgyszólván hangalakjában van és ha e szó helyébe mást tennénk, akár színomináját, elveszne az éle. Ez igaz. De megokolásnak különös. Nem értjük, miért kellene a szót annyira lenézni és pusztá külsőségnek tekinteni. Hisz a szójátékot épp az teszi

érdekessé, hogy miért éppen az a bizonyos szó szükséges a létrejöttéhez; vajjon csakugyan pusztán a szó teszi-e a szó-játékot, vagy valami egyéb is kell hozzá? Miért nem helyettesíthetni az illető szót más szóval, viszont ugyanazon szónak egymagában miért nincs meg a komikai hatása?

A hiba ott van, hogy a szójátékkal eddigelé többnyire esztétikusok foglalkoztak. Már pedig éppen a szójáték az esztétika és nyelvtudomány határterületére esik. Sőt ha — mint látszik — az előbbiben nem állta meg a helyét, talán inkább az utóbbi körébe tartozik. Próbáljuk meg hát ez oldalról megközelíteni.

A fent említett kérdéseket felületesen vizsgálva is csakhamar rájövünk, hogy a szójátékban nem annyira maga a szó a fontos, mint inkább a hozzáfűződő értelem, a jelentése. És ezt nem pusztán hangalakja határozza meg, hanem helyzete a szólásban, mondatban, a környezetéhez való viszonya, kapcsolata.

Az emberi szókincs aránylag szegény. Hasonlíthatatlanul több a fogalmunk, mint ahány kifejezés rendelkezésünkre áll. Így egy és ugyanazon hangcsoport egyszerre több fogalmat is jelöl. Hogy melyiket értjük, az attól függ, hogy a környező képzetek társulás útján fogalmi tartalmának mely részét idézik tudatunk előterébe. Ha egy-egy hangalak a nyelvhasználatban gyakran jelenik meg egy bizonyos kapcsolatban, tehát egy bizonyos jelentésben, ez a jelentése a gyakoriságánál fogva állandósul. Ez az egy jelentés mintegy kisajátította az illető hangcsoportot. Úgy, hogy később, ha a szót egymagában, kapcsolat nélkül mondom ki, akkor is ugyanazon képzetcsoport fog tudatomban megjelenni: az illető szó bizonyos állandó jelentésre tett szert. Pl. *szerencse*, *mulatni* stb. De ha a szó egyszer a szokottól eltérő kapcsolatban jelenik meg, a kapcsolat, a környezet a szó fogalmi tartalmának más képzetcsoportját fogja tudatomba idézni: vagy azt, amely már többé-kevésbé elhomályosult, vagy azt, amelyről eddigelé talán nem is tudtam, s melyet ez az új kapcsolat fedezett fel, világított meg, hozott felszínre előttem. A szó már nem' azt, vagy nem csupán azt jelenti előttem, amit annakelőtte. Jelentésváltozás történt.

Jelentésváltozás névvel közönségesen azt a jelentésváltozást szokták jelölni, mely általánosan és mindenkorra végbement: mindenkire és minden időkre nézve jelentésváltozás. (Pl. a sokat emlegetett *tönkre menni*, *pálya*, *hős* stb.) Minket azonban ez alkalommal a jelentésváltozásnak az a fajtája érdekel, mely nem általános, nem végleges. Mely a pillanat hatása alatt jön létre s amannak elmúltával megszűnik maga is. A szokatlan grammatikai, logikai, érzelmi kapcsolat teremti: az újság ingerével hat. Tudatunk háttérében azonban ott ólálkodik a régi, az eredeti jelentés is, s ez az ellentét érzését kelti bennünk. E kettő: a szokatlanság és az ellentét — melybe azonban mindig belevegyül a megszokottnak mintegy az emléke, — valami meg-

magyarázhatatlan pszichofizikai állapotba sodor bennünket: neve-tünk, — és a jelenséget, mely okozta, közönségesen *szójátéknak* nevezzük.

Lényegében minden szójáték jelentésváltozás, csak hogy nem teljes, hanem részleges, pillanatnyi, tökéletlen. Mert hisz egyik főkélléke, főfeltétele, hogy a régi vagy az eredeti jelentés ott kísértsen, ne homályosuljon el teljesen.

Az a közel félszáz példa, melyet innen-onnan összegyűjtöttem, még csak megközelítő képét sem adja a szójáték jelentés-tanának, de talán mégsem lesz meddő a velük való foglalkozás, a magyarázás kísérlete. E példákat egymástól mereven elhatárolt csoportokba osztani nem lehet. Hisz a jelentésváltozás, mely a szójátéknak oka, csaknem annyiféle, mint maga a szójáték. Azonkívül az elemek keverve fordulnak elő s az áthidalás egyik csoportból a másikba elkerülhetetlen. A felsorolásban igyekeztem legalább valami fokozatosságot követni az áttekinthetőség szempontjából.

I.

1. A szójátékok közt a jelentésváltozáshoz legkevesebb köze az *anagrammának* van. Ez nem más, mint egy szó, vagy szólás hangzóinak olyatén felcserélése, vagy összezavarása, hogy új szó vagy szólás kerekedjék belőle, melynek a régihez vagy valami értelmi köze van, vagy csupán egy külső beállítás (pl. a „mi különbség...?” kérdés) kapcsolja a kettőt össze úgy ahogy. Pl.: Mi különbség egy római koldus és a „Mesék az írógép-ről” között? — Az egyik Róma házi szegénye, a másik Szoma-házy regénye. Vagy: Mi különbség a Magas Táttra és a szilva-mag között? — A Magas Táttra magas hegy, a szilvamag hegyes mag. A jelentésváltozás ilyenkor épp a kérdésben történik. Ugyanis a kérdést úgy értjük, mintha a két fogalomra vonatkoznék. A feleletből pedig kiderül, hogy tulajdonképen a két szó értelmezésének hangalakja közti különbségről van szó; vagyis ha jól meggondoljuk, inkább rokonságról, hisz ana-gramma. — „Török szerencséje örök” a fentiekhez hasonló példa, csak hogy itt a két, hasonló hangokból álló szó között megvan az értelmi összefüggés is.

2. Az egy nyelvtani képzetsorba tartozó fogalmak hang-alakja gyakran hasonló (pl. képzett szók). A következő példák-ban egy-egy nyelvtani sorba oly szó kerül, szinte csempésződik, mely külsejénél fogva megtévesztően beleillik, értelme azonban egészen elütő:

„Itt látható a világ összes vadállata: medve, farkas, oroszlán, hiéna, párduc, tigris, *jaguár, február, március, április.*” A nevelésgest épp az a különbség teszi, mely a valódi jelentés és ama jelentés közt van, melyre a hangalak utalna. A *január* és *jaguár* szó hasonlósága adja az alapot a többi hónapnevek becsempészésére. Egyébként a becsempészett szavaknak e mon-datban semmi jelentésük nincs.

Másképp van ez a következő példával: „Hegedőseik, igricseik és *móricai*k nagy számmal valának“. (Karinthy: Görbe tükör. A Lipótváros története.) A tréfát egy pillanatnyi jelentésváltozás okozza (erre is céloz az író): úgy tűnik fel, mintha a *móric* — voltaképpen tulajdonnév — épp oly gyűjtőneve lenne egy bizonyos foglalkozást űző rendnek, mint a hasonló hangzású *igric*, vagy a távolabbi *hegedős*. E pillanatnyi jelentésváltozás, mint a villám, átcikázik tudatunkon, hogy utána rögtön s annál nagyobb erővel az eredeti jelentés foglalja el a főhelyet, az eredeti jelentés, csakhogy már nem ősi, szűz állapotában, mert e kapcsolat folytán megfűszereződött egy másik jelentés lehetőségével. És ebben van a mulattató. Hasonló még: „Hogy köszön Mauthner? — *Magomat* ajánlom.“ (Szigetvári Iván: A komikum elmélete 314) A szokotthoz nagyon hasonló hangzású (sőt végelemzésben azonos eredetű) szó és bár jelentése eltérő, itt, ebben a kapcsolatban megkapóan helyes, mert hiszen Mauthner magkereskedő.

3. Az etimológiai sor tagjai külsőleg valamennyien hasonlóak, mert közös alapszóból származnak. Előfordulhat azonban olyan két szó, melynek egymáshoz semmi belső köze nincs, csupán: a kettő közül a rövidebb szót tevő hangcsoport megvan a hosszabban is, vagy mindkét szó hangalakja azonos, a szó végét kivéve, minek következtében a két szó úgy hat, mint alapszó és származék. Pl.

„...Ebédre öt *hagymát* evett, ettől rontotta el a gyomrát. *Hagymázt* állapítottam meg.“ (Karinthy: Igy irtok ti. 162.)

„Rossz nedvek *kanyarognak*: innen a *kanyaró*.“ (Ugyanott.)

„Hol van a titkár úr? — *Segédfogalmam* sincs róla — felelte a *segéd-fogalmazó*.“ (Szigetvári: id. m. 321.) Mintha a segédfogalmazónak a fogalmai is csak segédfogalmak lehetnének.

Sehogyse találok azt a kis ládát a *palláson*. — Nézd meg a *pallás* (Pallas) *lexikonban*. (Szigetvári: id. m. 315.)

Samuka a mamájával a villanyoson utazik; a kalauzhoz: „Kérek egy *gyermekjegyet* és egy *anyajegyet*.“

4. Beszédünk nem szavakból, nem is mondatokból, hanem hangsúlyegységekből, szólamokból áll. Mikor a beszédet megértjük, tulajdonképpen nem teszünk egyebet, mint elménkben elemezzük a szólamot, vagyis nemcsak az egészet, mint együttesnek, hanem egyes részeinek is külön-külön igyekszünk felfogni értelmét. Van a szójátéknak egy olyan fajtája, mely a szólamot vagy hibásan, a való értelmének meg nem felelően bontja szét, vagy pedig egy-egy szót szólamnak vagy összetettnek fog fel és mint ilyet elemzi. Ez történhetik: a) a szónak bizonyos környezetbe való beállításával, vagy pedig:

a) — Mi különbség a vízvezeték és az árva gyerek közt?

— A vízvezetéknek van *csapja*, az árva gyereknek nincs *apja*.

— Milyen *arca* van a legyőzött hadvezérnek? — *Kudarca*.

no tagyalar eltolodas

— Hány *kalapja* van egy bankárnak? — Puha, kemény, cilinderekalapja és tartalékalapja. (Szigetvári: id. m.)

— Mi különbség a *kés* és a Ferenc József-csatorna közt? — A *kés* csak *kés*, de a Ferenc József-csatorna *kanális*.

A *papagály*, ha nagyon öreg = *nagypapagály*.

A kalabriász-párti, ha nagyon kicsibe játsszák = *kolibriász-párti*.

A nagyon kicsi torpédó = *törpédó*.

E három utolsó példában összevonással (nagyapapa × papagály; kolibri × kalabriász; törpe × torpédó) a szó egy része kiemelődött, új, külön jelentéssel.

Mit mond egy gimnazista, ha az apja tüsszent? — Conducat *sanitáti*.

— És ha az anyja tüsszent? — Conducat *sanimami*. (Szigetvári: id. m. 317.)

b) Samuka érdeklődik:

— Mama, szemüveg a kisasszony?

— Már miért volna, Samuka?

— Mert a papa azt mondta, hogy *szemrevaló*. (Mátyás Diák.)

Induló = csúz; lázadó = orvosi honorárium; fogadó = fogorvosi honorárium; csapszék = deres; vesztőhely = lóverseny; lézengő = bordalok költője; mustár = bő szüret.

E csoportba tartozó szójátékok már erős közeledést mutatnak a jelentésváltozásokhoz. A hamis szétbontás a szó megszokott értelme mellé újat tesz, de e két jelentés mellérendelt, egyenlő rangú; egyik sem nyomja el a másikat. A régi értelmet megszokásunk, nyelvérzékünk vallja helyesnek, az új jelentés azonban logikánk szerint tetszetősebb. Elménkben két fél küzd egyenlő erővel: a nyelvszokás, a jelentésbeli hagyomány és a helyzet, a pillanat hatása alatt felébredt nyelvtani okoskodás, logika. Mivel e két erő az élc pillanatában egyenlő, azért a szó ilyenkor kettős jelentésűvé válik. Ez azonban csak pillanatnyi és nem is igazi kétértelműség, mert az egyik jelentés alapján véve hibás.

II.

1. Egészen másfajta az a szójáték, melyben az illető kifejezés magában véve is kétértelmű és csak a mondatbeli kapcsolat dönti el, melyiket értsük a kettő közül. A szójáték ilyenkor nem egyéb, mint e két jelentés összezavarodása.

Levegőbe röpködni { 1. saját erejéből, saját akaratából, mint a madár,
2. valami erőszak, külső behatás, robbantás folytán.

Most már mind gyakrabban használják a második értelemben, de még az első nem homályosult el teljesen. Ha már most a karrikatura-író (Karinthy) a közlekedés fejlődéséről értekezve megemlíti Schwarz Bertholdot, ki feltalálta a puskaport, „melynek segítségével igazán gyerekjáték volt a *levegőbe röpködni*“ (Görbe Tükör 169), e mondásban a két jelentés annyiban bonyolódik, hogy a puskapor által való *levegőbe röpködni* nem mint pusztán eredményt, hanem mint elért célt állítja elének

s az illetén „röpülést“ besorozza a közlekedés fejlődésébe. Puskapor segítségével valóban gyerekjáték levegőbe röpdülni. Az állítás helyes. Csakhogy itt, közlekedésről lévén szó, e beállítás folytán lelkünkben nagyon is uralomra jutott a tudatos, a szándékos repülés képze. A *puskapor* szó a *repülésnek* másik jelentését dobja képzeink közé. Mintegy lebillen a mérleg és ámbár a másik csészében több a súly, egy jó darabig — a tréfa egész tartama alatt — ingadozik még. Pillanatnyi jelentésváltozás állt be; vagy inkább nevezhetnők jelentésingadozásnak. Jelentésingadozás előállhat: a) egy szónak két valódi értelme, b) egy szónak valódi és képes értelme között.

a) „*Irni* nem tudtak (de mégis *irtak*)“ (Karinthy. G. T. 151. A Lipótváros története). Az *irni* szó jelenti egyrészt magát az írásnak technikáját, a betűvetést, másrészt jelenti az irodalmi ténykedést. Itt a két ízben használt *ír* igének két jelentése nem különül el teljesen és épp ebben van a nevetető, a szatirikus vonás.

„Különös természeti tünemény: Kovács József gulyáshúst *ebédelt* és utána havat *hányt*“ (Szigetvári). Csakis az ebéddel való kapcsolat teszi tréfává, idézi gondolatunkba a másik jelentést is.

„Miért *nyúl* a nyúl? — Amit nem ér el.“

Ha azt kérdeznők, miért *nyúl* a macska, világos volna a *nyúl* igei jelentése és szójáték egyáltalán nem jönne létre. De így a másik, a főnévi jelentésű *nyúl* hatása alatt ezt is főnévnek érezzük; a magyarban különben sem szokatlan az ilyen szólásmód: „Minden ember legyen ember és magyar“, „Csak testvér marad az, aki egyszer testvér.“ A fenti szójátékban fokozza a bonyodalmat a *miért* kérdés kétértelműsége is: ok- és célhatározó kérdés egyszersmind.

„Mikor van nagyszombaton nagypéntek?“ (ehelyett: Nagyszombaton.) Felelet: „Amikor Budapesten.“ A feleletből tűnik ki, hogy Nagyszombat városa értendő [ámbár akkor Nagyszombatban kellene], s ez a nagypéntekkel való kapcsolatban természetesen nem juthat eszünkbe.

„Miért is *van* pénz a világon? vagy ha már *van*, miért *nincs*?“ (Gabányi színész híres mondása. *Van* és *nincs* = 1) létezés és tagadása, 2) birtoklás és tagadása.)

b) A következő példákban egy szónak valódi és képes jelentése cserélődik össze tudatunkban (többnyire határozó).

„A *vadászai* mindig legfőbb sportunk volt: politikusaink főleg a *daklövést* kedvelték.“ (Karinthy: G. T. 149.)

„Belépett az aggastyán, botjára és csekély nyugdíjára *támaszkodva*.“

„A mohácsi vész után Buda százötven, koronaértékben háromszáz évig a törökök *kezeiben* volt, ami, tekintve, hogy a törökök ritkán mossák a kezüket, ma is nagyon meglátszik a városon.“ (Karinthy: G. T. Ofen-Buda története.)

Mivel mossák a tigris? — *Életveszéllyel*. (Szigetvári: id. m. 251.)

Egy fiatalembertől kérdik: Milyen pályán működik? Feleli: Nyáron tennisz-pályán, télen korcsolya-pályán.

„A mai Lipótváros négy részből áll: Kossuth Lajos-utca, Börze-palota, déli korzó és Siófok.“ (Karinthy: G. T. A Lipótváros története.)

E példában az író következetesen végigviszi a gyűjtő-fogalomnak a tartalmazott egyessel való felcserélését. A komikumot e kapcsolat: „négy részből áll“, okozza; ez kelti fel a szó hangalakjában foglalt valódi jelentés képzetét, hogy t. i. magáról a helyről van szó. Csak a továbbiakban tűnik ki, hogy nem a tartalmazót, hanem a tartalmazottat érti az író. E csoportot csak egy hajszál választja el

2. az ú. n. ráértéses szójátékoktól. Ezek már nem is annyira szó-, mint inkább szerkezeti játékok. Pl. Középiskolai írásbeli dolgozathól: „Kazinczy ezután Bányácskára költözött feleségével, Török Zsófiával, melyet elnevezett Széphalomnak.“ A tréfa itt kizárólag a ráértésen fordul meg, mely a hibás mondat szerkesztés következtében szintén hamis. Avagy mikor Mátyás király három főúr társaságában megkérdezi az öreg szántóvetőt: Messzi van-e még a messzi? S az feleli: Bizony már csak az ökröm szarváig. — Hány még a harminckettő? Bizony már csak tizenkettő. — De azért meg tudnál még most is fejni három vén bakkecskét? Meg én, felséges királyom! — És „megfeji“ a főurakat. — Csakhogy ebben az adomában csupán a szántóvető érti, mit akar a király, a főurak nem. Sőt talán az sem, aki első ízben olvassa ezt és még nem jutott el a megfejtésig. A ráértés nagyon rejtett és inkább az adoma körülményei adják, mint maga a szöveg.

— No gyerek, se sose hittem, hogy ilyen sokba kerül a tanulás — mondja Bukovaynak az apja. — Bizony, édes apám, pedig még nem is nagyon tanulok. (Szigetvári: id. m. 304) Itt a beállítás, a pedig-es szerkezet a komikus. Ez adja a ráértést. Ha a tanulás sokba kerül, a sok tanulás még többbe kerülne. A fiú védekezése kétértelmű és komikus.

3. E csoportba hadd tartozzanak végezetül azok a szójátékok, melyek az előbbiekre nem illettek bele.

a) A háborús viccekből: „Ki volt az első vezérkari főnök? Mózes. Mert a népet negyven napig vezette cél és irány nélkül a pusztában.“ A vezérkari főnök fogalmi tartalmához sok minden tartozik, csak épp a vezetés céltalansága nem. A háború azonban erre is adott példát. Már most ami egy vezérkari főnöknek hibája, tehát esetleges tulajdonsága, azt a szójáték megteszi a fogalomnak egyetlen és legfőbb ismertetőjeléül. Így a vezérkari főnök fogalma egy ismertetőjellel többhöz jutott, jelentésének köre szűkebbé vált. E jelentésszűkülés a tréfás elem benne.

b) A vezérkar *kebelében lábra* kapott a *fejtelenség*. Az ilyen, egyenként megszokott és korrekt asszimilációs jelentésváltozások halmozva kómikus hatást idéznek elő.

c) „Rossz hírnek *örvend*.“ A rossz hírnek nem szokás örvendeni. De itt a szó nem is jelenti többé az örvendést. Ez csak kiszakított része annak az elnyűtt mondásnak: *jó hírnek örvend*, melyben az *örvend*-nek eredetileg megvolt a maga valódi értelme. — Téli viz idején kérdik a cigánytól, hogy nem fázik-e

abban a rongyos gubában, s ő azt feleli: A guba csak jó volna, de az idő nem hozzá való. (Jókai: A magyar nép élce szép hegedűszóban.) Ez utóbbi példának a menetében van valami furcsa. Talán legszemléletesebben határozhatnók meg e matematikai kifejezéssel: a független változónak a függő változóval való felcserélése.

Végeredményül megállapíthatjuk, hogy a felsorolt szójátékok valamennyien a jelentéstan körébe tartoznak és vagy jelentésváltozások, vagy nagyon közeli, külön névvel alig jelölhető rokonai azoknak.

Amennyiben a jelentésváltozás a szónak *inkább külső* (I.), vagy *inkább belső* (II.) életjelenségeiből folyik, annyiban jogos volt a dolgozat anyagának két nagyobb csoportra való különítése.

EGY SZÁZÉVES KÉZIRATBÓL.

Harminc évvel ezelőtt Czékus László úr, jelenleg abaujszántói evang. lelkész, érdekes nyelvtörténeti adatokat közölt egy régi kéziratból (Nyr 16. k.), mely akkori nézete szerint a 17. századból való.¹ Minthogy azonban az idézetek közt nyilvánvaló nyelvújításkori kifejezések s azonfölül néhány igen föltűnő furcsaság volt s általában igen érdekesnek látszott ennek a kézírati unikumnak szókincse: mostanában a lelkész úr szivességéből az egészet átolvastuk s ezúttal nyelvéről röviden számot adunk.

A munkának eredetije kétségkívül a 17. században Svédországban jelent meg, mert őt svéd államférfiúnak van ajánlva. De a magyar szöveg a svéd eredetinek német fordításából van fordítva. Ezt bizonyítja a németből egészen vagy részben átvett vagy szolgálilag fordított számos kifejezés, mint a következő néhány példa is mutatja:

¹ Szilágyi Sándor a közlőhöz intézett levelében mingyárt kifejezte kétségét. Utóbb a közlő különféle körülményekből szintén más meggyőződésre jutván — miután annak idején a Prot. egyházi és iskolai lapban ismertette a munkát — ugyanott újra be akart számolni róla, de tanulmánya terjedelmes volta miatt nem jelent meg. Ő a kéziratot negyven évvel ezelőtt nagybátyja Ujházy Károly miskolci ügyvéd könyvtárából kapta, ki rozsnói származású volt, s a kéziratnak egyik jegyzetében is világosan látjuk, hogy az Rozsnyón készült: „vagy Rozsnyóra ha jönnék, amma nagy érdemű és nagy tekintetű Császár András Politicus Úrhoz“ (76). Czékus László úr megjegyzi szerkesztőnkhez intézett levelében, hogy Császár András a 18. század végén élt, s hogy „a 18. sz. közepén és végén Rozsnyón és vidékén több kiváló evang. ember volt, így pl. Farkas főgimn. igazgató, Schmal, Wallaszky s Bartholomaeides. Talán ezek közül írhatta valamelyik.“ — Hogy a kézirat a 18. sz. vége előtt nem készülhetett, bizonyítja a 23. l. második jegyzete is, mely Martinovicsot említi: „Apatur Abbas.. oly nagy papi Alat, mint volt ama többek le-nyakaztatot Martinovics, itt országunkban, II. Leopóld Felsőéges Császárunk idejében.“

A krám-árusok: Kramer 82. — Kenőcs-quaker: Quacksalber uo. — Ezüst müntzák: Münzen 79. — A *sticht* nem tartja: hält nicht Stich 72. — Richtig (eh. csakugyan) 28, 84. — Jubilírozó szível: mit jubilierendem Herzen 10, „fingírolt [81] v. kikoholt“ 37, staffíroz 147, secularízíroz 148 stb., abalieníroz 173, regalíroz 172 s több más ilyen *-íroz* végű ige. — A pápa és az ő segítő-segédi I. lap, segítő-segítőivel 84: Helfershelfer. — „Flóriánnak a Szent-Írás-könyvei, egész cseh-fallúknak [böhmische Dörfer], vagy mint a magyar mondja: mint a borjúnak az új-kapu, látzadtak“ 7. — Egy kalap alá hozni 36. — Csak újai közül nézi-el: sieht durch die Finger 48. — Nagyszívű: grossherzig 9. — Felsőb-kezű uradalmasság: Oberhand 43. — Óltárkák vannak feligazodva: sind aufgerichtet 46. — Ellő-vétel: Vorsatz, Vornahme? (vö. sich et. vornehmen) 55. — Felsőség: Obrigkeit 152. stb. stb.

Érdekes, hogy a német *-in* képzős nőnemű főneveket mindig *-né*-vel utánozza, talán már Wandzáék példájára: bűnösne: Sünderin 4, szomszédné 61. rokonyné 68, mártíromné uo., jó erkölcsöknek kedvellőnéje 89.

Egészen bizonyos, hogy a kézirat a nyelvújítás idejében, a 18. századnak végén vagy a 19.-nek elején, mondjuk tehát 1800 táján keletkezett. Ezt mingyárt látjuk, mihelyt a címlapra tekintünk, mert ott díszlik a *tanácsnok* (így meg a 171. lapon). Előfordul tovább a *czím* (címer jelentésével) 77, 78 és az *ifjoncz* 60 (egy más helyen *ifjoncság* 55), tehát olyan szók, melyeknek korát biztosan ismerjük. Ilyen nyelvújításkori alkotások még a következők is (részben helyes, de részben szabálytalan képzések): *viszonol* (a. m. viszonzó, felel) 126, 131, 139 stb. — *álovány*: statua 78. — *gondolmány* (koholmány) 69, 71, 125. — *lak-hely* (régí szó, de akkortájtban újították föl) 13, 179. — a *gyón-szék* 94 (kétszer). — a *gyón-atja* 95. — Istennek *sajjátollatott*: Deo dedicatum (*zugesiegn*) 176. — Barcafalvi Sz. D. szavaira emlékeztetnek: *kép-meczetmény* (arc-kép) 77; „Jézusviták és másféle *szereztményül* papságok“ 57; „Nagy-Szerzttmök (Stiftunge)“ így 59, olv. *szerezttményök?* Máshol így nevezi az alapítványt: *szereztség* 23, *lelki szerzett-ségü* (*geistliche Stiftungen*) 152.

Van néhány még különösebb, nehezen magyarázható kifejezése: [az Istennek szentelt] „jóságokat viszont az Antikristusnak *nögöltétek* v. engedtétek“ 165. — „Statutumokat (*ügöczöket*)“ 42. — 'előkelő' helyett rendszerint ezt írja: *ellövöb* I. 54, 59, 77, 131, 138, 163, *ellövöb* 14, 99, 103! — A 'laikus, nem-pap' fogalmát így fejezi ki: *gajor* 18, 104; többese *gajrok* 41: jegyz., 47, 100, egyszer „*gajjok* (nem papok)“ 46. — „Az öreg anya.. meg-engede, hogy Flórián és Izzabella az *Pörzsöny* kezétől össze-köttessenek“ 3. A jegyzet szerint „*Pörzöny* [így] anyat téssen, együvé-foglalva, mintha azt mondanám: Fő-Pap. A Német mondja: Priester.“ — A három utóbbi kifejezés valami félreértés eredménye, s ilyent sejthetünk a köv. esetben is. A szerző valami régiebb munkában olvashatta ezt a *zentös* (szentes) helyett való sajtóhibát: *zerütös*, s ezt némileg félreértve így

alkalmazta: „egy Öreg, Istenfélő, Zerntös és ellmés Matróna Aszonyosság“ 2. „De Flórián az ő emberségével az Öreg-Anya zerntös elméjét is meg győzé“ 3. A jegyzet pedig így magyarázza a szót: „Zerntös. olyan névi-ige, és oly személyek bírnak. . azon nével, a kik igen ritkán nevetnek, és tsak olyant mondanak, az melyet minden ell hinni tartozik. . . ez a zerntös beszéd, v. tréfán kívül vallóság“ (tehát 'serious, komoly'). — *Csüller?* 55.

A kéziratnak többi szókincséből fölsoroljuk — válogatva — a figyelemre méltóbb kifejezéseket:

Ily *alatom*-szín-allat a királynál is hattalmasabbá lehet 54 (allattomba vo.). — Nagy tekintetű *alatom* (a pápa s a klerus, a németből?) 43 stb. — allegál (fölhöz) 162. — ánschlóg 8. — anya[szent]jegyház 39, 40. — „aszallt v. szárazságot“ (aszályt) 163. — meg-asszonyosodik (nőszül) 126, -ás 140. — megbágyult (lesujtott lelkű) 90. — a Bajori v. máskép Bavariai herceg 118. — Bancorot 59, pankrotirozott kallmárok 153. — bagatel dolog 78. — bariska (báránka) 97. — betűzni (? talán a. m. a betűhöz tartani magát) 182. — betjkő csont (bütyök) 78. — birság (birtok) 156 stb. — bohókásság 65. — Burgus-ország (Burkus-, Poroszország) 53, 147. — ciffrákkodik 177. — czikler 89. — „a szelles-csélcsapi-bolókás udvariságos-élet“ 152. — csellédke 37. — „csupasz figurázás“ (merő komédiázás) 79. — De-thronisal-ni 56. — dirigál 164. — „ha én a hasamat húsal, . . hallakal meg-dopszolom“ 98. „tell csiklandoztató és pezsdítő italokkal és étkekel dopszolván bűdös-bélleiket“ 147. — mindenjek *dosztig* volt 156. — döflöskedés 174. — kívánságim duzzogása 65. — élelem 82. — életfolyó írás (életírás) 85. — [életmód:] élet v. élés-módja 117. élelem módja 125. éltünk-módja 143. — ellenesse (ellenfele), az ellenes úr 132. — elmés 61. — fantaziásan 117. — fellekezetesi (hitorsos) 76. — fékeltlen (féktelen) 72. — felelet (felelősség) 148. — feleségesülés 50. — „a mit. . irtanak, ellőször *fell-falniok* [ú. l. a. m. a mai visszaszívni], és azt revocálni kintelenek“ 42. — fell-tallálás (leleményes) 77. figurázás 100. — flotta 73, 124. — fogyhatatlan 70. — el-fortélyoz (fortéllal elvon vkitől) 152. — furajtár (full.) 153. — meg-gebbedt 29. — gipsz 78. — hajdani város (így kétszer, olv. hajdani) 88, hajdoni város 89. — kétségben való *habozás* 64. — hajlongatják az Isten sz. igéjét 17. — „a Relligiót anyira *hajjöllgatta v. hajogatta*“ 37. — „viasz-orra van, a melyet tezczésere az ember *hajöllatthatja*“ 71. — „mostanság elleget saczolnak, nyúznak és *hámoznak*“ (?) 156. — hazzám (hazám) 60. — helyhezkedés ('sedes') 119. — hírel 118, ki-h. 103. — hordozó szék 34. — „a pap nem a tizzedjét, de a huszadjátsem kaphatna-meg“ 97. — illant (elillan) 142. — káptalombéli, k-mi 22, káptallom 136. — „lelki kaszát [kasszát] tőke-pénztárt“ 144. — tiszteltilkiváncsóság“ (becsvágy, Ehrsucht?) 15. — képzelősködés 69. — kívánckozás, kívánságos 66. — klástrom 59, 62, 75. — „kölcson való birság“ (Lehen, Lehngut) 31; így lött a Neápolisi királyi bírodalom is a Pápa-kölcsonne 32. — kölcsönösse (adóssa) 151, 152. — „véle nemely törvényeket *hözönsegessített*, v. közlött“ 36. — kukanycon (kukkantson) 100. — kuhta (kukta) 152. — „levefköztetett ama Babiloni Parazna, es mesztelen *kuncsorodik* már“ 24. — „Potentátokat. . vexirozott és *kunyrozott*“ 8. — a hideglelésből ki-*chúrálta* 58. — *khullony* (Kutten) 63. — bőr *lajbi* 81. — külsőkép is *latzatós* (lát-ható) 14. — a meg-váltásnak keservess és *lelhess* munkaja 45. — mikép ven-

déglé meg az férje távol létékor a *málkáját* 95. — táborjaik- vagy *lőger-
jaikba* 54. — *mártirom* (mártir) 56. — miséző [?] papok 45. — némely
mizerák szegény legény 122. — mozdulhatatlan csillagok 61 (nem-mozgó cs.
uo.) — moszka (muszka) 16. — „nemmes, *nemtelen*“ 179. — olajkár
(kenőcsáruló) 82. — pantóffli 33. — pápásos bálványozás 43, p. papság 68.
— paráznás kívánság 89. — kicsoda veheti ki az oroszlán torkából v.
pažserákjából a prédát? 145.¹ — pénzke 32. — az ő kényes testek kedve-
kivánságok ki-pótolására...szerte széjel a helységek-körül *perdelleték* és muto-
gatak magokat 146. — perrorálni 82. — pompáskodik 177. — pontomok 16,
40 stb. (punctumok, pontok); — potentás [?] 35, más helyen potentát; — vitézi
nagy *rángú* rend 78, 164. — repetál 86. — robota szolgálat és taxa fizetés
154. — sejdít 171, meg-s. 34. — szökött *sehonai* barát 126. — a te hitednek
sorsossa vagyok 120. — az angyali név nem *sorzik* [illik] a mi sanyarú-
ságinkra 65. — ezzer tallérokat superálhat, *psórolhat* [spórolhat] vagy félre-
tehet 58. — nem *stál* már az alku (lat. *stai*) 70, így még 26, 43, 150. —
stibli (Stiefel) 122. — hancsgyár v. *stillét* 133. — suhader (siheder) 28, egy
s. iffijat 92. — ha vallaki *surmogna* [?] különböző okoskodásból... 117. —
svéd-birodalmi I. svéd-korona VII. svédi-óttalom VI. — ebben kinek-kinek
szabad gondolatját *szabadollom* 105. — ki-számolni (kiszámítani) 81. — ki-
szegényedik 157 stb. — minden szegzeletek *szuglok* 156. — szűköllés (szűk-
ség, fogyatkozás) 164. — ez a sok versengéseknek *tárgyává* lött 48. — tét
(tett) 95 stb. — vétkes *tétel* (tett) 162. — tétetős (tettetett) buzgóság 78. —
tévelyítő út 120. ell. tévelyített juhocska 123. — tiszt-visselés 169. — kik
abban *topnak* v. benne vagynak (a házasságban) 49. — trutzotokra 76. —
gondolna ki egy oly inventiót, melyel.. a népeket úgy lehetne meg *tutmázni* [?],
és tőlök a pénzt ki csallni 76. — udvariság (udvari pompa) 8. — udvarizás
(udvartartás) 142. — az újdoni búcsú-járás 82. — a pápa „világisi [így]
-uradalmasága v. politicális *úrizálása*“ 30. — által-útazni 60. útazhat 122.
útazás 61. — meg-ülleplő had (állandó had, helyőrség) 12. — valahai időkbe
32. — vásár-futók és árulók 81. — versezés: carmen 136. — vizzái útjok-
ban (visszai) 90. — zab-gyermek 153. — azzon nap.. sokat *zompolt* (ivott)
23. bőven élős és *zompoló* húzó és fosztó.. tisztartók 153.

Nyelvtani szempontból kevés használható anyagot találunk a kéziratban. Helyesírása egészen megfelel az 1800 körüli szokásoknak. Legnagyobb gyöngéje — s ez nem-magyar anyanyelvű íróra v. másolóra vall — a mássalhangzó-kettőztetés hibás alkalmazása, pl. *el, fel* helyett mindig *ell, fell* stb. Gyakori hibája a *dt* használata *tt* helyett, pl. *álotlak* eh. állottak 87 stb. — Hangtani tekintetben érdekes az ilyen használat: *a Isten-igéjél* 51, *a erántok való.* 51 stb., *ama ó rómaiak* 77, *ama erdőbe* 80 stb. Még ezeket a hangalakokat említhetjük: *kigyelmed* (sokszor), *kelmed* 118, 129; *rozsgya* eh. rozsda 155; *Jésu viták* 52. — Igeragozás: „me glátod a lopót, véle futol te is“ 161; *löttek völt vólna* 31, *nem erősíhette völt vólna meg* 39. stb. mindig így; *lött, vöttem* stb. régiesen. — Szótók

¹ Tót *pažerák, požerák* „gége“ (Jancovics); vö. horv. *požirak* torok, nyeldekő stb.

alakja: *böv, bővség* 19. *műve* 137. Palócos a -kor rag előtt használt hosszú magánhangzó: *idők folytákor* 32, *messze-létékor* 60 stb. mindig így. *Kép-leg* h. ma is van a népnyelvben *képlak* (l. TMNy); ezt a kézirat szerzője ilyen különös módon szerkeszti: „melyet maga akarattjával.. húzott *hamis kép-lak* alatt magára“ 25. A birtok többségét jelölő *i* nála mindig hosszú: *gyermekei* 48, *deákjainak, gyermekeik* uo., *templomaink* 76. stb. stb. — Más alak tani sajátosságok: *anyat, enyet, menyet* (mindig így) eh. *annyit* stb.; *másüvé* 175, *usuálni* (használni) 52, *usuálás* 176. Összetételek: *tiszti-tartóság* (hivatal); az -i személyragnak látszik: *tiszte-t.*) 169; *bor-kereskedő* 8; *örök-soha sem* 70; „hogy azokal az *Istent káromlásra*.. élhetne“ 165 (a tárgyas összetétel helyett sokszor használja ezt a szerkezetet). —

Mondattaniak: „Meggyulladván a fészek a *sassfiakat* együtt *meg is égé*“ 158 (l. erről a szerkezetről Nyr 46:145, ott éppen Rozsnyó vidékéről is idézik). — *Mond* előfordul régiesen eh. mondja. — „*A templomi vagyona*“ 171. eh. a templomi vagyon $\times$ a templom vagyona, tehát két egyértékű szerkezet összehavarása (hasonlók többször is előfordulnak). Ilyenforma ez is: „E világ az Istenhez és az ötet-meg-Váltójához a *Kristushoz*.. hűségellen“ 174 = az ötet megváltó *Kristushoz* $\times$ az ő megváltójához. — „*Mi haszna a szánakozás?*“ 67. (Vö. Arany-nál: *Mi haszna még a gyors nyilak?*) — A *-ván vén*-féle ige-nevet igen sokszor 3. személyű ige gyanánt használja. — „*Légy bár akár ki*“, írja a szerző többször; úgy látszik, ebből rövidült később a *bárki*-féle névmás. — Itt említhetünk meg egyet-mást a névmások használatából. „Hogy a *szent-Lélek-Isten* jönné *Gallamb* képébe hozája, és súgna belléje *mit*“ 36 = valamint. „Ha egy városban v. *mi* helységben templomot építeni szándékoznak“ 81. — A *maga* névmás megszólításképpen: „*Kelme*-teket.. angyaloknak véltem; de a *magok* szerencsétlen állapotjok miá pedig, *magok-eránt*.. nagy szánakozást vöttem... Szinte azt teheti ő [*Krisztus*] *magokal* is, ha az idő elljön“ 67.

A SZÓFEJTŐ SZÓTÁRHOZ.

Irta Spitzer Leó.

Bélagyöngy, bérlagyöngy inkább mint a *berill*-ből, a román nyelvek *perla* (ófn. *bërla*) szavából eredhetett. Az összetételle nézve vö. ném. *Botschuh* (*botos* alatt) v. *Windspiel* [v. m. *hamu-pipőke, köszikla*].

bétlehem jelentéseire nézve vö. spanyol *bellén* 'betlehemes előadás, zaj, lárma', portugál *Bellem*, városrész Lissabonban.

bencel 'gyepmester, hóhér' — nem a német *Wenzel* névből? történeti oka lehet; vö. a ném. *Schinderhannes*-t.

bondzsúr, vö. még az erdélyi oláh *bonjur* szót, 'Jacke der

Bäuerinnen' (Tiktin); továbbá Schranka, Wiener Dialekt-Lexikon: „*Bonjourl*, Morgenröckerl, kurzer Schlafrock eines Herrn, vom franz. *bon jour*, guten Morgen.“

borséta: vö. öfr. *narstade*, *ostade* szövet (Rom. Et. Wb. 957).

bömhéc: ismerek egy erdélyi szász családot *Bömches* nevűt, evvel nyilván összefügg a címbeli szó.

brekeke, vö. *brekekekex* Aristophanes Békáiban és Gerhart Hauptmann *Elsüllyedt* harangjában.

burgonya: azok után, amiket én a Wörter und Sachen folyóiratban (4: 147 stb.) jegyeztem meg és Kretschmer a Wortgeographie der hochdeutschen Umgangssprache c. munkájában (260 stb.), nem írnam alá azt az állítást, hogy a burgonyát Európában leelőbb Burgundiában tenyésztették. A *burgonya* elnevezés Burgundia nevéből éppolyan nevezetes, mint a következő nevek: Abtei-i (Badia, Tirolban) *sansoni* (tulajdonkép 'Szászország'), oláh *brandraturca*, cseh *brambor* (= Brandenburg); azok a vidékek szerepelnek bennük, amelyekből kapták a növényt.

cidri „eredete ismeretlen“. Vajjon nem a német *zitterig*, bajor kiejtéssel *zidri*?

cigli állítólag ismeretlen eredetű, de nyilván a német *Ziege* kicsinyítője. Az ott idézett *cékula* a *Zicklein* atyjafia lehetne, vö. Simonyi Nyr 1916. 291.

cimbora. Az oláh *simbră* a görög *symbolon*-ból? kétes az *r-l* megfelelés miatt is (vö. pl. gg. *ophelos*: oláh *folos*). — *Cimbora* 'társaság' > 'társ' olyan jelentésfejlődés, mint a fr. *camerade* 'pajtáság' > 'pajtás'; vö. még *Frauenzimmer*.

cipellős. Az olasz *zoppello*-val való egyeztetés (Simonyi) nem meggyőző, ezt nem is találom a járatos szótárakban. Az *o > e* változás hangsúlyos szótag előtt nem is olyan gyakori, mint S. gondolja (Nyr 1916. 294). *Rotondo* > *ritondo* disszimiláció lehet (vö. sp. *hermoso* < *formosus*), a *re-* igekötő hatásától is magyarázhatni. A klat. *zipellus* (s a m. *cipellős*) úgy látszik inkább a német *zippekn* 'tipegni' igéhez tartozik (vö. kfn. *zippekn* 'tipegni' lépés, Kluge a *Zipperlein* cikkben), mely rokon a *zappeln* 'fickándoz' igével. Ez a magyarázat illik a *cipellő*-nek 'női cipő' jelentéséhez is.

1. *cirok*. A szláv *sivŭkŭ-féle alak az olasz *sorgo*-val *syricus*-ra mutat vissza. Ez a görög *v*-nek újabb *i* ejtésével jutott a szlávtságba (vö. még abruzzói olasz *širekŭ*, kukorica), ellenben az olasz köznyelvben régibb *o* fejlődéssel maradt fönn (vö. régi olasz *Soria* eh. Syria). Vö. ehhez a Wörter und Sachen 4: 140. 1. közölt fejtegetésemet és Meyer-Lübke Rom. Etym. Wb. 8503 sz.

cövek. Az EtSz a Schlägeli szójegyzékből idézi: „*pigrus* — *cheuek*“ s hozzáteszi, hogy „a *pigrus* szó ismeretlen, minthogy azonban . . a varga mesterségi szavak közt fordul elő, valószínűleg = *cövek* s jelenti a sarucöveket.“ — *Pigrus* = görög *epiuros* faszög; vö. Isidorus: „*Epigri* et clavi sunt, quibus lignum

ligno adhaeret“, id. Ducange; uo. a népies *pigrus* forma is idézve van.

cukaronkandia nem klat. *zucharum Candiae, ilyen sohase volt, hanem csak latinositott alak a német *Zucker kand*-ból, ez pedig az olasz *zucchero candito*-n át az arab *kandi* 'cukornád' szóból (l. Kluge *Zucker* alatt).

cumpedli. Simonyi helyesen idézte a német *Zumperl*-t („der herausschauende Hemdzipfel“); én a szót az utolsóelőtti nemzedékbeli bécsiektől hallottam. Az *rl* h. *dl*, mint *Zepperl*: *cëpedli*, *Zeckerl*: *cikidli* (EtSz). *Zumber* Lexer Kärnt. Wb. szerint 'ein Stück, Teil von etwas', *Zumper* Unger-Khull Steir. Wortschatz szerint 'Teil, Stück eines grössern Ganzen, Stumpf, Zipfel'. ('Bille' jelentéssel is ismerem osztrák nyj.-okban, vö. Hügel és Schmeller.)

csántér alig lehet más mint a fr. *chantier*, mert hangzása is, jelentése is megfelelő.

csentéz talán egyszerűen a rövidített *centes*. írásmódból eh. *centesimo*, mint pl. az *5 K*-t most már sokszor így olvassák: *öt ká*.

SZÁZ MAGYAR SZÓLÁSMÓD.

Gyűjtötte Galambos Dezső.

(Harmadik száz.¹)

Addig boldog, míg a nap rásüt. — Addig éljen kend, amíg a subája tart. (Szegedi szólás. P. H. 1917. I. 11, 12.) — Addig legyek én szegény, aztán meg „jó“ gazda (a. m. módos gazda; rövid ideig tartó dologra mondják). — Adják szépszért, borsért, hogy elkeljen (olcsón). — Ahol fényes, ott igényes. — A kecske is akkor megy a jégre túncolni, mikor nagyon jó dolga van. (Olyan emberre mondják, ki könnyelműségből maga teszi kockára jó sorát.) — A két lapost tedd össze, a golyóját hadd közte, tégy úgy, mint a más este. (Tréfás találós szólás. A kérdéses dolog: a szem.) — Akinek a csücsöt szájába adják, az ugyan szijja (aki a „húsos fazék“ mellett ül, az ugyancsak él vele.) — Akkor megyek hozzá, mikor a nap lemén (soha). — Áldja meg az Isten sok jovaival (így)! (Ezt a gyökeres magyar köszönési formát egy Arany János megyéjébeli öreg parasztembertől hallottam. Az áldás régies színezete Balassi korára emlékeztet. V. ö. Balassi: Mint mezők virággal, *tündököljek sok jókkal*, áldja mindennel ötet (t. i. az Isten.) (A darvaknak szól.) — Áll, mint számár a hegyen. — Alulról szagolja az ibolyát (meghalt). — Anyám ibolyás kertben járt velem (az mondja, akinek kék szeme van). — Annyi neki, mint a süketnek a jó reggel (nem ér semmit; a süket sem hallja a köszönést). — Annyira sem becsülöm, mint a szaladó kutyát (semmire). — Annyit ért hozzá, mint a kotlós tyúk (semmi). — A szerű bírja, csak a ló bírja. — Az ökör megy a jászol után (a legény jár a leány után; a megfordított eset nagy szőgyen a népnél; ez a felfogás egészséges erkölcsi

¹ A II. sorozatot l. Nyr 45: 239—241. l.

érzékre vall). — Azt a lovat üssük, aki húz (attól követeljük, aki bírja). — Bácsi, elmaradt a kerékvágás! (Pajkos gyerekek bosszantó szólása a kocsiiban ülőhöz. Diákkoromban így mondtuk: Álljon meg, bácsi, forog a kerék!) — Behúzza a farkát (meghunyászkodik; a szólásnak az az eredete, hogy a kutya, ha megverik, meghunyászkodása jeléül a farkát behúzza). — Beköszöntik a jó estét. (Katonai szólás: az ellenség megkezdi a tüzelést.) — Beszélhet neki, akár a beteg franciának (hiába beszél). — Cigánynak, úrnak nem való a szántás. (V. ö. Nem szokta cigány a szántást.) — Eben guta (mindegy, egyremegy; így is mondják: egy kutya). — Egy ló nem húzhat két kocsit. — Egy üleppel nem lehet két nyeret megülni (egyszerre nem lehet két kötelességnek eleget tenni). — Elkapják a göncömet (gönc = ruha; értelme: „elhúzzák a nótámat“). — Elsüti a lányt (férjhez adja). — Ezt húzza ki, ha jó foga van az úrnak! (Értelme: Ilyen szépen beszéljen az úr, ha tud. — Ez a meglepő szólás is igazolja, hogy a műveltebb osztályoktól eltérően mennyire érzéki képekben gondolkodik az egyszerű nép.) — Ezt még megcsinálom, ha vizet iszok is (akárhogyan is). — Farkasfogát csinál valakinek (valakinek vágyát felébreszti valamire; a szólás eredetét úgy magyarázom, hogy a farkas, ha éhes, fogát vicсорítja. V. ö. még az ezzel rokon szólást: Kimutatja a foga fehérít). — Fecske gyerek (harmadfél éves kis lányomra mondta egy alföldi magyar; beszédes, eleven; a fecske is sokat csicsereg). — Fogjál gyíkot, ha nincs (tégy valamit, ha nem lehet). — Gyere, mert nem hoztam a hátamon kenyeret (ne időzzünk sokáig; v. ö. saját gyűjtésemből: Messze-e kenyér nélkül? Nyr 44:314). — Ha farkas lett volna, megharapott volna. (Akkor mondják, ha valami tárgyat nem veszünk észre, pedig a kezünk ügyében volt.) — Ha megállsz, ülj le; ha leülsz, feküdj le (tréfás szólás). — Ha nem lehet, hát nézzük a napot, hogyan süt (nem dolgozunk; eredeti körülírása a munkátlanságnak). — Hazudik, mint egy sebesült. (Újabb keletű szólás, a háború szülte és a sebesült Hány Jánosoktól vette eredetét. Azelőtt másfajta ember volt a hazudozás tipikus képviselője: Hazudik, mint a vályogvető cigány.) — Helyben vagyunk, mint a tót garaboly (megjártuk; garaboly = kosár). — Holnapután, kis kedden, borjúvágó pénteken (soha). — Húzzák a levesnótát (delet harangoznak). — Ideig-óráig, míg a málé kiszül (rövid ideig). — Ide vele, lisztes zsák! (Elő vele!) — Így közel, úgy hamarabb (egyre megy; akkor mondják tréfásan, mikor két egyforma út közt akarnak választani). — Ilyen embernek is kell lenni, úgy kerek a világ (jönak, rossznak egyformán kell lenni). — Innen van a gáton (még nem került rá a sor). — Jó a bor még harangszóra is. — Jó (rossz) a feje alja (jó v. rossz dolga van). — Jó kutya kölykeit elkapkodják (oly anyáról mondják, ki jól adta férjhez lányait). — Jó már a fosos (romlott) körte is? (Gúnyosan mondják olyan emberre, aki előbb ugyan „köti az ebet a karóhoz“, de aztán „enged a 48-ból.“) — Jó pipák vagytok, csak szár kell belé! (Egy inasaira bosszankodó kereskedőtől hallottam.) — Kapkod, mint Kata lakodalmán. — Kasza-kapa kerülő ember (dologtalan). — Kikérdi a tehénből a borjút (alaposan kikérdezi). — Komám-asszonynak szól, hogy napamasszony is értsen belőle. — Könnyű egy kis bogarat eltiporni (...a hatalmasnak a kis embert elnyomni). — Könnyű Katót táncra vinni (...valakit olyan dologra rábírní, amit az illető maga is szeretne). — Köpi a markát (valamire erősen fogadkozik; a szólás onnan eredt, hogy a magyar paraszt valami erősebb munká előtt két markába köp).

— Küldik már a hazai csomagokat (katonai szólás: hullanak a gránátok; jellemző e szólás a magyar katonának még a halál mezején is megőrzött, elpusztíthatatlan őshumorára). — Lánycsókosan ég a lámpa (sötéten). — Le-esik a csillaga (letűnik a jó dolga; ellentéte: felragyog a csillaga: jó dolga lesz). — Lesz még Csicsón bucsú (még másképp is fordul a dolog). — Lobbott vet valami (pl. a pénz, az étel; értelme: hamar elfogy. A kép a hirtelen fellobbanó s utána hamar elalvó lángtól van véve). — Lopnak, mint a pocok (pocok = patkány). — Majd előveszem a seprűnevet és megmérjük a krumpliföldet (rossz gyereket szoktak így veréssel fenyegetni). — Megég a talpa alatt a fű (lombán lépked). — Még a kutya se ugatta meg (senki se törődött, vele). — Még anyja kötője sarkát kell fogni (még fiatal, otthon a helye az anyja mellett. Ismeretes, hogy a kis gyerek anyja kötényébe szokott fogódzani). — Még az orrán van a tojáshéj (madárvilágból vett kép; olyan fiatal legényre mondja gúnyosan a nép, aki már a meglett férfiak közé számítja magát). — Megellik még kisebb tőggel is! (Ez is az állatvilágból vett kép; nőszemélyre mondják; értelme: nem lesz mindig olyan nagyra!) — Meglesz még annak a bőjtje is (meg kell még azt szenvedni is). — Megette a békát (póru jár; v. ö. ezzel ezeket a rokonértelmű szólásokat: megette a szappant, bekapta a kezét, a legyet). — Megnézte, mint Bacsó az ördögöt (nagyon megbámulta). — Megnyomja a gombot (jobban igyekszik, siet). — Meleget-jünk a vén asszony mellett (azaz a kályha mellett). — Ne állj, mert bolond német jön (ne bámészkodjál; a szólás változata: ne állj, mert a német a lovát hozzád köti). — Ne állj, ne ülj, szaladj ide, szaladj oda (mindig dolgozzál). — Nem fogja a foga (nem akar dolgozni; v. ö. Most van a dandárja réten a munkának, de foga nem fűlik ahhoz e gazdának. Toldi II. én., 8. vsz.). — Nem hiába fekszik a kutya a dög mellé (hanem hogy egyék belőle. Használatos átvitt értelemben is). — Nem kell előre koppasztani (be kell várni mindennek a sorát; v. ö. Iszik a róka [medve] bőrére). — Nem vásárolhatunk rajtuk (nem sokra megyünk velük). — Olyan csendes, mint az aludtfej (Az Est, 1915. VIII. 1, 6. Lengyel M.). — Olyan, mint számaron a bársony-nyereg (akkor mondják, ha valakire nem illik valami ruha). — Össze-csapjuk a bajuszt (összeveszünk). — Pipás embernek a pipa: az első felesége (a dohány: takarmány). — Rakta volna a füstre őket (értelme körül-belül ez: Vitte el volna őket az ördög!) — Rossz posztó (rossz gyerek). — Sarkán lóg a szeme (nem figyel, nem tudja, mi hol van). — Szekerét tolja valakinek (segíti). — Szemetek a kulacson, kezetek a kalacson, kár Ácson a karácsony. (Az egyszeri ácsi [Komárom m.] pap ezzel az alliterációval és szó-játékkal vegyes mondással kezdte a karácsonyi prédikációt. A szólás aztán fennmaradt). — Szorítja a cipő (valahol baj van). — Farkas legyen az első malacca! (Tréfás átkozódás). — Tartoztam az ördögnek egy úttal (hiába mentem valahova). — Télnék nincs szeme (télen lehet akármilyen viseltes ruhában is járni, nem tűnik fel). — Terem, mint a subagallér (Magyarország 1915. VII. 25, 4. Tömörkény I.). — Ugyancsak rázza ám Örszi a pöndölyt (ha Erzsébet-napra [nov. 19] havazik). — Utolsó szögig minden az enyém. — Verje meg az esső! (Tréfás átkozódás.) — Veszejtette volna Isten a fürdő-zivibe! (Pusztult volna el pici korában.)

AZ 1875-i NYELVJAVÍTÓ MOZGALOM.

[A Nyr 1875-i számaiban és két 1876-iban ilyen című cikkek jelentek meg: Hibás szók és szólások javítása. A hibás képzések és idegenszerűségek tüzetes, de népszerű tárgyalását foglalták magukban és havonként tartott tanácskozások eredményei voltak. Ezekben a Nyr dolgozótársai és nagyobb lapjaink szerkesztői vettek részt. Nyelvművelésünk történetéhez adalékul szolgálhat az a felhívás, mellyel a tanácskozásokat megindították s mely a Nyr 1875. januári számában is megjelent, a borítékon.]

A magyar nyelv barátaihoz.

Általánosan tudva van, hogy különféle okok hatása következtében nyelvünk el van árasztva hibás szókkal, idegen kifejezésekkel és szólásokkal. Ezeknek megjavítása, helyes magyarosakkal pótlása elhalaszthatatlan szükségé vált, midőn a közlekedő eszközök s az irodalmi termékek szaporodtával a nép is mind közelebbi érintkezésbe jön az irodalmi nyelvvel, s nagyon tarthatni tőle, hogy ha még idejében gátot nem vetünk a baj terjedésének, az elfajulás a nép alsó rétegébe is lehat, az elkorcsulás ekként mind általánossabbá válik, úgy hogy idővel a legbuzgóbb s legkitartóbb akarat sem orvosolhatja meg többé.

Gyökeres, teljes javítás azonban csak úgy remélhető, ha az arra hivatott erők mennél nagyobb száma együttesen végezi működését. A vizasságok felsorolása egymaga még nagyon keveset viszi előbbre az ügyet; szükségképpen karöltve kell járnia vele a helyes magyarosság kimutatásának is; sőt még így is csak felényire lesz megközelítve a cél, ha e két föltételhez még a szükséges harmadik is nem járul: *a közös megállapodás s a megállapított tételek elfogadása és terjesztése.*

Felszólítunk tehát mindenkit, különösen pedig a szépirodalom férfait, a szótárak és mindennemű szakművek szerzőit, a tanítókat, hogy a magyar nyelvbeli hibák megjavítását célzó tanácskozásainkon akár személyesen résztvenni, akár pedig egyes szókra s kitételekre vonatkozó ajánlataikat vagy netán kétségeiket írásban a Magyar Nyelvőr szerkesztősége útján a tanácskozmánnyal közölni sziveskedjenek.

Az időről-időre megállapított tételek a Magyar Nyelvőrben lesznek közzé téve.

A tanácskozás helye az Akadémiai kör helyisége, ideje minden hónap utolsó szombatja, esti 8 óraker.

Budapest, 1874. december 24.

Ágai Adolf, a Magyarország és a Nagyvilág szerkesztője. *Ballagi Mór*. *Bihari Péter*. *Budenz József*. *Erődi Béla*. *Fogarasi János*. *Frecskay János*, a Hon szerkesztősége nevében. *Greguss Agost*. *Gyulai Pál*, a Budapesti Szemle szerkesztője. *Heinrich Guszláv és Kármán Mór*, a Magyar Tanügy szerkesztői. *Hindý Árpád*, az Ellenőr szerkesztősége nevében. *Hunfalvy Pál*, a Nyelvtudományi Közlemények szerkesztője. *Joannovics György*. *Király Pál*. *Komáromy Lajos*. *Lehr Albert*. *Névy László*, a Középtanodai tanáregylet Közlönye szerkesztője. *Palóczy Lipót*. *Rákosi Jenő*, a Reform szerkesztője. *Szarvas Gábor*, a Magyar Nyelvőr szerkesztője. *Szilágyi Sándor*, a Budapesti Közlöny szerkesztősége nevében. *Ponori Thewrenk Emil*. *Urváry Lajos*, a Pesti Napló szerkesztője. *Volf György*. *Závodszyk Károly*, az Otthon szerkesztője.

ISMERTETÉSEK.

Egy nyelvtudósnak élete munkája.

Verzeichnis der Druckschriften von *Hugo Schuchardt*. Nicht im Buchhandel. Graz, im Selbstverlage. (8 r. 281.)

Schuchardt Hugo, kinek szellemét a Nyr olvasóinak is sokszor van alkalmuk csodálni, maga állította össze nagyobb és apróbb munkáinak jegyzékét. A jegyzék 1864-től 1916-ig 665 számot sorol föl (kifejezetten 664-et, de a 271. kétszer fordul elő). Ez a bámulatot munkásság néhány olyan nagy művet foglal magában, minő pl. a korszakos Vokalismus des Vulgärlateins (1866—8, három kötet, 1378 lap); vagy a nyelvkeveredés elméletére oly fontos tanulmányok: Slawo-deutsches und Slawo-italienisches (1884), Kreolische Studien (Negerportugiesisch, Indoportugiesisch, Malaiospanisch, Melaneso-englisch stb. 1882—9), vagy a hangtörvények vitájához szóló híres röpirata: „Über die Lautgesetze. Gegen die Junggrammatiker“ (1885); továbbá számos kisebb-nagyobb értekezés olyan távol eső nyelvekről, minők a bászkok, georgiaiak, berberék, malájok nyelve stb. De minden apróbb cikke is — köztük a számtalan szófejtő cikk s a nagyszámú bírálat¹ — általános szempontból is fontos, mert a szerző mindenütt módszeres tanulságokkal szolgál s mindenütt utal az egyetemes nyelvtudomány céljaira. És Schuchardtnak termékenységét semmi sem bizonyítja jobban mint az, hogy a jegyzék összeállítása óta is, ebben a háborus esztendőben (1916. júl.—1917. jún.), egész csomó fontos értekezéssel gyarapította a tudományt; ezalatt jelentek meg pl. a következők: egy módszeres tekintetben rendkívül tanulságos jelentéstani dolgozat a lép neveiről különféle nyelvekben (a bécsi akadémia kiadványa), a 'jelentés tan — jelölés tan' fontos elvi kérdéséről (a Nyr-ben), és amiben legfényesebben nyilatkozik a nyelv életéről s a nyelvtudomány főladatairól való eredeti fölfogása: Saussure Cours de linguistique générale c. könyvről való bíráta (Literaturblatt für germ. u. rom. Philologie 1917).

Schuchardt azt tanítja, hogy a nyelvtudomány egységes, és céljainak elérésére minden nyelv egyaránt fontos. Minden egyes nyelv tudományos tárgyalásában az egyetemes nyelvtudomány céljait és kapcsolatait kell szemünk előtt tartani. Az egymással semmi történeti viszonyban nem álló nyelvekben is meg kell figyelni az egyezéseket, az úgynevezett elemi rokonságot, mert ez vezet rá legjobban s legbiztosabban a nyelvnek lélektani alapjaira.

Ez a cél bírta rá Schuchardtot, hogy annyi messze eső nyelvet tanulmányozott s köztük a magyart is. Számos dolgozatában van utalás magyar nyelvi jelenségekre, de sok közleménye tüzetesen a mi nyelvünk kérdéseivel foglalkozik, nagy részük a mi Nyr-ünkben jelent meg s ez mindig büszkeségére fog válni folyóiratunknak. Figyelmeztetésül s olvasóinknak tájékoztatására felsoroljuk itt Schuchardtnak magyar tárgyú dolgozatait.

I. A Nyr-ben jelentek meg a következők: Karácson 15. k. Zöld 16. A magyar nyelv román elmeihez 18. Velence 22. A keresztnevek fordítása 25. A *természetes* szónak egy új jelentése uo. Füllér 29. A számról uo. A *bula*

¹ Mintegy elvül idézi előszavában ezt a mondást: „Das Kleinste nicht verachten und nach dem Grössten trachten.“

eredete 31. Csúf 35. Geschichtlich verwandt oder elementar verwandt? 41. Bliktri 42. Jelentéstan — jelöléstán 46.

II. Más folyóiratokban: Ásbóth O. Szlávság a magyar keresztény terminológiában. Volf Gy. Kiktől tanult a magyar írni-olvasni? Ismertetések, Literaturblatt für rom. u. germ. Philologie 7. k. Balassa J. A fonétika elemei. Ism. Lit. Zentralblatt 1886. Romano-magyarisches, Zeitschrift für. rom. Phil. 1891. A. Petőfi, Gedichte aus dem Magyarischen übertragen von H. Melas. Birálat, Deutsche Literaturzeitung 1891. Simonyi Zs. Tüzetes magyar nyelvtan. Ism. Lit. Zentr. 1895. A. K. Fischer: Die Hunnen im Schweizerischen Eifisch-tale. Ism. uo. 1896. Esperest NyK 1900. J. Jankó: Herkunft der magy. Fischerei. Ism. Mitteilungen der Anthrop. Gesellschaft in Wien 1900. Szurumburum, Ethnographia 1902. Munkácsi B. Árja és kaukaszusi elemek a finn-magyar nyelvekben. Ism. Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes 1902. Patvarist und Patvarie, Zeitschr. des Allgem. Deutschen Sprachvereins 1903. Sirelitus: Über die Sperrfischerei bei den finnisch-ugr. Völkern. Ism. Mitt. der Anthr. Ges. 1906. Finnisch-ugrisch, Baskisch, Romanisch, Kuhns Zeitschrift 1911. Koponya MNy 1912. Hangutánzás és nyelvtörténet uo. 1916. Slamasztika uo. Már = még csak? uo. Csaláncsúcs uo. 1917. ROMANISTA.

Egy georgiai eposz magyarul.

Rusztaveli: Tariel, a párdúcőrös lovag. Fordította *Vikár Béla*. Zichy Mihály huszonhat képével. (Athenaeum r. t.)

Vikár Béla már a Kalevala fordításával — melyet a Nyr méltatott leg-tüzetesebben — legelső műfordítóink közé emelkedett. De önmagát fölülmúlta evvel az új fordításával, mely rengeteg tanulmányon alapszik s melyre a költészet rajongó szeretete lelkesítette.

A Kaukaszuban élő georgiai vagy grúz népek gazdag régi irodalma s egyik gyöngye a 12. századbeli Rusztaveli Sota regényes eposza. Ezt az a megtisztelés érte, hogy a tiflisziek kérésére Zichy Mihály díszítette képekkel az ő nemzeti díszkiadásukat. Zichy buzdítására fogott hozzá Vikár a nagy munkához, a 67 énekre terjedő költemény lefordításához. E végre egy igen nehéz szerkezetű nyelvet kellett megtanulnia, mely semmi nálunk ismert nyelvvel nincsen rokonságban. Ámde, mint kettőnk közös mestere, Budenz József szokta mondani, *labor improbus omnia vincit*, a kemény munka mindent győz, kivált ha a közönséges dolgokon, a többieknek apró-cseprő babrálásán főül szárnyaló eszményi törekvés teszi munkánkat könnyebbé.

Vikár a szép eredetinek gyöngyörű mássával gazdagította költői irodalmunkat, nem hiába versel olyan remekül, nem hiába olyan leleményes a rimelésben s nem hiába olyan nyelvművész. Ami a fordításnak nyelvi oldalát illeti, az eredetit sejteti a keleties képek színpompája, s azonfölül az eredeti mű régiségének megfelelnek a csínján alkalmazott magyar régiességek: Életemnek gyér örömét *gyakor* kinnak serge rontja (52). Ő most *szégyenlette szállát* (57). *Látom sírtát, észreveszem könnye hulltát* (74). *Sugarad szívemet hatja* (60, mint Arany Regéjében). Amely úton én haladok, *azont*, kérlek, kövessetek (61). Fölségteken áll, hogy az ügy *melyfele* dül (73). *Fejalj* (párna 75). *Megmegy* (visszamegy 30). Hogy ének tovább, szívemet milyen dárda

ölné öllön (76, így többször). E világból *el-kítörülj* (81). Fut elejbük, sír, szemeit az örömek könnye *telé* (131). Im a *kerested* palota (161). Szép tárgyakat *számtalan* [szám nélkül] visz, nem kis számmal drágakövet (209). Régies a közölsnek nevezett szerkezet is: Majd a fegyvert, fogja lovát (39). A szegényeken a pénzzel, könnyíts arany-, ezüst-, rézzel (25).

A magyar nyelv művész — s kivált Vikár, népünk nyelvének és költészetének egyik legjobb ismerője és ismertetője — természetesen a népnyelv kincseivel is növeli költői nyelve díszét és zamatját. A Tarielben gyakoriak az ilyen kifejezések s egyúttal igen összeillenek a régi regényes eposz naiv színezetével: *Gyűjj el nálok* (jőjj el hozzájuk 59). Az ügynek hadd mondom el *lettjét-voltját* (62). Hogy lehetnék *könnyhullatlan*? (78.) Ily bút látván, *búsulatlan* maradni a nap se tudna (135). Én hevemnek tárgya bizton vár valahol, *meghalatlan* (184). Öltük a vadat, *öletlen* nem maradt madár, repülő (32). Érdemes vadászni, negyven a *számra*, vele vagyom (141). Rögtön látta s *rétümgömben*, mezíten előrepüle (pőrén, egy ingben, mintegy egyrétű imegben, 196). — Népies az értelmezőjelző gyakori használata (vö. A jelzők mondattana).

De leginkább jellemzi a magyar Tariel nyelvét a sok népies és régies szólamód, részben művészileg átalakítva: Igy fordítá kockám hatra, mely azelőtt fordult vakra (24). Vakot vetett én nekem a világ, nincs örömem benne (37). Fordult kockánk vakról hatra (197). Ki s ki vagytok? (31, 139, 180). Kerestek [téged] mindütt, *látódat se láttak* (42). Nosza jertek hát, csatázzunk, ahogy Isten adta tudni! (63.) Aki mellém akar állni, jőjjön, ide vegye magát! (79.) Nagyapám, apám és bátyja osztályt tettek egy nap ilyet (86). Vadászhatnékom volt (90). Megfordul a nap, ha nincs is megfordíthatója senki (107, vö. megmondhatója). A mécses újra eltört (124, újra elfakadt sírva). Éget, mert nap, amaz égi napnál napabb (165). És számtalan más.

Vikárnak szókincse rendkívül gazdag. A sok népies és régi szó mellett akadnak olyzok is, melyek az ő saját alkotásai, de ezek is mindig nyelvünk szellemétől sugallt művészi alkotások. Vikár szókincse mindenkép megérdemli, hogy a többi jeles műfordítóé mellett szintén helyet foglaljon a készülő nagy szótárban. Mutatóba felsorolunk belőle egy csomót s nagyon ajánljuk olvasóink figyelmébe, annyival inkább, mert mai divatos irodalmunk alig sejteti nyelvünk gazdagságát. Még inkább ajánljuk természetesen az egész kötet elolvasását.

Ajangós ('szemérmes', székely szó 177). Ajtós (ajtonálló, kapus 56). Alít (vél, régi szó, Aranyánál is, 142). Avik (Szellememnek minden titka nélküljed csak tesped, avik 187). Távol, rejtélyes urával, *bánlik* még a fekete mén (32). Bebugyolál (66). Nem szól az egy *bébugkot* se (177, vö. egy kukkot se). Párducok *csapáin* jár (nyomán, csapásán, 100). Dugasz ('ajándék' értelmében, népies? 107, 109). Éjten-éjjet (64). Élemült (61). Eirekkent (149). Elszún (173). Enyhítetlen (30). Igérettel és nagy *esekkel* ezt előtted erősítem (59). De amelyet velem esküdt, nem tartá meg azt az *esket* (124). Feltart (eltart, fölnevel 27). Fölszerelődik (68). Füremedni (iparkodni, sietni 189). Gedél (délget 153). Hajgat (jajgat 85). Haláltalan (211). Hujrázás (63). Imetten (ébred 72). It a két hős *istenvelét* mond a lánynak (135, vö. istenhozzádot). Engem küldtek, kutassam a földön, tengereken *irját* (143, nyomát, irmagját?). Ivad (évad, 193, 205). Járál (jarkál 79). Az csak kocogott tovább kackiásan, *kényesi*

(32, régies, I. NySz). Fehér fogsoruk mint sugár minduntalan *kitükrözött* (22). Kapja őket kézzel kupán. . fejet fejfel *kókányolván* (161). Közéletben (15), közéletben (145), közéletből (61). Tán szökésre bírja búmat a vadállati *közélet* (93). A bűvös vmi fűvet köt föl, azzal „Kuc kerekedj!” eltűnik egy perc alatt (183). Kiért szíve tája *langall* (24). Meg van híva, nem megy vissza, *leizenés* ellenébe (159, lemondás, Absage). Leőtt (leölt, levet ruhát 172). Lenyisszent (lemetsz 198). A kalózhajót. . fölégetvén, ne maradjon fájából *mag* (150, vö. ír). A vad bozótba *megbú* (15). Gyáván *megléptél* (megugrottál 133). Eltűnik egy *micre* (18). Partmál (31). Pöndörülve pattan fel paripájára (17). Rakos (rakosgat 168). Multság más nem volt, hagyunk mindenféle mókát, *réját* (68). Szólítják az őrséget, igen *riognak* (202). Rostokol (15). Semmitelen (153). Sérülhetetlen (179). Siratoz (székely tájszó 34, 58, 197). Sutkolozik (sugdalózik 57). Dús természet, *szemlegelő* (34, így Faludinál 407: szemlegelő képek). Nászt ülünk ma, s kívánom, hogy hozzánk méltón e *szer* essék (78, így Aranynál). Vak, nem nézi a valót, nem fontol, számításra nem *szer* (103, ügyes, alkalmas; népies használat, vö. *szerszeni*). Született vagy *szüellen* (20). Tett idő (27, megállapított időpont, régies). Hogy mit ér bűvös *tudamad.* (182). Tudokál (36, Arany J. szava). Tűzelegy (ötvény, 65). Undokol (utál 13). Valasvalamennyi (89). Várad (erőd, 208). Vigaszt (12, 13 stb., régiesen eh. vigasztal). Vontarany szótt kárpit (47, régi szó).

Nem kell azonban azt hinni, hogy Vikár tele tömi a költeményt szokatlan kifejezésekkel. Ő ízléssel alkalmazza azokat, emeli velük a hatást, élénkíti a hangulatot. S akinek megengedi lelkiállapota ebben a nehéz időben is a szépek élvezetét, nemesebb élvezetet alig találhat, mint aminő a Táriéről szóló költemény.

SIMONYI ZSIGMOND.

NYELVMŰVELÉS.

A törvénykezés és törvényhozás magyarsága. Örömmel kell üdvözölnünk azt a szép megemlékezést, mellyel Pozsoni Antal kolozsvári kir. táblai tanácselnök székfoglaló beszédében találkoztunk. A beszédnek ezt a részét itt közöljük (a Kolozsvári Hírlap 1917. ápr. 29-i száma után):

„Hangsúlyozni kívánom azt is, hogy a magyar bíró jól megfontolandó s gondosan szövegezendő határozataiban a jogi szabatsóság mellett érvényesülnie kell a magyar nyelvészeti szempontoknak is.

Helyesen mondja Simonyi Zsigmond, a Magyar Nyelvőr szerkesztője, a hivatalos stílusról írott cikkében, hogy „amint a modern törvényhozás mindinkább az élet és a szociális fejlődés követelményeihez ragaszkodik, a nyelv és a stílus, amelyen a törvény megszólal, lassanként közeledik az élet s a társadalom nyelvéhez”. Lásd a Jogt. Közl. 1906. évi 15. számot.

Nagy örömmel állapíthatjuk meg, hogy az új polgári perrendtartás már stílus tekintetében is valóban magyar remekmű.”

Új németesség. Nem tudom, említették-e már valahol az *irotti*-féle melléknévi igenévknek egy mondattani és jelentéstani különösségét. Ezt az igenevet ugyanis nyelvünk — nemcsak ma, hanem az egész történeti korban —

rendszerint csak jelzőül használja: *írott törvény, vert had, tépelt ruha, járt út, elmaradt ember, halott vitézek, kárvallozt cigány*. Ellenben míg a melléknevet éppoly gyakran használjuk állítmányul, az igenevet ebben a szerepben nem szoktuk alkalmazni. Nem mondjuk pl.: Isten törvénye írott, a természeté iratlan. A had vert. A ruhám tépett. Ez az út járt. Te elmaradt vagy. Tanult vagy. A vitézek halottak. A cigány kárvallozt. Ezek helyett különféle más szerkezeteket használunk, pl. ez *járt út*, a cigány *kárt vallott*; de legtöbbször a *-va -ve* képzős határozó igenevet: Isten törvénye *meg van írva* (a szentírásban). A had *meg van verve*. A ruhám *el van tépve*. Te *el vagy maradva*, vagy *elmaradt ember vagy, elmaradtál*. A vitézek *meg vannak halva* v. *meghaltak*. *Tanult ember vagy* v. *sokat tanultál*. — Az igenevet csak akkor használjuk állítmányul, ha többé-kevésbé elfelejtjük igenév voltát és melléknévnek érezzük, pl. *fáradt vagyok, köztünk a viszony feszült, az öcsém rekedt, már egészen fásull volt, így vásott, nyugodt, unott, avult, kopott, ványadt* s még egy csomó. Konzervek nem kerülhetnek az asztalra, mert hátha *vmelyik romlott* (Gárd. Szunyoghy m. 191). Az emberek romlottak.

A mi nyelvünk szokása ellentétes más nyelvekével. A latin azt mondja: *lex scripta est*, a német: *es ist geschrieben, das Heer ist geschlagen*. A latin *illi mortui sunt*, a német *sie sind gestorben* s a finn *he ovat kuolleet* két-félét jelenthet: 'ők meg vannak halva' és 'ők meghaltak'.

Mármost azt vettem észre, hogy egy idő óta kezdik nálunk, a németet utánozva, az igenevet magát állítmányul szerepeltetni:

A szociális problémák pszichologisztikus értékelése kezdettől fogva naturalisztikus elemekkel *telítelt* (írja Bolgár Elek egyébként értékes cikkben eh. *volt telítve*).² — A társadalom szociális áramlatokkal *telítelt* (írja a Középisk. tan. közl. 50:534 eh. *van telítve* v. *tele van*). — „Kjellén jól beszél németül és kitünően *informált* a német és a magyar viszonyok felől is“ (Világ 1917. jún.) eh. *kitünően van értesülve* v. *kitünően ismeri*... Hogy a nemzetiségek sorsa, kulturája *nem biztosított itt* (uo. aug. 18. 4 c). — Ez a békejegyzék éppen nem lehet örömmel *fogadott* (P. Napló aug. 25. 7a) eh. a jegyzéket nem fogadhatják örömmel. — A munka nyelvezete a Czirbusz munkáiban már megszokott élénkséggel *felruházott* (Katolikus Szemle 1917. 563).

Különös, de ez az új németesség valahogyan belekerült Gárdonyi nyelvébe is. Legalább új regényében (Szunyoghy miatyánkja 1916) ilyeneket olvasunk: A történetek után *befejezett* a szolgálatom (74, eh. *be van fejezve*, megszűnt, vége van). Nyitnám a faajtót... Az ajtó *zárott* (175). Ezt alig tudom másképp magyarázni, mint hogy talán Gárdonyi is hitelt ad annak a nagyon elterjedt nevetséges hiedelemnek, hogy *be van fejezve, be van zárva*

¹ Vö. *elrökeltültem* (*elrökedültem, rekedt lettem, elrökedtem MTsz), mint ellustultam, megsántultam. — A tulajdonképi igenév jelzett főnév nélkül egyáltalán csak kivételkép szerepel: *Vert* viszen veretlent. Arnyéka az *elköltözöttnek!* (Kölcsey emlbesz. Berzsenyiről.) — A következő használat sem egészen „szokott“: S a finom úr... *kissé zavart, kissé ijedt, kissé elerayedt* (Kozma A. Az Újság 1917. VI. 3).

² Nem szükséges a Nyr olvasóit figyelmeztetni, milyen nagyképűsködés a magyar beszédet ennyi idegen szóval telíteni, mikor sokkal érthetőbb és kellemesebb volna ilyenformán: A társadalomtudományi kérdéseknek lélektani értékelése kezdettől fogva természettudományi elemekkel volt tele. T. i. a szerző szóhasználata szerint *naturalisztikus* = természettudományi!

nem magyaros kifejezésmód (l. erről NyF 47. sz.). Gárdonyi azonban még tovább megy a *-va ve* képzős igenév kerülésében és ilyenformán helyettesíti:

Ő maga *állton* maradt (uo. 179 eh. állva). Csak emlékképpen tartogatta. Csak úgy ívekben, egy kék szalaggal *körülkötöten* (204). Belenyitok a könyvébe, de tréfából *fordítoltan* tartom, nézegetem (207). *Fulton* vezette a lovat az istállóba (209). Akár *éltén* maradt az asszony, akár holtan (103).

Ilyen *-an en* ragosakat néha más jó prózaíróknál is olvasunk, pl. Szabó Endrénél: Apatikusán nézi a szoba padlását, a könyv pedig *végig nem olvasottan, meg nem értetlen* fekszik mellette (Goncsarov Oblomov-ja fordításában 68, Klassz. regénytár, eh. végig nem olvasva..). Egy urasági ház üresen, *bezártan* áll (uo. 180). Egyszerűen vagyis egyenesen és *megállapodatlan* nézni az életet (187). De kérék, mondta S., *meglepetten* nézve Oblomovra (196). *Elképedten* kiabál (203). Nem, felelt O. szinte *sértődötten* (208).

Többször találkozunk ilyenekkel a költők nyelvében (vö. MHat. az *-an en* rag fejezetében). A köznyelvben csak a melléknévekké vált igeneveket használjuk *-an en* raggal: *fáradtan, rekedten, nyugodtan, ijedten, unottan, holtan*. (És a *halottan* is deli hölgyet keblére öleli. Arany: Katalin).

Az említett új divat következménye az is, hogy fiatalabb íróink az ige-névből sokszor elvont jelentésű főnevet képeznek: Ők biztonságban vannak isteni *megvédettségben*.. (M. Figyelő 1915. 20. sz. 157). — Minden igazi produktív munkához ilyen speciális *beállítottság* kell (Népművelés 1917. 50). — „Biztosítani a cselédet a *kiszolgáltatottság és magára-hagyatottság* bajai ellen..“ (Köbor T. Az Ujság 1917. VIII. 26). — „Társadalmunknak ez a *ki nem egyenlítődsége*, az új gazdasági viszonyoktól való *letiportsága*, lelke *szahadozottsága*: ez gátolja meg az egyéniségek kikristályosodását.“ — Eddig ilyeneket is csak melléknévekké vált igenevekből képeztünk, pl. *rekedtség, fássultság, önhittség, elbizakodottság, érettség, tanultság* stb.; *tapasztaltság* (Szabó Endre, Oblomov 1:98), *sértődöttség* (uo. 2:106).

SIMONYI ZSIGMOND.

Olvadás közben. Gyergyai F. az 1871-ben kiadott Magyarosan című könyvében említi ezt a kifejezést: *Elszűnt* a szél. Arany J. azt mondta rá: „Ezt sem hallottam soha.“ (MNY 13:163). Csakugyan alig fordul elő az eddigi irodalomban, s ahonnan Gyergyai idézte, ott talán csak pillanatnyi összeolvasztása volt ennek a két azonos jelentésű kifejezésnek: *elállt* × *megszűnt*. De érdekes, hogy Gárdonyi Géza is többször használja legújabb regényében, a Szunyoghy miatyánkjában (1916), így pl. a 149. lapon: „Megismételték kétszer. A vastag paraszthang elnyújtotta a végét, s *elszűnt* a nótájok.“¹

Ha már idézem Gárdonyit, nem hallgathatom el, hogy ebben a könyvben is örömmel élvezzük az ő eredeti, zamatos nyelvét és rendkívül gazdag szókincsét, s noha ezt már igen szorgosan ismertette a Nyr-ben id. Vozáry Gyula, mégis idézek egyetmást, egészen röviden, lehetőleg mellőzve az egész mondat ismétlését (a kíváncsi nyelvész megkeresheti az illető lapokon): babrikál 211. beköt (a hajó a kikötőbe) 15. bóklász (bódorog) 236, „brummog a

¹ Éppen most olvassuk Vikár Béla remek fordításában (Rusztaveli: Tariel a párdubdörös lovag 38): „Úgy sohse jössz rá,.. *elszűn* minden jeled.“ — A szerkesztőség.

bőgő, cenceg a cimbalom" 131. csákányduhogás 125. csappantyú (cspada) 69: csirinkel a telefon 6. dörzsint (gyujtót) 26. dumálgat 38. dünyűkölés (hegedű): 146. éjtreggelig 41. elgyönyörödik 67. ellából 86. a földél enyhébe 93. fá-jong 77. földes szoba 100. gingallóz (a harang) 78. estére homályzott: az idő 31. illározik (vígad?) 149. kacatos fiók 242. kopozó (a malomban) 149: rám-kövedt (mintegy kővé meredve rám bámult) 229. lentet (lombot a szél): 238. lökken (a szív) 76. maguk-megölői (régiesen ch. öngyilkosok) 29. mártakozik (avatkozik, ártja magát) 38. megél (vmit eh. átél) 4. megélemit (élővé tesz) 73. megszedelődzködik 59. megsiramlik (gyermek) 161. megügyít 68. megvizsgál a háta 194. pátyolt (kéz) 10. a biciklis „nagy nyomatokkal dolgozik a kerekén" 187. pláne 204. pickejáték 50. ráeszüdik 132. rászomorodik az élet 110. rozszogatja a dohányvágót 36. sokadoz 5. szökemlés 250. ajtó-táramlás 147. tűnődökik 213.

EGRI ANNA.

Amikor Čič... a Ferdinand császárról elnevezett páratlanul szép üreget fölfedezte, *piros örömeiben*, lelkének nagy gyönyörűségében azt kiáltotta. kutató társainak: „Új világot... stb. (Lasz S., Az ősemler művészete, Pesti Hirlap 1914. júl. 9. 33). Nekivadult, verekedett, engem összetiport, erre „*revolverrel ellottottuk a gyertyáját*" (= megöltük; uo. júl. 11. cigányok beszéde). Ha aztán erre se *áll* az idén egymillió magyar Pestre aug. 20-án (= gyűl, összesereglik). Reklámbélyeggel lehet *pénzt kinyalni* a zsebükből (= kicsikarni, Molnár F. Pesti Hirl. 1914. júl. 12). Túrós csuszát *nyakalni* tőpörtyűvel = enni, falni (Pesti Hirl. uo. Szerk. üz.).

PARÁSZKA GÁBOR.

Néhány magyaros kifejezés Móricz Zsigmond Sustorgós, ropogós tafotában c. elbeszéléséből: Elhallgatta a sok *szófia* beszédet. Ránk *tisztálna*: ránk tisztogatna. Szaladgálnának, mint az anyjuk *pulya-korába*. Az igaz, hogy azelőtt is olyan *nyafka* volt, olyan *ne nyulj hozzám!* Mindenki *megugyanozta* a puha fehér kezét. Ejnye, azt a *hényüstyit!* — Más írókból: A *szakálltarló* kiverte az arcát. (Tömörkény I. Regénydarab.) Gyúccson pipára kend, ha sitit. Majd *megpitymallik*. (Emőd T. Mindörökké Ámen.) Csak úgy *hajaz* hozzá. (U. o.) No, ne *zargassák* már szegényt, emberek. (U. o.) Ahun gyűtt be. Ott a *harapása*. T. i. a gránátnak. (U. o.) Annyi *kegyes szó* se vót a száánkba, mint a *katonaforint*. (U. o.)

HUHN GYULA.

Főlöslleges idegen szók. *Annexió*: mindennap százszor olvassuk, pedig igen könnyen kifejezhető magyar szóval: foglalás, bekebelezés, hódítás, területszerzés, állandó megszállás, határkiterjesztés. — „Kölcesey.. novellájának *lokális* elemei" (cím, Irodalomt. 4: 239). Mért nem *helyi* elemei? — „Kemény belevonja érdeklődésünk körébe a *piccolo mondo*-t is" (uo. 248). Minek itt az olasz kifejezés? minek ez a nagyképiuskodás? hogy ne értse meg minden olvasó? — „Az európai szempontok mindig *dominálók* maradtak az ily *epizódszerű* ellentétek fölött" (Réz M. MFigyelő 5: 3: 403). Bismarck következöleg *instruálta* Németország nagykövetét (uo.). — „A *civilisált* világ" (BSzemle 163: 321). „A *culturnépek* közeledése" (uo. 322). „*Analysálják* a német szellem sajtószersőségét (463). „A *culturális* béke utolsó tavaszán járt Berlinben Boutroux.. Szép vonásokban *tömöríté ki* a két *culturfaj faciesét*" (uo.). „Honnan magyarázható e változás, avagy *constatálható-e* általánosság-

ban?" (uo.). — „Az *ex post facto* [!] beleegyezés nagyon lealázó dolog" (B. H. IX. 16. cikk végén). Sok olvasó nem értette meg, hogy ez a tudákos beszéd azt jelenti, amit becsületes magyarsággal *utólagos* beleegyezésnek mondunk. — Shakespeare nem gondolt a szónak eredeti jelentésére, melytől az már teljesen *disszociálódott* (PhK 1915. 50): elszigetelődött, elkülönödött, eltávozott, elszakadt. — „A gyermek figyelmét az új hang *aditív* és *optikai* formája teljesen leköti" (Népt. L. 1917. 4. sz. 5 b). Nagyképűség nélkül szólva: az új hangnak *hallható és látható* formája. — 30,000 *textil*-munkás sztrájkja (napilapok): *szövő*-munkás. — M. K. műve a *praetensiv* cím mellé valóban *praetensiv* tartalmat is tudott adni. (B. Sz. 1916. 168:5). — Az ú. n. *tendenciózus* irodalomról szól, ... az ifjusági irodalmat *tendenciák* igazába fogni nem szabad (Középisk. tan. közl. 50:529): *irányzatos*,-ság. — A művésznek szüksége van időbeli *distanciára*, hogy élményei megérjenek (M. Figyelő 1917. jun. 291): vagyis távolságra. — Politikai hatalommal építik fel a háború... *masineriáját*, ...az emberevő *masineria* (uo. 351): gépezet. — „A *kurzus* marad" (uo.), persze: *der Kurs bleibt*: az irány marad a régi. — Hasztalan várják a törvény *perfektuálását* (uo.): megvalósulását. — Első sorban *gubernementális* nézőpontok lebegnek előttem. (B. H.) Az is furcsa itt, hogy a nézőpont -- amelyen t. i. állva nézem a dolgokat -- előttem lebeg! — „A szlávok ősi *muzikálitásáról* keveset tudnak mondani" (Értesítő, az Ethn. melléklete 1916. 162): zenekedveléséről, zenei tehetségéről. — „Értették az olvasás művészetét s nem vetették meg a hazai *idiómát*" (M. Könyv-Szemle 1917. 124). A legtöbb olvasó azt hiszi, tudj' Isten, micsoda titokszerű fogalom az az *idióma*, pedig tetszik tudni, mi az a hazai *idióma*? Nem egyéb, mint a hazai nyelv!

Különösen kirívó dolog, ha olyan német és francia szókkal találkozunk, melyek eddigelé szokatlanok irodalmunkban. Mostanában elégszer olvasunk ilyeneket: „A német egyenkint *plump*, nehézkes"... „A söröző, *plump*-lelkű német magánélet"... (Pekár Gy., B. H. 1915, VII. 18). — „Jöttek a *gróbiánok* és vagdosták a tojásokat ártatlan emberek fejéhez" (Kadosa M., Világ 1915. VII. 19). — Az *unskrupulózus* sajtó (Alkotmány VIII. 31. 2). — A sekélyes, a megindítást hajhászó, szóval a *gicseművészettől* kell félnünk (M. Figyelő 1917. jún. 291). — Az átlag csak külső mázát, *sliffjél* veszi át a legmagasabb értékeknek (Husz. Század 1917. 547). — A választójogi *blokk!* Mért nem a vj. szövetség? — Branting érintette a *Neuorientierung* kérdését is (Világ): irányváltozás, új irány. — „Francia pezsgőt most nem iszunk, gondoskodunk majd jó belföldi *márhávról*" (Az Est). Aki nem tud németül, meg sem érti. *Marke* a. m. védőjegy és átvitt értelemben az árunak minősége, *cine gute Marke*, jó minőségű, jó fajta áru. — A kis nép, ha nem *kussol*, nem kap enni, mint a rossz gyerek (B. H. 1917. VII. 19. 3). — Orosz *Überläuferek* vallomása (Az Ujság 1917. II. 18. 7). — A *milió* elmélet (Népt. L. 4. sz. 5). — „Egy demokrata, aki nem *flancol* eszmékkel" (B. H. 1917. júl. vc.). — „A kötél nem *klappol*" (P. N. 1917. IV. 8. 2 c). — „A demokráciának épp oly szüksége van az eredményes *Kleinarbeit-ra*, mint a legradikálisabb s *legintranzigensebb* elvi propagandára" (Világ). — A Világban találkozunk effélékkel leggyakrabban, pl. A fiatalokruak bírósága.. c. munka ismertetésében: „Vámbéry egy tudományos *Schöngeist* lelkességével.. megfigyelte az új bíróság működését... V. itt nem egy szociál-gyógypedagógiai *Sonnlagsrittel*

végzett, mint legutóbb az ügyvédi kamarai közgyűlésen, amelyről épp ezért téves „*Momentaufnahme*kat“ kapott..“

Mindezek csekély irodalmi izlésről tanuskodnak, pedig ha arra a németiséggel való szoros gazdasági és műveltségi kapcsolatra gondolunk, mely a háboru utánra készül, attól kell tartanunk, hogy az idegen elemek mindig sürűbben el fogják lepni nyelvünket!¹

ANTIBARBARUS.

„A fővárosból a vidékre került műbíráló vonyítás megbélyegzendő példája“, mondja levelében a Nyr-nek egy barátja arról a műbíráló tárcasorozatról, mely f. év május és június havában a Szegedi Naplóban jelent meg. Hát csakugyan nem magyar beszéd az, hanem zagyva dadogás s annyival inkább megérdemli a kiszerveztést, mert nyilván tudatos nagyképűség terméke. Ime pl. csak a június 2-án megjelent három kis tárcahasáb idegen csemetéi:

„Papp G... *portréit* kell kiemelnünk... nagyon *karakteresen* megrajzolt arcképek... előkelően *dekoratívek*... Van egy *élnal* megfestett *portréit*... és két kép, amelyek érdekes változásról tesznek tanuságot Nyilassy *pikturájában*... *Koloritjuk* talán még hatásosabb, mint *plein-air* festményein... *Színkompozíciókról* van, ahol... *lokális* színek olvadnak merész *kontrasztokból* pompás *harmóniába*.“

Ez csak az első hasábból való böngészet, s ha lehet, még tarkább a többi. Mért nem lehet az ilyen írónak bekötni a zsakja végét? **A szerkesztőség.**

Új nyelvtani alakok s mint Nyr 39:4, j. említettem, a 19. században keletkeztek az ilyenek: *méltóan*, *bántóan* eh. *méltón*, *bántón*, még pedig a gyakori *magosan*, *lágyan*-félék analógiájára. Mármost nevezetes, hogy egy pár év óta egyes íróink önkénytelen tovább viszik az analógiát s a *méltóan*, *bántóan* mellé ilyen többesszámot képeznek: *méltóak*, *bántóak*, sőt a kötőhangzót helyel-közzel már a tárgyesetbe is átviszik, pl. *maradandóat* (Sebestyén Károlyné, Sudermann Énekek éneke fordításában 1:51). Vö. még: *ujjongóak* uo. 1:90, *biztatóak* 110, *a kihívóakat* 180 stb. „*Nagy evőek*, *nagy ivóak*, *nagy verekedők*, *ösztonaikben élők*“ (Ignotus, Világ 1914. VIII. 21. 2). „A vénasszonyok *hiuak* és *boszuállóak*“ (Karinthi, 1917). — Ez az alak egyelőre nagyon ellenkezik az általános nyelvszokással, de érdekes lesz megfigyelni, az analógia hatalma nem fogja-e elterjeszteni.

SIMONYI ZSIGMOND.

MAGYARÁZATOK.

Szólások jelentése változása. A jelentéstannal foglalkozva rendszeren csak az egyes szók történetével foglalkozunk, pedig nem kevésbé érdekes a szólások története. Hálás föladat volna a NySz alapján összehasonlítani szólásainknak régi használatával a maít, sok esetben bizonyára nevezetes fejlődést tapasztalnánk. Némely szólás föltűnően eltávozott az eredeti jelentésétől. *Nem tehetek róla* tulajdonkép azt jelentette, hogy nem segíthetek a bajon, nem változtathatom meg a dolgot, de most ilyen értelemben használjuk: nem vagyok én oka, nem én vagyok a hibás. — *Szó sincs róla* első sorban azt jelenti,

¹ Nagyon időszerű fölszólalás jelent meg Az Estben (1915. IX. 16) a főváros utcáin ékeskedő idegen címek ellen: „*Hulsalon*, *maison-ok* és *madame-ok*.“

hogy beszélni sem érdemes róla, annyira kizárt dolog, annyira lehetetlen. De máskor: meg éppen ellenkezőleg a. m. igaz, bizonyos! Pl. „Jó fizetésem van, szó sincs róla, de a mai drágaság jóllakni is alig enged.“ Itt t. i. *szó sincs róla* = szó sincs róla, *hogy ne volna jó fizetésem*.¹ — *Ne adj(a) Isten*, t. i. hogy ez vagy az történjék. De ma rendesen azt jelenti, hogy vmi nem lehetséges, hogy ki van zárva, pl. *Ne adj' Isten*, hogy élvezhető vaját kapjon az ember.

Enged tulajdonkép a. m. nem ellenkezik, nem akadályoz vmit, félreáll, nem állja útját. De a szemünk láttára vette föl két-három évtized óta ezt az új jelentést: ereszt, bocsát. Azt mondják most: *beenged* = beereszt, *kienged* = kibocsát stb. Mintegy tíz évvel ezelőtt még megrótták a Nyr-ben, de azóta országszerte elterjedt, már az irodalomban is elég gyakori, s itt tudtomra először Szász Károlynál, tehát jeles költőnél fordul elő: „Szállj le s a királyi székbe a szerelmet engedd!“ (Schiller: A szerelem diadala, először a Nemzet c. napilapban 1888 március végén). Ma pedig jó íróknál mindig gyakrabban olvassuk: Mink a három testvér aztán minden ijászt elengedtünk, csakis hármat öközülők kíséretül hozzánk vettünk (Vikár: Turiel 32). Repült mint a sas, kit ép most engedtek ki már mint fogolyt (uo. 33). Fájhatott, hogy szó nélkül elengedélek (59, így átenged 65). Eljön az idő, mikor a férfiú elhagyja az asszonyt és az asszony elengedi a férfit (Kafka M. Szent Ildfonso 20). Ez a kifejezőmód is, mint a két előbbi, kihagyás és jelentéssűrűsödés (tapadás) által keletkezett: *engedj (bemenni)* = eressz be. Vö. Bécsbe készülök v. *szándékozom* = oda készülök v. szánd. menni.

A *múlik* igét ujabban ilyen értelemben használják: én vagyok az oka, vmi, rajtam áll, azon fordul meg. *Múlik* vagy régiesen *elmúlik* tulajdonkép a. m. vmi miatt elmarad a dolog, nem történik meg.

A sütés csak az liszten is *elmúlik* ám (Decsi: Adag. 215, t. i. a liszt miatt, a liszt híján is elmarad). Nem az orvosságon múlik el a gyógyulás: (Haller: Paizs 230). Mikor vmi nem az akaraton múlik el (Mikes Lev. 53). Ha itt nem marad, nem én rajtam múlik el (uo. 73). Míg Tartuffe nyomatik, a jegyzetekkel elkészülök, s így rajtam semmi sem fog múlni (Kaz. G., Arany Lev. 2: 369).

Az ilyen mondatokat a hallgató sokszor úgy érthette, mintha *múlik* annyi volna mint függ vmitől, pl. második idézetünkben: 'nem az orvosságtól függ a gyógyulás'. Ez a félreértés legújabb időben annyira elterjedt, hogy az új jelentés már-már egészen megállapodik s nap nap után olvasunk ilyeneket: „Ellenségeinken múlik a háboru folytatása“ (B. H., a régi használat szerint éppen ellenkezőleg: Ellenségeinken múlik a háboru megszüntetése!) „Bpestnek gócponttá való megteremtése.. a természet kedvezése által adott földrajzi fekvésünkön múlik.“

Végül említem a *tudat* igét eh. 'értesít'. Ez a használat is annyira elterjedt néhány évtized óta az élőbeszédben, hogy most már a jobb irodalomban is előkerül, pl. Pridon főt is tudatják, hogy közölnék a sereggel (Vikár: Turiel 211). Ez a jelentés két egyértékű szolás összeolvadásából keletkezett: *tudatok vmit vkivel × értesíték vkit vmiről*.

SIMONYI ZSIGMOND.

¹ Vö. ugyanilyen értelemben: orosz *ničevó gavaril'*, szó sz. semmit (nem lehet) mondani.

Kiverődött a jegybül. Ezt a megfigyelést Bérczi Fülöp küldötte be Orosházáról a Nyr. máj—jun. füzetének. Egy orosházi embertől hallotta; aki egy egészen átépített ház előtt állva szólt: „No ez a ház ugyancsak ki-
verődött a jegybül!“ A beküldő mint nagyon szép tősgyökeres magyar szólást ajánlja az olvasóknak utánzás végett. Azt hiszem azonban a tulajdonképeni értelmét a beküldő, de talán még az eredeti forrás, az orosházi gazda sem tudja ma már megfejteni, legalább arra vall a szólásnak ilyen romlott alakban való feljegyzése. A szólás eredetileg így hangzik: „k i v e v ő d ő t t a j e g y i b ű l.“ Arra a lábas jóságra szokták mondani, melynek a jegyét vagy bilyogját elrontják vagy megsemmisítik (többnyire tolvajok vagy pásztorok csalárd szándékából), hogy rá ne lehessen ismerni. Így a birka vagy disznó ajos vagy csipkés fülét ollóval egyenesre nyirják, vagy ha másként nem lehet a jegybül kivenni, levágják az egész fülét. A nagyjóságot pedig úgy veszik ki a jegybül, hogy a tüzes vassal süttött bilyogra egy más újabb bilyogot sütnék s ezáltal a bilyog olvashatatlaná lesz. A szólás régi, ma már alig is lehet hallani. Türkevén 1759-ben „Mihály kondás Pozsonyi János sertését a j e g y b ű l k i v e t t e és 7 máriáson eladta“. Ezért a csalárdságáért 40 pálcát szenvedett és a kárt meg kellett térítenie. (Turkeve tanácskönyve I. k. 96 l.)

GYÓRFFY ISTVÁN.

Minő. (Nyr 42: 90). Ez a névmás egy bizonytalan 16. századi adaton kívül az irodalomban csak 1769 óta van kimutatva: Simai Ö. Telek József munkájából és Mészáros Ignácól idézte, azonfölül sokszor használta Orczy L. báró (I. NySz). De gyakran él vele Dugonics, még pedig rendszerint *menő* alakban (vö. *menemű* NySz és palóc *ményeő* MTsz), pl. Kérdgyük: kinek hívják? *menő* nemzetsége? (Trója vesz. 1774. 96, így uo. 109. 156). Továbbá Ulisses c. munkájában 1780: 28, 30, 224. Másutt az *i*-hangú alakot is alkalmazza: El lehet gondolnotok... *minő*képpen valék. *Minő* a gazda, olyan a bor. *Minő* az asszony, olyan az ecet (Példab. 1: 73). Szalkay is használja (Blumauer Énéassa 1792. 27): Hun és *minő* országba vagynak.

LAKATOS JUSZTIN.

Menekít. Pár nappal ezelőtt otthon jártam (Nagybaconban) és akkor hallottam a *menekít* szót. Az oláh vendégségről¹ való beszélgetésben mondta édesanyám, hogy ők csak egy zsák ruhát *menekítelték*, minden egyebet az Isten gondjaira bízva otthon hagytak. A szomszédasszonyunk pedig a meneküléskor történt visszaélésekről beszélve, mondta többek között, hogy „D. tanító úrnak a méheit és *elménekítelték* a menekülőket“ és „a piritus-*menekítőknek* Nagyajtára kell mēnyenek a *menekülés* ügyibe.“ (Nagyajtán van a járásbíróság.) Tehát igenévi és főnévi alakot is képeztek belőle. Édesanyámnál: *menekít*: megment, menekülés alkalmával magával visz; a szomszédasszonynál: a másét menekülés közben, illetve a menekülés zavarában ellopja. De a lovakat is a faluból *kimenekítelték* az erdei mély patakokba (az erdei mély völgyekbe dugták el az ellenség elől). (*Szabadul*: *szabadít*; meg*fetekszik*, *fetekül* 'feketül': *felekít*; *ver*, *verekszik*: *összeverekít* pl. két kakast egymással; ugyanígy: meg*menekszik* (bűntetés elől), *menekül*: *menekít*.)

Szászváros.

KONSZA SAMU.

¹ Húmoros elnevezése az oláh uralomnak az oláh betöréskor.

Ugyanezt az igét közölte Désaknáról Lőrincz K. (Nyr 1 : 382): „menekült: menekedett, szabadit — el, ki, tőle“; és előkerül Jókainál is, idézve TMNy 433. Az ott felsoroltakon kívül ilyen analógiás képzések még: *beleveszkét* [nyilván a vízbe]: belefulladászt, beledögleszt (Nyr 28 : 430); *ülepít* SzD vö. *ülepédik*); „csatavesztést színlét s mikor utána *iramodni* látta, homlokot változtatva ellenfelét ő *iramította* futásnak (Pesti Napló 31 : 272. tca); *elrökönyit* (eljeszt, Jókai: Sárga rózsa 1. kiad. 38; vö. *megrökönyödik*). A TMNy-ben is említett *vetemít*: „Kétszeressen büntessen meg minden esábitót, mert rosszat tesz és mást is arra vetemít“ (Magyarország 1881. 81. tca). Még érdekes ez a '*forogat* : *fordít*, *pérgel* : *perült*, *mozgat* : *mozdít*' félek mintájára képzett ige: „*izdít* movet, *izgat* motitát, incitat“, „*izdílsd* a tüzet, excita, stimula *ignem movendo*“ (Beregszászi Nagy Pál: Dissert. 32).

A szerkesztőség.

Bértáfol (Nyr. 46 : 27). Simonyi szerint „eredetileg a kutyának hátsó lábán való álló helyzetét, úgynev. szolgálását jelenti, ebből a német kifejezésből *wart auf!* szolgálj!“ (i. h.), s ebből fejlődött a szónak ma majdnem általános 'virraszt, éjjelez' jelentése. A vasmegeyi Hegyháton szintén ez a jelentése a szónak, alakja azonban: *bértákol*. s hallottam *vértákol*-t is. Ez az alak kissé ellentmond a szónak a ném. *wart auf!*-ből való származtatásának; bár a *b ~ v* váltakozás német eredetre mutat (vö. *gavallier* mellett *gaballéros*-kodik, *vaçon* mellett *bagon* stb.). De az *f* helyén álló *k*-t nehéz megmagyarázni, hacsak arra nem gondolunk, hogy *bértáfol*-ból *bértákol* egyéb *-ákol* végű hegyháti igék hatása alatt lett: *gyomákol*, *cikákol*, *szipákol*? Ez a kérdés még feleletre vár.¹

SOMOGYI GÉZA.

Cápunkurt. E szóra egyetlen adatunk van (NySz.): [verbum execrationis; verwünschungswort.] Mondgy egy tzapunkurtot: dicas tria de curia. (Decsi : Adag. 193) Egyebünnen a szót nem ismerjük sem régi, sem mai szokásunkból. Ezuttal két adatot közölhetek, részben a szó magyarázatára. — Erasmus közmondásgyűjteményének egy példánya (1559.) megvan a székelyudvarhelyi ref. kollegium könyvtárában; e könyv a régiék közül Torockai Máté, Gelei István, Torjai János, Kénosi T. János, Solymosi M. (?) Péter tulajdona is volt. Valamennyien írkáltak a margóra, jobbadán Decsi szerint értelmezvén az adagiumokat, de másként is, ahol Decsiből nem telt. A 393. lapon van a *Dicas tria ex curia* szólás s mellette a margón: *Mondgy egj Tzapunkurtol*. Irhatta Torjai János (1634.), de inkább Solymosi Péter (1658.) — A szólást Erasmus így magyarázza (Ü. o.): *Antiquitus qui iudicum sententiis fuissent ad capitale supplicium condemnati, prius quam ad mortem ducerentur, ea facultas concedebatur, ut vino ciboque expleti, tria quaedam quaecunqve libidum esset, dicerent. Que simul atque dixissent, promulgata damnatione producebantur ad supplicium... Coniicio dici solitum, ubi quis petulantius loqueretur, sed magno suo malo, aut exitium excidium imprecaretur alicui. — A szót megfejtette Alexics (Nyr. 26 : 502, utána ugyanúgy EtSz.) Három oláh szó összetétele: *ř a p ĩ n c u r* = *stipes in culum*. „Talán e trágárság abból a korból ered még, — mondja A. — mikor Havaselvén V. Vlád uralkodott, kinek mellék-*

¹ Ez megerősíti a Légrádról közölt *bértákolónyi* adatot, melyet az EtSz megkérdőjelez; de már Szekszárdról is közöltek *bértákol* alakot Nyr 28 : 431. — A szerk.

neve (pepes volt (a karóba húzó) s' akinek borzasztó hírét Erdélybe! is jól ismerték. Bár a hármas szó s e történeti adat összeillése elég nyilvánvaló, a latin és magyar szolás párhuzamossága mégsem világos. Erasmus a magáét kellőképpen megvilágítja, a mienk bővebb értelmezésére szolgáljon a következő: Annak idején Tordán, ha köztünk és oláh gyerekpajtásaink között kiélekedett a nemzetiségi kérdés, előkerültek a helyzet hangulatához illő versek, magyarnak oláh, oláhnak magyar; nekünk többnyire a következő szöveg:

ungur-bungur űap in cur,
ia pāharul bea din cur.

Ha a multban van példa arra, hogy karóbahúzottak pipázva, s 'akasztóhumorral' enyhítve fájdalmukat szenvedték szörnyű kinukat, — a karóról is hangozhatott a fenti vers; ma *ungur-bungur*, holnap *rumün-bumün*... De azt Alexics tudná megmondani, hogy nincs-e a *űap*-nak nyelvjárási csutak (mint stipes-nek PPB.-) vagy dugó (ném. Zapf uo.) jelentése is. Akkor lenne a csúfolódás is, a szolás is igazán világos.

VISKI KÁROLY.

EGYVELEG.

A nyelvtudomány az egyetemen. A svájci gimn. tanárok egyesülete évek óta foglalkoztatja szakköreit a középiskolai oktatás javításával. Egyik szakkör, a modern filológusoké, június havában Oltenben tartotta gyűlését s ott Jud J., a jeles zürichi romanista, igen tanulságos előadást tartott a modern nyelvészek egyetemi tanulmányairól. Hangsúlyozta, hogy az egyetem maradjon a tudományos kutatás iskolája, a tanításra való módszeres előkészítést pedig bízzák alkalmas középiskolai tanárookra. Minket különösen az érdekel, amit a nyelvi kiképzésről mondott. Erősebben kell művelni a mondattant s a jelölteket be kell avatni a nyelvnek lélektan-i vizsgálatába, tehát a régi nyelv mellett nagy gondot kell fordítani az élő nyelv tárgyalására. Ezek ugyan azok a célok, amelyeket a mai nyelvészet mindinkább általánosan elismer s amelyeket a Nyelvőr szerkesztője is maga elé tűzött immár negyven évi egyetemi működésében s magában a Magyar Nyelvőrben is.

GERMANISTA.

Egy német szóról, a rajongás tárgyát jelentő *Schwarm*-ról Spitzer L. úgy emlékezik meg (Nyr 46:33) mintha csak bécsi kifejezés volna s Németországban szokatlan. Én már gyermekkoromban ismertem szülővárosomban Gothában; gyakran hallottam édesanyámtól és barátnöitől, magam nem éltem vele, úgy látszott, hogy csak nők használják. Később értesültem, hogy másutt is használják Németországban (pl. Frankfurtban), továbbá a német Svájcban, s így érttettem meg Schaffner J. baseli regényíró (1875-ben szül.): „nur dass in seinem Krauskopf ein Eigensinn steckte und kein Jungfernschwarm.“ Végül Paul német szótárában (©1908) azt olvasom: „*Schwarm*... modern: *das ist mein Schwarm*.“ Annyiban nem modern, hogy legalább annyi idős, mint jó magam. — Még megjegyzem, hogy az élvezetet, gyönyörűséget jelcáló *Passion*-ra nézve alig van igaza Spitzernek (az id. h. 32), ha használatát az osztrák németségre korlátozza.

SCHUCHARDT HUGÓ.

Hazafiság és nyelvművelés. Mi magyarok igen nagy hazafiak vagyunk s „édes hazánk nyelvéért“ nagyon lelkesedünk. Érdekes ennek a lelkesedésnek egy számbeli kifejezése: a Magyar nyelvtudományi társaság nem tud szert tenni ezer hazafias tagra, ellenben a német nyelvművelő társaságnak a legújabb kimutatás szerint 37,210 tagja van. Eszerint, ha tekintetbe vesszük a németiség s a magyarság lélekszámbeli arányát, a mi társaságunknak 4000 tagjának kellene lenni, s ha ezt vennénk mértékül, a magyar hazafiság úgy viszonylana a némethez, mint 1 a 4-hez!

A boche változatai. A háboru első izgalmaiban röpitették világgá a franciák a *boche* szót, amellyel — eddig ki nem derített okból — a németeket gonyolták. De amint verést verésre kaptak, a boche szó is egyre jobban burjánozni kezdett, minden újabb dührohamnál újabb ágakat hajtott ki, míg végre a *boche* szóból terebélyes bokor lett. Eddigelé a következő változatok vannak forgalomban az elkeseredett franciák között: *la bochesse* (a német nő), *le surboche* (a vadnémet), *la Bochie* (Németország), *la Bocherie*, *le bochisme* (a német jelleg), *Proboche*, *Bochophile* (németbarát), [így is: *philoboche*], *Anti-boche* (németgyűlölő), *Archiboche* (ősnémet), [*Austroboche*, osztrák és magyar], *bochiser*, *embocher* (elnémetesíteni), *s'embocher* (elnémetesedni), *débocher* (kivetkőzni a németiségből). Sőt született egy új élclap is, amelynek címe a *cochonnerie* analógiájára *La bochonnerie* [és a fr. lövőárkokban egy *Bochophage* 'boche-faló' című lap]. Mind ez új szót franciák találtak ki persze, de pontos szótárt egy német tudós szerkesztett róluk: Feist Zsigmond a *Die neueren Sprachen* című tudományos folyóiratban.

Az Est 1916. VII. 9.

A nyelvtudomány csodája. Éppen neki való helyen, a Magyar Herkópáter c. vicclapban jelent meg a köv. hirdetés (1916):

„Előfizetési felhívás az **Ur Szavá**-ra. Az *Ur Szava* azon könyv, amely az egyszer-egy pontosságával megmutatja, hogy a paradicsomi kinyilatkoztatás nyelve a magyar volt. 40 évi csendes, de ernyedetlen nagy munka eredménye. 40—50 iv tartalommal, 40—50 füzetben fogom kiadni, hetenkint egy-egy füzetben. Vagy a nehéz nyomdai viszonyok miatt esetleg 2 hetenkint. Nem verek a munka hírnevének nagy dobót, mert nem is szükséges. Első füzettől fogva mindenki azonnal látni fogja, hogy az nagy *világescsmény* lesz. Pusztán a magyar szó erejéből, mely nemcsak beszél, de visszabeszél ezer esztendőkre, olyan dolgok nyomára fogunk rájönni, melyek a mai történelem előtt szinte érthetetlenek. Valóságos csudaszámba mennek. Semmiféle szótár nem kell ahhoz, hogy ugyyszólván görögül, latinul, németül megtanuljunk, mert mindez a három nyelv, sőt a világ összes nyelveinek szavai a magyar szóban már benne vannak; hogy hogyan, abból néhány mintát a Herkópáter mellékletén már láthatunk is.

Az *Ur Szava* előfizetési ára 40 korona. Egy-egy füzet ára 1 korona. A Herkópáter előfizetői számára csak 20 korona. A pénz előleges beküldése után a füzeteket postán küldjük. — Az **Ur Szava** szerkesztősége Budapest, Ferenc-tér 1.“

NÉPNYELV.

Szólások.

I.

Nézd meg okával (nézd meg jól).

Hamiss fába rengettük.

Beszíj véle, Bákán lakik. (Aki mást felel, mint amit kérdeznek tőle.)

Az óra alá szállott ah harangozó píz. (Nagyon beteges.)

Éngem se a gója kötött. — Én írtem is leesett a varjú af fárúl. — Én se marhagané-hordáskor születtem. (Én is ember vagyok. Debrecen.)

Nem mai csirke vagyok én. (Ne taníts engem.) — Ki fija bornya vagy ?

Nem kell minden göringybe (rög) rugni, mert elkopik acs csizmád óra. (Ne gáncoskoggy, ne kifogásalj minditig, mer magadra hagynak.)

Idegen kutyának lába köszt af farka.

Akaratos, mint a Magi lova. (Nánás.)

Minden jóllakásnak mek kell adni az árát. (Feketepatak, Ugocsa m.)

Elejtette a vaskót. (Későn érkezett.)

Jól elhajintotta a kalapácsnyelet. (Hazudott.)

Éjnye, tán nem mozdottál ma, vagy tán zsirossat ettél, hogy úgy elcsúszott a szád. (Aki kétértelműleg szól.)

Tengeti magát. (Íl úgy, ahogy l) — Nekem acs csak sillom (= könnyű).

At tuggya, akki a lovat hajtya. — Kondás dóga a disztóforgatás. —

Kántor tuggya, mit ínekel. (E három utóbbi mondást akkor használják, ha valaki a más dógába szól.)

Ű csinál ab bajt, oszt másra keni. (Döge, Szabolcs vm.)

Szöllöt gyomlál: kacsozza. (Szekszárd.)

Megütötte a köd a gyümölcsöt. Tavasszal, alig virágzás után, a gyümölcs-ejlődés kezdetekor sokszor köd van s ilyenkor a termés lehull. Szekszárd.

Kikupálódott ez a kis leány: kifejlődött, átment a leánykorba.

Csonka csütörtök: a húshagyó keddet követő csütörtök.

Id. R. VOZÁRY GYULA.

II.

Ollan (olyan, sokszor ojan), mind a Töldi Miklós lova (görhes). Mít kajabász ? MÉR kátoz ? (miért kiáltoz ?) Ojan, mint Mózes a moslékba. Szebb a páva, mind a pulka rud rud rud (Mikor bosszantják a pulykát). Buta, mind a tud, mind a föld, mind a ladaméri országut. Nem mindig papsajt ! (Nem minden sikerül). Lesi, mind a zsidók a Messiást. Annyi a píze, mind a béka tolla. Teszi magát, mind az olajos korsó a pócon (affektál). Majd ha fagy bucsukor ! (Bucus nyáron). Dolgozatos legények, hónap lesz a vásár. (Siettetés.) Kinyilik a bicskám (Mikor valaki nagyot mond). Mosolyog, mind disznó a moslékra. Affektál, mind a vaszari malac (Győr). Pállott száját hagyítál (A meszelésnél a szobasarkot nehezen lehet kimeszelni. Ezt nevezik pállott száznak).

Győr vidéke.

SZARVAS ARNOLD.

Tájszók.

I. Tárkányi tájszók.

ájkal: asztám min ájkál att a verem-
vágóvá

ajnyéz: mas jütt haza Doberdörű,
mesél is az ajjanakat, hogy nem
győz az ember ajnyézni

batut: bolond, ostoba; asz gandájja
anyád, hogy ajjan batut vagyok én,
hagy járak ide mindétig vizé!

bébún: bébúná a szemit [a kapú
büff: eccé csak büff! nagyot csattant
adacselekszik: fijam, te idecselekedté,
vezs le a gatýadat, hánd az ágy
alá, asztán vigyé rád mást

eccertibű: a gyermek min megette,
eccertibű min

er: er dógadra, ertek é fájé az erdőre
erisz: ereszt

fériszt: vízzé a levest, ű fériszté
erűlkedik: erőködik [a punkáru

facsar: ésszűfacsará a kalapat, asztán
bédugá a zsebibe

farmázat: tuggya é, mit beszél, min-
dig van a szavának farmázata

feszít: vett magának új ruhát, csizs-
mát meg duhánt, osz feszített min
nicsumpikk

fűtő: konyhatűzhely [tatta
hajt: hajít: a buzdigánt kűzigbe haj-
hejzet: eccé memmeg ára izélnek,

hagy mennyenek szerencsét pró-
bálni mas mán párastú; kaptak űk
memmeg hejzetet [vagy

éiszem: inkább éiszem, hogy erősebb
éirvintelenít: er az üdvígyhe, maj

éirvinteleníti a, sz az a mestersíge
fészmel: azak mijenn aluttak, nem
izél: l. hejzet [iszmeltek fé

kapírgálódik: émene a veremvágóvá
a kutha, megín kapírgálóda att

krámpács: ada mene a krámpácsal,
ékezdé vásni az árkat szílesebbre

krámpácsol: az udvaran kezibe akatt
egy krámpács, ékezdé vele a kútat
kérűkrámpácsalni [marha

lapatt: a lucernátóí felfűvódott szarvas-
legislegtelen leg-: há hun keresed
mán! muntam, hogy att van a leg-
islegtelen legájján!

nicsumpikk: l. feszít
megnyamaradik: maj megnyamaradik,
ajjan nehezen hazza

ódalast: rám ugratt, mind a macska;
ém meg hirtelen kicsaptam a kezem
űgy ódalast, eccére fűhengeredett

panka: van a házam előtt egy panka,
ha valaki leűl oda, ne tuggyík
annén fékelní

pánkó: vót att annyi béles pánkó,
hagy tán sohase tutták megenni

pillog: a szemével jóváhagyóan, bele-
egyezőleg pislog

rappantat: vala att egy rappantat
nagy kád; a mek kezdé futni
rappantat jó

rímisztó: lehet is annak beszólni,
rímisztó makacs egy ember a!

kisikerít: fene, aki eszi! ajjam mijen
bémene az a kis szálka a sarkamba,
hagy egisz dilután piszgálgattam,
mire ki tuttam sikeríteni

sikeredik: csak nem sikeredik a ka-
mám, hjába paróbűlgattya

megszurgál: a szederindák ugyancsak
mekszurgálták az erdek talpát

usztít: ékezdí usztitni a kutyákat
vás: l. krámpács

kivás: kivásta a belit a kenyírnek
vetűlkedik: úgy neki vetűlkedett, hogy

elík tuttam utűllírni

vílekedik: hallgatta, hallgatta a beszí-
det, aszt ű is hazzá vílekedett,
hagy há lehet biz a!

II. Fogaras.

kasztli: sublót, szekrényféle.
 borsató: „sató“, borleves.
 bórsvivar: hósvivar, (szivar: cigaretta).
 hógojó: szögomolyag.
 griffli gyny: palavessző.
 csiklint: csiklandoz.
 nyuszi (-füles): nyúl.
 tökfedő (újabb, tréf.) = kalap, sapka.
 sisi-sisi: összesúgtak.
 megtép: tollától megfosztja — leölt
 libát, kacsát, csirkét stb.
 méjleszt: megforráz, csirkét, sertést.
 cipp-cupp: a csokolás gúnyos utánczója.
 bébónyal: erősen betakar valakit (gyer-
 meket) kendőbe.
 pipikrájcer gyny.: kőményseprő („Pszt!
 csend legyen me jó a p.“). [kert“).
 ótovány: oltvány, csemete („Ótovány-
 kápolna: bemélyedés valami állvány-
 vagy szekrényben, (kályhában ahol
 melegíteni lehet).

párkány: a veteményagy széle.
 léniás: sorkatona (Linien -).
 szabógallér: vízleves tésztafélével
 árvalaska: vízleves laskával.
 mámaluk: ügyefogyott, bárgyú.
 báliga (oláh: báligã): tehéntrágya.
 história: tkp. -féle; de az előtte álló
 szó bizonytalan jelentésű (Pl.: „va-
 lami tanár-história járt itt“ (= talán
 tanár-féle ember lehetett az, aki
 itt járt).
 ármerájzender: úriruhás kéregető
 (koldús).
 permuter gomb: gyöngyház g.
 megtörik a hideg: hirtelenül enyhére
 változik a hideg.
 kitar: eltart, pl. cipő, cipőfűző, kalap,
 ruha stb.
 cukikása: ludaskása (gyny.).
 picu: tréf. macska.
 pisztoj: hosszunyaku üvegpalack.

PARÁSZKA GÁBOR.

III. Gömör vm.

Anygyálbegyereő: krumpliból készült
 Ártányi: jártányi pl. erő. [tészta.
 Azomma^odonn: tüstént.
 Bajtli: kézi bőrónd, kisebb fajta.
 Badar, badaj: bolondos.
 Bakkán = zakkán.
 Báklaos: megcsöknyösödött ló.
 Bányák: balkezes.
 Bárboncás gyivák: garabonciás diák
 Beheg: bég. [részegedik.
 Bekap, bekácápitã, benyakál: meg-
 Bibor: a disznó vékony bele.
 Birizgöl: bolygat.
 Bizgát: piszkál. Köz.: Ne bizgásd
 Baosi: tetű. [ã . . . t, mert bidős.
 Csántusz: pálinka.
 Cséve: sóska.
 Csípdált: szakgatott pl. tészta.
 Csimmeszt: felakaszt, felaggat.
 Dromédár: idomtalan.
 Drábális: erős.
 Dug: töm.

Ellantol: elmegy.
 Elmismásol: elcsavar.
 Fázajt: fáztat.
 Fécédulás, fékgyelmű, fékerekű: bo-
 Fêreő: oldalról. [londos.
 Finga^oka: fűzfafütyülő.
 Fogonik: fogamzik.
 Focskos: fazekas.
 Gíga: gége.
 Giringy: görény.
 Gyútbêlű: nagyehetős.
 Háj: eresz. Csöpég ah háj.
 Hájnáljárás: a násznép hajnaljárása.
 Hándá-bándá: össze-vissza pl. beszéd.
 Himpli-humpli: tedd ide — tedd oda.
 Hívél: hül.
 Hódút: bolond.
 Inasos hús: inas hus.
 Jêzulájfã-fã: karácsonyfa (németül
 Kálabinã: sátorfa. [Jesulein ?)
 Kãmpã: egy labdajáték neve.
 Kãvács: kavics.

Káopiszta: nyalakodó.
 Kukorog: guggol.
 Kustog: alattomoskodik.
 Leggyent: legyint.
 Pecsik: bögöly.
 Pázdérvá: pozdorja.
 Porzsol, porkál: pörköl.
 Pusi: malac.
 Rángász: rendetlen.
 Re'sze: rásza.
 Ra'ozánt: józan.
 Sárhá: aki sokat dolgozik.
 Séppég: lassan jár.
 Seggönüle^ő tolváj: ügyvéd.
 Síkáll: mángorol.
 Sikkád: elvész.
 Sillent, filent: hazudik.
 Slikk: vak.
 Suhol: sulyol.
 Súk: sulyok.

Gömör megye.

Sutty: félreeső zug.
 Szédérce: dülönév.
 Szérpöcsénye: áldomási pecsenye.
 Tájtyi: véres hurka.
 Tánigát: ingerel.
 Tátompille: bámész.
 Tirhít: takarít.
 Trubuk: párna, mibe még tollat gyűjtenek.
 Tutyu-mutyu: ügyetlen.
 Űsztürő: kis vaslapát, amit szántás közben használnak.
 Űttete^ő: toldás a kimért húshoz.
 Válta^o munká: készre csinált munka.
 Váktetyű: megkeményedett bőr, mely folyton viszket.
 Vendégmárásztá^o: nagy bot.
 Zágít: szűk sikátor, zúgút.
 Zákkán: zökken.
 Zákoga^o: rázós.

BALÁZS LAJOS.

IV. Kaposvár.

sipatú: sir.
 bürke: bőr.
 hékás: hé!
 kolompér, kolompértos: burgonya.
 esajbók: görbe.
 cvirkli: körző.
 csontász: csontszedő.
 gépel: csépel.

kikurgyálja: kikiabálja.
 megkarmicsúni: megkarcolni.
 mozzánna: üvegkorsó.
 obbony: ruha.
 süveny: sövény.
 lülüs zsidó: rongyszedő zsidó.
 kákata: mondta, kérte.

KUN KÁLMÁN ÁRPÁD.

Gyermeknyelv.

I.

bábó: láb.
 béce: könyv. [hozzányúlni.
 bibi: fáj, vagy: nem szabad oda v.
 bibis: sebes, seb van ott.
 boci: bornyú, tehén.
 bojó: gyümölcs.
 bū: menjünk ki! (Ugoicsa.)
 cici, dicit: csec, emlő.
 csucsuj: aludj.
 csicsós: szép; csicsés is.
 csócsa: étel.
 csócsáld meg: e'ld meg.

csücsül: ül.
 kácsi: kalács. [kalka!
 kalka: kalács és hold, mutatják: nē
 kókó: kés.
 kucsó: kéz.
 má-má v. nyá-nyá: anya.
 manka: malac és mancsi!
 pa-pa és popa: kenyér.
 pá-pá: apa.
 picc: forró!
 pici: hús.
 pityke: gomb.

puszi : csók.
tente : feküdj !
tü-tü : víz, ital.

tyu-tyu : tyúk.
várá : várjal, megállj.
zsizsi : meleg, tűz, lámpavilág.

Általában Ugoicsa, Szatmár, részben Hajdú vármegyében.

Id. R. VOZÁRY GYULA.

II.

bubus : tehén vagy ökör.
ésése : szép.
csicsija-bumbuja : bölcső.
gugyigó : bugyogó (Irtás).
lábintó : láb.
Jécencöl, letentél : lefekszik.
fingó : palacsinta (Irtás).

nagrág : nadrág (Irtás).
papál : eszik.
popa : kenyér.
tente ! : feküdj le !
tokló : kottló (Irtás).
tütü, tütü : víz, v. vizet !

Ahol a hely nincs megjelölve, ott Szalonta értendő. V. ö. Ny. F. 69 : Szalontai Nyjárás.

OLTYÁN SÁNDOR.

Diáknyelv.¹

A mi kedves és buzgó híveink egyre újabb anyaggal bővítik a magyar diákszótárt, amely az eddigi gyűjtéssel máris meglepően gazdagnak mutatkozik. A gyűjtőknek serkentőül szolgálhat, hogy néhány napilap a múltkor kapott adatokat leköszölte a „T. L.”-ből.

A *nyiregyházai* diákszólásokat *Paczauer* Ervin főgimnáziumi tanuló kötötte bokkrétába²: *adjutáns, ordinánc* = aki a táblát törülgeti, tanároknak az ajtót nyitogatja sat., *bebikázni* = négyesre felelni, *bifla* = nehéz felfogású, *doktor úr* = a pedellus, *kirántani* = váratlanul felelni hini, *szedő-gyerekek, vágó-gép* = aki sokat — értelem nélkül — tanul, *manó* = széljegyzetek (szavak, fordítás) a könyvben, *páholyok* (földszintiek és emeletiek) = a földszinti és emeleti folyosó ablakai, ahonnan nyárban az udvaron folyó tornázást, télen a hógurulyázást szemlélik, *peregrinus* = aki sokat csavarog az utcán, *pocos* = alsóbb osztályba járó, *Pusi, Jónás* (a viziló után) = kövér fiú, *Aunye be jó, cifra, dufla* = mondják, ha valamiben kételkednek, *uzsorás, banhár* = akinek sok pénze van, „*jóképű gyerek*”-nek a gézengúz diákat nevezik.

A *budapesti ev. ref. főgimnáziumban* mondják: *úr* = pedellus, *kőbányai* = kövér diák, *jámbor* = rossz diák, *piszkaja-rajz* = vastagon kihúzott rajz, *jól lát* = ha felelés alatt valaki a könyvbe néz, *a vég felé közeledni* = bukás szélén állni, *cigány* = aki hegedülni tud, *szerencsétlen* = az osztályba jövetelkor a hetedik, *hajszálon függni* = ³/₄-re állni, *vili* = villanyos vasút, *sírásó* = a nagy fejű, de kis testű diák, *ausis* [aus ist's] = elég ! (Gyűjtötte *Horváth* Dezső.)

A *szarvasi főgimnáziumból* küldötték a következő szólásmódokat *hacsa* = szekunda, *széna* = jó osztályzat, *plac* = padok előtt levő tér,

¹ Mikor Dobos Károly diákszótára megjelent (A magyar diáknyelv szótára 1898), a Gál Mózes szerkesztette Tanulók Lapja serkentette a diákokat az ilyen kifejezések összegyűjtésére, közölt is többször efféléket 1899-ben. Néhány érdekes közleményt ezúttal újra lenyomatunk. — A szerk.

² Később Pártos Ervin volt a neve és hősi halált halt. — A szerk.

oxlevél = oklevél, *brenu vagy prenu* = cigarettavég, *peták* = pedellus, iskola-szolga, *libatorium, libavár* = leányiskola, *gólya* = magas növésű, hosszúlábú diák, *brenu vagy prenu-vadász* = így hívják az olyan diákokat, akik tíz perc alatt vagy óráközökben cigarettavégeket kérnek, *korpa, krumpli* = diák (különösen az inasok hívják így a diákokat).

Selmecbányáról, e régi diákvárosból, hol „kamarák“-ban laknak a műzsafiak, szép számmal közölt adatokat a Szótár. Ám, hogy az anyag még nem merült ki, bizonyítja amaz összeállítás, melyet *Beliczay* Zoltán lyceumi tanulótól kaptunk. Eszerint *beadni* valakinek = kárára tenni valakinek, *beda, bedel, bedák, peda, pedel, pedák* = pedellus, *bizli, bizlyi* = biztosan, *burcli* = 10 vagy 20 filléres hosszúkas kenyér, *cvikla* = a longában kiegészítő játészó vagy aki a „cékát“ üti, *duhaj* (hajdú) = rendőr, *gali* = galuska, *grundolni* = fenékiig kiüríteni a poharat, *guberálni v. gubázni* = fizetni, *házi* = szállásadó, *Hozsekia* = korcsma, a tulajdonos (Hozsek) neve után deákosítva, *vinum Hozsekiánuu* = hozsekiából való bor, *kamara felszentelés* = az év elején a legelső szombaton rendezett multság, melyet a kamarások (együttlakók) rendeznek, *kopos* a diák, ha társára szorul csak valamiben is, *krámi, krámec* = pékbolt, *megvillanyozni* = két kéznél fogva ráncigálni (jelszó: villany neki!), *nyaki* = nyakleves, *pateni, palyi* = jó (akkor mondják, ha valami sikerül), *pincs* = kemény kalap, *portás* = ételhordozó az alumneumban, *repkár* = túróci diák, *száli* = szálloda, *szedni* = játékhöz játékosokat választani, *trityi* (a mutyi mintájára) = mikor hárman vesznek vmit, *Zerinvár* = diákkamara neve.

Családnevek.¹

I.

Ámon. Aracs. Árki. Badár. Basa. Batai. Bence. Benes. Benke. Boli. Borza. Bögri. Czita. Czövek. Czuni. Cseke. Csepeli. Csiga. Csirke. Csőre. Dani. Dobi. Dobszai. Dóra. Dömös. Edelényi. Eghi. Francizi. Frányó. Gyenis. Gyurica. Harci. Heréb. Hernádi. Hitre. Jandó. Karapáncsi. Karaszi. Kárász. Kásádi. Kettős. Kéméndi. Konrád. Kozári. Márk. Meszes. Miskó. Nérei. Niki. Ordas. Pallag. Pancsor. Panta. Peti. Pölöske. Rab. Rák. Sokác. Sovány. Sipőcz. Szekeres. Szomor. Szösz. Szuk. Tahy. Takaró. Tantos. Tasy. Telekes. Tóbiás. Toldi. Tordai. Ugrai. Ugrósi. Ujj. Ujpál. Utri. Vonyó. Zanati. Zseni.

Mohács és vidéke 1907.

LONDAI LÁSZLÓ.

II.

Foglalkozást, állapotot jelentő családnevek: Béres. Csikós. Csordás. Főző. Faragó. Kapitány. Kapás. Ökrös. Pasa. Pap. Rab. Törő. — Tulajdonságot jelentő családnevek: Borsos. Borsós. Cseppentő. Csikos. Csipás. Cudar. Disznós. Dürgő. Gáncsos. Garasos. Gyökeres. Hagymási. Kecskés. Kupás. Nemes. Ormós. Örlős. Szendei. Ugró. — Vegyesek: Aggod. Bene. Berki. Csenda. Czina. Csobi. Csobány. Csőreg. Csipaja. Décei. Dusa. Farkas. Gál. Gáncsos. Géz. Hollai. Jusz. Kupai. Kónya. Léka. Mile. Mósik. Muksi. Mándi. Pallagi. Perge. Sáfrány. Sallaji. Síje. Szőledi. Summási. Sujmosi. Vadai. Vitáris.

Karcag.

KIMNACH ÖDÖN.

¹ A közönségeseket mellőztük. — A szerk.

Helynevek.

I.

Halárrészek. Nyomás. Főső-szállás. Kalapár (Kara Pálé vót). Bodoglár. Tajó. Busa-homok (erdő). Eresztő. Kis sik. Hosszú sik. Zsana. Bogárzó-tó. Citrus réttye. Tabak-telek. Hordós lapos. Kű-kút. Mérges. Balota. Nagy rét. Farkas högy. Fűzfás lapos. Sasheverő. Góbbó járás. Zákány lapossa. Alsó-szállás. Kisz szállás. Tüskés major. Fűzes. Könyér váró högy. Cifra högy. Kúti högy. Csöngős zsidó pusztája. Kettős kopoja. Bótás högy. Csicsvai högy. Dakó. Kis telek. Inoka. Inokai tó. Fejjer tó. Város erdeje. Várhely lapos. Templom högy. Kalapos. Róka likas. Vaska. Debeák. Rekettye. Szarkás. Akó sik (akol sik). Árgyélus kertye. Bogárzó járása. Bánegyháza. Főső kistelek. Gyúdi sik. Sóstó. Karányi sik. Fejeték. Gubodi sik. Ipar. Lenes kert. Fekete fődek. Fekete högy (Kinizsi itt verte szét a fekete sereget s a Sóstó partján temettette el halottjaikat. Ma is vet ki ott az eke koponyákat. Magam is szedtem össze egy kendővel). Ződ högy. Kun halmok. Pirtó. Góbbój kút (itt árulták a göbolyókat — messze a várostól). Zsombós tó. Dávid kaszálló. Láda homok (itt egy láda kincset találtak). Simon sömlyéke. Tázlár. Kötöny. Harka. Bócsa.

Halas.

KOMJÁTHY SÁNDOR.

II.

Szántóföldek. Temető alja. Halál-út (Ezen földek között viszik ki a temetőbe a megholtakat). Lucernás. Pótlás-pusztaja. Hosszú-kötelek (Azért nevezik így, mert itt keskeny szántóföldek vannak s hosszan terjednek el). Gát. Kosuthné (Pl. Hova mécc? A Kosuthnééba aratnyi. Hol vaótatok? Kötynyi vaótonk a Kosuthnééba). Kis mogyorós. Kenderföld. Mogyorós-óldal. Dombközi (két domb közt levő szántóföldek). Bakföld. Málmihály-pataka. Nagy mogyorós. Pipis-tető (magas domb tetején levő földek).

Erek, folyók. Túróc. Susa. Rásipatak. Sós-kút. Csapás.

Rétek. Szilas-rét. Viz-közi (Pl. Honnét gyöttök azokkal a kaszákkal? A vizközirő'). Susa. Sáros-rét. Berekalja. Malom-rét. Kelecsén. Bödrög.

Erdők. Vércsetető. Pusztatető. Akasztó (magas hegyen levő erdő, a hozzájuthatás felette nehéz, a fás szekér itt sokszor megakad). Falué (t. i. a falu erdeje. Pl. Hova mécc? A Faluéra ménék ebb' a hamvasba egy kis fát szegynyi, mert ojan kuruc idő van, hogy jobban elkel a fa, mind a kenyér). Kelecsén-gaz.

Utak. Tőtés. Simonszög. Jakabszög. Anderkószög (e három nevé onnan kapta, hogy az ott lakók legnagyobb részt vagy Simonok, vagy Jakabok, vagy Anderkók). Kacsaszög (Ez utca mindig sáros és oly mocsolyák vannak itten, hogy még nyáron is kedves helye a rucának).

Otrokocs (Gömör m.).

P. JUHÁSZ LÁSZLÓ.

III.

Avas kút. Biróficere. Borzás. Cserkülű. Décsifüve. Egerhíd. Egreságy. Far. Gacsi. Göci. Hanga. Hagyó. Hermány. Hídegkút. Hoportyok. Hosszú. Istινό. Kereszthegy. Langadár. Margittölgye. Nyirmege. Olomhegye. Omlás. Papfüve. Rikottyú. Sulymostó. Szénáságy. Tormás-híd. Varjas.

Magyar-Péterlaka (Maros-Torda m.).

BENKŐ GYULA.

ÜZENETEK.

A. L. Dacára a dacárandóknak: ezt a tréfás kifejezést tudtunkra Mikszáth Kálmán és Tóth Béla használták (ilyen kifejezések mintájára: *kivéve a hiveendőket, exceptis excipiendis* stb.). Így írja Mikszáth az Uj Zrinyiaszban: „A földtehermentesítő bank vagyoniilag szilárd alapon áll, dacára a dacárandóknak“ (eh. a veszteségek dacára v. a hiesztelések dacára).

P. N. Montenegro. Kegyednek van igaza. „A püspöknek *egy tempóját elbeszélék*“ — ez kifogástalan magyarság, s aki így beszél, az éppen jó nyelv-érzéknek adja jelét. Itt ugyanis *egy tempóját* határozatlan tárgy; ellenben a püspöknek *a tempóját elbeszélék*, mert itt határozott a tárgy. Így mondjuk: *ellopták egy lovamat v. két malacomat* (t. i. a többi közül), de: *ellopták a lovamat v. a két malacomat*. Böven szólt erről a sokszor vitatott kérdéstről a Nyr szerkesztője a Bp. Szemlében 1916.

G. S. azt írja, hogy ő a *nagyméltóságú* helyett *nagyméltóságost* használ, mert hisz azt mondjuk: *méltóságos, hegyelmes, fonséges* stb. — Hát hiszen nem mondhatjuk, hogy *nagyméltóságos* valami nagy hiba volna, mert *méltóságos* csakugyan hasonló melléknévi viszonyt fejez ki s néha előfordulnak ilyen összetett melléknevek is: *nagyszakállas, nagyhatalmas* (pl. egy költeményben: Török császár, nagyhatalmas, szeretnéd, hogy nyugton alhass?) stb. Mégis az általános nyelv szokás az összetett melléknevekben -s helyett -ú ű képzőt alkalmaz: *híres*, de *nagylírú*; *izes*, de *jóízű*; *színes*, de *rózsaszínű*; *lábás jószág*, de *négylábú állat*. Ez a jóformán általános szabály a *nagyméltóságú* megtartása mellett szól. — Megemlíti azonban, hogy valamint ha jalandó volna az ember a *méltóságos* kedveért *nagyméltóságost* mondani, éppúgy kezdik egy pár év óta a tudományos mintájára azt mondogatni *természettudományos* gondolkodás eh. *természettudományi* stb.

F. Szó sincs róla, hogy az *erdől* ige (*erdőlés, erdőlő*) hibás képzés volna s hogy -ól ōl végű igéink ne volnának (csak -ol ōl stb. végűek). Igaz, hogy *patkólás* helyett *patkolást* mondunk, de ez csak utólagos átalakítás a gyakoribb -ol végzet hasonlóságára. *Sajtol, akol(ó-fa), jövendől* is így alakult át, mert eredetileg kétségkívül *sajtó-l, akó-l, jövendő-l* (jövendőt mond); ezelőtt *jövendől* is gyakori írásmód volt, hosszu ō-vel, így pl. Aranyánál is, Toldi 12:18 „nem megjövendöltem?“ noha az 1. kiadásban uo. „megjövendöltem“. A régebb nyelvben *ollól* is van (ma *ollóz*) s a mai nyelvben *szajkol* eh. *szajkól* (M'lsz). — Vö. még: *fésű-l, árú-l, becsű-l*, régente *féső-l, áró-l, becső-l*, s ugyanigy *tanó-l, ma tanul*.

J. A. Elválaszt eh. *megválaszt* nincs ugyan általános használatban, de egyáltalán nem volt igazuk azoknak, akik hibáztatták (l. erről Nyr 1:103, 146, 150, 296, 3:317). A NySz-ban is sok bizonyító példa van, hadd járuljanak hozzájuk a köv. régebb s újabb idézetek: Ime négy fő legént elválasztának, követségén királhoz bocsátának (Tinódi 185). Bóldog, akit te elválasztál fogadván házadban (MA 65. zoltár). Vezeti az ő elválasztott híveit (Csúzy: Sipszó 71). Számodra elválasztott érdemes szeretőd (Bárczi Munk. 8 b:96). Szemerét évek előtt elválaszthatták volna, ha most elválasztották... Szabálya az Akadémiának csak olyan embert választani meg, ki könyvet adott ki már (Tompá M., Figyelő 11:145). Elválasztásomról senki sem kételkedett (Arany lev. Pet., képviselőválasztásról van szó). — Még egy érdekes használata

van ennek az igének s ez az *elválík* igéével függ össze; egy példa a NySz-ban is: „dirimo C. Elvászattanak a pörlekedések: dirimuntur lites (Illy. Préd.)“ vagyis: majd *elválík*, ki nyeri meg a pört. Te magad tarthatsz meg, csak te veszhetsz el is, válaszd el most egyiket (Balassa B. 182). Majd a kétes ügyet fegyver választja el (Czuczor Költ. 1:203). Es kommt darauf an: attól függ. a választja el a dolgot (Márton J.; így pl. még Orczy: Költ. Holmi 138). — Ugyanilyen jelentésbeli átvitelt mutat a latin *dirimo* s a német *entscheiden* azaz elválasztani az igazat a hamistól.

K. S. Ballagás = lassú járás egyenletes úton. *Baktalás* = ugyanaz; de inkább rögös, egyenetlen úton (így is mondják: bakdácsolás, bukdácsolás); *Bandúkolás* = lassú járás bizonytalan céllal, talán leginkább tépelődéssel, gonddal, szomoruan. A három szó jelentése közt a különbség nem annyira értelmi, mint inkább hangulati. — Hozzászólást szívesen vennénk.

Z. S. A *gölem*-re von. üzenetünket (46:200) helyre kell igazítanunk. Igen illetékes helyről figyelemztetnek bennünket, hogy *gölem* igenis héber szó, már a 139. zsoltár 16. versében előfordul s a későbbi héberségben is (jelentése: tökéletlen, idomtalan). A szláv *golem* hasonlósága tehát különös véletlen.

J. Ly. „A nagy adócsatában láttuk *reneszánszát* a magyar polgári önértetnek.“ Igaza van, ez nem természetes magyar beszéd. Helyesen: föltámasztását, újjászületését.

Javítani valók. Schuchardt H. cikkében 137. l. 3. s. al. eh. „hát egyszerűen rossz“ olv.: hát egyszerűen jó, egyszerűen de jól. — 140. l. 5. s. olv. olasz *pauroso*, 10—11. s. olv. nem rokonértelmű *eine fürchterliche G.* — A 197. lapon közölt helynevek nem Pápáról, hanem Sümegről, tehát Zala vm.-ből valók.

T. K. Gratulálunk a gyors haladáshoz.

Beküldött kéziratok. Váró G. Németességek Jókainál. — Györffy I. Törvényszéki stílus. — Barta Eszter, Czuppon Elek, Huhn Gy. Népnyelv. — Öreg T. Szabadna stb. — Kovács A. Analógiás új szók. — Kovács M. A lesz ige használatához. — Parászka G. Került helyes szavak stb. — Germanista. A személynévmás. — Mariánovics M. Indulatszók személyraggal. — Trencsény K. Ibolya-láb stb. — Somogyi G. Káplár Kovács. — Verő L. Egy vándor magyar.

Új könyvek és füzetek. Klemm A. Mordvin szövegek (Kny).

Buday Barna: A Köztelek szótára. A szakirodalomban használt... helytelen kifejezések és ezek megfelelői. (Bp. Pátria ny. Ára 2 K.)

Csorba F. Jogi életünk szavairól. (A m. jogélet könyvtára 12. A M. Jogélet kiadása. Budapest, Gyár-u. 1. 8r 40 l.)

A pannonhalmi főapátsági főiskola évkönyve az 1916—1917-iki tanévre. Közzéteszi dr. Zoltvány I.

Divald K. A M. Tud. Akadémia palotája és gyűjteményei. (2 K.)

Décsi Imre dr. Ember, miért vagy ideges? (Bpest, Dick Manó kiad.)

Herczeg F. Tűz a pusztában. (Singer és W.)

H. Fekete P. Arany és Petőfi barátsága (Kny.).

Thomsen V. Une inscription de la trouvaille d'or de Nagy-Szent-

Miklós (Kgl. Danske Videnskabernes Selskab).

Iskolai értesítők: Veszprémi kat., pápai és halasi ref. főgimnázium!

Győri áll. tanítónőképző.

46. ÉVFOLYAM.

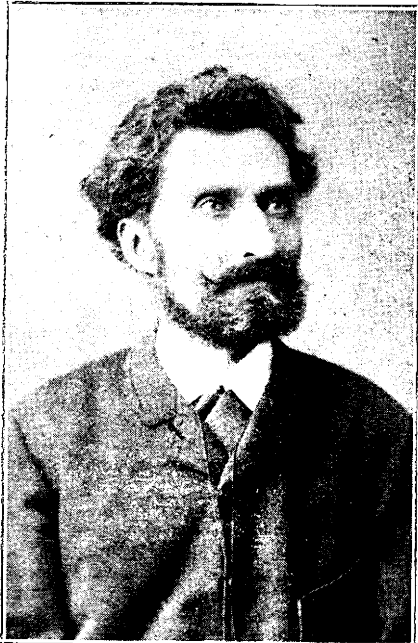
9.-10. SZ.

1917. NOV.-DEC.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR
FOLYÓIRATA

SZERKESZTI ÉS KIADJA:
SIMONYI ZSIGMOND
A MAGYAR TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA RENDES TAGJA

SZERKESZTŐ- ÉS KIADÓ-
HIVATAL: BUDAPEST, IV.
FERENC JÓZSEF PART 27.

Szarvas Gábor

TARTALOM

Műveltségbeli nyelvrokonság. <i>Simonyi Zsigmond</i>	249
A magyar hadi műnyelv történetéhez. <i>Simai Ódön</i>	253
Szóegyeztetés az alany és állítmány közt történeti szempontból. <i>Klaniczay Sándor</i>	256
Három Arany-szó. <i>Viski Károly</i>	263
A magyar-szláv nyelvviszonyhoz. <i>Mariánovics Milán</i>	257
Az új helyesírási javaslatához. <i>Zolnai Gyula</i>	273
Gocnód. <i>Wertner Mór</i>	282
Nyelvművelés	284
Divatos okhatározás. <i>Antibarbarus</i> . — Nagyméltóságú vagy nagyméltóságos? <i>Gulácsy Sándor</i> . — Németeségek Jókainál. <i>Váró Gedeon</i> . — A helységnevekről. <i>M. Kiss Lajos</i> . — Ajánlható szók. <i>Id. R. Vozáry Gyula</i> . — Analógiás új szók. <i>Kovács Asztrik</i> . — Került helyes szavak. <i>Parászka Gábor</i> . — Mennykőgyár Aradon. <i>Somkúti</i> .	
Magyarázatok	290
Nem sajtóhibák. <i>Simonyi Zs.</i> — Vándor magyarok. <i>Verő Leó</i> . — Az EtSz-hoz. <i>Viski Károly, Oltyán Sándor</i> . — Semencyn. <i>Wertner Mór</i> . — Félreértett szók. <i>Germanista</i> . — Csépké. <i>Simonyi Zsigmond</i> . — Fegyvernök. <i>Kovács Márton</i> . — Tájszókról. <i>Mariánovics Milán, Löw Immanuel, Parászka Gábor</i> . — Pótlások. <i>Parászka Gábor, Vozáry Gyula, Simonyi Zs., Mihályfi József</i> . — Akasztófa. <i>Kallós Ede</i> . — Három Arany-szó. <i>Viski Károly</i> . — Helyreigazítás. <i>Erdélyi L.</i>	
Egyveleg.....	296
Magyar hadi nyelv. — Vitéz. — A harctér szavaihoz. <i>Parászka Gábor</i> . — Mikor Arany jobban ki tudta magát fejezni németül, mint magyarul. <i>Trencsény K.</i>	
Népnyelv.....	298
Tájszók. <i>Bartha M. Eszter, Ketskés Gy., Zs. Hamvai Lenke</i> .	
Üzenetek.....	299
Tartalomjegyzék és szómutato	301

Egyik legkiválóbb napilapunk írta nemrég, hogy „ha majd egyszer művelődésünknek valamelyik történetirója elfogulatlanul be fog számolni Magyarország háború alatti irodalmi mozgalmairól, bizonyos meghatottsággal kell majd megemlékeznie főképpen azokról a szaklapjainkról, melyek nem kisebb mértékben, mint a külföldön, nálunk is időszakonként megjelennek. E szaklapok kiadói, a nagy papírhiány és a nyomdaipar tevékenységére bénítóan ható más egyéb bajok mellett is mindig azon iparkodtak, hogy a tudományos körök igényeit kielégíthessék és lapjaikat, ha némi késéssel is, de annál gazdagabb tartalommal megjelentethessék.”

A Magyar Nyelvőrnek is elképzelhetetlen akadályokkal és hallatlan drágasággal kell küzdenie, s a legnagyobb áldozatoktól se riad vissza, csakhogy teljesíthesse kötelességét s a nemzeti nyelvünkért égő tüzet el ne engedje aludni. A mi nagy áldozataink fejében kénytelenek vagyunk ezúttal hazafias előfizetőinktől is némi csekély áldozatot kérni: az évi előfizetés az eddigi 12 korona helyett most 15 korona lesz.

Legközelebbi füzetünk februárban jelenik meg.

Előfizetés a Magyar Nyelvőr 47-ik évfolyamára:
Egész évre (január-december) 15 korona.

Tanárok, tanítók, tanulók, lelkeszek, falusi iskolák
ezentúl is féláron kapják.

Középiskolák segédkönyvéül engedélyezve 1908/94079. szám.

Helyes magyarság

a hibás kifejezések, a kerülendő idegen szók s a helyesírás szótárával.

Irta Simonyi Zsigmond, a „Magyar Nyelvőr“ szerkesztője.

Tartalma: Bevezetés. — Helyes mondat szerkesztés. Az egyszerű mondat fajai. A mondatrészek szerkesztése. A szórend. Az összetett mondat. — A szók, szólások és szóalakok használata. A szók megválasztása. Idegen szók, nyelvújítási szók, tájszók. Rokonzélmű szók. Szólások. A beszédrészek használata. Igeragozás, névragozás. — A helyes kiejtés és a helyesírás. — Szótár. (A szótári rész 111 lapra terjed.)

8-adrét alak, 212 lappal. = Ára egész vászonkötésben 3 kor.

Magyar nyelvészet.

Irta Simonyi Zsigmond. — Középiskolák legfelső osztályainak és tanítóképző intézeteknek engedélyezve. — Ára 1 korona.

Középiskolákban engedélyezve 1905/1129. szám alatt. — Tanítóképzőkben engedélyezve 1905/2463. szám alatt.

Az új helyesírás.

A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter 1903. március 14-én 86. szám alatt kelt rendeletével kiadott magyar iskolai helyesírás szövege és magyarázata, bővített szójegyzékkel.

Irta Simonyi Zsigmond.

(Egyetlen magyarázatos kiadás, mely a helyesírási szabályoknak hiteles, hivatalos szövegét teljesen magában foglalja. Bő magyarázatával egyszersmind vezérkönyvül szolgál az Iskolai helyesírás című füzethez.)

Ára vászon borítékban . . . . . 1 korona 50 fillér.

Magyar Nyelvőr.

A régebbi évfolyamokból a következőket kaphatni kiadó-hivatalunkban:

I. kötet 1. kiadás	10 K	XVI–XVII. kötet	12–12 K
III.-tól IX. kötetig	5–5 K	XIX., XXI, XXII. kötet	5–5 K
XI., XII., XIII. kötet	20–20 K	XXIII. kötet	10 K
XIV–XV. kötet	10–10 K	XXV–XXXIV. kötet	12–12 K

Egyes füzet csonka kötetek kiegészítésére
— amennyire készletünk engedi — 1 kor.

SIMONYI ZSIGMOND ÉS BALASSA JÓZSEF

NÉMET ÉS MAGYAR SZÓTÁR

Első, német-magyar rész. Ára félbörkötésben ... 8 korona

Második, magyar-német rész. Ára félbörkötésben ... 8 korona

A két rész egy kötetben 15 korona.

E szótár nagy gondot fordít arra, hogy használója ne csak a szavaknak jelentését ismerje meg, hanem hogy tájékoztassa a nyelvtan legnehezebb kérdéseiben is. Minden egyes szó mellett közli a szokottól eltérő alakokat s útbaigazítást ad arra nézve is, hogy kell az illető szót használni az összefüggő beszédben. Megjelöli a német szavak hangsúlyát, és szükség esetén a kiejtést is. Igen nagy gondot fordít a német és a magyar nyelv szólásaira s ebben, valamint a nyelvhelyességre való törekvésben felülmúlja minden eddigi szótárunkat.

NÉMET ÉS MAGYAR ISKOLAI SZÓTÁR

Szerkesztette Simonyi Zsigmond és Balassa József.

Egész vászonkötésben egy-egy rész 3 kor. 50 fillér.

ÖZV. BENEDEK TELEFON- SZÁM 72-34 KORNÉLNÉ

PAPIRKERESKEDÉS BUDAPEST
V. KERÜLET, BÁTHORY-UTCA 15

POSTATAKA-
RÉKPÉNZTÁRI
KLÍRING- ÉS
CSEKK-KONTÓ
20608. SZÁM.

Papir, író- és rajzszerkek, irodai felszerelések; ügyvédi és kereskedelmi nyomtatványok, üzleti könyvek, névjegyek, levélpapírosok, eljegyzési és esküvői kártyák stb. kitűnő minőségben és a legjutányosabb árban beszerezhetők.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Bpest, Ferenc József part 27.

MŰVELTSÉGBELI NYELVROKONSÁG.

Irta Simonyi Zsigmond.

Beszélünk világnyelvről és világirodalomról, de a két kifejezés nem egynemű. Világnyelven mindig valamely egységes nyelvet értünk, még pedig vagy valamely mesterséges nyelvet, melyet a világnak közös nyelvénvé akarnak tenni, pl. az eszperantót, vagy valamely természetes nyelvet, melynek az illető nemzet műveltsége és hatalma folytán világraszóló fontossága van, mint pl. a németnek, angolnak, franciának (vö. Schuchardt: *Weltsprache und Weltsprachen* 1894). Ellenben a világirodalom nem valamelyik egyes irodalom, hanem mindannak az összefoglalása, ami a nemzeti irodalmakban világraszóló s amivel azok egymást kiegészítik és gazdagítják: a világirodalom „a nemzeti irodalmak fejlődési vonalainak egymás felé hajlását, konvergenciáját jelenti”.¹ S a világirodalom fejlődésében „az a csodálatos antinómia áll elénk, hogy a nemzeti irodalmak mind nemzetiebbekké, mind sajátosabbakká válnak és mégis mindinkább rokonulnak”.²

Efféle egymás felé hajlást, összehajló irányú fejlődést a nyelvekben is látunk, itt azonban mar nagyon kétes, hogyan férhet ez össze a nemzeti nyelvnek mind nemzetibbé és sajátosabbá válásával. Joggal panaszoljuk, mennyire ártott a mi nyelvünk nemzeti jellemének régebben a latin felé hajlás, újabban a némethez való alkalmazkodás. Igaz viszont, hogy a nyelvnek jó gyomra van, sokat meg tud emészteni, magához hasonítani: nemcsak egyes szókat, hanem egész szólásokat és mondatszerkezeteket is annyira beleilleszt a saját rendszerébe, hogy az idegen eredetnek minden nyoma elvész.

Annak az erős műveltségi kölcsönhatásnak, mely az európai népeket összeköti, igen nagy befolyása van a nyelvekre is. Már Miklosich megemlítette összehasonlító mondatában, hogy „bizonyos *neo-europaeismus*” hatja át és látja el közös elemekkel az európai nyelveket. Ezáltal mármost, azt mondhatjuk, a származásbeli nyelvrokonság mellett egy másfajta nyelvrokonság, a műveltségbeli nyelvrokonság keletkezik: a magyar nyelv pl. származásánál fogva finnugor, de műveltségi elemeinél fogva

¹ Alexander B. *Bpesti Szemle* 1915. Vö. Beil Eliza értekezésének ismertetését *EPhilK.* 1917. 383. — ² Alexander B. uo.

úgyszólván rokonságba került a déli szláv nyelvekkel s a némettel. A német is pl. ebben a tekintetben közelebb áll a román-franciához, mint Ulfilas germán-gót nyelvéhez.

A nyelvi kölcsönhatásoknak nagyfontosságú kérdésével először Schuchardt Hugó foglalkozott számos munkájában,¹ mostanában pedig egy svájci tudós, Schwyzer Eduárd, közölt róla elme-mozdító és tanulságos értekezést: *Genealogische und kulturelle Sprachverwandtschaft* (ilyen című gyűjteményben: Universität Zürich, Einweihungsfeier 1914. Festgabe der philosophischen Fakultät. I.). A kérdésnek fontossága igazolja, hogy az értekezést behatóan ismertetem, s ebben híven követem a szerző gondolatmenetét.

Ha nyelvrokonságról van szó, csak származásbeli rokonságra, az eredet közösségére szoktunk gondolni. Hosszú ideig a közös eredetet kutató és elemző nyelvhasználat uralkodott a nyelvtudományban, talán azért is, mert ezeket a kérdéseket a nyelvészet teljesen meg tudja oldani a saját eszközeivel s nem szorul semmi más tudomány segítségére. De újabban ismét ráeszmél a nyelvtudomány a történeti, filológiai tudományokkal, az egész művelődéstörténettel való kapcsolatára. „A nyelv végig kíséri a népek s az emberiségnek egész művelődését mint ennek nélkülözhetetlen eszköze; viszont a műveltség fejlődése kifejeződik a nyelvben. Sőt a politikai és műveltségi viszonyok olyan jelenségeket idézhetnek elő a nyelvben, amelyek éppoly fontosak, mint a származás okozatai. Ha több nyelvre egyenlő módon hat valamely műveltségi mozgalom, ennek az eredménye valami fajta nyelvrokonság, mely az eredeti rokonságtól különböző. Nevezhetjük műveltségbeli nyelvrokonságnak, hacsak nem akarjuk egyszerűen műveltségi hatásnak mondani.“

Az ókorban pl. a görög nyelv hatott a latinra, később a latin a görögre, úgyhogy utoljára nagyfokú észjárásbeli egyezést mutat a két irodalom nyelve. A népvándorlás után keleten a görög, nyugaton a latin mint a kereszténység nyelve nagy hatással volt a többi nyelvnek egy-egy csoportjára és sok közös vonást ruházott rájuk. Később hasonló szerepe volt a franciának és kisebb mértékben az angolnak, a németnek és az orosznak más nyelvekre nézve. „Még a 19. században mintául szolgált a francia az újjörögnek, a töröknek, az örménynek, az orosz a bolgárnak, a német a többi déliszláv nyelvnek s a csehnek“ és hozzátehetjük: a magyarnak is! „Mindazoknak a nyelveknek, amelyek a nyugateurópai műveltségnek hódolnak, bizonyos fokig közös kifejezőmódra van szükségük.“

A szók átvétele fontos, de nem egyetlen eleme a műveltségbeli nyelvrokonságnak. Néha, igaz, a szóátvétel is igen nagyfokú. Így a finnugor nyelvekben a hetes, százaz és ezres szám,

¹ Nézetét legújabban röviden összefoglalta *Sprachverwandtschaft* című értekezésében (a porosz akadémia kiadványa, Berlin 1917).

részben a tizes szám is árja eredetű; a bolgárban ezres számul a görög *hiljada* szerepel; az újjörögben viszont a szláv *na* honosult meg a magyar 'ne, nesze' jelentésében.

Újabb időben mindinkább megfigyelték, hogy a szószerinti átvétel mellett nagyon fontos és gyakori az átvételnek egy másik módja, az észjárásbeli hatás. A művelt nyelvek sokszor elkerülik a szóknak egyszerű átvételét s ehelyett lefordítják, vagy valamely meglevő szót az idegennek hatása alatt megfelelő új jelentésben használnak. Az ilyen utánzásához a nyelvérzék hamar hozzászokik, sokszor még a nyelvész szeme is alig ismeri föl benne az idegen eredetet. Nyelvérzékünkre nézve a fordítás nem különbözik az önálló új elnevezéstől. (Itt a szerző más példák közt a *honvéd* szót is idézi mint szerinte a német *Landwehr* fordítását.) „Ilyen álarcos idegen szók különösen nagyszámuak ott, ahol purista törekvések érvényesülnek, s ezek kisebb és elszigetelt nyelvekben szoktak uralomra jutni: a finn, a magyar, a cseh még olyan szókat is lefordít, minők *telegráf*, *theátrum*.” [A szerző itt megfélekedezik az erős német nyelvtisztító mozgalomról] „A fordítás tulajdonképp még közelebb hozza egymáshoz a nyelveket, mint a nyers átvétel, mert akkor minden egyes nyelvben a beszélőkre nézve világos kifejezés keletkezik; a szellem ugyanaz marad, bár a formája változik. S nemcsak egyes szók átvételéről vagy szolgai lefordításáról van szó. Ha fölnyitjuk az úgynevezett társalgási nyelvkönyveket, a legkülönbébb nyelveknek bámulatos egyezését tapasztaljuk... Sokszor egész szólásmódokat, kis mondatokat átvesznek vagy szó szerint lefordítanak. Köszöntések, levelekben a megszólítások és befejező fordulatok, általában az udvarias társalgás kifejezései valamennyi művelt európai nyelvben azonosak, nem hangjaikban, hanem a szellemükben.” Mindnyájukban meghonosult pl. a magázás,¹ s az irodalmi művek fordítása által átvitt értelmű, képletes kifejezések és egyéb stílusbeli elemek elvándorolnak egyik nyelvből a másikba. Akárhány példát idézhetnénk arra, hogy a kifejezés szószerinti fordítás által került a franciából a németbe s a németből a magyarba: *se distraire*, *se divertir*: *sich zerstreuen*: *szórakozik*, *de longue haleine*: *langatmig*: *hosszu lélegzetű* stb. stb.² Még a mondatszerkesztésben, az egész kifejezésmódban is sok közösség van a művelt nyelvekben, azért könnyebb a fordítás bármelyik mai európai nyelvből, mint valamely ókori vagy keleti nyelvből. „A mai görög írók a népies és ógörög mondatszerkesztést tudatosan fölcserélik a franciával; a finnek és a magyarok az

¹ Jellemző pl. az albánoknak az európai műveltségűtől való távolságára, hogy ma is csak tegeződnek (így a görög népnyelv s a szlavóniai magyarok), legfőképp egy-egy „uraságod” fordul elő náluk, mint a régi magyar levelekben.

² A franciából s a németből fordították a dánok (*adsprede sig*), a svédek (*förströ sig*) s az oroszok (*razvlekat-sja*); hasonlóképp lett az angol *longbreathed* stb. A köszöntések közül vö. lat *servus*: fr. *voire serviteur*: *Ihr Diener*: *alá-(zalos) szolgája*; vagy távozáskor: *bon jour*: *guten Tag*: *jó napot!*

ósi igenévi szerkezeteket az európai [indogermán] hatás alatt mel-
lékmondatokkal helyettesítették. . . Bensőleg, az észjárást tekintve,
a finn s a magyar irodalmi nyelv sok tekintetben közelebb áll
az európai művelt nyelvekhez, mint a rokon, de műveletlen
mordvinhoz és vogulhoz, s ugyanezt mondhatni az újjörög iro-
dalmi nyelvről a franciához vagy egy-egy kisázsiai görög nyelv-
járásról a törökhöz való viszonyát tekintve. A művelt nyelvek
sok olyat kell kifejeznie, amit a műveletlen népnyelv nem ismer,
s viszont sokat elhagy, ami a nyelvjárásnak színét és zamat-
ját adja.“

„Műveltségbeli nyelvrokonság rendszerint csak irodalmi nyelv-
vek közt, a műveltek társalgása közt, továbbá kereskedők, tech-
nikusok, tudósok s a sajtó nyelvei közt fejlődik. Azért olyan
könnyű az üzletembernek vagy a szállók személyzetének egy
csomó nyelvet elsajátítani a legszükségesebb használatra, s azért
kerül aránylag csekély munkába valamely távolálló nyelvben is
egy-egy szorosan szakszerű értekezés megértése. . . Ellenben a
költészetben, a költői prózában, a közönséges embernek fesztelen
beszédében vagy a nyelvjárásban nem találunk ilyen műveltség-
beli rokonságot. Az europaisodás egyelőre csak a felső nyelv-
rétegen terjed el, mely a közös európai műveltség kifejezésére
szolgál. A klasszikus nyelvek *accusativus cum infinitivo* szer-
kezete a középkor végén már majdnem közös európai kifejezés-
mód lett, eljutott a nyugati szlávokba s a magyarba is; ma
ugyan száműzve van vagy legalább szűk térre szorult, de pl. az
angolban teljes mértékben megmaradt (*I know it to be true*).
A 19 század nemzeti mozgalmaiban nagy szerepe volt a nyelv-
nek, mindenütt küzdöttek az idegen nyelvi hatások ellen és vissza-
tértek a hamisítatlan népnyelvhez.“

A svájci szerző nem fejtegeti bővebben, inkább csak jelzi
ezeket a gondolatokat de érdemes volna tüzetesen foglalkozni
velük. A nyelvtudomány föladatai persze még jobban bonyolul-
nak ezáltal, mert hiszen kényelmesebb dolog egy adott nyelvre
vagy egy zárt nyelvcsaládra szorítkozni tekintet nélkül a művelt-
ségi kapcsolatokra. De magasabb álláspontból ezeket se mellőz-
hetjük, mert különben kiszakítjuk a nyelvet a fejlődésére nézve
oly fontos történelmi és földrajzi helyzetéből. A nyelveknek szár-
mazásuk alapján való vizsgálása fontos és mellőzhetetlen, de néha
a műveltségbeli elemek összehasonlítása még gyorsabban vezet
értékes eredményre. Schwyzer tanulságos példát említ erre: az
etruszk nyelv emlékei még most sincsenek megfejtve, rokonsága,
eredete még nincs földelítve, de legújabban máris megállapították,
milyen hatalmas hatása volt ennek a nyelvnek a régi Itália nyelveire!

A MAGYAR HADI MŰNYELV TÖRTÉNETÉHEZ.

Irta Simai Ödön.

Hadi műnyelvünk fejlődése abban az időben vesz nagyobb lendületet, midőn egyéb tudományok nyelvét is kezdik magyarosítani, a XVIII. század legvégén. A Rákóczi Regulamentumában (1707) s később Kováts Hadi Exercitiumában (1746) a majdnem egész szótárra menő új magyar tábori elnevezés a meggyökeresedett idegen rangjelzéseket, harci eszközök franciás-németes kifejezéseit nem tudta kiszorítani; csak a nyelvünk ügyében megindult nagy felbuzdulás erőszakos kísérletei nyomán kezd hadinyelvünk is megtisztulni. Barcafalvi Szabó Dávid szótárának — minden törvénytelenégeinek ellenére is — érdemei el nem tagadhatók. Minthogy ezek többé-kevésbé ismeretesek, csak utalni akarok arra, hogy a tábori nyelv magyarosítására irányuló törekvések Barcafalvi elhallgattatásával nem szűntek meg, hanem a közigazgatás nyelvének magyarrá tételével együtt tovább folynak. A francia forradalommal együttjáró harcok, melyeket az akkori magyar újságok élénken le is írtak, termő talajául szolgáltak ennek a nyelvnek. A Hazai Tudósításokban már megindulásától kezdve (1806) többször találunk egyes kitéréseket hadi műnyelvünkről, még többször olyan kifejezéseket, melyekről azt hinné az ember, hogy csak a mostani világháború idejében keletkeztek. A hasonló történeti s egyéb körülmények nyelvünkben is hasonló vagy azonos okozatokat, nyelvbeli megnyilatkozásokat termelnek. Ezek közül a hadi műnyelvünkre vonatkozó kitérések közül nem érdektelen az 1813-i évfolyam második felében (64. l.) olvasható Egy szó a Magyar Litteratúra Barátihoz című kis fejtegetés, mely Jánosfi Ábel tollából költ: „Ha valahol, a' Katona dolgokban minden bizonynal az idegen nyelv elnyomta a' nemzetit. Régi jó Magyar szavaink régi Vitézeinkkel együtt elholtak, vagy legalább feledékenységbe mentek. A' közelebbi Felkeléskor Erdélyben a' Fliegelmant Szárnyas-embernek nevezték. A' hiba talán megengedhetőbb, mint hogy a' fegyver zörgésire a' szórszált hasogató 's máskor még igen bátor Criticusok elnémultak volt. Reméllem, vagy két jó Magyar szóknak megemlézése kedves lesz nemzeti Litteraturánk tisztelt Baráti előtt. Dandár: Avant-Gárda. Nem átalom egy Székely Tudósnak, a' kinek Erdélyről írott munkái köz kedvességet nyertek a' tudós világ előtt, ezen szóra tett jegyzékéjét általírni: Ámbár Pápainál is némely írásokban e' szónak más értelmét is látom: de régi eleink nevezetesen a' Rákótzai Fejedelmek idejebéliek, a' Dandáron bizonynal értették az Avant-Gárdát. Táborsem: Vorpost. Hadláb: Colon. Ugyan ezen Tudósnak szavai a' következők is: Eleink a' Colont Hadlábnek, a Vorpostot Táborsemnek nevezték, a' mit II-ik Rákótzai Ferentz kellemetes szó szerű leveleiből könnyen meg lehetne bizonyítani. — De kell e' bizonyítás ezen ugyan szerentsésen eltalált Metaphorának ajánlására?“

Bár Helmeczi a Berzsényi Dániel Verseihez írott, ismeretes Értekezésében „az elavult 's életre méltó szép szók“ között a *táborszem*-et Kultsártól idézi is (1816:XII), mégis azt hiszem, hogy e cikk írójának neve, Jánosfi Ábel, a Miklósfí János, Kardos Adorján, Vig László álnevek mellé sorozandó, s alatta a Révai nyomdokain régiségért buzgó, tudós Horvát István lap-pang. Az a „Székely Tudós“ pedig, akiről itt szó van, a jeles természettudós, Benkő József, kinek Transsylvaniaját külföldön is méltányolták. Az a munkája, amelyből az idézetek valók, az Erdélyi Oláh Nemzet képe című mutatványív, hasonlónevű, kéziratban maradt s elkallódott művéből,¹ 1785-ből. Minthogy azonban a Pozsonyban megjelent mutatványívben csak a dandárra vonatkozó megjegyzést találhatni, azt kell hinnen, hogy Horvát István az egész mű kéziratát forgatta. A kinyomtatott ívben azonban akad egyéb érdekesség is, ami egyenesen feljogosít arra, hogy Benkőt necsak növénytani műszavaink,² hanem *hadí műnyelvünk erős magyarosttójának* is tartsuk, s e tekintetben Dugonics, Barcafalvi megelőzőjének hirdessük. A dandár szóhoz fűzött s Horvátnál szóról szóra idézett megjegyzésén kívül van még néhány tanulságos jegyzet abban a Hora-lázadást leíró füzetkében:

„Ez a' szó *Sereglet*, mint szintén az *Ezereid*, *Század*, *Ezereides* (Obrister), *Százados*, *Tizedes*, *Tábori-író*, hogy a' Magyaroknál, és kivált a' Székelyeknél, szokott nevezetek voltanak, régi jó Irásokból bizonyíthatni. *Tiszt-árnyék*, nem régi szó.“ (10. l. Vö. NyUSz. I.).

Az utóbbi vallomása — Fourier-Schützöt ért tiszt-árnyék alatt — gondolkodóba ejthet a többi említett hadi műszó régi voltát illetőleg is, hisz tudva van, hogy egyik fogása volt nyelv-újítóinknak az, hogy új szavaikra régi eredetet igyekeztek ráfogni. Bizonyos azonban, hogy Benkő több erdélyi tájszót is belevitt írásaiba; itt említi ugyancsak jegyzetben például a *puskafít*:

„Tréfából neveztetett a' Székelyeknél *Puska fíjának*, a' Puska tsöv végébe járó rövid *Dákos*, melyet, a Frantzia *Baionnet* szóból, mások *Pagnetnek* neveznek: de helyes szó, 's valósággal illik az a név azon fegyver nemére. Tud a' Székely tréfából is valót mondani“ (16. l.).

Ki kell emelnünk még a mutatványívből a köv. hadiszókat: *vezérllet*: ottan essék az Orosz Ezeredebéli Richárd Kapitánynek *Vezérlletje* alá (9); *fővezérllet* (8) = Generál-Commandó. *teleplő*: az Erdélyben szélyel teleplő (quártélyozó)... Katona Seregek (5). Vö. a régi *telepedik*, *telepít* és újabb *települ* igékkel.

¹ Vö. Gr. Mikó Imre: Benkő József élete és munkái 1867. 94. és 157. l.

² Vö. Téii bokréta c. művét 1781-ből és MNy 7: 251. l. erről szóló megjegyzésemet.

SZÓEGYEZTETÉS AZ ALANY ÉS ÁLLITMÁNY KÖZT TÖRTÉNETI SZEMPONTBÓL.

Irta Klaniczay Sándor.

Nyelvérzékünknek azt az ismeretes követelését, hogy a mondat alanya és állitmánya közt formai egybehangzásnak kell lenni, vagyis az alanyt és állitmányt egyeztetni kell, tudtommal csak Paul értelmezte történeti szempontból a *Prinzipien* 17. fejezetében.

Die Verbalformen sind ja zumeist durch Anlehnung eines Personalpronomens an den Tempusstamm entstanden. Wir müssen jedenfalls eine Epoche voraussetzen, in welcher sich Substantiva in der gleichen Weise mit dem Stamm verbanden und Pronomina auch vor den Stamm treten konnten. Man konnte daher, um es durch Formeln zu veranschaulichen, ebenso wie *gehen ich, gehen du, gehen er* etc. auch sagen *gehen Vater, Vater gehen* und *ich gehen* etc. Es giebt verschiedene nicht indogermanische Sprachen (z. B. das Ungarische), in denen die 3. Person Sg. in Gegensatz zu den übrigen Personen eines Suffixes entbehrt. In ihnen besteht also noch die ursprüngliche Art der Verknüpfung nach der Formel *gehen Vater* oder *Vater gehen*. Die Weiterentwicklung geht dann aus von einer Doppelsetzung des Subjekts, wozu es auch auf modernen Sprachstufen Analogien giebt. Vgl. *Der Kirchhof er liegt wie am Tage, die Glocke sie donnert ein mächtiges Eins; freilich ist er zu preisen, der Mann; je le sais, moi; il ne voulut pas, lui; toi, tu vivras vil et malheureux*. Hierher müssen wir auch die Vorwegnahme des Subjekts durch ein unbestimmtes *es* ziehen (*es genügt ein Wort*). Die doppelte Ausdrückung des Pronomens tritt ursprünglich nur ein, wo dasselbe besonders hervorgehoben werden soll. Wie dieselbe sich aber allmählich ausbreiten kann, besonders durch die lautliche Reduktion der Pronominalformen begünstigt, zeigen bairische Mundarten, in denen wir z. B. folgende Häufungen finden: *nir hammer* (= wir haben wir) oder *hammer nir, ess lebt* (ihr lebt ihr) oder *lebt ess*. Es hat sich also an den fertigen Verbalformen noch einmal der Vorgang wiederholt, der sich früher an den Tempusstämmen vollzogen hat. Die enklitisch angelehnten Pronomina sind mit dem Verbum verschmolzen und haben ihre ursprüngliche Subjektsnatur mehr und mehr eingebüsst. In der indogermanischen Grundsprache muss die Entwicklung bereits so weit gediehen sein, dass die Formel *Vater gehen* schon ganz durch die Formel *Vater gehen er* verdrängt war. Das suffigierte Pronomen behauptet aber zunächst noch eine zweifache Funktion. In einigen Fällen dient es noch als Subjekt (lat. *lego, legit*), in andern zeigt es nur durch die Kongruenz die Beziehung auf das Subj. (*pater legit, ego scribo*). In den meisten modernen indogermanischen Sprachen ist nur die zweite Funktion übrig geblieben. Die Hauptursache, welche dazu geführt hat die Setzung eines zweiten Subjektspronomens allgemein zu machen, ist die, dass die Suffixe zur Charakterisierung der Formen nicht mehr ausreichten. Die Kongruenz des verbalen Prädikates mit dem Subjekte hat übrigens an sich gar keinen Wert. (3. kiad. 286. 1.)

Nyelvünknek és a rokon nyelveknek tanúsága szerint ez a magyarázat a finnugorságra nem alkalmazható. Maga Paul is

mondja, hogy nyelvünk annál a *Vater gehen er* kifejezésmódnál, amely a kongruencia-követelés kifejlődésére indító okúl szolgálhatott, ősbibb állapotot tüntet föl. Arra az ősi finnugor, sőt török-tatár saájátságra utal ezzel, hogy e nyelvekben egyesszámu 3. sz. igealakúl általában a tiszta ige-, idő-, módtó szolgál vagy még inkább az igetőnek névszói származéka, az igenév s az u. n. nomen verbale. A többesszám 3. sz. igealak ettől csak abban különbözik, hogy el van látva a többesszám jelével. (L. a magyarra s a rokon nyelvekre nézve Szinyei, NyH.⁵ 104—07, 117—19. 1.) Valóban ebből az ősi finnugor saájátságból kell kiindulnunk, ha a szóegyeztetést nyelvünkre vonatkozólag úgy akarjuk értelmezni, mint az indogermán nyelvekre nézve Paul teszi. Nyilvánvaló u. i., hogy, ha 3. sz. igealakjaink általában névszói értékűek voltak s bennük névmási elem nincs, a Paul-féle *Vater gehen er* szerkezetnek a finnugor alapnyelvben egy *atya megyen* mondat felel meg, melyben a *megyen* nomen verbale (= menő). Nyilván Paul is ezt tekinti ősbibb szerkezetnek.

Ez a mondat, valamint a vele teljesen egyértékű *atyák mennek* (= menők), *a folyó befagyott*, *a folyók befagytlak* (= befagyottak) stb. mondatok tulajdonképpen nem egyebek, mint appozíciós szerkezetek. A mondat két tagja: az alany s az igefogalom között ugyanolyan viszony áll fenn, mint amilyen viszony van az értelmező s az értelmezett szó közt: az alany az értelmező, az igefogalom az értelmezett. E viszony világosabbá válik, mihelyt föltesszük, — éppen úgy, mint Paul, — hogy a főnév az igefogalom után is állhatott, mint ahogy a közönséges értelmező az értelmezett szó után áll. 1. 2. sz. igealakjaink nyomán, melyek a 3. sz. igealakokkal ellentétben a finnugorságban is az igető s az utána álló, megfelelő személyes névmás összeolvadásából keletkeztek, arra kell következtetnünk, hogy a főnév megjelölése az igefogalom után nemcsak megtörténhetett, hanem eredetibb állapot is. 1. 2. sz. igealakjaink feltételeznek egy eredetibb *megyen* (= menő) *atya, mennek* (= menők) *atyák* szerkezetet. Annak az időnek lehetett ez primitív mondat szerkezete, amikor a beszéd a belső állapotnak vagy külső észrevételeknek csupán önkénytelen és öntudatlan kifejezése volt, amikor tehát még inkább igaz volt az, ami ma is igaz: a cselekvés és történés van a legelevenebb hatással a lélekre. A főnév megjelölése az igefogalom előtt ebből a szerkezetből — hol a két mondattag közt az értelmezős viszony nyilván nem szorúl már igazolásra — csak akkor fejlődhetett ki, mikor a beszéd a lelki működésnek már sokkal inkább eredményként, mint pusztá megnyilatkozásaként jelentkezett. (Vö. Kern, Die deutsche Satzlehre, 49. 1.) Ekkor születhettek meg az első, mai értelemben vett mondatok, köztük az *atya megyen, atyák mennek*, stb. mondatok. Eredetibb appozíciós értékűkből könnyen megállapíthatjuk, mi bennük a szóegyeztetés tulajdonképeni értelme, lényege.

Első sorban Paulnak kell igazat adnunk, ki a magyar egyes számú 3. sz. mondatokban nyilván olyan eredetibb állapotot sejt, hol a mondat két tagja közt egyeztetésről szó sincs. Valóban az *atya megyen, atya ment*, stb. mondatokban, két fogalomnak ebben az eredetileg pusztá egymás mellé állításában csak annyiban lehet szó egyeztetésről, amennyiben ma a mondatba beleértjük. A megfelelő többesszámú mondatokban pedig (*atyák mennek, atyák mentek*, stb.) a kongruencia nyilván abban áll, hogy a többesszám jele a mondatot alkotó mindkét tagon előfordul. A mondat két tagjának tehát nemcsak egymáshoz való viszonya egyezik eredetileg az értelmező és az értelmezett szó közt fennálló viszonytal, hanem alaki szerkezete is ugyanolyan. Ami itt a többesszám jelének ismétlődése, az az értelmezős szerkezetben a rag ismétlődése. A számban való egyezés u. i. — mint számtalan példa mutatja — nem föltétlenül követelő a nyelvérzék előtt. (Pl. v. ö. Varga, Számszerinti egyeztetés Arany Jánosnál. Nyr. 29:357.) A ragnak ismétlődését tudvalevőleg úgy magyarázzuk, hogy az értelmezős szerkezet elliptikus szerkezet, hol a ragnak az értelmezőn való ismétlődését a jelzett szóval megegyező mondatbeli viszony okozza. Pl. *Mátyást, a királyt igazságosnak nevezték. A madarak, különösen az éneklők gyönyörködtek az embert.* E mondatokban az értelmezővel mintegy második tárgyat, alanyt használunk, ilyenformán: *Mátyást, a királyt Mátyást nevezték igazságosnak. A madarak, különösen az éneklő madarak gyönyörködtek az embert.* (Paul, 287. l. Munkácsi, Az urál-altaji nyelvek számképzése, Budenz-album, 256. l.) Éppen így kell magyaráznunk a többesszám jelének ismétlődését az *atyák mennek, atyák mentek*, stb. mondatokban. A beszélő mind az alanynak, mind az állítmánynak fogalmi tartalmából nagyobb mennyiséget akarva jelölni, joggal és szükségszerűleg tette hozzá mind a kettőhöz a többséget, nagyobb mennyiséget jelölő *k* jelet, éppen úgy, mint az értelmezőhöz a ragot, a jelzett szóval megegyező mondatbeli érték miatt. Ehhez az önkénytelen és szükségszerűleg létrejövő alaki egybehangzashoz azonban, természetes, hogy eredetileg nem fűződött semmi határozott képzet a nyelvérzékben. Egyeztetésről eredetileg itt is csak annyiban lehet szó, amennyiben ma a mondatba beleértjük.

Az önkénytelen és szükségszerű alaki egybehangzásból az egyeztetés követelése akkor fejlődhetett ki, mikor a többi mondatrészek is kifejlődtek s viszonyuk az állítmányhoz ragok útján tisztázódni kezdett. Ekkor u. i. természetszerűleg tisztázni kellett nyelvileg s meg kellett jelölni valamiképpen azt a belső viszonyt is, mely az alany és állítmány közt az értelmező és az értelmezett szó viszonyához hasonlóan fennáll. Mint az értelmező és az értelmezett szó közt, éppen úgy az alany és állítmány közt is a belső összefüggés nem alanyjelölő rag kifejlesztése által tisztázódott, amire egyes nyelvekben — úgy látszik — akad példa, hanem az által, hogy a viszony megjelölésének képzete

lassanként a már meglévő, önkénytelen és szükségszerű alaki egybehangzáshoz fűződött. Valószínűleg azért, mert az alanyak és állítmányak egymáshoz való viszonya a mondatban sokkal állandóbb s logikailag is sokkal szorosabb, mint a többi mondatrészeké és az állítmányé. Gondolatunkban szinte föltételezik egymást. Az összefüggés jelölésére tehát az alaki egyeztetés nyilvánvalóan érzékenyebb, jellemzőbb eszköznek látszott, mint a puszta rag. S az összefüggés jelölésének képzete könnyen meggyökeresedhetett a nyelvérzékben, mert a 3. sz. mondatok természetüknél fogva általában kijelentő mondatok, bennök tehát — minél tudatosabbá vált a mondataikotás, annál inkább — hamarosan állandósúlhatott az, hogy az alany az állítmány előtt is állhat. Ezzel pedig együtt járt, hogy az egyeztetés alapjául — bármily hihetetlennek is látszik (v. ö. Balogh, Az ige szereplése a mondatban, Nyr. 17 : 397) — természetszerűleg nem az utóbb álló, bár lélektanilag fontosabb állítmány szolgált, a maga értelemkövetelte nyelvi formájával, hanem az előbb álló alany a maga esetleges egyes-, vagy többesszámával. Az állítmányra csak abban az esetben kerülhetett rá a többesszám jele, ha az alanyon is előfordult. És pedig minél elevebbé vált az alaki egyeztetés követelése, annál inkább az alany esetleges nyelvi formája határozta meg az állítmány alakját, még abban az esetben is, mikor az alany az ősi szerkesztésmódnak megfelelően az állítmány után állott. Alaki egybehangzás u. i. ekkor is csak úgy jöhetett létre a két mondattag között, ha az alany szabta meg, egyes-, vagy többesszámában álljon-e az állítmány. Az önkénytelen és szükségszerű alaki egybehangzás végre is elvesztette teljesen eredeti értelmi jelentőségét, s ezáltal új funkciójának, a logikai összefüggésnek jelölésére minden tekintetben alkalmas, jellegzetes eszközzé lett. Ugyanilyen fejlődésen ment keresztül az értelmező és az értelmezett szó között fennálló eredeti alaki egybehangzás a finnben és az indogermán nyelvekben. Ebből fejlődött ki u. i. a *hyvät lapset*-féle, a jelző és a jelzett szó közt fennálló egyeztetés. (Paul, u. o.) Alaki természetű ez is és lényegében ugyanannak a szabálynak hódol, mint az alany és állítmány egyeztetése.

Ha e fejtegetésünk helyes, akkor arra kell következtetnünk, hogy 3. sz. mondatainkban a többesszámú állítmány használata puszta formáság s attól függ, vajjon az alany nyelvtanilag többesszámban van-e. Noha bizonyos, más alkalommal tárgyalandó nyelvtörténeti tényezők elhomályosították az egyeztetés eredeti alaptermészetét, nyelvszokásunk kétségkívül igazolja ezt a következtetést. Más nyelvekkel ellentétben, gyűjtőnév, társ-határozós alany, számjelzős alany, többtagú alany s általában minden többséget jelölő, de egyes alakú kifejezés mellett, — mint tudjuk — csakis az egyszámú állítmány a magyaros és törvényes, sőt egyszámú állítmány jellemző a 3. sz. mondatokra néha még akkor is, — mint a Nyr. 38 : 156. lapján kimutattam,

— mikor az alanyon ott van ugyan a többesszám jele, de bizonyos lélektani mozzanatok folytán, pl. a mondat szőrendje, a távolság miatt, ami gyakran támad az alany és állítmány közt, nem hathat elég elevenen az állítmány grammatikai formájára. Csupán egyetlen egy szóegyeztetési jelenségünk van, mely lát-szólag ellentmond fejtegetésünknek. Ha az alany a birtok többességét jelölő *i* plur. jellel van ellátva, akkor nyelvszokásunk szerint az állítmány többesszámban áll. Már pedig nyilvánvaló, hogy ebben az esetben is, mivel *i*-vel képezett igealakjaink nincsenek, az alaki egyezés szükségérzését jobban kielégíthetné az egyszámú állítmány, mint ahogy a finnben valóban egyszámú állítmány áll a plur. part. alany mellett, hol a magyarral azonos plur. jel jelöli a többséget. (NyH.⁵ 101; *ihmisiä tulee, poikia juoksee*, stb.) De mint minden kivételes jelenség, ez is csak megerősíti a szabályt. Mert a mi népnyelvünkől is, egyre sürűbben, egész nyelvjárásokra jellemzően, sőt — megerősítve Kardos megfigyelését (Uj többesszámú szerkezet, Nyr. 37:178) — a köznyelvből s a nyomtatásból is, egyre gyakrabban tűnnek elő olyan mondatok, melyekben a több birtokragos alanyok után egyszámú állítmány áll. Már Nyr. 9:227. azt olvassuk, hogy a népnyelv szereti ilyenkor az egyes állítmányt, a hevesmegyei nyelvjárásról meg egyenesen azt írja Berze Nagy János, hogy „valahányszor az alany egy birtokos több birtok ragjával van ellátva, az állítmány egyszámúban áll.” Megemlítik e jelenséget más nyelvterületről is: a Bakonyaljáról (NyF. 34:30), Ada vidékéről (NyF. 37:31), a nagykanizsai nyelvjárásról (NyF. 48:35), a hajduk nyeivéből (NyF. 56:22), a szolnok-dobokai nyelvjárás írója pedig azt mondja (Nyr. 17:316), hogy főleg az ember tagjairól szólva, pl. *fáj a lábaim, fáj a fogaim*, stb. kerül elő ilyen mondatszerkesztés. Oláh hatást sejt benne, mert e nyelvben a két harmadik személy egyformán hangzik. Feltevésének az alábbi példagyűjtemény kétségtelenül ellentmond. Megcáfolják a példák azt a másik magyarázatot is, mely a magyarosabb *fáj a lábam, fáj a fogam*, stb. mondatok miatt indogermán hatásra gondol (Erdélyi, Értelmi egyezés és hasonló incongruentiák a magyarban, finnben és törökben, NyK. 36:255) s azt a harmadikat is, mely a többesszámú alanyoknak e mondatokban gyűjtőértelmet tulajdonít. (Erdélyi, u. o.; Simonyi, Nyr. 9:227.)

Az én buzájam má víz alatt van egy hetyi. (NyF. 16:34). Kivánom, hogy e pár soraim friss jó egéssigbe tanájjon. (NyF. 26:20). Ezen bánatos soraim a legjobb egéssigbe találna. (Nyr. 46:134). Kivánom, hogy jeien sorajim friss jó egéssigben tanájjon. (NyF. 56:21). Talán más éjjel juhaid eltévedt? (Nyr. 6:328). De szép libájai van! (NyF. 16:34). Olyan kövér karjai van. (Nyr. 38:286). A gyerékei egy monárná van. (Népk. gy. 9:223). Valamennyi szentjei van, leverem. (Kálm. 146). Ojan szép lányai van, hoty festeni sé lehetne szebbet. (NyF. 37:31). Szép falu ez a Mohol, igenyös uccájai van nagyon. (U. o. 30). Akkora szemei van, mind a dijó. (U. o.). Letjobb hal a harcsa, csak az ódalbordájai van, a többi mind hús. (U. o.). De ő tudta, hogy

mnő farigy testvérjei van. (Népk. gy. 9 : 22). Mindig annak a tehénnek a fiaí van meg. (NyF. 56 : 22). Láttá, hogy a fiaí mind életbe van. (Népk. gy. 9 : 12). De sok jányai van a kisasszonynak! (MNy. 7 : 382). Milyen hasai van ezeknek a malacoknak. (NyF. 56 : 22). Sok fiaí volt. (Nyr. 37 : 178). Ma egyéb sok kiadásaim vót. (Nyr. 38 : 286). Sok egyéb gondjaim vót. (U. o.). Na má millen borai annak mindég vót, ki vörös, ki meg sárga! (NyF. 48 : 35). Ugy lett, fiaí léssen oláh, leány magyar. (Nyr. 30 : 228). Ollany cserésznyefái, szén ha száz évig él sē lēssz senkinek. (NyF. 48 : 35). Az íróknak kezei azt írja néked. (Nyr. 4 : 91). Okos Zsófit a nénnyei elkütte a herceghe. (Népk. gy. 9 : 370). Folyhat már bus könnyeid orcádra. (Népk. gy. 2 : 181). Vót neki sok szógái. (Nyr. 9 : 227 ; 24 : 429 ; igen sok szógájo vót, u. o.). A kösségnek is vót ügyvégyei. (NyF. 37 : 30). Legyen erősebb ez a lábai. (Nyr. 5 : 137). Nem folyik a mi két szemünk könnyei. (Mer. Dun. népm. 2 : 53). Egyre hull két szemünk könnyei. (U. o.). Széthullot má annak a csonytyai. (NyF. 37 : 30). Rég megholt a szülei. (Nyr. 37 : 178). Hamar lehull ennek a fának a levelei. (U. o.). Majnem uf fagyott lē a kezeink. (NyF. 34 : 30). Nem lehet füleink. (Nyr. 5 : 137). Hamarább elkopnók a ti lábaitok térdig. (Mer. Ered. népm. 58). Mert tele vót ujjaik gyűrűkkel. (NyF. 26 : 62).

Zőmey ki nomattaték. (Kaz. c. 236). Es ev furot karyay es oldaly ez vilagnak vegire lattatik vala teryedny. (Ehr. c. 4). Az Romanak kó Falay akkoron nem vala. (Csoma c. ; Nyr. 43 : 25). Az kilencet megütvén az hadnagy uraim mingyarást kilenc óra után takarót harangoztasson. (MNy. 6 : 273 ; 1611). Continuus szolgál praeter-propter legalább mindenkor volt nyolcvan. (Apor ; Nyr. 24 : 356). Melyet a ti eleitek gyakran cselekedett. (Decsi, Jug. 26 ; quod saepe maiores vestri fecere). Nem volt a magyar nemzet oly durva, hogy jeles cselekedetei a legpompásabb nemzeteknek például ne lehetett volna. (Beöthy, Széppr. 2 : 32 ; id. Bárócztól). Azért jó gyermekim háládatos szerelmökét jutalmul nékem engedí. (Kisf. K., Stibor v.). — Eluagattatic az oltarnak zarvay. (Bécsi c. 126). Vala kedeg nem mezze ő tőlőc sok diznocnac földai. (Münch. c. 28). Kinek uagyon keet laaba(y). (Sándor c. 236). Teneked vagyon tisztá szemeid. (Ehr. c. 123). Az ajtonak vagyon mind a két felől ajtóragasztói, melléki. (Com. Orb. 134). Némelynek volt 10—15 sastollas, forgós szolgálai is. (Apor ; Nyr. 24 : 356). Megvölt némely uraknak tiz sőt némellyiknek huz asztali szolgálai is. (U. o.)

A szegeket a Túr kanyarulatai képezi. (Nyr. 3 : 382). A mostani ágyúgolyók ezrei egy-egy lövésre a legbátrabb katonák ezreit söpörheti el. (Új Hírek, 908 : 234). A diszes társaság unokái már az ő alkotta vízműnek nedűjevel fog koccintani. (Nyr. 37 : 179 ; id. élelápól). Nem von kérdőre senki, ha nyilaitok az én vadaimat ejti el. (Klassz. rtár, Ivanhoe ford.). A t. c. bérlők jogai déli 12 óráig tartatik fenn. (Nyr. 37 : 179 ; egy színlapról). Kedves halotunk földi maradványai beszenteltetvén Cs.-ba szállított. (Egy gyászj.-rőli.) Erős, életteljes férfit várt a szerkesztőség tagjai. (Váli ; Kuthy, 156). Amiből kitelik költséges passiói. (M. Szó, 908 : 102). A nagyhatalmú léhaságot ne istápoija a szakemberek léhaságai. (P. Napló, 908 : 171). S végül : Miért hiusult meg Haig és Nivelle haditervei? (Az Est, 917 : 112).

Ámbár kétségtelen, hogy van e példák között olyan, mint az utolsó is, melyben a többszámú alany bátran felcserélhető egyszámúval, mégsem mondhatjuk Kardos Alberttel (i. h.),

hogy e mondatokban azért van egyesszámú állítmány, mert a *többi* nyelvtörténeti példájára az *i*, (*ei*, *ai*, *jai*, *jei*) itt is elvesztette többséget jelölő értékét. A mondatok nagy számában u. i. világos, hogy a beszélő többséget gondol s ezt is akarja jelölni, ámbar egyesszámú állítmányt használ, éppenúgy, mint ahogy pl. a számjelzős alannyal is világosan többséget jelöl és mégis egyesszámú állítmánnyal kapcsolja, mert így kívánja az egyeztetés alakisága. A nyelvszokás különben is mutatja, hogy az *i*-vel teljes értékű többesszámot képezzünk. Hogy kivételesen mégis egyesszámú állítmánnyal kapcsolódik, annak nincs tehát más helytálló magyarázata, mint az, amire már fentebb utaltunk. Az egyeztetés s ezzel az állítmány használata a 3. sz. mondatokban pusztá alakiság, mely a többesszám jelének, a *k* nak összecsendülésében vagy össze nem csendülésében csúcsonyosodik ki. Azért van tehát a fentebbi mondatokban egyesszámú állítmány, mert ez az alaki egybehangzásnak, szinte azt mondhatnók, hangtani, füllel érzékelhető szükségérzését jobban kielégíti, mint a többesszámú állítmány, úgyhogy tulajdonképpen ezekben a mondatokban érvényesül szigorú szabályszerűséggel az egyeztetés törvénye s a nyelvszokás az, mely a maga többes állítmányával magyarázatra szorúl. A rendes *fiaim vannak*, *ruháim megégetek*, stb. mondatok tulajdonképpen nem egyebek, mint állandósult u. n. értelem szerinti szerkezetek, melyek a többi, másfajta cons. ad sensum-okkal együtt egy és ugyanazon nyelvtörténeti tényező hatása alatt keletkeztek és keletkeznek ma is. Érdekes különben, hogy a népies nyelvérzék más módon is megpróbálja kiegyenlíteni azt az ellentétet, mely az egyeztetés szigorúan alaki követelése és a nyelvszokás constr. ad sensum-ja között fennáll. Legalább is ezzel könnyen megmagyarázhatjuk az érdekes *fiaimnak*, *marháidnak*, *lovainkak*, *neveikék*, stb. alakokat. (TMNy. 535, Nyr. 14:215, NyF. 48:25) Mert azzal nem sokat mondunk, ha azt mondjuk ezekre, hogy pleonasztikus alakok, akkor meg éppen helytelen dolgot állítunk, ha azt mondjuk, hogy a nyelvérzék nem érezte az *i*-vel eléggé jelöltnek a többesszámot, azért tette hozzá még a *k*-t is, mert az *i*, a nyelvszokás mutatja, teljes értékű többesi jel, ellenben ha nem tekintjük pusztá szóalakoknak, hanem azoknak, amik valójában, t. i. mondatok alanyainak, akkor egyszeribe megvilágosodik keletkezésük. A beszélő kivételesen azért halmozta bennök a többesszám jeleit, mert ezzel a „fogás”-sal éppen úgy kielégítette az egyeztetés szükségérzését, mint máskor az egyesszámú állítmánnyal: az alany és állítmány összecsendült. Könnyen érthető, hogy a *k* az ilyen alanyesetből más esetben is átterjedhetett.

HÁROM ARANY-SZÓ.

Irta Viski Károly.

1. *Jóidő-malma*. Trencsény Károly megkérdezte a MNy-től, hogy mi az az Arany-nál kétszer is előkerülő *jóidő-malma*. A feleletet Sz. Zs. adja ezzel: „E kifejezést a szalontai nép nem ismeri; talán ismeri a nagykőrösi.” Pedig ismeri; közölve is van Szalontáról: Nyr. 43:263. Csak eloldalog néha az Arany-kutató figyelme a rátartozó irodalom mellett. A szólást: *ojam mint a jóidők malma* — néhányszor hallottam Szalontán. Be-nyomásom az volt, hogy jelentése: k i s z á m í t h a t a t l a n, s z e - s z é l y e s.

2. *Rengő*. Lajos király sátrában

Drága karos *rengők* dagadóra tömve,
Bársonnyal bevonva, arannyal áttörve,
Álltak...gyönyörű szép renddel,... (Toldi 11:8).

Lehr Albert iskolai Toldi-kiadásában a *Drága karos rengők* szókhöz ezt a magyarázatot adja: „*Rengő* = ringó rugós szék, párnás szék. V. ö. Ágyak, puha székek, *drága rengők* helyett Medvebőrös lócák álltak a fal mellett (T. E. 5. é.)“

Az alábbiakból talán kitűnik, hogy magyarázata nem helyes; legalább is szűk. Mert ha Lehr meggyőződése szerint itt a mai értelmű *szék* is a jelentése, meg kellene említeni a *rengő* pad jelentését; legalább célozni rá, ahogy bő magyarázatú kiadásában teszi. Ez utóbbi helyen sincs ugyan az = után a széken kívül más jelentés, de a magyarázat utójára ez van függesztve: „(Nyelvőr III. 232. „*Rengő*: fából való pad karral és háttal.“)“ Meggyőződésem szerint Arany fenti soraiban e karos és háttal pad értendő a *rengőn*. Ez értelmezésem okai a következők:

I. A *rengő* jelentése Szalontán háttal, karos — vagy csak háttal — fapad.¹ A szónak ilyen értelmét korábbi szalontai tartózkodásom idején nem ismertem; de ismertem úgy, ahogy 1913-ban közöltem gyűjteményemben (Nyr. 42:402 és NyF. 69:40): „rácsos gyerekágy. (Nem bölcső!)“ Azóta azonban pad jelentésben is hallottam párszor. Legutóbb a múlt nyáron Szendrey Zs. kollégámmal együtt, mikor az Arany néprajzát bemutatandó szalontai múzeum számára tárgyakat kerestünk s eközben két *rengő*-re is alkudoztunk. E két *rengő* közül egyik karos és háttal, a másik pedig (a régebbi) csak háttal s mindkettő háttal, mint mindenütt szokott lenni, rácsos díszítésű. A dologhoz tartozik annak a megemlézése is, hogy a régebbi háttal mintegy 135°-kal dült hátra az ülődeszkatól, az újabb pedig majdnem függőleges volt rá. A régebbi — régi ember régi házában — az ágy előtt állt, az újabb az asztal mögött, fal mellett, ablak

¹ Hasonlóképp Békésen, I. Népr. Értesítő 1911. 142.

alatt. — Miért hívják rengőnek, holott akkor igazi, ha mentő szilárdabban áll? Azért, mert éjjel az ágytól hátával kifelé fordítva, erre tette az asszony a teknőt s teknőbe a gyereket. Igaz a palóc is. Istvánffy Gy. írja (Népr. Ért. 1911:13): „Régent az ágyszék [=ágy] elé egy négy lábú, hosszúka, alacsony lócát is helyeztek, hogy arról kényelmesebben léphessenek a magasra vetett ágyba. E lócát Hevesben *ringeő*-nek, Borsodban *ringaó*-nak nevezték, mert a palóc menyecske bölcső helyett kis teknőben erre helyezte éjszakára a pólyás gyereket s ha sírni talált, itten könnyebben ringathatta a dunna alól kidugott lábával.“ — A *rengő* tehát nyilván önállósult jelző mind ebben, mind pedig abban a korábbi jelentésben, amely szerint bölcsőt jelent. (L. MTsz. A bölcső is = *rengő* a törökben; I. EtSz.) Ezekből a további (szalontai) jelentésmódosulás — „rácsos gyerekágy“ — könnyen érthető. Serdülő gyerek u. i., ha már átal a sutban hálni, (v. ö. *sutra puja!* = hallgass! félre!), a rengőn veti meg az ágycát. Az ágy öregé, lányé, istálló a legenyeké, sut az apró gyereké, karospad a nagyobbé. Csak jobb módú polgári házban kap a nagyobb gyerek rácsos ágyat, néha kettő egyet. Az is *rengő* aztán.

II. Hogy a *rengő* nem szék, a Toldi idézett szakasza is bizonyítja. E bizonyosság ereje azonban kisebb. A 8. szakasz 5. sora ugyanis ez:

Egy öreg *szék* is volt a kellő közében,...

Én a hangsúlyt ott érzem, ahol írtam. Nem az *öreg*, hanem a *szék* szón. Mert ha Arany az *öreg* szóra teszi a hangsúlyt, aligha elégszik meg ellentétül az egyszerű jelzővel a *drága*, *karos*, *dagadóra tömött rengők*-kel szemben. Ennyi jelzővel ezek sem lehetnek kisebbek. — Bizonyosabb bizonyosság ennél Lehr idézete a TE.-ből:

Ágyak, puha székek, drága *rengők* helyett,
Medvebőrös lócák álltak a fal mellett.

Ágy, szék, *rengő*: nyilván más-más bútor. Mert a modernebb idők divatos sokféle bútorával akarja szembeállítani az egyszerű és egyféle lócákat. Ha a *rengők* állana a versben elül s *székek* utána, ez utóbbit gondolhatnók értelmezőnek is; így azonban tautologia. Az is figyelemre méltó, hogy Arany mindkétszer a tartalmas *drága* jelzővel látja el e szót. A hazai egyszerű, szegényes *rengő* konkrét jelentésén enyhít ezzel.

De ki tudta volna-e Arany a *pad*, *lóca* szón kívül más-ként fejezni a *rengőt*? Aligha. A díványról nyilván tudta, hogy fiatal jövevény (igaz, hogy a Zács Klárában használja), az a szó pedig, amit ma Szalontán e „ringó rugós“ — mondjuk — padra, lócára használnak, Arany idejében valószínűleg nem volt még meg. E szó a *hencsër* (Nyr. 42:302) Arany nem használja, csupán a *hencsériég* igét (8:46), amelyből elvonódott. — A rideg, kopogó, paraszti pad, lóca helyett mennyivel szemléletesebb, zengőbb, úribb: *rengő*!

3. *Maró*. „Boldog az, aki sohse szorul meg, ha magyarázni kell. Ha megszorul, kiségti magát. Ha nem tud kimagyarázni, belemagyaráz. Azt is meg tudja magyarázni, amit maga sem ért. Így tett Greguss. Elgondolta, hogy „*Maró*: kányaféle (!) madár.“ (l. Arany J. balladái. Magyarázza Greguss Á. — írja Lehr Albert a MNyr. Arany emlékének szentelt jubileumi füzetében (13:178).

A kérdéses szó Az egri leány IV. részének utolsó előtti versszakában van:

S ki látta valaha villámlani télben?
Fegyver csillogását fekete éjjélben?
Galambot *maró*kkal víni, verekedni?
Gyöngé szüzi karról piros vért csepegni?

„Én eleitől fogva azt vallottam (és tanítottam) — mondja Lehr, — hogy *maró* Aranynek csinálmánya.“ — Lehr vallomása és tanítása tévedésen alapult. Mert a szó, illetőleg „a reá ruházott jelentés“ nem Arany csinálmánya. Szalontáról hozta magával, mint annyi ezer más értékes elemét költői nyelvének. A szó nekem is odaváló ismerősöm. [Szalontai gyűjtésem (Nyr. 1913 – 14.) szótárszerű részéből azonban hiányzik; hiányzik biz abból igen sok más is.] Jelent pedig a szó — ismételjük csak bátran Gregussal — „kányafele madarat“. Nem kányát, hanem kányafélét. Ha az ornitológus Herman O. a keselyűk és baglyok kivételével minden ragadozó madarat a „Sasok és *sólyomfélék*“ családjába rendel, Greguss is tehette a *maró*kat a kányafélék közé. (Gondolom, Lehr azt sem helyeselné, ha Gr. a *maró*t *sólyomfélé* madárnak nevezte volna.) De Gr. nem Herman O. miatt vagy szerint magyarázta ennek, hanem másért. A *maró* ugyanis az a ragadozó, amelyik rá-rácsap galambra, baromfira, vagy arra is. A magyar földműves- és pásztornép sokféle ragadozó madarat lát, sok madárnevet emleget s egy párat következetesen használ. Különösen a pásztor tudós benne. Elég tere és ideje van megfigyelni őket. De hogy a gazdasszony megmondaná, mi vitte el a csibéjét: héja, sas, karvaly, kánya, ráró, ölyv, vércse, *sólyom-e* — szó sincs róla. De mégis mi vitte hát el? A *maró*. *Vigye el a kánya!* — Mert ahol nem jár a *maró*, ott a *kánya* viszi a vinnivalót; (fél Erdélyben az *ülü*; sohase más.) A *maró* úgy csap le az udvarra, mint az istennyila s messze jár a zsákmánnyal, mire a kakas megszólal. Falubeli embernek ritkán van ahhoz „szerencséje, hogy munka közben lássa a *maró*t s csak pillanatnyi ideje nagy ritkán, hogy megnézze s megismerje úgy ahogy. Herman O. szerint¹ a *kánya* leggyakoribb vendége a falunak; a *vigyen el a kánya* szólás is ezt bizonyítja. Tehát ha a *maró*t ismertebb madárnévvel akarjuk nevezni, ezzel nevezhetjük legáltalában, ahogy Greguss tette, azaz a „*maró kányaféle madár*“.

¹ A madarak hasznáról és káráról. Bp. 1900.

A szalontai *maró* népszerű voltát az is bizonyítja, hogy az odavaló gyerekeknek van egy játékuk, amely madárelvet-utánzás s a neve: *maró*. (V. ö. egyebütt: *kotló* és *kánya*; de csak neve miatt.) Akárhányan játszhatják; kiolvasnak maguk közül egy *marót*; ez az üldöző, a többi menekül előle; (menedék: a *péce*.) Akit a *maró* megüt (v. megfog), az lesz a *maró* stb. E játékhoz való kiolvasó versek közül kettőt közltem: Nyr. 43:127.; ez a 12. és 20. számú. Az előbbi így szól: *án | tán | tó, — Zsófi | Kati | nó, — aki | re jön | tizen | három, — al léssz a ma | ró.*

Hogy pedig a *maró* az Egri leány-ban dült betűvel van szedve, véleményem szerint nem amellett bizonyíték, hogy „nem valamely madár kelendő neve” — mint Lehr gondolja, — csak amellett, hogy nem kelendő szó, azaz: tájszó. (V. ö. pl. *szodé, közközpü*: Ar. 7:66, 67. jegyz.) Elvégre az Egri leány nem a szalontaiaknak volt írva; mai napig sem olvasták el. — Ez után pedig Lehrnek azon véleménye, hogy „evvel [a dült betűkkel] mintegy figyelmeztetni akar bennünket Arany, hogy „lme, ez a szó új szó, mellyel csak én s csak itt élek” — csak annyiban igaz, hogy: „csak én s csak itt”, — ha ugyan az „új szó“-n végül is csinálmányt s nem a tájszó irodalmi használatát érti Lehr.

Lehet hogy a ballada írásakor (1853 vagy kiadásakor) gondolta s csakugyan azt jelezte Arany, hogy „csak én s csak itt”. Élete vége felé azonban már ennek is csak első felét gondolhatta. Mert Aristophanes-fordításában is írja a *maró* szót (7:494; Madarak 300. s.):

Szarka, vadgalamb, pacsirta, vércse, örvösgerlice,
Kánya, sólyom, ölyv, veresbegy, csiz, kakuk, harkály, *maró*¹,
Szárcsa, bűvár, héjja, sirály, saskesely, rigó, fakúsz...

Itt látszólag az a szerencsés helyzet kínálkozik, hogy egy kérdéses szónak megtaláljuk görög megfelelőjét. Ámde első nehézség, hogy Aristophanes 18 madarával szemben Aranynál 20 van.² Használhatott esetleg oly szöveget, amelyben hasonló számú madárnév volt. Minden filológus ismeri a kéziratok sorsát, ismerjük a kódexek párhuzamos helyein mutatkozó gyakori különbségek okait. Lehet tehát, hogy A. nem önkényesen toldotta meg a madarak sorát. Ha érdemesnek látják, döntsék el az Arist.-kiadások ismerői. A görög szók eredeti rendben a következőket jelentik:³

szarka, gerle, pacsirta, bagolyfaj, örv, galamb,
ragadozóm., ölyv (sólyom), vadgalamb, kakuk, vereslábú, tüzesfej,
biborruha, vércse, kárókatona, szőlőtő, keselyű, fakúsz.

¹ Aranynál nincs dült betűvel.

² Th. Bergk: Arist. Com. Teubner. Lipsiae. Ed. II. Vol. II. 16.

³ A használt szótárak: Soltész-Zsarnay: Gör.-magy. szótár. Sárospatak 1857. — W. Pape: Gr.-deutsches Handw. III. Aufl. Braunsch. 1908. — W. Prellwitz: Et. Wörterb. d. gr. Spr. 2. verb. Aufl. Göttingen 1905. — Liddel-Scott: Gr.-Engl. Voc. Oxford 1901.

Amelyek nem látszanak madárnévnek (vereslábú, tüzesfej, biborruha, szőlőtő), azok mellé a szótárak e magyarázatot adják: madárfaj; hogy milyen madárfaj, a nevek adnak némi útbaigazítást. — De minket csak a *maró* érdekel. Melyik görög szót fordíthatta ezzel Arany? Véleményünk szerint csak a *κεργής*-t,¹ mert a *ἐραξ*-tól (ölyvtől) végig csupán ez egy jöhet számba, minthogy a *φήνη* kétségkívül saskeselyű, Soltész-Zsarnay szerint (Arany valószínűleg ezt a szótárt használta): csonttörő sas. Miféle madár a *κεργής*? A tudományos latin nomenclatura *cerchmeis* szavát Herman O. *vércsével* értelmezi. W. Pape szerint: Turmfalke, tinnunculus, wegen seiner heisern Stimme so genannt. . . Andere Erkl. giebt noch Phot.² Prellwitz hasonlóan értelmezi és hangutánzónak tartja; latin tinnunculus³ neve is a ragadozók ama lármás fajtájára utal, mely magas fák hegyére ülve hallatja hosszas, egyhangú, de egyenletesen szakadozott éles szavát.

Ezzel a *maró*-kérdés a madártani magyar műnyelv és a filológia tekintetéből nézve nincsen megoldva. De ez nem is a nyelvkatatók dolga, vagy nem csak az övék. — Csupán azt igyekeztünk igazolni, hogy a *maró* nem Arany csinálmánya; hogy jelent „kánya-féle” madarat; s hogy nemcsak az Egri leányban él vele a költő.

Ujpest, okt. 1.

A MAGYAR-SZLÁV NYELVVISZONYHOZ.

Irta Mariánovics Milán.

A magyar-szláv nyelvviszony rendkívül fontos e nyelveknek történetére s különösen az etimológiára, a szöfejtésre nézve. A kölcsönös hatás igen nagy volt — mind nyelvi, mint műveltségi tekintetben — s még egyáltalán nincsen kimerítve,⁴ noha az eddigi eredmények nyelvészeink nagy buzgalmát és éles elméjét dicsérik. Ezúttal ismét adalékokat akarok összeállítani a szláv nyelveknek magyar — s a magyar nyelvnek szláv elemeihez.

¹ A második szótágban al-iótával.

² Photius lexicographust vlsz. idézi H. Stephanus Thesaurusa. Ezt nem volt alkalmam megnézni.

³ Tinnunculus Finály szerint: „egy sólyomféle madár, némelyek szerint a vércse, falco tinnunculus L.” Herman O. a falco-fajtákat sólyomoknak nevezi. (Id. m.)

⁴ Hogy külföldi szlávistáknál e tekintetben milyen ferde nézetek uralkodnak, hadd bizonyítsa a következő idézet: „Entlehnungen finden statt bei lebhafterem Verkehr oder längerem Zusammenwohnen und dabei ist der höher entwickelte in der Regel der gebende Teil; solange z. B. Magyaren Wilde waren, entlehnten nur sie von den Slaven (alle ihre Kulturworte); erst als sie Kultur annahmen und schufen, haben ihre Untertanen und nächsten Nachbarn auch von ihnen einiges entlehnt“ (Brückner, Kuhn-féle Zeitschrift 45: 28).

I.

Először is összeállítom azokat a szláv nyelvekben meghonosult magyar szókat, amelyeket Berneker fölvett — a háború miatt, sajnos, még el nem készült — szöfejtő szótárába. Eddig az első kötet jelent meg s a másodikból az M betűnek egy része. A fölvett magyar jövevényszóknak legnagyobb része már eddig is ki volt mutatva elszórt értekezésekben¹, de itt most együtt találjuk a legérdekesebbeket és legfontosabbakat. Ezek t. i. jobbára olyanok, amelyek a magyarból *több* szláv nyelvbe is átmentek, mert a szerző leginkább ezeket vette föl.²

akó átment a szerb-horvát és szlovén nyelvbe (*akó* maga szláv eredetű).

áldó átm. áldozat jelentéssel a szlovénba: *aldov*.

áldomás átm. a szlov., szerb-horvát és rutén nyelvbe.

apa: tót *apa*, szlov. és szerb-h. *japa*.

árok: tót és rutén *jarok* B. 446.

átalag, antalkó 'kis hordó': lengy. *antalek*, rut. *antal* (l. Balassa J. Nyr 16 : 17).

bán: szerb-h. *banovati se*, bolg. *banuvam*, rut. *banuváty*, lengy. *banowac* *banbánt* átment a szlovén, rutén, bolgár nyelvbe. [kódni stb. I. B. 42.]

bárd: szl. és rutén *barda* (B. 73).

barkó: rut. *borky* többes (Csopey: *barki*; B. 119, vö. EtSz).

barna: rut. *barná* barna ökör, tót *barnavý* sötétbarna.

bársony: szlov., szerb-h. *baršun* (B. 44).

[rítáni (B. 66).]

bátor: szlo. *batrivon*, szerb-h. *batriv* *bátor*; szlov. és szerb-h. *batriti* *bátobeste, bestye*: lengy. *beszte, beście* (egy összetételben R. 285; de külön is szitkozódásban, l. Arch. slav. Phil. 15 : 585).

beteg: szlov. és szerb-h. *beteg* 'betegség' (l. erről Asbóth, Nyelvtud.)

bicsak: lengy. *biczak*.

bútor: szlov. *butara, butora* csomag, teher, szerb-h. *butura, botura* teher, rut. *butóra* poggyász (B. 104, vö. EtSz).

címer: tót *címer*, rut. *eýmer* (B. 129).

cinlerem: hazai szlov. és tót *cinlor* (B. 130).

cipellő, cipelés: szlov. és tót *cipele*, szerb *cipela*, szlov. *cipeliš* (l. B. és EtSz).

csata agmen, turma NySz: rut. *čata*, lengy. *czata* Vorposten stb., szlov. *čata* és *csík*; szerb-h., tót, cseh *čik*. [lengy. *czata* Hinterhalt, Lauer.]

csorda: horv. nyj. *čorda*.

dics-ni (MTsz), *dicsér, dicső*: szlov. és szerb-h. *díčiti* dicsérni, szlov. *dičon*, szerb-h. *dičan* dicső (B. 199, az alakok viszonya homályos).

dogány 'mészárszék' (erdélyi tájszó): szerb-h. *doganja* 'bolt' (B. 237, de aligha a magyarból, hanem az oláh *dugheană* 'bolt' szóból; vö. Nyr 22 : 337).

dohány: cseh nyelvj. és tót *dohan*, kisorosz nyj. *dochán*.

¹ Vö. Miklosich: Etym. Wörterbuch der slav. Sprachen 1886. Matzenauer: Cizí slova ve slovanských řečeh 1872. Munkácsi B. és Halász I. Magyar elemek a déli szláv nyelvekben NyK 17. és 18. k. Halász I. Magyar elemek az északi szláv nyelvekben Nyr 17. k. Csopey L. Magyar szók a rutén nyelvben NyK 16. k. Melich J. Adatok a szlávtság magyar elemeihez uo. 1895. (NyK. XXV. 286)

² Sajnos, utólag vettem észre, hogy Bernekernek egyes cikkei elkerültek figyelmemet.

- ✓ *dolmány*: cseh és lengy. *dolman*, kisorosz és orosz *doloman*.
falat: szlov., rut., lengy. *falat* 'darab', tót *falatek*.
- ✓ *gazda, gazdaság*: szerb-h., szlov., tót, lengy. nyj. *gazda*, horv. *gazdašag*.
Ferenc: régi lengy. *ferenc, ferens* 'armer Teufel' (B. 284).
gomb: szlov. *gomb*, szerb-h. tót és rut. *gomba*, morva *gombik* (B. 362).
gyömbér: szerb-h. *d'umber*, tót *d'umbier*.
gyenge: szerb-h. és szlov. *gingav*, tót *denglavny*, rut. *dženglyvyj*,
- ✓ *hám*: szerb-h. és szlov. *ham*, rut., tót, cseh *chamy* (többes).
hajt, *hajtó*: rut. *hajtuváty* 'jagen, lauern', *hajliv* Feldhüter, Wächter (B. 382).
hambár: szlov. *hambar* (B. *ambar* alatt).
haszna, haszna: szerb-h. *hasan, hasna*, szlov. és lengy. nyj. *hasen*, rut. *chosen* (szerb-h. és szlov. *hasniti*, használni, lengy. *hasnowac* nyerni).
halár: szlov. és szerb-h. *hatar*, rut., tót és morva *cho'ár*, (lengy. nyelvj. *hotar, halor* 'legelő').
henyél: szlov. és szerb-h. *henjali* 'aufhören, nachlassen', (Murko így is fordítja: ausrasten, továbbá ezt közli: *hlenili se* faulnzen; Plet. ezt nem közli), „wahrscheinlich aus magy. *henye*, müssig, faul“ B. (vö. Balassa J. Nyr 16 : 19).
- ✓ *hir*: tót, morva, rut. és lengy. nyj. *chyr, kyr* (s mindezekben a nyelvekben *icce*: szerb-h. *ica*, rut. *yca*. [különféle származékok])
- ✓ *kalpag*: cseh *kalpak* (és ném. *kalpak*, franc. *colback*. B. 475).
kámza: tót *kamža* (B. 556).
- ✓ *kan*: vend és cseh nyj. *kan* kandisznó (szárm. *kanec* a tótban is stb.).
karika: szerb-h. *karika*, tót és rut. *karyka*. — *kárpit*: szerb-h. *karpit*.
kanlus, köntös: szlov., szerb-h., lengy. *kontuš*, tót *kanduš* stb. (bajor *kan-kapliv*: szerb-h. *kaptär*. [usch, kontusch).
katona: szerb-h. *katana* lovas k., szlov. *katan* és rut. *katun* katona, régi lengy. *katon, katona* Veteran.
- kece*: (nem *kecse*, mint B. írja): lengy. *kieca* Soldatenmantel stb.; „*alsi-kieca* Art Tuch = m. *alsó* unter + *kecse*“?
kefe: szerb-h., szlov., tót és rut. *kefa*.
kép: szlov. és szerb-h. *kíp* (bolg. *kip* „wohl aus dem Serbokr.“).
képez, képzeni (nem *képzél*, mint B. írja): szlov. *kebzujem* nézem, észreveszem, rut. *ne kebzuju* nem tudom stb. (B. 498).
- kín*: szerb-h. *kina* (régebben *kinj* is). — *kincs*: szlov. és szerb-h. *kinč*.
- ✓ *kláris*: szerb-h. *klariš* (B. 567). — *koboz*: cseh *kobos*, lengy. rég. *kobosa*.
kocsi: szlov., szerb-h., bolg. *kočija*, rut. *kočyja*, lengy. *kocz, koczczy* stb. (a szó a többi közt az oláhba, oszmánba és albánba is átment); — *kocsis* rut. *kočyš* (vö. szlov. és szerb-h. *kočijaš*).
koldus: szerb-h. és tót *kolduš* (szlov. *kolduš, koldiš* és Murkonál *kodež* is).
L. Bern. megjegyzéseit!
- komp*: szlov. és tót *komp* komp, szlov. *komp, kump* Mühlenschiff.
kondér: tót *kondver* (B. 558). [(B. 599).
kondor: szlov. *kundra* Flocke, *kundrav* flockig, szerb-h. *kunadra* Flocke stb.
konty: rut. *konty* (többes) Haarbund, tót *konl*, szerb-h. *kond'a* Frauenkopfkörö: szerb-h. *korov* Unkraut. [bedeckung.
köll: rut. *kelluváty* elkölt; — *költség*: rut. *kečykh*; — a rutéból mind a két szó lengyel nyj.-ba is átment.
kucsma: szerb-h., szlov., rut., lengy. és orosz *kučma*.

kulya: tót és rut. *koľuha* Hund, morva *kuta* Hundename

lahalos: rut. *lokotoš* (és oláh *lăcătuș*).

látó: szerb-h. *látöv* fölügyelő stb., szlov. *lalov* pénzügyőr.

lógó, lógós: szerb-h. *lógöv*, bolg. *logój* Beipferd; lengy. (régí) *logosz* ua.

lopó: 1. szlov., szerb-h. *lopov* tolvaj; 2. tót *lopov* Heber.

lotyó: szerb-h. *lóca* liederliche Weibsperson.

lőcs: szlov. *lievč*, *levča*, szerb-h. *levča*, rut. *lovč* stb.

macska: rut. (és tót) *mačka*.

✓ *magyar*: vö. cseh *maděra*, lengy. *magierka* magyar süveg stb. B. 2:2.

major: szerb-h. *majur* (és oszm. *major*).

marha: szlov. és szerb-h. *marha*.

máriás: tót és oszm. *mariaš*, szerb-h. és lengy. *marjaš*.

✓ *maszlag*: cseh és lengy. *maslok* betäubender Saft.

mázsa: *máža* szerb-h. 'mázsa', szlov. 'zsák' stb., rut. 'társzekér'.

ment: szlov. és szerb-h. *mentovali*, rut. *mentuváty* megmenteni.

menle: szerb-h. és rut. *menla*, bolg. *mente* stb. B. 2:17.¹

mérő: szerb-h. *měröv*.

mérték: szlov. és szerb-h. *mertik*, tót *mertuk*, rut. *mirtuk*.

mező: szerb-h. *mezevo*, *mezovo*.

naspolya: horv. nyelvj. *nošpolj* B. 2:39.

palyolat: szlov. *pačolät*, szerb-h. *pačelo*.

II.

Ebben a második csoportban újabb adalékokat állítok össze a szláv nyelvek magyar elemeihez, amelyek az eddigi összeállításokban jobbára hiányoznak. (Ezeket még szaporítani lehetne a köv. forrásokból: Miklosich a bécsi akadémiai Denkschriften 7. k.-ében ismerteti a 18. század végéig Erdélyben lakott bolgárok nyelvét; abban nagy számmal voltak magyar szók, pl. *hatalma*, *haszna*, *hatalmas*, *falabratus* = *felebarátos*, *ellen-sigove*, *rendelhuval*, *soha!* A lengyel nyelv magyar szavaira nézve talán vö. Rozprawy i sprawozdania z posiedzeń wydziału filologicznego Akademii Um. Kraków, 17. k. 1—102. Bonkáló említ a rutén nyelvből egy csomó magyar szót a Magyar Figyelőben 1916. 2:405. Vö. még Szegedy R. Adalékok a horvát kaj-nyelvjárás hungarizmusainak történetéhez NyK 44 k.)

bagó: szlov. *bága* Tabakpfeifensaft. — *béka*: szlov. *bega* Laubfrosch (vö. Plet.).

béres: szlov. *biroš* Rinderhirt (Plet. hibásan: „iz magy. *birus*“).

bírság: szlov. *bíršag* Strafe (Murko szótárában, B. nem említi).

bospor: szlov. *bospor* Knoblauchbrühe (Murko; Plet. és Bern. nem ismeri)

céhmester: szlov. *čehmešter*?

[stb. I. EtSz.]

cica: tót *cica* J. szlov. *cica* (vö. EtSz). — *csákán*: magy.-szlov. *čakan*.

csalár(d): szlov. *čaler* Betrüger stb. I. Munk. 92. sz. Halász Nyr 8:293.

csapás: horv. *cepaš* via trita „od. mag. *csapás*“ HASz. (vö. szarvasi tót *čapáš*).

¹ Bartal *mente* alatt egy adatot idéz, de abban *menten* van, s ez szlovén és horvát alak.

- csiba*: tót *čiba!* Jancsovics.
- csiga*: szlov. *ciga* és *ščiga* Flaschenzug, *čiga* Schnecke, Winde (Plet.).
- csont*: szlov. *čunta* (Munk. 94. sz.), de *čouta* is.
- duránci*: szlov. *durancija* stb. — *élés*: szlov. *jěliš* étel.
- eiletés*, új ültetésű szőlő MTsz.: tót *eletiš*, homlítás, új szőlő J.
- ezernyi*: szlov. *jezernji* tausendfach (Murko; Plet. nem említi; vö. Munk. *ezer*).
- far*: *far* „in Kroatien der Hinterteil des Schiffes“ (Murko; Plet. nem vette föl).
- fránya*; *mi a fránya*: szlov. *ki ti je vran* (*vran*, *vranja* 'holló').
- fattyu*: szlov. *foživ* (Munk. 95). — *forinti*: szlov. *forint*.
- furulya*: szerb-h., szlov. stb. *frula?* (vö. Mikl. EtWb., Plet.)
- gajda* 'duda': tót *gajdi* (többses), rut. és lengy. *gajda* (török eredetű, de az északi szláv nyelvekben B. szerint a magyar nyelvből).
- **gajdoš?*: tót *gajdoš* dudás (vö. NyK 25:296. Melich).
- gulya*: horv. *gulja* gulya, csorda.
- gyilok?*: tót *dika* (föltűnő azért is, mert a magyar szóra csak a 18. század
- gyöngy*: szlov. *džundž* Plet. [vége óta vannak adataink].
- György*: szlov. *džurdž* Krug, boros kancsó Plet.; vö. *vörös gyurka*.
- hara*: tót *hara* daróclepedő. J.
- harc*, *harcol*: szlov. *harec*, *harcovati* (vö. Munk., Plet.).
- hemzseg*: tót *hemžif-sa* „fészkelődik“ J.
- hálás*: tót *hátaš*, putton (Esztergom vidékén).
- kalamáris*: szlov. *kalamariš* (Plet. a latin *calamarius*-t veti össze).
- kalpag*: szlov. „*kālpak* madžarsko pokrivalo, der Kalpak“ Plet.
- kankó*: szerb-h. *kankov*, szlov. *kanka* Tripper.
- kártya* (*kártyus*, *kárt*) fakanna: szerb-h. *karta* (I. Asbóth, Arch. I. slav.
- kukorica*: szlov. *kukorica*, lengy. *kukurycza* stb. [Phil. 25:455].
- kuszi* (kutyahívó szó Dunán túl): szlov. *kūs*, *kúzej* stb. kutya (leginkább a magyarorsz. szlov. Plet.)
- lepe*, **lepenke?* (vö. *lependék*, *lepencs* stb.): tót *lepenka* pillangó J.
- magas?* szlov. *magas* 'törpe'. — *makk* (a kártyában): horv. *mak*.
- megyés* 'határos': szlov. *mejás* Grenznachbar (bclőle ruelléknév *mejaški*).
- morgódik?* horv. *mrgoditi se* mormog (Spicer; de vö. szlov. *mrgoditi se* „Grimassen schneiden, schmollen“, *mrgoditi* nyikorog, pl. a kapu).
- néne*: tót *naña* J. — *nyávog*: szlov. *njāvkali* (?).
- ország* a bolgárban is *rusag* (vö. Munk. 58. sz.)
- pacsmag* 'rossz cipő': tót *pačmaga* 'fattyu' Loos (vö. *pacsmagod* nem leszek: alávaló minden szolgád (Loos) MTsz).
- palacsinta*: tót *palacinka* (Loos).
- pézsma*: tót *pižmo* J. — *piac*: tót *piac* J.
- pisztráng*: szlov. *bistranga* („iz magy.“ Plet).
- rika?* horv. *rovka* cickány (Spicer).
- rovás* a bolgárban is *robuš* (szerb *raboš* stb. Munk., Mikl. EtWb.).
- rováték*: szlov. *rovātek* Umriss, Rechenstein Plet.
- ruha*: szlov. *ruha*, *ruho* Leintuch, Bettuch, Tischtuch.
- sántáló?* szlov. *šantālo* der Hinker (vö. Munk.).
- sikál?* „*šihalica* simító“ (Spicer).
- szag(a)*: szlov. *saga* übler Geruch... (magy. szlov.)
- szapu* (tárgyesete?) tót *sapul'* köből J.

tanács, tanács: szlov. *tanač, tolnač*. — *tarisznya*: tót *tanistra*.

tégla: szlov. *tégla* Bügelholz („iz madž.“ Plet.; vö. *téglázni*).

*úrvíz: a szerb koldusok nyelvében *úrvíz* a. m. bor (erre emlékeztet a lengyel koldusnyelvben *arcynwiza* 'víz', l. Archiv f. slav. Phil. 24: 141).

vajda: szlov. *vajda, vajd* Führer.

város: szlov. stb. *varoš* Munk. 117. sz. Vö. még, hogy déliszláv területen *Varoš* mint helységnév is gyakori, így Stájerországban Pöitschach mellett, továbbá Horvátországban *Varoš, Lovrič varoš, Mirič varoš* stb. (l. a Helységnévtárt), Szerbiában *Novi Varoš*, Eszéken a két városrészt azelől *Gornji varoš, Dolnji varoš* stb.

zsír: szlov. *žir* Waldmast für Schweine, Nahrung stb.

zseb: szlov. *žep* (vö. Mikl. EtWb.)

Horvátországban s különösen Szlavóniában sok magyar eredetű helységnév van: *Erdut (Erdőd), Erdevik (Erdővég)*, sőt *Erdelj*, továbbá *Farkaševac, Forkuševci, Frkašić, Fenek (Fenek)* stb.

III.

Végül közlök néhány újabb adalékot a magyar nyelv szláv jövevény-szavaihoz.

babrál: tót *babral* „habrálni“ Jancs. (Az EtSz. a szláv szót nem ismeri a tótból s nem ilyen jelentéssel.)

balgatag; nyelvészeink a régi *bolygatag*-ból magyarazzák, de talán figyelmet érdemel a morva *blahút* 'einfältiger Mensch' (Arch. f. slav. Phil. 15: 453; ered. *blagiút; vö. orosz *blagoj*. fehér-or. *blagij* albern, dumm, Mikl. EtWb.). *balogács* (Nyitrában *galbács*) 'balogkezü': tót *galbáč* J. A magyar alak néptimológiával.

csücsül: vö. szlov. *čičati* ülni stb. (a gyermekek nyelvében! Plet.)

dumál: 'beszél' (budapesti nyelv, tolvajnyelv): szerb-h. *dumati*. [schnüffeln).

fufnyos: orrán át beszélő (Hont m.): tót *fufnavy, fufniák* (vö. szlov. *fufnjati góga* 'hinta' Göcsej, *libi-góga* Alföld: szlov. *guga, gugelj, gugalica* hinta, *gugati* hintázni (or. *guga'*). „Lallwörter aus der Kindersprache“ B.

guga 1. golyva, 2. pestises mirigydaganat: az 1.-höz vö. lengy. *guga* (or. *gug'la*) Beule, a 2.-hoz szlov. és szerb-h. *kuga* Seuche, Pest. A szlávisták két külön eredetű szót látnak bennük.

guja, gulya, guji: szarvatlan, farkatlan MTsz, *guja*: suta Nyr 20: 567: szlov. *kulj, kulja* suta szarvú (vö. alább *kuli*).

hajda, hajdē, hajdi!: szerb-h. *hajde!* (l. B.)

hajkál CzF, *hajkász* MTsz. (s innen *hajkorász, hajkurász*; vö. még *hajhász*): szerb-h. *hajkati* treiben, scheuchen, jagen („eigentlich *haj, aj* rufen“ B; vö. szlov. *hajkati* „haj zurufen“ (Plet.).

halaburda praiceps, voreilig (NySz, Nyr 21: 91; vö. *habahurgya, hebehurgya*)? szlov. *halabura*, Lärm, Tumult (a magyarorsz. szlov. Plet.)

harákol: szlov. *hrakati* sich räuspern (*hrakelj* der Auswurf stb.)

kaba: szerb-h. *koba* Sperber (vö. B. *kobíci* alatt).

kásta (szedő-szekerényke NySz.): lengy. *kašta* Druckerkasten (l. B. 493),

kocsvérda tökkáposzta (? egy adat MTsz.): tót „*kočvarda*: csingér“ J.

kolna (Szinnyei szerint az oláhból, de a palócoknál is megvan): vö. tót *kolna* szín, faszín J., cseh *kolna* kocsiszín (Nyr 23: 201.)

- kopáncs*, *kopács*, zöld héja diónak, gesztenyének: vö. szlov. *kopanja* Nusschale, Kastanienschale Plet.
- kopolya*, vízállás, vizes gödör stb. MTsz.: szlov. *kopela* fürdő?
- kuka* horogalakú fa: szerb-h. (és bolg.) *kuka* horog, tót *kluka* kajmó.
- kuli* 'rövid és befelé görbült szarv, -ú': szlov. *kulj* sutaszarvú, *kulja* s. tehén.
- lilik* Charadrius (Hegyalja): tót *lelek* tarkagém J. (öbg. *lilik* stb.)
- lizza* (Zentán *lizzkás ló*): 'hóka ló', *lizza bárány* 'barna lábú s hasú b.': szlov. *lis* 1. hóka, 2. foltos („blässig; gefleckt“, l. B. 752).
- macsula* 'főzelék, vastagétel' MTsz.? szlov. *močilo* 'Tunke', mártás.
- maca* szerető MTsz.: szerb-h. *maca* „hypokor. Kätzchen“ B. (vö, Balassa Nyr 16 : 20).
- maga* (*magár*? l. MTsz) 'szamár, öszvér': szerb-h. *magare*, *magarac* 'szamár.'
- mamlasz*: tót *mamlas* együgyű, bárgyu ember J.
- mangalica*: szerb-h. *mangulica*.
- maráz* pruina JordK (vö. *zúz-maráz*): óbolgár *mrazü* fagy.
- packa* 'tintafolt': szlov. *packa* Klecks (ném. *Patzen*, *Batzen* Plet.)
- pákosztos*, *pákosz*, *pákász* (ered. csintalan, rendetlen, aztán csavargó, nyalánk stb.): vö. horv. *pakost* gonoszság, rosszasság, *pakostan* rossz, szlov. *pakosten* widrig, garstig, tót „*pakosta*: cenk“ J. (vö. Mikl.)
- pampula*, *papula* 'száj, nagy száj': tót *papula* 'száj', *zapchaj si papulu* „fogd be a papulyádat!“ (MTsz.)
- ri*, ered. *rév-* (l. NySz.): óbolg. *rev-* stb.? (vö. Mikl. EtWb. *rjü-*).
- rukerc*: vö. szlov. *rukatica* Massliebchen (*Ruekerl* Plet.).
- riütyö* 'alfel' (Tokaj MTsz.): tót *rit*, *ritka*.
- semengyia-körtve*: tót *šemendia* J.
- súly* (Budenz a *sajtó* és *süllyed* szókkal rokonította; rég. rendszeren: vminek *sülya* 'neheze'): szlov. és szerb-h. *šulj*, 'Klotz, Block', tuskó (vö. a köv.)
- sulyok* (Budenz a *sujt* igéhez): szlov. és szerb-h. *šulj*, *šuljek*, *šuljak* Klotz, *svihák*: tót *švihák* piperkőc J. [Block.]
- susog*: vö. tót *šustaf* J. (és fr. *chuchoter* !)
- sutlog* vö. tót *šutkal* J. [1892, 242].
- szalajka* 'hamuzsír': tót *salajka* (cseh *salajka*, *solajka*, vö. Listy Filologické
- szípa* 'vén lotyó, banya' (MTsz.), szipirtó: szlov. *cípa*, *cífa* die Schlampe.
- tapotál* tipeg-topog, jár-kél MTsz: szlov. *topotáti*, *tepeláti* stampfen, trampeln.
- téta* 'nagyanya' (ÉrdK): óbolg. s ált. szláv *teta* 'nagynéne'.
- trafál*: tót *trafit* (< ném. *treffen*).
- zene-bona*: vö. szerb-h. *buna* 'lárma, zendülés', bolg. *buna* zendülés (B. 101).

AZ ÚJ HELYESÍRÁSI JAVASLATHOZ.

— Feleletül Méhely Lajosnak. —

Egy Greguss Gyula és Herman Ottó iskolájából való jeles természet-tudósunk, aki a tudományos igazságok kifejtésében az irány művészetét is elvéül vallja, Méhely Lajos, az Akad. Értesítő aug.-októberi számában (485—502. l.) „Megjegyzések az Akadémia Helyesírási Bizottságának 1915. évi javaslatára“ címmel hosszabban megokolt észrevételeket tesz az új helyesírási

javaslatra. Az egész cikkből nyelvünk meleg szeretete sugárzik ki, és két fő-törekvést vehetünk észre benne, hogy t. i. helyesírásunk nyelvünk sajátos vonásainak mentől hívebb kifejezője legyen, valamint hogy nyelvünk eredetiségét és tisztaságát mentől jobban iparkodjunk megőrizni. Mind a két törekvésével teljesen egyetértek, de főképpen a nyelvünk eredetiségére és tisztaságára vonatkozó szép kijelentéseket nem véshetem eléggé minden magyar írónak lelkébe.

A helyesírási javaslatra tett észrevételek azonban sok tekintetben nem egyeznek fölfogásommal, s e pontokra vonatkozólag azért tartok szükségesnek néhány helyreigazító és fölvilágosító megjegyzést, hogy egyrészt természetudósunkat is meggyőzzem kifogásainak, illetőleg indítványainak helytelenségéről, másrészt hogy mondanivalóimmal a javaslat ügyének az Akadémiához annak idején benyújtott írásbeli észrevételeimen kívül is szolgálatot tegyek.

Nem értem Méhelynek azt a kijelentését, hogy a jelenlegi, úgynev. *iskolai helyesírással* sem az Akadémia, sem a Nemz. Múzeum, sem az Egyetem, sem a Természettud. Társulat kiadványaiban nem lehet boldogulni, s az ifjúra, aki az iskola után e tudományos intézetekben működni kezd, csalódás és kiábrándulás vár (486. l.). Miért? Hogy ezek az intézetek némely pontokban más helyesírási elveket követnek? Ebben okosan gondolkodó ifjúra nézve semmi kiábrándító nincs, legföljebb megerősíti őt a régi életigazság felől, hogy ahány fej, annyi értelem. Az új javaslatnak pedig éppen az a célja, hogy ezeket a különben sem nagyszámú eltéréseket az irodalom egészéből eltüntesse, s hogy egységet teremtsen a mai iskolai és nem iskolai helyesírás helyébe.

Részletes aggodalmait és javaslatait M. külön szakaszokba foglalja s először is a *c* írásmód mellett tör lándzsát. Az egyszerű *c*-vel írást sem célszerűnek, sem szükségesnek, sem következetesnek nem tartja. Azt mondja, hogy csak mintegy 15—20 év óta jelentkezik a vágy és hajlandóság az egyszerű *c* írására (487. l.). A *c* hangnak egyszerű *c*-vel írása azonban nagy multra hivatkozhatik. A XIV—XV. századi oklevelekben előforduló *cés* írást (l. OklSz. *cimer*, *cinége*, *cipellős* a.) nem is említve, egyszerű *c*-vel ír legrégibb bibliafordításunk, a Bécsi és Münchener kódex. A XIX. században is jó messzire visszanyúl a egyszerű *c* használata. Nagy Ignác már 1839-ben, Greguss Ágost és Toldy Ferenc a negyvenes években, Ballagi 1854-iki német-magyar szótárában, Kazinczy Gábor pedig 1860-ban már *c*-vel írnak.¹ Ha pedig a mai irodalmat nézzük, a legjobban elterjedt és legszélesebb körökben olvasott sajtótermékek, a hírlapok (talán az egyetlen Az Ujság kivételével) általában egyszerű *c*-t használnak. Az iskolai helyesírás 1903 óta, tehát immár másfél évtizede teljesen hozzászoktatta az új nemzedéket a *c*-telen írásra, és nem tudok arról, hogy ez valami nagyobb zavart és fönnakadást okozott volna. Egy nagy mű kiadója — panasolja M. — 1901-ben az egyszerű *c* alkalmazását erőltette vele szemben, mivelhogy ez neki, a nyomtatónak, félkötetnyi nyomdaköltség megtakarítását jelentette, s itt M. megjegyzi, hogy „az üzleti

¹ L. Nagy Ignác: Szinmütár I. k. az „Egyesüljünk“ c. 4-ik darabtól kezdve, 1839. — Greguss Ágost: Villanykák, Lipcse, 1847. Ua.: A szépszerűet alapvonalai, 1849 (a Kisfaludy-Társaság kiadásában); a hivatalos előszó *cz*-t ír, de a szerző maga következetesen egyszerű *c*-t). — Toldy Ferenc: Emlékbeszéd Kis János felett, 1848. — Kazinczy Gábor: Kazinczy Ferencz levelezése Kisfaludy Károlylyal s ennek körével, 1860 (a címlapon még „Ferencz“, de magában a kiadványban mindenütt *c*).

érdek a nyelv fejlesztésének legeslegutolsó szempontja". Kétségtelen igazság, ámde a *c*-vel vagy *cz*-vel való írás vagy nyomtatás a *nyelv* fejlesztése szempontjából teljesen közömbös és független dolog. Logikusnak sem tartja M. a *cz* kiküszöbölését mindaddig, amíg a többi kétjegyű mássalhangzót (*gy*, *ly*, *zs* stb.) nem tudjuk egyszerű betűkkel pótolni (488. l.). Ez a megjegyzése teljességgel nem állja meg helyét. Mert a *gy*, *ly*, *ny*, *sz*, *zs* stb. betűk egyszerűsítése új betűalakok kitalálását és forgalomba hozatalát kívánná meg, ami nagy, gyökeres újítás volna, s éppen azért a hagyomány hatalmas erejével szemben semmi ilyen kísérletezés nem bizonyult eddig sikeresnek. A *cz*-ről *c*-re való áttérés ellenben egészen könnyű volt, szinte önként kínálkozott, nem is szólva arról, hogy csupán legújabb irodalmunkban is csaknem egész százados hagyománya van már. Ami pedig a logikát illeti, mért ne vehetne a zaború gazdasági súlyát legjobban nyögő tisztviselő legalább elnyűtt nyakkendője helyébe újat, ha már ruhájának és cipőjének újjal kicserélésére a sokkal jelentékenyebb árkülönbségek miatt nem bírja magát reászánni? A *c* mellől a *z* elvetését M. következetlenségnek is mondja, mert ha féltő gonddal őrzi a Helyesírási Bizottság a *ds* és *zs* mellett a szerinte „utóvégre is minden zavar nélkül mellőzhető *dz* és *dzs* jegyeket, nem látható be, miért kell éppen az egyszerűsítésével nagyon is sok zavart okozó *cz*-t halálra ítélni." Ez a megjegyzés egészében véve a szakbeliség jellegének hiányát érezteti, de egy dologra nézve mégis igaz van. Nem értjük, hogyan lehet „a *ds* és *zs* mellett“ a *dz* betűjegyet mellőzni. Hiszen a *dz* hang csakugyan sajátja nyelvünknek (*edzeni*, *pedzeni*, *akaródzik*, *fogódzik*, stb. stb.), és sem a *ds*, sem a *zs* jeggyel nem pótolható. A három betűs *dzs* jegyre vonatkozó szemrehányása azonban helyes. Mikor az Akadémia régebbi és több évtizedre visszanező *ds* írásmódja (*dsida*, *lándsza* stb.) helyébe a Nyelvtudományi Bizottság a *dzs* jelölésmódot keresztülvitte, én helytelenítettem e lépést és ma is azt vallom, hogy teljesen fölösleges és célszerűtlen dolog egy összetett mássalhangzót valamennyi többi kétjegyűvel szemben *három* betűvel fejezni ki, s azt hiszem, most sem volna késő a *dz*-ről az egyszerűbb s ezúttal igazán következetesebb *ds* írásmódra visszatérnünk. Ami a *c*-vel írásnak állítólagos zavaró hatását illeti, ezt már régen meghaladott aggodalomnak mondhatjuk. Akárhányszor fogunk is, tisztem a Nyugatban, malacságot olvasni, soha sem jövünk többé a szó kibetűzésében zavarba. Épp így nem zavar bennünket a *gálicsónak* vagy a *kilencszer számnév*-alaknak az olvasása sem. A többi Méhely-féle példák annyira szemenszedettek (a *palocszert* nem is értem), hogy ha ezerben egyszer népszerű munkában fölbukkanának is, hát egy-egy kötőjellel (*gerinc-sáv* stb.) könnyen segíthetünk rajtuk, tudományos olvasó pedig, aki már az egyszerű *c* emlőin nőtt fel, hovatovább kevésbé fog rajtuk fönnakadni. Éppily kevésbé kell immár attól is tartanunk, hogy valaki a *combot*, *cukrot kombnak*, *kukornak* olvashassa ezentúl, nem is szólva arról, hogy a magyarságnak egy igen-igen nagy részét ez a baj egyáltalában nem is fenyegetheti, amely résznek t. i. nem kell latinul tanulnia. Végül a *cz* védelme ellen még azt kell megjegyeznem, hogy e kétjegyű betű végleges kiküszöbölésével *nyelvünket* semmi „jellemző bélyegétől“ meg nem fosztjuk. A *c*-vel vagy *cz*-vel írás a magyar *nyelv* jellegétől teljesen független dolog; a helyesírás jellemző lehet a népek művelődésére és főképp műveltségük eredetére nézve, de az, hogy nyelvük hangjait miképpen írják, magára a nyelvek természetére nézve egyáltalában közömbös valami.

Másik fő kifogása M.-nek a Javaslat részleteiben az *aki, ami* stb. vonatkozó névmásoknak egybeírását illeti. Szerinte ezt az írásmódot „az újságcsinálás lázas s ennek következtében gyakran pongyola munkája hozta létre“ (489. l.). Nem tudom, mennyiben van alapja ennek a bizonyítás nélkül oda vetett kijelentésnek; e pillanatban azt sem tudom: pontosan mikor indult meg és kitől ered az *aki, ami* stb. névmások egybeírásának divatja; de azt tudom, s ezt az *aki*-féle egybeírás védelméül mint tisztas hagyományt nem bírom eléggé kiemelni, hogy egy ezerszer idézett s még többször forgatott hatalmas nagy munka, az *akadémiai Nagy Szótár már 1862-ben* elejétől végig következetesen egybeírja az *a*-val bővült vonatkozó névmásokat.¹ Ez az írásmód tehát legalább is félszázados multra hivatkozhatik. Amit a különírásnak (*a ki, a mely* stb.) védelmére M. fölhoz, arra ezt felelem. Az *a fölött, a mögött* stb. külön írt határozószókra hivatkozásnak szerintem semmi súlya nincs. A Javaslat u. i. ezekre nézve nem engedi meg az egybeírást: *afölött, amögött* stb., azzal a megokolással, hogy ezeket így ejtjük: *affölött, ammögött* stb., és nem *afölött* stb. Méhely erre fölkiált: hiszen a vonatkozó névmásokat is ekként ejtjük: *akki, ammi, ahhol* stb.! Nem állítja, hogy a vonatkozó névmásoknak egybeírása „végkép lehetetlen volna“, hiszen a Javaslat is egybeírja az *afféle, efféle* stb. szavakat, s M. mármost következetességből azt kívánja, hogy, ha a vonatk. névmás egybeírásához ragaszkodunk, írjuk hát ezeket is ekként: *akki, ammi, ahhonnán* stb. Szerintem az *a fölött, a mögött*-féle határozószókat is bátran egybeírhatnók. Egyrészt azért, mert ejtik őket a névutó kezdő hangjának kettőztetése nélkül is: *afölött, amögött, eközben* stb. (én számtalanszor kaptam tulajdon magamat rajta az *efféle, sőt eféle* ejtésen). Másrészt, mert az egybeírás sem az *afölött*-félénél, sem az *aki, ami* stb.-ben nem jelenti azt, hogy az illető szók második elemének (*fölött* stb., *ki* stb.) kezdő hangját ne lehetne az olvasó vidékének vagy egyéniségének nyeivszokásához képest kettőztetve is ejteni. Arra u. i. több példa van helyesírásunk rendszerében, hogy a szófejtés elve iránti tiszteletből az általános köznyelvi kiejtést figyelmen kívül hagyjuk. Mindenki *kissebb*-et, *utánnam, utánnad, utánna* stb.-t ejt, holott az írásban *kisebb*-et, *utánam*-ot stb. írunk. Ilyen szerintem a *8 órákor, 9 órákor* írás is, noha tudtommal általánosan így ejtik a szót: *8 v. 9 órákkor* stb., nyilván az *akkor, ekkor* erős hatása miatt. Az *ilyen, olyan, milyen* stb. névmások írása sem hű tükre a kiejtésnek, mert nagyon általános az *íjien, oíjan, miijen*-féle ejtésük, úgyhogy époly jogos volna (amint költők a vers pontosságáért teszik is) kettős *lly*-lyel való írásuk is. Szinnyei is fennül írt jeles kis magyar nyelvtanában (Unkarin kielioppi, Helsinki, 1912, 39. l.) a *mélyik* kérdő névmás kiejtésére egyszerűen azt mondja: olvasd: *méjjük, a méjlik* ejtést nem is említi.² Szerintem Arany János szavaira is késő már hivatkozni, aki annak idején azt mondta, hogy az egybeírással (*aki*) olyan kiejtés kap lábra, „mely ellen minden igaz magyar nyelvérzék tiltakozik“. Ma már nem lehet tagadni, hogy az *aki, ami, amely, ahol* stb. névmások második elemének kezdő hangját országszerte kettőztetés nélkül is ejtik. Ez oly körülmény, amely az egybe-

¹ L. pl. az *ameddig, amely, amennyiben, ami* stb. címszókat. Az *aki* maga mint külön cikk véletlenül kimaradt, de mondanom se kell, hogy ez is mindenütt így van írva a szótár egész szövegében.

² Az *efféle* kiejtésellenes egyszerűsítéseket a Javaslat is tárgyalja az 5. §-ban.

írást maga is megokolta teszi. A különírás ellen szól az *aki, amely, ahol* névmásoknak kiejtésbeli egybeforrottsága is, amennyiben hangsúlyuk az *a*-ra esik. Csak kivételes az olyan ejtés, aminőn egyszer magamat is rajta kaptam: Másnak teteti magát, mint *ami* (a hangsúly a *mi*-n). Ennyire egybeforrt, egybetapadt névmásoknak két szóba írásához továbbra is ragaszkodni megfoghatatlan maradiság volna. Engem valósággal zavarba hoz már a külön írt *a mi*, mert a névelőt és a többes 1. szem. névmást látom hirtelen benne, úgyhogy egyszer meg se tudtam hamarjában érteni a köv. mondatot: „Arra mutat rá, *a mi a mi* [olv. *ami a mi*] balladáink legnagyobb részében — nincs meg“ (BpSzemle 143:215).

A „Vigyed és társai“ c. fejezetben alaptalanul állítja M. azt, hogy a *vigyed, tegyed, kössed* stb. teljesebb tárgyias ragozású alakok a közbeszédből már egészen kivesztek (491. l.). Azt mondja, hogy a Javaslat 63. pontjának nem szabad egyszerűen így szólnia: *tegyed: tedd, vegyed: vedd* stb., s nyilván azt kívánja, hogy a szerinte „csak okkal-móddal s bizonyos megszorítással használatos“ teljesebb alakok meg a közönséges rövidebb formák közt a Javaslat megkülönböztetést tegyen (492. l.). Ez a kívánság azonban túllépne már a Javaslat föladata körén, mert ilyen eddigelé tudtommal kellően meg sem figyelt és pontosan meg sem állapított használati különbségeket¹ nem lehet a *helyesírási* törvények között végérvényesen szabályozni. S még ha sikerülne is szabályozásuk, akkor sem állhatnók vele útját egy tőle egészen független beszédmód terjedésének, az *üljél, menjél, fussál*-féle alakokénak, amelyeket M. magyartalannak mond, noha csak nyelvjárási formák, az irodalomban való használatuk azonban törzsökös magyar íróknál eddig szerintem sem igen mutatható ki.

A kétjegyű kettőztetett mássalhangzóknak kivétel nélkül való csonkított írására nézve kétségtelenül igaza van M.-nek abban, hogy a *rossz, menny* stb-féle mássalhangzónyújtás a *fénnyel* (a. m. *fény-nyel*), *hölgygel* (a. m. *hölgy-nyel*)-félétől lényegesen különbözik; abban is igaza van, hogy az ily mássalhangzóknak a ragok hasonulása esetében való csonkítása a szóelemzés elvével (Javaslat 38. §.) ellenmondásban van. Megvallom, a Javaslatnak ez az újítása énnekem sem tetszik, és az iskolai helyesírásnak ez az egyetlen pontja, amelytől mai napig is idegenkedem. Gárdonyi Gézától tavaly a következő tréfás levélbeli kérdőre vonást kaptam: „helyeselte-e a helyesírásunk szabályainak új javaslatában a *-val -veles* ragozás *Károlyyal, Kolozssal, meggygel, léggel, Tihannyal* stb. pontjait? — vagyis velünk, ómagyarokkal van-e, vagy báró *Wlassic*-csal?“ Hát, őszintén megvallva, én is az ómagyarok pártján vagyok, de azokén, akik minden újmagyar dolgot, ha okos, azonnal szívesen magukévá tesznek. Gárdonyinak érdemben azt felelhetem, hogy *meggygel* írást a Javaslat sem kíván, mert a *meggy* szónak *-vel* ragos alakját *meggygel*-nek iratja; *Wlassic*csal, az iskolai helyesírás életbeléptetőjével s általában a nevük ódon-ságára büszke családckkal sem kíván ujjat húzni, mert a kétjegyű mássalhangzóra végződő neveket *-vel* ragosan így iratja: *Takálszal, Keménnyel* (l. 109. pont, erre természetesen a 86. pontnál utalni kellene); de a *Károlyyal, Kolozssal, Tihannyal*-félésre nézve bizony sehol sem vall színt a Javaslat, s

¹ Vö. rájuk vonatkozólag Borbély György cikkét Nyr. 39:155 és Márkos Albertét MNY. 10:157.

ez hiba. Mert nem tudom, nem érdemelnének-e az ilyen tulajdonnevek is hasonló elbánást? Vagy ha a keresztnévek, mint csaknem köznevek nem is, de legalább a helynevek, a *Tihany*, *Pozsony*, *Tétény*, *Szilágy*, *Halmágy* stb-félek? Általában a *főnevek* ilyen *-vel* és *-vá*, *-vé* ragos csonkított alakjaiban erősen érezzük a szó *képének* eltorzulását. Már az *isszuk* (eddig: *isszujuk*), *vadászson* (eddig: *vadászsson*) stb. igealakokban nem ily föltűnő és bántó a betűcsonkítás. A névszók nevezőalakja u. i. az én érzésem szerint sokkal elevebb emlékképet alkot nyelvtudatunkban, mint az igéknek bármely formája. A névszóknak ez az alakja a szótárak egybehangzó tanúsága szerint is általános emlékkép a nyelvekben. Az igéknek már az igefogalom jelentéstani természeténél fogva sem lehet ilyen általánosan megjeggedett emlékezeti képük. Bizonyítja ezt az a tény is, hogy különböző nyelvek szótáraiban különböző alakjukban jelennek meg címszóul: a görögben és latinban jelenidejű egyes 1., a magyarban 3. személyükben, a németben, franciában, finnben igenévi formájukban, pl. *γράφω*, *scribo*; *ír*; *schreiben*, *écrire*, *kirjoittaa* stb. Ami külön a magyar igéket illeti, ezeknek még a szótári címalakjuk, a 3. személy formája sem alkothat a névszók nevezőjéhez hasonlítható elcven képet, hiszen az egy sereg igenél, az ikeseknél t. i., nem is azonos a pusztá tövel; az *sz-szel* bővülő *v-tövű* igék pedig annyira vegyes tőformákat mutatnak, hogy egységes, általános tőképzetünk, megjeggedett, összefoglaló, hogy úgy mondom, nevező emlékképünk nem is lehet róluk, pl. *vesz* ~ *vettem* ~ *vegyek* ~ *vennék* ~ *vevő* stb. Szóval a névszók nevezőalakja sokkal általánosabb és erősebb emlékkép a nem-nyelvész ember nyelvtudatában is, semmint az igéknek akármilyen tőalakul képzelhető formája. A *névszókra* nézve tehát énnekem sem tetszik a rövidített írásmód, legalább is nehezen fogok beletörődni. Ezt a nehézséget sokszor emlegettük eddig is, és a 90-es években Simonyi fölvetette azt a kiegészítő gondolatot: írjuk a kétjegyű kettőzötetett mássalhangzók egyszerűsítését akként, hogy ne az első, hanem a második betűjüket ismételjük, tehát: *királyyal*, *Téténnyel*, *kalácssal* stb. Ez igen egyszerű és okos megoldás volna, de maga is oly szokatlan újítást jelent, hogy egyetlen nyelvészen, Kalmár Eleken kívül, aki az ötleten kapva, azóta hivatalos és magánírásaiban következetesen így ír, s akit eléggé nem becsülhető tiszteletből családja tagjai is követnek, senki más nem fogadta el, s így aligha volna ezután is keresztülvihető. Pedig megtaláltam ezt az írásmódot egy 17. századi iratban is. Az Erdélyi Múzeum levéltárának egy 1640-iki kéziratában, a dévai „curia“ leírásában (Kemény József-féle gyűjtemény) a *hosszú* szó rendszeren így van írva: *hoszzu*!

Legtöbb helyes és megszívlelésre méltó megjegyzése M.-nek az „Idegen szók írása“ c. fejezetében (493. l. stb.) található. Egy sereg divatos idegen szóról (*kategória*, magyarul *fokozat*, *csoport* v. *osztály*; *szimultán*: m. *egyidejű* stb.) helyesen állapítja meg, hogy *teljesen fölöslegesek* (494. l.).¹ Álláspontja, amiben

¹ Csak a divat ellenállhatatlan rossz hatásából értem, hogy a *categoria* szót a 497., 499. és 500. l. néhányszor maga is használja. Itt jegyzem meg, hogy én M.-nek a BpSzemle 146. kötetében (417—434. l.) megjelent „A természetrajzi múzeum jelene és jövője“ c. szép cikkében is szívesebben fogadtam volna, ha „új *impulsusok* bevitele“ helyett (418. l.) új *ösztönzéseket*, nemzeti intézetünk „*culturalis* feladatai“ helyett pedig (uo.) *művelődési* tőadatokat, vagy hasonló alkalmas magyar kifejezéseket olvashattam volna, stb. Szerintem ezek a latin szók is teljesen fölöslegesek.

vele egészen egyetértek, hogy *ne tarkítsuk nyelvünket egy sereg magyarosan irt idegen szóval, melyre legnagyobb részt semmi szükségünk sincs!* Abban is hajlandó vagyok melléje csatlakozni, hogy amennyiben „az idegen szó valóban pótolhatatlan, illetőleg ez idő szerint magyar egyértékessel még nem fejezhető ki, írjuk az illető idegen helyesírás szerint.“ Én magam is azt hiszem, hogy a magyaros írás megengedésének nagy szabadelvűsége *eredeti szókincsünknek határozott veszedelmével jár.* Jól mondta Volf György már 26 évvel ezelőtt, hogy újságjaink, mióta megmenekedtek attól a félelemtől, hogy valamely idegen szó írásával szégyent vallanak, csak úgy zúdítták közönségükre az idegen szókat (BpSzemle 66. k. 474. l., vö. Nyr. 21: 60). És Méhelynek is igaza van, mikor a tudományos idegen műszókról azt mondja: „Ezeket a szókat már csak azért sem volna szabad magyarosan írni, mert *magyaros írásuk eselében lassanként elvész idegenségük érzete,* már pedig, meggyőződésünk szerint, *minden nyelvnek önnönmagából kell megújhódnia s a művelődés fokozódásával járó minden új fogalom szavát megtalálnia*“ (495. l.). Ez nekem is leghőbb meggyőződés, s azért a várva-várt béke megérkezése után *nyelvünk ügyében legelső teendőnk lesz a magyar nyelvművelés ügyét akár az Akadémia, akár a Nyelvtudományi Társaság útján tervszerűleg megindítani s erre a célra egy tisztán nyelvművelő, de népszerű folyóiratot indítani, amely nyelvünk magyarságának minden léren, első sorban a nyelvünk fejlődésére oly rendkívül nagy hatással levő napi sajtóban, aztán egyre nemzetielenebbé váló társalgási nyelvünkben, az országgyűlés és általában a jogi élet terén s végül a tudománynak legmagyarlatanabb nyelvű ágaiban teljes eréllyel érvényt szerezzen.* Erre a célra sem a Magyar Nyelvőr, sem a Nyelvtudományi Társaságnak jelenlegi egyetlen szerve, a Magyar Nyelv nem alkalmas. Mind a két folyóirat csak mellékesen, néhány apróbb cikkben foglalkozhatik nyelvünk *magyarságának* kérdéseivel, a *nyelvműveléssel.* Mind a kettőt, a magát közérdekű folyóiratnak nevező Magyar Nyelvet is, első sorban szemelláthatólag szorosan nyelvtudományi kérdések, tehát a szaktudomány s nem a nyelvművelés céljai foglalják le. Már pedig egy gondolatom szerint való, széles körökre kiható s ennél fogva népszerűen szerkesztendő nyelvművelő folyóiratnak mielőbbi megindítása és általa íróinknak szakadatlan és céltudatos irányzása nélkül nyelvünk a mai jelek szerint eredetiségében és zamatjában hovatovább süllyedni fog. Ezt pedig meg nem engedhetjük.

Amit az idegen szók fejezetében M. a latin-görög tudományos műszóknak eredeti alakjukban (*isotropus, integrale* s nem *isotrop, integrál* stb.) való megtartásáról mond (ő eredeti helyesírásukról beszél, de ez már nem a helyesírás, hanem a *szók alakjainak* kérdése), abban nem érthetek egyet vele (495—496. l.). Ezzel a kérdéssel elég behatóan foglalkoztam a Nyr. 40: 193—203. l. megjelent cikkemben. Itt csak egy-két megjegyzést akarok még tenni. Amint közbevetőleg is rámutattam, ez nem a helyesírás, hanem a nyelvhasználat kérdése már. Erre a térre a helyesírási javaslat alig csaphat ki. Méhely azt kívánja, hogy — amint mondja — „az Akadémia legalább nyelvünk (értsd nyilván: tudományos műnyelvünk) új alkotásaiban következetesen alkalmazkodjék a latin nyelv sajátosságaihoz“ s ne írjon pl. *isotrop*-ot, hanem *isotropus*-t stb. Hiszen ami a *magyarságot* illeti, hát akár *isotrop*, akár *isotropus* egyaránt idegenség. Mit nyer tehát nyelvünk a latinos alakokkal? Én azt hiszem, sokkal jobban beleillenek ma már nyelvünkbe a nemzetközi csonka

műszó-alakok, mint a latin végződésükkel kiegészített s ezáltal hosszabbra nyújtott s így kevésbé forgatható latin-görög szavak. És miért kellene ma „a latin nyelv sajátosságaihoz“ alkalmazkodnunk? Talán a latin nyelv kedvéért? Hiszen ezeknek az új tudományos latin-görög szavaknak a latin nyelvhez magához voltaképpen semmi közük. Német, francia, angol stb. tudósok latin-görög *szógyöherekből* alkották ugyan őket, de legtöbbjüket már egyszerre csonka, nemzetközi német-francia-angol alakjukban. A remekkori latinságnak semmi szolgálatot nem teszünk vele, ha mi, magyarok, valamennyi művelt nemzetől eltérő kivételképp a végződésüket is latinossá tesszük. Sokkal jobban csatlakozunk a nemzetközi tudomány közösségéhez, ha rövidebb alakjukban fogadjuk el őket, amely könnyebben is kezelhető. Aztán ne feledjük azt se, hogy az *-us* végű latin szókat, nevezetesen a keresztneveket — amint Melich János „Keresztneveinkről“ c. derék értekezésében (MNy. X. k.) meggyőzően bizonyítja — már az Árpádok korában sorra megustalanítottuk. Így lett *Albertus*-ból *Albert*, *Martinus*-ból *Márton* stb. stb.¹

Az *-ikus*, *-ás* című fejezetből idézem M.-nek következő nyilatkozását: „Nem tudom belátni, miért kell nekünk a régi *delej* és *delejesség*, a *villám* és *villámosság*, vagy a jobb hangzású *villamosság* szókat a nyelvhasználatból kiküszöbölni?“ (496. l.) Ezt a kérdést M. a Javaslat 94. pontjához fűzi, amely azt ajánlja, hogy az idegen szavakat is inkább magyar-képzős származékaikban használjuk, mintsem idegenes *-ikus*, *izmus*, *izál* stb. végződéseikkel, pl. *mágnes*-ből *mágnesség*-et, *mágnesez*-t írjunk és ne *magnetizmus*-t, *magnetizál*-t, vagy inkább *elektromos*-t, *elektromosság*-ot, mint *elektrikus*-t, *elektricitás*-t stb. A Javaslat azonban ezzel a tanácsával a (*delej*)esség, *villamosság* stb. ellen távolról sem akar állást foglalni; a magyar szók kiküszöbölésére irányuló célnak alig lehet a pontba beleolvasni. Az ősrégi *villám* szót meg ugyan melyik magyar nyelvész akarná kiirtani szókincsünkől?! És én mégis magában véve helyesnek tartom M. elvét, amely az eredeti szavainkhoz való ragaszkodást hangoztatja, s együtt kiáltok föl vele: *Más nemzet boldog volna, ha ezekre a fogalmakra saját szava volna!* Ezért szálltam volt síkra a *műveltség*, *művelődés*, *közműveltség*, *közművelődés*, *művelődési*, *műveltségi*, *közművelődési*, *közműveltségi* szép magyar szavaink mellett (l. Nyr. 45: 273—280), de, úgy látszik, egyelőre hiába, mert nyelvünkért csak szóval rajongó, tetteleg azonban *magyarságára* kevés ügyet vető hirlapjaink továbbhaladnak ferde újtukon s örökösen *kulturát*, *kulturintézményeket*, *kulturális* célokat stb. emlegetnek, úgyhogy hatásukra ezek a szükségtelen újságírói idegenes kifejezések már akadémiai kiadványainkba is mind jobban befészkelik magukat.²

¹ Az a kolozsvári természettudós, akinek említett cikkemben feleltem volt, homokba dugott fejjel ma is *glycerinát* és *vaselinát* emleget, hallgatóinak nem csekély derültségére. Ezek pedig haragjától való félelmükben a szeszt is *alcoholus*nak mondják már, főképp az ő *decanussága* éveiben, mert honnan tudhatnak: melyik patikaszer neve latin s melyik arab eredetű? Egyik nem régiben ki-nevezett új kartársának fejét pedig annyira megzavarta a tovább nyelvészkedő természettudós, hogy ez a nyelvtudományi elve, hogy a kolozsvári függetlenségi Ujság 1915. jan. 9-iki számában bizonyos jelszavakról betűszerint ezt mondja: „mind olyan maszlag, a melyeket csak a *naivus* ideálista gyomra vesz be“! Hogyan sejtethné a félrevezetett ember, hogy ilyen szó sohasem volt a latin nyelvben?

² Most látom pl., hogy Fest Sándornak Akadémiánkban fölolvasott tanulmánya (Angol irodalmi hatások hazánkban stb. Nyelv- és széptud. Ertek.

Abban is igaza van ugyane fejezetében M.-nek, hogy a latin *-ikus* végű szók nem mindig helyettesíthetők a magyar *-s* képzős melléknévvel (497. l.). Ámde észrevétele a Javaslatnál szemben voltaképpen tárgyaltan, mert az a magyar-képzős származékokat maga is csak a lehetőség határáig kívánja.

A „Kettős többes“ c. fejezetben kikel M. az élettudományi irodalomnak olyan műszavai ellen, mint *Amphibiák*, *Reptiliák* stb., mert szerinte a magyar többesképzőt a latin névnek nem többesi, hanem egyszámú alakjához kellene függeszteni, tehát így beszélni: *Amphibiumok*, *Reptilék* stb., s ezt az elvet világosan ki kellene fejezni szerinte a Helyesír. Szabályokban (497. l.). Megengedem, hogy *Amphibiumok*-at, *Reptilék*-et is mondhatni, hiszen ezek a latin neveknek nyelvtanilag pontos többesszámi alakjai volnának. De hogy az *Amphibiák*-at, *Reptiliák*-at stb. helytelennek mondjuk ki és üldözzük, erre semmi okunk nincs. Hiszen az efféle faj- vagy csoportneveket a dolog természeténél fogva a latin tudományos nyelv is állandóan többesszámi alakjukban fogja föl és alkalmazza; egészen természetes tehát, hogy a magyar tudós is ezeket a megrögzött latin többesi alakokat veszi át a saját nyelvébe s nyelvünknek régi szokása szerint nagyobb világosság kedvéért a mi tulajdon többesképzőnkkel is ellátja. Kinek jutna pl. eszébe az *aktálak actumok*-nak, az *anteakták*-at *anteactumok*-nak mondani? Vagy ha már a latin szókba újságírók, jogászok, országgyűlési szónokok után annyira szerelmesek vagyunk, ki élne *repressalékkal repressaliák* helyett? Vagy a cégek mérlegeiben ki fődözne föl *passzívumokat* és *aktívumokat*, *passzívák* és *aktívák* helyett? stb. stb. Pedig az *Amphibiumok* követelése ezzel teljesen azonos kívánság volna!

Amit M. a *sans gêne, five o'clock* stb. idegen kifejezésekről és mondásokról¹ megjegyez, hogy ilyesmik az akadémiai Helyesírási Szabályok szótár-függelékébe nem valók (497. l.), abban neki tökéletesen igazat adok. Aki nem ismeri az efféléket, az keresse ott, ahol magyarázataik helyükön vannak. Helyes (a „Kettős melléknév“ c. fejezetben) az a javaslata is, hogy az állat- és növénytan tudományos elnevezésekben a *fehérarcú* csimpánz, *zászlósfarkú* majom stb. névadó összetételes jelzők hosszúságukra való tekintet nélkül rendszeresen egy szóba irassanak (498—499. l.). Ennek egyébiránt a Javaslatban sincsen semmi elvi akadály. Ugyanazt mondhatjuk a nagy kezdőbetűnek az állatnevekben való használatára nézve is: a rendszertani fokozatoknak nagy kezdőbetűvel való írása az állattani irodalomban teljesen jogos és helyesírási szempontból semmi kifogás nem érheti (449. l.).

Ellenben nincs szerencséje M.-nek azon a téren, amely tisztán nyelv-tudományi természetű, mikor a „Jóhangzás“ c. fejezetben a Javaslatbeli *özö* alakok: *csöbör*, *csöpög*, *csöpp*, *pörög*, *födöz*, *fönn* ellen kikel, mert ezek szerinte „csak tájszólásban fordulnak elő s ép oly kevéssé tetszetősek, mint a *föső*, *fösödő*, *pöcsél* stb., mely szókkal nem fajmagyar, de nagyon magyarosan írni akarók munkáiban találkozunk“ (301. l.). Az utóbb említett három *ö* hangzós alak valóban negélyezett; ám a Javaslatból idézettek az irodalom-

XXIII. 7. sz.) már nem ismer egyebet, mint *kulturális* érintkezéseket, *kulturális* hatásokat stb. Hát szüksége van nyelvünknek erre a hirlapírói deakoskodó szóra? És nincs-e hatalma az Értekezések igen tisztelt szerkesztőjének arra, hogy e magyartalan hajtások terjedésének útját állja?

¹ *Ö* idegen *frázisoknak* nevezi. Én meg tudok lenni e nélkül a görög szó nélkül is.

ban igen szokásosak már, úgyhogy magam is egészen eltanultam őket, sőt némelyiküket (a *födöz*, *fönn*, *föl* szokat) szinte gyakrabban használom már noha nem is *özö*, hanem egyenesen *ező* magyarság szülöttje vagyok. Végül a „Kiejtés“ c. utolsó fejezetben a *büvár* ejtismód megrovására nézve sincs M.-nek igaza (502. l.). Azt mondja u. i. róla megokolásképpen: „kétségtelen, hogy ezt csakis Erdélyben hallhatjuk.“ Téved. A *büvár* ejtésnek irodalmi voltát Czuczor-Fogarasiékon kívül, akiknek elseje mátyusföldi, nyitramegyei volt, a Magyar Tájszótár szerkesztőjének, Szinnyi Józsefnek nyelvhasználatára is igazolja, aki pedig még nyugatibb, pozsonyi születésű. A Nagy Szótár u. i. a címszót *kettős*, *büvár*, *buvár* alakjában veszi föl, a MTsz. ellenben csak a M. kárhoztatta *büvár* alakban. Amit M. az *-ár* végű névszók első tagjának *u*-jára nézve mond, hogy t. i. ez a felsőtiszaei nyelvjárásban mindig rövid, annak hangtörvény voltában kételkedem; de ha az volna, sem teszi helytelenné a *büvár* szó első tagjának irodalmi hosszú ejtismódját.

A Helyesírási Bizottság köszönettel tartozhatik Méhelynek ügyszeretéből fakadó részletes megjegyzéséiért, s ami közülük elfogadható, azt a végleges munkálatban kétségkívül értékesíteni is fogja.

ZOLNAI GYULA.

GOCNÓD.

Irta Wertner Mór.

Még csak egynéhány éve annak, hogy Pozsony megye nagyszombati járásában Ciffer tőszomszédságában egy tótok lakta kis helység a *Goc(z)nód* névet viselte. A magyarországi helynevek általános és kötelező magyarosításakor nem találták e nevet eléggé magyarosnak, ennek következtében a Dajta névvel cserélték fel, s ez arra vezetendő vissza, hogy Ciffernek felső részén 1291-ben Dayca, 1322-ben Daita, 1335-ben Daytha, 1357-ben Dayta nevű, azóta már eltűnt helység feküdt (Tört. Tár 1910: 603). — Pozsonymegye legújabb (1905) monográfiája (68. old.) e Gocnódról mondja: „Némely földrajzi munka azt állítja, hogy azelőtt *Gottesgnad* volt a neve, ezt azonban Ortway Tivadar († 1916) megcáfolja, mert Gocznód szerinte nem más, mint a hajdan magyar *Disznód* német elferdítése. Eredeti neve tulajdonképen *Kapusd*; de mert hajdan a pozsonyi várhoz tartozó kondások lakóhelye volt, később *Disznód* lett, sőt német *Schweinsbach* neve is szerepel. Tamás esztergomi érseknek 1313-évi levelében még *Kapusd* néven van említve.“

Mindezen állítás nyelvtörténeti helytelenségek tömkelege.

Mindenekelőtt ki kell emelnem, hogy a *Gottesgnad*-név — amint alább bebizonyítjuk — okiratilag kimutatható s hogy ennek következtében a helység első névadói németek voltak. Hogy ezek az eredetileg magyar *Disznódot* a német *Gocznódra* ferdítették volna, határozottan ki van zárva. Ha a magyar *Disznódban* németek telepedtek volna le, akkor el nem ferdítették volna *Gocnódra*, hisz ennek semmi értelme nincs, hanem biztosan vehetjük, hogy a magyar nevet németre *fordították volna*, s ez esetben a *Schweinsbach*ról szóló állításnak némi igaza is volna. Csakhogy ennek sincs okirati bizonyítéka!

Tény, hogy IV. Béla a pozsonymegyei Kápolnán szent Erzsébet tiszteletére emelt templomnak 1264-ben (HOkl. 11, ott tévesen 1244 áll) több helységben

jévvő birtokot adományoz, melyeknek elseje Kapusd, villa porcariorum nostrorum castris Posoniensis, vagyis a pozsonyi várhoz tartozó kondások falva; tény az is, hogy Tamás esztergomi érsek 1313-ban ugyanezt mondja (Anjoukori Okmtr. 1: 292), de abból még nem lehet Kapusd és Gocnód egymással való azonosságát megállapítani. Az idézett okiratokból kiviláglik, hogy Kapusd 1264-ben Igrám, Csataj, Báhony, Kápolna és Vistuk nevű helységek táján feküdt. Mindezek még most is Pozsonymegye szenci járásában találhatóak, míg Kapusd 1313 után e néven már nem szerepel. Hogy ezen év után mint Disznód és később mint Schweinsbach fordulna elő, annak todomásom szerint okirati nyomát nem ismerjük. A helyes irány csak a következőben található. A fent nevezett helységektől nyugati irányban, Bazinhoz közel, Sársfő és Tótgurab tőszomszédságában fekszik a szenci járásban egy község, mely még tíz évvel ezelőtt a Schweinsbach nevet viselte, melyet az általános és kötelező magyarosítás alkalmából, de minden nyelvészeti alap nélkül¹ Hattyúfalvára változtattak. Ha már most szemügyre vesszük, hogy ezen Schweinsbach jó messzire esik Gocnódtól és hogy emez — amint ezt alább látjuk — Schweinsbachtól teljesen megkülönböztetendő helység volt, akkor biztosra vehetjük, hogy Kapusd német telepesei, mivel a helység a kondások földje volt, ezt egy ott folyt patakról Schweinsbachnak nevezték.

De ezen tiszta földrajzi adatokon alapuló érveken kívül vannak még nyelvtörténetiek is, melyek Gocnód névcre és multjára világító fényt vetnek. Nézzük tehát, hogy mit szólnak ehhez a hiteles okirati adatok.

Csanád esztergomi érsek 1335-ben az esztergomi káptalan örkanonokával csereszerződést köt. Megkap tőle két nógrádmegyei birtokot és ad értök számos pozsonymegyei helységtől befizetendő tizedeket. Ezen helységek között van Ciffer, Báhony, Kápolna, Igrám, Csataj, *Daytha*, Sársfő, Vistuk és **Gochonod** (Esztergomi káptalan házi levéltára Lad. 51. fasc. 1. nr. 34). Ez utóbbiról azután sokáig nem hallunk semmit. 1509-ben azonban azt találjuk, hogy Szentgyörgyi-Bazini Péter országbíró Sárkány Ambrus Pozsony megye főispánjától nagyobb kölcsönt vesz és ennek összegében többi között egynéhány pozsonymegyei birtokot zálogul leköt. Az utóbbiak között vannak a szentgyörgyi s bazini várakhoz tartozó *Schwey(u)spach*, **Gotzgnod**, Sársfő s Csataj (Sopronm. Oklitr. 2: 610). Hogy mit jelent Gotzgnod első tagja, kitünik a következő adatokból. Egy 1490-ben Sopronban németül kiállított okiratban (Magyar-zsidó Oklitr. 219) olvassuk: „herren Mathiasen, von goitz gnaden zu Hungern unnd zu Behem etc. Kunig“. — A Sopron megyében lévő kertesi (= Baumgarten) pálos kolostornak 1482-ban kelt alapítólevelében olvassuk: „Assignavi mus eisdem... duos colles penes ipsam ecclesiam divi *Volfangi* habitos“; 1533-ban pedig mondja I. Ferdinand király: „wir sein bericht wie Ihr *das Gotzhaus Sannß Wolfgang bei Oedenburg Pauliner Ordens...* ausgebrunnt und zu Abfaal gebracht worden“, elrendeli tehát annak helyreállítását (Sopronm

¹ A helytelenség a következőn alapszik. A helységnek eredeti lakosai németek voltak, kiktől német nevet kapta. Később tótok látkák, kik (1553-ban) Svanczpach-nak, legujabban Schwanzbach-nak nevezték. Már most világosnál világosabb, hogy a név első fele — Schwanz — nem más, mint a német. Schweins tótos kiejtése, illetve elferdítése. A magyarosításkor azonban, hogy a disznóra való emlékeztetést eltöröljek, úgy vették a dolgot, hogy a schwein-t a német schwan-nal cserélték fel és így lett a községből Hattyúfalva.

Okltr. 2:526). Gotzhaus eszerint a. m. ecclesia, tehát Gotteshaus és így be van bizonyítva, hogy Gotzgnod sem más mint Gottesgnad(e). Az eddig felhozottakból tehát kiviláglik a következő: 1) Tény, hogy Gocnód régebbi neve Gottesgnad(e), mely 1335-ben mint Gochonod (Goconód), 1509-ben mint Gotzgnod szerepel. Az utóbbiból könnyebb kiejtés kedvéért kilöttek később a középső g-hangot, amit már a német lakosok ép úgy mint a későbbi tótok tehettek. 2) Daytha már 1335-ben Gocnódtól teljesen megkülönböztetendő helység. 3) Hogy Kaposdból Disznód lett volna, annak nem találjuk nyomát; de majdnem bizonyos, hogy a későbbi Schweinsbach-hal azonos, mely 1509-ben Gocnód mellett mint ettől megkülönböztetendő helység fordul elő, Gocnód = Gottesgnadnak tehát semmi köze Kaposd- vagy Schweinsbach-hoz.

Még csak egy pár szót a név keletkezéséhez. — Poroszországban van a magdeburgi kormánykerület calbei járásában még most is *Gottesgnaden* nevű kis falu; a Gott—Gotts—Gotsch— kezdetű valamint a gnad-végezetű földrajzi tárgyak pedig a németben felette nagy számban találhatók. A román nyelvekben a —gnadét (kegyelem) a gratia-összetételű nevek fejezik ki. A Honduras nevű középamerikai köztársaság fővárosa *Gracias o Dios*, ami szintén a. m. Isten kegyelme stb. De van rá adat is, mely arra enged következtetni, hogy valamikor idevágó keresztnévvel is éltek. 1310-ben találjuk, hogy Pisinoi Henrik, istriai birtokos a *Graciadeus* nevű parenzoi püspököt kéri, hogy őt az őseitől szerzett hűbéri birtokokban erősítse meg. 1311-ben is megjelent e Henrik „coram... domino fratre *Graciadeo* miseracione divina episcopo Parentino (= Parenzo)“. Ebből következik, hogy *Graciadeus* keresztnév volt, (Vjesnik Zem. arkiva 1916:17. 18), aminthogy újabban is pl. egy hírneves olasz nyelvésznek ez volt a neve: *Esaiia Graziadio Ascoli*.

NYELVMŰVELÉS.

Divatos okhatározás. Hogyan fejezi ki a magyar ember a cselekvésnek okát? Erre minden iskolás gyerek meg tud felelni: egyszerű mondatban a *miatt* névutóval (néha az *-ért, -től, -ből* raggal), ha pedig mellékmondatnál határozzuk meg az okot, a *mert, mivel, minthogy* kötőszókkal. De ezek az ősrégi jó kifejezőmódok nem elégitik ki a jogászok nemzetét, s már néhány évtized óta mindinkább elterjedt az idegen kifejezések utánzása, előbb csak a jogászok fogalmazásaiban, de azután — mivel nemzetünkön ők uralkodnak s mindenben ők az irányadók — mindig többen utánozták és hozzászótkak a következő mondat szerkesztésekhez:

1. „*Tekintettel arra, hogy* a könyvtárt nem szakemberek kezelik, ismertető jelzésekkel látták el a könyveket.“ [Helyesen: *mivel* v. *minthogy* nem sz. k.]

„Egy híradás azt jelenti, *hogy tekintettel arra, hogy* a német lisztből nagy készlet van, a helytartóság a ...kenyér árának leszállítását nov. 16-ára halasztotta.“ [Helyesen: *hogy mivel* a német lisztből nagy készlet van...]

„*Tekintettel arra, hogy* hadseregeink frontja... túlságosan előugrik, elhatároztuk, hogy azt kissé hátrább vonjuk.“ [Helyesen: Hads. frontja... túls. előugrik, *azért* elhatároztuk...]

„*Tekintettel* a nagy szárazságra a gabonabehozatalnak nagy fontossága van.“ [Helyesen: a nagy szárazság *miatt*.]

„A beszertelési szertartást [jobbán mondva a beszertelés szertartását] *arra való tekintettel hogy* az elhúnyt bibornok a Sz. Benedek rendből lépett magas méltóságába, a Sz. B. rend főapátja fogja végezni.“ [Helyesen: *mint-hogy, mivel.*]

Annyira vagyunk, hogy Tiszta István egy vezércikkét evvel az elcsépeelt jogász-frázissal kezd: „*Tekintettel* a sajtóban mutatkozó jelenségekre nem vélek fölösleges munkát végezni, ha egy rövid pillantást vetek angol államférfiaknak... nyilatkozataira“ (B. H. 1917. VIII. 3). Egyszerűbb is, szebb is lett volna: A sajtóban mutatkozó jelenségek *miatt* jó lesz egy rövid pillantást vetni stb.

2. „A Daily Chronicle a véd[ő]kötelezettség kérdésében való egyenetlenkedésből *kifolyólag* kabinetválságot tart lehetőnek“ [Helyesen: az egyenetlenkedés *miatt* v. *következtében.*]

„Az egyház és az állam a... gyermekek elkereszteléséből *kifolyólag*... harcba keveredett egymással.“ [Helyesen: elkeresztelése *miatt.*]

„Elveim[nek] teljes integritásával lépek be a kormányba. *Ebből folyólag* nem vállalhatok szolidaritást a kormányelnök úrnak a kiegyezés kérdésében tett nyilatkozatával.“ [Helyesen: *Ezért* nem vállalhatok közösséget.]

3. „Felszólalásunknak fogantja is lett, *amennyiben* a szállítási igazolványokért járó illetéket a főváros már be is szüntette.“ [Helyesen: *mert*... megszüntette.]

„Ez az irodalom teljesen el fog tűnni a jövőben, *amennyiben* a francia nép fényes példáját adta az ellenkezőjének.“ [Helyesen: *mert* f. példáját adta.]

„A német birodalomnak van a legnagyobb öntermelése, *amennyiben* ebből a fémből a felét termeli az egész világtermelésnek.“ [Helyesen *mert*... vagy itt egyszerűbben: A n. birodalom termel legtöbb önt, a felét az egész világtermelésnek.]

Az okhatározásnak megfordítottja a megengedés. Ennek a kifejezésére számos eszköze van nyelvünknek: *noha, ámbar, jóllehet, ha... is, mind-ammellet* *hogy*... stb.! De mindez nem volt nekik elég, írónk egy félszázad óta annyira beleszerettek a német *trotzdem* utánzásába, hogy a *dacára hogy*-ot már alig lehet kiirtani, s még akik el akarják kerülni, azok is sokszor csak keveset változtatnak rajta s így írják:

„A háziasszony — *ellenére annak, hogy* a szakácsnéja helytelen igyekezetétől zavarba jött — mégis rendelkezett...“ (Szabó E. Oblomov 2: 120, Klassz. regénytár).

„*Annak ellenére azonban, hogy* egész nap áztak... a regényes hegyeken kívül nem láttak semmit“ (B. H. 1909. VIII. 20). Ennél bizony sokkal szebb a rendes egyszerű kifejezőmód: *de noha* egész nap áztak.

„*Annak ellenére, hogy* a termés jó volt, a román állam mégis súlyos gazdasági helyzetben van.“ [Helyesen: *ámbar* v. *habár* v. *noha* v. *mindammellet* *hogy* a termés jó volt.]

„Ősei sorából, *ellenére* a kálv. papoknál annyira szokásos külföldi iskolázásnak,.. egy sem volt Magyarország határain kívül.“ [Helyesen: *noha* v. *holott* annyira szokásos a külf. iskolázás.]

— Sajnos, attól kell tartanunk, *hogy* mindezekkel a megrovásokkal csak falra hányjuk a borsót.

Nagyméltóságú vagy nagyméltóságos? (Nyr 46:247.) Megnyugszom az -s képző halálában. Megnyugszom. De ne méltóztassék rossz néven venni, a tollam végén itt táncol egy kis ördög s nem hagy békén. Néha festék alá is forgatom a tollat. Igaz, must korom óta, hogy egy kissé kiforttam, csak a közgazdasági téren rendezek néha egy kis kirándulást, meg hivatalos írásokat gyártok és jaj ez az -ú képző megbolygatta nyugalmamat. Most is kikivánkozik a tollam alól egy kis mese:

„A vadvirágú Hargita alján ballag szekerevel a borvizú székely. Vasderű lován megfeszül a kenderhámú szerszám. Nehezen vonszolja öreg lábait a mészporú országúton. Borvirágú orrú gazdája furfangos eszében kovályognak a gondolatok s vissza-vissza szállnak az országhírű kolozsi vásárra, hol Trézsi néni pirosvásznú sátrában olyan jó fatányérút és kétputtonyút mérnek. Amint ballag, egyszer csak a rigófüttyű erdőből előtte terem két kakastollú csendőr. Megállj! rivall rá az érdempénzű őrmester. Ide azzal a százforintú bankóval, amit a vásáron loptál! Megijed a székely s hórihorgú lábaival futásnak ered. De a két csendőr még gyorsabb. Tűhegyű és borotvaélű szuronyát nekiszegezve megállítja. Kezeire kétarasú láncot fűzve beviszik a góbét a törvény elé, a vasrácsú ablakokkal ékes házba, melynek rézkilincsű ajtaja, hej, soká nyílik meg újra. (Úgy kell neki, mért tartotta meg a nyelvtani szabályokat!)“

A szépirodalomtól tehát végleg távol kell maradnom. No, ugyan nem veszt vele. De a hivatalnok is nagy bajba jutott bennem. Mi lesz a karriéremből (pardon: pályafutásomból), ha a főnökömet szabályszeiűen *osztálytanácsú* úrnak szólítom. Méltóztassék elhinni, a szabály megtartása még egyenesen *életveszélyű* is. A multkor revolvert fogott rám emiatt egy *számtanácsú* úr. És hozzá egy *főerdőtanácsú* bácsi a szomszédom. Ezek ellen kérnék „menlevelet“.

Kisbér, 1917. X. 22.

GULÁCSY SÁNDOR.

Ez az elmcés és mulatságos válasz megérdemli a tüzetes viszonzóválaszt.

Először is néhányat a fölhozott példák közül mellőznünk kell, mert nem idevaló. A *furfangos*-t azért, mert *furfang* nem összetétel. Néhányat azért, mert nem összetételből való melléknévképzések, hanem két képző szóból összetett mellékevek: *vasderes*, *hórihorgas*, *osztálytanácsos* stb., *tűhegyes*, *borotvaéles*¹ nem **vasdér*, **hórihorog*, **osztálytanács*, *tűhegy*, *borotvaél* származékai (az első három nincs is), hanem így vannak összetétele: *vas-deres* (vasfoltos deres), *hóri-horgas* (mint *tari-larka* stb.), *szám-tanácsos*, *tű-hegyes*, *borotva-éles* (mint *nyíl-sebes*, *villám-gyors*, *jég-hideg*). Az *országhíres*-t is az iméntiekhez hasonló fokozó összetételnek tekinthetjük: *ország-híres* (ez megvan a NySz-ban is), valamint ezt is: *világ-híres*, mint van pl. *világ-szép*; mégis szokottabbak ezek a formák: *országos-hírű*, *világhírű*.

Maradnak tehát mint az -ú ű szabályának ellentmondók a következők: *borvirágos*, *borvizes*, *érdempénzes*, *fatányéros*, *kakastollas*, *kenderhámos*, *mészporos*, *pirosvásznas*, *rézkilincses*, *rigófüttyős*, *vadvirágos*, *vasrácsos*, továbbá *kélaraszos*, *képuttonyos*, *százforintos*. Ezekhez hasonló példát mintegy negyvenet felsoroltunk már 1875-ben (Nyr 4:487): *holdvilágos*, *napfényes*, *lőhátas*, *vérfoltos* stb. stb. Az ott felsoroltakhoz még több is járulhatna, pl. *veresboros*

¹ Ezek s a *furfangos* nyilván csak tréfából vannak a többi közé becsúsztatva.

hordó, savanyúvizes üveg; így *rózsavizes palack* Kovács: Farsangi kaland 28 (Olcsó ktár). Haynau *vérboszús* kiáltványa (Jókai: Életemből 20). *Zöldleveles, fehér-virágos akáca* (Pet.). *Szőlőszemes szőlőgezred* (NySz).

Leggyakoribb kivételek az *-ú ü* szabálya alól a ruházatra, felszerelésre, díszítésre vonatkozó kifejezések. Ilyenek a Gulácsy Sándor példái közül: *pirosvásznas, kakastollas, érdempénzes, vasrácsos, rézkiincses, kenderhámos*. Ilyenek a Nyr. idézett helyén felsoroltak közt: *darutollas, medvebőrös aranyhímes, ezüstgombos, gyolcsinges, vaskesztyűs; bögatyás, cifraszűrös, kékinges, sárgacsizmás, szépruhás, zöldhajtókás, verestollas, drágaköves* stb. Vö. még: *Kurta gubás, zsíros subás, makrapipás* férfiközönség (Jók. Eppur si m. 1. kiad. 1:55). Ezüstveretes török pisztoly (Jók. Életemből 27). A nemzeti kaszinó márványkandallós lépcsőháza (Mikszáth: Galamb a kalitkában). — De pl. Arany L. népmeséiben *borjuszájú* ing, míg Petőfinél *borjuszás*.

Gulácsy példái közül az utolsók, *kétaraszos, kétpultonyos, százforintos*, külön szabály alá esnek. Az ilyen számnemes mértékfélék mindig *-s* (vagy *-nyi*) képzővel járnak, így pl. még: *kétkilós, ölakós, három-emeletes, kétülékes kocsi; egyéves, négy-esztendő, öthetes. Kilenc iccs* a torkom (Népdal¹). Ha ellenben nem mértékre vonatkoznak, rendszerint *-ú ü*-t vesznek föl: *kétkezű, négy lábú, kétfejű, háromágú, kétszinű, héttollú* buzogány.

Mindezek a kivételek azonban nem döntik meg azt a megfigyelést, hogy az összetett kifejezéseknek óriási többsége az *-ú ü* melléknévképzőt veszik föl és hogy ez a képző csakis összetett kifejezésekhez járul: *ízes: borizú, szemes: jószemű, színes: tarkaszínű, szájjas: nagyszájú* stb. stb. Különösen olyankor használjuk állandóan az *-ú ü*-t, ha éppen ilyen melléknév képzése végett alkotunk új összetett vagy jelzős kifejezést, mint pl. *vashomlokú Detre, rókailekű bátya, vajszívű Rébék, lángtollú nyúl* (ezek Aranynál), *részcapójú osztor, csillagos-nyelű bicska* (népnyelvi szövegekben; az *-ú ü* végűek többnyire ilyen alkalmi képzések, azért sokszor külön írjuk a két tagot). — Néha, igaz, szeszélyes a nyelvszokás, azt mondjuk pl. *kétszinű*, de *kétkulacsos*.

A szerkesztőség.

Németességek Jókainál. Már többször említették, hogy Jókai a társalgás természetes nyelvét utánozva néha németességeket is átvett a dunántúli városok nyelvéből. De használ itt-ott olyan németességeket is, melyek az élőbeszédben alig fordulnak elő, sőt némelyiket ismételve, mintegy kedvetelve alkalmazza. Ezek közül most csak kettőt idézek: Timárt vmi *névtelen ijedség* szállta meg (Arany ember 1. kiad. 5:55 eh. kimondhatatlan; a regénynek német fordításában: „*T. wurde von namenloser Angst befallen*“). *Névtelen borzalom* állja el tagjait (uo. 210. „*Namenloses Entsetzen lähmt ihre Glieder*“). — Elkezdett *képeket metélni*; húzta, vonta minden vonásait (Vadon virága 1. kiad. 42). *Gúnyarcokat metél* a hozzá lemosolygó szentek szemei közé (uo. 113). Nyilván a német *Gesichter schmeiden*. Igaz, hogy 'képet, arcot, pofát *vágnu* egészen meghonosult kifejezésmód.

VÁRÓ GEDEON.

¹ Kilenc-záros (Krizsa Vadr. 51). Három-emeres bor (az ivó mellé három ember kell, aki kényszeríti, KisfK. Vig besz. 201, Olcsó ktár; németből?). — Eltérő alak: „*András. a 60 évű agg*“ (Bajza). A népnyelvben így is: *halhetű-s, halheli-s*, s a régi nyelvben: *két esztendei*, tizenkettő évi stb.

A helységnevekről. A földrajzi nevek írásában *zavar* van és hozzá az *idegenszerűség* is egyre terjed. Bizony szükség volna egy *Földrajzi Nyelvtanra* vagy egy *Földrajzi Névlatra*, mely megállapítaná és megrögzítené a helyes és magyaros alakot s a földrajzi nevek írásában uralkodó zűrzavarnak véget vetne. Ahány író, ahány könyv, annyi féleképen ír. A *külföldi nevek* írásában teljes fejetlenség uralkodik. Sem a Magyar Földrajzi Társaság írásmódja nem ment át a gyakorlatba, sem a Budapesti Hírlapé. (Az Akadémia határozata nem a neveknek írásmódjára, hanem csak a magyaros alak használatára vonatkozik.) Az idegen írásmód nem lehet általános *technikai* okokból sem. Néhány nagy nyomda kivételével még a fővárosi nyomdák sincsenek ellátva az összes latinbetűs ábécé betűjegyeivel. Hogy a vidéki nyomdákban milyen a helyzet, tapasztalatból tudom. A magyartól csak négy jeggyel különböző horvát nevet sem lehet kiszedni. A *č, ć, š* és *ž* betűket csak két sorban tudják lenyomatni. Persze, hogy a legtöbb nem töri magát effélével, hanem Foča nevéért Focának szedi. Nem helyesebb-e akkor a Focsa alak? Hasonlóan Čačak, mint Cacak, sőt mint Czaczak szerepelt több nagy napilapban. A magyaros átírás kétségtelenül jobb, mint a *torz* név. Az Ujság pl. így írja: Gorlice és Buczacz. Már most honnan tudja meg a jámbor olvasó, hogy az egyik Gorlice, a másik Bucsacs?

Különösen sürgős szükség van az *összetételekben* és *összeírásokban* nyilvánuló idegenszerűség elleni intézkedésre, mert ezekben az utóbbi időkben aggasztó módon haladunk a teljes felfordultság felé. Ha a német Balkanstaaten-t ír, a német tudományos irodalom bő emlőin táplálkozó s magyar nyelvcrézéktől elvesztett író (nemcsak a felületes újságíró) Balkánállamot ír, a Balkánzuga neki Balkánvonat, a Bagdadbahn Bagdadvasút. Pedig olyan nincs, mint ahogy nincs Pestvonat, Bécsvasút sem, hanem van pesti vonat és bécsi vasút, éppen úgy balkáni államokat, bagdadi vasutat keil írunk. A német nyelv szelleme más, ott helyén lehet az ilyesmi pl. *Deutschsüdafrika*. A Németdélnyugatafrika-féle alak azonban visszataszító, a magyarban írjuk csak így: Német Délnyugati Afrika, vagy bárhogy, de ne arasznyi szóval.

Német mintára keletkeznek az efféle nevek: *Délmagyarország, Északkeletmagyarország, Keletmagyarország* stb. Igazában ilyen nincs is, hanem csak Magyarországnak van déli, északkeleti vagy keleti része. Német okoskodás az, hogy *egy* fogalomnak *egy* szóba kell írni a nevét. Hiszen a Szent István koronája, a kezem feje, a falusi bíró kalapjának a karimája stb. is csak egy fogalmat fejez ki, még se írjuk össze. Azaz ma még nem, de ki tudja, száz év múlva? Ma még csak a *Nagymagyaralföld* van összeírva. Száz év múlva talán ilyen névjegyet használnak: Grófszéchenyiistván.

De nem is célszerű a *Deutschsüdafrika*-féle írásmód és általában nem célszerű a földrajzi nevek és általában a szavak összeírása azért sem, mert a hosszú név 1. a szemet rontja, 2. az olvasást nehezíti, 3. izléstelen kivált címekben, 4. magyartalan.

A hosszú szavak gyártásában az újságok, a hosszú földrajzi nevek szaporításában az *Országos Törzskönyv-bizottság* a főreszes, mely a fölösleges szemrontó *összeírást* a belföldi nevekben megrögzítette. A községnevek rendezésé-
alkalmával mindenféle jelzővel felcícomázta az egyszerű és rövid neveket és így a községek neveit megyénként egy pár tucat vagy egy pár száz szótaggal gyarapította. A neveket sokszor fölöslegesen látták el jelzővel. Kara nevű falu

csak egy van az országban, miért kellett elébe tenni a Kolozs jelzőt? Erre azt lehet felelni, hogy közelebről meghatározzák a vidéket. Azonban a helység közelebbi meghatározásánál úgyis oda kell tennünk a vármegye nevét pl. levélen. Maguk a karaiak jól tudtak régen is, hogy melyik megyéhez tartoznak. A jelző különben is sok esetben tévedésbe ejt. Sajóbabony Borsod, Sajóháza Gömör, Sajóhidvég Zemplén, Sajómagyaros Szolnok-Doboka, Sajómező Máramaros, Sajósebes Besztercze-Naszód vármegyében van.

Az O. T. B. tagjai abban a meggyőződésben éltek talán, hogy a névben benne kell lenni az illető hely természetrajzának vagy történelmének. A név szerintem csak megkülömböztetésül szolgál, ne akarjunk mindent belesűríteni. Mert eszerint a Dunát, Tiszát valami cifra névvel kellene ellátni, amiben benne legyen, hogy víz is, nagy is, folyik is stb.

Bizony a *rövidség* ellen vétett legnagyobbat az O. T. B. Minden nyelv a rövidsége törekszik, ezzel szemben ő a nyújtást erőlteti. Hiába, mert az élő nyelv az erősebb. Hiába erőltetnénk a *mozgóképszínház* szót, mégis mindenki azt mondaná: megyek a *moziba*. Hasonlóképen sem a helybeliek, sem a vidékiek nem fogják így használni az ilyen neveket: Felsőkismártonhegy, Fertő-fehéregyháza, Besztercebányaszentjános. Legyen az új név rövid, jó hangzású, magyaros, ne legyen gyakori. E négy pont közül a negyedik ellen egyszer sem vétett a Bizottság, de annál többet az első ellen s így létrehozta a Mahabharátára emlékeztető arasznyi neveket. De legalább engedné meg a kötőjel használatát vagy a külön írást, ilyenformán pl. Tisza Kálmán Falva stb.

Népt. L. 1917. 22. sz.

M. KISS LAJOS.

Ajánlható szók. Számos rossz képzésű vagy idegen szó divik a közhasználatban. Egyiket-másikat könnyen lehetne jobbal helyettesíteni.

Hüselő jobb lenne az idegen veranda helyett. Kemény a regényeiben gyakorta él vele. Milyen szép szó.

Íróvessző (mint *palavessző*). Így neveztem el a jó Szarvas Gábor után a paljbaszt, palajbaszt, a rossz írónt. Az íróvessző elnevezést elfogadta tőlem s folyvást használja egy munkácsi pénzüintézet derék tisztikara és mások.

kihantol a gyakran használt *exhumál* helyett. Sok helyen mondja is a nép. Gondolom, Berczik Árpád is közölte 1910-ben Az Ujságban.

pincés a pincér, kellner helyébe. Csak egy hangon kellene változtatni. Néhai jó Lipcsei Ádám mindig *pincellérnek* mondta, a *vincellér* példájára.

sajátos; elfogadható jó, rövid szó a hosszabb *sajátságos* helyett. Beóthy Zsolt pl. gyakran él vele az Irodalomtörténet elméletében (könyvomat 1900—2). De már Tompa is használta (l. pl. Akad. Értesítő 1917. 393).

szembeállítás a bíróságnál és törvényben, közigazgatásban általános rossz *szembesítés* helyett.

ID. R. VOZÁRY GYULA.

Analógiás új szók. „E népek a magán- és politikai érintkezésben inkább *ellenszenveztek*, semmint *rokonszenveztek* egymással“ (M. Figyelő 1915. X. 16. 81—2). *Ellenszenvez* — nyilván a *rokonszenvez* mintájára. Hogy szükséges-e ez az új szó, az persze más kérdés. — „Kötelességünk teljesítésének tudatában sem *főlényezhetjük* le az ügyvédet“ (Középisk. tan. k. 50 : 512; nem nézhetjük le v. cáfolhatjuk le főlényesen). — „Legalább a magánmunkálatok díját *minimáljuk*“ (uo. 549, a maximálás analógiájára; magyarul így volna :

határolni, árhatárolás, régente limitálás). — „Talpalunk és sarkalunk“, hirdeti a Hungária cipőgyár szegedi lapokban (1917. II. 24), mert a versenytársak szokás szerint csak talpalást hirdettek, s már budapesti cégtáblákon is megjelent ez a kifejezés. Új szó ez ebben a jelentésben a *talpal* mintájára. — A *tarka-barka, ingó-bingó*-féle ikerszók mintájára: A *síró-bíró* gyerek (B. H. 1917. VII. 15. vc. Rákosi J.). A háború cséplőgépe környékén verébkedő *író-bíró* emberek (uo. 15. 1.). — *Gondolatos* és tehetségesebb emberek (Ignotus, Világ VII, 1). Tisza István magát *küldetési* embernek érzi (uo.).

KOVÁCS ÁSZTRIK.

Került helyes szavak. Sok jó szavunk feledésbe megy lassan-lassan, s ha beszédünkbe elegyítjük: újnak hangzik, mert a rossz v. idegen szót használtuk helyette. Simonyi Helyes Magyaróságának szótára tele van nyelvünknek régi, jó szavaival; ime lássunk közülök néhányat s tegyük zárójelbe a vele versenyző s immár sokszor győztes helytelen szót: aduttoz (aduttíroz), agyrém (chimera), aszály, áldozó (áldozár), állkapca (nyj.-ban is így; állkapocs), ábéce-rendű (alfabétikus [sorrend]), álorca (álca), becsvágy (ma százszor halljuk az „ambició“ szót, míg egyszer a b.-at), beviaszkol (beereszt), beírás (beíratás), borító [üveg] (bura), csalánhímlő (hs); dúc (cliché), deszkaház (barakk), dagály (vö.: aszály), emésztet (bélsár), fő (főnök, vö. osztályfő, állomásfő), fellegvár (citadella), gépkocsi (automobil), írástudatlan (analfabéta), korszerűtlenség (anakronizmus), köszöntő (broche), kerékpár (bicikli), korrend (anciennitas), lakáscím (adrezzs), lábastál, süteménypolc (aufsatz), nagyralátó (arrogans), ódsóság (copf), ostromzár (blokad), öklöző[vas] (boxer), szemes.ávé (babkavé, Bohnenk.), tódít (anzágot), tárház (depôt), uracs (gigerli, dandy), végvonaglás (agónia), varkocs (copf), világúnt (blazírt).

Tiszafüred.

PARÁSZKA GÁBOR.

Mennykőgyár Aradon! Aradon már *villámgyár* van, így olvasom a B. H.-ban.¹ Ejnye, azt a mennydörgősét! — eztán lesz csak mennykő-bőség. Eddig csak az égtől féltünk: a villámtul óvna éltünk. Eztán bárki megrendelhet mennykővet, ahányra telhet. Egyet én is rendelek hát a gyártól, mely mennykővet gyárt, s rá sujtok a balga tollra: Azt a gyárat ne csúfolja!

SOMKUTI.

MAGYARÁZATOK.

Nem sajtóhibák. Tanulságosak azok a tévedések, melyeket régi irodalmi szövegek kiadói szoktak elkövetni, ha — mint gyakran látjuk — nem ismerik eléggé a nyelvtörténetet. A Nyr-ben már többször szó volt erről. Egy közlemény tüzetesen kimutatta az EhrK egyik iskolai kiadásának hibáit; egy kisebb közleményben azt olvastuk, hogy Kazinczy egyik levelében a kiadó hibásan *szigor*-t olvasott, holott a kéziratban a latin *vigor* van. Ehhez hasonló eset, hogy Gyöngyösi Cupidójának egyik kiadója *szeszély*-t közöl, ahol az eredetiben kétségkívül *veszély* van:

„Az oly fogadásnak ártalmas kötele,

Mellynek megállása sok szeszélytel tele!“ (RMKtár 6 : 30.)

¹ „Az aradi *villámgyár* beadványt intézett a tanácshoz“ Budapesti Hírlap 1917 febr. 2-i sz., 18. 1.

Hasonló tévedést találunk a Ponciánus históriája kiadásában (RMKtár 5. sz.). Ott a szövegben ez van: „Paranchiola az Chiazar hogi az birak es az fogot iteleo urak ki mondanak az sententiat“ (216). A latin eredetiben csak *indices* 'bírák' van. A kiadó a *fogot* szóban az *ítélő*-nek tárgyát keresve a *sajtóhibák* közt így javítja: *fogot!* Tehát nem veszi tekintetbe, hogy a *jog* szó mai jelentésében még nincsen százéves! 1573. évi nyomtatványban nem kereshetjük. A szövegben *fogott* bírákról azaz választott bírákról van szó; a régi nyelvben közönséges kifejezés volt (l. NySz *fogott* és *fogott-bíró*). — A Ponciánus új kiadója az állítólagos *sajtóhibák* jegyzékében sok más esetben is tévedett. Ilyen tévedések: 74: „harmicz (harminc)“; de *harmic* közönséges hangalak a régi nyelvben. 98: „*smire* (mire)“; a szöveg így hangzik: „Monda az aszoni oh en io uram *smire* mondas illien dolgot“, ilyen kérdésekben pedig a régiek rendszeren alkalmazták ezt a főlősnek látszó *s* kötőszót (l. Simonyi: MKszók 1: 5—6). 105: „*nam... corzeonek* (nem... őrzőnek?)“ de a mondatot így kell olvasnunk: *nám* téged töttelek őrzőnek. 85: „*faes* (fa is), az es így enclitice sokszor“ és 121: „*az leszem* (azt teszem) sokszor“; tehát egyik se sajtóhiba, hanem az első az *is*-nek rendes mellékalakja, a másik csak fonetikus írásmód (mint valószínűleg ez *is* az *mondom*, olv. *asz mondom* eh. azt m. 132 lent). 132: „*fekütek* (feküdek, fekvék)“. Tévedés, mert *fekütek* műveltető ige, a szöveg így van: „Annira kezdte ki folni az ver hogi [az asszony-nak] megh az szineis el veze, ez vtan az agyra fekutek“ = az ágyra fekütek vagyis fekteték. 198: „*kereczem* (kéredzém)“. Nem sajtóhiba, a *dz* hangot a régiek sokszor jelölik *cz* betűvel. — Külön sorolja föl a kiadó a fordító félreértésén alapuló eltéréseket. Itt téved a kiadó, mikor ezt is félreértés gyanánt említi: „84: *köszvényesül megváltván*: excepto leproso“; ez a régiségben egészen rendes kifejezése annak, hogy a 'köszvényes kivételével'. Több ilyen tévedés is van az új kiadó megjegyzéseiben, de azok már kevésbé lényegesek. Viszont néhány hibát még meg kellett volna említeni, pl. 112 lent *ivszag*- eh. *ivszag*-, újság; 134 lent: *eges* nemzetczegeknek eh. *egéb*, egyéb; 135, az ki meg kezdette volna *folni* az Romaiakat eh. tolni; 138. l. 23. sor: *eskedik* eh. *ekkedik*, *ekkedig*, vagyis eddig; 161. l. 13. s. igassagot *szertelwen* eh. szerezvén stb. — Még egyet említek. A kiadó nem ismerte föl a régiségben oly közönséges *maga* kötőszót, mely a. m. a mai pedig v. holott (l. Simonyi: MKszók 1. k.), pl. 114. l. 5. s. és 129. l. 8. s. Az utóbbi hely így hangzik: „ottan meg kerlele maga az ebet megh ölem“. A kiadó a *maga* szóhoz tesz csillagot, tehát így olvassa: ottan megkérlele maga, s a latin eredetiből ezt idézi hozzá: „mihi remisit ex toto corde“. Pedig ez az értelme: „ottan megkérlele, maga az ebet megölém“ = mingyárt megkérlelt, pedig megöltem az ebét.

Nem hagyhatom említetlenül, minő kár, ha az ilyen új kiadásokat nem juttatják el legalább rövid szójegyzékekkel. Az olvasónak evvel megkönnyítjük a megértést s egyúttal szolgálatot teszünk nyelvünk történetének. A Pontianus históriájának — latinosságai mellett is — tősgyökeres népies a nyelve, és sokat lehetne belőle idézni a NySz kiegészítésére. Csak egynehány példát említek. A *folyadék* szó legrégebb eddig számbavett adata a NyUSz szerint 1777-ből való; itt tehát kétszáz évvel régebb adatot találunk (itt a. m. rivulus, az ered. kiad. 100. lapján). „*Forradékok* fornak vala ki“ = rivuli procedebant (uo. 96., a NySz csak szótárakból idézi; vö. *forrás*). A *jajveszék*(el) eredetibb formája: „*iai* vram istenem hogi *vessek*“ (194, azaz: jaj uram istenem, hogy veszék!)

vagyis hogy elvesztem, hogy megromlottam! „*Oh hogy vezek* bator soha ne zwlettetem volna“ (66, azaz: bár soha ne születtem volna). A janitor, satelles értelmű *orosz* a NySz-ban csak szótárakból van idézve, itt a szövegben sokszor előfordul (259, 260, 262). — Legnevezetesebb a köv. kifejezés: „Ennek vtanna *inte* az vtolszo tykszokoron megh iwue az aszoni“ (56). A latin eredetiben: circa tercium gallicantum. Ez alig lehet más, mint a KatL-ból s az ÉrdK-ből kimutatott *inte*, *intők*, noha itt úgy látszik a. m. jóformán, körülbelül, úgy gondolhatni. Vö. az *intéz* igének vél, arányoz-fele jelentését (NySz).
SIMONYI ZSIGMOND.

Vándor magyarok. Néhány heti bécsi pihenő után ismét a frontra készfünk. Mielőtt útnak indulnánk, hadd gyarapítom a „vándor magyarok“ vagyis a külföldre jutott magyar kifejezések számát ismét eggyel. Akaratlanul végig kellett hallgatnom egy beszélgetést, amely egy katonai számtanácsos és egy számvevő altiszt között folyt. A harctéri gazdálkodásról volt szó és az altiszt a beszélgetés során megjegyezte: „Die Batterien haben mit dem Schlachtvieh *geurazt*“, vagyis urazták a vágómarhát. Megjegyzem, hogy a beszélgetők közül egyik sem magyar.

Bécs, 1917. szept. 12.

VERŐ LEÓ.

Értesülésünk szerint egy német tiszt azt mondta egy honfitársunknak: „Ihr Ungarn wäret ja ganz famosere Leute, wenn nur diese *bäcsti*-Wirtschaft nicht wär!“
A szerkesztőség.

Az EtSz-hoz. Csámborodik; az EtSz. „elcsámborodik: vagari, herumvagasundiren, elkószál, elbolyong, elkóborol“ jelentését ismeri a MTsz. egyetlen, kisújszallási adata nyomán. A szilágymegyei Érmelléken a szó *megcsámborodik* alakban igen sűrűn használatos, de más jelentésben, t. i. (tréfásan) „megbolondul“. Pl. Tán megcsámborodtál? Csámborodj meg!

Csápszá; erre is csak egyetlen, a Székelységből való adatot ismer, még pedig „vitta, haube, főkött“ jelentéssel. Holott ez is az egész Szilágyságban ismert szó, de megint más értelemben: „arculütés, szájonütés“. Minthogy a *főkött* szó tréfás átvitele („kapsz egy nánási főköttöt!“) általános szokás, nem kétséges, hogy egyugyanazon szóval áliunk szemkőzt.

Csataráz; a „hadonászik, hadarászik, csapkod, vagdalkozik; ritka füvet kaszával összehord“ jelentést a Szilágyságban nem hallottam. Viszont léptenyomon használatos ott ez a szó ebben az értelemben „gyorsan, veszekedve, kiabálva beszél.“ Szólásmódok: Ne csatarázz! v. ne csatarálj!

VISKI KÁROLY.

Csepán. Wertner Mór (Nyr 44:250) a szó eredetének bizonyításában szóba hozza a lengyel *Szczepan*-t is, melyről megjegyzi, hogy e nyelvben az nem mindig azonos a *Stefan*-nal. — Magam is kedvelvén a lengyel nyelvet, tudakozódní kezdtem a kérdőjeles név után, s most közölhetem róla egy varsói (lengyel) mérnök adatait, aki szives volt azokat kérdésemre megküldeni. *Szczepannak* és *Stefannak* jelentése ugyanaz (= István), csak az előbbi: *Szczepan*, becézó értelemben használatos a kis gyerekek megszólítására. De ugyancsak itt megjegyezhetem, amit már én is tudok: hogy a kalisi és piétr-kowi lengyel dialektusokban *Czepan* alakban is előkerül a címszó, s ez közel áll a magyar *Csepán*-hoz.
OLTYÁN SÁNDOR.

Semencyn. A pécsváradai konvent jelenti 1347-ben Baranyamegye alispánjának, hogy a Vejki család tagjai Zala s Bodola nevű birtokokat maguk között felosztották. A határleírásban kiemeli, hogy a bodolai templom táján „ad unam arborem piri in vulgo semencyh dictam” lehet jutni. Így mondja Anjoukri Okmánytár 5: 89. Az Oklsz (1202. old.) azonban megmondja, hogy ez hibás olvasat és hogy az eredetiben *semencyn* olvasható. Kiejtése előtte kérdéses; lehet szemencin és semencin; jelentéséről teljesen hallgat. Van a latinban *sementinus* vagy *sementivus* melléknév „zur Saatzeit geschehend, was bis wieder zur Saat dauert”, és így találjuk a latinban a *pirum sementinum* nevű körtét, mely aratáskor érik. PBBl. ismeri búzával-érdő-körtvély néven, melyről tudjuk, hogy apróbb, barnás, elég édes, augusztus körül érő, de hamar romló körte. Német nevére nem akadtam, de hallottam, hogy a mosonmegyei németek *weizenbirn*-nek nevezik, „búzávalérő”. Tehát *szementin*, ami egyetlen példa arra, hogy régi latin okirataink egy színlatin szót magyar köznévvül („vulgo”) használnak.¹

VERTNER MÓR.

Félreértett szók. (Nyr. 45: 130). Hogy a *tegez* s a *puzdra* néhány írónknál íjat és nyilat jelentett, az általános jelentéstani szempontból is érdekes, mert azt mutatja, hogy egy tárgykörbe, egy fogalomkörbe tartozó kifejezések az állandó képzettársulásnál fogva igen könnyen szerepet cserélhetnek. A szóbanforgó tárgykörből való egy hasonló jelentésbeli viszony, melyet az indogermán nyelvcsaládból említhetnek. A nyílnak jelenlegi germán nevei (*Pfeil*, holl. *píjl*, dán és svéd *pil*) a hajtófegyvert jelentő latin *pilum* átvételei. A nyílnak közös régi germán nevét az angol *arrow*, az óéjszaki *ör* s a gót *arhnazna* tartotta fenn, ezek pedig különösképen az íjat jelentő latin *arcus* szóval egyeredetűek. Tehát vagy az egyik vagy a másik nyelvágban az íj a nyíllal cserélt nevet! — Ez alkalommal még egy különös találkozást említek. Valamint az *íz*hez véletlenül hasonlít a régi német *íwe* (l. Nyr. 43: 185), úgy hasonlít az *íj*hoz a görög *íos*; régebb nyelvészeink azonosították is vele, de ma tudjuk, hogy *íj* közös szavunk a rokon finnugor nyelvekkel.

GERMANISTA.

Csëpke. Melich J. (MNY 13: 243) újra összeállította az erre von. adatokat s közölte, hogy a budai basák leveleiben kétszer előforduló *csepke* az egykorú német fordítás szerint a. m. „schlechte und schlimme personen”, tehát kicsinylő kifejezés, s így nem lehetetlen, hogy Apáti Ferenc feddő énekébe is beleillik, ahol leányokra van vonatkoztatva (noha M. azt mondja, hogy „az itt adott értelmezéssel a PeerK *čepkek*-je meg nem magyarázható”; M. nem említi, hogy az 1290-ből idézett *Chepke* is nőnév: „Paulus cum uxore sua *Chepke* nomine.” Haz. Okm. 6: 372).² — Az 1642-i adatban előforduló *chepke* egy nem tudom kitől származó magyarázat szerint kisbíró-t jelent, s ez elég valószínű (a spáhia pribékje a falusi bíró-t „az *chepkeuel*” halálra verette). — Mikor Atovich Ferenc nyitravidéki közleményeit ismertetni akartuk a Nyr-ben (l. 34: 40), a *csepkeről* fölvilágosítást kértem magától Atovichtól és Szűcs István tanártól, a nyitravidéki nyelvjárás leírójától (l. NyF 20. sz.). A vála-

¹ Vö. *semengyia körte* itt 273. l. — *A szerk.*

² Megjegyzem azonban, hogy ugyanabban a kötetben *Cepk* (így) kétszer is előfordul mint férfinév. — A *Csëpke* családnév (hosszu *é*-vel) az 1909-i Tiszti Címtárban is megvan.

szók akkor nem értek meg elég jókor, csak az ill. Nyr-szám megjelenése után, azért csak most közlöm belőlük, élve az alkalommal, az idevágó részleteket. Atovich ezt felelelte: A „*csépke*“ a lap hibája volt, a közlő így írta: *csépke* s ő a *csépp* származékának tartja. „A *csépke furma* nem is annyira melléknévi jelző, mint inkább egy főalóm kifejezésére szolgáló szó... , annyit jelent mint finom, filigráns [így], úri, úriféle. Nem gúnyos kifejezés.“ — Szűcs István „megbízható egyéntől“ a köv. felvilágosítást kapta: „*Csépke* [így] a. m. csipke (ruhadísz). De finomságot, uraságot, a köznapitól eltérőt is jelent. Használata komoly és gúnyos. Komolyan használják, ha pl. az ember szép asztalterítőt v. ágyterítőt lát, azt mondják: egészen csépkeforma, vagyis oly finom, mintha csipkéből volna. Tehát a csépkeforma = úriféle is komoly értelemben van mondva. Gúnyosan használják, ha valaki állásán felül ruházkodik; ha pl. a szobaleány úgy öltözködik, mint úrnője, azt mondják, hogy csépkeformán tartja magát, azaz úriasan ruházkodik.“ Látnivaló, hogy ez az értelmezés még jobban beleillik a Feddó énekbe, mint amit első helyen láttunk.

SIMONYI ZSIGMOND.

Fegyvernök. Ez a szó egykor nagy vita tárgya volt, mert a régibb forrásokban ritkán s akkor is eltérő jelentéssel fordul elő. Az eddig összeállított adatokat l. Zolnainál Nyr 28:164 és Oalsz, Szilynél NyUSz I. és II. Hozzájuk adhatjuk még a következőket. A Cseh Márton-féle Lovak orvosságos könyvtékéjében, mely 1656-ban jelent meg: *fegyvernes-ír* = Waffensalbe (l. Szily K. közleményét a Term. Közlöny 360. füzetében 463. l.; az ott közölt többi szó közt érdekesek még: *domosz csontja*, Schweinbein, l. NySz *damasz*; „*Isten úneje*, I. juhotskája, Meyenwürmer“, a NySz-ban Cantharis rubra: *teke-ér*, Fesselader). — Szemere Pál említi, hogy „a debreceni Ms. [kézirati] énekes gyűjteményben *fegyvernek* van apród értelmében“ (l. Szemere Pál munkái 1890. 2:255). Melyik az az énekes gyűjtemény? KOVÁCS MÁRTON.

Tájszókról. *Céhmaster* — mint Kertész M. említi a céhok nyelvi emlékeit tárgyaló becses cikkében (Nyr 45. k.) — a népies egyházi nyelvben egyik templomi „funkcionárius“ neve. A MTsz szerint a stájer határon, Göcsejben és Sopron megyében nevezik így a sekrestyést.¹ És ime, a stájerországi szlovéneknél is hasonló használatot találunk: „*cehmešter*. 1. der Zunfvorsteher, 2. der Kirchenvorsteher, der Kirchenpropst.“

Süsetek, süseitek, s átalakítva *süsülke, süsüke, süske és süsölék* Pozsony és Győr megyében a búbos pacsirta, pipiske népies neve. A Nyr-ben egy helyen *füsötek* volt közölve, egy másik helyen ez cáfolva volt, s ehhez a MTsz megjegyzi: „de vö. NySz 2:1626 *püsetek*.“ Ámde *püseték* még nem *füsötek*, s így ez utóbbi minden esetre kétes marad. — Legrégibb adatunk: „*cassita, galerita, süsetek, paczirta*“ (1590. Szikszai). Azután MA²: *Süsetec*: *alauda, galerita, cassita. Süsetnec*: *idem*.“ Továbbá: „A *süsetek* avagy *püseték* bóbitáját fel borzaztja: *cassita* vel *galerita* cirrum erigit“ (Com. Janua 38). Mind a *süsetnek*, mind pedig a *püseték* (v. inkább **püseték*) ebből a közös forrásból lett: *pizsitnek* (Kr., CzF), noha erre csak későbbi adatunk van: *pizitnek* (Misk. VKert). Ennek Leschka óta elfogadott magyarázata: cseh (tót?) *pažitník*

¹ Kemenesalján is, NyF 33:19. Kresznerics szótára is följegyezte ezt a jelentést. — A szerk.

'avis campos amans' vagyis pázsit-kedvelő madár. Az első szótag talán a *pislen*, *piuze* szócsalád hatása alatt vette föl az *i* hangot.

MARIÁNOVICS MILÁN.

Gyüsménkedni (46 : 70) alighanem *gyüszménkedni*, mint Szegeden *gyüszméköl* = jön-megy.

Höncsög : vakondok? Talán a *hörcsög* változata. Néha esztendőig nem látni hörcsögöt, talán akkor szállott át a vakondokra a neve.

LÖW IMMÁNUEL.

A vakondoknak igen elterjedt népies neve *honcsoh*, *hancsik*, s ennek változata a *höncsök*, nemcsak Máramarosban, hanem a MTsz szerint Háromszékben, Hétfaluban és Baranyában. Az csakugyan valószínű, hogy ez a háromhangú változat a *hörcsök* hatása alatt keletkezett. *A szerkesztőség.*

Bika, kisbika = mozdony (Tiszafüred); vö. még : gőzbika, Nagyszalonta :
Elindult a gőzbika,
véle a sok katona,
masírozunk Szerbiába,
disznópásztor Petár király országába.

(Szendrey, Szalontai háborús nóták. P. Hirl. 1916. jún. 18).

Géra (45 : 343) jelentése 'igen sós'; vö. : „Sós mint a *géra*“ (Fogaras).

Tende-monda (Nyr. 45 : 343). Nemcsak a zilahi magyar nyelvújrásban használatos (*tändä-si-mändä* = ügyetlen MTsz), hanem *tändä-mändä* alakban a fogarasi magyar és oláh nyelvhasználatban *si* (= és) nélkül; jelentése mint Ghetie mondja : badarság, semmi, üres beszéd. *PARÁSZKA GÁBOR.*

Pótlások. *Prádé.* A Nyr 44 : 364. l.-jén Viski ezt mondja : „Figyelemre méltó“ (t. i. a nagyszalontai nép nyelvében), „hogy olyan emberek, akik a krétát, paljbászt, krajcárt csak kérétnak, paljbásznak, karajcárnak tudják mondani, parádé, darált só helyett rendszeren *prádét*, *dráltó*-t mondanak. — Ezt én is megerősíthetem, igaz, más vidék emberének ajkáról. *Prádét* ejtett *parádé* helyett egy csíkzentdomokosi székely katona, aki Székelyudvarhelyen szolgált annak idején egy közös gyalogezredben; míg egy másik csikmegyei ember, az udvarhelyvármegyei Parajd sótermelő község nevét *Prajd*-nak ejtette. [Die Prade német népies kiejtés *die Parade* helyett. *A szerk*]

Kulcsol (Nyr. 45 : 40). Szláv eredetűnek említi Mariánovics Milán (kezét kulcsolja = egybekulcsolja, tkp. kapcsolja). — Dicsőszentmártonban [Kis-Küküllő m.] így is hallottam : *ki kulcsol*-ta a kaput = kinyitotta (kulccsal); *be kulcsolla* a kaput = bezárta a k.-t. *PARÁSZKA GÁBOR.*

Iruk (45 : 410). Erre ezer példát is lehetne közölni Bufaluró' és Forrosról, Bereg vm. *ID. R. VOZÁRY GYULA.*

Bámlék (46 : 228) Vikár Béla szíves fölvilágosítása szerint körülbelül a m. rémlék; ő a Székelyföldön ilyenformán hallotta : „messziről *fenylik-bámlék* valami.“ — Itt jegyzem meg, hogy a Tarielből idézett *írvát* (46 : 228) a kenőcsöt, orvosságot jelentő ismeretes *ír* főnevet foglalja magában.

Nagy Boldogasszony és *Kisasszony napja*. Hogy itt a *nagy* tulajdonképp az ünnepre vonatkozik (Nyr 42 : 444), megerősíti a Meyer-féle német lexikonnak köv. megállapítása : Mária mennybemenetele ünnepét sok vidéken *nagy Mária-napnak* nevezik („der grosse Marientag“; a Marienfeste c. cikkben 6).

A *gyug*, *gyuk* ige kétféle jelentéssel fordul elő, még pedig a 'dug' és 'szúr' jelentéssel, mert mint Nyr. 20:544 bebizonyítottam, a *dug* és *gyak* igék keveredéséből keletkezett. *Gyak* a régi nyelvben a. m. szúr. Hogy a dugás és szúrás képzeete különben is közel áll egymáshoz, az is mutatja, hogy a német *stecken* (dugni) a *stechen* (szúrni) származéka, s az északibb nyelvjárásokban gyakran föl is cserélik egymással (l. Kluge és Zeitschr. des Allgem. Sprachvereins 1917. 22). Külömben magyarul is pl. karót a földbe *szúrni* és a földbe *dugni* csak árnyalatban különböznek egymástól. SIMONYI ZSIGMOND.

Falegyen helyett a Nyr *bokrétainnepet* ajánl (45:352). Szegeden ezt *zöld-ág*-nak hívják (*ünnep* nélkül); azt is hallottam, hogy a *zöldágkor* történt ez meg ez. MIHÁLYFI JÓZSEF.

Akasztófa. Váradi Antal írta (A konzorcium, Az Ujság 1906. 252. sz. 2. l.): „Gusztí, akinél nagyobb *akasztófa* kevés taposta a színpadot.“ Az Egyet. Philol. Közl.-ben 1904. 395, párhuzamba állítottam az ilyen kifejezéseket: lat. *carcer* (= *carcer*-be való), gör. *kyphón* (= aki kalodát érdemel), ném. *Galgenstrick*, ang. *young hemp*; egyéb megfeleléseket hoz a görögéből és latinból Hofmann, Schimpfwörter der Griechen u. Römer 16. s köv. l. A magyarban más példáját az ilyen átvitelnek nem ismerem. KALLÓS EDE.

Három Arany-szó c. cikkemhez szolgáljanak kiegészítésül a következő adatok:

1. Herman O. „A magy. pásztorok nyelvkincese“ c. műve 653. és 662. lapján a madárnévlajstromokban olvasható ez adat: „Maró — Falco peregrinus Punst.“ hely és forrás megnevezése nélkül. Ugyane latin név Herman „A madarak haszn. és káráról“ c. könyvében (242. l.) a vándorsólymot jelenti. Cikkemben kifejtett véleményem azonban (hogy a maró kányaféle madár) ezzel sem változik meg az ott mondott okokból.

2. A MNy. idei 5.—6. füzete 157. lapján Arany régi Nyr-beli széljegyzetei között olvasható a *ringaó* szóhoz tett jegyzet mellett Arany magyarázata: „Rengő, ... széles pad, melyen a bölcső is elfér s éjjel az anya rengetheti.“ A Toldi-beli előfordulásokra tehát maga A. is ad felvilágosítást.

VISKI KÁROLY.

Helyreigazítás. A HB. mint nyelvjárási emlék c. dolgozatomban Cornidesről csak véletlen tévedésből szóltam úgy, mint Pray Gy. rendtársáról barátja helyett (Nyr. 1914. szept. füz. és NyF. 71:6). Széchynek a Pannónia; énekről szóló értekezése vezetett félre, melyben Cornidesről úgy emlékszik meg, mint Pray 'társáról' (ld. Irod. Közl. 2:278).

ERDÉLYI LAJOS.

EGYVELEG.

Magyar hadi nyelv. Borbély István dr. írja a harctérről: „A küldött Nyelvőr-számokat forgatva elszörnyűködve látom itt eni magyar beszédünk elkorcsosulását. De hát német nyelvü parancsnokság, magyar nyelvü legénység és oláh tisztí szolgák között korcs beszédnél egyéb létre sem jöhetne.“ —

Ebből a zagyalék nyelvből elégszer olvasunk mutatványokat napilapjainkban is. Egy kolozsvári lapból ezt idézte mostanában a MNy (13:264): „Nagybajuszú legény, harcedzett hős meséli otthon: Mi Taniszló alatt rasztoltunk a stallingban. Egyszer csak a bóbachter jelenti, hogy mozog a muszka. A kano-nirok szalveneket adtak, minket unternémungba küldtek, a cvájtesz bataljon is marsberájt lett, pedig addig rezervában volt, a hoptmány úr felhúzta a brov-lingot, a fájerverfelek kegyetlen dolgoztak, sturmoltunk, egy firer elesett, a muszka kunyoráit: pánye pánye...“ — Bizony a közös seregben szolgáló magyar tisztek és önkéntesek tehetnének ez ellen valamit!

Vitéz. Kenedi Géza Az Ujság szept. 16-i számában érdekes indítványt közölt: „A katonát a mi régi jó nyelvünkön *viléznek* mondták. A *vilézi* rend a katonáskodókat jelentette. A katonáskodó nemest a *nemes* és *nemzetes* címekek kívül a *vilézlő* címmel is illették. *Vitézleni* és *vitézkedni* annyi volt mint katonáskodni... A *viléz* elnevezés rég fölvette a bátorság, a hősiesség értelmét is... Erre alapítom én az én szerény indítványomat: *Adja meg az ország törvénnel valamennyi valósággal hadviselt katonának a Vitéz előnevet.*

Tehát Vitéz Kovács János földművelő. Vitéz Bükky Elemér földbirtokos. Vitéz Buxbaum Árpád bankpénztáros. És így föllebb, föl egészen a grófokig, hercegekig. De még így is: Vitéz József királyi herceg.

Ezzel az előnévvel a nemzet szívéből és a nemzet szókincséből fizetnének meg legalább erkölcsi tartozásunk egy részét hőseinknek.

Ha jól tudom, — ez a szerény kezdés már ott is fekszik a vitéz magyar honvédelmi miniszter íróasztalán.“

A harctér szavaihoz. (Uránia, 1916:299. 1.) *Muszi*: muszka. — *Felvétel(-ezés)*: minden, ami a menázsín kívül kijár a bakának („cigaretta, bor, néha sör, gyümölcsíz, kenyér, szalonna, vaj, ami jön, ami nem jön, de jó volna, ha jönne). — *Puskástak*: a „fegyvermesterek“ fedezéke. — *Pacalos*: mindenki, akinek a tűzvonaltól hátrább van a helye. — *Vista*: szívós muszka ló. — *Zabrá*: harácsol.

PARÁSZKA GÁBOR.

Mikor Arany jobban ki tudta magát fejezni németül, mint magyarul. Én meg rövidebben nem tudtam kifejezni azt a csudát, mely ekkép történt. Az Irói arcképek közt Ráday Gedeont ismertetve azt mondja Arany: „Kétségkívül nagyobb nyereség lett volna költészetünkre, ha nem mintegy felülről lefelé, törül szakadva, vagyis inkább a törzstől soha el nem szakadva (olyan forma eszmét akarok kifejezni, amit a német *urwüchsig*-nek mond), tehát mindjárt eleinte a néptől fejlődik.“ (ÖM. V. 259. 1.) — Mit is akart hát kifejezni Arany? — A *tő* eszünkbe juttatja azt az eszmét, amit másutt így fejez ki: volt idő, „midőn a *nép* és *nemzet* elnevezés egy jelentőséggel bírt: midőn a nemzet színe, java, bár külsőleg miveltebb, csinosabb, daliásabb — szellemileg ép oly naiv állapotban élt, mint a köznép (Naiv eposzunk. V. 343. 1.). — Az *urwüchsig* lehet: *ős-eredetű*; *törül eredt*, *törül fakadt*. [Nézetünk szerint a *tős-gyökeres*, *törzsökös* is igen közel jár hozzá. A szerk.]

TRENCSENÝ KÁROLY.

NÉPNYELV.

Tájszók.

I.

fikciózik : bolondozik	lapít : rossz lelkiismerete van
lilikés : hobortos	felpacukázik : jól felöltözik
prandaság : rondaság	szimurnyi : szemernyi
rajcsuroz : körül rohan (Reitschule)	szűköl (a kutya) : fél (a remegő
akszamentumos : óvatos	trükköl : nyomkod [gyerekre is
bepacmagol : piszkosan beken, be-	turkeszál : turkál
piszkol ; a főnév : pacmag	tüttüske : minden lében kanál
ebenguba : rossz csere	zöcsköl : ráz
Szabadka vidéke.	BARTA M. ESZTER.

II.

<i>Foglalkozások. Kollár</i> : bognár. — <i>Siknyik</i> : kőművesinas. — <i>Sonkolyos</i> : aki a méhészekről a viaszt összevásárolja.	
<i>Hangszerek. Flajta</i> : flóta. — <i>Klanet</i> : klarinét.	
<i>Az állatok hangadása. Horsog</i> : dorombol — a macska, <i>kornicsol, visit</i> — a malac, <i>majukol, nyervog, makog</i> — a macska, <i>kárál, kotyog</i> — a tyúk, <i>nyuzga veréb</i> : kopasz v.	
Szarvas-Gede, Nógrád.	KETSKÉS GYŐZŐ ZSIGMOND.

III.

Gyurttészta elnevezések: <i>Barátfüle</i> : a derelye egy fajtája. — <i>Szabó-gállér</i> : széles laskatészta, amit nagypónteken esznek az Alföldön. — <i>Eperlevél</i> : négyzet alakú derelyemetszővel vágott tészta. — <i>Kokastarj</i> : Sült, leveles tészta, amely egyik oldalán csonka kéz- vagy taréjszerűen áll fel.	
	HAMVAI LENKE.

IV.

alcserény : a koci fenekének alsó része	karasol : rosszul kapál ; nem kapál
badarka : a dinnyének töknek a csoma	csak karasol
mellett levő kacsa, bajusza	krasnyog : a rossz cipő, csizma, de
bangá : élehetetlen, muja	különösen a papucs, ha mennek benne
csipellérezik a liba a mezőn, csipkedi	lajhóg az eső : csendesesen esik
a füvet	renyigő : gyöngye venyige, fiatal szőlőtő
csoma : amin a dinnye függ	pallat : padlás
csozó : kurafi	szádolog : szállodogál
diblődik : vesződik	Izsák, Pest m.

„Parsony.“ Én e szót Barsmegyében öreg, írástudatlan asszonytól hallottam. — „Talán a nagyuram unokája?“ — „Bizony az ez már.“ — „Vetem észre, mert ugyanaz a parsony.“

(Véleményem szerint a német *person*-ból.)

LADÁNYI ÁRMIN.

ÜZENETEK.

G. L. A karácsony neve a szláv *kračun*ból lett; így nevezik ez ünnepet a bolgárok s a tótok (szerbül is *kračunište*, ruténül *kerečun*, oroszul *korocun*). A szlávisták még nem tudták e szót kielégítőleg megmagyarázni. A megfelelő oláh *kračun* szónak igen elmés magyarázatát adta Schuchardt Hugó. Ő ugyanis rövidítésnek tartja a karácsonynak egyik régi latin nevéből, *Christi jejuniumból* (mintegy *christjún* = Krisztus böjtje, mert az egyház parancsa szerint karácsony előnapján böjtölni kellett estig). Tehát a karácsony neve, amely az oláhoktól a szlávokhoz s onnan hozzánk jutott, eredetileg a megelőző napot jelölte s magát az ünnepet tulajdonképp *karácsony-estének* vagyis Krisztus böjtje estéjének nevezték. S eszerint a *karácsony* magyar nevében épp úgy benne van a Krisztus neve, mint a német *Christnacht*ban s az angol *Christmas*ban.

Az újév napját *kiskarácsonynak* is hívják s a három király napját *vízkeresztnek*. Az utóbbi az ó-szláv *vodokrst* fordítása, amely tulajdonképp vízzel való keresztelést jelent, mert e napon keresztelte meg Jézust Keresztelő Szent János. Így magyarázta a mi vízkeresztünket már háromszáz évvel ezelőtt Telegdy Miklós, Evangéliomai előjáró beszédének 8. levelén: „A vízkereszt imezért (neveztetik így), mivelhogy azon napon keresztelkedék meg (Krisztus) harminc esztendő voltában.“

K. J. *Csuk* és *zár* között az a különbség, hogy a *zár* ige mindig csak zárást fejez ki (rendesen kulccsal, de átvitt értelemben is: *bezár*, *kizár*, *lezár*), ellenben a *csuk* ige kétértelmű; hol *zárás* értelmében használják (pl. *lecsukni vkit*), hol pedig az ajtóknak, ablaknak, könyvnek a betevésére (pl. csak kilincsre csukta be az ajtót).

Sz. *Prém* és *perém* (vminek pereme) csakugyan egyazon szó, mert a *prém* eredetileg a ruhának szőrös szegélye < régibb német *braem* (Kluge⁷ *verbrämi* alatt); *brém* (Schade), déli ném. *das Bräm*, *Präm* (Schmeller² 1:355). Nyelvemlékeinkben a *perém* még prémet is jelent (l. NySz), később a két szóalak mintegy megosztozott a jelentésben, úgyhogy *prém* ma általában szőr, szőrös bunda, „szörme“, *perém* pedig általában szegély, vminek széle. Az újabb németiség az utóbbi jelentéssel is használja a megfelelő *Bräme* főnevet, az angolban pedig *brim* általában pereme, széle vminek.

M. L. Az *-ül ül* ragos helyhatározók dolgában közzétett kérelem nem mondhatni, hogy valami fényes eredménnyel járt volna annak idején. A föl-szólítás a Nyr-ben, a MNy-ben s a B. H.-ban is megjelent s így sok ezer ember kezében megfordult, mindamellet csak hat száz ember tudott hírt adni a *fülül*, *szájul* és *májul*-féle helyhatározókról (*fülü-mászó* azaz mintegy 'fülön-mászó' mint a fülbemászó neve a Nyr-ben is volt közölve 7:330), és még most se tud senki a *völgyül*, *nappatul*, *tavaszul*-féle hely- és időhatározókról. Tehát szó sincs róla, hogy úgy volna a dolog, — ahogy a Csalhatatlan tünnette föl — hogy t. i. „a népnyelv“ ezeket a kifejezéseket országszerte „özőnével“ használná, s hogy ezt mindenki tudja „aki a nép nyelvében jártasabb“ a Lehr-korszak előtti nyelvészeknél, Révainál, Verseghynél, Brassainál, Szarvasnál stb. stb. — Nem csoda, hogy a magyar nyelv tanárai megsokalták a dolgot, s a debreceniek vállalkoztak arra a hálátlan föladatra, hogy írásban is kifejezzék az általános fejcsoválást. Csak kár volt, hogy ők — mint az ilyen vitákban gyakori eszt — egy kissé túlméntek a határon s a hihető adatokban is kételkedtek.

Sz. I. Az előfizetés rendben van 1917. végéig.

Sajtóhibák. 186. l. a bekezdés 13. sorában *cukuj-tye* h. olv. *cuku-tye*.
— 243. l. IV b. *mozzánna* h. olv. *mozánna*.

Beküldött kéziratok. Klaniczay S. A szóegyeztetésről (folytatás). — Losonczy Z. Hangtani alapkérdések. — Komjáthy S. Ujságíró-akadémia. — Parászka G. Nyelvünk történetéhez. — Réthei Prikkel M. A tárogató síp eredetisége. — Huhn Gy. Katonáéknál. — Simai Ö. Bárki. — Sztrippai H. Egy erdélyi népies nyelvemlékünk. — Germanista: Gerinc.

Új könyvek és füzetek. Tolnai V. Szómutató Lehr Albert Arany-magyarázataihoz. A M. Nyelvtudományi Társ. megbízásából. (Franklin. — 57 l. Ára 2 K.)

Baksay S. összegyűjtött irodalmi dolgozatai. Kiadja a Kisf.-társaság. (Franklin. Három kötet, ára 24 K.)

Emlékfüzet Arany J. szül. száz. évfordulójára. Kiadja a debreceni Csokonai-kör. (Ára 1 K. Jövedelme a debr. Arany-Petőfi szoborra van szánva.)
Herczeg F. Árva László király. Szomorújáték. (Singer és Wolfner.)

Turáni Könyvtár I. Posta Béla: A moszlim művészet hatásának példái Erdélyben. (A M. keleti kultúrközpont kiad. Ára 2 K.)

A hajnal leánya. A szanszkrit eredetinek angol fordításából Baktai Ervin. (Rózsavölgyi és t.)

Évkönyv. Kiadja az Izr. magyar irod. társulat. Szerk. Bánóczy József.

Gagyhy D. A székelyek. Hangulatok, mondai és történeti vázlatok. (Magyar Könyvtár 876.—877. sz.)

Roheim G. A kazár nagyfejedelem és a turulmonda. (Kny.)

Madai Gy. Ember szól a tűzből. Hadinaplómból. (Lampel.)

Szendrey Zs. Utmutató néphagyományok és néprajzi tárgyak gyűjtésére. (A nagyszalontai Arany emlékegyesület kiadványa.)

Siklóssy L. Kuny Domokos, egy budai keramikus a XVIII. században. (A Szent György cég kiadása. 10 K.)

[Sziny L.] Nyüszkölés a feredőn és a nagy víz martján. Irta Laji bá. (Gyergyószentmiklós 1916. Sándory M. kiad.)

H. Paasonen: Beiträge zur finnisch-ugrisch-samojedischen Lautgeschichte. (Különnyomat a Keleti Szemléből. Ára 5 márka.)

Dr. J. Németh: Türkische Grammatik (Sammlung Göschen 771).

TARTALOMJEGYZÉK.

Értekezések, önálló cikkek.

<i>Antibarbarus :</i>	Kevés a -nak-nek	166
<i>Csanády Sándor :</i>	A szóképzés történetéhez	98
<i>Dénes Szilárd :</i>	Még egyszer az ási-ési	158
<i>Galambos Dezső :</i>	Száz magyar szólásmód	222
<i>Klaniczay Sándor :</i>	Szóegyeztetés	256
<i>Kovács Asztrik :</i>	A szóképzés történetéhez	100
<i>Kovács Márton :</i>	A mondattárgy használatához	144
<i>Kőrösi Sándor :</i>	Helytelen indukció	90
<i>Kövér Ilona :</i>	Adalék a szójáték jelentéstanához	209
<i>Losonczy Zoltán :</i>	Egy régi magyar hangváltozás	206
<i>Mariánovics Milán :</i>	A szófejtő szótárhoz	24
	A magyar-szláv nyelvviszonyhoz	267
<i>Nagy Zsigmond :</i>	A szóképzés történetéhez	93
<i>Pálfi Márton :</i>	A szófejtő szótárhoz	26
<i>Parászka Gábor :</i>	A szófejtő szótárhoz	26
<i>Réthei Prikkel Marián :</i>	A szófejtő szótárhoz	28
	Idegen eredetű szavaink történetéhez	149
<i>Schuchardt Hugó :</i>	Jelentésváltozás — jelölésváltozás	137
<i>Setälä Emil :</i>	Nyelvek és népek (Ford. Sebestyén Irén) 1,	77
<i>Simai Ödön :</i>	A magyar hadi műnyelv történetéhez	253
<i>Simonyi Zsigmond :</i>	Koronáz vagy koronáztat?	8
	A szófejtő szótárhoz	27
	Egy mondatszerkezet változása	29
	Arany nyelvének hatása	73
	A szóképzés történetéhez	95
	Szórendi szórszálhasogatások	163
	A Nyelvtörténeti Szótárhoz	172
	A magyar név	201
	Műveltségbeli nyelvrokonság	249
<i>Somogyi Géza :</i>	Ami még nincs, de kellene	104, 153
<i>Spitzer Leó :</i>	A szófejtő szótárhoz	28, 220
	Egy szónak két ellentétes jelentése	30
	Helytelen indukció	140
<i>Stumme János :</i>	A magyar nyelv a lipcei egyetemen	108
<i>Trencsény Károly :</i>	Arany nyelvének gazdagsága	33
<i>Viski Károly :</i>	Három Arany-szó	263
<i>Wertner Mór :</i>	Régi magyar nőnevek	10, 83
	Cigány és Zigány	146
	Gocnód	282
<i>Zolnai Gyula :</i>	Naponta	101
	Az új helyesírási javaslatához	273
Az 1875-iki nyelvjavító mozgalom		225
Egy százéves kéziratból		216

Ismertetések.

Balassa József: Magyar-német szótár. <i>Rubinyi Mózes</i>	39
Bátky Zsigmond: A moldvai csángótelepek térképe. <i>Viski Károly</i> ...	170
Budai basák magyar levelei. <i>Erdélyi Lajos</i>	40
Erdélyi Lajos: A Halotti Beszéd mint nyelvjárási emlék. <i>Losonczy Zoltán</i> ...	42
Gábor Andor: <i>Mirëio. Radó Antal</i>	171
Hegedüs Gyula: A beszéd művészete. <i>Balassa József</i>	168
Goriupp Alisz: Döbrentei G. nyelvújítása. <i>Simai Ödön</i>	110
Schuchardt Hugó munkái. <i>Romanista</i>	226
Vikár Béla: Tariel. <i>Simonyi Zsigmond</i>	227

Nyelvművelés.

<i>Antibarbarus</i> : Fölösl. idegen szók 232. — Sok a nagy betű 115. Divatos okhatározás ...	284	<i>Simonyi Zsigmond</i> : Az újságok nyelvéről 117. — Ujnémetesség 229. — Uj nyelvtani alakok ...	234
<i>Böngérfi János</i> : A bír ige ...	44	<i>Somkuti</i> : Mennykőgyár Aradon	290
<i>Busák Béla</i> : Föl kell írni a kéménybe	117	<i>Szinnyei József</i> : Föl kell írni a kéménybe	50
<i>Dénes Szilárd</i> : Felvesz 51. — Műszaki nyelvünk furcsaságai	116	<i>Váró Gedeon</i> : Németességek-Jókainál	287
<i>Dóczi Lajos</i> : Epilóg Vojtinához	174	<i>Viski Károly</i> : Naponta	175
<i>Egri Anna</i> : Olvasás közben ...	231	<i>Id. R. Vozáry Gyula</i> : Ajánlható szavak	289
<i>Fekete Ignác</i> : Koronaherceg-utca	176	<i>Zolnai Gyula</i> : A székesfővárosi vendéglői rendelet 46. — Átvesz 50. — Mackensen győzelme a Dobrudzsában 112. — Félrehely 117. — Csudálatos pupilla	175
<i>Gulácsy Sándor</i> : Nagyméltóságú vagy nagyméltóságos? ...	285	A helyes magyarság érdekében	50
<i>Huhn Gyula</i> : Olvasás közben	232	A törvénykezés és törvényhozás magyarsága	229
<i>Kemenes Péter</i> : Ki nem elégitő	52	Államiratok stilusa (B. H.) ...	48
<i>Kertész Kálmán</i> : Terjedő hibák	52	Azok az idegen szók ...	176
<i>M. Kiss Lajos</i> : A helységnevekről	288	Koronaherceg-utca (A szerk.) ...	116
<i>Kovács Asztrik</i> : Analógiás új szók	290	Nem Wien, hanem Bécs (A szerk.)	52
<i>Parászka Gábor</i> : Olvasás közben 232. — Került helyes szavak	289		

Magyarázatok, helyreigazítások.

<i>Arany Miklós</i> : Pótlások	185	<i>Lakatos Jusztin</i> : Minő	236
<i>Archisynagogus</i> : Zsinat	123	<i>Lőw Immanuel</i> : Tájszókról	295
<i>Erdélyi L.</i> Helyreigazítás	296	<i>Mariánovics Milán</i> : Albán szók a magyarban 183. — Tájszókról	294
<i>Dr. Erdős János</i> : Szű-por és társai	182	<i>Mihályfi József</i> : Pótlások	296
<i>Ernyei József</i> : Szű-por és társai	123	<i>Oltyán Sándor</i> : Az ETSz-hoz	292
<i>Germanista</i> : Előkelő 183. — Félreértett szók	293	<i>Parászka Gábor</i> : A nyelv és a háboru 60. — Pótlások	295
<i>Győrffy István</i> : Kiverődött a jegyibül	235	Tájszókról	295
<i>Huhn Gyula</i> : Uzmi	181	<i>Rozsondai Győző</i> : Egy új szó	61
<i>Kallós Ede</i> : Akasztófa	296	<i>Schuchardt Hugó</i> : Slamasztika	60
<i>Kemenes Péter</i> : Chiasmus ...	57	<i>Simonyi Zsigmond</i> : Kazinczy újításai? 53. — Személyes és személytelen szerkezetek 58. — A nájnagyobb-féle felsőfok 118. — Uzmi 122. — Hang-	
<i>Keszthelyi Miklós</i> : Rákös ...	59		
<i>Konsza Samu</i> : Menekít ...	235		
<i>Kovács Márton</i> : Fegyvernök	294		

történeti kétségek 177. — A szattyn-kóró neve 182.	<i>Vikár Béla</i> : Versközi hangképletek 58
Szólások jelentése változása 234. — Nem sajtóhibák 290. — Csepke 293. — Pótlások 295. — Tájszókról 296	<i>Viski Károly</i> : Korhely 180. — Cápunkurt 231. — Az ÉTSz-hoz 292. — Három Arany-szó ... 296
<i>Somogyi Géza</i> : Bértáfol 237	<i>Id. R. Vozáry Gyula</i> : Jelentés elhomályosodása 119. — Pótlások 293
<i>Spitzer Leó</i> : Párhuzamok 57. Koronáz és koronáztat 120. — A női nevekhez 121. — Pótlások 183	<i>Wertner Mór</i> : A Nyelvtörténeti Szótárhoz 122. Semencin ... 293
<i>Szily Kálmán</i> : Magánhangzó 60	<i>Zolnai Gyula</i> : A képvisel-félek 54. — A mondat fölfogásának történetéhez 176. — Pótlások 185. — Mely, személynévre vonatkoztatva 179
<i>Trencsény Károly</i> : Pótlások ... 185	
<i>Váró Gedeon</i> : Arany Jánosnak egy kétsége 121	
<i>Verő Leó</i> : Vándor magyarok 292	

Egyveleg.

<i>Gárdonyi Géza</i> : A „böcstelen“ szavak 61	<i>Wertner Mór</i> : Calepinus 61
<i>Germanista</i> : A nyelvtudomány az egyetemen 238	<i>Zolnai Gyula</i> : Hibaigazítások 125. — Angol-magyar egyezés? 186
<i>Mariánovics Milán</i> : Német hivatkozás magy. nyelvészekre 128	A boche változatai 239
<i>Oltyán Sándor</i> : Népetimológia 62	A magyar nyelv és a magyar filozófia 188
<i>Parászka Gábor</i> : Népetimológia 62. — A nyelv és a háború 63. — A harc tér szavaihoz 297	A nyelvtudomány csodája ... 239
<i>Schuchardt Hugó</i> : Egy német szóról 238	Az Arany János Társaság pályatétele 129
<i>Simonyi Zsigmond</i> : Arany János és a Nyelvőr 124	Éljen a béke 189
<i>Spitzer Leó</i> : Dasztikóc 128	Furcsa népieskedés 129
<i>Szendrey Zsigmond</i> : Kérelem 188	Hazafiság és nyelvművelés ... 239
<i>Trencsény Károly</i> : Mikor Arany jobban ki tudta magát fejezni németül, mint magyarul 297	Jókai és a Mór ... .. 129 ✓
	Magyar hadi nyelv 296
	Nyarga, irla és társai 187
	Tud-e a király magyarul? (B. H.) 63
	Vitéz 297

Népnyelv.

Apró megfigyelések 70, 197	Közmondások 65
Állatnevek 133	Levél 134
Betegségek 193	Népdal 134
Beszélgetések 65, 130	Ragadványnevek 195
Családnevek 195, 245	Szójátékok 69
Diáknyelv 244	Szólások 64, 189, 240
Gyermeknyelv 243	Találós kérdések 192
Helynevek 68, 196, 246	Tájszók 67, 131, 192, 241, 298
Káromkodások 192	

SZÓMUTATÓ.¹

a 112	árboc 27	Balkánvonat 288	beste 268
a! 18	aréstánc 26	ballag 248	beteg 268
Aba, Abádszalók 60	árhatárolás 290	balogács 272	bétlelem 220
abázol 18	árok 268	bám 112	bézdít 21
Abigél 18	artilleria 19	bámlik 228, 295	bibaszz 26
ácsorog 18	asszony 19	bán 268	bibelődik 21
adós 139	átalag 268	bandukolás 248	bibor 21
ág 18	atilla 19	bankó 20	bicsak 268
ágál 18	atracél 19	bánt 268	bidörög 21
agglant 19	átvesz 50	barcs 20	bige 21
Agilent 121	avar 19	bárd 268	bika 295
agy 18	azonnal 19	bárki 220	bikla 21
agyon 119		barkó 268	bille 21
akasztófa 295	baba 19	barna 268	billing 21
aki 276	babó 19	bársony 268	billió 183
akol(ó-fa) 247	babrál 272	bászli 20	bingat 25
akó 260	bács 183	batka 20	bintus 21
akta 281	badár 185	batla 24	bír 21, 44
al, alá-z 18	bádé 19	bátor 268	bíró 21
alap 18	bágé 19	batul 24	birgej 21
alá(zatos) szolgálja	bagó 270	báva 20	birság 270
251	bágyad 20	bazsal 20	bitol 21
áldó, áldomás 293	báj 20	beáll 36	bitorol 21
alkalom 99	bajnóca 20	bébillér 20	bizén 21
áll 34	bajonet 20	béce 26	bizsán 22
allegál 19	bajor, bajori 26, 218	Bécs 52	bliccel 27
alpári 91	bajusz 20	befejez 31	boche 289
ámen 57	Bajzát 24	béka 21, 270	bocog 22
amennyiben 284	baka 20	béke 189	bódáz 21
amely, ami 276	bákó 19	béla gyöngy 220	bódázódik 21
Andocs 19	baksaméta 28	bencel 220	bódít 25
angalit 19	baktat 95	berék 24	bódul 25
AngetePankete 186	baktatás 248	béres 270	bódorog 25
anyók 26	balek 20	bérma 24	bog 22
apa 268	balga, balgatag 20,	bértáfol 27, 237	bogdány 22
Apsa 19	272	bértyuóka 24	bohózat 22
árad vizözönt 145	balita 20	bérszent 23	bokrétáünnep 296

¹ Nincsenek fölvéve a köv. közlemények szavai: Régi magyar női nevek. — Ami még nincs, de kellene. — Idegen eredetű szavaink történetéhez. — Még egyszer az -ási -ési. — Adalék a szójáték jelentéséhez. — Népnyelv

- bókttat 97
 bolygat 22
 bomba 26
 bondzsur 184, 220
 Borbála 22
 borcs 22
 bordó, bordon 22
 borkereskedő 220
 hors 22
 borséta 221
 bospor 270
 bot 23
 botol 23
 borzas 23
 borzongat 23
 bőfög 23
 bögőcs 23
 bömhéc 23, 221
 böstet 97
 Brassai 201
 bratyina 25
 brekeke 221
 brigadéros 26
 brontes 23
 bucskázik 23
 búg 23
 bugyog 23
 buk 23
 bukli 24
 bunkó 25
 burdia 24
 burgonya 221
 burgundia 24
 burkol 26
 burkus 218
 busa 112
 butellia 24
 butor 268
 buzog olajt 145
 büdübe állás 24
 bükk 25

 cafol 26
 cáp 183
 cápunkurt 237
 céh 24
 céhmester 270, 294
 cellér 24

 cédula 26
 cepe 26
 cépok 25
 cérkad 25
 cibak 24
 cibál 24, 26
 ciborál 24
 ciborázik 24
 cica 270
 cidri 221
 cigány 146
 cigli 221
 cihant 26
 cihol 26
 cikk 24
 cikus 26
 cimer 268
 cimborá 221
 cimszó 111
 cingár 27
 cinterem 268
 cipellő 268
 cirok 221
 co 26
 coki 26
 comb 26
 condra 27
 cövek 221
 cuca 26
 cukaron kandia 221
 cukutye 186
 cula 24
 cumpedli 222
 cuna 178

 csába 178
 csajla 179
 csákán 270
 csalárd 270
 csámborodik 292
 csántér 222
 csapás 270
 csápsza 292
 csata 268
 csataráz 292
 csentéz 222
 Csépan 292
 csepke 293

 csetepaté 117
 csiba 271
 csiga 271
 csik 268
 csillér 218
 csont 271
 csorda 268
 csosztat 97
 csöktet 96
 csörtet 94
 csuk 299
 csuklya 179
 csup 179, 183
 csurta 179
 csuzda 135
 csücsül 272

 dacára 247, 285
 dandár 253
 dasztikoc 128
 Délmagyarország
 288
 diadalom 99
 dicsér 268
 dicső 268
 dohány 268
 dolmány 269
 dopszol 218
 dr. 135
 dumál 272
 duránci 271

 ég 145
 égedelem 112
 egytestvér 76
 éjente 102
 éjszakánta 104
 éjten-éjjel 185
 eláll 36
 elefánt 184
 élés 271
 életvidám 55
 éljen 189
 ellenére annak 285
 elletés 271
 előkelő 183
 elszün 231

 eluralkodik 200
 elválaszt 247
 elválík 248
 említ 53
 erdői 247
 épít 145
 erőn-erővel 185
 érdekel 54, 112
 Erdővég, Erdőd 272
 Erdelj 272
 értelmezés 112
 eszmévé finomul 76
 esztrenga 183
 étlap 46
 évente 103
 ezered,-es 254
 ezernyi 271

 faileta 122
 falat 269
 falegyen 296
 far 270
 Farkaševac 272
 fattyu 271
 fegyvernők 294
 fejfa 120
 fekö 72
 fekü 72
 felebarátos 270
 félelmes 31, 139
 félfej 53
 félrehely 117
 felvesz 50
 Fenek (Fenek) 272
 fen 53
 Ferenc 269
 fickándoz 100
 firtat 94, 95
 fogott birák 291
 folytat 97
 folyadék 291
 folyam 99
 forint 271
 forrasztár 116
 Fót 200
 föl kell irni a ké-
 ménybe 50, 117
 fránya 271

- fuldok 53
 fufnyos 272
 furulya 183, 271
 futtat 93
 fűlfájó 56

 gajda, gajdos 271
 gajor 217
 gantat 97
 gárd 183
 gazda 269
 gentet 97
 géra 295
 gica 185
 Gocnód 282
 góga 272
 gölem 200, 248
 gomb 269
 gróf 135
 guja, guji 272
 gulya 271
 gusa 183

 gyartat 97
 gyenge 269
 gyilok 271
 gyömbér 269
 gyöngy 271
 György 271
 gyug, gyuk 296
 gyüszménkedni 295

 hágtat 95
 hajdē, hajdi 272
 hajkál 272
 hajt, hajtó 269
 hajnalonta 104
 halaburda 272
 halászni 120
 hályog 70
 hám 269
 hambár 269
 hara 271
 harákol 272
 harc 271
 haszon 269
 hatja vérem 145
 hatalom 98

 határ 269
 hátság 271
 helyt áll 37
 hemzseg 271
 hencsēr 264
 henyél 269
 hétfő 31
 hiány 199
 hiányzik 199
 hibázik 199
 hija (van) miatta 76
 hír 269
 hogyne 141
 hosszú lélegzetű 251
 höncsög 295
 hősi halál 255
 húselő 289

 icce 269
 idő vén fája 75
 igazándi 76
 ijenő 140
 illet 200
 illik 200
 imbolyog 75
 ín 199
 ínség 199
 inte, intéz 292
 ínylett, ínylődik 199
 ír fn. 295
 Irányi 201
 irla 187
 iromtat 197
 íróvessző 289
 ív 293

 jajveszék(el) 291
 jó 71
 jóidő malma 263
 jó napot 251
 Jolán 121
 Jolánta 121
 jövekedés 61
 jövendöl 247
 juhádzik 76
 juházik 76
 juhoz 76

 kaba 272
 kaján 57
 kajon 57
 kalamáris 271
 kalpag 269, 271
 kámzsa 269
 kan 269
 kankó 271
 kantus 269
 kaptár 269
 kaptat 94
 karika 269
 kárpit 269
 kártya 271
 kásta 272
 katona 269
 kavarit 179
 kece 269
 kefe 269
 kegyelem 98
 kékhetném 155
 kénytelen 59
 kép 269
 képes 58
 képez 269
 kétkulacsos 287
 kétszinű 287
 kiáll 37
 kifolyólag 285
 kihantol 289
 kín 269
 kincs 269
 ki nem elégítő 52
 Kísasszony nap 295
 kivevődött a jegyi-
     bül 236
 kláris 269
 koboz 269
 kocipor 112
 kocsi, kocsis 269
 kocsverda 272
 kolbászt kávézik 119
 koldus 269
 kolna 272
 komp 269
 kondér 269
 kondor 269
 konty 269

 kopács, kopánccs 273
 kopolya 273
 korhely 180
 kóró 269
 Koronaherceg-utca
     116, 176
 koronáz, -tat 8, 120
 költ, költség 269
 köríték 48
 körözött 47
 körzet 47
 közkedvelt 56
 kucik 172
 kucsma 269
 kuka 273
 kuklya 179
 kukorica 271
 kulesol 295
 kuli 273
 kuszi 271
 kutya 270

 lakatos 270
 lakhely 217
 lakodalom 99
 lanc 128
 lanckenet 128
 látó 270
 lelkemtől lelkezett 75
 lentet 97
 lenyomat 112
 lepe 271
 lepénke 271
 lepeszt 172
 léptet 95
 levelező lap 162
 lilik 273
 lisza 273
 lógó, lógós 270
 lohadton lohad 76
 lopó 270
 lóstat 97
 lótat 97
 lotyó 270
 lócs 270
 lóstat 97
 lószér 135
 lüktet 95

- maca 273
 macska 270
 macsula 273
 maga 220, 273
 magas 271
 magyar 270
 major 270
 makk 271
 mamiasz 273
 mangalica 273
 maráz 273
 marha 57, 270
 máriás 270
 maró 263, 296
 mart 112
 maszk 71
 maszlag 270
 mázsa 270
 megáldoz 53
 megáll 37
 megégi 220
 megérdekel 54
 megháborodik 53
 meghirdet 71
 megjuhádzik 75
 megjuhászcodik 76
 megyés 271
 melléklet 47
 méltóságos úr 138
 mely 179
 menekít 236
 ment 270
 mente 270
 mennydörög 119
 mérénget 172
 mérő 270
 mérték 270
 mező 270
 miniszter 144
 minő 236
 Mór 129
 morgódik 271
 Munkácsy 201
 muszka nátha 184
 Nagy Boldog-
 asszony 295
 nagyméltóságos 247
- nagyméltóságú 286
 nagyságos úr 138
 naivus 280
 nájnagyobb 118
 nap-nap után 76
 naponta 101, 175
 naspolya 270
 nem, ne 29
 néne 271
 népfölkelő 56, 255
 névtelen ijedség 287
 no-ná 141
 nyarga 187
 nyávog 271
 nyomtat 93
 nyugalom 98
 nyugodalom 99
 nyüzög 173
 ohajt 121
 olcsó 144
 olcsó időnek hasz-
 talan soka 76
 olvasztár 116
 orda 183
 orosz 292
 ország 271
 országgyűlési 158
 ostromol 145
 ökrész 112
 öltő 76
 öröm 100
 packa 273
 pacsmag 271
 pagnet 254
 pákászni? 173
 pákosztos 273
 paksaméta 28
 palacsinta 271
 pampula, papula 273
 partiféreg 62
 patkolás 247
 patyolat 270
 pazserák 219
 perém 299
 Petrovics Sándor
 201
- pézsma 271
 piac 271
 pincellér 289
 pincés 289
 pirosat nyilik 146
 pizstráng 271
 pizsitnek 294
 prádé 295
 prém 299
 puska fia 254
 puzdra 293
 Rákos 59
 rendez 255
 rengő 263
 révedez 100
 rettenő 140
 rétyke 173
 rí 273
 róka 271
 rovaték, rovás 271
 rugódoz 100
 rugtat 96
 ruha 271
 rukerc 273
 rütyő 273
 sajtatos 289
 sajtol 247
 sajtóvétség 112
 sanda gyanu 76
 sántáló 271
 sarkal 290
 seszeri, seszáma 200
 sebesült 255
 segedelem 99
 selyemfüves 76
 semencyn 293
 semengyia-körtve
 273
 sér 173
 sérenget 172
 sikál 271
 sikkangat 75
 siram 100
 slamasztika 60
 sokadalom 99
 sokadoz 100
- sorsos 219
 stomp 122
 súly 273
 sulyok 273
 súlyos beteg 56
 susog 273
 suttog 273
 sutra pulya 274
 süsések 294
 svihák 273
 szag 271
 szalajka 273
 szállja 145
 szalonnat kávéz 119
 szapu 271
 szattyinkóró 182
 század, os 254
 szeg 60
 szegélyzet 47
 szeldes 100
 szembeállítás 289
 szembogár 175
 szemlegelő 54, 229
 szenvedély 32
 szer 229
 szerető 32
 szeszély 117
 szípa 272
 szívébe nyilallik 74
 szórakozik 251
 szög 60
 szöktet 95
 szű-por 123, 182
 születése helye 162
 táborszem 254
 tanács 272
 tapotál 273
 tarisznya 272
 tegez 293
 tégla 272
 tekintettel arra 284
 telik 145
 tende-monda 295
 teríték 46
 teríték rendszer 46
 természettudo-
 mányos 247
 téta 273

tized,-es 254	ugrat 95	van 214	zavardi 62
Toldy 201	ujudvar 75	város 272	zenebor 272
tólni 51	úrviz 272	végtől-végig 31	zerelné 272
Tömörkény 201	usztat 96	véle álmodik 136	Zigány 272
törtet 94	uzmi 122, 181	vért piroslik 146	zokszó 7
törzsökös 297	ügybuzgó 56	vess ki 186	zompa 219
tős-gyökeres 297	üldös 100	vezérlés 253	zöldag 296
trafál 273	űn 199	vissza csökken 76	zseb 272
tudokál 229	vágtat 93	vissza szív 72	zsémb 112
tűdős 100	vajda 272	vitéz 297	zsinat 123, 184
	vakbuzgó 56	vontat 93	zsir 272
ugrándoz 100	vallási 158		

